

3 | 2019

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 117 / Založen 1895

3 | 2019

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 117 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

ŽUPANIČ Jan

Proměna nobilitační politiky podunajské monarchie
po roce 1848

535

*(Transformation of the nobilitation policy
of the Danube Monarchy after 1848)*

KŘÍŽOVÁ Markéta

Krátkodobá migrace z českých zemí do Latinské Ameriky
v 1. polovině 20. století: případová studie provázaných dějin

586

*(Short-term migration from the Czech Lands to Latin America
in the first half of the twentieth century: Case study in entangled history)*

PATEK Artur

Polští váleční uprchlíci v Tel Avivu (1939–1948).

Portrét prostředí

613

*(Polish war refugees in Tel Aviv /1939–1948/.
A portrait of the community)*

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ Radmila

Česká generační paměť druhé světové války

637

(The Czech Generational Memory of the Second World War)

Materiály | *Materials*

HORČÁKOVÁ Václava – KUBÍČEK Jaromír

Současný stav společenskovední bibliografie
v českých zemích

666

*(The Current State of the Social Science Bibliography
in the Czech Lands)*

VANÍČEK Vratislav

Utváření politické a kulturní identity

ve slovanských zemích. Kosmas, Gallus a Nestor

*(The Formation of political and cultural identity
in Slavic lands: Cosmas, Gallus and Nestor)*

695

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní článek

RAKOVÁ Svatava

Od proletářů k Maovi: levicové výzvy v odcházejícím světě

From Proles to Mao: Leftist Challenges in a Disappearing World

723

Recenze

Anna AURAST

Fremde, Freunde, Feinde. Wahrnehmung und Bewertung von Fremden

in den Chroniken des Gallus Anonymus und des Cosmas von Prag

(Martin Wihoda)

732

Wojciech IWANČZAK

Jan Lucemburský. Dějiny bouřlivého života a hrdinné smrti

českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech

(Petr Čornej)

735

Dvě polské publikace o Janu Husovi:

Jan Hus. Życie i dzieło, w 600 rocznicę śmierci

Jan Hus. Życie, myśl, dziedzictwo

(Jana Nechutová)

739

József LASZLOVSZKY a kol.

The Economy of Medieval Hungary

(Peter Bučko)

742

Tyler LANGE

Excommunication for Debt in Late Medieval France.

The Business of Salvation

(Alexandra Kaar)

747

- Anette BAUMANN
Visitationen am Reichskammergericht. Speyer als politische und juristischer Aktionsraum des Reiches (1529–1588)
(Petr Kreuz) 750
- Tünde LENGYELOVÁ
Život na šľachtickom dvore. Odev – Strava – Domácnosť – Hygiena – Voľný čas
(Jiří Hrbek) 753
- Petr MAREŠ (ed.)
Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596
(Marek Starý) 756
- Marie RYANTOVÁ
Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království
(Martin Holý) 763
- Olga SIXTOVÁ
Kniha představených kolínské synagogy 1730–1783. Překlad a regesta s úvodní analýzou pramene
(Ivana Ebelová) 767
- Josef GRULICH
Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století
(Ivana Čornejová) 770
- Franco CARDINI
Il Sultano e lo Zar. Due Imperi a confronto
(Martin Monckal Smutný) 772
- Ralf HOFFFROGGE
Sozialismus und Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich. Von den Anfängen bis 1914
(Jakub Raška) 776
- Marek ŠMÍD
Vatikán a italský fašismus 1922–1945
(Tom Petráček) 778
- Jan MAŘICA
Od Československé národní demokracie k Národnímú sjednocení
(Petr Prokš) 781

Jana VOBECKÁ <i>Demographic Avant-Garde. Jews in Bohemia between the Enlightenment and the Shoah</i> (Ivana Ebelová)	784
Eduard NIŽŇANSKÝ <i>Politika antisemitismu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945</i> (Jan Rychlík)	786
Jan HORSKÝ – Miroslav HROCH (eds.) <i>Sto let. Hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?</i> (Adam Vaňhara)	790
Polly LOHMANN (Hg.) <i>Historische Graffiti als Quellen. Methoden und Perspektiven eines jungen Forschungsbereichs</i> (Eva Semotanová)	793
Małgorzata PAKIER – Joanna WAWRZYNIAK (edd.) <i>Memory and change in Europe: Eastern Perspectives</i> (Stanislav Holubec)	797
<i>Zprávy o literatuře</i>	800
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
HLAVÁČEK Ivan Monumenta Germaniae Historica – 200 let	832
<i>Nekrolog</i>	
Stanislav Polák (4. ledna 1936 – 1. prosince 2017) (Jaroslav Pánek)	840
Vojtěch Lahoda (30. července 1955 – 18. března 2019) (Jiří Pešek)	844
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	849
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	849

STUDIE

Proměna nobilitační politiky podunajské monarchie po roce 1848¹

JAN ŽUPANIČ

JAN ŽUPANIČ: Transformation of the nobilitation policy of the Danube Monarchy after 1848

After 1848, most of the noble privileges were cancelled in the Danube Monarchy and noble titles transformed into a special form of state honour, the character of which was exceptional in its form. Nobilitation *ad personam* never occurred, because it contradicted Hungarian law. The nobility was the appreciation of merit as such; the title, which in the previous centuries represented an important symbol of the social and power position of the individual and the family, was newly dependent only on the position honoured on the social ladder. In that, the state logically favoured civil servants (officials and officers). A slightly different aristocratic policy was practiced in Austria and Hungary. The extraordinary increase in nobilitations that occurred after the middle of the 19th century and the weakening of the position of the nobility as a result of the changes after 1848 resulted in the closure of the family aristocracy and it further deepened the already deep moat between the old and the new nobility.

1 Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky 18-00386S „Šlechtická politika habsburské monarchie v dlouhém 19. století“.

The failed policy of creation of the elites is one of the causes of the rapid abolition of aristocracy after 1918.

Key words: nobility – Austria-Hungary – transformation of the elites – history

Cílem následující studie je zachycení vývoje rakouské (respektive rakousko-uherské) šlechty po roce 1848 se zřetelem k nobilitační politice podunajské monarchie a formování nových elit. Pokusí se zodpovědět otázku, jaká kritéria byla nastavena pro udělení šlechtictví, jak (a zda vůbec) se vyvíjela, jaké sociální skupiny byly při nobilitacích zvýhodňovány, zda můžeme vysledovat upřednostňování určitých národností či konfesí a jakým způsobem se do nobilitačních strategií habsburských panovníků, zejména Františka Josefa I. a Karla I., promítly změny státoprávního zřízení po přijetí dualismu roku 1867. V neposlední řadě se pokusíme krátce nastínit vzájemný vztah mezi rodovou šlechtou a nově nobilitovanými jednotlivci.

V současnosti jsme svědky opakovaných tvrzení o krizi elit a o jejich selhání. Často jde ovšem jen o špatné pochopení celé otázky, protože elity nejsou věčné a neměnné (byť o to jejich příslušníci samozřejmě usilují), ale vznikají, vyvíjí se a zanikají v čase. „Historický pohled na společenský vývoj ukazuje, že elity jsou exponenty daleko větších sociálních skupin a že jejich tvorba, selekce a fungování je determinováno působením oněch činitelů, které vtiskují tvářnost společnosti jako celku.“ Jinak řečeno, ve chvíli, kdy elity nejsou schopny zachovat podobu stávající společnosti a odůvodnit své postavení v ní, upadají a zanikají.²

To se samozřejmě týká i šlechty, sociální skupiny, která se mezi elitu řadila (či řadí) a po řadu staletí představovala vrchol společenské pyramidy. Není přitom důležité, že nikdy nebyla vnitřně jednotná a že se členila podle celé řady kritérií. Pozice šlechty dosáhla v habsburské monarchii svého vrcholu v éře stavovského státu a její politická moc byla (alespoň v západní části říše) zlomena po pádu českého stavovského povstání roku 1620.³ Nedotčeny však zůstaly její společenské výsady – tedy úloha služebníků státu a pozice vrchnosti. V tomto ohledu byla její privilegia vážně zasažena až osvícenskými reformami, zejména změnami za vlády Josefa II., kdy došlo k zásadnímu omezení jejích práv v oblasti soudnictví. S odstupem času můžeme konstatovat, že tento krok znamenal pro tradiční šlechtu

2 Srov. např. Miroslav JODL, *Teorie elity a problém elity*, Praha 1994, s. 30–31 (cit. s. 30).

3 K této otázce srov. např. Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*, Praha 1982; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004.

začátek konce. Byrokraticko-osvícenský stát si usurpoval stále více pravomocí a znemožňoval tak šlechtě plnit svou starobylou funkci, kterou jí v polovině 18. století výstižně přisoudil náboženský a sociální reformátor a obnovitel Jednoty bratrské Nikolaus Ludwig hrabě Zinzendorf (1700–1760): roli zprostředkovatele mezi monarchou a poddanými.⁴

Tyto změny se samozřejmě neomezovaly jen na habsburskou monarchii. Myšlenka rovnosti, jejíž výhonky se mezi vzdělanci začaly šířit spolu s osvícenstvím, se na konci 18. století změnila v ideologickou lavinu šířenou po roce 1789 mj. díky úspěchům vojsk revoluční Francouzské republiky. Přestože po celé 19. století byla Evropa kontinentem monarchií,⁵ neznamená to, že ve všech těchto státech existovala šlechta. Stejně jako jednotliví panovníci disponovali nejrůznějšími tituly, lišily se jejich státy, společnost a její struktura. Monarchie vzniklé na bývalých územích drobní se Osmanské říše (s výjimkou Rumunska) šlechtu nikdy nevytvořily,⁶ ale i v zemích, kde po staletí hrála šlechta tradičně důležitou úlohu, se situace zásadně proměňovala. V Norsku bylo šlechtictví jako takové zrušeno zákonem z roku 1821 a také v dalších skandinávských zemích se postupně od udílení šlechtických titulů upouštělo: v Dánsku k nobilitacím nedocházelo od roku 1849, ve Švédsku se poslední uskutečnila roku 1902.

Ve střední Evropě byla prozatím situace odlišná, přestože i zde se vnitřní poměry v jednotlivých zemích značně lišily. Slabší pozici měla rodová šlechta především v těch státech, které byly původně úzce spojeny s napoleonským režimem a využívaly francouzské podpory k připojování dosud nezávislých říšských území, primárně ve Württembersku a Bavorsku. Jejich panovníci usilovali o posílení vlastních pozic a integrity svých států, a proto samozřejmě neměli zájem na zachování nebo dokonce posilování role rodové šlechty, která představovala jejich přirozenou opozici. Šlechta zde sice existovala i nadále, ale ztratila naprostou většinu dosavadních privilegií, ze kterých nakonec zůstal jen nárok na erb a predikát. Po francouzském vzoru, a v příkrém kontrastu s dosavadními zvyklostmi Svaté říše

---

4 Ludwig Graf von Zinzendorf, *Grundlage des neuen adeligen Denken*, Wien 1765.

5 Z tohoto celku se vymykalo původně jen Švýcarsko a San Marino, od roku 1870 (trvale) Francie, která se také jako jediná republika řadila mezi velmoci, a od roku 1910 Portugalsko.

6 I když jsou známy výjimky: 19. 5. 1837 povýšil srbský kníže Miloš Obrenović rakouského obchodníka a finančníka Costu (Konstantina) Pavloviche do srbského šlechtického stavu. Pavlovichova prosba o uznání titulu v Rakousku byla ale roku 1838 zamítnuta. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv (1500 ca – 1918 ca), Hofadelsakten (1600–1918), Akten (dále jen: AVA, Adelsarchiv), Adelsgeneralien, Kt. 605b Ausländischer Adel (19) Portugal – Württemberg.

římské, se v těchto zemích většina šlechtických titulů udílela jen *ad personam*, což znamenalo zásadní přelom ve vývoji zdejší šlechtické obce. Kontinuita a dědičnost byly nahrazeny osobními a nepřenositelnými zásluhami jednotlivce. Tento stav se nezměnil ani po ukončení napoleonských válek a vzniku Německého spolku.⁷ Naopak odlišná byla situace v zemích, které patřily k pilířům protifrancouzské koalice, a to zejména v Rakousku. Zde si šlechta své dosavadní výsady nejen podržela, ale také nikdy nedošlo k úpravě nobilitací ve prospěch osobního šlechtictví.

Přestože literatura na šlechtické téma je velmi bohatá, otázka proměny šlechtické elity dosud reflektována v úplnosti nebyla. Autorova starší práce na toto téma⁸ odpovídá jen na některé otázky a navíc je třeba přiznat, že od sepsání této studie výzkum významným způsobem pokročil. Většina ostatních děl se zabývá buď přímo dějinami jednotlivých aristokratických či novošlechtických rodin, nebo vzestupem určitých, více či méně přesně vymezených sociálních skupin.⁹ Zásadní syntéza na toto téma ještě nevznikla, přestože se o to řada autorů pokoušela.¹⁰

---

7 Tento stav byl v Bavorsku zaveden po přijetí ústavy z 1808, ve Württembersku ústavami z let 1815 a 1819. K této otázce srov.: Marcus D. ERNST, *Der bayerische Adel und das moderne Bayern. Die Gesetzgebung und Debatte über die persönlichen Privilegien des in Bayern immatrikulierten Adels (1808–1818)*, Inaugural-Dissertation, Universität Passau 2001; Berndt WUNDER, *Der württembergische Personaladel (1806–1913)*, in: *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, Bd. 40, 1981, s. 494–518. Základním přehledem (ale nikoli úplným) nobilitací německých panovníků je práce: Maximilian GRITZNER, *Standeserhebungen und Gnaden-Acte Deutscher Landesfürsten während der letzten drei Jahrhunderte*, I. Bd. (Anhalt bis Bayern), II. Bd. (Braunschweig bis Württemberg), Görlitz 1881.

8 Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2007.

9 Srov. např. Arno KERSCHBAUMER, *Beamte, Unternehmer, Offiziere. Familien der „Zweiten Gesellschaft aus Innenösterreich*, Graz 2018; Kai DREWES, *Jüdischer Adel. Nobilitierungen von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – New York 2013; Peter WIESFLECKER, *Nobilitierungen Kaiser Karl I. von Österreich. Studien zum österreichischen Adel am Ende der Donaumonarchie*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien 1992; Karl MEGNER, *Zisleithanische Adels- und Ritterstandserwerber 1868–1884*, Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung, Wien 1974; ALFRED FESSEN, *Der österreichische Wirtschaftsadel von 1909–1918*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1974.

10 Srov. např. K. DREWES, *Jüdischer Adel*, s. 159–345; KUČERA, Rudolf, *Staat, Adel und Elitenwandel. Die Adelsverleihungen in Schlesien und Böhmen 1806–1871 im Vergleich*, Göttingen – Bristol, CT, USA, 2012. K nobilitační politice německých států srov. ANDRIAN-WERNBURG, Klaus Freiherr von, *Die Nobilitierung preußischer Untertanen in Sachsen-Coburg und Gotha*, in: *Archivalische Zeitschrift*, 75. Jg., 1979, s. 1–15; REIF, Heinz, *Adel, Aristokratie, Elite. Sozialgeschichte von oben*, Berlin – Boston 2016 aj.

Hlavním důvodem této situace je neobyčejná šíře materiálu a absence jakého „úředního manuálu“, který by sloužil jako závazná či alespoň doporučující předloha.

Zmíněné práce se snaží odpovědět na otázku „jak?“; otázku „proč?“, tedy samotný problém vytváření elit a nobilitační politiky, nechávají spíše stranou. Důvod je nasnadě. Jen v případě rakouské šlechty jsou příslušné dokumenty roztroušeny po řadách fondů. Nejde přitom jen o zdroje uložené v Allgemeines Verwaltungsarchiv,¹¹ ale také v Haus-, Hof- und Staatsarchiv¹² a to nejen v úředních materiálech, ale i v pozůstalostech. K naprosté většině těchto fondů neexistují podrobné inventáře a je proto nutné prostudovat desítky metrů archivního materiálu. Ze stejného důvodu je nesmírně obtížné získat reprezentativní vzorek zamítnutých žádostí o šlechtictví. Zamítnuté žádosti totiž nebyly vůbec evidovány, a přestože se jednotlivé případy nachází ve šlechtickém archivu, neexistuje k nim inventář a jejich studium je velmi komplikované.

Specifika vývoje jednotlivých šlechtických obcí

Dlouho se bralo za samozřejmé, že vývoj šlechtické obce v podunajské monarchii byl od druhé poloviny 19. století podobný jako v jiných evropských (zejména německých) státech. Domnívám se, že tomu tak v úplnosti nebylo. Podmínky, které vládly v monarchii, byly příliš specifické a zdejší vládnoucí místa musela brát v úvahu řadu okolností, kterými se Berlín či Stuttgart zabývat nemusel. V případě

-
- 11 Zde se jedná hlavně o tzv. Hofadelsakten evidující nobilitace v česko-rakouských zemích v letech 1600–1918, primárně však po zrušení České a Rakouské dvorské kanceláře (1749). V rámci tohoto fondu jsou příslušné informace rozesety do řady podsekcí. Kromě „hlavní“, za kterou můžeme pokládat část *Allgemeine Reihe* obsahující příslušné nobilitační akty, jde hlavně o tzv. *Adelsgeneralien*. Další informace se nachází ve fondu *Inneses* a následných fondových skupinách *Ministerratspräsidium* (1860–1918) a *Ministerium des Innern* (1848–1918). Problémem těchto fondů je, že velká část jejich materiálů patří mezi tzv. pohořelé spisy (*Brandakten*), které byly roku 1927 vážně poškozeny či zničeny požárem vídeňského Justičního paláce. Materiály týkající se udílení šlechtictví jsou dokonce i v pozůstalosti ředitele Státního archivu vnitra a spravedlnosti Gustava Bodensteina (fond *Nachlässe 1800 – ca 1945*), fondová skupina *Bodenstein, Gustav Dr.*
- 12 Konkrétně ve fondech *Kabinettsarchiv* (1523–1918), fondová skupina *Kabinettskanzlei, Kabinettskanzlei Vorträge* (1848–1918), ale také ve fondu *Hofarchive, Privat- und Familienfonde* (12. Jh.-1922), fondová skupina *Obersthofmeisteramt* (13. Jh. – 1921), fondové skupiny *Obersthofmeisteramt* (1650–1921), *Orden der Eisernen Krone* (1816–1921), *Leopold-Orden* (1808–1914) a *St. Stephans-Orden* (1764–1914). Z pozůstalostí lze zmínit např. *Nachlass Dr. Albin Schager-Eckartsau* (1887–1926) uložený ve fondu *Habsburgisch-Lotringsche Hausarchive* (12. Jh. – 1918)

Pruska můžeme sledovat rostoucí odpor rodové šlechty vůči povyšování většího počtu osob do šlechtického stavu. Důležitou úlohu přitom hráli junkeři, příslušníci starých, ale často nezámožných šlechtických rodů, kteří se obávali, aby nárůst nobilitací neohrozil jejich dosavadní výlučné společenské postavení. Byli v mnoha ohledech úspěšní a svým vlivem výrazně omezovali manévrační prostor panovníka.¹³ Ve Württembersku naopak bylo pouze velmi malé zastoupení staré šlechty. Většina rodů, která žila před vznikem království na tomto teritoriu, původně panovala vlastním územím, které württemberští panovníci anektovali. Zdejší králové proto samozřejmě neměli zájem na zachování (či dokonce posílení) úlohy této staré elity, jež představovala jejich přirozenou opozici, a (podobně jako bavorští panovníci) už v prvních dvou dekádách 19. století transformovali šlechtictví na převážně osobní podle francouzského vzoru.¹⁴

V podunajské monarchii byla situace rozdílná, což vyplývalo i z odlišnosti jednotlivých provincií říše. Zatímco českým a rakouským zemím dominovala aristokracie a zdejší nižší šlechta byla tvořena zejména nově nobilitovanými rody, v Haliči a Uhrách kromě neobyčejně bohatých magnátů existovala velmi početná, často starobylá, ale obvykle nemajetná gentry. Zcela jiná situace vládla v původně moldavské (turecké) Bukovině. K regionálním rozdílným je třeba přičíst i komplikace politické: sílící napětí mezi Předlitavskem a Zalitavskem, komplikované státoprávní postavení Bosny a Hercegoviny, jež vedlo k tomu, že zde žádná šlechta nikdy vytvořena nebyla,¹⁵ ale i vztahy mezi jednotlivými národy.

Habsburští panovníci disponovali nobilitačními právy nejdéle a nejrozsáhleji ze všech vládařů Svaté říše římské. Šlechtictví udíleli nejen z pravomoci českých a uherských králů, ale také také římských králů a císařů a rakouských arcivévodů, a v 16. a 17. století také jako samostatní panovníci Vnitřních (Štýrsko, Korutan a Kraňsko) a Předních (Tyrolsko, území na západě říše) Rakous. Původní široká regionální paleta titulů byla ale ve druhé dekádě 19. století definitivně omezena na

---

13 K této otázce viz např. Harald von KALM, *Das preußische Heroldsamt (1855–1920). Adelsbehörde und Adelsrecht in der preußischen Verfassungsentwicklung*, Berlin 1994; Gunther Heinickel, *Adelsreformideen in Preussen. Zwischen bürokratischen Absolutismus und demokratisierendem Konstitutionalismus (1806–1854)*, Berlin – München – Boston 2014.

14 Srov. Raife BLAUFARB, *The Creation of the imperial Nobility, Napoleonica*. La Revue 2008, č. 2, s. 16–27; B. WUNDER, *Der württembergische Personaladel*.

15 Dosud jedinou známou výjimku představoval dlouholetý sarajevský starosta Mehmed bej Kapetanović Ljubušak roku 1883 povýšený do rakouského rytířského stavu s predikátem „von Viti-na“. Vzhledem k datu nobilitace ovšem titul získal oficiálně jako sultánův poddaný. Provincie byly Rakousko-Uherskem anektovány až o čtvrtstoletí později. Jan ŽUPANIĆ, *Muslimští šlechtici habsburské monarchie*, Marginalia historica 8, 2017, č. 2, s. 145–165.

šlechtictví rakouské¹⁶ a uherské. To druhé ale bylo určeno primárně pro obyvatele Uherského království a velmi dlouho se udílelo výrazně méně často, než šlechtictví rakouské.¹⁷ Tento stav se zásadním způsobem proměnil až na počátku 20. století, kdy v souvislosti s emancipační politikou uherské vlády počet zdejších nobilitací výrazně vzrostl, až nakonec převýšil počet nobilitací rakouských.¹⁸

Jeden ze zásadních mezníků dějin nejen habsburské monarchie představuje rok 1848. V Rakousku je spojen zejména s pádem tzv. Metternichovského absolutismu, který nepřesně označuje byrokraticko-absolutistický systém vytvořený primárně za vlády císaře Františka I. Spojoval v sobě dědictví tereziánsko-josefinského byrokratického státu se zachováním některých tradičních institucí. Mezi ně patřily zejména stavy, tedy „třídy obyvatelstva s politickými právy, jež spolu s panovníkem účastnily se moci zákonodárné, správní a soudní“.¹⁹ Struktura stavovské společnosti se v Rakousku lišila provincií od provincie, ale pro většinu zemí bylo typické rozčlenění do čtyř skupin: na preláty, pány, rytíře a města. Hranice mezi jednotlivými stavy nebyly nepřekročitelné, ovšem podmínky příslušnosti k jednotlivým korporacím přesně stanovené. Šlechta – ve všech zemích monarchie rozdělená do dvou stavů – na pány (v Uhrách magnáty) a nižší šlechtu (rytíře) – tak představovala specifickou sociální skupinu, která se vůči jiným stavům (a hlavně vůči zbytku populace) vymezovala jistými politickými právy a privilegii. Skutečný vliv šlechty byl sice postupně omezován, její výsadní společenské postavení a pozice v armádě a státní správě ale zůstávala zachována.²⁰

Situace ovšem nebyla zcela jednoduchá. Zatímco v Uhrách si mohli alespoň teoreticky nárok na příslušnost mezi stavy nárokovat opravdu všichni šlechtici,²¹ v západní části monarchie, v českých a rakouských zemích (a později Haliči)

---

16 Tzv. šlechtictví dědičných zemí zřízené Marií Terezií roku 1752 a český knížecí stav se přestávají udílet krátce po proklamaci o vzniku Rakouského císařství z 11. 8. 1804, nejspíše až do roku 1810. K této otázce podrobně Jiří BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích (1705-1780)*, Ostrava 2015, s. 98-100.

17 Srov. Hanns JÄGER-SUNSTENAU, *Sozialgeschichtliche Statistik der Nobilitierungen in Ungarn 1700–1918*, in: Bericht über den sechzehnten österreichischen Historikertag in Krems/Donau (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine), Bd. 25, Wien 1985, s. 578–582.

18 Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA, *Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě*, Praha 2017, s. 38-45.

19 Cit. dle: Ottův slovník naučný, díl XXIV., Praha 1906, s. 46.

20 K této otázce podrobně: Nikolaus von PRERADOVICH, *Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804–1918) mit einem Ausblick bis zum Jahre 1945*, Wiesbaden 1955.

21 Srov. Tomáš GÁBRIŠ, *Rytieri v republike. Zrušenie šľachtických titulov v Československu*, Bratislava 2018, s. 34–63.

náleželi do této skupiny pouze osoby disponující obyvatelským právem (v českých zemích inkolátem, v rakouských tzv. *Landstandschaft*, v Haliči indigenátem) a většinou také rytířským titulem. Jak za obyvatelské právo, tak za rytířský stav se přitom platila poměrně vysoká taxa.²² Držba plných stavovských práv totiž byla vysoce prestižní a předpokládala také přiměřený životní styl. Na rozdíl od Uher, kde v první polovině 19. století mezi šlechtice náleželo přibližně šest procent obyvatelstva, v českých a rakouských zemích jejich počet osciloval mezi jedním a dvěma desetinami promile.²³

Rozdělení šlechty na stavovskou s inkolátem a prostou bez něj pomáhalo před rokem 1848 v česko-rakouských zemích a Haliči regulovat počet plnoprávných členů obou šlechtických stavů. Teoreticky tedy bylo možné nobilitovat libovolný počet osob bez jakýchkoli důsledků na strukturu společnosti, protože šlechtici bez inkolátu nadále podléhali městským či jiným právům a svým postavením připomínali erbovní měšťany 16. a 17. století – osoby disponující šlechtickými atributy (erbem a predikátem), ale bez skutečných šlechtických práv. Díky tomu bylo bez problémů starou elitou akceptováno nařízení Marie Terezie z roku 1757 o udělení prostého šlechtictví důstojníkům a ze stejného důvodu mohlo od konce vlády Josefa II. docházet k nobilitacím nepokřtěných židů. V jejich případě byla situace ještě zajímavější. Židé se sice stávali šlechtici, ale jejich právní postavení i nadále určovaly židovské zákony či zvláštní privilegia, kterými je (pouze tyto konkrétní jedince) panovník obdařil. Do zrušení stavovské společnosti žádná židovská rodina (byť sebebohatší) inkolát nezískala.²⁴

---

22 Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Österreichisches Adelsrecht 1804–1918*, in: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 17/18. Bd., 1964/65, s. 109–146 (zejména s. 109–126).

23 Vincenz Prince WINDISCH-GRAETZ, *Der ungarische Adel (in der Zeit 1815–1914)*, in: Études Danubiennes, tome VII, Nr. 2, 1991, s. 115–133; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 119–123.

24 Přestože po vydání Tolerančního patentu roku 1781 směli inkolát získávat nekatolíci, nobilitovaným židům bylo toto právo nadále odmítáno. Výjimku představují rody Leidesdorfer (von Neuwall) a Liebmann (Liebenberg von Zsittin), které byly povýšeny do rytířského stavu a získaly inkolát. K tomu došlo ovšem jen z toho důvodu, že synové nobilitovaných zakladatelů rodů konvertovali ke katolictví a mohli disponovat jak vlastnickými právy, tak inkolátem. Jejich židovským otcům, z jejichž prostředků byly statky koupeny, zůstal pouze rytířský titul bez dalších výsad. Výjimku ohledně držby šlechtických statků představovala jen Halič, kde tyto majetky židé zakupovat směli. V Rakousku docházelo do 60. let 19. století k takovým případům jen výjimečně a držba byla pouze krátkodobá (Hönig von Hönigsberg, Rothschild). J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 58–61, 106; Herbert HASSINGER, *Die Landstände der österreichischen Länder. Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16.–18. Jahrhundert*, in: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge XXXVI/1964, Bd. 2, Wien 1964, s. 1001.

Rok 1848 a jeho důsledky na šlechtickou politiku

Zásadní mezník ve vývoji rakouské šlechty představoval rok 1848: přijetí Dubnové (Pillersdorfovy) ústavy, zavedení rovnosti před zákonem a odstranění instituce inkolátu. Tím přestala šlechta ve své původní podobě existovat, neboť zanikly právní podmínky, které ji vymezovaly coby korporaci. Proto také bylo pochopitelné, že se při jednání o podobě připravované (tzv. Kroměřížské) ústavy původně počítalo se zrušením šlechtických titulů a odstraněním šlechty jako takové. Ústavní výbor nakonec příslušný paragraf většinou jediného hlasu nepřijal,²⁵ ale samotné parlamentní rozpravy hovoří o atmosféře, která v tehdejší společnosti panovala.

Třebaže nakonec šlechtictví zrušeno nebylo, odstraněna byla naprostá většina šlechtických výsad a šlechticům tak de facto zůstalo jen právo na predikát a erb.²⁶ V Rakousku nyní zavládla stejná situace, jaká již řadu desetiletí existovala například v Bavorsku či Württembersku. Udělení šlechtictví již nebylo zásadní pro získání místa ve společnosti a stalo se pouze leskou ozdobou, jedním ze symbolů společenského postavení a vnějším symbolem státního díku za vykonané služby. Na rozdíl od „obyčejných“ vyznamenání (řádů a medailí) ale bylo mimořádné svou dědičnou formou. Je ale třeba zdůraznit, že se Rakousko svými výlučně dědičnými nobilitacemi vymykalo z celého německého prostoru. Jako jeden z mála zdejších států nikdy nepřistoupilo k udělení titulů *ad personam* a nemáme doklady o tom, že by se tato varianta někdy zvažovala.²⁷

Až do konce 50. let ale o větší problém nešlo, protože se šlechtické tituly udílely ještě poměrně vzácně. V 60. letech se ale situace zásadním způsobem změnila a to jak v Rakousku, tak v i Uhrách. Možnosti nabytí titulů, které jsou

---

25 Vojtěch TESKA, *Kroměřížský sněm a tzv. kroměřížská ústava*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha 2007, s. 30–31.

26 S výjimkou rodové aristokracie, která disponovala určitými privilegii, jež se ale vázala nikoli jen na držbu šlechtického titulu, ale především na starobylý šlechtický původ. Viz níže. Těž J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 227–269.

27 Důvodem mohlo být i uherské právo, podle něhož byly šlechtické tituly vždy dědičné. Jinak byly rozdíly ve šlechtickém právu mezi oběma částmi říše minimální. Jedna z hlavních odlišností spočívala v tom, že v Rakousku mohl být šlechtický titul udělen i ženě, zatímco v Uhrách žena mohla získat šlechtictví jen prostřednictvím svého manžela (sňatkem či jeho nobilitací). Protože šlechtické tituly žen se nepřenášely na potomky (pokud tak nebylo výslovně stanoveno), došlo by tím k porušení uherské zásady dědičnosti šlechtictví. Srov. Michael GÖBL, *Die Frau und das Wappen im Hl. Römischen Reich und der Habsburger-Monarchie*, https://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Essays/Geschichte/Die_Frau_und_das_Wappen_ (23. 9. 2019); Jan ŽUPANIČ, *Nobilitace žen v Rakouském císařství*, in: Hana Ambrožová a kol., *Historik na Moravě*, Brno 2009, s. 699–710.

popsány níže, přitom zůstaly stejné, zásadní byla změna politického klimatu a rostoucí vliv liberálů, kteří v nobilitacích příslušníků středního a vyššího středního stavu viděli možnost rozšíření a posílení své politické podpory.

Nejnámější možnost nobilitace představovalo udělení titulu přímo panovníkem, které ale mělo dvě formy. První představovalo udělení titulu prostřednictvím nejvyššího listu (*Allerböchtes Handschreiben*), kterým vladař své rozhodnutí oznámil ministrovi vnitra. Protože panovníkův kontakt s veřejností byl omezený, logicky byla tímto způsobem uskutečněna jen velmi malá část nobilitací, převážně osob z jeho okolí. Mnohem častěji bylo šlechtictví udíleno na základě nejvyššího rozhodnutí (*Allerböchste Entschließung*), kterým panovník schvaloval (či zamítal) návrhy k tomu příslušných státních úředníků. Ve druhé polovině 19. století tato výsada náležela ministerskému předsedovi a rezortním ministrům, nejvyšším dvorským úředníkům a po roce 1867 též společným ministrům monarchie (zahraničí, války a financí). Zatímco návrhy předsedy vlády a rezortních ministrů byly projednávány během zasedání ministerské rady a teprve po schválení předloženy panovníkovi ke konečnému rozhodnutí, společní ministři zasílali vladaři svá doporučení přímo. Návrhy se do panovníkových rukou obvykle dostávaly prostřednictvím jeho kabinetní kanceláře, která následně o schválení či neschválení informovala příslušný úřad (ministerstvo vnitra, resp. v letech 1860–1867 státní ministerstvo).²⁸ Nebylo ale neobvyklé, že vyznamenání určité osoby bylo s vladařem předjednáno osobně a vypracování příslušného návrhu mělo jen konfirmační charakter.

Vyznamenávání uherských občanů probíhalo mírně odlišným způsobem. I když zdejší dvorská kancelář přežila tereziánsko-josefínské reformy bez větší úhony a přetrvala až do roku 1848, byly ve snaze o co největší unifikaci státu uherské šlechtické tituly udíleny stále méně. Patrné to bylo zejména v případě „vojenského šlechtictví“, které se od počátku udílelo výlučně z pravomoci vladaře dědičných zemí (později rakouského císaře). Uherské tituly mohli získat jen důstojníci, kteří pocházeli ze zemí sv. Štěpána, a to na zvláštní žádost a pouze za výjimečné zásluhy.²⁹

---

28 Ne všechny podklady k nobilitacím jsou ale uloženy v archivu panovnícké kabinetní kanceláře v Haus-, Hof- und Staatsarchiv ve Vídni. Srov. případ Felixe Zwiclitze, jenž byl roku 1886 nobilitován na návrh nejvyššího komoří prince Hohenlohe za dary svých mimořádně cenných sbírek Přírodně-historickému muzeu (Naturhistorisches Museum) ve Vídni. In: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchive, Privat- und Familienfonde, Obersthofmeisteramt (13. Jh.–1921), Obersthofmeisteramt (1650–1921), Akten-Hauptreihe, Kt. 1113 (Akten), Hofmuseen, 50–53.

29 Podmínkou bylo, aby se tyto osoby narodily v Uhrách a podaly žádost o nobilitaci k uherské dvorské kanceláři. Na rozdíl od ostatních jedinců (zejména důstojníků) žádajících o šlechtictví se ale musely prokázat dalšími zvláštními zásluhami. Srov. listy císaře Františka II. bratrovi ar-

Po nástupu Františka Josefa dokonce nebyly uherské tituly řadu let udílány vůbec. K zásadní změně došlo po zavedení dualismu roce 1867. Pokud došlo po tomto datu k udělení šlechtictví na základě panovníkovy výnosy, měl být teritoriální původ nobilitace (rakouská či uherská) závislý na občanství nobilitovaného a titul byl udělen buď z moci rakouského císaře, nebo uherského krále. Z této zásady ovšem existovala řada výjimek a striktně dodržována začala být až od poloviny 90. let.³⁰

I v Uhrách schvalovala většinu návrhů na vyznamenání vláda, ovšem v následném úředním procesu byl drobný rozdíl. Protože Pešť usilovala o co největší nezávislost na Vídni a protože také vzhledem k vzdálenosti obou hlavních měst říše nebyl každodenní styk s panovníkem možný, byl ve Vídni zřízen úřad uherského ministra u královského dvora (*ungarischer Minister am königlichen Hoflager*), který byl zván též *Minister á latere*. Šlo o velmi důležitou funkci, protože zajišťoval úzké spojení uherské vlády s vladařem a mj. mu předkládal nobilitační návrhy.³¹

Problém systematizovaného šlechtictví

Šlechtický titul ale nebyl v podunajské monarchii udělen jen na základě rozhodnutí vladaře. Od poloviny 18. století existovala možnost nabytí titulu po splnění určitých podmínek na základě podání žádosti příslušnému úřadu: tzv. systematizované šlechtictví. Nobilitace byla v tomto případě jen vyústěním administrativního procesu, do kterého panovník dlouho vstupoval až na závěr podpisem příslušného diplomu.³² Tituly získané na základě systematizovaného šlechtictví byly vždy udílány „zdarma“, tedy pouze s povinností úhrady administrativních nákladů (poplatků za listinu, intimace atd.). Šlo o zásadní rozdíl ve srovnání s udělením titulu nejvyšším rozhodnutím, kde odpuštění povyšovací taxy záleželo na vůli panovníka.

---

cívodovi Janovi a uherskému dvorskému kancléři Karlu hraběti Pálffyemu z 15. 8. 1804 a císařský výnos z 22. 8. 1804, in: AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, Kt. 616a Offiziere (1757–1841).

30 Zejména v důsledku zrušení nobilitačních paragrafů (viz níže) a změn v udělení vojenského šlechtictví, jež byly zavedeny v srpnu 1894. AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, Kt. 616b Offiziere (1841–1913), nejvyšší rozhodnutí in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv (1523–1918), Kabinettskanzlei (1683–1918), Kabinettskanzlei Vorträge (1848–1918), Akten (dále jen: HHSTA, KK) 3716/1894 (Přelitavsko), 3717/1894 (Zalitavsko).

31 Hlava VI., § 7 uherské ústavy z roku 1848.

32 Ke změně došlo teprve po zavedení nového Předpisu o udělení šlechtictví (*Vorschrift betreffend Adelsangelegenheiten*) z let 1915 až 1916, který byl primárně určen pro důstojníky, ale měl samozřejmě důsledky pro celou podunajskou monarchii. Viz níže.

K zavedení systematizovaného šlechtictví došlo za vlády Marie Terezie roku 1757. První variantu z 12. ledna toho roku představovalo vojenské šlechtictví (*systemmäßiger Adel*), na jehož základě měli důstojníci bojových³³ jednotek po třiceti letech bezúhonné služby a účasti na válečném tažení nárok na nejnižší šlechtický titul. Předpis platil až do zániku říše roku 1918, ale byl několikrát novelizován. Podle původního tereziánského výnosu totiž důstojníci získávali až na výjimky šlechtictví dědičných zemí (později rakouské). Tento stav byl po roce 1867 trnem v oku uherských politiků, kteří s plaností od 21. srpna 1894 prosadili, aby i u důstojníků byl původ titulu vázán na občanství. V roce 1896 pak František Josef I. zrušil i podmínku účasti na vojenském tažení a udělení šlechtictví nadále postačovala jen čtyřicetiletá bezúhonná služba.

Druhou variantou bylo řádové šlechtictví (*systematisierter Adelstand*). Vázalo se na udělení některého z řádů monarchie, jehož stanovy obsahovaly tzv. nobilitační paragraf: nejprve jen s Vojenským řádem Marie Terezie (*Militärischer-Maria Theresien Orden*) zřízeným v červnu 1757, jenž mohli získat jen důstojníci (bez ohledu na původ a náboženské vyznání) výlučně za válečné zásluhy a to pouze po podání žádosti (nikoli tedy z „moci úřední“, jako ostatní řády). Teprve o sedm let později následoval uherský řád Svatého Štěpána (*Sankt Stephans-Orden*) udílený výlučně za civilní zásluhy, a to zejména o Uherské království. Posledními dvěma řády s nobilitačním paragrafem byly Leopoldův řád (*Leopolds-Orden*) z roku 1808 a Řád železné koruny (*Orden der Eisernen Krone*) zřízený v roce 1816. Na rozdíl od přechozích nebylo jejich udílení omezeno ani profesně, ani stavovsky a oba představovaly vůbec první klasické záslužné řády monarchie.³⁴ S udělením Řádu Františka Josefa, založeného v roce 1849, nebyly spojeny žádné výsady.

Privilegia jednotlivých řádů se mírně lišila. Zatímco příjemci Řádu Marie Terezie získávali okamžitě rytířský titul (od roku 1894 prosté šlechtictví)³⁵ a stav

33 Jejich seznam byl v jednotlivých, postupně novelizovaných předpisech vždy vyjmenován.

34 Protože Řád železné koruny byl až do roku 1848 udílen hlavně v Lombardsko-Benátsku, plnil v předbřeznové době roli všeobecné záslužného řádu v celé monarchii Leopoldův řád. K otázce udílení řádů srov. LAICH, Mario, *Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte*, Innsbruck – Wien 1993, s. 32–115; J. ŽUPANIČ, *Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století*, Český časopis historický 113, 2015, s. 748–781.

35 Na rozdíl od Rakouska, kde byla nižší šlechta rozdělena na prosté šlechtice (von/Edler von) a rytíře (Ritter von), byla v Uhrách nižší šlechta jednotná a titulárně odpovídala rakouské prosté šlechtě. K této změně došlo současně s úpravou předpisů o nobilitacích důstojníků, které se

svobodných pánů na požádání prostřednictvím listiny,³⁶ u ostatních řádů bylo zapotřebí o titul požádat. Na rozdíl od poměrně liberálně koncipovaného Řádu Marie Terezie byl Řád svatého Štěpána určený primárně k oceňování zásluh vysokých byrokratů, u kterých se předpokládal šlechtický původ. Pro nešlechtice byla proto původně určena jen nejnižší třída (malý kříž). Na základě zisku řádu bylo možné požádat o baronát či dokonce hraběcí titul.³⁷ U Leopoldova řádu a Řádu železné koruny byl nárok na šlechtictví hierarchizován: nositelé nejnižšího stupně mohli požádat o rytířský stav, vyšších tříd o stav svobodných pánů.³⁸ Zajímavá byla nařízení o teritoriálním původu udílených titulů. V případě Řádu Marie Terezie, Leopoldova řádu a Řádu železné koruny bylo udíleno výlučně šlechtictví rakouské (resp. dědičných zemí), bez ohledu na to, odkud příjemce pocházel. V případě Řádu sv. Štěpána byla situace komplikovanější. Někteří jeho nositelé skutečně získali uherský baronát, většine však byl udělen titul rakouský. Tato zvyklost přetrvávala k velké nelibosti uherských politiků až do roku 1884.

Princip řádového šlechtictví, tedy dvojí odměna (řádem a nárokem na titul), byl spojen s romantickým chápáním řádů coby určitých bratrstev. Ještě v první polovině 19. století byl exkluzivní charakter držby řádů (resp. příslušnosti k řádu) posilován slavením řádových svátků a užíváním zvláštních krojů, které měly být při

---

nadále vázaly na jejich občanství (viz výše). Též AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, Kt. 616b Offiziere (1841–1913).

36 Před udělením baronátu tyto osoby rytířský (resp. šlechtický) stav užívaly jen mimořádně vzácně a v nobilitačních listinách jsou zásadně uváděny jen se svým původním jménem. Určitou výjimku představuje Johann sv. pán von Kropfreiter, který byl rytířským křížem tohoto řádu vyznamenán roku 1813 za hrdinství prokazané při dobytí pevnosti Zadaru a v roce 1834 získal baronát. V textu listiny je sice uveden bez predikátu, ale v jeho popisu služby (Dienstbeschreibung) je uveden jako *Johann Ritter von Kropfreiter*. On sám se však jako rytíř v žádosti o titul nepodepsal a ani jeho nadřazení v příslušných dobrozdáních tento titul k jeho jménu nepřipojovali. AVA, Adelsarchiv, Johann Kropfreiter, Freiherrnstand 1834.

37 Na tyto tituly měli samozřejmě nárok i nositelé vyšších tříd (komandéři, velkokřížníci), pokud již barony nebyli. Nárok na nobilitaci ovšem byl pouze v případě baronátu. Udělení hraběcího titulu záviselo na schválení panovníkem a dosud není známo (alespoň v česko-rakouských zemích), že by k němu opravdu došlo. Srov. kapitola 17 řádových statut: *Statuta des vortreflichen Ritter-Ordens des Heiligen Stephani, Ersten Apolstolischen Königes*, Wienn 1764, s. 21. Též Ferdinand PETROSSI, *Das Heerwesen des Österreichischen Kaiserstaates. Ein Handbuch für Offiziere aller Waffen*, 2. Bd: Innerer Dienst und Tactik, Wien 1865, s. 154; Igor GRAUS, *Pramene faleristiky a možnosti ich využitia v genealogickom, heraldickom a archontologickom bádání*, Genealogicko-heraldický hlas 23, 2013, č. 1–2, s. 52.

38 Viz statuta obou řádů (§ 23 Leopoldova a § XXI. Řádu železné koruny) in: M. LAICH, *Altösterreichische Ebrungen*, s. 228 a 262. S udělením nejvyšších tříd (u Sv. Štěpána dokonce i komandéřského kříže) bylo navíc do roku 1884 automaticky spojeno udělení titulu tajného rady.

těchto slavnostech nošeny. Z téhož důvodu byl ve statutech zakotven i numerus clausus omezující počet nositelů na sto (20 první, 30 druhé a 50 třetí třídy).³⁹ Je přitom zajímavé, že se tento předpis dodržoval pouze u Řádu svatého Štěpána, u zbylých byl záhy porušen.⁴⁰ S původním chápáním řádů souvisela i skutečnost, že mezi jejich příjemci původně převládali šlechtici. Podíl neurozených začal narůstat až od konce 30. let a to pouze u nejnižších stupňů Leopoldova řádu a Řádu železné koruny. Díky tomu byl do roku 1848 počet osob nobilitovaných na základě řádového šlechtictví relativně malý.

K zásadní změně došlo po nástupu Františka Josefa I. Nejenže byl v prosinci 1849 zřízen další, již občansky koncipovaný řád nesoucí jméno panujícího císaře, ale díky zavedení rovnosti před zákonem mohli řády a jiná vyznamenání získávat všichni obyvatelé monarchie bez ohledu na sociální status, původ a víru (do té doby byla tato výsada vázána na příslušnost ke křesťanství).⁴¹ Definitivně též zaniklo ceremoniální přijímání, nošení řádových krojů (ostatně od druhé čtvrtiny 19. století již nepoužívaných)⁴² a definitivně se přestal dodržovat numerus clausus.

Symbolická role řádu coby vnějšího symbolu nobilitačního kapitálu, která hrála důležitou roli v předbřeznovém období, tedy po roce 1848 zanikla a řády byly zakomponovány do pečlivě vystavěné stupnice záslužných dekorací reformované monarchie, hierarchizovány a nárok na ně spojen s konkrétními zásluhami a společenským postavením.⁴³ Nepřekvapí proto, že se počet jejich nositelů rychle zvyšoval a spolu s tím rostl i počet nových šlechticů. Nárůst se sice týkal v naprosté

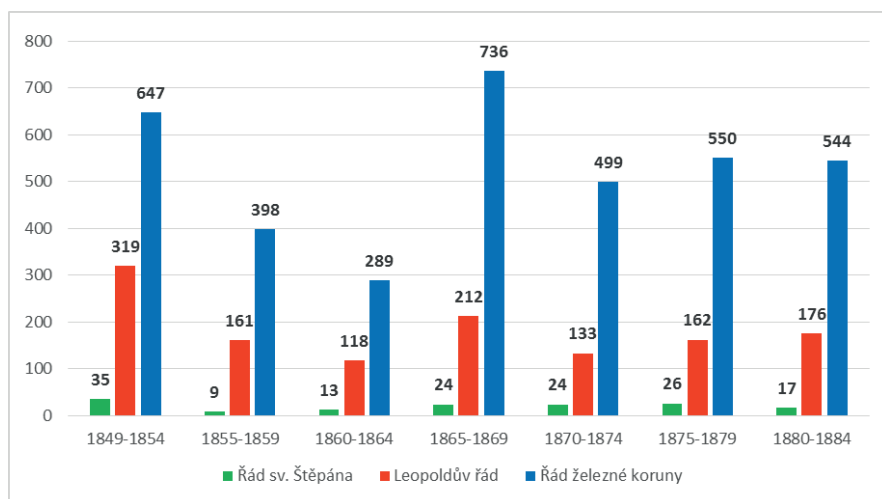
39 Numerus clausus neplatil v případě Řádu Marie Terezie, jenž byl určen výlučně pro důstojníky a udílen pouze za hrdinství v boji, nikoli za zásluhy.

40 Jak bylo řečeno, Řád železné koruny byl do roku 1848 udílen hlavně za zásluhy o Lombardsko-Benátské království, a proto byl hlavním záslužným řádem říše Leopoldův řád. V jeho případě byl proto numerus clausus již v první polovině 19. století překročen nejvíce (v průměru 2,5 násobně). Srov.: Vladimír POUZAR, *Rakouské záslužné řády v době předbřeznové*, in: Heraldická ročenka 2007, s. 118–134 (zejména s. 123, 128–130).

41 Zřejmě vůbec prvním židem oceněným Řádem železné koruny (III. třídy) – a též prvním židem nobilitovaným po roce 1848 – byl Kaliman Minerbi (1782–1878), první deputovaný (*erster Abgeordneter*) terstské obchodní komory. J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 80–81 a 341–343.

42 Řádové ornáty Leopoldova řádu nebyly nošeny od roku 1824. V případě Řádu železné koruny byly poprvé a zároveň naposledy použity roku 1838. Nejvyšším rozhodnutím z 14. 5. 1894 zavedl císař František Josef I. dvorní oděv (*Hofkleid*), zvaný také řádová uniforma, který měli u dvora nosit držitelé řádů, kteří neměli nárok na uniformu a nechťeli přijít v národním kroji. O řádový ornát v původním slova smyslu se ale nejednalo. Byl to černý, z dvorské uniformy vycházející frak, se zlatým zdobením, kalhoty s prýmkou, dvourohý klobouk s peřím a kord. M. LAICH, *Altösterreichische Ebrungen*, s. 19–20.

43 J. ŽUPANIČ, *Inflace titulů?*, s. 759–762.

Graf 1

Udílení nejnižších stupňů „privilegovaných“ řádů v letech 1849 – 1884

většinou jen nejnižších řádových tříd, ale i tak byly následky závažné. Jak ukazuje následující graf, k nárůstu udílení docházelo často ve vlnách, které kopírovaly významné historické události.⁴⁴

Právě neobyčejný nárůst udílení řádů s nobilitačním paragrafem a systemizace oceňování zásluh, kterou se ještě budeme podrobněji zabývat, vedl nejen k nevídanému nárůstu počtu nových šlechticů, ale také k roztržce s uherskými politiky. Ti poukazovali na fakt, že navzdory rakousko-uherskému vyrovnání získávají uherští držitelé „privilegovaných“ řádů rakouský rytířský stav či baronát, což odporuje zákonům a uherské ústavě.⁴⁵ Bylo samozřejmě možné statuta řádů upravit (což se později stalo u Řádu Marie Terezie), vedoucí představitelé monarchie

⁴⁴ Jasně je to vidět již v roce 1849, kdy (v důsledku porážky uherského povstání) udělil František Josef I. více rytířských křížů Leopoldova řádu a Řádu železné koruny III. třídy než za následujících pět let. Do grafu není zahrnut rytířský kříž Řádu Františka Josefa, se kterým nárok na nobilitaci nebyl spojen, ani rytířský kříž Řádu Marie Terezie, který byl udílen jen za válečné hrdinství. Viz V. POUZAR, *Rakouské záslužné řády* s. 128–130.

⁴⁵ Někteří významnější sice nepožádali o rakouské, ale o uherské šlechtictví, které jim samozřejmě bylo uděleno, ale zdá se, že k tomu docházelo vzácně. Studium této problematiky stále probíhá, na základě dosavadních zjištění lze jen konstatovat, že osoby, které po roce 1867 získaly na základě některého řádu uherský šlechtický stav místo rakouského rytířského, se od ostatní uherské nobility odlišovali dvěma přílbami v erbu. Šlo o tradiční distinkční prvek odlišující rakouské rytíře od prostých šlechticů s jednou přílbou (nižší šlechtě bylo užívání hodnostních korun v podunajské monarchii zakázáno). Srov. např. Magyar Nemzeti Levéltár, K 20 – Király Személye Körüli

ale využili těchto rozporů jako záminky k zásadní reformě šlechtické politiky. František Josef I., který se snažil (nikoli ovšem zcela úspěšně) ponechat nobilitační záležitosti pod svou kontrolou, proto vypracováním návrhu nepověřil ministerské úředníky, ale přímo ministra c. a k. domu a zahraničních věcí Gustava hraběte Kálnokyho.⁴⁶ Šlo o moravského aristokrata ze starobylé uherské rodiny, který díky této kombinaci představoval ideální spojník obou částí monarchie. Navíc jako společný ministr (a de facto nejvyšší reprezentant říše po panovníkovi) nepodléhal ministerskému předsedovi žádné z polovin říše. Výsledkem jeho práce bylo memorandum ze 17. července 1884, kterým navrhl zrušit nobilitační paragrafy řádů Svatého Štěpána, Leopoldova a Železné koruny. (Privilegia Vojenského řádu Marie Terezie však zůstala nedotčena.) František Josef I. předlohu schválil 18. července 1884 a výnos byl následně 5. srpna 1884 publikován v oficiálním vládním listě Wiener Zeitung.⁴⁷ Po tomto datu s nabytím výše uvedených řádů nebyly spojeny žádné další výsady, ovšem osoby, které je získaly již dříve, mohly o nobilitaci požádat. Šlechtické tituly jim na tomto základě byly udíleny ještě za první světové války.⁴⁸

Jak ukazuje další graf, snížilo zrušení řádového šlechtictví významným způsobem počet nobilitací. Zatímco v roce 1880 připadal jeden nově povýšený na 161 637 obyvatel monarchie, o třicet let později klesl tento počet přibližně na polovinu (jeden „novošlechtic“ na 340 142 obyvatel).⁴⁹ Protože s udělením řádů byla spojena možnost nabytí rytířského a baronského titulu, došlo zároveň k výrazné redukci těchto nobilitací ve prospěch prostého šlechtictví.

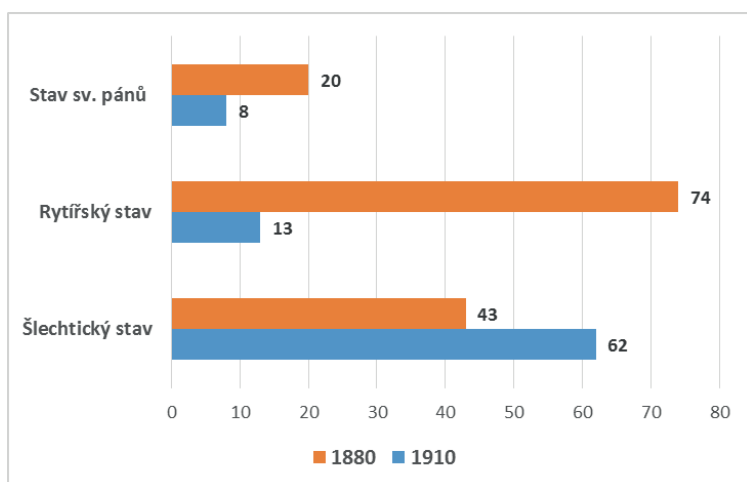
Minisztérium Levéltára – Elnöki iratok (dále jen MNL, K 20), Enyváry de Ozmánbük Péter (1892); tamtéž, Hirsch de Hiregh Károly (1876); tamtéž, Hollán de Kislöd Adolf (1882) aj.

46 HHStA, KK (Separatakten), B 32 s/1883 (koncept nejvyššího listu ze 7. 9. 1883).

47 Návrh hraběte Kálnokyho císaři ze 17. 7. 1884, císařův souhlas z 18. 7. 1884, in: HHStA, KK, 2597/1884. Publikováno ve Wiener Zeitung, 5. 8. 1884, s. 1. Nařízení bylo jako dodatek včleněno do statut příslušných řádů.

48 Generálmajor ve výslužbě Vinzenz Karl Colombini (1855–1937) získal Řád železné koruny III. třídy 3. 12. 1878 jako poručík za hrdinství prokazané u Bihače při okupaci Bosny a Hercegoviny. Rytířský titul mu byl udělen diplomem ze 4. 9. 1915. AVA, Adelsarchiv, Vinzenz Karl Colombini, Ritterstand 1915.

49 Podle sčítání z roku 1880 žilo na území Předlitavska 22 144 244 obyvatel, ale o třicet let později již 28 571 934. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880*, Heft 3, s. IV; *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Heft 1, s. 33. Graf dle J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*. s. 37 s využitím prací H. Jäger-Sunstenau.

Graf 2

Srovnání počtů rakouských nobilitací v letech 1880 a 1910

Problémy a limity šlechtické politiky

Je třeba si přiznat, že se roku 1884 změnila pouze vnější forma nobilitací, nikoli samotná šlechtická politika monarchie. Neexistovala zde totiž žádná vlivná skupina (ať již sociální, jakou představovali např. v Prusku junkeři, nebo politická), která by proti nárůstu počtu šlechty protestovala.

Při udílení titulu totiž nebyl brán ohled na náboženskou či národnostní příslušnost a (na rozdíl od některých německých států) v Rakousko-Uhersku nebylo nutné ani disponovat majetkem k zajištění patřičného životního standardu. Šlechtictví tak mohlo být (a bylo) uděleno i osobám prakticky nemajetným, u kterých existovalo riziko poklesu do nižších sociálních vrstev. Taková situace ale byla v naprostém rozporu s tradiční představou o šlechtictví.

Za základní předpoklad zisku titulu se i nadále považovalo prokázání zásluh, které mohly mít nejrůznější formu: působení v úřadě či armádě, humanitární či vědecké aktivity. Zdůrazňovány byly i zásluhy „o panovnický dům a stát“, jimiž se obvykle argumentovalo u soukromníků (většinou velkostatkářů), politiků a poslanců zemských sněmů a říšské rady. Naopak stále méně docházelo k nobilitacím za zásluhy o rozvoj ekonomiky země a prakticky vyloučeno bylo udělení šlechtictví na základě zakoupení velkostatku. Zatímco v 18. století bylo povyšování takových

osob do šlechtického stavu časté⁵⁰ (nobilitace byla většinou předpokladem zakoupení tzv. deskových statků), po vzniku Rakouského císařství se situace změnila. Počet neurozených velkostatkářů narůstal, a pokud některý o šlechtictví usiloval, musel se vykázat i dalšími zásluhami ve prospěch státu či obecného dobra.⁵¹ Ještě důsledněji byl tento postoj aplikován po zrušení řádového šlechtictví roku 1884: zatímco vyznamenání bylo možné za rozvoj průmyslu, zemědělství, bankovníctví nebo příkladné řízení velkostatku získat, šlechtický titul byl těmto osobám udílen jen zcela výjimečně.⁵²

De iure byla možnost získat šlechtictví vázána na jedinou profesi: důstojníky bojových jednotek. Na počátku 20. století bylo Rakousko-Uhersko jedinou evropskou velmocí, kde platil podobný, tehdy více než století starý předpis. Titul zde mohl získat jakýkoli důstojník bez ohledu na hodnost a sociální pozici. Běžně tak docházelo k nobilitacím důstojníků v IX. hodnostní třídě (hejtman resp. rytmistr) a v předběřznové době i nižších hodností. V tehdejší Evropě neměl podobný liberalismus obdoby. Dokonce i v carském Rusku, kde bylo systematizované šlechtictví pro všechny druhy státní služby zavedeno Hodnostní tabulkou cara Petra I. z roku 1722, se privilegium dědičné nobilitace postupně omezovalo: v případě armády od roku 1845 na štábní důstojníky od 8. třídy (major atd.) výše a od roku 1856 bylo základním požadavkem dosažení 6. třídy (plukovník atd.).⁵³ V podunajské monarchii se v tomto ohledu rozdílily mezi hodnostmi nedělaly a stejný stupeň šlechtické hierarchie (prosté šlechtictví) byl udělován jak generálům, tak subalterním důstojníkům. Je celkem pochopitelné, že tento stav vzbuzoval u předních vojenských činitelů stále větší nelibost, přesto však ke změně nikdy nedošlo.⁵⁴

50 J. BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 232–236.

51 Srov. nobilitace významného textilního podnikatele a majitele panství Malá Skála v severních Čechách Franze Zachariase Römische (1757–1832), jehož první žádost o šlechtictví z roku 1817 zůstala nevyřízena. Vyhověno bylo až druhé roku 1823, ve které vyzdvihl zásluhy o stát během francouzského vpádu do Čech roku 1813 a humanitární zásluhy. AVA, Adelsarchiv, Franz Zacharias Römisch, Adelstand (Edler von) 1823. Těž Jan ŽUPANIČ, *František Zachariáš Römisch – podnikatel, velkostatkář, šlechtic*, in: *Z Českého ráje a podkrkonoší. Supplementum 13: Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji, Semily – Turnov 2009*. s. 61–68.

52 Tyto osoby musely pro získání šlechtictví prokázat i jiné zásluhy. Obvykle se jednalo o finanční dary na dobročinnost či státní účely.

53 V civilní službě byl předpis o nobilitacích ještě přísnější. Od roku 1845 bylo udělení dědičného šlechtictví omezeno na úředníky, kteří dosáhli nejméně 5. třídy, a od roku 1856 nejméně 4. třídy. BEKKER, Sejmur, *Mífo ruskom dvorjanstve. Dvorjanstvo i privilegii poslednego perioda imperatorskoj Rossii*, Glava 5, (online) in: <<http://coollib.com/b/274367/read#t23>>, cit. dne: 22. 6. 2018.

54 K této otázce viz níže.

Jedinou významnější reformu vojenského šlechtictví, ke které po roce 1848 došlo, představovalo přenesení rozhodujících kompetencí přímo na panovníka. Jednalo se o součást změn spojených se zavedením nového Předpisu o udílení šlechtictví (*Vorschrift betreffend Adelsangelegenheiten*) z let 1915 až 1916.⁵⁵ Zatímco do té doby vladař vstupoval do nobilitačního procesu až jako poslední, když svým podpisem stvrzoval platnost listiny udělující šlechtictví, nyní získal naprosto zásadní kompetence. Všechny žádosti byly totiž předkládány nejprve jeho kanceláři a samotný administrativní proces nobilitace mohl začít teprve ve chvíli, kdy udělení titulu schválil. Při nobilitaci měla být nově brána v úvahu i ekonomická situace žadatele, ovšem dosud není znám případ, že by žádost některého ze žadatelů byla na tomto základě zamítnuta.

Již bylo řečeno, že se systematizované šlechtictví (včetně vojenského) udílelo zdarma. Povinnost úhrady administrativních nákladů zůstala zachována, ale v důsledku úprav byrokratického procesu nobilitace se reálné náklady na získání titulu stále snižovaly. V době zavedení vojenského šlechtictví roku 1757 činila taxa za šlechtický titul (která se neplatila) 250 zlatých, náklady na zhotovení diplomu (jež naopak bylo třeba zaplatit) 94 zlatých, 16 krejcarů. K poplatku za diplom ale bylo nutné přičíst náklady na dvorské intimace (u prostého šlechtictví 20 zlatých), jimiž byla nobilitace zemským úřadům oficiálně oznámena a tím definitivně prohlášena za platnou, a na zaplacení služeb dvorského agenta, jenž byl nezbytným prostředníkem pro komunikaci s dvorskými úřady.

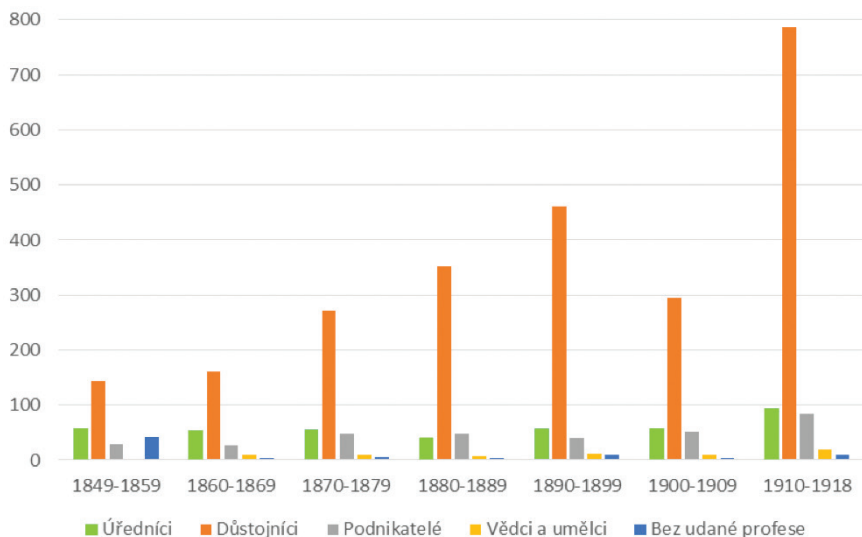
Povinnost intimací ale odpadla poté, co začala být informace o nobilitaci pravidelně oznamována v listu Wiener Zeitung (nejpozději na konci 18. století) a institut dvorských agentů byl zrušen roku 1833.⁵⁶

Na počátku 20. století tak byla situace následující: taxa (důstojníky nehrazená) za prosté šlechtictví činila 2100 korun, ovšem za listinu se platilo jen 330 korun. Zatímco tedy v polovině 18. století zaplatil důstojník za nobilitaci přibližně 60 procent běžně požadované sumy, roku 1900 tentýž titul pořídil za 15 procent ceny, jinak řečeno přibližně za měsíční plat majora (VIII. hodnostní třída). Těto výhody samozřejmě řada osob využila. Mezi nabyvateli prostého šlechtictví bylo zastoupení důstojníků vždy velmi vysoké, ovšem (jak ukazují

---

55 Byl schválen nejvyšším rozhodnutím z 28. 6. 1915 a vydán jako Normalverordnungsblatt (3. Stück ex 1916) ve Vídni roku 1916. K vzniku a úpravám podoby předpisu viz AVA, Adesgeneralien, Kt. 17a Offiziere (1914–1916).

56 J. BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 133–167.

Graf 3

Údíl rakouského prostého šlechtictví v letech 1849 až 1918 podle profese

následující graf) po roce 1848 již jednoznačně dominantní.⁵⁷ Tento stav souvisel též se zásadní sociální proměnou důstojnického sboru. Zatímco na počátku

57 Při zpracování tohoto grafu (stejně jako následujících) jsem vycházel z dnes již bohužel zastaralé práce H. Jäger-Sunstenaua: Hanns JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918*, in: Österreichisches Familienarchiv, Bd. 1, Neustadt an der Aisch 1963, s. 3–16. Jeho závěry sice nejsou zcela přesné a autor navíc v práci neuvedl metody, které použil a zdroje, ze kterých vycházel, jde ovšem o jediný dostupný zdroj. Podle komparace s dalšími studii (Johann Baptist WITTING, *Statistik der Standeserhöhungen während der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.*, in: Festschrift zum fünfzigjährigen Regierung-Jubiläum (1848–1898) Seiner kaiserlichen und königlichen apostolischen Majestät Franz Josef I. (Hrsg. von Historischen Vereinen Wiens im Selbstverlage des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich), Wien 1898, s. 59–91; Arno KERSCHBAUMER, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Josef I. / I. Ferenc József király (1914–1916)*, Graz 2017, s. 35 a 82 a Arno KERSCHBAUMER, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I. / IV. Károly király (1916–1921)*, Graz 2016) a na základě vlastního archivního výzkumu (evidence realizovaných nobilitací in: AVA, Adelsgeneralien, Kt. 583a – Kt. 583d Adelsausweise (1718–1918); Jan ŽUPANIČ, *Karlovská šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetní kanceláře Karla I. (IV.)*, in: Sborník archivních prací, 2011, vol. LXI, no 1, p. 3–114) je možné konstatovat, že odchylky nejsou výrazné a dosahují řádu jednotek. Vzhledem k tomu, že práce H. Jäger-Sunstenaua jsou jediným komplexním zdrojem evidujícím nobilitace v daném časovém rozsahu podle titulů i profesí, bylo rozhodnuto vycházet z právě z jeho studií.

19. století činilo zastoupení neurozených a novošlechticů mezi rakouskou generalitou jen osm procent, roku 1878 to byla již více než polovina celkového stavu a na konci první světové války více než tři čtvrtiny. Mezi důstojníky do hodnosti plukovníka bylo zastoupení neurozených a novošlechticů ještě vyšší a na konci 19. století přesahovalo 92 procent.⁵⁸

Zástupci ostatních sociálních skupin v podunajské monarchii podobný nárok na šlechtictví neměli – na rozdíl např. od Ruska či Württemberska, kde tato výsada náležela státním zaměstnancům bez ohledu na profesi.⁵⁹ Přesto však můžeme u jedné skupiny vysledovat kontinuální (a velmi logické) zvýhodnění. Šlo o státní úředníky, kteří vedle důstojníků představovali další z pilířů habsburské říše. Tato skupina byla velmi pestrá a kromě úředníků politické správy sem můžeme zahrnout i soudce, státní zástupce, zaměstnance pošt, univerzitní profesory atd., tedy osoby, které patřily do kategorie státních zaměstnanců a nacházely se díky tomu v jedné z 11 hodnostní tříd státní služby.⁶⁰

Šlechtickými tituly byli oceňováni ovšem pouze úředníci v nejvyšších patrech státní správy. K jejich nobilitacím docházelo obvykle při dosažení životního či pracovního jubilea, nejčastěji ale při příležitosti odchodu do výslužby. Do roku 1884 naprostá většina z nich získala šlechtictví na základě udělení řádu, po tomto datu pak nejvyšším rozhodnutím.

Na tomto místě je třeba zastavit se u rakouského způsobu oceňování zásluh.⁶¹ Když po roce 1848 tento systém vznikal (doslova do dokonalosti byl doveden během éry ministerského předsedy hraběte Eduarda Taaffeho),⁶² bylo rozhodnuto, že udělení druhu státního vyznamenání (titulu, řádové třídy apod.) nebude spojováno s mírou zásluh, ale provázáno se sociálním postavením příjemce.⁶³ V praxi to vypadalo tak, že se udělený stupeň řádu vázal na postavení vyznamenaného ve státní hierarchii. Za jeden a tentýž skutek tedy mohl ministr (úředník II.

---

58 Srov. N. von PRERADOVICH, *Die Führungsschichten in Österreich und Preussen*, s. 56–58; István DEÁK, *Der k. (u.) k. Offizier 1848–1918*, Wien – Köln – Weimar 1991, s. 193.

59 K Rusku viz výše: BEKKER, Sejmur, *Míř o ruskom dvorjanstve*. K nabývání württemberského úředního (a vojenského) šlechtictví srov. B. WUNDER, *Der württembergische Personaladel*.

60 Jäger-Sunstenau ovšem univerzitní profesory, lékaře atd. z této skupiny extrahuje a vytváří (bohužel bez uvedení metody výběru) zvláštní kategorii „vědci a umělci“, která je pro přehlednost užita i v této studii.

61 K této otázce J. ŽUPANIČ, *Inflace titulů?*

62 Srov. M. LAICH, *Altösterreichische Ehrungen*, s. 62–63; J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 29–31.

63 Tento postup nebyl výjimečný. I v jiných státech (Velké Británii, Rusku atd.) existovala rozdílná ocenění pro důstojníky a pro mužstvo apod.

hodnostní třídy) získat velkokříž Leopoldova řádu a následně (do roku 1884) baronát, zatímco místodržitelství rada nebo předseda krajského soudu (VI. hodnostní třída) Řád železné koruny III. třídy, jehož stanovy umožňovaly požádat o rytířský titul, a místodržitelství koncipista (X. třída) jen zlatý Záslužný kříž s korunou, se kterým se žádné další výsady nespojovaly.⁶⁴

Řády byly samozřejmě udíleny i důstojníkům s nárokem na systematizované šlechtictví a také oni mohli do zrušení nobilitačních paragrafů požádat na jejich základě o šlechtictví. Je přitom zajímavé, že příslušníkům bojových jednotek nesměl být až do první světové války udílen Řád Františka Josefa, pokládaný tehdy za výlučně civilní, a proto získávali řád bezprostředně vyšší (obvykle Řád železné koruny). Schéma jednotlivých řádových stupňů a postavení jejich nabyvatelů bylo přibližně následující.⁶⁵

---

64 Do následující tabulky jsou proto zahrnuty jen řády od 2. do 9. řádového stupně, kterými bývaly běžně vyznamenávány neurozené osoby (případně novošlechtici) a jejichž získání bylo (s výjimkou Řádu Františka Josefa) spojeno s možností nobilitace. Stranou je ponechán velkokříž Řádu sv. Štěpána (1. řádový stupeň), který získávali jen nejvyšší postavení byrokraté (ministři zahraničí, ministerští předsedové atd.) obvykle aristokratického či starošlechtického původu, a nejnižší postavení Rytířský kříž Františka Josefa, s nímž žádné výsady nebyly spojeny.

65 Tabulka byla zpracována na základě výsledků autorova studia ve fondu Adelsarchiv (AVA Wien), práce M. LAICH, *Altösterreichische Ehrungen*, s. 62–72 a rozboru oceňování představitelů soudní správy v Čechách v letech 1848–1918 provedené na základě studie Marie STUPKOVÁ – Martin KLEČACKÝ, *Slovník představitelů soudní správy v Čechách v letech 1849–1918*, Praha 2015.

Tab. č. 1

Udílění řádových stupňů podle hodnostních tříd státních zaměstnanců

Řád (řádový stupeň)	Hodnostní třída úředníka / důstojníka	Nárok na titul
<i>Velkokříž Leopoldova řádu (2 ŘS)</i>	II. třída (ministr, prezident nejvyššího/říšského/správního soudu atd.) <i>důstojníci III. a I. hodnostní třídy⁶⁶</i> (<i>generál zbraní, polní maršál</i>)	sv. pán
<i>Řád železné koruny I. třídy (3 ŘS)</i>	II. třída (viz výše) III. třída (místodržitel, předseda vrchního zemského soudu atd.) <i>důstojníci III. hodnostní třídy</i> (<i>generál zbraní</i>)	sv. pán
<i>Velkokříž Řádu Františka Josefa (4 ŘS)</i>	III. třída (viz výše) IV. třída (sekční šéf, gen. prokurátor, policejní prezident, gen. konzul I. třídy atd.)	–
<i>Komandérský kříž Leopoldova řádu (5 ŘS)</i>	IV. třída (viz výše) <i>důstojníci IV. – III. hodnostní třídy</i> (<i>plní podmaršálek, generál zbraní</i>)	sv. pán
<i>Řád železné koruny II. třídy Komturecký kříž Řádu Františka Josefa s hvězdou (od 1869) (obojí 6 ŘS)</i>	IV. třída (viz výše) <i>důstojníci IV. hodnostní třídy</i> (<i>plní podmaršálek</i>)	sv. pán –
<i>Rytířský kříž Leopoldova řádu (7 ŘS)</i>	V. třída (dvorní/ministerský rada, gen. konzul II. třídy, generální advokát atd.) <i>důstojníci VII. – V. hodnostní třídy</i> (<i>podplukovník, plukovník, generálmajor</i>)	rytíř
<i>Komturecký kříž Řádu Františka Josefa (8 ŘS)</i>	V. třída (viz výše) VI. třída (sekční/místodržitelský atd. rada, řádný profesor vysokých škol, předseda krajského soudu, vrchní státní zástupce atd.)	–
<i>Řád železné koruny III. třídy (9 ŘS)</i>	VI. třída (viz výše) <i>důstojníci X.–VIII. hodnostní třídy</i> (<i>nadporučík, hejtmán, major</i>)	rytíř

⁶⁶ V armádách monarchie byla II. hodnostní třída až do roku 1915, kdy byla zřízena hodnost generálplukovníka, neobsazena.

Po zrušení řádového šlechtictví roku 1884 se situace kupodivu příliš nezměnila – s tou výjimkou, že nobilitace byla obvykle podmíněna dosažením V. hodnostní třídy. Zasloužilí úředníci byli do šlechtického stavu povyšováni nadále, ovšem titul nezískávali díky řádu, ale nejvyšším rozhodnutím panovníka. Co ovšem kupodivu zůstalo zachováno, byla titulární stratifikace. Zatímco v Prusku byly neurozené osoby bez ohledu na své společenské postavení při nobilitaci obvykle povyšovány jen do prostého šlechtického stavu, Rakousko u státních zaměstnanců udělený titul vázalo na pozici ve státní správě. Před rokem 1848 by byl podobný postup těžko myslitelný, protože by s sebou nesl neobyčejné navýšení počtu rytířů a baronů, tedy osob s nárokem na inkolát. Po polovině 19. století, kdy byla tato instituce odstraněna, to však již nehrálo roli a šlechtictví, jak již bylo řečeno, se transformovalo v obyčejné vyznamenání, jež se od ostatních lišilo jen dědičným charakterem. Podobné pravidlo pochopitelně mohlo být aplikováno i na důstojníky. Protože ti ale měli nárok šlechtictví „ze zákona“, připadalo u nich v úvahu jen udělení rytířského stavu a baronátu generálům od IV. (plní podmaršálek, viceadmirál atd.) hodnostní třídy nahoru.

Tab. č. 2

Titulární stratifikace při nobilitacích státních úředníků po roce 1884

Hodnostní třída (funkce)	Udělený titul
II. třída	stav sv. pánů
III. třída	stav sv. pánů
IV. třída	rytířský stav
V. třída	šlechtický stav

Na počátku 20. století byl tento systém natolik propracovaný, že umožňoval bez větších komplikací určit, který z úředníků měl na šlechtictví nárok a který nikoli. Příkladem může být *causa* dvorního rady generálního ředitelství tabákové režie Ernsta Derflingera, který při příležitosti odchodu do penze roku 1917 požádal o povýšení do šlechtického stavu.⁶⁷ V jeho případě se nejednalo o první ocenění: roku 1908 získal Řád železné koruny III. třídy a v roce 1912 byl povýšen a jmenován

67 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres (1550 ca–1918), Ministerium des Innern (1848–1918), Präsidium (1848–1918), Akten (dále jen AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten), Kt. 2433 (1917).

dvorním radou.⁶⁸ Žádost o titul podpořil jeho nadřízený svobodný pán von Wimmer pověřený správou c. k. ministerstva financí s tím, že jde o vynikajícího odborníka s bohatými zkušenostmi a mimořádnými zásluhami v oblasti obchodu s tabákem. Předností též bylo, že díky sňatku s dcerou bohatého průmyslníka a majitele realit získal velmi dobré materiální zázemí a neexistovalo tedy riziko poklesu rodiny do nižších sociálních vrstev. Udělený titul by navíc odumřel v první generaci, protože šedesátiletý Derflinger měl jen jedinou neprovdanou dceru.

Podle rakouského ministerstva vnitra však v jeho případě nobilitace nepřipadala v úvahu, protože Derflinger nespĺňoval požadovaná kritéria. Podmínky pro udělení šlechtického titulu státnímu úředníkovi byly podle úřadu tyto: třicetiletá služba, pětileté působení v V. hodnostní třídě, vyhovující rodinné poměry a držba rytířského kříže Leopoldova řádu nebo alespoň komturského kříže Řádu Františka Josefa. Protože ale požadovaný řád Derflinger neměl, byla mu nobilitace odepřena. Namísto toho mu císař Karel I. 18. ledna 1918 udělil rytířský kříž Leopoldova řádu.⁶⁹

Bylo již řečeno, že po roce 1884 došlo v souvislosti se zrušením řádového šlechtictví k výrazné redukci nobilitací do rytířského stavu a stavu svobodných pánů. Důležité je ovšem v této souvislosti zdůraznit, že se sociální pozice příjemců těchto dvou titulů výrazně odlišovala od výše zmíněných nabyvatelů prostého šlechtictví. Zatímco mezi novými rytíři převládali v letech 1849 – 1918 státní úředníci (a to bez ohledu na zrušení řádového šlechtictví), u baronátu byla situace vyrovnanější. Úředníci stáli na první příčce pouze v 70. a 80. let 19. století, v ostatních dekádách byli přechísleni důstojníky. Hraběcí a knížecí titul byl během dlouhého 19. století udílen převážně (u knížat výlučně) jedincům, kteří pocházeli ze starých, obvykle aristokratických rodů. Osoby z neurozených rodin tyto tituly většinou získat nemohly, a proto také stojí mimo naši pozornost.⁷⁰

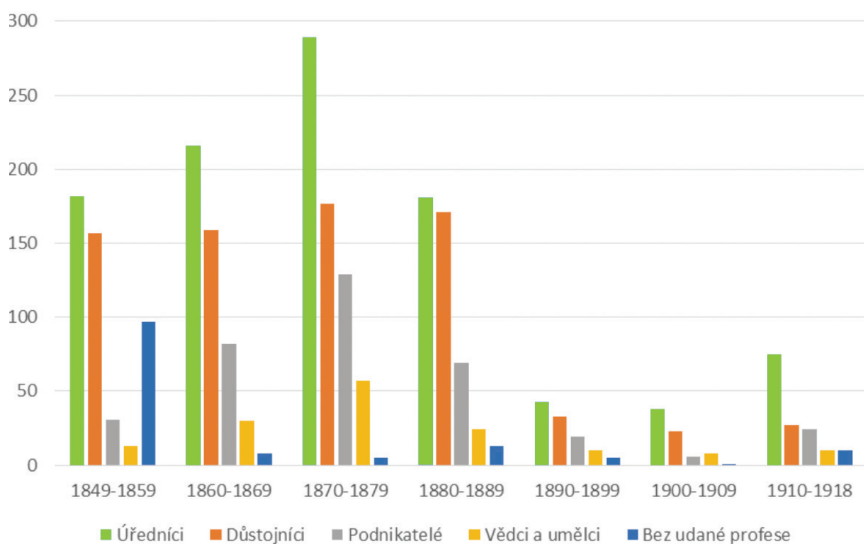
---

68 Dne 8. 7. 1912. Titul a charakter dvorního rady mu ale byly uděleny již 4. 6. 1909. Wiener Zeitung, 18. 6. 1909, s. 1. Řád železné koruny získal 8. 4. 1908. Wiener Zeitung, 16. 4. 1908, s. 1.

69 Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe), 18. 1. 1918, s. 25.

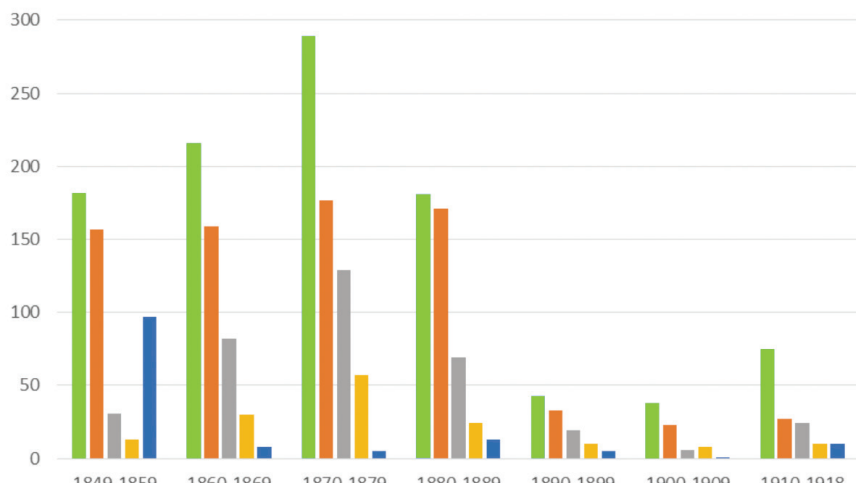
70 K udílení knížecích titulů srov. ŽUPANIČ, Jan, *Pálffyové – mezi hrabaty a knížaty*, in: Hupko, Daniel (ed.), *Res Pálffyana. Příspěvky k dějinám rodu Pálffyovcov*, Častá 2018, s. 192–209. K hraběcím nobilitacím novošlechticů viz J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 97–105.

Graf 4

Udílění rakouského rytířského stavu v letech 1849 až 1918 (podle profesí)

Graf 5

Udílění rakouského stavu svobodných pánů v letech 1849 až 1918 (podle profesí)

Nobilitace osob mimo státní službu

Samozřejmě, že ne všichni, kteří byli po roce 1848 nobilitováni, patřili mezi státní zaměstnance. Také osoby mimo státní službu musely být za své zásluhy odměňovány, byť ne tak často, a obvykle spíše řády a vyznamenáními než tituly. Od druhé Taaffeho vlády (1879) byl však i u nich zaveden podobný způsob oceňování zásluh, jaký již byl popsán u státních zaměstnanců. Z tohoto důvodu byl vytvořen zvláštní hodnostní žebříček, do kterého byly tyto osoby řazeny a stavěny na roveň příslušným třídám státní služby. Dosud není známo, že by k této otázce bylo vytvořeno zvláštní memorandum, v praxi se však ustálila pravidla v přibližně následující podobě:⁷¹

Tab. č. 3

Stratifikace osob mimo státní službu (pro udílení řádů a vyznamenání)

Hodnostní třída/ řádrový stupeň⁷²	Postavení osob mimo státní službu
III. / 3	Arcibiskupové a biskupové, majitelé a prezidenti velkých bank
III. a IV. / 4	Arcibiskupové a biskupové, členové rakouské panské sněmovny (uherské sněmovny magnátů)
IV. / 6	Nejvýznamnější velkopřumysláci a bankéři, vynikající vědci, umělci, architekti a stavitelé
V a VI. / 8	Církevní hodnostáři, vynikající vědci, významní advokáti, notáři, stavitelé, velkopřumysláci a velkostatkáři
VI. / 9	Církevní hodnostáři, poslanci říšské rady, purkmistři a jejich zástupci, reprezentanti bank, průmyslu, pojišťovnictví a železničních společností, advokáti a notáři, zástupci charitativních institucí, přední lékaři, významní stavitelé a umělci.

71 Tabulka byla zpracována na základě autorova studia ve fondu Adelsarchiv (AVA Wien) a podle návrhů na udílení vyznamenání v HHSTA, KK, AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten a Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium (1860–1918), Ministerratspräsidium, Akten. K podobným závěrům dospěl i M. LAICH, *Altösterreichische Ehrungen*, s. 62–83. Uvedeny jsou opět jen kategorie osob, které mohly dosáhnout na základě uděleného řádu na šlechtický titul. Zdá se, že podobný (ne-li totožný) systém byl aplikován i v Uhrách. Proto nelze vyloučit, že o této hierarchizaci rozhodl buď přímo panovník, nebo že ji Taaffe konzultoval se svým uherským protějškem.

72 Toto rozdělení není fixní, ale vyplývá z vlastního autorova výzkumu. Římská číslice odkazuje na hodnostní třídu státní služby, arabská na jednotlivé řádrové stupně (viz tabulka Udílení řádrových stupňů podle hodnostních tříd státních zaměstnanců).

Osobám stojícím mimo státní službu byl nejčastěji udílen Řád Františka Josefa, se kterým se žádné nobilitační výsady nespojovaly, a dále Řád železné koruny. Naopak Leopoldův řád se považoval za vysoce prestižní, získávali jej převážně úředníci a důstojníci od VI. hodnostní třídy výše, zatímco ostatním obyvatelům monarchie byl udílen mnohem vzácněji. Uvedené schéma hierarchizace oceňování zásluh podle společenské pozice zůstalo zachováno až do konce monarchie, po roce 1884 ovšem došlo k významné změně v oblasti nobilitací. Většina osob mimo státní službu byla oceňována řády, nikoli šlechtictvím, a proto po zrušení nobilitačních paragrafů jejich zastoupení mezi nobilitovanými osobami výrazně kleslo. Navíc se zásadním způsobem změnila i struktura udělených titulů. Podobný proces můžeme sledovat i u státních zaměstnanců (důstojníků a vojáků), ale u jedinců mimo státní službu byla tato situace mnohem patrnější.

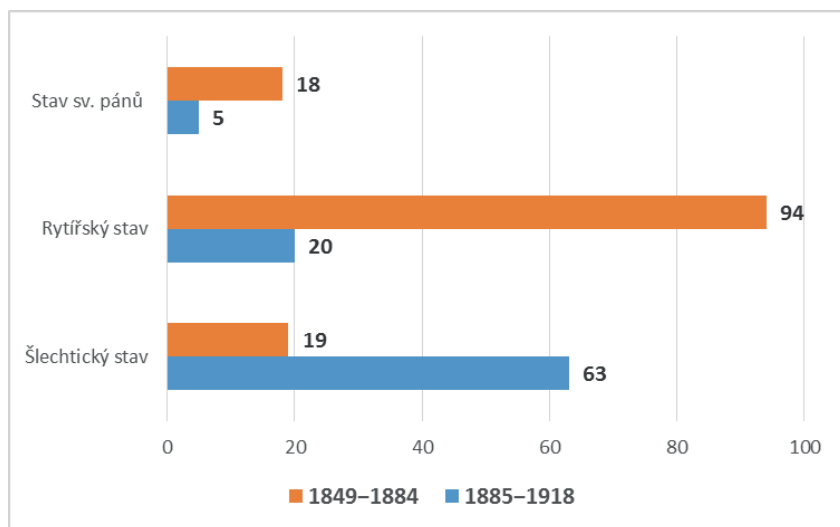
Velmi dobře můžeme tento stav ilustrovat na rakouských nobilitacích osob židovské víry, ke kterým došlo v letech 1849 až 1918. Tito jedinci totiž představují v podstatě ideální skupinu k výzkumu nobilitačních strategií habsburských panovníků, jenž je jasně vymezená, dostatečně početná a zahrnuje osoby napříč celým sociálním spektrem společnosti. Zastoupení státních zaměstnanců je mezi nimi navíc velmi malé a dominantní skupinu, plných 71 procent, představují podnikatelé a zaměstnanci nestátních podniků (bank, železničních společností apod.).

V letech 1849 až 1918 bylo osobám židovské víry rakouské šlechtictví různých stupňů uděleno 204× a to prostřednictvím 219 listin, protože někteří byli nobilitováni opakovaně.⁷³ Zatímco před rokem 1884 byl židům nejčastěji udílen rytířský titul (hlavně na základě Řádu železné koruny III. třídy) a počet udělených baronátů (díky Řádu železné koruny II. třídy) se téměř rovnal počtu osob povýšených do prostého šlechtického stavu, po tomto datu se situace pronikavě změnila. Naprostou většinu nobilitací představovalo udělení nejnižšího šlechtického stupně (téměř 72 procent), podíl baronů klesl z necelých 14 na 6 procent⁷⁴ a u rytířského stavu byl pokles ještě výraznější.

---

73 J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 76–104. V této publikaci není započítána nobilitace (systematisierter Adelstand) generálmajora ve výslužbě Karla Schwarze ze 16. 3. (listina ze 17. 5.) 1917 (AVA, Adelsarchiv, Karl Schwarz, Adelstand 1917), kterou se podařilo dohledat až po dokončení této knihy.

74 Zastoupení baronů bylo ovšem nově mezi židy výrazně nižší, než u ostatní populace (tj. křesťanů), kde podíl klesl z 15 na 11 procent. J. ŽUPANIČ, *Inflace titulů?*, s. 773.

Graf 6

Rozdělení nobilitovaných osob židovské víry podle udělených titulů před a po zrušení řádového šlechtictví

Podobný proces můžeme vysledovat i u ostatních obyvatel monarchie mimo státní službu. Po roce 1848 (ale ještě spíše od 60. let 19. století) totiž majetek při udělení stupně šlechtictví již ani u těchto osob nehrál zásadní roli. Důležitější bylo postavení ve společenské hierarchii, jež se ale právě v takových případech určovalo poměrně obtížně.

Jak ukazuje tabulka č. 3, nejjednodušší situace vládla u duchovních, kteří sice nepatřili mezi státní úředníky, ale byli často úzce propojeni se státní mocí. K nobilitacím církevních hodnostářů však docházelo poměrně vzácně a to zejména po roce 1848, kdy byl odstraněn inkolát a pro řadu neurozených kanovníků, proboštů či děkanů odpadla povinnost žádat o šlechtický titul po zisku benefícia spojeného s držbou deskových statků.⁷⁵ Navíc v Rakousku existovala řada arcibiskupských a biskupských stolců, jejichž zisk byl spojen s automatickým nabytím knížecího stavu.⁷⁶ Tento titul byl ale s úřadem spojen natolik úzce, že

⁷⁵ J. BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 113–114, 241.

⁷⁶ Šlo o arcibiskupy ve Vídni, Praze, Olomouci, Salcburku a Gorici a biskupy z Brixenu, Gurku, Krakova, Lublaně, Lavantu, Seckau a Tridentu. Od roku 1881 nosil knížecí titul také český velkopřevor Řádu maltézských rytířů a abatyš Savojského ústavu šlechticů ve Vídni, kteří ale

k jeho nabytí nebylo třeba panovnického uznání. Knížetem se duchovní stával automaticky po nástupu do úřadu.

Po roce 1848 se proto můžeme častěji setkat s udílením erbů osobám, jež znak potřebovaly při výkonu svých profesí: neurozeným duchovním – po zisku titulu knížete-(arci)biskupa nebo (vzácněji) opatského důstojenství.⁷⁷ Šlo o výsadu, která byla ostatním obyvatelům říše odepřena, protože nešlechtické znaky se v monarchii od roku 1820 neudílely.⁷⁸ I duchovní ale mohli o šlechtický titul požádat (nejčastěji po udělení řádu), případně být nobilitováni rozhodnutím panovníka.⁷⁹

Pro preláty (stejně jako pro poslance, advokáty, architekty, vědce či umělce) představovala nobilitace ocenění vynikajících pracovních výkonů. U podnikatelů byl ovšem podobný postup téměř vyloučen. Podle obecně přijímaného názoru představovalo pracovní náplň těchto osob generování zisku, a třebaže jejich firmy přinášely monarchii mnohdy nemalý prospěch, museli se vlastníci obvykle spokojit jen se Záslužnými kříži, řády či s tituly radů (obvykle císařských/královských nebo komerčních). Jedinci, kteří usilovali o šlechtictví, museli prokázat státu i jiné služby. V prvé řadě mezi ně patřily například zásluhy v oblasti politiky,⁸⁰ ale také mecenášské aktivity, poskytnutí vysokých finančních či věcných darů a za první světové války dokonce zásluhy o uzavření válečných půjček.⁸¹ Udělení šlechtictví proto často

---

museli pocházet z řad vyšší šlechty. Ernst MAYRHOFER – Anton Graf PACE, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*, Bd. 5, Wien 1901, s. 129; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 108.

77 Tyto erby ale nebyly vydávány jménem panovníka, ale jen ministerstvem vnitra coby nejvyšší institucí šlechtického práva.

78 Michael GÖBL, *Die Wappenverleihung an Arthur Krupp im Jahre 1907 und der Versuch einer Neueinführung von bürgerlichen Wappenbriefen*, in: Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik, Bd. 13 (XXVII.), 1983–1985, s. 3–4.

79 Někdy byl tento krok spojen i s povolením přenést titul na příbuzné. Srov. povýšení Konstantina Czechowicze, řecko-katolického biskupa v Přemyšli, Samboru a Sanoku do rytířského stavu (spolu s přenesením titulu na jeho bratra Johanna). AVA, Adelsarchiv, Konstantin und Johann Czechowicz, Ritterstand 1912/13.

80 Srov. povýšení velkopřemyslníka Adalberta Kulpa (1850–1932) do šlechtického stavu a velkostatkáře a cukrovarníka Alfreda von Skene (1847–1917) do stavu svobodných pánů. Oba své tituly získali za zásluhy, jež prokázali jako poslanci moravského zemského sněmu a říšské rady a zejména za podíl na uzavření tzv. moravského vyrovnání roku 1905. Srov. HHStA, KK, 470/1914; AVA, Adelsarchiv, Adalbert Kulp, Adelstand (Edler von Trolčov) 1914; tamtéž, Alfred von Skene, Freiherrstand 1909.

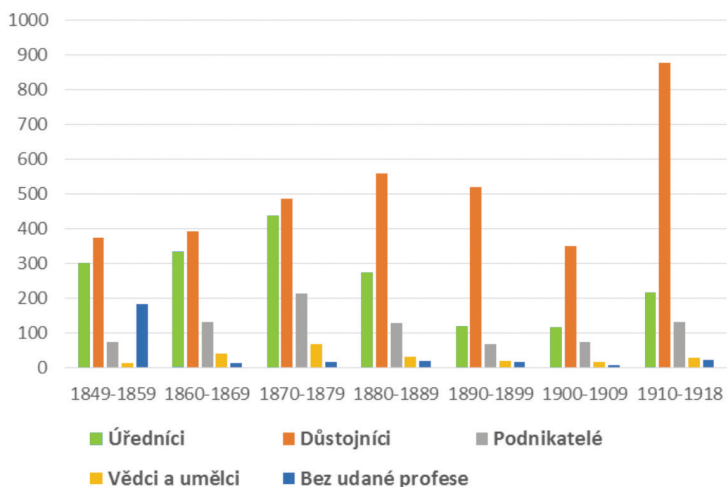
81 Srov. udělení šlechtického titulu prezidentu Union Bank Eugenu Minkusovi, řediteli Wiener Bankverein Bernhardu Popperovi a řediteli banky Creditanstalt dr. Alexanderu Spitzmüllerovi. HHStA, KK, 935/1915. K osudům Minkuse a Poppera viz J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou křížem*, Praha 2012, s. 484 a 545.

připomínalo vzájemně výhodný obchod, kdy podnikatel vyměnil peníze za titul, jenž zvýšil jeho společenskou prestiž. Jak dokládají archivní materiály, šlo v řadě případů o interní (a veřejnosti neznámou) dohodu mezi podnikatelem a rakouskou vládou, případně vysokým úředníkem císařského dvora.⁸²

Udělení stupeň šlechtické hierarchie vycházel v naprosté většině případů z nobilitačního návrhu, který podával obvykle ministr, a následně schvalovala ministerská rada, a obvykle odpovídal tabulce č. 3 výše. Stejně jako u státních zaměstnanců ale mohly po odstranění nobilitačních paragrafů roku 1884 o nobilitaci uvažovat jen osoby, jejichž pozice se nacházela alespoň na úrovni V. hodnostní třídy státní služby: tedy opravdu významní podnikatelé, právníci, vědci či architekti. Naprostá většina se přitom musela spokojit s prostým šlechtictvím a jen málokteří (obvykle mimořádně bohatí podnikatelé na základě velkorysých donací) dosáhli rytířského stavu či dokonce baronátu. I po roce 1848 tedy rakouská nobilitační politika sledovala obdobnou linii jako v předchozích obdobích. Při udílení šlechtictví byly nadále jednoznačně upřednostňovány osoby ve státní službě, přičemž více zvýhodnění byli důstojníci. K zavedení systematizovaného šlechtictví pro úřednický stav sice nikdy nedošlo, ovšem na druhou stranu byli jeho příslušníci mnohem častěji než vojáci povyšováni do vyššího šlechtického stupně. Na rozdíl od důstojníků, kteří většinou ukončili své vzdělání kadetní školou, měli totiž téměř všichni vyšší byrokraté vysokoškolské vzdělání a často také akademický titul. Protože úředníci mohli pomýšlet na nobilitaci teprve po dosažení VI. (po roce 1884 V.) hodnostní třídy, zatímco v případě vojáků na hodnostní třídě nezáleželo, a protože vyšší úřednický aparát byl početnější než generalita, je celkem

---

82 Podobných případů je dokumentována celá řada. Například Adalbert rytíř Lanna (1836–1909) daroval městu České Budějovice pozemek na stavbu sirotčince a nemocnice a v roce 1906 poskytl penzijnímu fondu svých úředníků a zaměstnanců částku 100 000 korun, za což byl roku 1907 povýšen do stavu svobodných pánů (HHStA, KK, 3041/1907). Ignaz Eisler (1822–1902), který byl židovské víry, nejen daroval 40 000 zl. na zřízení školky c. a k. námořnictva v Pule a postoupil námořnictvu své zdejší, strategicky důležité pozemky na poloostrově St. Pietro (Svety Petar), ale 15 000 zl. přispěl i na stavbu zdejšího námořního římskokatolického farního kostela (HHStA, KK, 1264/1901). Horace Landau (1869–1926) daroval císařské Akademii věd 350 000 K, ze kterých byly financovány antické vykopávky v Orientu (HHStA, KK, 4140/1910). Velmi specifický byl případ Moritze Doctora (1862–1929), jenž zřídil v prosinci 1911 ve prospěch Rakousko-uherského pomocného spolku v Mnichově nadaci ve výši 100 000 korun. Pro případ neúspěchu se ale pojistil, protože nadační listina měla vstoupit v platnost teprve po schválení jeho nobilitace (HHStA, KK, 1091/1912; též AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten, Kt. 2398). Koncepty nobilitačních listin in: AVA, Adelsarchiv: Adalbert Ritter von Lanna, Freiherrnstand 1907–1908; Ignaz Eisler, Adelstand (Edler von Terramare) 1901; Horace Landau, Ritterstand 1910–1911; Moritz Doctor, Adelstand (Edler von Hohenlangen) 1912.

Graf 7

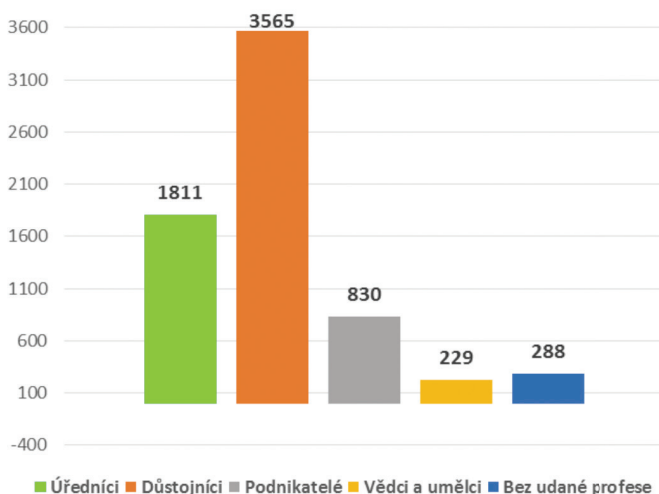
Udílení prostého šlechtictví, rytířského stavu a stavu svobodných pánů v letech 1849 – 1918 (podle dekád a profesí)

logické, že zastoupení úředníků mezi rytíři (udílení obvykle od IV. hodnostní třídy) a barony (od III. třídy nahoru) bylo výrazně vyšší, než u zástupců armády. Jak můžeme vidět v grafu č. 7, v letech 1849 – 1918 se podíl civilních státních zaměstnanců na nobilitacích výrazně snížil, přičemž zlomem jsou 80. léta a zrušení řádového šlechtictví (1884).

V celkovém součtu však úředníci zůstali po celé toto období druhou nejpočetnější skupinou, byť v absolutních číslech dvojnásobně převýšenou důstojníky. Teprve daleko za nimi se totiž nacházeli podnikatelé, osoby bez uvedené profese (velmi často velkostatkáři) a vědci a umělci. To je koneckonců patrné i z následujícího grafu.

Situace v Uhrách

Zatímco ke šlechtické politice v západní části monarchie (dědičných zemích, resp. v Královstvích a zemích na říšské radě zastoupených) máme informaci dostatek, výrazně horší stav vládne v případě Uher. Bylo již řečeno, že se této země tereziánské

Graf 8

Udílení prostého šlechtictví, rytířského stavu a stavu svobodných pánů v letech 1849 – 1918 (podle profesí)

a josefinské osvícenské centralizační reformy dotkly mnohem méně. Království si dokonce zachovalo i udílení plné škály šlechtických titulů (s výjimkou knížecího), zatímco naprostá většina českých a rakouských nobilitací byla roku 1752 nahrazena společnými nobilitacemi dědičných zemí.⁸³ Na druhé straně je nepřehlédnutelné, že v rámci centralizačních tendencí byly uherské tituly od poloviny 18. do druhé poloviny 19. století udílány méně. Uherské šlechtictví totiž bylo možné získat většinou jen na základě panovnického rozhodnutí (vzácněji prostřednictvím Řádu sv. Štěpána), a proto byl logicky počet těchto nobilitací ve srovnání s rakouskými výrazně nižší. František Josef I. navíc po porážce povstání let 1848 – 1849 rozhodně odmítal tituly z moci uherského krále udílet. Ke změně postoje byl přinucen až po obnovení ústavnosti a díky silící uherské opozici. První dva tituly z moci vladaře

83 Poslední relikv někdejší právní samostatnosti těchto území představovalo udílení českého knížecího stavu, které ustalo až po zavedení rakouských titulů v první dekádě 19. století, a obyvatelského práva (českého inkolátu a rakouského *Landstandschaft*) zrušeného až v důsledku revolučních změn roku 1848. J. BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 82–100.

svatoštěpánské koruny udělil v roce 1863, ale až do rakousko-uherského vyrovnání proběhlo zdejších nobilitací jen několik.⁸⁴

Situace se začala měnit po roce 1867. Rostoucí sebevědomí Budapešti usilující o stále větší nezávislost na Vídní našlo totiž odraz i v udílení šlechtických titulů. Uherské zákonodárství bylo zcela nezávislé na rakouském, takže odlišnosti ohledně šlechtického práva nejsou překvapivé. Po roce 1867 se Uhersko řídilo tzv. Březnovými zákony,⁸⁵ uherskou ústavou z roku 1848, která byla po přijetí dualismu jen v dílčích bodech upravena.⁸⁶ Podle ní měl výsadní právo na nobilitace uherský král, ale na rozdíl od Rakouska jeho rozhodnutí podléhalo ještě kontrasignaci příslušného uherského ministra, kterým se po roce 1867 stal ministr a latere.⁸⁷ Uherské šlechtictví také nemělo být udíleno cizincům (ani Rakušanům), což se dělo v Rakousku běžně.⁸⁸

Zajímavé odlišnosti mezi oběma částmi monarchie vládly také v oblasti nobilitačních tax. V Uhrách totiž po celou první polovinu 19. století platil Komorní taxovní řád z roku 1811,⁸⁹ zatímco zbytek říše se řídil Taxovním patentem z roku 1840.⁹⁰ Jeho platnost byla sice v době neoabsolutismu, roku 1858, rozšířena i na Uhry (což bylo uznáno i uherským zákonným článkem XXV. z roku 1875), v některých ohledech si ale země i nadále zachovala některá specifika. Mj. šlo o poplatky vybírané erárem při udílení šlechtických a radovských titulů a řádů. V budoucím Předlitavsku však až roku 1918 platil paragraf 137 Taxovního patentu

---

84 Celkem bylo v letech 1863–1867 v Uhrách uděleno 10 šlechtických titulů, 5 baronátů a 2 hraběcí tituly. Srov. H. JÄGER-SUNSTENAU, *Sozialgeschichtliche Statistik der Nobilitierungen in Ungarn*, s. 582.

85 Maďarsky *Áprilisi törvények (Dubnové zákony)*. Tato odlišnost je důsledkem faktu, že zákony odhlasoval uherský sněm v Prešpurku 15. 3. 1848, ale císař Ferdinand I. je podepsal až 11. 4. 1848. Viz též *Die ungarische Verfassung des Jahres 1848*, in: <http://www.verfassungen.eu/hu/verf48-i.htm> (23. 9. 2018).

86 K této otázce viz Desider MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, Tübingen 1912, s. 12–15.

87 Hlava VI., § 7 uherské ústavy z roku 1848. Není však jisté, zda byla kontrasignace uherského ministra pro platnost nobilitace opravdu nezbytná. Stejný problém byl řešen i v Rakousku s tím výsledkem, že nobilitace zůstaly výlučným panovnickým privilegiem. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 144.

88 Je otázkou, zda byla tato zásada vždy dodržována. Např. 11. 9. 1911 byl do uherského šlechtického stavu povýšen Mózes bej Cattau, káhírský bankéř a předseda tamního Rakousko-uherského pomocného spolku. Není přitom jasné, zda byl uherským občanem. Ve spise se tato informace nenalézá. MNL, K 20, Cattau Mózes (1911).

89 *Kammertaxordnung vom Jahre 1811*. Srov. D. MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 15; T. GÁBRIS, *Rytieri v republike*, s. 102.

90 Předpis se také někdy označuje jako *Stempel und Taxgesetz vom 27. Jänner 1840*.

z roku 1840, u kterého se jen přepočítala původně užívaná konvenční měna na rakouskou (1858) a korunovou (1892):⁹¹

Tab. č. 4

Rakouské nobilitační taxy v letech 1840 – 1918

Titul/Taxa	Zl. konveční měny	Zl. rakouské měny	Koruna (do 1916)
<i>kníže</i>	12 000	12 600	25 200
<i>hrabě</i>	6 000	6 300	12 600
<i>svob. pán/baron</i>	3 000	3 150	6 300
<i>rytíř</i>	1 500	1 575	3 150
<i>prosté šlechtictví</i>	1 000	1 050	2 100

Poplatky vybírané za uherské šlechtické tituly se od rakouských lišily v několika ohledech. Především roku 1916 došlo k jejich navýšení, což se v Rakousku (navzdory válečné inflaci) nikdy nestalo. V Uhrách také nebyl udílen rytířský titul, a proto byla výše poplatku za zdejší šlechtictví srovnána s rakouským rytířským stavem. Uherský taxovní řád bral též v úvahu tradičně silné postavení zdejší nobility a při udílení vyšších titulů výrazně zvýhodňoval staré rodiny, jež patřily mezi šlechtu již po řadu generací, před rody nově nobilitovanými.⁹² Není vyloučeno, že nižší poplatky vyžadované při udílení hraběcího titulu a zejména baronátu zohledňovaly nepříliš skvělou ekonomickou situaci zdejší střední šlechty, jejíž majetková základna byla ve srovnání s česko-rakouskými rody obvykle výrazně menší.⁹³ Rozdíl byl také v částce za predikát, která se na rozdíl od povyšovacích tax nikdy neodpouštěla. Zatímco v západní části monarchie taxa činila 10 procent

91 *Taxpatent vom 27. Januar 1840*, Zweyter Theil, § 134 – § 154, s. 42–45.

92 D. MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 15 (přepočet na zlaté rakouské měny provedl autor). Není vyloučeno, že zvýhodnění starošlechtických rodů bylo zavedeno až po zavedení rakouského taxovního patentu roku 1858, a to spolu s přijetím rakouské měny. Přepočty tax za udělení hraběcího stavu pro starošlechtické a baronského pro novošlechtické rody by totiž byly příliš komplikované (3000 zl. rakouské měny odpovídá 2857,142857142857 zl. konveční měny).

93 Ekonomické a sociální rozdíly mezi uherskými šlechtici našly odraz i v neoficiální titulatuře. Hrabě-velkostatkář se oslovoval „excelenciás gróf úr“ (Jeho excelence pan hrabě), hrabě s menším majetkem „méltóságos gróf“ (urozený hrabě) a zchudlý hrabě pouze „gróf“. Totéž platilo u níže postavených rodů. Příslušníku střední šlechty, který disponoval velkostatkem, ale nepatřil mezi barony, příslušel titul „tekintetes úr“ (urozený pán), chudší zeman byl „úr“ (pán) a šlechtic, který nevlastnil téměř žádné (nebo vůbec žádné) jmění, se oslovoval „nemes“ (urozený). T. GÁBRIŠ, *Rytieri v republike*, s. 102–103.

z poplatku za příslušný titul, v Uhrách byla pro všechny stavy jednotná: 315 zlatých rakouské měny, respektive 630 rakousko-uherských korun.⁹⁴

Tab. č. 5

Uherské nobilitační taxy v letech do roku 1916

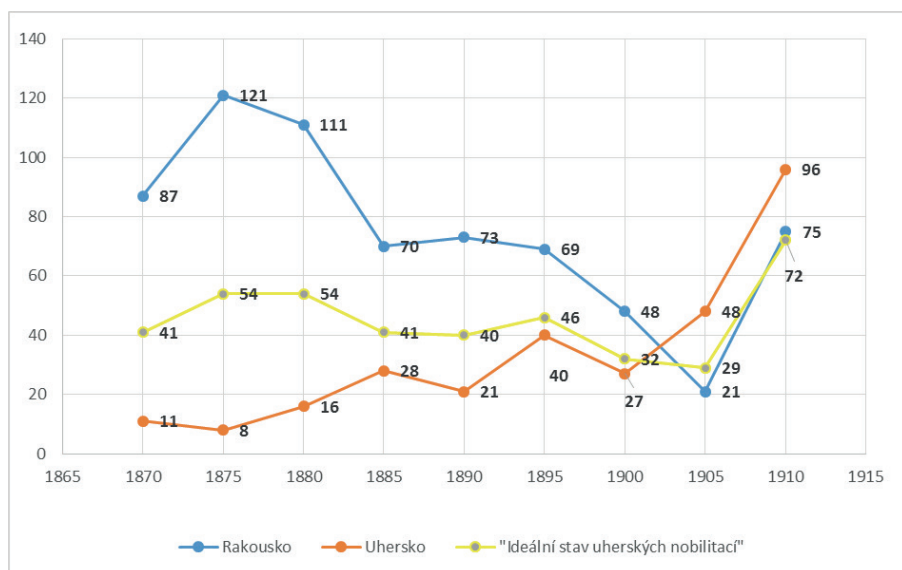
Titul/Taxa	Zl. rakouské měny	Koruna
<i>hrabě (новоšlechtický rod)</i>	5 250	10 500
<i>hrabě (starošlechtický rod)</i>	3 000	6 000
<i>baron (новоšlechtický rod)</i>	3 000	6 000
<i>baron (starošlechtický rod)</i>	2 100	4 200
<i>šlechtictví</i>	1 575	3 150

Vraťme se ale k nobilitacím. Ve druhé polovině 19. století tvořili obyvatelé Zalitavska přibližně 42 procent celkové populace monarchie,⁹⁵ čemuž teoreticky měl odpovídat počet udělených šlechtických titulů. Ve skutečnosti ale musel být alespoň zpočátku nižší vzhledem k existenci systematizovaného šlechtictví udílejícího téměř výlučně rakouské tituly a slabší ekonomické základně zdejší populace. Zalitavsko také mělo dlouho nižší podíl vyšší střední třídy, jež patřila mezi hlavní příjemce šlechtických titulů, než Rakousko (zejména české a rakouské země). Téměř kontinuální nárůst uherských nobilitací proto můžeme sledovat od poloviny 70. let, mimořádně výrazný je však až od konce 19. století. Důležitou roli přitom sehrál i zmíněný panovnický výnos z roku 1894 stanovující, že uherští občané mohou získat pouze uherské tituly.⁹⁶

94 Zdá se, že Markus v tomto bodě chybuje, protože uvádí částku 650 zl. (D. MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 15). V tomto případě by byl ale opět obtížný přepočít na zl. konvenční měny. 630 K je totiž 315 zl. rakouské měny, tj. 300 zl. konvenční měny. V případě 650 zl. by šlo o opět o číslo s dlouhým zbytkem. Taxa 630 K byla navíc uvedena i v tzv. „*Vorschrift betreffend Adelsangelegenheiten*“, který František Josef I. schválil 28. 6. 1915. Protože tento předpis zavedl zvýšení nobilitačních poplatků (viz níže), není logické, aby byl zároveň poplatek za predikát snížen. Jednotlivé exempláře tohoto předpisu určeného primárně pro důstojníky jsou uloženy v AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, Kt. 617a Offiziere (1914–1916).

95 Podle sčítání z roku 1910 žilo v Rakousku 28 571 934 obyvatel, v Uhrách 20 886 487 a v Bosně a Hercegovině, kde ale k nobilitacím nedocházelo, 1 898 044. Srov. *Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Wien 1912, Heft 1, s. 33–34.

96 K této otázce viz výše.

Graf 9

Srovnání počtu rakouských a uherských nobilitací v letech 1870 až 1914

Následující graf zachycuje tři křivky sledující počet titulů udělených v Rakousku a Uhrách v jednotlivých půldekádách. Prosté číselné údaje zásadní vypovídací hodnotu nemají, protože po zrušení řádového šlechtictví poklesl počet nobilitací v celé monarchii, linie však jasně ukazují zajímavý vývoj: zatímco se v Rakousku počet novošlechticů v letech 1875 až 1905 snižoval, v Zalitavsku naopak narůstal, a to do té míry, že zde bylo na počátku 20. století šlechtických titulů uděleno výrazně více než v západní části monarchie. Z tohoto důvodu byla do grafu zanesena třetí křivka zobrazující „ideální stav“ uherských nobilitací: tedy počet šlechtických titulů, jež teoreticky připadaly na Uhry podle podílu tamního obyvatelstva na celkové populaci monarchie.⁹⁷

Nárůst uherských nobilitací byl nepochybně důsledkem faktu, že budapeštská vláda byla k udělení titulů vstřícnější, než rakouská. Jistou roli zde mohla sehrát odlišná historická tradice, tedy tradičně vysoké zastoupení šlechty v uherské společnosti, hlavním důvodem však zřejmě byla snaha Budapešti o vytvoření loajální maďarskojazyčné elity, která měla být ke svému postoji motivována i prostřednictvím řádů i titulů. Zalitavská velkorysost v tomto ohledu

⁹⁷ Graf byl převzat z práce: J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 43 (s využitím studií H. Jäger-Sunstenau).

byla obecně známa, o čemž svědčí i slavný román Josepha Rotha *Pochod Radeckého*. Autor na jeho stránkách líčí i tajné sny židovského podnikatele Knopfmachera o nobilitaci. Pro ni byl ochoten nejen obětovat velké peněžní částky na dobročinnost, ale také změnit státní příslušnost: „...kdyby například přijal navíc maďarské státní občanství, stal by se šlechticem ještě rychleji. V Budapešti lidem život tak neztěžují.“⁹⁸ Změna občanství z rakouského na uherské (a naopak) nepředstavovala větší problém a někteří předlitavští občané se ve chvíli, kdy se jim nepodařilo dosáhnout šlechtictví v Rakousku, opravdu obrátili na vládu uherskou a přijali zdejší státní příslušnost.⁹⁹

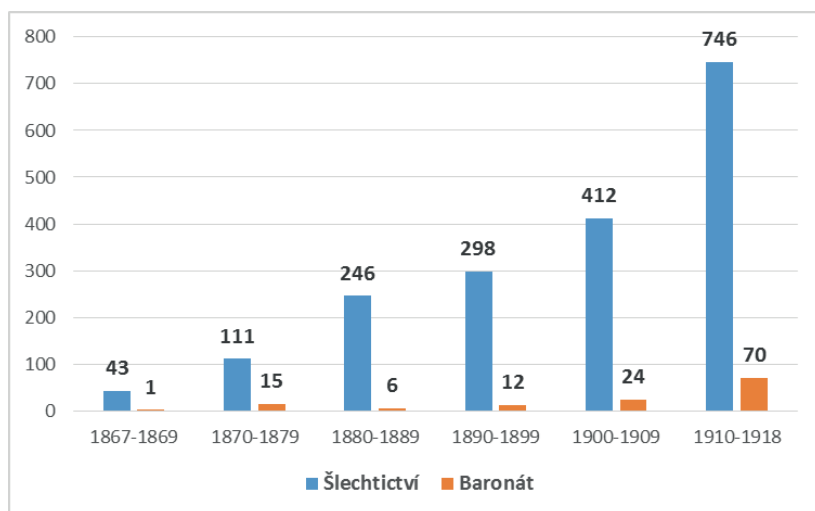
Uherské nobilitace jsou specifické ještě z jednoho hlediska: nízkým podílem povýšení do řad vyšší šlechty. Protože byla uherská nižší šlechta jednotná a nedělila se jako v Rakousku na prostou šlechtu a rytíře, neexistovala zde stratifikace, kterou můžeme vysledovat v západní části monarchie: prosté šlechtictví pro V. hodnostní třídu (a její ekvivalent u osob mimo státní službu) a rytířský stav pro IV. třídu. Linie oddělující šlechtice od baronů byla díky tomu v Uhrách mnohem ostřejší. Baronát byl přitom v Zalitavsku udílen mnohem vzácněji, než v Předlitavsku, nemluvě již o hraběcím či dokonce knížecím stavu, jenž byl v Uhrách za vlády Františka Josefa udělen jen jedinkrát a po nástupu Karla IV. také jen jednou.¹⁰⁰ Zatímco na západě

---

98 Cit. dle: Joseph ROTH, *Pochod Radeckého*, Praha 2012, s. 95.

99 To byl případ moravského cukrovarníka Adolfa Kürschnera, který roku 1908 získal rakouské prosté šlechtictví. Usiloval ovšem o baronát, který se mu v Rakousku nepodařilo získat. Přijal proto zalitavské občanství a za dar cca 800 000 K do pokladny nově vytvořené uherské Národní strany práce vytužený titul opravdu získal. Podobně jednal i pražský velkoobchodník Rudolf Hoschek. Tomu se na základě prokázání původu od starého českého rytířského rodu Hošků z Mühlheim podařilo v roce 1894 dosáhnout obnovení titulu, který mu byl ale 1905 odňat, protože při sestavování rodokmenu byla použita falsa. Na základě velkorysých dobročinných aktivit mu bylo roku 1908 uděleno rakouské prosté šlechtictví, ale Hoschek toužil po větším vzestupu. Roku 1912 si u sasko-cobursko-gothajského vévody Karla Eduarda vyjednal udělení baronátu, který mu však Rakousko odmítlo potvrdit. Přijal tedy občanství Uher, kde mu byl titul roku 1914 konfirmován. Srov. J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 43–45; J. ŽUPANIČ – M. FIALA – P. KOBLASA, *Šlechtický archiv*, s. 155–157.

100 Udělení těchto titulů se týkalo v podstatě jen staré šlechty resp. aristokracie a přesahuje cíle této práce. Knižecí titul byl v Uhrách navíc udělen jen třikrát v historii, přičemž povýšení Karla z Lichtenštejna z roku 1608 je po právní stránce sporné. Matyáš Habsburský mu titul totiž udělil z moci uherského krále jen proto, že nebyl římským panovníkem. Do té doby totiž byly knížecí hodnosti ve střední Evropě udílány výlučně Habsburky coby vladaři Svaté říše římské. Po roce 1815 byly uděleny jen dva uherské knížecí tituly: v roce 1911 Taszilu hraběti Festeticovi de Tolna (1850–1933) a roku 1917 Eleméru hraběti Lónyayovi de Nagylónya et Vásárosnamény (1863–1946), manželovi bývalé rakousko-uherské korunní princezny Stefanie Belgické (1864–1945). K této otázce srov. J. ŽUPANIČ, *Pálffyové – mezi hrabaty a knížaty*.

Graf 10

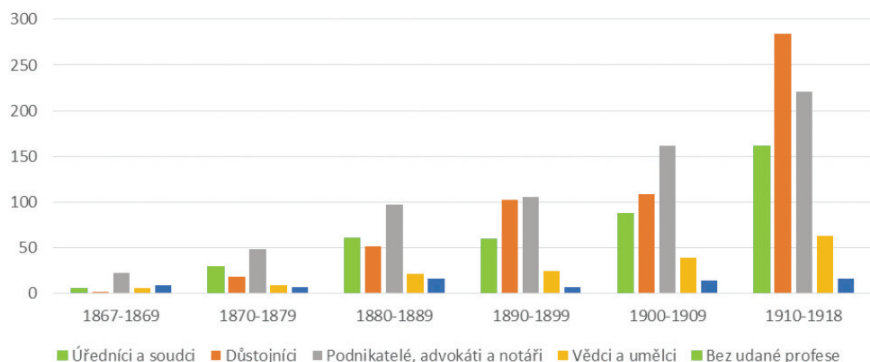
Udílení uherského šlechtictví a baronátu v letech 1867 až 1918

monarchie dosahoval podíl povýšení mezi vyšší šlechtu po zrušení řádového šlechtictví přibližně 15 procent všech nobilitací, na východě sice narůstal, ale do roku 1918 nepřesáhl desetiprocentní hranici.¹⁰¹

Titulární vzestup novošlechticů se tedy v Uhrách obvykle zastavil na nejnižším stupni. Důvod tohoto stavu dosud není znám, protože výzkum uherských nobilitačních spisů 19. a 20. století je v počáteční fázi. Ovšem již při zběžném pohledu zaujme pronikavý rozdíl mezi sociálním složením příjemců titulů na západě a východě monarchie. Zatímco v Rakousku dominovali důstojníci a úředníci, v Uhrách stáli na prvním místě řadu desetiletí podnikatelé, advokáti a notáři, které důstojníci vytlačili až po roce 1910. Zajímavý je i vysoký podíl novošlechticů z řad vědců a umělců, který přibližně odpovídal podílu této kategorie v Předlitavsku. Sledujeme-li celé období let 1867 až 1918 bylo zastoupení jednotlivých profesí mnohem vyrovnanější, než v Rakousku.¹⁰²

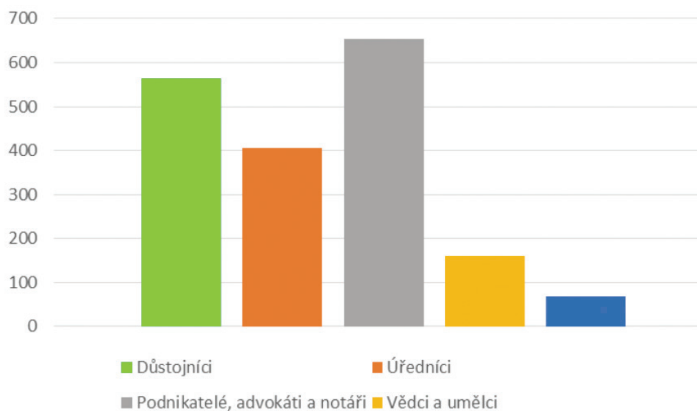
¹⁰¹ Podle H. JÄGER-SUNSTENAU, *Sozialgeschichtliche Statistik der Nobilitierungen in Ungarn*. Vzhledem k tomu, že tato studie sleduje primárně udílení šlechtictví neurozeným osobám, nejsou do grafu zahrnuta udělení hraběcích a knížecích titulů vyhrazená prakticky jen pro příslušníky aristokracie (ve sledovaném období bylo v Uhrách navíc uděleno jen 25 hraběcích a dva knížecí tituly).

¹⁰² Ba dokonce byl vyrovnanější než v Prusku. Srov. Hans Konrad STEIN, *Der preußische Geldadel des 19. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Nobilitierungspolitik der preussischen Regierung und zur Anpassung der oberen Schichten des Bürgertums an den Adel*, Disertation an der Universität

Graf 11

Uherské nobilitace v letech 1867 – 1918 (rozdělení podle dekád a profesí)

Graf 12

Uherské nobilitace v letech 1867 – 1918 (podle profesí)

Na základě předběžných analýz sociálního profilu uherských novošlechticů v jednotlivých dekádách a komparace nobilitačních strategií v obou částech monarchie je možné tvrdit,¹⁰³ že tato situace byla důsledkem několika faktorů.

Hamburg, Hamburg 1982, s. 11–14, 23–38 a 401; J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 116–117.

¹⁰³ Zde autor vychází jak ze starší práce H. Jäger-Sunstenaua (*Sozialgeschichtliche Statistik der Nobilitierungen in Ungarn*), ale zejména ze studia nobilitačních spisů uložených v MNL, K 20.

Především bylo uherským důstojníkům do roku 1894 udíleno převážně rakouské šlechtictví a totéž platilo do roku 1884 pro velkou část uherských královských úředníků, kteří bývali obvykle nobilitováni na základě Řádu železné koruny, vzácněji pak Leopoldova řádu. Nižší zastoupení obou těchto profesí mezi uherskými novošlechtici ale mohlo být způsobeno také faktem, že jak v armádě (společně i v honvédu), tak v civilní státní službě v Zalitavsku nacházeli tradičně uplatnění příslušníci zdejší nižší šlechty. Ti samozřejmě již o šlechtictví neusilovali a jen malá část část z nich se vypracovala tak vysoko, aby mohla dosáhnout na baronát. Ale i v případě povýšení mezi vyšší šlechtu platilo, že většina uherských baronů získala své tituly v letech 1848 až 1884 v Rakousku po nabytí některého z „privilegovaných“ řádů. Známe dokonce případy, kdy jedinec byl nejprve povýšen do uherského šlechtického stavu a následně získal rakouský stav svobodných pánů.¹⁰⁴

S přihlédnutím k těmto skutečnostem není překvapivé, že nejpočetněji byli mezi uherskými novošlechtici zastoupeni zástupci vyšší a vyšší střední třídy z řad podnikatelů a právníků, většinou advokátů a notářů. Tito jedinci se obvykle profilovali nacionálně maďarsky a podporovali unifikační a maďarizační politiku budapeštské vlády. Někteří dokonce raději po udělení privilegovaného řádu volili povýšení do uherského šlechtického stavu před rakouským rytířským titulem.¹⁰⁵

Emancipace uherské šlechtické obce získala novou dynamiku za první světové války. Významný mezník přitom představoval již zmíněný nový *Předpis o udílení šlechtictví* z roku 1915, jenž byl primárně určen pro důstojníky, ale obsahoval také závazné normy v oblasti udílení šlechtictví všeobecně.¹⁰⁶ Předpis novelizoval zastaralý cirkulář z roku 1862 (*Circular-Verordnung vom 18. April 1862*),¹⁰⁷ přičemž některé záležitosti dále upravoval a reformoval. Byly stanoveny také nové poplatky za zhotovení diplomu, jejichž cena v důsledku

---

104 Např. velkopodnikatel se dřevem Leopold (Lipót) Popper získal roku 1869 Řád železné koruny III. třídy, ale o rakouský rytířský titul nepožádal a nechal si udělit uherské šlechtictví. Když však v roce 1882 získal Řád železné koruny II. třídy, nechal si udělit rakouský stav sv. pánů. Srov. MNL, K 20, Popper de Podhrágy (1869); HHStA, KK, 1762/1882; J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 541–542.

105 Srov. výše případ Leopolda Poppera (dále též např. Adolfa Hollána, Károlyho Hiersche či Pétera Enyvároho). Jak již bylo řečeno, erby těchto osob se od ostatních odlišovaly dvěma přílbami, které představovaly tradiční heraldický distinkční prvek rakouského rytířského stavu.

106 Hlavní části tohoto dokumentu byly publikovány také v *Neue Freie Presse*, 10. 11. 1915, s. 10 a *Streffleurs Militärblatt*, 6. 11. 1915, s. 19–20.

107 Cirkulář vycházel z armádního rozkazu Františka Josefa I. Nr. 3076 z 20. 7. 1861 s názvem „Zusammenstellung der für das k. k. Militär bestehenden Vorschriften in Adels-Angelegenheiten“. Podklady a cirkulář uloženy in: AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, Kt. 616b Offiziere (1841–1913). Otištěn v: *Österreichische militärische Zeitschrift*, III. Jg., III. Bd., Wien 1862, Heft 14, s. 79–87.

válečné nouze a drahoty výrazně narostla, a v Uhrách došlo k již zmíněnému navýšení nobilitačních tax.¹⁰⁸

Tab. č. 6

Výše rakouských nobilitačních tax a poplatků za diplom (1916)

	Nobilitační taxa	Diplom
kníže	25 200 K	3240 K
hrabě	12 600 K	550 K
svobodný pán	6 300 K	440 K
rytíř	3 150 K	400 K
prosté šlechtictví	2 100 K	330 K

Tab. č. 7

Výše uherských nobilitačních tax a poplatků za diplom (1916)¹⁰⁹

	Nobilitační taxa (od 1916)	Diplom
kníže	–	911,60 K
hrabě (novošlechtický rod)	10 500 K	831,60 K
hrabě (starošlechtický rod)	6 300 K	831,60 K
baron (novošlechtický rod)	6 300 K	785,60 K
baron (starošlechtický rod)	4 200 K	785,60 K
šlechtictví	3 150 K	493 K

Po vydání Předpisu se uherské šlechtické právo začalo od rakouského lišit též v jiných ohledech. Zdejší občané například směli žádat o obnovení titulu i v případech, že se jim nepodařilo zcela prokázat urozený původ. Museli ovšem zaplatit taxu odpovídající polovině poplatku za šlechtictví, tedy 1575 korun. Řada

¹⁰⁸ Poplatky za zhotovení diplomu se do zániku monarchie ještě dále navýšily. Tyto taxy se však neplatily do státní pokladny jako taxy povyšovací, ale plynuly zaměstnancům příslušného (šlechtického) odboru ministerstva vnitra. Srov. interní memorandum c. k. ministerstva vnitra č. 1396/A z 8. 7. 1918. AVA, Adesgeneralien, Kt. 618a Taxen Corbona (34) (1760–1918).

¹⁰⁹ V tabulce absentuje taxa za knížecí stav, který nebyl v Uhrách téměř udílen. Viz též výše.

uherských rodin totiž nevlastnila nobilitační listinu (*armáles*) a evidence zdejších nobilitací (zejména ze starší doby) nebyla zdaleka dokonalá.¹¹⁰ Šlo o další významné zvýhodnění obyvatel Uher, protože taková možnost v Rakousku neexistovala.¹¹¹ Zde byly potvrzovány jen zcela nesporné případy a souvislá rodová linie musela být prokázána prostřednictvím křestních listů či jiných úředních dokumentů.¹¹²

Obecně lze tvrdit, že se občané Uher ve srovnání s obyvateli západní části monarchie v případě nobilitací těšili (a to nejen ve finanční oblasti) jistým výhodám.¹¹³ Na druhou stranu je ale třeba konstatovat, že nobilitační taxy byly na

---

110 Zápisy v Libri regii (Královských knihách, maď. Királyi könyvek), kam se zapisovaly informace o nobilitacích a kde se nachází též opisy armálesů, začínají až rokem 1527. Proto se v Uhrách od 20. let 18. století začalo s pravidelným prověřováním šlechtictví (tzv. *investigatio nobilium*), které probíhalo až do první poloviny 19. století. POGRÁČZ, Denis – STREŠŇÁK, Gábor – RAGÁČ, Radoslav – TANDLICH, Tomáš – FEDERMAYER, Frederik, *Series nobilium. Heraldicko-genealogický lexikón. Šľachta Bratislavskej stolice*, Bratislava 2004, s. 14. Též Kristína ČAPLOVIČOVÁ, *Uhorská šľachta v 18. storočí*, Historický časopis 51, 2003, č. 2, s. 295–310. Také jiné poplatky se v Uhrách od rakouských předpisů lišily. Například taxa za spojení erbů se nerozlišovala podle stavu, ale vždy činila 1575 korun, stejně to bylo i u poplatku za predikát, jenž byl vyměřen na 630 korun. Zajímavý byl bod týkající se schválení erbu. Za jeho úpravu (zřejmě v případě dodání heraldicky chybného návrhu) se platila čtvrtina nobilitační taxy, což byl předpis v Rakousku zcela neznámý.

111 Zde se v takovém případě vycházelo z dekretu dvorské kanceláře z 12. 10. 1840, podle kterého mohly všechny osoby pocházející ze starých šlechtických rodin, kterým chudoba či jiné příčiny dosud bránily užívat svého stavu, požádat o jeho obnovení (tzv. *renobilitace*, něm. *Anerkennung des Adels*). Platili sice jen čtvrtinu nobilitační taxy za požadovaný šlechtický titul, ale podmínkou bylo bezchybné prokázání původu. Machinace některých genealogických podnikatelů spojené s pravděpodobnou korupcí ve šlechtickém odboru c. k. ministerstva vnitra vedla na počátku 20. století k propuknutí velkého skandálu, jehož důsledkem bylo (vedle takřka absolutní obměny personálního složení šlechtického odboru) i mnohem přísnější prověřování renobilitačních žádostí. Srov. J. ŽUPANIČ – M. FIALA – P. KOBLASA, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra*, s. 52–65, 82–122 a 127–276; J. ŽUPANIČ, *Renobilitierungsprozesse und genealogische Agenten – Der Skandal um das Adelsdepartement im Innenministerium am Beginn des 20. Jahrhunderts*, in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 117, Heft 3–4/2009, s. 334–357.

112 Srov. např. případy rodů Kapounů ze Svojkova, Lhotáků ze Lhoty či Strachotinských ze Strachotina. In: J. ŽUPANIČ – M. FIALA – P. KOBLASA, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra*, s. 52–66, 106–113, 161, 175–176, 225–226.

113 Zatímco v Rakousku platil každý ze společně nobilitovaných bratrů plnou taxu, v Uhrách ji v celé výši hradil jen nejstarší z nich, zatímco ostatním byla snížena na polovinu – pokud se ovšem spokojili s tím, že jim byl vydán společný diplom. Pokud měla být listina vydána pro každého, musel také každý zaplatit taxu plnou. Poloviční taxu hradily v Rakousku jen ženy, jejichž tituly nebyly dědičné. To ale nepřipadalo v Uhrách v úvahu, protože zde neměly být ženy nobilitovány vůbec. Jak bylo výše řečeno, udělení titulu osobám ženského pohlaví porušovalo uherskou zásadu, že šlechtický titul musí být dědičný. Protože ženy nemohly být nositelkami šlechtického titulu pro další generace, šlo by o nobilitaci ad personam. Výjimky z tohoto pravidla byly velmi vzácné.

počátku 20. století vyžadovány spíše výjimečně. Poplatky za povýšení – ostatně ve srovnání s jinými evropskými státy poměrně nízké – nemuseli platit nejen relativně nezáměnní reprezentanti středního stavu, ale často ani extrémně bohatí velko-průmyslníci a bankéři. Přestože na tento fakt upozornilo v červenci 1913 c. k. ministerstvo financí šlechtický odbor ministerstva vnitra a žádalo nápravu, nemáme informace o tom, že by byla někdy záležitost skutečně řešena.¹¹⁴

Základní rysy a problémy šlechtické politiky podunajské monarchie

S odstupem více než sta let od rozpadu podunajské monarchie můžeme konstatovat, že její nobilitační politika byla opravdu mimořádně velkorysá. Tento postup měl ale i své nedostatky, ze kterých pramenily vážné problémy. Rakouský (rakousko-uherský) systém oceňování zásluh totiž šlechtictví degradoval na jednu z forem státního vyznamenání. Nová šlechta, primárně osoby nobilitované po nástupu císaře Františka Josefa I., již netvořila uzavřený stav, šlo o řadové občany, jež více než šlechtický titul spojoval výkon určité profese, a které od zbytku populace neodlišovalo stavovsko-šlechtické vědomí, ale reálné postavení odvozené od jejich společenské (respektive úřednicko-vojenské) pozice. Udělený šlechtický stupeň byl závislý jen a pouze na skutečném (u osob mimo státní službu virtuálním) postavení na žebříčku hodnostních tříd a nebyl tedy odrazem majetnosti. Dokonce ani povýšení mezi vyšší šlechtu nepředpokládalo držbu velkostatku, stavovsky přiměřený životní styl, příbuzenské vazby ke staré šlechtě a už vůbec ne urozený původ. To vše nobilitační politiku habsburské monarchie výrazně odlišovalo od zvyklostí jiných významných středoevropských států.¹¹⁵

Je přitom zajímavé, že systém zavedený v Rakousku velmi připomínal stav v prvním Francouzském císařství, který roku 1808 vytvořil císař Napoleon I. Také tady existovala téměř absolutní vazba mezi uděleným titulem a nabytým postavením:

Srov. případ manželky a dětí pozůstalých po padlém plukovníkovi Ottmáru Muhrovi (uherské šlechtictví s predikátem Muhr de Limanowa). HHStA, KK, 247/1915. Spis uložen in: MNL, K 20, Muhr de Limanowa.

114 Viz Interní memorandum c. k. ministerstva vnitra č. 1121/A, in: AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, 618b Adelstaxen (34) (1622–1953).

115 Povýšení do stavu svobodných pánů bez patřičné majetkové základny bylo v téže době v Prusku nemožné. Obdobně se ale přistupovalo i při udělení dědičného prostého šlechtictví a to jak zde, tak např. v Bavorsku. Srov. H. K. STEIN, *Der preußische Geldadel*, s. 17–60; J. ŽUPANIČ – M. FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 114–140 a 147–152.

Nejvyšší státní, dvorští a vojenští hodnostáři Francie se stávali vévody císařství, ministři, generálové, senátoři, státní radové, komorní prezidenti a arcibiskupové hrabaty, prezidenti soudních a volebních kolegií, vyšší důstojníci, biskupové a purkmistři s určitým počtem odsloužených let barony a nositelé Čestné legie rytíři. Zásadním rozdílem ale byl fakt, že se napoleonské tituly udílely jen *ad personam* a dědičnosti (pouze v primogenituře a většinou jen u vyšší šlechty) bylo možné dosáhnout až po zřízení majorátu, který držitelé titulu zaručoval odpovídající standard.¹¹⁶ Šlechtické tituly všech stupňů v habsburské monarchii ale byly vždy dědičné a náležely všem členům rodu, což mělo vážné důsledky.

Nobilitační politika monarchie byla postupně stále více kritizována i z nejvyšších míst. Nešlo přitom jen o jednotlivce. Za první světové války požadovaly radikální reformu zejména vojenské kruhy. Vadilo jim, že zatímco většina obyvatelstva monarchie (primárně úředníci) získává titul na základě svého postavení ve společenské hierarchii, vojákům náleželo bez ohledu na hodnost jen prosté šlechtictví. Poukazováno bylo na hluboké společenské i majetkové rozdíly mezi generály a subalterními důstojníky i na poměrně nízký životní standard nižších hodností, který se většinou výrazně zhoršil s odchodem do penze. Roku 1916 proto říšské ministerstvo války začalo sondovat možnost zavedení pravidla o udílení rytířského stavu důstojníkům, kteří dosáhli alespoň IV. hodnostní třídy (polní podmaršálek či viceadmirál) a mohli se prokázat solidními příjmy a odpovídající společenskou pozicí. Vyřešení této otázky ovšem znemožnil ohled na Uhry, kde byla nižší šlechta jednotná, a rytířský titul neexistoval. V dubnu 1917 byl návrh odložen *ad acta*.¹¹⁷

Z dochovaných archivních materiálů vyplývá, že panovník do nobilitací od 60. let prakticky nezasahoval – respektive povyšoval do šlechtického stavu osoby podle své volby, zároveň ale bez připomínek akceptoval návrhy svých úředníků a ministrů. I díky tomuto postoji Františka Josefa se během druhé poloviny 19. století starobylá instituce šlechtictví v podunajské monarchii proměnila ze sociální skupiny ve specifickou a výjimečnou (protože dědičnou) formu státního vyznamenání. Právě tato skutečnost se stala jednou z příčin úpadku vážnosti nové šlechty a nobilitací vůbec. Umožnila totiž příliš vysoký vzestup jedinců bez patřičného ekonomického zázemí a rodových vazeb. Nobilitovaní úředníci II. a III.

116V případech rytířských titulů byly zvyklosti mírně odlišné. Srov. R. BLAUFARB, *The Creation of the imperial Nobility*, s. 16–27; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 70–71; François VELDE, *Napoleonic Heraldry*, <https://www.heraldica.org/topics/france/napolher.htm> (23. 9. 2018).

117 Spis c. k. ministerstva vnitra č. 447/A z března až dubna 1917. In: AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, Kt. 617a.

hodnostní třídy pocházející z neurozených vrstev většinou nebyli schopni zajistit svým potomkům životní standard, který obecný konsensus kladl na vyšší šlechtu. Problémy se prohloubily ve chvíli, kdy bylo možné vedle sebe postavit státního úředníka s baronským titulem disponujícího pouze sociálním kapitálem, a velkopodnikatele bez titulu či jen s prostým šlechtictvím, u něhož se bohatství pojilo s rostoucí společenskou prestiží. Společnost totiž na příslušníky měšťanských elit či osoby z nižší šlechty kladla jiné nároky než na barony, kteří podle obecných představ museli disponovat patřičným hospodářským zázemím, odpovídajícím životním stylem a (nejlépe) i vazbami ke staré šlechtě.

Neobyčejný nárůst nobilitací a zároveň systematická likvidace postavení staré rodové šlechty, ke které došlo v důsledku zrušení stavovské společnosti, odstranění instituce poddanství, zánik lén i jiných reliktvů předchozích staletí, vedl k ještě k další komplikaci: ke stále většímu uzavírání rodové aristokracie. Před rokem 1848 jsme schopni mluvit o jisté kooperaci mezi zástupci starých rodů a novými měšťanskými elitami a setkáváme se dokonce i se vzájemnými sňatky.¹¹⁸ Po přijetí ústavy roku 1848 a následně po nastolení neoabsolutismu na počátku 50. let ale rodová aristokracie ztratila téměř všechny dosavadní právní výsady, které ji činily šlechtou, a její společenské postavení se nadále odvíjelo pouze od možnosti participovat na dění u panovnického dvora. Tento stav se příliš nezměnil po vydání Říjnového diplomu a přijetí Únorové ústavy z roku 1861, byť například kuriový volební systém příslušníky aristokratických rodů významně zvýhodňoval.

Podle představ aristokracie mohlo být její postavení zachováno jen tehdy, pokud mohla plnit základní kritérium kladené na osoby, které se ucházely o dvorské úřady: dokonalý původ po otcově i matčině linii; zásluhy, aktuální mocenská pozice či majetek nehrály zásadní roli. Díky tomu se proměnila v uzavřenou „první společnost“ (*erste Gesellschaft*),¹¹⁹ jejíž rozšiřování bylo mimořádně vzácné. Stejně výjimečně udílel panovník novošlechtickým rodům

---

118K této otázce srov. např. Ralph MELVILLE, *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, Mainz 1998, s. 61 an.; Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ, *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*, Praha 2017, s. 31–43.

119Seznam (ovšem neúplný a ne zcela přesný) 474 rakousko-uherských aristokratických rodin patřících k první společnosti vytvořil W. D. Godsey. William D. GODSEY, Jr., *Quarterings and Kinship: The Social Composition of the Habsburg Aristocracy in the Dualist Era*, *The Journal of Modern History* 71, March 1999, č. 1, s. 56–104.

právo přístupu ke svému dvoru (*Hofzutritt*). I v tomto případě se totiž předpokládá původ ze šestnácti šlechtických předků.¹²⁰

Po polovině 19. století se tak šlechta podunajské monarchie rozštěpila do dvou zásadně odlišných skupin: na tradiční rodovou šlechtu (první společnost) reprezentovanou zejména aristokracií, do které se nebylo možné dostat jinak než narozením, a na šlechtu novou, jež se rekrutovala z osob nobilitovaných za služby státu a dynastii, která získávala své tituly podle výše uvedeného klíče. Propast mezi oběma skupinami se nepodařilo až do rozpadu monarchie odstranit, což mělo jak pro samotný institut šlechtictví, tak aristokracii samotnou po roce 1918 ve většině nástupnických států Rakousko-Uherska nepřijemné důsledky.¹²¹

Spodobným stavem se sice můžeme setkat i v jiných evropských monarchiích, ale snad nikde nebyla uzavřenost aristokracie tak dokonalá, jako v Rakousku. Situaci před první světovou válkou popsala baronka Bertha von Suttner rozená hraběnka Kinská, dáma celý život trpící komplexem nedostatečného původu:¹²² „Rakouská šlechta... je ze všeho nejméně zasažena modernou. Nerekrutuje se jako anglická *peerage*, z měšťanstva. Tady je oněch horních deset tisíc spíš kasta než třída. Modrá krev je pro ně článek víry. Mezi nimi a středním stavem zeje propast.“¹²³ Možná ještě lépe ale situaci charakterizoval roku 1931 mladý kníže Karel VI. Schwarzenberg. Podle něj aristokracie v minulosti přijímala „všechny nevýhody, všechna omezení, všechny předsudky“. Vědomí povinnosti ji vedlo ke specifickému životnímu postoji, jenž charakterizoval jako „never explain, never complain, nikdy neupozorňovat na své přednosti, nikdy se neobhajovat a spoléhat na pravdu. Vůbec je to samý zápor: nikdy neklást požadavků, nepřezkoumávat slova ani činy druhého, nešetřit, hlavně však a především nikdy a nijak nebýt nápadným.“ Jak Schwarzenberg přiznával, bylo ale možné tento postoj také prezentovat jako povýšenost a nezájem o okolí: „Proto také se uzavíráme mezi sebe a nechceme, aby nám někdo rozuměl.

---

120 Naprostou výjimku v tomto ohledu představoval Salomon Albert Anselm sv. pán Rothschild (1844–1911), který spolu s manželkou Bettinou Caroline de Rothschild (1858–1892) z pařížské linie získal 23. 12. 1887 jako vůbec první židovský šlechtic povolení přístupu ke dvoru. Toto privilegium mu vyjednal uherský ministerský předseda István hrabě Tisza za jeho zásluhy o snížení uherské zlaté renty z 6 na 4 procenta. Privilegium bylo 29. 1. 1906 rozšířeno na jeho děti. Srov. Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe), 25. 12. 1887, s. 2; *Weimarer historisch-genealoges Taschenbuch des gesamten Adels jehüädischen Ursprungs*, Weimar 1912, s. 204. Podobnou výsadu žádný jiný židovský rod v monarchii nezískal. J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 584.

121 Srov. např. V. HORČIČKA – J. ŽUPANIČ, *Šlechta na křižovatce*, s. 31–43.

122 Její otec, aristokrat František Josef hrabě Kinský (1769–1843), se oženil s výrazně mladší Sophií von Körner (1815–1884), která pocházela z novošlechtické rodiny.

123 Cit. dle: Brigitte HAMANN, *Bertha von Suttner. Život pro mír*, Praha 2006, s. 14–15.

(Čehož jsme dosáhli zcela důkladně, neboť nám nerozumí ani Durych, ač by chtěl)... Odtud pochází hnus vůči revolučnosti bez ohledu na její jiné souvislosti; neboť je plna řevu a sebechvály.¹²⁴

Z odstupu více než sta let můžeme hlavní problémy šlechtické politiky podunajské shrnout do několika spolu úzce souvisejících bodů:

- proměna šlechtictví ze společenského stavu ve vyznamenání při zachování zásady dědičnosti titulu;
- nekompatibilita mezi uděleným šlechtickým stupněm a ekonomickou situací;
- absence jakéhokoli plánu na propojení nově vytvářené šlechtické elity se starou šlechtou;
- struktura panovnického dvora a zachování předpisu, podle kterého byl přístup ke dvoru umožněn jen osobám s přesně stanoveným počtem šlechtických předků. Důsledkem bylo vytvoření uzavřené dvorské společnosti složené zejména z aristokracie, pro kterou tyto výsady představovaly poslední pozůstatek původních šlechtických výsad;
- rychle se měnící a radikalizující společnost, která již nebyla ochotná tolerovat dědičné výsady.

Výše uvedené skutečnosti mimořádně komplikovaly spolupráci mezi aristokracií a novými elitami a téměř znemožňovaly navázání příbuzenských kontaktů. Poslední bod měl zajímavé důsledky. Mnozí vlivní a bohatí muži totiž od druhé poloviny 19. století dávali najevo příslušnost k měšťanstvu stejně okázale jako dříve nobilitovaní své šlechtictví. Rostl počet osob, jež měly společenské i ekonomické předpoklady stát se šlechtici, ale o nobilitaci neusilovaly. Důvody zájmu či nezájmu o šlechtický titul mohly být různé, důležitou roli ale vždy hrála politická a národní orientace a intelektuální směřování. Bylo přitom vcelku lhostejné, zda šlo o osobu blízkou vládě či aktivní v opozičních kruzích. Prestiž šlechtictví se odvíjela od společnosti, ve které se jednotlivec pohyboval, a v očích mnohých se větší vážnosti těšil vysoce postavený státní úředník či důstojník, jenž reprezentoval státní autoritu, než nobilitovaný bankéř. Tuto situaci vystihl často v této souvislosti připomínaný guvernér banky Bodencreditanstalt Rudolf Sieghart (1866–1934). Židovský konvertita pocházející z chudých poměrů se na přelomu 19. a 20. století stal mimořádně vlivnou osobností a šedou eminencí řady rakouských

---

¹²⁴Cit. a převzato z: V. HORČIČKA – J. ŽUPANIČ, *Šlechta na křižovatce*, s. 442 (dle záznamu v deníku Karla VI. z 20. 1. 1931). Durychem je míněn Jaroslav Durych (1886–1962), český katolický literát a přítel Karla VI.

vlád.¹²⁵ Šlechtický titul mu měl být několikrát nabídnut, nikdy jej ale nepřijal. O svém rozhodnutí později napsal: „Vždy jsem se cítil lépe jako sekční šéf než jako nově upečený baron“.¹²⁶

Přesto však existovala řada osob, pro které měl šlechtický titul až do posledních okamžiků rakousko-uherské monarchie (a mnohdy i poté) vysokou cenu. Dědičný charakter nobilitace z ní činil specifický fenomén, stmelující prvek a mnohdy úhelný kámen rodinné paměti, jehož hodnota se přenášela i na další generace. Bylo proto pochopitelné, že zrušení šlechtických titulů, ke kterému v Československu došlo v prosinci 1918 a v Rakousku v dubnu následujícího roku, bylo mnohem větší ranou pro novošlechtice než pro aristokraty.¹²⁷ Na rozdíl od nich totiž příslušníci novošlechtických rodin obvykle nedisponovali větším majetkem a hlavní těžisko jejich společenské prestiže představoval zvučný, ale v podstatě již prázdný šlechtický titul.

---

125 K jeho osobě např. Robert s. WISTRICH, *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*, Wien – Köln – Weimar 1994, s. 141; J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 53. Tato událost je zmíněna též in: J. ŽUPANIČ, *Inflace titulů?*, s. 776–777.

126 Cit. dle: Rudolf SIEGHART, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932, s. 127.

127 K rušení šlechtictví srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 379–383.

Transformation of the nobilitation policy of the Danube Monarchy after 1848

JAN ŽUPANIČ

The beginning of the end of the traditional aristocracy was the Enlightenment reforms in the Habsburg monarchy, which significantly reduced the rights of the manorial lords in the area of the judiciary. The noble privileges across Europe then underwent a major revision as a result of the French Revolution. Austria did not experience such radical changes as in France or southern Germany, but in return the bureaucratic-absolutist state assumed ever great authorities. The real watershed is the Revolution of 1848 and its consequences (abolition of the Estates Society, removal of the institution of serfdom, end of fiefs, etc.). Thus, the nobility retained essentially only the right to use titles and coats of arms, which were the main distinctive elements that differentiated them from the rest of society. Although discussions on the abolition of noble titles were held during the meeting of the Kroměříž Diet, the relevant law was never adopted. During the following years, the aristocracy was transformed into a special form of state honour, whose character was exceptional and exclusive in its hereditary form. Nobilitation *ad personam* never occurred, because it contradicted Hungarian law. The important thing was that the reward as such was represented by the nobility, the title (simple von, knight, baron) was dependent on the rank honoured on the social ladder. The state logically favoured civil servants – officials and officers. Only the titles of count and prince were reserved for the old nobility.

After 1867, there was also a significant increase in Hungarian nobilitations. Here, fewer noble titles were initially granted, mainly due to the lower representation of the upper middle class among the local population. The almost continuous growth of Hungarian nobilitations can therefore be observed from the mid-1870s, but rather from the end of the 19th century. An important role in this respect was played by the sovereign's ordinance of 1894, stating that Hungarian citizens can only obtain Hungarian titles. It was a consequence of Budapest's attempt to create a loyal Hungarian-language elite in Hungary.

Moreover, the extraordinary increase in nobilitations and the weakening of the positions of the family nobility as a result of the dissolution of the Estates Society led to another problem: the closure of the family aristocracy, because, in the second

half of the 19th century, the aristocracy lost most of the privileges that made it a privileged elite, and its social status continued to depend solely on the possibility of participating in events at the sovereign's court. This resulted in the definitive disintegration of the noble society into two completely different and incompatible groups: the aristocracy and the new nobility.

From the distance of more than a hundred years, the main problems of the Danube noble policy can be summarized in several closely related points: 1) the transformation of nobility from a social state into honour while maintaining the principle of the inheritance of the title, 2) the incompatibility between the noble title granted and the economic situation, 3) the emergence of a closed court society representing a replacement of the former noble privileges, which were almost exclusively defined on the basis of ancient origin, 4) a rapidly changing and radicalizing society that was no longer willing to tolerate hereditary privileges. This situation had serious consequences. The number of people who had the social and economic prerequisites to become nobles grew, but they did not seek to be elevated to the nobility. Not surprisingly, after 1918, noble titles were quickly abolished in most of the successor states.

Translated by Sean Miller

STUDIE

Krátkodobá migrace z českých zemí
do Latinské Ameriky
v 1. polovině 20. století:
případová studie provázaných dějin¹

MARKÉTA KŘÍŽOVÁ

MARKÉTA KŘÍŽOVÁ: Short-term migration from the Czech Lands to Latin America in the first half of the twentieth century: Case study in entangled history

The present text deals with the phenomenon of short-term mobility from the Czech Lands to Latin America in the first half of the twentieth century, within the frame of the methodological approaches of entangled history and study of cultural transfers. Reflected are specific life histories, but also the general mechanisms of cultural and economic interchange as well as the perceptions, by the migrants themselves, of their place in the world, their “home” and their identity, on the basis of such sources as memoirs, letters and official reports, but also oral histories and family histories. The comings and goings of labor migrants left profound marks upon culture of the sending as well as receiving societies, and of the Atlantic region (in the broadest sense) in general.

Key words: short-term migration – labor migration – entangled history – cultural transfer – Czech Lands – Latin America – 20th century

Migrace, přesuny větších či menších skupin, ať už dočasně, nebo trvale, zažívala všechna lidská společenství již od pravěku. Objevení amerického kontinentu a jeho kolonizace ovšem migrační procesy výrazně podnítilo, jak v globálním kontextu, tak konkrétně ve vztahu k Evropě. Dalším zlomem se pak stal konec 19. a první polovina 20. století. Transformace evropského zemědělství a výroby spolu s koncem nevolnictví uvolnily velké počty dělníků, zatímco modernizace amerických států, obsazování velkých rozloh půdy i budování měst, infrastruktury a průmyslu ve stejné době naopak vyvolaly po pracovní síle velkou poptávku. Masivní demografické přesuny zasáhly většinu evropských zemí a stejně tak přijímající země Nového světa, promítly se do sociálních struktur stejně jako do vzorců každodenního života. Není tedy divu, že studium této vystěhovalecké vlny dlouhodobě zůstává objektem zájmu historiků na obou stranách Atlantiku; tím spíše, že umožňuje uplatňování rozmanitých úhlů pohledu a metod, kvantitativních i kvalitativních, od studia globálních ekonomických a sociopolitických procesů až po rozbor konkrétních životních příběhů na pozadí velkých událostí.

Tradiční a nové přístupy ke studiu transatlantických migrací

Podobné výzkumy byly ovšem dlouho a úzce navázány na národní dějiny, ať už komunit vysílajících své příslušníky (zde se v kontextu nacionalistické historiografie pozitivně hodnotilo přetrvávání původních jazyků a kulturních rysů), nebo z pohledu komunit přijímajících, obohacovaných a integrujících. Zdůrazňoval se kontrast mezi původní a novou vlastí, vykořenění migrantů a jejich následné pohlcení dominantní společností v novém prostředí.² Přístup historiků se začal

-
- 1 Tato studie vznikla na Univerzitě Karlově v rámci programu PROGRES Q09: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa a za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg.č. CZ.02. 1. 01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj. Fenoménu dočasných migrací jsem již věnovala studii „Between ‚here‘ and ‚over there‘: Short-term and circular mobility from the Czech Lands to Latin America (1880s–1930s)“, *Hungarian Historical Review* 7:2 (2018), 191–218. Tento text na předchozí navazuje a rozvíjí problematiku krátkodobých mobilit především v rámci studia provázaných dějin a kulturních transferů.
  - 2 William THOMAS – Florian ZNANIECKI, *The Polish Peasant in Europe and America*, 5 sv., Boston 1918–20; Oscar HANDLIN, *The Uprooted: The Epic Story of the Great Migrations That Made the American People*, Boston 1951. Pro Latinskou Ameriku v této linii interpretace viz Gaston GORI, *Inmigración y colonización en la Argentina*, Buenos Aires 1964; Euntice Ribeiro Durham, *Assimilação e mobilidade*, São Paulo 1966.

měnit od šedesátých let 20. století. Anglický badatel Frank Thistlethweite na mezinárodním kongresu historických věd v Uppsale v roce 1960 důrazně upozornil, že takovýto do nacionalistické skořepiny uzavřený vystěhoalecký model, lineárně propojující „výchozí“ a „cílové“ regiony, je nedostačující, že je třeba přistoupit ke studiu atlantického prostoru jako celku.³ Ve stejné době do evropského proudu bádání o migracích vstoupili také českoslovenští historikové. V roce 1962 vznikla při Historickém ústavu ČSAV „Komise pro studium dějin krajanů – Čechů a Slováků v zahraničí“; někteří členové se zaměřovali právě na dějiny migrací. Později se ve stejné oblasti angažoval Josef Polišenský a skupina badatelů ze Střediska ibero-amerických studií.

V případě československých zájemců o vystěhoalectví z českých zemí do zámoří šlo do určité míry o přizpůsobení se okolnostem, tedy nemožnosti vyjet do zahraničních archívů a následnou snahou hledat v archívech domácích prameny, které by umožnily originální výzkum světových dějin v momentech, kdy se protuly s dějinami českými.⁴ I jejich pozornost se ovšem soustředila především na identifikování krajaňských komunit a jejich specifických historických příběhů a na mechanismy uchovávání národní identity. Polišenský a jeho spolupracovníci shromáždili bohatou faktografickou základnu, sloužící jako východisko pro další generace (nejen) českých badatelů. Důležité bylo i jejich upozornění, že cesta „do

---

3 Frank THISTLETHWEITE, *Migration from Europe overseas in the 19th and 20th centuries* (XIe Congrès International des Sciences Historiques, Uppsala 1960), repr. in Rudolph Vecoli – Suzanne M. Sinke (eds.), *A Century of European Migrations, 1830–1930*, Urbana/Chicago 1991, s. 17–58. Není naprosto možné v tomto textu alespoň naznačit širší a hloubku studia migrací v dekadách následujících po Thistlethweitově vystoupení, lze ale odkázat na práce obsahující základní přehledy literatury, například Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu: Evropské migrace dvou staletí*, překlad Alexej Kusák, Praha 2004. K tématu tzv. atlantických dějin a významu migrací v utváření atlantického prostoru viz Nicholas CANNY, *Atlantic History and Global History*, in: Jack P. Greene – Philip D. Morgan (eds.), *Atlantic History: A Critical Reappraisal*, Oxford 2009, s. 317–335.

4 Ke „stykovému“ přístupu Polišenského ke studiu světových dějin viz Markéta KRÍŽOVÁ, *Na cestě k obecným dějinám: Josef Polišenský (1915–2001)*, ČČH 114, 2016, s. 446–466; přehled československého bádání především ve vztahu k vystěhoalectví do USA Marek VLHA, *Mezi starou vlastí a Amerikou: Počátky české krajaňské komunity v USA 19. století*, Brno 2015, s. 17–25. Z Polišenského textů k transatlantickým migracím například Josef POLIŠENSKÝ, „*La emigración checoslovaca a América Latina 1640–1945. Problemas y fuentes*“, *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas* 13, 1976, s. 216–238; TÝŽ, *Úvod do studia dějin vystěhoalectví do Ameriky*, Díl 1. Obecné problémy dějin českého vystěhoalectví do Ameriky 1848–1914, Praha 1992. Z dalších badatelů například Ivan DUBOVICKÝ, *La política emigratoria de Bohemia en relación con Argentina*, *Ibero-Americana Pragensia* 23, 1989, s. 111–128, *Ibero-Americana Pragensia* 24, 1990, s. 151–185.

Ameriky“ nemusela nutně znamenat jen cestu do USA, případně Kanady. Relativně vysoký počet migrantů z českých zemí směřoval na jih amerického kontinentu, do Argentiny, Chile nebo Brazílie – už od 19. století a pak zejména ve 20. a 30. letech století dvacátého, kdy se přístup do USA začal komplikovat vzhledem ke kvótám, určujícím pro každý rok počet migrantů z jednotlivých evropských států. To vše bylo cenné, celkově ale výsledky práce Polišínského a jeho spolupracovníků zapadaly do tradičního modelu „bilaterálních dějin migrací“,⁵ který se ve světle nových metod a přístupů konce 20. století stává nedostatečným.

Také přetrvávající metodologický nacionalismus v českém/československém bádání o vystěholectví výrazně limitoval a dodnes limituje vytváření komplexního obrazu migračních procesů v lokálním, celoevropském i transatlantickém měřítku. Jinými slovy, zájem badatelů se soustřeďuje téměř výlučně na česky, v případě československé perspektivy i na slovensky hovořící migranty. Teprve na začátku je studium migrací německy mluvících obyvatel českých zemí, před rokem 1918 i po něm. Již periodika 20. a 30. let, věnující se problematice krajanů v zahraničí (*Vystěhovalec, Krajan, Československá emigrace*), prezentovala „naše“ vystěholectví jako jazykově české a slovenské, a poskytované informace směřovaly k českému a slovenskému čtenáři; o německých migrantech se zde psalo jen v souvislosti s Německem. Totéž platilo pro konference organizované k problematice migrací československými úřady. Později sborníky věnující se mapování krajanů v cizině indikovaly svůj zájem jednoznačně už svými názvy: *Slováci v zahraničí, Češi v cizině*; stejně jako již zmíněná „Komise pro studium dějin krajanů – Čechů a Slováků v zahraničí“.

Tento exkluzivní zájem byl někdy zdůvodňován představou, že jazykově německá migrace z českých zemí byla jen minimální. Josef Polišínský argumentoval tím, že v době začlenění do Rakousko-Uherska bylo „slovanské obyvatelstvo“ na území českých zemí „vystaveno většímu vykořisťování, a proto se na vystěhoalecké kvótě podílelo větším dílem než německy mluvící obyvatelé českých zemí“.⁶ Je ale zřejmé, že tato představa je chybná. Naopak, právě vystěhovalci německého jazyka z mnoha regionů Čech a Moravy od druhé poloviny devatenáctého století do značné míry otevírali cestu do Nového světa migrantům česky mluvícím, díky svým

---

5 Pojem „bilaterální dějiny migrací“ použila ke kritice tradičních přístupů Tara ZAHRA, *The Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*, New York 2016, s. 16.

6 Josef POLIŠENSKÝ, *Prameny a problémy dějin českého a slovenského vystěholectví do Latinské Ameriky*, Český lid 68, 1981, č. 1, s. 3.

kontaktům na německé vystěhovalcké komunity.⁷ A po roce 1918, jak ukazují čtvrtletní přehledy ve *Zprávách státního úřadu statistického Republiky československé*, pokračoval i odliv těch, kdo se oficiálně hlásili k německé národnosti, přestože se na ně vesměs neobracy ani informační materiály vydávané ministerstvem sociální péče, pověřeným péčí o vystěhovalcké záležitosti, ani Československého ústavu zahraničního.

Výzvy k zájmu o německé (a také maďarské a karpatoruské) migranty, který by umožnil vytvořit si komplexnější představu o migračních modelech a přenosu informací v rámci českých zemí/Československa, publikoval již před nějakou dobou Ivo Barteček,⁸ zatím se mu však nedostalo velkého ohlasu. Dochovaná svědectví přitom ukazují, že přestože jazykově němečtí migranti z českých zemí v Novém světě spíše vyhledávali německé než české komunity, zachovali si vědomí původní příslušnosti a hlásili se ke svému původu „z Čech“.⁹ Důvodem přetrvávajícího nezájmu je ale mimo jiné relativně omezená pramenná základna. Například základní dokumentární fond k vystěhovalctví z českých zemí na americký kontinent, uchovávaný v Archivu Náprstkova muzea, vystěhovalctví Němců z českých zemí zcela ignoruje, stejně jako fond Československého ústavu zahraničního v Národním archivu, jehož dokumenty sice vznikaly po roce 1928, často ale vzešly ze snahy zmapovat migrace realizované na přelomu 19. a 20. století.¹⁰ Také materiály československého ministerstva sociální péče (taktéž v Národním archivu) a konzulárních úřadů ukazují preferenční zájem o krajany hlásící se k české a slovenské, nikoli německé, případně maďarské národnosti.

Co se týče inspirací ze zahraniční historiografie, je třeba pro poslední dekády zmínit přístup ve studiu migrací poměrně intenzivně využívaný: studium „provázaných dějin“ (*entangled history* / *Verflechtungsgeschichte* / *histoire croisée*).

7 Viz např. Eva ECKERTOVÁ, *Kameny na préríi: Čeští vystěhovalci v Texasu*, Praha 2004, pro český a německy mluvící komunity vystěhovalců z českých zemí v Severní Americe.

8 Ivo BARTEČEK, *Vystěhovalctví a studium vystěhovalctví – občanský či národnostní princip? (Příklad vystěhovalctví do Latinské Ameriky z Československa v letech 1918–1938)*, Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Historica 27, 1996, s. 205–211.

9 Např. [Josef ZIPPERER,] *Šumavané v Brazílii: Vzpomínky Josefa Zipperera na založení města Sao Bento ve státě Santa Catarina osadníků z Čech, 1847–1934*, Náhlov 2012, překlad Christa Petrásková.

10 Jistou změnu přineslo založení soukromého Muzea vystěhovalctví do Brazílie v Ralsku-Náhlově v roce 2011, které shromažďuje dokumentární korpus, zohledňující i německojazyčné migrace, zde je ale zase problémem omezení z pohledu destinace na jen tuto jedinou latinskoamerickou zemi. Cenné jsou ale postupně vydávané edice, například v předchozí poznámce citované vzpomínky Josefa Zipperera, dále též [Josef UMANN,] *Z Jizerských hor do Brazílie: Vzpomínky Josefa Umanna, 1850–1927*, Jablonec nad Nisou 2008, přel. Christa Petrásková.

V původní podobě představovala *entangled history* především negativní vymezení svých tvůrců a jejich stoupců vůči komparativní historiografii, snahu o návrat ke hledání vzájemných souvislostí historického dění v široké perspektivě. Zároveň se zájem protagonistů tohoto přístupu soustředil na problematiku kulturního transferu, tedy na zdroje vlivů a inspirací, roli zprostředkovatelů, procesy prostředkování a aktivní recepcce, kreativní přizpůsobování, přetváření i neporozumění novým kulturním prvkům.¹¹ Výsledný obraz zdůrazňuje multilateralitu a komplikovanost historických procesů, ukazuje rozmanitost sociálních a kulturních propojení především v rovině nepriviligovaných historických aktérů. Zároveň se ale konkrétní příběhy, ať už národních/regionálních entit, nebo jednotlivců, nerozplývají v jedné nediferencované mase generalizujících interpretací, zachovávají si svou osobitost a někdy i výlučnost. Řeší se otázky vzájemného vnímání, každodennosti, strategií jednání „malých“ účastníků historických procesů. Identifikují se momenty, kdy se do té doby autonomně existující dějinné trajektorie proluly, ovlivnily a pokračovaly dále ve vzájemné interakci; kdy výměna v rovině materiální a duchovní kultury zanechala nesmazatelné stopy, ovlivňující další fungování dotčených společností.

Konkrétně v rámci studia vystěhovalectví se metoda provázaných dějin odrazila především ve studiu migrací krátkodobých a návratových, dlouho zůstávajících stranou zájmu badatelů. Postupné zrychlování a zlevňování dálkové přepravy po roce 1850 umožňovalo cíleně krátkodobé a často i opakované, několikaleté nebo dokonce sezónní pobyty na americkém území. Imigrační registry ukazují, že nejméně třetina mužů a žen, kteří se v půlstoletí před první světovou válkou vylodili v některém z přístavů severní nebo jižní části kontinentu, jej stejnou cestou zase opustila; velká část z nich se přitom vracela do regionů, z nichž vycestovali.¹² Jak bude detailněji objasněno níže, na případové studii migrací

---

11 Poprvé byl koncept „provázaných dějin“ formulován Michaelem Wernerem a Bénédictem Zimmermannem, viz např. Michael WERNER – Bénédicte ZIMMERMANN, *Beyond Comparison. Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity*, *History and Theory* 45, 2006, s. 30–50. Ke konceptu kulturních transferů viz Veronika ČAPSKÁ – Lucie STORCHOVÁ, *Transkulturalita místo národní mytologie? Historický výzkum procesů kulturní výměny*, *Dějiny – teorie – kritika* 12, 2015, č. 2, s. 187–201, přímo v souvislosti s migracemi (být v rámci střední Evropy, ne atlantického prostoru) viz Miloš ŘEZNÍK, *Migrace raného novověku a 19. století v česko-saském prostoru. Metody, koncepty a výzkumy v současné historiografii*, in: *Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí / Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet*, Plzeň 2013, s. 7–17.

12 Timothy J. HATTON – Jeffrey G. WILLIAMSON, *The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact*, New York – Oxford 1998, s. 9. V kontextu migrací z českých zemí konstatoval již spisek Jana Jetmara o Argentině, že „čím více imigrantů sem přichází za posledních let, tím více jich i odchází, a Argentina je stále posud zemí průchodní. [...] A to platí i pro náš lid český

z českých zemí do Latinské Ameriky, bylo krátkodobé a trvalé vystěhovalectví úzce propojeno a jedno podmiňovalo druhé. Zároveň krátkodobé výjezdy navazovaly na existující modely pracovních migrací, ať už regionálních, národních nebo kontinentálních. „Cesta do Ameriky“, i když byla nepochybně zásadním životním rozhodnutím, tak představovala jen jednu ze širokého spektra socioekonomických strategií nižších vrstev Starého světa. Ukazuje se i neopodstatněnost tradičního vykreslování migrace do zámoří jako projevu společenské destabilizace a jednoznačné rozlišování mezi „vystěhovalckými“ a „přistěhovalckými“ regiony. Naopak, potvrzuje se nutnost studovat pracovní migrace jako součást normálního dění a s ním souvisejících rodinných, příbuzenských, etnických a dalších vztahů a zároveň i komplikovaných kulturních transferů.¹³

Marcelo Borges konstatoval v inspirativní monografii, věnované Portugalcům v Jižní Americe, že badatel, mapující pohyby pracovních migrantů v atlantickém prostoru, nemůže – navzdory rozsáhlému teritoriálnímu záběru, který musí držet v patrnosti – v konečném důsledku pochopit tyto procesy (stejně jako motivace migrantů a důsledky jejich rozhodnutí), pokud zároveň nezohlední jejich implikace v konkrétních regionech a komunitách, a to na obou stranách oceánu.¹⁴ I pro „hostitelské země“ se totiž pozornost přesunula od přímočarého sledování asimilace přistěhovalců do národních společenství k zohledňování komplikovaného prolínání starých a nových lojalit, existenci sociálních sítí a kulturních specifík jak nově příchozích, tak většinové společnosti.

---

a slovácký.“ (Jan JETMAR, *Hrst úvah o Argentině a české imigraci*, in: Do Argentiny a Brazílie, Praha 1905, s. 15). Materiál Československého ústavu zahraničního v říjnu 1930 uvádí: „Sledujeme-li pohyb přicházejících a vracejících se, docházíme k podivuhodnému závěru, že počet ročních navrátilců značně se již blíží počtu přistěhovalců“ (Národní archiv /dále NA/, fond ČÚZ, kart. 33).

- 13 Marie GAWRECKÁ, *Středoevropské migrace v 19. století a jejich národnostní a kulturní aspekty*, Opava 2014, s. 11. Z rozsáhlé bibliografie posledních desetiletí, nabízející nové přístupy k migracím, viz přehledové publikace, jako je K. J. BADE, *Evropa v pohybu*; Annemarie STEIDL et al. (eds.), *European Mobility: Internal, International, and Transatlantic Moves in the 19th and Early 20th Centuries*, Göttingen 2009; dále svazky věnované portugalským a norským vystěhovalcům; pro české prostředí shrnul některé zajímavé metodologické podněty Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, Dějiny migrací v českých zemích v novověku – Historická demografie 30, 2006, suplement, s. 7–18; dále lze zmínit již citované práce Eva ECKERTOVÁ, *Kameny na prérui* a Marek VLHA, *Mezi starou vlastí a Amerikou* (v obou případech jde tedy o texty věnované trvalému vystěhovalectví do Severní Ameriky, přesto ale velmi inspirativní především co se týče reflexe takových problémů, jako je sebeidentifikace migrantů a jejich vnímání nového prostředí).
- 14 Marcelo J. BORGES, *Chains of Gold: Portuguese Migration to Argentina in Transatlantic Perspective*, Leiden – Boston 2009, s. 20.

Díky krátkodobým migracím docházelo také k mnohem intenzivnější komunikaci mezi vysílajícími a přijímajícími regiony. Vedle relativně kompaktních krajanských enkláv v zámoří, udržujících si alespoň do určité míry původní jazyk a někdy i sociální strukturu, vznikala společenství těch, kdo zůstávali „každou nohou v jiném světě“,¹⁵ ponechali si společenský status v domovské obci, rodinné vazby i politické loajality, zároveň si ale budovali postavení ve společnosti nové, stýkali se s mnohonárodnostní komunitou dalších dočasných pracovníků, rozhodovali se, co z nových kulturních fenoménů si osvojí a co po návratu záhy zapomenou. Byli samozřejmě usměrňováni a limitováni momentálními podmínkami v těchto komunitách, regionech nebo státech. A rozdíly se objevovaly také mezi jednotlivými národními skupinami, ať už co se týče motivů k odchodu, zapojení do hostitelských společností i způsobů využívání transatlantických konexí.¹⁶

Konkrétně při studiu migrací z českých zemí přístup provázaných dějin a zaměření na krátkodobé migrace a jimi zprostředkovaný kulturní transfer umožňuje navazovat na mnohé z výzkumu „stykových témat“ realizovaných českými i dalšími střeoevropskými badateli, využít vedle historické i antropologickou perspektivu a soustředit se na konkrétní skupinu vystěhovalců z českých zemí. Přitom lze dosavadní obraz migrační vlny výrazně zdynamizovat. Ze stejného důvodu bude tento článek tematizovat migrace do Latinské Ameriky, v odborné literatuře dlouhodobě zastíněné zájmem o cesty Čechů a Moravanů do USA. Z hlediska časového ohraničení se ukázalo jako nejužitečnější ignorovat cézuru roku 1918, neboť fenomén krátkodobých transatlantických migrací plynule přechází z konce 19. století (samozřejmě s přerывem první světové války) do třicátých let století dvacátého, než je ostře utnul začátek druhé světové války. V entuziastické atmosféře po vzniku Československa zamířili domů i ti, kdo se původně rozhodli pro

---

15 Toto sousloví užila Elsa CHANEY, *The World Economy and Contemporary Migration*, *International Migration Review* 13, 1979, s. 204, ovšem ve vztahu k pracovním migracím současnosti.

16 Lze zmínit některé případové studie: vedle již citované monografie Borges, *Chains of Gold*, například María Liliana DA ORDEN, *Una familia y un océano de por medio. La emigración gallega a la Argentina: una historia a través de la memoria epistolar*, Barcelona 2010; Caroline BRETTELL, *Men Who Migrate, Women Who Wait: Population and History in a Portuguese Parish*, Princeton 1986; Steinar A. SÆTHER (ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*, Leiden – Boston, 2016.

vystěhování, tím spíše pak krátkodobí pracovníci. Nepříznivá hospodářská situace ale brzy nastartovala další vlnu odchodů do zámoří.¹⁷

Na rozdíl od vystěhovalců jsou ovšem krátkodobí migranti obtížněji detekovatelní. Již od roku 1849 měli občané habsburského soustátí zaručen volný pohyb uvnitř říše a také cesty do ciziny nebyly příliš komplikované. Bylo sice možné požádat o vystěhovalcké povolení – čímž žadatel ztratil rakouské občanství a domovské právo v obci, zato ale snáze nabyl občanství v novém domově. Mnohem větší počet osob ale odjížděl na cestovní pas, jehož získání bylo mnohem snazší. Dávali mu přednost dokonce i ti, kdo prodávali nemovitý majetek a odjížděli s celými rodinami, tedy zřetelně dávali najevo zájem již v zahraničí zůstat; tím spíše pak krátkodobí migranti.¹⁸ Výjezdy na cestovní pas ovšem nebyly nijak evidovány.

Od roku 1859, kdy se Rakousko připojilo k drážďanské konvenci německých států o vzájemném volném pohybu občanů po svém území, nebyl nadto k cestám do zemí Německého spolku cestovní pas vůbec potřeba, stačila jiná osobní legitimace, kterou mohla být pracovní či čelední knížka opatřená pro konkrétní cestu za hranice pracovním povolením. Dohoda platila i po sjednocení Německa v roce 1871.¹⁹ I když se tyto relativně uvolněné podmínky pro cestování po roce 1918 změnily, mnoho obyvatel českých zemí se nevydávalo za oceán přímo z domova, ale až po nějaké době strávené prací v Německu či dalších částech Evropy. Proto se tito migranti v úředních statistikách neobjevují. V nových působističích zase většinou nevstupovali do krajanských spolků, neuzavírali dlouhodobé vztahy (přinejmenším ne úředně) a po návratu do Československa víceméně hladce vplouvali do původního života, což také zanechalo jen minimální pramennou stopu. Na druhé straně může historiky mást označení některých archívních fondů hlavičkou „vystěhovalctví“, přestože obsahují informace jak k trvalým, tak ke krátkodobým cestám za oceán.²⁰

---

17 Stanislav BROUČEK – Tomáš GRULICH, *Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918–2008)*, Praha 2009, s. 10.

18 Jaroslav VACULÍK, *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*, Brno 2002, s. 10–11. Viz též Stanislav ŠISLER, *Přehled archívních pramenů k problematice vystěhovalctví z českých zemí v letech 1848–1939 uložených ve Státním ústředním archívu v Praze*, Češi v cizině 2, 1987, s. 281–334.

19 Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalcká politika 1848–1989*, Praha 2007, s. 7; Nada VALÁŠKOVÁ, *Příspěvek ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938*, Dějiny migrací v českých zemích v novověku – Historická demografie 30, 2006, suplement, s. 101.

20 Toto v případě českých zemí platí například pro materiály prvorepublikového ministerstva sociální péče, kde pod „vystěhovalctvím“ najdeme i záležitosti týkající se dočasných migrantů, jako

Existují již vydané nebo rukopisné autobiografie některých z migrantů, ať už dočasných, nebo trvalých, které zmiňují i mechanismy krátkodobých pracovních migrací.²¹ Mnoho informací shromáždil Československý ústav zahraniční, ať již vyzpovídáním těch vystěhovalců, kteří se po roce 1918 vrátili do vlasti, nebo v rámci dotazníkové akce, během níž byli ve 30. letech kontaktováni krajané v zahraničí.²² Další informace jsou rozptýleny v dobovém tisku a zprávách vládních úředníků, případně cestovatelů a dobrodruhů, kteří navazovali kontakty s krajanskými komunitami; a konečně je zdrojem i orální historie, tradovaná v rodinách migrantů.²³ Všechny tyto prameny jsou spíše kvalitativní než kvantitativní povahy. Zachycují zlomky konkrétních životních příběhů na pozadí velkých dějinných procesů, jen obtížně z nich ale konstruujeme představu o celkovém objemu této formy pracovní migrace a jejích důsledcích pro vysílající společenství.

Problém představuje i skutečnost, že je velmi obtížné jednoznačně definovat „krátkodobého migranta“.²⁴ S ohledem na hlavní cíl tohoto textu – identifikovat dopad dočasných migrací do Latinské Ameriky ve studované době na mechanismy

---

byly problémy pracovních smluv a hrazení cestovních nákladů zaměstnavatelem (viz NA, fond MSP).

- 21 Například Anna KODÝTKOVÁ, *21 let v Argentině*, Praha 1951; Štěpán PŘÍKAZSKÝ, *Amerikán z Lužic*, ed. Michal Huvar, Brumovice 2003.
- 22 Československý ústav zahraniční byl zřízen v roce 1928 jako státem podporovaná, avšak nezávislá organizace, usilující o široký rozvoj styků se sdruženími, spolky a jednotlivci žijícími za hranicemi. Vedle udržování národního povědomí mezi krajany a podporu ekonomické spolupráce československého státu s nimi poskytoval i případnou pomoc při návratu do vlasti, a na druhé straně také informace pro potenciální migranty (Stanislav BROUČEK, *Krajané a domov: Nástin dějin Československého ústavu zahraničního /1928–1939/*, Praha 1985). Dokumentace ČÚZ je uložena v NA, fond ČÚZ; částečně také materiály v Archivu Náprstkova muzea, fond Archiv ČÚZ.
- 23 Orální historie nebyly v českém prostředí ke studiu migrací před druhou světovou válkou příliš využívány, lze ale využít metodologicky podnětné texty z jiných regionů, např. Julianna PUSKÁS, *Hungarian Overseas Migration: A Microanalysis*, in: Rudolph Vecoli – Suzanne M. Sinke (eds.), *A Century of European Migrations, 1830–1930*, Urbana – Chicago 1991, s. 221–242; Virginia YANS-MCLAUGHLIN, *Metaphors of Self in History: Subjectivity, Oral Narrative, and Immigration Studies*, in: Virginia Yans-McLaughlin (ed.), *Immigration Reconsidered. History, Sociology, and Politics*, New York – Oxford 1990, s. 254–291. Na význam rodinných fotografií jako zdroje pro studium utváření a uchování osobních, rodinných a skupinových identit upozornila María Liliana DA ORDEN, *Fotografía e identidad familiar en la migración masiva a la Argentina*, *Historia Social* 48, 2004, s. 3–25. Z tradované rodinné historie jsem částečně vycházela při editování paměti jednoho z migrantů: [Matěj POLÁČEK,] *Za velkou louží: Vzpomínky moravského dělníka Matěje Poláčka na Afriku a Jižní Ameriku*, ed. Markéta Křížová, Praha 2017.
- 24 Problematickému rozlišování mezi „dlouhodobou“ a „krátkodobou“ migrací se věnoval Frank BOVENKERK, *The sociology of return migration: A bibliographical essay*, The Hague 1974, s. 10–13.

kulturních transferů a provazování lokálního příběhu českých dějin s globálními procesy, respektive lokálními příběhy hostitelských zemí a regionů – budou hlavním objektem mého zájmu jedinci pocházející ze stejných společenských a profesních vrstev jako migranti trvalí. Stranou tedy zůstanou kariérní migrace zaměstnanců rakouských / českých / československých společností, pobývajících „na zkušené“ nebo ve vysokých pozicích v jejich latinskoamerických pobočkách, dále zaměstnanců konzulátů, stejně jako cesty lodníků a příslušníků dalších exotických profesí do Latinské Ameriky,²⁵ případně pobyty dobrodruhů a novinářů, kteří si během svého putování hledali krátkodobé přivýdělký. Pozornost věnuji jedincům ze středních a nižších vrstev, kteří v pobytu v zámoří viděli cestu ke zlepšení svých životních podmínek ve staré vlasti a již při odjezdu předpokládali návrat v horizontu měsíců nebo nanejvýš let.

Samozřejmě docházelo k situacím, kdy se plány a realita radikálně rozešly. Jsou známy případy jednotlivců, kteří požádali o vystěhovalecké pasy, zbavili se majetku, ale nakonec se i s rodinami rozhodli k návratu. Naopak mnozí z těch, kdo počítali s rychlým zbohatnutím, v Americe zůstali natrvalo, protože výdělky jim nestačily ani na zpáteční jízdenku do vlasti. Zedník z Moravského Slovácka Vincenc Mlček se vylodil v Buenos Aires v roce 1925. Ve svých pamětech uvedl: „Všichni, co jsme odjeli z Československa za prací do Argentiny, jsme předpokládali, že si vyděláme nějaké peníze na založení rodiny a že se za dva až tři roky vrátíme. Skutečnost však byla jiná. Já konkrétně jsem v Argentině žil dvacet dva let.“²⁶ V tomto článku se ale zájem soustřeďuje na ty, kdo se po relativně krátkém pobytu v Novém světě skutečně vrátili. Tito migranti nerozprodávali majetek a nevyvazovali se z existujících domácích sociálních svazků. Jistě, velká část z nich byla nucena si vypůjčit peníze, aby vůbec mohla odjet. Ostatně i Vincenc Mlček vzpomínal, že

---

25 Argentinu například opakovaně navštívil Bedřich Stožický, jenž se ve dvacátých a třicátých letech plavil na československé obchodní lodi *Legie*. (B[edřich] STOŽICKÝ, *Buenos Aires očima námořníka*, Lidové noviny, 19. 2. 1930, s. 1. Pro životní osudy této zajímavé osobnosti viz Bedřich STOŽICKÝ, *Námořníkem na Atlantiku*, Praha 1956; TÝŽ, *S palubou pod nohama: 16 kapitol poutavého vyprávění o mořích, lodích a námořnících*, Praha 1973.)

26 [Vincenc MLČEK,] *Vzpomínky na Argentinu*, ed. Eduard Mlček, Šumperk 2011, s. 139. Božena Novotná ve vzpomínkách na začátky své rodiny v Argentině, adresovaných ČÚZ (1930), uvedla: „V březnu roku 1913 vyjeli (sic!) dvě rodiny z malé vesnice na Moravě, byly to rodina Jana Derky a Vincence Zelinky, jeli do Argentiny. Šli tam s tím úmyslem, že budou tam osívat lány pšenice a lnu, a že během pěti nejlépe deseti roku musí tam zbohatnouti, a pak že se zase vrátí zpět do vlasti“ (NA, fond ČÚZ, kart. 30).

„matka podepsala hypotéku na dům“, aby mu zaplatila cestu do Nového světa.²⁷ Důležité je ale právě to, že se jednalo o půjčky a hypotéky, nikoli zpeněžení nemovitostí a dalšího osobního vlastnictví s vidinou definitivního odchodu z vlasti.

Z českých zemí se nevydávali za moře sezónní migranti, obdoba španělských nebo italských „vlastovek“ (*golondrinas*), tedy zemědělských dělníků, kteří využívali komplementaritu zemědělských cyklů na obou polokoulích a v době evropské zimy se přesouvali do Jižní Ameriky.²⁸ Doprava z Čech byla i v době zlepšující se železniční a lodní dopravy natolik zdoluhavá a nákladná, že se minimální doba pobytu za oceánem musela počítat na roky, ne na měsíce. I tak se ale ukazuje velmi zřetelně, že tyto pracovní výjezdy navazovaly na dlouhou tradici sezónních a několikaletých pracovních migrací do zahraničí. Z jižní Moravy nebo z Pošumaví tradičně odcházeli sezónní zemědělství nádeníci a dělníci všech profesí do Vídně a jejího okolí, do německých států, Uher, na Balkán nebo do Itálie či Ruska. „Na jaře odcházejí otcové rodin do sousedních zemí a zpět se vracejí nejdříve na svátek Všech svatých nebo na sv. Martina.“²⁹ Někdy opustila vesnice plná třetina mužské populace; to staví tyto regiony na roveň v publikacích o evropských migracích mnohem častěji zmiňovaných „rájů“ sezónních odchodů a návratů, jako bylo severoitalské Furlánsko.³⁰ Také české a moravské ženy pracovaly mimo domov: jako služky, ale i v manuálních profesích.³¹

27 [V. MLČEK,] *Vzpomínky na Argentinu*, s. 10. Podobně zpráva Československého ústavu zahraničního, 2-X-1930, NA, fond ČÚZ, kart. 30: „Ve velmi četných případech vystěhovalci značně zadlužují své malé nemovitosti doma, nebo si vypůjčují na cestu velké částky, které pak těžce splácejí.“

28 Vicente VÁZQUEZ-PRESEDO, *The role of Italian migration in the development of the Argentine economy, 1875–1914*, *Economia Internazionale: Rivista dell' Istituto di Economia Internazionale* 24, 1971, s. 606–626.

29 Zprávu z roku 1771, popisující situaci v českobudějovickém kraji, cituje Hermann ZEITLHOFER, *Migrace na českém venkově na počátku 20. století*, *Dějiny migrací v českých zemích v novověku – Historická demografie* 30, 2006, suplement, s. 141.

30 Ke srovnání české sezónní migrace a Furlánska viz Hermann ZEITLHOFER, *Zwei Zentren temporärer kontinentaler Arbeitsmigration im Vergleich: der Böhmerwald und das Friaul um 1900*, in: Annemarie Steidl et al. (eds.), *Übergänge und Schnittmengen. Arbeit, Migration, Bevölkerung und Wissenschaftsgeschichte in Diskussion*, Wien 2008, s. 45–75; k migracím v raném novověku a v moderní době, které rozbíjejí schematickou představu o statické předmoderní době na jedné a mobilní moderním světě na druhé straně, viz další texty věnované krátkodobým cestám různých profesních skupin z českých zemí: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Poznávání ‚cizího‘ světa očima vandrovníků v 19. a počátkem 20. století*, in: *Navzdory hranici / Trotz der Grenze*, s. 119–137; Jitka LNĚNÍČKOVÁ, *Skláři neznali hranice: Migrace osob spojených se sklářstvím v rámci střední Evropy se zřetelem k příhraničním oblastem Českého lesa a Šumavy*, in: tamtéž, s. 138–155.

31 Například Josef BLAU, *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst, II. Teil: Frauen-Hauswerk und Volkskunst* (orig. ed. 1918, repr. Grafenau 1993), s. 193, zmiňuje „zednice“ (Maurermädchen)

A ze stejných regionů se rekrutovali krátkodobí migranti do Ameriky. Důležité je, že venkovské komunity, jejichž příslušníci doplňovali rodinné rozpočty sezónní prací, byly na dlouhodobou nepřítomnost části svých členů poměrně adaptované. Ženy přebíraly mužské role při výkonu pracovních povinností, případně si najímaly nádeníky; ale zapojovaly se také do správy věcí veřejných.³² Migranti samotní byli zvyklí pohybovat se v neznámém prostředí, učit se základy cizích jazyků a po návratu se vracet k vlastnímu kulturnímu modelu, zároveň do něj ale začleňovat nově nabyté zkušenosti. To vše usnadňovalo i cesty do a návraty z Nového světa.

Co se týče destinací, směřovali krátkodobí migranti do těch latinskoamerických zemí, které přijímaly i masy trvalých vystěhovalců. Na prvním místě tedy byly Argentina a Brazílie, v menší míře Chile, jehož atraktivitu omezovala obtížná dostupnost, a Mexiko. To vše byly země, které se jednak přistěhovalectví z Evropy explicitně otevíraly, jednak zde probíhala překotná modernizace, budování dopravních infrastruktur a komerčního zemědělství, což s sebou přinášelo poptávku po pracovní síle. Místní podnikání zároveň bylo snesitelnější než v tropických částech Nového světa. To znamenalo mnoho pro ty, kdo se chtěli brzy vrátit, a proto si nemohli dovolit zdlouhavou aklimatizaci.³³ Zároveň ale při volbě destinací hrály zásadní roli informační a sociální sítě. Jinými slovy, ani krátkodobá, ani trvalá migrace nutně nemusela směřovat do těch míst, kde byly v danou chvíli nejlepší podmínky, ale tam, kde už pobýval někdo z rodiny nebo z regionu. To samozřejmě neplatí jen pro migrace z českých zemí, komplikované transatlantické sociální vazby zmapovalo mnoho autorů pro různé národnostní i socioprofesionální skupiny.³⁴

---

ze Šumavy, které v letních měsících vykonávaly pomocné práce na stavbách a v zimě se vracely do svých domovských vesnic.

32 Příklady adaptace venkovských komunit na pobyty mužů (svobodných i ženatých) i mladých žen v zahraničí uvádí Anna MALCHÁRKOVÁ, *Práce se na Hlučínsku nepočítá*, Vlastivědný časopis Muzea Hlučínska 2, 2012, č. 1, s. 6–7.

33 Když se například jistý Jindřich Šlemenda ze Žamberka jménem „skupiny kolegů s akademickým obchodním vzděláním“ v roce 1927 dotazoval na možnosti uplatnění ve Střední Americe, bylo mu sděleno, že „tamní podnebí [...] nevyhovuje zdraví našich krajanů a poměry politické (tudíž také hospodářské) nejsou nejlepší“. (Dotazovanou institucí byla další z organizací zabývajících se problémem odchodů do zahraničí, konkrétně „Ústav pro hospodářské styky emigrační a kolonizační při Masarykově akademii práce“ založený pod názvem Ústav pro zahraniční styky obchodní a kolonizační při VI. odboru MAP v lednu 1923. Šlemendův dopis a kopie odpovědi na něj uloženy v archivu Akademie věd, fond Emigrační ústav MAP, kart. 357, viz Stanislav BROUČEK, *K příčinám a důvodům vystěhovalectví Čechů a Slováků mezi dvěma válkami v dopisech adresovaných Emigračnímu ústavu v Praze*, Češi v cizině 2, 1987, s. 200–201.

34 M. BORGES, *Chains of Gold*; Jochen KREBBER, *Creed, Class, and Skills: Three Structural Limitations of Chain Migration*, in: Annemarie Steidl et al. (eds.), *European Mobility: Internal, Inter-*

Snadno a rychle zbohatnout

V zásadě lze mezi krátkodobými pracovními migranty z českých zemí (a samozřejmě i z dalších částí evropského kontinentu) identifikovat dvě skupiny. Na prvním místě to byli ti, kdo hledali jakoukoli práci a byli vedeni spíše obecnou představou o tom, že v Americe lze „rychle zbohatnout“. Ještě ve 20. století přežívala představa zrozená v dobách bezprostředně po objevení Ameriky, že v zámoří lze rychle a bezpracně dosáhnout blahobytu. Jistou roli mohly hrát reminiscence na ranou fázi dobývání Ameriky. Román *Poklad Indiánův* od německého autora Franze Hoffmanna, v českém překladu vydaný v roce 1865, nabízel čtenářům obraz Peru jako úrodné země s příjemnými podmínkami pro život – hlavní hrdina se rozhodne pro cestu sem, a ne do USA, mimo jiné proto, že „se mu i jižní podnebí zdálo příhodným býtí“. Především ale „komu štěstí přeje, ten může snadno přijít na ložisko stříbra a stát se v několika letech velkým bohatcem. Podobné nálezy se udály již velmi často a mnohý, přičiže tam co žebrák, vrátil se co bohatč do Evropy. [...] Učitel nepochyboval ani dost málo, že se bude moci po několika letech co bohatý muž do vlasti navrátiti, bude-li se mu chtít.“³⁵

I když ponecháme stranou představu o zlatých a stříbrných pokladech, lze konstatovat, že těsně před první světovou válkou byly například dělnické mzdy v Argentině vyšší než ve Francii.³⁶ Migranti pod vlivem těchto zpráv, často šířených samotnými lodními společnostmi, odcházeli naslepo, bez konkrétnějších informací o podmínkách v místě, kam směřovali. Neuvědomovali si například, že úměrně k výši mezd stoupají i ceny základních potravin.³⁷ Brazílie už v padesátých letech

---

national, and Transatlantic Moves in the 19th and Early 20th Centuries, Göttingen 2009, s. 69–77.

- 35 Alexander Franz HOFFMANN, *Poklad Indiánův: povídka pro mladý i dospělý věk*, přel. J. D., Hradec Králové 1865, s. 23–26; na existenci překladu upozorňuje Marek VLHA, „Zůstaňte doma a poctivě se žijte.“ Počátky masového vystěhovalectví z českých zemí do Ameriky v zrcadle soudobé beletrie, *Sudia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis* 55, 2008, s. 77–97. Cesta do „země peruanské“ je ovšem v tomto románu jen východiskem pro morální poučení o odměněné pílí a potrestané chamtivosti, okořeněné exotickými reáliemi a motivem bájného pokladu Inků.
- 36 Gerardo DELLA PAOLERA, *A New Economic History of Argentina*, Cambridge 2003, s. 125. Obdobná situace pokračovala i ve dvacátých letech 20. století, viz María Cristina VERA DE FLACHS – Isabel MANACHINO DE PÉREZ ROLDÁN, *La inmigración centroeuropea a la Argentina. Córdoba en los años veinte*, in: Josef Opatrný (ed.), *Emigración centroeuropea a América Latina II*, Praha 2003, s. 162.
- 37 V tomto smyslu varoval již počátkem 20. století J. JETMAR, *Hrst úvah*, s. 15. Vysoké životní náklady v Argentině konstatovaly i materiály Ministerstva sociální péče z roku 1921 (ve zprávě o návštěvě v Deutsches Auslands-Institut ve Stuttgartu v srpnu 1921) – (NA, fond MSP, kart. 3896, sign. H 8/d–1, 1921–22).

19. století zahájila rozsáhlou propagační kampaň k získání zemědělských dělníků na kávové plantáže, podporovanou agitací lodních společností. Protože se zaměřovala zejména na potenciální přistěhovalce německé, stopy této agitace pronikly i do českých zemí, odkud odjížděli jak trvalí, tak dočasní migranti. Brzy ale začaly docházet i negativní zprávy – špatné zacházení na kávových plantážích, tvrdá práce v těžkých klimatických podmínkách a žlutá zimnice si mezi Středoevropany vybíraly velkou daň.³⁸

Podobně jako brazilská postupovala argentinská vláda. Po roce 1900 jistý Ferdinand Missler, jenž po neúspěšném pokusu o založení kolonií v severoamerickém státu Georgia obrátil svou pozornost na Argentinu, zaplavoval české země letáky a brožurami, v nichž vykresloval v zářivých barvách argentinské možnosti, zatímco od cest do Spojených států odrazoval.³⁹ Dopady Misslerovy propagandy na nižší vrstvy populace demonstruje příběh horníka Josefa Grygara z Klimkovic, který opustil rodinu a roku 1906 se vydal za moře, kde se ovšem místo snadného výdělku pouze protloukal. „Tak to tu v té vychvalované Americe chodí. [...] Toho Misslera nech by zem nepřijala, ani ho nenosila za to, co tu sem. Mnoho lidí láká na práci a pro tolik tisíc práce není. [...] Ti, co tu sů z cizích zemí a umja mluvit španělsky, to mají lepší než my, co sme se ještě pořád nenaučili domloutvat. I jsou tu lidé, co juž tu su dávno a tolik by se rádi dostali domů do vlasti za svoju rodinu.“⁴⁰ Grygar sám nikdy nenašetřil dost prostředků na to, aby se mohl vrátit domů. A rozhodně nebyl sám. Nekvalifikovaní dělníci z českých zemí čelili konkurenci jak domácích pracovníků, tak italských, portugalských a španělských migrantů. Jejich šance byly tedy velmi malé, tím spíše, pokud neznali jazyk, neorientovali se v místní situaci

---

38 Ivan DUBOVICKÝ, *Kolonizační pokusy v Argentině a meziválečná Československá republika*, Češi v cizině 3, 1988, s. 194.

39 Například [Ferdinand MISSLER,] *Státy Santa Fé, Entre Ríos Cordoba, Mendoza a území Misiones a Patagonie náležejí k republice Argentinské v Jižní Americe a jsou rájem pro vystěhovalce, kteří rolnictví a chov dobytka provozovati chtějí*, [s. l., 1905]. K vlivu Misslera na zájemce o vystěhování viz Ivan DUBOVICKÝ, *Krajanská kolonie Presidencia Roque Sánchez Peña. Příspěvek k počátkům českého vystěhovalectví do Argentiny*, Češi v cizině 2, 1987, s. 150; Boža ČVANČAROVÁ, *Na tvrdém úhoru*, Praha 1931, s. 47.

40 Ladislav GRYGAR, *Osudy rozdělené oceánem aneb S Misslerem do Argentiny*, Ostrava: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 30, 2016, s. 334–335; viz též Josef OPATRŇÝ, *Propaganda y contrapropaganda en los asuntos migratorios. Informaciones para los emigrantes en los textos de Ferdinand Missler, Ferdinand Klindera, František Čech-Vyšata y Anna Kodýtková*, in: J. Opatrný (ed.), *Emigración centroeuropea a América Latina III*, Praha 2004, s. 25–53.

a neměli oporu v osobních kontaktech. Byli proto velmi zranitelní.⁴¹ Někteří z nich se mohli vrátit jen díky tomu, že oficiálně požádali o repatriaci konzulární úřady.⁴²

Zajímavější byla situace pro kvalifikované pracovníky. Například české pivovarské dělníky bylo možné potkat po celé Střední a Jižní Americe.⁴³ Horníci z Ostravska a Kladenska našli na počátku 20. století práci na ropných polích na jihu Argentiny a na stavbách kanálů a železničních tunelů; stavby silnic a železnic zaměstnávaly v Argentině a Brazílii také české zedníky.⁴⁴ Hudebníci si ve stejné době vydělávali v Buenos Aires a v jiných argentinských městech hraním v kavárnách i tím, že zajišťovali živý doprovod němých filmových představení.⁴⁵ Elitní dělníci často putovali ve skupinách, uvnitř kterých si vědomosti předávali, obvykle v rámci příbuzenských svazků; a také při opakovaných cestách za oceán většinou brali s sebou syny, bratrance, synovce nebo švagry.⁴⁶ I v tomto směru navazovali na

---

41 Že tyto případy cest nequalifikovaných dělníků „naslepo“ musely být velmi časté, a že někteří mohli navzdor všemu i uspět, potvrzuje anonymní dokument s názvem *Deník. Cesta do Jižní Ameriky, 1930*, uložený v NA, fond ČÚZ, kart 33. záznam s datem 18–III–1930 uvádí: „Rozhovory s vystěhovalci na lodi. Dva Moravané. Oba mají rodinu. Nehodlají zůstat v Argentině, chtějí tam vydělat peníze a vrátit se. Posledně řekli, že jeden si postavil domek a druhý domek koupil. Jedou prý vydělat na něj. Jak a kterak nevědí a mnoho se o to nestarají. „Šak to už se uvidí! [...] Několik lidí se vrací zase do Argentiny. Slovák zemědělec, byl v Argentině už jednou 2½ roku. Má ženu a dvě děti, obě mu už zemřely.“

42 Už v roce 1893 se například větší počet migrantů obrátil na rakouský konzulát v Rio de Janeiro s naléhavou prosbou o pomoc a repatriaci, neboť nízké mzdy jim neumožňovaly zakoupit lodní lístky do Evropy (I. DUBOVICKÝ, *Kolonizační pokusy v Argentině*, s. 194). Viz též žádost československých občanů o repatriaci, adresovaná konzulátu v Montevideu, z 27–XI–1927 (opis), (NA, fond MSP, kart. 3897, sign. H 2/b-39, 1927): „Vede se nam zde moc špatně, žádnou práci nemůžeme dostat. [...] Zde tisíc lidí chodí bez práci. Teď z hlubokou uctou se obrátíme na Ministerstvo socialni peče, biste nam vyhledaly ňaku loď [...] nebo jinak zde musíme zhinut hlady a nedostaneme se nikdy do Evropy!“

43 Opakované setkání s nimi zmiňuje například Vojtěch VANÍČEK, *Republiky řeky La Platy*, Praha 1911.

44 Jan Novotný z Presidencia Roque Saenz Peña, květen 1930 (odpověď na dotazník Československého ústavu zahraničního), jeden z těch, kdo se vydali do Jižní Ameriky za krátkodobým výdělkem a nakonec zde zůstali, popsal okolnosti odjezdu: „Náš otec byl zde v Argentině již dříve asi 4 roky od r. 1906 – 10, zaměstnán jako zedník na dráze v Provincii Buenos Aires a vrátil se s úmyslem zůstatí ve vlasti. Ale po roce [...] nás přemluvil jet opět do Argentiny. A tak 14. července r. 1912 opustili jsme naši rodnou obec Svinnou u Litomyšle a po svízelné jízdě vystoupili 21. srpna na půdě argentinské. [...] V Tucumanu nás přemluvil agent pracovatí do cukrovaru, ale navčas nás dělníci téhož varovali přijímatí podobné otroctví, a tak třetí den jsme se nesli [...] zpět do Bs. Aires“ (NA, fond ČÚZ, kart. 30).

45 Zpráva československého konsulátu republiky v Buenos Aires MSP, 7-VIII-1923 (NA, fond MSP, kart. 3896, sign. H 8/d-29-d2, 1923); Zprávy Československého ústavu zahraničního, 1-V-1930 (NA, fond ČÚZ, kart. 33).

46 Tento mechanismus popsán v Š. PŘÍKAZSKÝ, *Amerikán z Lužic*, s. 81.

existující vzorce pracovních migrací v rámci českých zemí, střední Evropy nebo celého evropského kontinentu.

V mnoha případech se kvalifikovaní dělníci nevydali za moře z vlastní iniciativy, ale byli tam vysláni svými zaměstnavateli, zejména když docházelo k zakládání poboček firem nebo k zavádění nových výrobních metod. Odpadl tedy faktor rozhodování a předběžného shánění informací a kontaktů, nicméně z hlediska dopadu na jejich rodiny a příbuzné byl výsledek v podstatě stejný, neboť také tito vyslaní dělníci se stávali prostředníky mezi atlantickým světem a lokálními komunitami v Čechách a na Moravě. Například vedení kopřivnické vagónky se roku 1910 rozhodlo představit svou produkci na světové výstavě v Buenos Aires. Když čeští zaměstnanci expozici instalovali, oslovili je zástupci železničních dílen v Taří Viejo, které v této době masivně rozšiřovaly produkci, aby uspokojily poptávku po železničních soupravách v Argentině i sousedních zemích. Po krátkém pobytu doma se tak kopřivnickí dělníci znovu vydali za moře; navíc se k nim přidali další, zlákaní lukrativními sliby. Protože vagónka právě v této době čelila nedostatku zakázek, vedení jejich odjezdu nejen nebránilo, ale dokonce jim nabídlo kurzy španělštiny. Celkem se v Taří Viejo vystřídalo na čtyřicet českých dělníků. Někteří se rozhodli zůstat a povolali k sobě manželky, další se těsně před vypuknutím první světové války vrátili domů.⁴⁷

Plzeňská Škodovka zase prodala kolem roku 1930 strojní zařízení pro nově vybudovaný cukrovar na zpracování řepy v argentinské provincii Mendoza; čeští zaměstnanci přijeli do Argentiny a stroje smontovali a připravili k provozu. Nicméně první sezóna dopadla katastrofálně. „Následkem nedostatku schopného technického, administrativního a dělnického personálu měli prý víc štávy na střeších a pod střešami nežli v kotlích. [...] Roku následujícího Škodovy závody dovedly asi osm předáků, hlavně vařičů z Československa, a cukrovar pracoval dobře.“⁴⁸ Také v pobočkách firmy Baťa čeští dělníci zaškolovali místní pracovníky, přestože právě v Latinské Americe před druhou světovou válkou nebyly továrny této firmy tak početné jako v jiných mimoevropských regionech.⁴⁹ A konečně se do Nového světa dostávali také zaměstnanci německých a dalších zahraničních firem, které tam otevíraly své pobočky. (Právě v nich najdeme i německy mluvící migranty

47 F. HYŽA, *Zpráva o cestě do Jižní Ameriky*, NA, fond ČÚZ, kart. 33, f. 57.

48 Dopis Václava Čermáka, Mendoza, 25-IX-1932, informace zaslané na vyžádání ČÚZ, NA, fond ČÚZ, kart. 33, f. 2.

49 Lukáš PERUTKA – Milan BALABÁN – Jan HERMAN, *The Presence of the Baťa Shoe Company in Central America and the Caribbean in the Interwar Period (1920–1930)*, *América Latina en la Historia Económica* 25, 2018, č. 2, s. 42–76.

původem z Čech, ale stejně tak migranty české, jejich znalost němčiny byla přece jen lepší než španělštiny nebo portugalštiny.)⁵⁰ Ti nejzkušenější a pro zaměstnavatele tudíž cenní pracovníci mohli počítat nejen s relativně vysokými platy, ale někdy i s možnostmi krátkých dovolených ve vlasti.⁵¹

Při krátkodobých transoceánských migracích byla na rozdíl trvalého vystěhovalectví patrná výrazná genderová nevyváženost. Přesto i zde lze najít paralely s příběhy českých a moravských venkovanek, vydělávajících si své věno v Praze nebo Vídni. V Argentině, Uruguayi a v dalších latinskoamerických zemích byla poptávka po evropských pomocnicích v domácnosti, které rodinám dodávaly vyšší společenský status než služky místní, „zvláště když znají francouzskou kuchyni“, jak konstatoval materiál ministerstva sociální péče z roku 1921.⁵² Netřeba zdůrazňovat, že takové výjezdy představovaly pro mladé ženy značné riziko, zejména pokud při pobytu v zámorí neměly oporu v rodině. Mnohé z nich skončily v nevěstincích.⁵³ Československý ústav zahraniční navíc varoval, že služebné v Latinské Americe nemohou očekávat vstřícnost ze strany zaměstnavatele.

50 Jak psal jistý Karel Urban v odpovědi na anketu Československého ústavu zahraničního, „portugalsky dovedl jsem si zapamatovat jen několik slov, ale trochu mojí němčiny vypomohlo mi všude“ (dopis z 25-I-1934, NA, fond ČÚZ, kart. 35).

51 Viz [M. POLÁČEK,] *Za velkou louží*, s. 148.

52 NA, fond MSP, kart. 3896, sign. H 8/d-1, 1921–22. Dostatek pracovních míst pro služky a kuchařky i v dobách krize zmiňoval i výpis z obchodní zprávy československého konzulátu v Montevideu za rok 1926 (NA, fond MSP, kart. 3897, sign. H 2/b-39, 1927). Anna Kodýtková, která se do Argentiny vydala v roce 1928, měla původně přislíbeno místo pomocnice v domácnosti, přestože nakonec této možnosti nevyužila, během pobytu v této zemi ale vystřídala řadu jiných zaměstnání (A. KODÝTKOVÁ, *21 let v Argentině*, s. 11). Podobný model krátkodobé ženské práce je potvrzený i pro jiné národnostní skupiny, viz Cairna L. FRID DE SILBERSTEIN, *Immigrants and Female Work in Argentina: Questioning Gender Stereotypes and Constructing Images – The Case of the Italians, 1879–1900*, in: Samuel L. Baily – Eduardo José Míguez (eds.), *Mass Migration to Modern Latin America*, Wilmington 2003, s. 195–217.

53 Československý konzulát v Buenos Aires v dopisu ministerstvu sociální péče z 6-III-1924 konstatoval, že „v poslední době opakují se případy, že mladé ženy přijíždějící do Argentiny samotné, propadají prostituci, do níž bývají nezřídkou zavlečeny nesvědčitými krajany“ (NA, fond MSP, kart. 3896, sign. H 8/d-1, 1926-1). Na základě tohoto a dalších podnětů bylo v roce 1930 rozhodnuto nevystavovat pasy pro československé ženy a dívky, cestující do Argentiny bez mužského doprovodu, pokud se některý z jejich rodinných příslušníků nebo krajanů v zemi dlouhodobě usazených nezavázal k péči o ně, „aby tak bylo čeleno jejím zavlečení k účelu prostituce“ (Materiály ČÚZ, 10-III-1930, NA, fond ČÚZ, kart. 33). Viz též František VYHNANOVSKÝ, *Cestovní pasy a vystěhovalectví: Komentované předpisy se vzorci podání*, Praha 1939, s. 230. Případy buenosaireských majitelů nevěstinců a prostředníků různých národností, kteří v Evropě (mimo jiné i v Karlových Varech) nabízeli mladým ženám práci pokojských a kuchařek v Jižní Americe, zmiňuje Nancy M. WINGFIELD, *The World of Prostitution in Late Imperial Austria*, Oxford – New York 2017, s. 183–186.

„Neexistuje pro ně žádné pojištění a mohou být bez výpovědi na hodinu propuštěny.“⁵⁴ O něco lepší, ale nikoli jistější, postavení měly mladé ženy, které v argentinských a uruguayských domácnostech pracovaly jako vychovatelky – pokud hovořily francouzsky, zvyšovalo jejich zaměstnávání prestiž zaměstnavatelů, přitom ale vyšlo laciněji než najmutí „pravých“ francouzských *gouvernantes*.⁵⁵

Výměna zkušeností

Mnozí z kvalifikovaných migrantů přicházeli do Ameriky již se smlouvou a rovnou se dávali do práce.⁵⁶ Ani tak je ale nečekaly lehké měsíce a roky. Předem podepsaná smlouva nezaručovala, že dělník dostane na ruku příslibený plat;⁵⁷ a vysoká kvalifikace sama o sobě nemusela otevírat cestu k dosažení odpovídající pracovní pozice. Pro nedostatek zkušeností a neznalost jazyka byli nováčci po příjezdu často ošizeni, nezřídka i krajany.⁵⁸ Jak již bylo zmíněno, ve většině latinskoamerických zemí v podstatě neexistovala sociální a pracovněprávní legislativa; a pokud ano, pak nebyla dodržována. Cizinci se jen těžko dovolali práva i při flagrantním porušení zákona ze strany zaměstnavatele nebo spolupracovníků.⁵⁹ V roce 1931 psal Václav

54 Informace k vystěhovalectví čs. služebných, zasláná vyslancem v Buenos Aires, 28-VIII-1937, NA, fond ČÚZ, kart. 33. Podnětem byl článek ve *Slovenském ľudu* z 20-V-1937, vychvalující výhody krátkodobých cest do Argentiny, kde si údajně služby vydělají výrazně více než v Evropě.

55 Boža ČVANČAROVÁ, *Na tvrdém úboru*, Praha 1931.

56 Příklad vzoru pracovní smlouvy pro dělníky z Československa (zájem byl o truhláře, bednáře a krejčího), kterým se na dobu jednoho nebo několika let nabízel práce v Guatemale u firmy „Bohemia“, v NA, fond MSP, kart. 3897, sign. H 5/b-2, 1930. Konkrétně tato smlouva byla ovšem pro dělníky extrémně nevhodná (podmiňovala proplacení cestovních nákladů několikaměsíčním setrváním v zaměstnaneckém poměru a nuceným odkoupením pracovního náradí po jeho skončení apod.).

57 Podobně Anna Kodýtková vzpomínala, že v době hospodářské krize v Argentině „peníze – poněvadž jich nebylo – přestaly být platidlem, a žilo se jen na tzv. vale, podepsané stvrzenky. S tímto valem si mohl dělník vyzvednout u obchodníka zboží v cenové výši, která byla na stvrzence předepsána“ (A. KODÝTKOVÁ, *21 let v Argentině*, s. 11).

58 Tyto činy, „tím odpornější, že osnovateli i obětmi jsou obyčejně příslušníky téže národnosti“, zmiňuje A. KODÝTKOVÁ, *21 let v Argentině*, s. 27; viz též B. ČVANČAROVÁ, *Na tvrdém úboru*, s. 27, F. ČECH-VYŠATA, *V žáru pamp*, s. 39–45.

59 Carl SOLBERG, *Immigration and Urban Social Problems in Argentina and Chile, 1890–1914*, *The Hispanic American Historical Review* 49, 1969, č. 2, s. 217. Zpráva Františka Hyži odkazuje na případ českého dělníka, který zemřel v důsledku pracovního úrazu; firma ale odmítla vyplatit odškodné a neexistence reciproční smlouvy mezi Československem a Argentinou neumožnila jeho vymáhání (F. Hyža, Zpráva o cestě do Jižní Ameriky, NA, fond ČÚZ, kart. 33, f. 123). Problematikou vymahatelnost smluv uzavřených se zahraničními zaměstnavateli konstatovali i re-

Kresta v informativním spisku, přibližujícím potenciálním migrantům poměry v Brazílii: „Všichni řemeslníci mohou se ve zdejších státě mnohem dříve umístit nežli necvičení dělníci. Za nynější situace nemůže však žádný řemeslník spoléhati, že obdrží ihned nebo v nejkratší době zaměstnání odpovídající jeho znalostem. Musí obvyčejně přijmout zaměstnání podřadné. [...] V každém případě musí [...] zde nejméně dvakrát více pracovati nežli v Evropě, a kdyby v Evropě se stejnou vytrvalostí pracoval, dosáhl by téhož výsledku.“⁶⁰

Pověstné byly špatné podmínky na plantážích a stavbách železnic v neosídleném vnitrozemí, stejně tak ale v továrnách na předměstích latinsko-amerických metropolí, kde dělníci zůstávali vydáni na milost a nemilost svým zaměstnavatelům a předákům.⁶¹ Ti, kdo se nechali zaměstnat na ropných polích na jihu Argentiny, sice skutečně dostávali slibované vysoké výdělků, přitom ale přespávali v přístřešcích z vlnitého plechu, pitná voda byla nedostupná a drahá, stejně jako potraviny, nemluvě o rizicích práce v primitivních podmínkách. A protože dopravu na ropná naleziště zajišťovala samotná těžařská společnost, bylo pro dělníky téměř nemožné odejít před koncem vázací doby.⁶² To vše byla samozřejmě jiná „Amerika“ než ta z báchorek o zemi hojnosti, a často také než z představy vzešlé z cest Čechů a Moravanů do Spojených států amerických – i když také tam museli přistěhovalci a dočasní migranti počítat s tvrdými pracovními podmínkami, bezohledným zacházením a nedostatečnou pracovněprávní ochranou.

Je otázkou, co ze zkušeností získaných v zámoří proniklo až k příbuzným a přátelům v domovských vesnicích a městech. Nejjednoznačnějším pojátkem Starého a Nového světa byly samozřejmě finanční prostředky zasílané domů – protože ale převážná část jich neprošla skrze banky, ale přes prostředníky, odhaduje

---

spondenti ankety o vystěhovalectví Národní rady české z roku 1912 (Jan AUERHAN – Jan HEJRET – Alois SVOJSÍK, *Anketa o českém vystěhovalectví, uspořádaná zahraničním odborem Národní rady české*, Praha 1912, s. 13).

60 Václav KRESTA, *Stát São Paulo: Informace československým exportérům a vystěhovalcům*, Prague 1931, s. 86.

61 František Čech-Vyšata na základě zkušenosti několika dní „ve spárech otrokářových“ popsal podmínky v dřevařském táboře v argentinském vnitrozemí. „Dávka masa, které jsme dostávali, byla postačitelná, rovněž přiděl soli byl přiměřený, zato chléb, cukr, čaj, rýže a jiné nutné potřeby životní staly se nedostupnými, neboť při cenách, která nám v almaccenu [tj. obchodě společnosti] za ně počítali, nevystačil by ani dvojnásobný plat. Vydělával tak náš podařený zaměstnavatel na nás dvakrát: na práci a na nákupu nezbytných potřeb. [...] Nezkoušení přistěhovalci [...] jsou mu vydáni na milost a nemilost, nemajíce možnosti dovolati se zde v pralesích zákonné ochrany“ (F. ČECH-VYŠATA, *V žáru pamp*, s. 39–43).

62 František BIELIK, *Zo života Slovákov a Čechov v Patagonii*, Slováci v zahraničí 11, 1985, s. 148–152.

se celkový finanční přínos krátkodobých pobytů jen těžko.⁶³ A ještě obtížněji se zjišťuje jejich přínos intelektuální. Jak ukázal Eduard Maur, již v době před zrušením nevolnictví byly představy českých vesničanů o světě za hranicemi rodné obce, regionu, státu a dokonce i kontinentu bohaté a rozmanité, i když ne nutně přesné.⁶⁴ Po polovině 19. století pak informací přibývalo, ať už v podobě propagandy přepravních společností, kontrapropagandy iniciované centrálními úřady, novinovými články nebo dopisy a vzkazy od příbuzných a známých.⁶⁵ Samozřejmě vždy se uplatňovala určitá forma stylizace, což přiznal ve své autobiografii Josef Zipperer, jeden z jazykově německých migrantů. „Poněvadž se nám dařilo docela dobře a chtěli jsme se o naše nezasloužené blaho podělit s našimi krajany, odesílali jsme pěkně vylepšené zprávy do Čech, za které by se nestyděl ani baron Prášil. [...] Zvláště se divili tomu, že tu neplatíme za doktora ani školné, a byla to pravda, tenkrát tu nebyl doktor ani škola.“⁶⁶ Naproti tomu pokud bychom měli věřit populární česky psané literatuře ve studovaném období, čekala migranty na americké půdě jen dřina, nebezpečí, někdy i ztráta jejich drahých; návrat, pokud se podařil, byl vysvobozením.⁶⁷ Je pravděpodobné, že přibarvená byla i vyprávění navráťivších se migrantů a že obraz Nového světa, respektive jeho konkrétních výšek, mohl značně záviset na momentálním rozpoložení vypravujícího. Přesto měli krátkodobí migranti více možností, jak svá tvrzení doložit a zdůraznit, než autoři dopisů nebo povídek otiskovaných v novinách.

V německé literární historii se objevuje topos „strýce z Ameriky“ (*Onkel aus Amerika*), navráťivšího se migranta, ovšem s velmi specifickými charakteristikami. Bohatý a excentrický příbuzný umožní rozuzlení komplikovaného děje, odmění

---

63 Zprostředkování odesílání peněz do vlasti krajanem (konkrétně Milošem Suchanem, dlouhodobě usazeným v Buenos Aires a velmi aktivním v krajanském hnutí) zmiňuje V. MLČEK, *Vzpomínky na Argentinu*, s. 27; stejnou službu nabízel i Ferdinand Missler, jak ukazují jeho inzeráty v českém a krajanském tisku.

64 Eduard MAUR, *Poutě jako forma mobility venkovského obyvatelstva v raném novověku*, Východočeský sborník historický 23, 2013, s. 235–252.

65 Vincenc Mlček si před odjezdem (v roce 1924) rekapituloval možnosti: „Uvažoval jsem, že země méně obydlená bude potřebovat pracovní síly a také že je bude lépe platit než země, kde je pracovních sil nadbytek. [...] Do Francie jsem nemohl, neboť tam probíhala dlouhotrvající stávka. Do Ruska jsem také nemohl, protože jsem neměl dostatek informací, i přestože tam odjížděli naši lidé. Podle informací a doporučení lodních společností bylo možné odjet do Argentiny, kde bylo třeba řemeslníků všech oborů“ (V. MLČEK, *Vzpomínky na Argentinu*, s. 10). Mlček následně vystřídal mnoho zaměstnání ve městech i na venkově, jako zemědělský nádeník, dřevorubec, při stavbě železnice, přehrady i nemocnice. Na téměř každém působišti se sešel s krajanem.

66 [J. ZIPPERER,] *Šumavané v Brazílii*, s. 14.

67 M. VLHA, *Zůstaňte doma a poctivě se žijte*, s. 95–97.

kladné hrdiny a přispěje k potrestání záporných.⁶⁸ Z dosavadního výzkumu jednoznačně vyplývá, že v českých a moravských vesnicích byl „strýček“, jenž nedávno přicestoval z Nového světa a v mnoha případech se do něj brzy vrátil, postavou mnohem méně exotickou. Stával se propojením lokálního světa střeoevropských vesnic a měst se zámořím, ztělesněním naakumulované zkušenosti a zároveň navázání nových modelů pracovních migrací na existující struktury ekonomických mobilit. Informace od krátkodobých migrantů dávaly vystěhovalcům větší šanci na uplatnění, na druhé straně už usazení migranti poskytovali určitou formu záchranné sociální a ekonomické sítě těm, kdo přijeli jen nakrátko.

Neplatilo to samozřejmě absolutně – negativní zkušenost s nevlídným přijetím ze strany krajanů zažil po příjezdu do Argentiny krátce po roce 1920 Štěpán Příkazský, další z těch, kdo vyrazili za moře původně jen dočasně, na pozvání známého, jenž se zastavil v rodné vesnici po několikaletém pobytu v Novém světě a brzy opět vyrazil za moře. „Přistěhovalci musí tvrdě zápasit o existenci. [...] Velkou radost [krajané] z mého příjezdu neměli. Každý další přistěhovalec byl pro ně příživník.“⁶⁹ Přesto se díky kombinaci krátkodobých a dlouhodobých pobytů na území Nového světa vytvářelo na obou stranách Atlantiku to, co literatura věnovaná dějinám migrací nazývá „transplantované sítě“ (*transplanted networks*), tedy kombinace sociálních sítí vysílajících a přijímajících, vesměs lokálně zakotvených.⁷⁰

Přenos informací a zkušeností samozřejmě probíhal oběma směry, dočasní migranti kulturní impulsy nejen přijímali, ale také předávali. Nesporný byl transfer pracovních zkušeností, nezvyklých technologických postupů, práce se specifickými nástroji nebo materiály, které zanechaly stopy v lokálních kontextech Latinské Ameriky. Toto byl ostatně hlavní důvod, proč zejména po roce 1918 pohlížely úřady na odchody vysoce kvalifikovaných dělníků (samozřejmě nejen do Ameriky) s nelibostí. Obávaly se nejen odlivu pracovní síly, ale především posílení konkurence pro domácí průmysl. Novelizovaný zákon o cestovních pasech z roku 1928

---

68 Carsten WÜRMAN, *Der Onkel aus Amerika: The German Emigrant as a Figure of Speech and Fictional Character*, in: Mathias Schulze et al. (eds.), *German Diasporic Experiences: Identity, Migration and Loss*, Waterloo 2008, s. 281–292. V českém prostředí se tento motiv objevoval spíše zřídka v překladech (například Ladislav Jan POSPÍŠIL [dle F. Kifingera], *Jak je v Americe aneb Oklamáný dědic. Povídka pro rodiče a pro mládež*. Trutnov 1853; orig. Franz Seraph KIFINGER, *Der Onkel aus Amerika oder der getauschte Erbe. Eine Erzählung für Eltern und die reife Jugend*. Neuburg 1840, cit. in: M. VLHA, *Zůstaňte doma a poctivě se žijte*, s. 79).

69 Š. PŘÍKAZSKÝ, *Amerikán z Lužic*, s. 94–95.

70 Charles TILLY, *Transplanted Networks*, in: Virginia Yans-McLaughlin, *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics*, New York – Oxford 1990, s. 79–95 (tento text je ovšem věnován migracím do Severní Ameriky).

umožňoval odepřít vydání tohoto dokumentu „osobám, jejichž cesta do ciziny mohla by ohrožovati důležité hospodářské zájmy státní“.⁷¹ Zjevně byl uváděn i do praxe: když v roce 1930 mexická společnost Vidrيريا Monterrey, produkující tabulové a zrcadlové sklo, rozšiřovala výrobu a vyslala do Československa agenty s nabídkami několikaletých smluv pro sklářské mistry a kvalifikované dělníky, vedla se na toto téma obšírná korespondence mezi ministerstvy sociální péče a obchodu. I československé vyslanectví v Mexiku argumentovalo proti udělení povolení k výjezdu. „Nehledě k tomu, že činností tohoto dělnictva byly by značně poškozeny odbytové zájmy čl. průmyslu sklářského v Mexiku, hrozí v daném případě též nebezpečí, že dle zdejších zvyků budou čl. dělníci vylákáni do Mexika vysokými platy, vysazení na dlažbu bez úhrady zpátečního cestovného a odškodného, jakmile se zdejší špatně placené indiánské dělnictvo od nich zaučí.“ Nakonec ale úřady rozhodly zájemcům v odchodu za moře nebránit.⁷²

V případě migrantů-specialistů se v dochovaných dopisech nebo pamětech často objevuje pocit civilizační nadřazenosti nad místní pracovní silou a Latinoameričany obecně, vědomí vlastních unikátních znalostí a schopností.⁷³ Extrémním případem snahy o civilizační misi a šíření evropských pracovních a kulturních návyků, propagovaných sice vedením firmy, ale do značné míry sdílených i řadovými zaměstnanci, byly podniky firmy Baťa (nejen) v Latinské Americe.⁷⁴ V podobné linii se v případě některých krátkodobých migrantů z Čech a Moravy nesly jejich snahy v oblasti politické agitace mezi zahraničními a latinskoamerickými spolupracovníky, přenášení mechanismů svépomocného dělnického hnutí do prostředí, kde byly buď neznámé, nebo přinejmenším jen málo rozvinuté.⁷⁵ Důležitá je i skutečnost, že transfery zkušeností a dílčích kulturních

71 H. GLASER – C. HORÁČEK, *Vystěhovalectví z hlediska průmyslu a obchodu*, in: Československé vystěhovalectví: Jeho příčiny, důsledky a vyhlídky (Referáty přednesené na poradě o vystěhovalectví svolané komisí pro vystěhovalectví a koloniaci, zřízenou při ministerstvu soc. péče, do Bratislavy ve dnech 20. a 21. září 1928), Praha 1928, s. 36. Viz též s. BROUČEK – T. GRULICH, *Domácí postoje k zahraničním Čechům*, s. 17.

72 NA, fond MSP, sign. H 5/b–2, 1930.

73 Typicky [M. POLÁČEK,] *Za velkou louží*, s. 91, 97 aj.

74 Davi COSTA DA SILVA, *The Brazilian Agrarian-Industrial Towns of Jan Antonín Baťa (1941–1965): Transnational Crossings in Urban Planning*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2018, se sice věnuje období 40.–60. let, vystihuje ale étos baťovských poboček, tak jak mimo Brazílii fungovaly již od 30. let 20. století.

75 Například Anton Neugebauer z Litomyšle, jenž v 80. letech 19. století působil v Brazílii, Uruguayi a Argentině, se velmi aktivně zapojoval do fungování místních dělnických spolků (Jan KLÍMA, *Antonio Neugebauer y los orígenes del socialismo en la región de La Plata*, Ibero-Americana Pragensia 7, 1974, s. 111–134).

prvků neměly jen povahu dvoustranné výměny (migranti – hostitelská společnost). Komunita dočasných dělníků byla mnohonárodnostní a v mnoha směrech udržovala spíše kontakty mezi sebou než s většinovou společností.⁷⁶ Mimo bezprostřední oblast pracovních aktivit lze kulturní transfery sledovat obtížněji, už samotná přítomnost dělníků ze střední Evropy ale také lokální společenství v různých latinskoamerických zemích otevírala vůči vlivům zvenčí.

Závěr

Obousměrný přenos zkušeností a zážitků v důsledku procesů transatlantických migrací vystihl americký historik Mark Wyman ve studii o návratech vystěhovalců z USA atraktivní metaforou „truhly“ (*American trunk*). Během příprav cesty za oceán skládal budoucí migrant do „americké truhly“ vše, co na základě dostupných informací a panujících stereotypů uznal za nutné a potřebné. Budoval si tedy hmatatelný obraz Nového světa. Během pobytu v zámoří se truhla změnila na „polskou“, „švédskou“ nebo „českou“ a to, co v ní bylo uloženo, představovalo naopak pojiťko s původním domovem, jeho fyzickou přítomnost v cizině. Eventuální návrat pak truhlu znovu proměnil v „americkou“. Stala se prostorem k uložení suvenýrů, šatů, nástrojů, někdy i časopisů nebo politických letáků; to vše rozšiřovalo obzor krajanům, kteří zůstali doma. Její obsah pak do značné míry předurčil, co si při odchodu do své vlastní truhly připraví další generace poutníků.⁷⁷

Historik ovšem může s odstupem mnoha desetiletí do „americké truhly“ nahlédnout jen zřídka a nepřímo. Víme, že Matěj Poláček, truhlář z jižní Moravy, dlouhá léta pracující ve službách německé firmy Grün & Bilfinger, pil až do konce života maté, na něž si navykl během pobytu v Argentině a které mu do Čech zasílali argentinští přátelé;⁷⁸ že sládek z Litoměřic Jan Mikš získal během dvouletého pobytu v Chile, Argentině a Uruguayi nejen nové zkušenosti, ale i přízeň rakouského vyslance knížete Kolowrata, který jej roku 1913 pověřil správou nově založeného pivovaru v Rychnově nad Kněžnou.⁷⁹ Materiální „kapitálek“ získaný v Novém

76 Typicky časté zmínky Matěje Poláčka o spolupracovnících jiných národností, [M. POLÁČEK], *Za velkou louží*, passim.

77 Mark WYMAN, *Round-Trip to America: The Immigrants return to Europe, 1880–1930*, Ithaca/London 1993.

78 [M. POLÁČEK,] *Za velkou louží*, s. 127.

79 Viz rozhovor s Mikšovým vnukem Janem Mikšem (<http://www.pivniobzor.cz/aktuality/1033-rychnovske-pivo-po-letech-opet-tece/>, poslední přístup 15. 8. 2019).

světě se často přetavil do nemovitého majetku, zvyšujícího lokální prestiž „Amerikánů“, kapitál sociální investovali migranti se stejným cílem.⁸⁰

To vše samozřejmě platilo i pro cesty za prací a na zkušenou v rámci evropského kontinentu, případně do jiných mimoevropských území. Latinská Amerika na sklonku devatenáctého a v první polovině dvacátého století nabízela dostatečně exotické prostředí a zážitky, aby se několikaleté pobyty staly nezapomenutelnými. Zároveň z hlediska krátkodobých migrací nabízela především kvalifikovaným dělníkům výhodnější pole působnosti než USA, kde panoval přetlak nejen zájemců o nejhůře placenou manuální práci, ale i specialistů v různých oborech. Odchod do Latinské Ameriky tak nebyl ojedinělou zkušeností; individuální pobyty za oceánem se stávaly součástí komplexu kolektivní zkušenosti v lokálních kontextech. Zároveň je více než zřejmé, že ti, kdo překračovali Atlantický oceán a zase se vraceli domů, nebyli pasivními oběťmi velkých dějinných procesů, ale svěbytnými aktéry, schopnými tyto procesy využívat k prospěchu svému, svých rodin a místních komunit. Stávali se zprostředkovateli, vtahovali do komplikovaného systému globální ekonomické a kulturní výměny i své rodinné příslušníky a krajany, kteří zůstali doma, a na druhé straně spolupracovníky, partnery i protihráče v Novém světě.

---

80 V reakci na anketu České národní rady o vystěholectví přišla i tato odpověď: „Dle sdělení občanské záložny v Kozlancech vracejí se jak nemajetní, kteří nic v cizině nezískali, tak zámožní – většinou mladší, kteří jako dělníci, služky, nebo podobně získali jakýsi kapitálek, jenž tvoří jim základ k nové existenci ve staré vlasti“ (J. AUERHAN – J. HEJRET – A. SVOJSÍK, *Anketa o českém vystěholectví*, s. 21–22).

Short-term migration from the Czech Lands to Latin America in the first half of the twentieth century: Case study in entangled history

MARKÉTA KŘÍŽOVÁ

The present text deals with the phenomenon of short-term mobility from the Czech Lands to Latin America in the first half of the twentieth century, within the frame of the methodological approaches of entangled history and study of cultural transfers. It tries to react to and argue with the older studies in the history of migrations that were accentuating the differences between the sending and receiving societies, perceiving the migrants as essentially uprooted and focusing on the rapidity of their acculturation, or else praising their perseverance in maintaining their identity and culture in the inimical conditions.

The temporary migrants, more mobile, likely to associate with workers of different nationalities, did not leave much trace in the sources. The article exploits such documents as memoirs, letters and official reports, but also oral histories and family histories. The migrations to Latin America, instead of United States, was chosen to show similarities and divergences in the mechanisms of information and cultural transfer.

Taken into account was the long tradition of seasonal and short-term labor mobility within and outside Central Europe, existing in some parts of the Czech Lands, and the already established social mechanisms for accommodating the absences and returns, the „culture of mobility“, a collective coping with and taking advantage of the willingness to travel of part of their members, adjusting to their absences the existing norms, values and ideologies. Still, the overseas sojourns were different from previous models of labor mobility.

There were not only unskilled or semi-skilled day labourers, but also specialized workers in various fields (railroad builders, construction workers and factory workers, beer-brewers, sugar-makers, musicians; kitchen maids, servants and nursery governesses). Their skill gave them sense of superiority over local labor, even a sense of civilization mission of spreading European/Czech skills in the undeveloped regions.

Reflected are specific life histories, but also the general mechanisms of cultural and economic interchange as well as the perceptions, by the migrants

themselves, of their place in the world, their „home“ and their identity. The comings and goings of labor migrants left profound marks upon culture of the sending as well as receiving societies, and of the Atlantic region (in the broadest sense) in general. After returning, through transmitting to their native community information, remittances, or putting into practice knowledge gained abroad, they drew their stay-at-home relations, friends and countrymen into the Atlantic system of economic and cultural interchange.

STUDIE

Polští váleční uprchlíci
v Tel Avivu (1939–1948).
Portrét prostředí

ARTUR PATEK

ARTUR PATEK: Polish war refugees in Tel Aviv (1939–1948). A portrait of the community

The purpose of these reflections is to show the specificity of the community of Polish refugees in Tel Aviv. In 1939–1948, an important centre of Polish pro-independence emigration emerged there. The refugees led an active national (social, cultural and political) life. The author attempts to paint the collective portrait of this community, and analyses its occupational structure, gender and age distribution, ethnic and religious diversity, political nature and value system, the nature of social activities, and problems of everyday life.

Key words: Polish war refugees – Polish pro-independence emigration in Palestine – Poles in Tel Aviv 1939–1948 – collective portrait

Úvodem

V dramatických okamžicích se politický a/nebo kulturní život národů a států přenáší do exilu. Za druhé světové války působilo ve Velké Británii devět právně

uznaných exilových vlád.¹ Mimořádnou roli v různých dobách pro Poláky sehrály Paříž a Londýn. V případě druhého jmenovaného města existuje dokonce označení „Polský Londýn“ jako symbolické centrum „polského státu v exilu“.² Zdá se, že k této skupině center, důležitých pro polský národní život, lze zařadit také Tel Aviv.

Ve čtyřicátých letech 20. století se tam formovalo živé prostředí politické emigrace. Palestina tehdy představovala mandátní území Společnosti národů, spravované Velkou Británií, a Tel Aviv byl jedním z hlavních středisek této oblasti. Pobyt polských uprchlíků ve Svaté zemi trval jen několik let. Přesto však vyvíjeli rozsáhlé národní aktivity, které ovlivňovaly jiná polská centra v Palestině. O skutečném významu daného prostředí nevyovídá jeho velikost, ale dynamika činností a věrnost vyznávaným hodnotám. Uprchlíkům se v Tel Avivu podařilo vytvořit něco na způsob malého Polska.³ Nešlo jen o konkrétní specializované instituce (osvěta, tisk, organizace atd.), ale také o určitý étos vyjadřovaný vztahem k svrchované vlasti. Polské prostředí nebylo sice monolitické, existovaly v něm hluboké politické a personální rozdíly, přesto však představovalo společenství.

Publicista a novinář Tadeusz Sypniewski (1907–1998), jehož válka odvála na Blízký východ, toto společenství označil jako „telavivské Soplicowo“.⁴ Je to zajímavé srovnání. Co má společného šlechtická ves popisovaná v Mickiewiczově *Panu Tadeáši* s Poláky v Palestině? Soplicowo je fiktivním místem, literárním výtvozem. Současně má symbolický význam – je metaforou rodného kraje. „Vždy vpadnu v Soplicow jak v centrum polštiny, tam lze se nadýchat a napít očtiny,“⁵ praví jeden z hrdinů Mickiewiczovy poemy. Je to tedy místo, které dýchá vlastenectvím

---

1 Včetně Francouzského národního výboru. Helen Lawrence SCANLON, *European Governments in Exile*, Washington 1943; Martin David BROWN, *Stanowisko Foreign Office wobec rządów i komitetów na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii podczas drugiej wojny światowej*, in: *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, Radosław Paweł Żurawski vel Grajewski (red.), Warszawa 2014, s. 303–320.

2 Rafał HABIELSKI, *Polski Londyn*, Wrocław 2000; Wiesław HŁADKIEWICZ, *Polska elita polityczna w Londynie 1945–1972*, Zielona Góra [1994]; Magdalena HUŁAS, *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie (wrzesień 1939 – lipiec 1943)*, Warszawa 1996.

3 Toto postřehla také místní židovská společnost, o čemž vypovídá příznačný název tiskové zprávy: Benzion ZANGER, *Poland in Palestine*, The Palestine Post, 30. 4. 1941, s. 4.

4 T. SYP. [Tadeusz SYPNIEWSKI], *Tel-Avivskie Soplicowo*, Biuletyn Informacyjny Polskich Uchodźców Wojennych na Bliskim Wschodzie (Jeruzalém), č. 12 (18. 5. 1941), s. 3. Sypniewského biogram viz *Polski Słownik Biograficzny*, XLVI, Kraków 2009–2010, s. 275–276.

5 Adam MICKIEWICZ, *Pan Tadeáš, čili poslední zájezd na Litvě*. Překlad Eliška Krásnohorská, Praha 1955, s. 201; Krystyna KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, *O českých překladach „Pana Tadeusza“*, in: *táž, Pokłosie komparatysty. Studia o polskiej i české literaturze*, Brno 2007, s. 166–178.

a oddaností k vlasti. Žije svým životem, ale výrazný vliv na tento život mají vnější politické podmínky.

Tel Aviv byl důležitým městem také pro židovské emigranty z Polska. Přijížděli do Palestiny, protože Britové slibovali, že v ní vytvoří „židovskou národní domovinu“ (Balfourova deklarace, 1917). Podle odhadů místního konzulátu Polské republiky pocházel v roce 1936 každý druhý obyvatel Tel Avivu z Polska.⁶ Vytvořili zde na březích Jarkonu svého druhu enklávu polsko-židovské kultury. Začala se formovat dříve než „telavivské Soplicowo“ a existovala déle. Tento jev si zaslouhuje zvláštní pozornost.⁷

Přes geografickou vzdálenost je s Tel Avivem spojeno překvapivě mnoho témat z polské historie. Nejde o neprobádanou problematiku, protože o pobytu válečných uprchlíků ve Svaté zemi se již psalo.⁸ V tomto kontextu byla zmiňována také telavivská otázka, ale z pochopitelných důvodů se na ni nesoustředila pozornost. Zaměříme se na tuto problematiku a pokusme se představit obraz polské společnosti uprchlíků v Tel Avivu. Cílem tohoto pojednání nejsou politické dějiny této skupiny, ale pokus o zobrazení jejích specifik. Čím se vyznačovala tato mikrokomunita? Podařilo se tamním válečným vyhnancům vytvořit „kousek Polska“ v emigraci? Jaká byla geneze této skupiny, jak vypadaly její radosti a strasti, aktivity a hodnotový systém?

Geneze – kontext – mezníky

Tel Aviv, jehož název lze přeložit jako „Jarní pahorek“, je mladým městem. Oficiálně se uvádí, že bylo založeno v roce 1909.⁹ Zpočátku tvořilo židovské předměstí tehdy

---

6 Michał SZULKIN, *Żydzi palestyńscy w świetle raportów polskiej służby dyplomatycznej*, cz. II (1936–1939), Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, Warszawa 1981, č. 1 (117), s. 64. Polský konzulát v Tel Avivu byl zřízen v roce 1932 a v roce 1940 byl přeměněn na Generální konzulát. *Polska służba zagraniczna po 1 września 1939 r.*, Londyn 1954, s. 62.

7 Viz Łukasz T. SROKA, Mateusz SROKA, *Polskie korzenie Izraela. Wprowadzenie do tematu. Wybór źródeł*, Kraków-Budapeszt 2015.

8 Jan DRAUS, *Oświata i nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie 1939–1950*, Lublin 1993; Jacek PIETRZAK, *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej. Ośrodki. Instytucje. Organizacje*, Łódź 2012; *Ain Karem. Ośrodek polskich dziewcząt. Palestyna 1942–1947*, red. Irma STYPUŁKOWSKA, spolupráce Czesława PICHETA a Kazimiera KINDLEIN, Londyn 1988.

9 Z mnoha četných prací o dějinách Tel Avivu lze zmínit mj. Maoz AZARYAHU, *Tel Aviv: Mythography of a City*, Syracuse, N.Y. 2007; Joachim SCHLÖR, *Tel Aviv: From Dream to City*, London

arabské Jaffy. V průběhu let však Tel Aviv svého souseda přerostl velikostí i významem, proto se Jaffa v roce 1950 stala jeho čtvrtí. Město přitahovalo imigranty z Evropy. Pro lidi, kteří se řídili sionistickými myšlenkami, bylo snazší usadit se tady než v Jeruzalémě, kde byla cítit boží přítomnost. V třicátých letech byl Tel Aviv považován za hospodářské a kulturní centrum palestinských Židů. Přistěhovalci ze starého kontinentu mu vtiskli evropskou tvář, která je patrná jak v architektuře, tak i v životním stylu. Jak již bylo zmíněno, nacházela se mezi nimi řada Židů pocházejících z Polska. Poláků-křesťanů tu před začátkem války žilo sotva patnáct.¹⁰

V roce 1940 Velká Británie, jako spojenec Polska v boji proti Hitlerovi, souhlasila s usazením polských válečných uprchlíků ve Svaté zemi a následně s dočasným rozmístěním vojska. V letech 1940–1947 Palestinou prošlo několik desítek polských vojenských formací, mezi nimi i 2. polský sbor generála Władysława Anderse v počtu 52 688 mužů (podle stavu z 1. října 1943).¹¹ Pobýval zde několik měsíců a na konci roku 1943 byl převelen do Egypta a následně na italskou frontu. Na místě zůstala třetí část Polské armády na Východě (APW, Armia Polska na Wschodzie), v roce 1944 přejmenovaná na Vojenské jednotky na Středním východě (Jednostki Wojska na Środkowym Wschodzie).¹² Přítomnost polských jednotek měla klíčový vliv na život válečné emigrace.

Civilní uprchlíci přicházeli do Svaté země ve dvou vlnách. Nejprve přes Balkán přišli uprchlíci z Polska obsazeného Třetí říší a Sovětským svazem. Později se objevili bývalí vyhnanci a vězni sovětských táborů, kterým se v roce 1942 podařilo dostat se z SSSR s armádou generála Anderse. Přečasně útočiště našli v Íránu, odkud byli postupně evakuováni do dalších zemí. Evakuace do Palestiny nebyla masová, protože Svatá země, společně s Egyptem a Irákem, představovala především území soustředění spojeneckých vojsk.

1999; Ya'akov SHAVIT – Gid'on BIGER, *Ha-Historyah shel Tel-Aviv*, vol. 1, 2, 4, Tel Aviv 2001–2007; Catherine WEILL-ROCHANT, *Atlas de Tel Aviv: 1908–2008*, Paris 2008.

10 Archiwum Akt Nowych w Warszawie, fond Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dále jen: AAN, MSZ) 10547, Zpráva vedoucího konzulátu Polské republiky v Tel Avivu, dr. Tadeusze Piszczkowského o „polské komunitě v Tel Avivu“, 20. 1. 1938, s. 1; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dále jen: IPMS), A 49/90, „Sprawozdanie statystyczne Konsulatu Generalnego RP w Tel-Aviv na dzień 2. 1. 1944 roku“, s. 1.

11 Piotr ŻAROŃ, *Armia Andersa*, Toruń 2000, s. 225.

12 Více viz Bohdan WRÓŃSKI, *Wojsko Polskie na Środkowym Wschodzie*, in: *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, sv. 2, Kampanie na obczyźnie, část 2, vyd. Komisja Historyczna Polskiego Sztabu Głównego w Londynie, Londyn 1975, s. 299–344; Stanisław ZARZEWSKI, *Czasy nadziei. Działalność oświatowo-polityczna w JWSW*, Londyn 1972; Władysław ANDERS, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Londyn 1959, kapitola „Na Bliskim Wschodzie“, s. 143–182.

První váleční utečenci přicházeli na konci roku 1939 samostatně. Skutečné polské středisko na „Jarním pahorku“ se začalo utvářet na podzim 1940, kdy vláda Polské republiky s britským souhlasem zahájila evakuaci polských uprchlíků pobývajících v Maďarsku, Rumunsku a Jugoslávii. Nacházelo se mezi nimi mnoho představitelů inteligence a lidí spojených s bývalým mocenským aparátem (státní úředníci, důstojníci atd.). Kvůli svým aktivitám se po pádu Polska cítili ohroženi a mnozí z nich překročili hranice s Rumunskem společně s vládou Druhé Polské republiky. Do Tel Avivu byly posílány především rodiny s dětmi školního věku. Po evakuaci polské armády ze SSSR v roce 1942 se k nim připojily (cestou přes Írán) rodiny vojáků, propuštěnců a dovolenci z vojska a Ženské pomocné služby (Pomocnicza Służba Kobiet) i váleční invalidé.¹³

Město bylo pro většinu polských příchozích neznámé. Všichni slyšeli o Jeruzalémě, ale Tel Aviv ležel stranou turistických a poutních cest a nebyl ničím zajímavý. Mezitím se však Tel Aviv, přes obecné představy o orientálním světě, ukázal polským vyhnancům jako místo svým způsobem domácí. V ulicích zazníval Mickiewiczův jazyk, v obchodech a na úřadech bylo možné hovořit polsky.¹⁴ Jistě to válečným emigrantům usnadnilo orientaci v novém prostředí.

Pro uprchlíky se situace změnila v červenci 1945, kdy dosavadní spojenci, Velká Británie a USA, přestali uznávat vládu Polské republiky v Londýně. Kontrolu nad institucemi, které byly doposud spojeny s exilovou vládou, převzali Britové. Znamenalo to, že o osudech polských uprchlíků již nebudou rozhodovat Poláci. Další péče o uprchlíky byla v gesci postupně: britského Interim Treasury Committee for Polish Affairs (ITC), následně od podzimu 1946 United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) a od července 1947 International Refugee Organization (IRO).¹⁵

Tel Aviv se stal domovem polských utečenců na krátkou dobu, na necelých osm let. V letech 1947–1948 téměř všichni odcestovali. Vojáci a příslušníci jejich rodin byli evakuováni do Velké Británie. Část Poláků IRO převezla do přechodných

---

13 AAN, fond Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (dále jen MPIOS) 94, Zpráva Tadeusze Lubaczewského o činnosti zastoupení (Delegatura) ministerstva práce a sociální péče v Palestině za období od 1. 4. 1941 do 31. 3. 1942; J. PIETRZAK, *Polscy uchodźcy*, s. 49–53.

14 IPMS, A 9 VII/8, „Sprawozdanie Referatu Narodowościowego dla Mniejszości Żydowskiej Placówki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych“, Jeruzalém, únor 1945, s. 18–19; Aleksander KLUGMAN, *Polska kolonia nad Morzem Śródziemnym*, Midrasz (Varšava), 2009, č. 5 (145), s. 21. Generální konzul Polské republiky v Tel Avivu odhadoval, že ve městě a jeho okolí používá polský jazyk přibližně 30 000 osob. IPMS, A 49/90, „Sprawozdanie statystyczne Konsulatu Generalnego RP w Tel-Aviv na dzień 2. 1. 1944 roku“, s. 195.

15 Více viz Józef ŁAPTOS, *Humanitarnyzm i polityka. Pomoc UNRRA dla Polaki i polskich uchodźców w latach 1944–1947*, Kraków 2018.

táborů ve francouzské okupační zóně Německa. Další přijal sousední Libanon, který polské válečné uprchlíky hostil nejdéle na celém Blízkém východě.¹⁶ Do Polska se vrátila menšina, do poloviny roku 1947 se z celé telavivské oblasti (zahrnující město i okolí) vrátilo jen asi 400 osob pobírajících uprchlickou podporu.¹⁷ V Tel Avivu zůstali nemnozí, mj. uprchlíci s židovskými kořeny a ti, kteří zde založili rodiny nebo se zařídili jinak.

S Blízkým východem nespojovali vyhlídku na trvalé usazení. Situace v zemích dané oblasti nebyla příznivá, v Palestině se vyostřoval arabsko-židovský konflikt. Britové si z různých důvodů nepřáli delší pobyt cizích uprchlíků ve svých zámořských teritoriích (v případě Svaté země není zcela bezvýznamný fakt, že představovala zázemí středomořské fronty).

Ve světle statistiky

V květnu 1941 pobývalo v Tel Avivu více než pět set polských válečných uprchlíků,¹⁸ více než kdekoli jinde v Palestině.¹⁹ Tento počet výrazně vzrostl po evakuaci Poláků z Íránu. Na začátku ledna 1945 ve městě podle údajů Generálního konzulátu Polské republiky v Tel Avivu žilo již 2291 válečných emigrantů z Polska. Malá komunita utečenců se formovala také v blízké Jaffě (206 osob).²⁰ Pro srovnání bylo tehdy v celé Palestině 6718 civilistů s polským cestovním pasem.²¹ Ve skutečnosti mohl být počet Poláků vyšší, protože tato statistika zohledňovala jen osoby nacházející se v evidenci zastoupení ministerstva práce a sociálních věcí (Delegatura MPiOS) vlády Polské republiky v Jeruzalémě.

16 IPMS, A 11E/1230, „Sytuacja Polaków w Palestynie“, 16. 2. 1948; *Polacy w Palestynie*, Kultura, Paryž 1948, č. 5, s. 149–150; Kamil KANTAK, *Dzieje uchodźstwa polskiego w Libanie 1943–1950*, Bejrut 1955, s. 71–72.

17 Biblioteka Polska POSK w Londynie (dále jen BPOSK), Rps 1279, Papiery Stanisława Rosmańskiego, „Sytuacja w okręgu Tel-Aviv na dzień 1. lipca 1947 r.“.

18 Nejsou zahrnuty osoby, které přicestovaly na základě britských imigračních certifikátů. T. SYP, *Tel-Avivskie Soplícowo*.

19 Podle The Palestine Post mělo tehdy v Tel Avivu žít až 80 % polských uprchlíků v Palestině (B. ZANGER, *Poland in Palestine*, s. 4). Pozdější odhady z počátku roku 1942 hovořily o 60 %. *W Palestynie. Z życia uchodźstwa [!] polskiego w Tel-Awivie. Komunikat Prez. Komitetu Obywatelskiego w Tel-Awivie*, Głos Polski (Tel Aviv), č. 2 (15. IV. 1942), s. 5.

20 IPMS, A 49/90, „Sprawozdanie statystyczne Konsulatu Generalnego RP w Tel-Aviv na dzień 31. 1. 1945 r.“, s. 246.

21 Ibidem, Zpráva delegáta MPiOS Kazimierze Jaroszewského Generálnímu konzulátu Polské republiky v Tel Avivu (27. 1. 1945), s. 254, údaje podle stavu z 31. 12. 1944.

Tel Aviv byl jedním ze dvou hlavních středisek polské civilní emigrace ve Svaté zemi. Většina úřadů a působišť spojených s orgány Polské republiky měla sídlo v Jeruzalémě, v hlavním městě palestinského mandátu. Více Poláků se však usadilo u Středozemního moře. Například podle evidence zastoupení MPiOS v prosinci 1945 žilo v Tel Avivu 2378 uprchlíků a v Jeruzalémě 1568. V sousedství obou měst se nacházelo také několik menších polských středisek. Vezmeme-li je v úvahu, zjistíme, že v telavivském středisku (Tel Aviv, Rechovot, Jaffa) tehdy žilo 3083 uprchlíků a v jeruzalémském (Jeruzalém, Ain Karem, Ramalláh, Betánie) – 2349.²² Vyšší odhady najdeme ve zprávě Tomasze Malického, vedoucího pracoviště Ministerstva vnitra vlády Polské republiky v Jeruzalémě, datované 8. října 1945. Podle něj mělo ve Svatém městě pobývat 2000 uprchlíků (a dalších 900 v jeho okolí) a v Tel Avivu zhruba 3000 (dalších 900 v blízkosti města).²³

Znamenalo to, že v telavivském prostředí se sdružovalo více než 40 % Poláků, které válečná léta zavála do Země Ježíšovy. Od druhé poloviny roku 1947 v souvislosti s evakuací Palestiny se počet vyhnanců s polským cestovním pasem postupně zmenšoval (tabulka 1).

Tab. č. 1

Polští civilní uprchlíci v Tel Avivu a Jaffě (1942–1948)²⁴

Datum	Tel Aviv	Jaffa	Palestina
4. prosince 1942	944	50	
1. ledna 1945	2291	206	6718

22 United Nations Archives, New York (dále jen: UNA), UNRRA, S-1021-0151-13, „Information on Polish refugees in Palestine“, 20. 12. 1945, s. 1. Tyto údaje zahrnovaly pouze osoby pobírající podporu.

23 Počet všech civilních uprchlíků uvedl Malicki na 7142 (bez junácké mládeže). Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Archiwum Domowe Pawlikowskich (dále jen: BJ, ADP), signatura (dále jen: sign.) 11855 IV, Zpráva T. Malického z 8. 10. 1945, s. 86.

24 IPMS, Kolekcja 25/23A, „Uchodźctwo Polskie w Ośrodku Tel-Aviv. Stan z dnia 4. grudnia 1942 r.“; ibidem, A 49/90, „Sprawozdanie statystyczne Konsulatu Generalnego RP w Tel-Aviv na dzień 31. 1. 1945 r.“, s. 246; ibidem, A 76/48, „List of Polish refugees in Palestine“ (stav ke dni 28. 4. 1948 r.); BPOSK, Rps 1279, Papiery S. Rosmańskiego, „Spis uchodźców w okręgu Tel-Aviv sporządzony na podstawie list płatniczych Delegatury Polskiej Opieki na dzień 1. stycznia 1948 r.“; ibidem, 1608, Sprawy Bliskiego i Środkowego Wschodu. Miesięczny Komunikat Wewnętrzny Spółki Wydawniczej Reduta w Jerozolimie, no 4, 16. 1. 1948, s. 4; The National Archives, London (dále jen: NA), T 236/1387, „Excerpts from the report of the delegate of the audit department in Tel-Aviv on the accounts of the Polish Social Welfare in Jerusalem for July-December, 1945“, s. 1; UNA, UNRRA, S-1021-0151-13, „Information on Polish refugees in Palestine“.

prosinec 1945	2378	222	7204
leden 1948	291	110	1183
28. dubna 1948	43	25	173

Analýza oficiální statistiky přináší další zajímavé postřehy:

(1) Převážnou většinu polských civilních uprchlíků pobývajících v Tel Avivu a v jeho okolí tvořily ženy. Takzvaný součinitel feminizace, který stanovuje průměrný počet žen na 100 mužů, byl výjimečně vysoký a v roce 1944 činil přibližně 138–140 (tabulka 2). Tyto výrazné disproporce jsou charakteristické pro válečnou emigraci. Část žen žila sama, protože jejich muži a synové sloužili v armádě, část žen byly válečné vdovy. Některé dívky záměrně odkládaly založení rodiny na příznivější dobu. Můžeme si povšimnout, že v Tel Avivu a Jaffě bylo zprovozněno několik středisek pojmenovaných obvykle jako Stanice péče o matku a dítě (Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem). Nalezly v nich pomoc ženy a děti z rodin vojáků a dobrovolnice z Ženské pomocné služby.²⁵ Vzhledem k tomu, že se většina těchto pracovišť nacházela v Jaffě, promítalo se to do struktury pohlaví a věku polské společnosti v tomto městě. Byla velmi netypická (tabulka 3). Podle údajů zastoupení MPiOS (Delegatura) byli ke dni 1. ledna 1945 mezi 206 uprchlíky registrovanými v Jaffě jen dva dospělí muži a až 89 dětí.²⁶

(2) Většinu válečných emigrantů, evidovaných jako civilní uprchlíci, tvořili Židé (tabulka 2). Podle údajů z 31. prosince 1944 bylo v Tel Avivu a blízkém okolí procento uprchlíků židovského vyznání značně vyšší (70 %) ve srovnání se všemi polskými utečenci v Palestině (42,8 %).²⁷ Díky snahám Židovské agentury bylo mezi evakuovanými v Íránu mnoho polských občanů s židovskými kořeny, kterým britské úřady udělily tzv. imigrační certifikáty.²⁸ Důvody, pro které se tito lidé v Tel Avivu ochotně usazovali, jsou pochopitelné, protože velkou skupinu jeho obyvatel tvořili polští Židé.

25 AAN, MPiOS 94, Zpráva o činnosti domů pro matky a děti, leden a duben 1944 (s. 155–161, 205–211, 213–219); Marian CZUCHNOWSKI, *Dom Kobiet (reportaż z Polskiej Stacji Matki i Dziecka)*, Gazeta Polska (Jeruzalém), 28. 3. 1943, s. 4; *Domy Matki i Dziecka*, ibidem, 20. 7. 1944, s. 4; *Poświęcenie nowego „Domu Matki i Dziecka“*, ibidem, 29. 11. 1944, s. 4.

26 IPMS, A 49/90, Dopis Jerzyho Lechowského, vedoucího oddělení zastoupení MPiOS v Tel Avivu, Generálnímu konzulátu Polské republiky v Tel Avivu, 29. 1. 1945, s. 256.

27 IPMS, A 49/90, Zpráva delegáta MPiOS Kazimierze Jaroszewského, 27. I. 1945 r., s. 254.

28 UNA, UNRRA, S-1021-0151-13, „Information on Polish refugees in Palestine“, s. 2; J. DRAUS, *Oświata i nauka polska*, s. 25.

(3) Téměř jedna třetina registrovaných uprchlíků dříve vykonávala nezávislé povolání, asi polovina pracovala v průmyslu a obchodu, zemědělstvím se zabývala jen zanedbatelná menšina (tabulka 2), zatímco zemědělstvím a lesnictvím v předválečném Polsku představovalo základní zdroj obživy pro 59,1 % obyvatel.²⁹ Zmíněné údaje se vztahují již k době po příchodu bývalých vyhnanců ze SSSR. Dříve, před rokem 1942, byl podíl inteligence ještě vyšší. Vliv na tuto specifickou profesní strukturu měly přinejmenším dva faktory: (a) do emigrace z pocitu ohrožení odcházeli v první řadě vzdělaní lidé, (b) významný podíl občanů židovského původu, mezi nimiž „převládá prvek inteligence a obchodníků, představuje to, co by se v Polsku dalo nazvat horními vrstvami židovské společnosti“.³⁰

Tab. 2

Polští civilní uprchlíci v oblasti Tel Aviv (rok 1944)³¹

	2. 1. 1944	1. 1. 1945
Rozmístění		
Tel Aviv	2148	2291
Rechovot	341	426
Jaffa	260	206
Celkem	2749	2923

Rozdělení podle pohlaví a věku

Muži	906	937
Ženy	1274	1296
Děti do 6 let	201	276
Děti ve věku 7–18 let	368	414

Struktura podle profese (v %)

Zemědělství	5	10
Průmysl a obchod	65	50
Nezávislé povolání	30	40

29 Czesław BRZOZA – Andrzej L. SOWA, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 111. Údaje z roku 1937.

30 Mezi Poláky-křesťany měl početně převládat neobdobný „element polointeligence“, BJ, ADP, sign. 11855 IV, Zpráva T. Malického, s. 86.

31 IPMS, A 49/90, Statistická zpráva Generálního konzulátu Polské republiky v Tel Avivu ke dni 2. 1. 1944 a 31. 1. 1945 r., s. 195, 246.

Vyznání

Křesťanské	1169	877
Nekřesťanské	1580	2046

Tab. 3

Polští uprchlíci v Tel Avivu a Jaffě – struktura pohlaví a věku (1. 1. 1945)³²

	Tel Aviv	Jaffa
Muži	832	2
Ženy	993	115
Děti	466	89
Celkem	2291	206

Polští uprchlíci představovali převážnou část věřících tamní katolické farnosti sv. Antonína v Jaffě. Tento závěr lze vyvodit na základě analýzy záznamů ve farní knize úmrtí. V letech 1943–1946 se zhruba každý třetí zápis jména v „Liber defunctorum“ vztahoval k zemřelému polské národnosti.³³ Mnohokrát se stalo, že několik po sobě jdoucích pohřbů na místním římskokatolickém hřbitově bylo polských.³⁴ Podle oficiálních odhadů žilo v roce 1946 v Jaffě 16 800 křesťanů, je však nutno podotknout, že většinu křesťanů tvořili členové řecké pravoslavné církve, a patřili k nim také maronité, koptové a další.³⁵

Kousek Polska

Zdá se, že staré pořekadlo „Není důležité množství, ale kvalita“ poměrně dobře charakterizuje specifiku polské společnosti v Tel Avivu. Na první pohled nebyla

32 IPMS, A 49/90, Dopis J. Lechowského z 29. 1. 1945, s. 256.

33 Například v roce 1943 v „Liber defunctorum“ farnosti v Jaffě bylo zaznamenáno 25 úmrtí, včetně 9 Poláků; v roce 1944 bylo zaznamenáno 8 Poláků z celkových 20 úmrtí, v prvním čtvrtletí roku 1946 tvořili Poláci ze zemřelých farníků rovnou polovinu (6 na 12). Saint Anthony's Catholic Church, Tel Aviv-Jaffa, *Defunctorum 06 May 1932 – 22 Sept. 2005* (dále jen: SAC), 1943 (č. 1–25), 1944 (č. 1–20, počítáno do konce listopadu), 1946 (č. 1–12, počítáno do 29. března).

34 SAC, *Defunctorum...*, například: 1943 (záznam č. 11–12, 17–18, 23–25), 1944 (č. 16–17, 19), 1945 (č. 12–15, 17–19, 32–34), 1946 (č. 10–12).

35 Tel Aviv čítal tehdy 183 200 obyvatel a Jaffa 101 600 obyvatel. *The Middle East: A Political and Economic Survey*, ed. Royal Institute of International Affairs, London – New York 1950, s. 277; Roberto BACHI, *The Population of Israel*, Jerusalem 1974, s. 374.

početně velká, zato však byla nábožensky a národnostně různorodá, s velkým počtem osob s nízkou kvalitací. Proto také udivují neobvykle bohaté politické, občanské a kulturní aktivity, které uprchlíci rozvinuli. Bylo to možné díky tomu, že Tel Avivem prošlo mnoho zástupců předválečných elit a vzdělanců. Tvořili sice menšinu, ale podstatný byl potenciál, který reprezentovali. Polskou inteligenci v Tel Avivu představovali vědci, učitelé, lékaři, inženýři, technici, právníci, ekonomové, státní úředníci, vojáci, literáti, novináři, umělci a další.³⁶

Na seznamu osob, které válečná léta zanesla k břehům Jarkonu, se objevily významné osobnosti ze světa polské vědy, kultury a politiky: profesoři Cezaria Jędrzejewiczowa (etnografka), Alfred Laskiewicz (otolaryngolog) a Kazimierz Rouppert (botanik), bývalí premiéři Janusz Jędrzejewicz (předseda vlády v letech 1933–1934) a Sławoj Felicjan Składkowski (1936–1939), spisovatel a publicista Melchior Wańkowicz (autor monumentální třídílné reportáže o bitvě u Monte Cassina), básník Władysław Broniewski (známý českým čtenářům v překladech Jana Pilaře).³⁷ Vystupovali zde populární umělci Hanka Ordonówna (písníkářka a herečka) a Paweł Prokopien (operní pěvec).³⁸ S armádou generála Anderse do města krátce zavítali mj. Jerzy Giedroyc (pozdější autor a mnohaletý redaktor pařížské „Kultury“) a filmový režisér Michał Waszyński.³⁹

Polskou společnost tvořila různá prostředí s odlišnými zkušenostmi: (1) civilisté, kteří přišli před rokem 1942, do značné míry inteligence, (2) bývalí vyhnanci a vězni sovětských táborů, (3) vojáci a rodiny vojáků APW, (4) Poláci židovského původu a Židé, kteří byli občany Polské republiky a kteří svou budoucnost spojovali se vznikajícím židovským státem. Tato prostředí nebyla stejnorodá. Samostatnou početnou skupinu tvořili například úředníci a činitelé spojení s předválečným státním aparátem. Každá skupina z tohoto celku vnášela do života uprchlíků vlastní hodnoty a přispěla k jeho politické a kulturní tvářnosti.

---

36 IPMS, A 49/90, Zpráva delegáta MPiOS K. Jaroszewského, 27. 1. 1945, s. 254–255.

37 Renata PUTZLACHER BUCHTOVÁ, *Czesko-polskie kontakty literackie w drugiej połowie XX wieku. Polscy poeci i ich czeszy tłumacze*, in: Roman Baron – Roman Madecki – Jan Malicki et al. (red.), *Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej*, Praha 2016, s. 147–148.

38 *Polish baritone*, *The Palestine Post*, 12. XI. 1941, s. 4; *The Ordonka. Poland's most famous disease*, ibidem, 26. 8. 1943, s. 4; ibidem, 11. 11. 1941, s. 2; ibidem, 8. 8. 1943, s. 2 (oznámení o vystoupení); *Koncert Hanka Ordonówny*, *Gazeta Polska*, 31. 8. 1943, s. 4.

39 V Tel Avivu vzniklo několik scén do dokumentárního filmu „Dzieci“ (1943), v němž Waszyński zvětšil pochod armády generála Anderse na Blízký východ. Samuel BLUMENFELD, *Człowiek, który chciał być księciem*, Warszawa 2008, s. 82–83 (film spolurežiroval Konrad Tom).

Poláci nežili v nějaké konkrétní části Tel Avivu. Neexistovala polská čtvrť. Většinou si pronajímali pokoj nebo jen postel v místnosti pro více osob, v různých částech města.⁴⁰ Existovalo však místo, kde se setkávali, kde se odehrával jejich společenský život. Takovým místem byla ulice Allenby (Allenby Road), jedna z hlavních městských tříd, nacházející se v centru. Tady se soustředila nejdůležitější působiště. Většina uprchlických institucí zaujímala prostory v rozsáhlé budově s číslem 95. Před válkou tam sídlila pobočka banky Polska Kasa Opieki SA (PKO SA).⁴¹ V budově, kromě banky, působil také Výbor polských uprchlíků (KUP, Komitet Uchodźców Polskich) a klubovna, v jejímž rámci byla knihovna, čítárna, jídelna, informační kancelář a sklad zboží. Úřadovalo zde také zastoupení Polského červeného kříže pro Palestinu. V ulici Allenby, ale na opačném konci (s číslem 21) se nacházela Polská kaple. Opodál, na Montefiore Street, stála polská nižší střední škola, vyšší střední škola a základní škola.⁴²

Dojem domácí atmosféry této oblasti města umocňovaly bary a obchody. Provozovali je Židé narození v Polsku. Co by kamenem dohodil, se od polských institucí nacházela restaurace „Rachel“ nabízející polská jídla, kousek dál bylo obuvnictví s domácky znějícím názvem „Warszawski“.⁴³

Život v exilu byl těžkou zkouškou. Naděje na rychlý návrat do svobodné vlasti se vzdalovala, zvláště po roce 1945. Za dané situace byla zcela pochopitelná touha vytvořit si náhradu národního života v cizině. Tuto náhradu mohly zajistit právě instituce a spolky. Činnost v tomto směru zahájily jak exilová vláda Polské republiky, armáda, církev, tak i samotní uprchlíci. Jednalo se o vytvoření autonomního organismu, který by poskytoval pocit sounáležitosti, šanci být mezi svými, a tím by nabízel i jisté bezpečí.

Uprchlíci měli vlastní společenské, kulturní a politické struktury. Měli svá zastoupení (KUP v Tel Avivu)⁴⁴, školství, systém sociální péče, zdravotní službu,

---

40 Ludwik BERGER, *Czy uchodźców w Palestynie czeka los Fellahów*, Tygodnik Polski (New York), 1946, č. 13 (70), s. 6.

41 Polská pobočka PKO SA v Tel Avivu byla zprovozněna v roce 1933. Jerzy TOMASZEWSKI, *Polski bank w Tel Awiwie*, Almanach Żydowski 1998–1999, Warszawa [1998], s. 20–33.

42 *Steimatckiego przewodnik po Palestynie*, Jeruzolima 1942, s. 142; *Przewodnik po Palestynie Ziemi Świętej*, Tel-Awiv 1942, s. 30; *Adresy władz i instytucji polskich w Palestynie*, Gazeta Polska, I. VII. 1942, s. 4.

43 Ku Wolnej Polsce. Tygodnik Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie (Káhira), č. 10, 31. 12. 1941, s. 25 (rubrika oznámení).

44 Jadwiga G., *Organizacja podstawą życia (z działalności Komitetu Uchodźców Polskich w Tel-Awivie)*, Gazeta Polska, 19. 5. 1943, s. 4; IPMS, Kolekcja 660/6, „Regulamin Komitetu Uchodźców Polskich w Tel-Aviv uchwalony na plenarnym posiedzeniu Komitetu w dniu 17. 5. 43“.

pastoraci, kulturní centrum a jídelny. V Tel Avivu vycházely polské knihy a časopisy, které „průběžně sledovaly události v Polsku a polskou otázku v širším světovém pojetí“.⁴⁵ Důležitou roli sehrálo zastoupení oddělení MPiOS. K jeho úkolům patřilo mj. zajištění bezplatné zdravotní služby, výplata uprchlické podpory, přidělování pomoci (na obživu, nákup oděvu atd.). Tyto služby příslušely polským občanům bez ohledu na jejich národnost.⁴⁶

Přihlédneme-li k poměrně skrovným proporcím polského prostředí, jistým fenoménem byl velký počet společenských organizací a spolků. Plný seznam obsahuje pravděpodobně kolem 30 položek.⁴⁷ Více než množství je zajímavá různorodost iniciativ. Nacházely se mezi nimi vědecké, profesní, svépomocné, armádní a spolubojovnické spolky. Své sdružení měli rovněž ekonomové, inženýři, lékaři, učitelé, právníci, také váleční invalidé a mládež (skauti /harcerze/). Je pravda, že život některých organizací byl krátkodobý a činnost symbolická. Důležitější bylo, že mezi uprchlíky vytvářely tak potřebnou iniciativu. Představovaly prostředí, v němž se pěstovaly polské zvyky a tradice. Účast v nich poskytovala možnost setkávání lidí s podobnými zkušenostmi, což mělo zásadní význam zvláště pro osamělé osoby.

V exilu mnoho míst a působišť plnilo ještě další role. Školství nemělo jen funkci vzdělávací, ale svým působením podporovalo vlastenectví, morálku dětí a mládeže, umožňovalo pokračovat ve vzdělávání v mateřském jazyce.⁴⁸ Církev se kromě pastorační angažovala také v osvětě, kulturní a pečovatelské činnosti (péče o nemocné vojáky, osamělé matky s dětmi, sirotky).⁴⁹ Polský hřbitov (přesněji

---

45 IPMS, A 9 VII/8, Zpráva národnostního referátu, s. 22. Bibliografie polských časopisů vycházejících v Tel Avivu, po dobu pobytu uprchlíků, čítá kolem 20 položek. Jan KOWALIK, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku*, sv. 1–4, Lublin 1976 (č. 330, 475, 483, 550, 609, 852, 1264, 1403, 1435, 1634, 1916, 1966, 2587, 2647, 2692, 3309, 3491, 3742, 3897).

46 *Rząd Polski – dla uchodźstwa. Na marginesie 2-lecia Delegatury M.O.S. w Palestynie*, Gazeta Polska, 21. 2. 1943, s. 3.

47 AAN, Akta Antoniego Pajaka i jego rodziny, sign. 20, „Spis organizacji polskich i związków w Palestynie“, 7. 2. 1945, s. 2 (uvádí 18 organizací); ibidem, „Wykaz Polskich Organizacji Społecznych w Palestynie uprawnionych do wysłania po dwu Delegatów na Zjazd Przedstawicieli Polskich Organizacji Społecznych, który odbył się w niedzielę dnia 26. stycznia 1947 roku w sali Nowego Domu Polskiego w Jerozolimie“, s. 2–3 (23 organizací); BPOSK, Rps 1279, Papiery S. Rosmańskiego, „Wykaz organizacji i stowarzyszeń okręgu Tel-Aviv“, 16. 2. 1947 (uvádí 28 organizací).

48 J. DRAUS, *Szkoły polskie w Tel-Awiiwie 1940–1947*, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych, sv. 39, Kraków 1987, s. 113–126.

49 Archiwum Katedry Polowej Wojska Polskiego w Warszawie (dále jen: AKP), Du III/T. 263/2, „Sprawozdanie z działalności Katolického Duszpasterstwa Polskiego w Palestynie za rok 1944“

řečeno zvláštní část katolického hřbitova v Jaffě) měl význam pro kolektivní vědomí uprchlíků. Udržoval paměť o kořenech a tím sceloval polské společenství. V letech 1941–1948 zde bylo pochováno kolem 60 Poláků. Mezi těmito uprchlíky byli představitelé elity: rytíři řádu Virtuti Militari, státní úředníci, poslanci, manželka posledního předsedy vlády Druhé Polské republiky.⁵⁰

Život však byl rozmanitější a telavivští Poláci nevěnovali veškerý čas jen národním otázkám. Jistě, stejně jako doma se účastnili společenského života, čehož dokladem byly plné sály při koncertech, divadelních představeních a tanečních zábavách. „Dne 9., 13. a 16. listopadu 1941 v 19:30 hod.“ – čteme v jedné z tiskových zpráv – „polské literárně-umělecké divadlo při Výboru polských uprchlíků v Tel Avivu vystupuje s dvojdílnou revue ve 14 obrazech nazvanou „Pořádek musí být!“ z pera Zenona Wardana“.⁵¹ Jiné oznámení zvalo: „prof. Nikolajewski se svým orchestrem v nově otevřené kavárně a restauraci Roni Bar, Tel-Aviv, Hajarden 3“ a dole menším písmem: „taneční odpoledne a večerní dancing“.⁵²

Místní polský tisk pravidelně psal o důležitých, ale i méně závažných záležitostech, čímž vznikala unikátní kronika každodenního života uprchlíků. Disponujeme tak údaji a zprávami o výplatě podpory, setkáních spolků, službách zdravotního střediska nebo hledání členů rodin rozdělených válkou. Současně se objevují také jiné informace. Svou reklamu publikují továrna vodek, líkérů a koňaků Kapps Ltd (ul. Peretz 3) a přesvědčují: „Vodka dodává síly – Kappsova ještě víc“.⁵³ Oděvní salón J. Shapira (ul. Allenby 67) nabízel „nejnovější modely kabátů, kostýmů, oblečení a pláště – pro dámy, pány i děti“.⁵⁴ Výbor polských uprchlíků v Tel Avivu organizoval sportovní klub „s následujícími sekcemi: 1) plavecká a veslařská, 2) fotbalová, lehkooatletická a sportovních her, 3) tenisová a boxerská, 4) výletní“.⁵⁵

Pozornost uprchlíků se nesoustředila výhradně jen na polské otázky, ale jejich život se do značné míry odehrával v rámci polské komunity. Zajišťovala naplnění různých potřeb ve snaze vytvořit zdání normálního života. Tvořila také druhou stránku tohoto jevu. Jak dokládají současné zprávy, Poláci (vyjma

---

(10. 1. 1945), s. 4–5.

50 Zachovalo se 59 hrobů, na území této části hřbitova bylo pohřbeno několik dalších uprchlíků, jejichž náhrobky se nedochovaly. Artur PATEK, *Polski cmentarz w Jafie. Z dziejów Polonii w Izraelu*, Kraków 2016, s. 83–84, 195–198.

51 Představení se hrálo dvacetkrát (také mimo Tel Aviv). *Gazeta Polska*, 6. 11. 1941, s. 1.

52 *Ku Wolnej Polsce*, 31. 12. 1941, s. 25; *Gazeta Polska*, 24. 12. 1941, s. 2; *ibidem*, 28. 12. 1941, s. 2.

53 *Gazeta Polska*, 17. 12. 1943, s. 2; taktéž: A. KLUGMAN, *Polonica w Ziemi Świętej*, Kraków 1994, s. 66.

54 *Gazeta Polska*, 28. 3. 1943, s. 4.

55 *Gazeta Polska*, 19. 5. 1943, s. 4.

individuálních případů) drželi pospolu a neintegrovali se do místní společnosti. Lze to pochopit, vezme-li v úvahu kulturní rozdíly, ale i odlišnost mentalit.⁵⁶

Do víru polského života se zapojilo mnoho utečenců židovského původu. Část se považovala jednoduše za Poláky. Vstupovali do uprchlických organizací, pracovali v redakcích novin, plnili přednáškové sály. Podíleli se na vytváření tamního „kousku Polska“. Další zase od počátku udržovali kontakty především s místním židovským obyvatelstvem, pocházejícím z Polska, a neúčastnili se uprchlických aktivit.⁵⁷

Politická tvář

Protože politika byla hybatelem válečné emigrace, znamenala pro uprchlíky důležité téma. Valná většina stála na straně exilové vlády. Problémem bylo, že poté, co západní mocnosti přestaly tuto vládu akceptovat (5. července 1945), přestala ztělesňovat reálnou politickou sílu. O míře podpory pro polskou vládu v Londýně můžeme soudit na základě akce uspořádané během výplaty zářijové podpory v roce 1945. Jednalo se o podpis společného svolání Dohodovacího výboru polských organizací (Komitet Porozumiewawczy Organizacji Polskich) v Tel Avivu a tamního KUP pro britskou Labour Party, která na konci července, po mnohaleté vládě konzervativců, převzala ve Velké Británii moc.

Toto svolání bylo dramatickým apelem na uznání práv polského národa „k demokratické vládě a suverenitě“.⁵⁸ Podepsalo ho 2543 uprchlíků a ztotožňovalo se s ním 2292 osob (tj. 90 %), proti bylo 48 a zdrželo se 203 utečenců.⁵⁹ Dokonce, i když zohledníme, že „ve většině případů se hlava rodiny podepisovala za celou

---

56 IPMS, A 9 VII/8, Zpráva Národnostního referátu, s. 18.

57 BJ, ADP, sign. 11855 IV, Zpráva T. Malického, s. 86–87.

58 IPMS, Kolekcja 660/4, „Apel do Partii Pracy w Wielkiej Brytanii“.

59 Pro srovnání v Jeruzalémě odevzdalo z 2127 oprávněných „kladný“ hlas 1832 uprchlíků (40 bylo proti a 255 se zdrželo hlasování), v Rechovotu – 496 (z 504 oprávněných), v Haifě – 187 (z 232 oprávněných). V Jeruzalémě se akce organizovala při výplatě srpnové podpory, podepisovalo se svolání vládních představitelů a polských úřadů v Palestině, které bylo zasláno po stažené akceptaci exilové vlády. Iniciátorem sběru podpisů byl Ústřední výbor polských uprchlíků v Palestině (Centralny Komitet Uchodźców Polskich w Palestynie). BJ, ADP, sign. 11855 IV, Zpráva T. Malického, s. 92.

rodinu⁶⁰ a někteří se obávali, že „hlas proti“ je může zbavit nároku na podporu, politické přesvědčení většiny emigrantů nevzbuzuje pochybnosti.⁶¹

„Skutečným představitelem státu a polského národa je ústavní prezident a legální polská vláda v Londýně,“ čteme v provolání, jež zástupci polské emigrace v Palestině sepsali poté, co Velká Británie uznala vládu ve Varšavě.⁶² Mezi signatáři z Tel Avivu byli mj. generální konzul Polské republiky Henryk Rosmarin, Výbor polských uprchlíků a Dohodovací výbor polských organizací v Tel Avivu. Pod provolání se osobně podepsali polští uprchlíci z Tel Avivu a dalších míst v Palestině. Politický program byl jednoduchý a požadoval „(1) navrátit Polsku nezávislost a (2) označit „lublinský výbor“ za uzurpátory vnucené Sověty. V deklaraci přiložené k provolání byla vyjádřena vůle, aby představitelé vlády Polské republiky v Londýně plnili další morální a materiální péči o uprchlíky a reprezentovali je před místními orgány.⁶³

Vznikalo přesvědčení, že právě emigrace zastupuje tradici předválečné, suverénní republiky. Váleční uprchlíci jimi nadále zůstávali i po ukončení války, ale čím dál častěji se používalo označení „politická emigrace“. Formoval se svébytný kodex chování. Ti, kdo zůstali loajální k vládě ve Varšavě, nemohli počítat s přátelskými vztahy, nikdo je nezval ke stolu. Ti, kteří porušili tato nepsaná pravidla, museli počítat s bojkotem.⁶⁴

Podpora polské vlády v Londýně byla v mnoha případech prostě nutná. Takové stanovisko určovaly vlastní životní zkušenosti. Například utečenci z východní části Polska se nemohli vrátit do svého rodného kraje, protože ho zabral SSSR. Nemohli také zapomenout na roky strávené v sovětském vyhnanství a zajetí. Na rozhodnutí zůstat v exilu měla vliv služba v armádě generála Anderse, kterého nová varšavská vláda označila za politického a ideového nepřítele.

To, že v zásadních věcech se hovořilo jedním (nebo pouze jedním) hlasem, neznamenalo, že emigranti byli v jiných otázkách jednomyslní. Přes skrovné rozměry tohoto prostředí v něm existovaly hluboké politické rozdíly. Ostrý konflikt rozděloval

---

60 Ibidem.

61 Britové odhadovali, že sympatizantů s londýnskou vládou bylo až 98 % polských utečenců v Palestině. UNA, UNRRA, S-1021-0151-13, „Notes concerning the support of Polish refugees in Palestine“, bez datace (pravděpodobně konec roku 1945). BPOSK, Rps 1279, Papiery S. Rosmańskiego, poznámka, bez datace (druhá polovina roku 1945), s. 3; hovoří o podpoře vlády z 90 %.

62 AAN, Akta Antoniego Pająka, sign. 19, „Do Uchodźstwa Polskiego w Palestynie“, s. 2; totéž provolání také in: IPMS, Kolekcja 660/4.

63 Ibidem, s. 2–4.

64 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dále jen: AIPN) BU 1419/88, Objektový svazek s krycím názvem „Reduta“ / „Upadli“, s. 100, Zpráva nazvaná „Prasa i propaganda reakcyjna“.

lidi spojené s předválečným vládním aparátem (pilsudčící, přívrženci sanace) a stoupence nové vlády (generála Władysława Sikorského), tzv. antisanace. To vedlo k intrikám a vnitřním rozepřím. Trpěla tím soudržnost emigrace a její potenciál.

Formálně zde působilo několik politických stran, které byly odtrženy od zázemí ve vlasti a od přílivu členů. Rychle vyšlo najevo, jak je obtížné účinně působit v nových podmínkách. Většina měla salonní charakter a za svůj význam vděčily silným osobnostem svých předsedů. V Tel Avivu byli nejpočetnější pilsudčící, kteří se v roce 1944 zorganizovali do skupiny nazývané Svaz práce pro stát (Związek Pracy dla Państwa). Ve válečných letech se v Palestině formovalo důležité politické centrum tohoto prostředí,⁶⁵ když po pádu Polska v září 1939 mnoho politiků a vojáků spojených se sanací odešlo (spolu s vládou) do Rumunska, odkud se pak dostali na Blízký východ. Ocitli se mezi nimi ministři posledního kabinetu Druhé Polské republiky, poslanci a senátoři, vysoce postavení úředníci, důstojníci a další.⁶⁶ Zástupci dalších politických táborů neměli takové možnosti a jen některým se podařilo později přejít přes hranice.

V Tel Avivu měli svou základnu také komunisté. Soustředili se kolem Svazu polských vlastenců na Středním východě (ZPP, Związek Patriotów Polskich na Środkowym Wschodzie) vzniklého v roce 1944.⁶⁷ Tyto skupiny byly nejvíce vidět, působily pod různými vývěsními štíty, což mělo v emigraci vytvářet zdánlivý dojem více vlivů, ale ve skutečnosti to přispívalo k její destabilizaci. Nezískaly výraznější

---

65 W.T.D. [Wiktor Tomir DRYMMER], *Pilsudczycy w Palestynie*, Na Straży (Jeruzalém), č. 28–30, 1946, s. 9–11; Alicja BIENKOWSKA, *Działalność Związku Pracy dla Państwa na Bliskim Wschodzie w czasie drugiej wojny światowej*, Archiwum Emigracji. Studia. Szkice. Dokumenty 2009, s. 1 (10), s. 73–90; Marek SIOMA, *Pilsudczycy w Palestynie 1940–1945*, w: *Polska bez Marszałka. Dylematy pilsudczyków po 1935 roku. Zbiór studiów*, Mariusz Wołos, Krzysztof Kania (red.), Toruń 2008, s. 125–149.

66 V Tel Avivu působili mj. bývalí premiéři Sławoj Składkowski a Janusz Jędrzejewicz, Wiktor Tomir Drymmer (ředitel Konsulárního odboru ministerstva zahraničních věcí), generál Jakub Krzemieński (před válkou předseda Nejvyšší kontrolní komory), vicemarsálek senátu Stefan Dąbkowski, Witold Grabowski (ministr spravedlnosti). W. T. DRYMMER, *W służbie Polsce. Wspomnienia żołnierza i państwowca z lat 1914–1947*, Kraków 2014, s. 354; A. BIENKOWSKA, *Działalność Związku Pracy*, s. 73, 74, 76.

67 Jacek PIETRZAK, *Działalność komunistów wśród polskiego wychodźstwa na Bliskim Wschodzie w świetle materiałów kontrwywiadu Polskich Sił Zbrojnych (1944 r.)*, Dzieje Najnowsze 2006, č. 3, s. 119–136; Helena ZATORSKA, *Spoza smugli cienia. Wspomnień ciąg dalszy*, Kraków – Wrocław 1985, kap. 4 (subjektivní vzpomínky členky Svazu polských vlastenců).

podporu,⁶⁸ ale jejich síla vzrostla poté, co Velká Británie v červenci 1945 uznala vládu ve Varšavě.

Specifikou politického života bylo to, že tón mu neudávaly strany, nýbrž formálně nestranické organizace a spolky (svazy bývalých vojáků, profesní či vědecké spolky atd.), které však nebyly apolitické, neboť se podílely na činnosti ve prospěch obnovení polské samostatnosti. Na rozdíl od salonních politických stran mohly být považovány téměř za masové, protože soustředily (v celé Palestině) několik desítek až několik stovek členů.⁶⁹

Problémy

Ústřední rada polské emigrace v Palestině (Rada Naczelnia Uchodźstwa Polskiego w Palestynie)⁷⁰ odhadovala, že na konci roku 1947, po evakuaci rodin vojáků do Velké Británie, zůstalo ve Svaté zemi přibližně 1100 polských válečných emigrantů. Mezi nimi se nacházelo „přibližně 5 % nakažených tuberkulózou a 20 % trpících jinými nemocemi včetně psychických onemocnění, 5 % zločinců (zlodějů, podvodníků, zločineckých typů atd. trestaných ve vlasti nebo v Palestině)“.⁷¹ Velké procento představovaly osoby starší padesáti let, osamocené matky s dětmi a sirotci. Téměř každý pátý byl schopen lehké fyzické práce. Ostatní potřebovali nepřetržitou péči.⁷²

Nevíme, jak konkrétně tento jev vypadal v Tel Avivu, ale můžeme soudit, že i tam se vyskytovaly podobné problémy. Hovoří pro to několik předpokladů. Značnou část uprchlíků, kteří se v roce 1942 a později ve městě usadili, tvořili bývalí vězni sovětských táborů. Dramatické zážitky, podvýživa a práce nad fyzické síly v táborech a ve vyhnanství se staly příčinou vyčerpání, nemocí a předčasných úmrtí. Kondici emigrantů ovlivňovala také povaha palestinského klimatu. Parná a suchá léta zvyšovala riziko slunečního úžehu a odvodnění organismu, což vedlo k úbytku sil a dokonce k ohrožení života. Většina Poláků, jejichž úmrtí bylo

68 Na podzim 1945 se počet stoupenců těchto skupin v celé Palestině odhadoval na zhruba 300 osob. BJ, ADP, sign. 11855 IV, Zpráva T. Malického, s. 94–95.

69 IPMS, Kolekcja 660/4, Dopis prezidia Ústřední rady polské emigrace v Palestině Radě polských politických skupin v Londýně, Jeruzalém 23. 3. 1946.

70 Ústřední organizace politického a občanského významu se sídlem v Jeruzalémě. Jejím cílem byla konsolidace polské emigrace v Palestině. Vyjadřovala věrnost vládě Polské republiky v exilu. Působila v letech 1945–1948. IPMS, A 76/1, Statut Ústřední rady polské emigrace v Palestině.

71 IPMS, Kolekcja gen. Andersa (dále jen: KGA) 11/398, Dopis gen. Tadeusze Bora-Komorowského gen. Władysławu Andersovi, Londýn 16. 12. 1947, s. 70.

72 Ibidem, s. 70.

zaznamenáno v „Liber defunctorum“ tamní katolické farnosti v Jaffě, zemřela ještě před ukončením 50. rokem (52 z 64 osob), z toho 18 zemřelo hned po narození nebo v dětství.⁷³

Válečné prožitky a prodlužující se pobyt v exilu působily negativně na etickou citlivost. Část Poláků neměla vůbec zájem o hledání práce a raději spoléhala výhradně na podporu. Její výše sice neuspokojovala všechny potřeby,⁷⁴ ale zajišťovala existenci. Někteří vědomě zůstávali na podpoře, protože nechtěli vykonávat fyzickou práci pod úrovní své kvalifikace.

Příjemci podpory nebyli povinni vykazovat žádnou aktivitu. Proto také s postupem let klesal zájem o společenskou a kulturní činnost. Jak uváděla polská katolická pastorec, ne všichni dokázali odolat pokušením života, což vedlo k úpadku morálky (prostopášnost a hledání zapomnění v pijáctví atd.).⁷⁵ Někteří (byli mezi nimi spoluobčané židovského původu) nacházeli zaměstnání například v kibucech a současně se „formálně zařizovali tak, aby to neovlivnilo podporu získávanou z polských fondů“.⁷⁶

Profesní nečinnost⁷⁷ přispívala ke sporům a intrikám, bojům o funkce. „Postupem času již takřka každý uprchlík zdůrazňoval, jak významnou osobností byl v Polsku, protože se každý rok slušelo měnit složení výborů, představenstev, ředitelství a prezidií, měnila se celá sestava.“⁷⁸ Vznikaly kliky a kotérie různých odstínů.

Našli se výtržníci a hledači snadného výtěžku, demoralizovaní válkou a pobytem v sovětských táborech. Tamní tisk nejednou psal o polských uprchlících, kteří se dostali do konfliktu s právem. „Following the increasing number of thefts throughout the country, 20 Polish refugees with criminal records were rounded up by the Tel Aviv police under the Emergency regulations,“ informoval v srpnu 1944 židovský anglojazyčný deník „The Palestine Post“.⁷⁹ O několik měsíců dříve

73 Údaje pro období 1941–1948. A. PATEK, *Polski cmentarz w Jafie*, s. 78, 198.

74 Stávalo se, že z důvodu nedostačujících prostředků mnoho uprchlíků šetřilo na jídle a oblečení. *Budżet samotnego uchodźcy*, Kurjerek Codzienny (Tel Aviv), č. 40 (25. 4. 1941), s. 6; L. BERGER, *Czy uchodźców w Palestynie*, s. 6.

75 AKP, Du III/T. 263/2, „Sprawozdanie z działalności Katolickiego Duszpasterstwa Polskiego w Palestynie za rok 1944“, s. 7–9.

76 BJ, ADP, sign. 11855 IV, Zpráva T. Malického, s. 87.

77 Podle UNRRA v prosinci 1945 pracovalo v Palestině 360 polských uprchlíků, kteří nepobírali podporu. UNA, UNRRA, S-1021-0151-13, „Information on Polish refugees in Palestine“, s. 1–2.

78 IPMS, A 9 VII/8, Zpráva Národnostního referátu, s. 22.

79 Poznámka v čísle ze dne 29. 8. 1944 (s. 3); Viz také *Intruder found under table*, The Palestine Post, 11. 1. 1945, s. 3. Deník vycházel v letech 1932–1950. Od roku 1950 vycházel pod změněným názvem The Jerusalem Post.

(v lednu) policie v Tel Avivu zatkla 38 uprchlíků obviněných z loupeže a krádeže. Mezi zadrženými byli mj. propuštěnci z armády.⁸⁰

Docházelo k rozporům v polsko-židovských vztazích, ačkoliv se celkově vyvíjely dobře. Někdy se jednalo o drobnosti, jako byly hádky o příslbovečný stolek v kavárně nebo místo v autobuse. Docházelo však i k závažnějším incidentům. Jako například v listopadu 1942, kdy střet mezi žáky polské střední školy v Tel Avivu a mládeží z blízké židovské průmyslové školy vyústil v nepokoje. Na budovu střední školy házeli kameny, několik výrostků se snažilo vtrhnout dovnitř. Na ulici se shromáždil dav. Bylo zaznamenáno několik incidentů (křik, slovní nářázky). Zasahovalo polské četnictvo a britská policie. Vyhrocené nálady se podařilo uklidnit teprve po několika dnech díky rozhodné reakci Židovské agentury a Histadrutu.⁸¹

O tři roky později, v září 1945, spor vyvolala roztržka na bazaru na okraji Tel Avivu, jíž se účastnili dva Poláci. Jak uvedla policejní zpráva, skupina místních Židů uspořádala honičku, při níž létaly kameny, jeden Polák použil revolver a zranil židovského mládence.⁸²

Stávalo se, že incidenty byly zveličované a vzbuzovaly emoce na obou stranách. Bylo to projevem velké citlivosti v polsko-židovských vztazích. Je možné, že právě tato citlivost způsobila, že zmíněný střet mezi žáky polské a židovské školy přesáhl rámec žákovské bitky a přinesl vážné důsledky. Křehkou základnu oboustranných vztahů zapříčinilo mnoho důvodů: vzájemné křivdy způsobené ještě ve vlasti, výtržnosti opilých polských vojáků, napjatá situace v Palestině (arabsko-židovský konflikt). Židé poukazovali na antisemitské chování v armádě generála Anderse. Poláci zase zdůrazňovali problematiku dezertce vojáků židovského

---

80 AAN, MPiOS 94, Zpráva delegáta zastoupení MPiOS v Tel Avivu za leden 1944, Jeruzalém 20. 3. 1944, s. 137; *Prison for three soldiers*, The Palestine Post, 24. 2. 1944, s. 3. Taktéž dřívější článek: *Three Polish soldiers to prison for robbery*, ibidem, 1. 4. 1943, s. 3.

81 IPMS, A 20.4a/125, „Akta w sprawie zajśc polsko-żydowskich w Tel-Awivie“ (listopad 1942). O průběhu konfliktu informoval zástupce MPiOS T. Lubaczewski v dopisech ministru S. Koto-vi: BJ, Papiery Stanisława Kota, Przyb. 120/83; AAN, MPiOS 94, s. 327–328. Mezi příčinami sporu byla mj. uváděna komunistická provokace, antisemitské nálady v polské armádě, dokonce inspirace ze strany vládního aparátu (ředitelka školy Helena Baryszowa byla spojována s pilsudčíky a jedním z učitelů byl předválečný premiér Janusz Jędrzejewicz). Ibidem; W. T. DRYMMER, *W służbie Polsce*, s. 353; Izabela STELMASIAK, *Polityczna i pedagogiczna aktywność Janusza Jędrzejewicza na emigracji (1939–1951)*, Biuletyn Historii Wychowania, č. 25, 2009, s. 43.

82 BJ, ADP, sign. 11855 IV, „Sprawy polskie w prasie palestyńskiej“, Biuletyn č. 15, 27. 9. 1945, č. 16, 28. 9. 1945. O incidentu informovalo mnoho židovských tiskovin, například Dawar („Polák střelil židovského mládence a zranil ho“), Haboker („Polák střelil Žida na ulicích Tel Avivu“), Haarec („Židovský mládenec těžce zraněn po výstřelu v Tel Avivu“). Podle: ibidem (překlad z hebrejského jazyka). Viz také: *Youth shot in Tel Aviv*, The Palestine Post, 27. 9. 1945, s. 3.

původu z polské armády a vytýkali Židům jejich neloajalitu. Příchod polských jednotek do Palestiny vytvořil pro dezerci podmínky, protože Židé se cítili být doma a chtěli se zapojit do rozvoje své vlasti. Budoucnost spojovali s Palestinou, protože jejich blízcí zahynuli v důsledku holocaustu. Za dané situace věrnost polské uniformě ustupovala před loajalitou vůči Erec Jisrael.⁸³

Konec války pro uprchlíky neznamenal konec jejich problémů. Naopak k již stávajícím se přidaly nové a závažnější. Politická rozhodnutí britské moci (stažení uznání exilové vlády) přinesla pocit velkého zklamání a nejistoty. Co dál s podporou, kdo bude zastupovat naše zájmy?

Polské instituce v Palestině postupně přejímali představitelé prosovětské moci ve Varšavě. V létě 1945 otevřel svou kancelář v Tel Avivu Delegát prozatímní vlády Národní jednoty a na podzim byl zřízen konzulát řízený z Varšavy.⁸⁴ To vše komunistům usnadnilo infiltraci prostředí emigrace a podněcování vnitřních konfliktů.⁸⁵

Situace uprchlíků se ještě více zkomplikovala na konci roku 1947, kdy v Palestině propukla arabsko-židovská občanská válka. Polští obyvatelé Tel Avivu a sousední Jaffy se ocitli na hranici obou nepřátelských táborů. Obě města dělila frontová linie, opuštěný široký pás zástavby. Jak informoval generál Józef Wiatr, velitel Vojenských jednotek na Středním východě, Poláci, aby mezi sebou udrželi kontakt, překračovali tento „neutrální pás“ hlídáný ozbrojenými jednotkami a byli podezřelí z toho, že vedou špionáž pro jednu nebo druhou stranu.⁸⁶

Podezření zacházelo ještě dále. Šířily se neověřené zprávy, že demobilizovaní polští vojáci měli školit arabské jednotky a dokonce bojovat na jejich straně. „The Palestine Post“ uváděl, že během útoku na židovské pozice v oblasti Tel Avivu slyšeli

---

83 Do března 1944 počet dezertérů činil 2972 osob. Šíře viz Tomasz GAŚSOWSKI, *Pod sztandarami Orła Białego. Kwestia żydowska w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny światowej*, Kraków 2002, s. 146–176; Kazimierz ZAMORSKI, *Dezercje Żydów z Armii Polskiej*, *Zeszyty Historyczne*, Paryž 1993, z. 104, s. 5–22; Dow LEVIN, *Aliyah „vav“: The Mass Desertion of Jewish Soldiers from the Polish Army in Palestine, 1942–1943*, Shvut. Studies in Russian and East European Jewish History and Culture (Tel Aviv – Beer Sheva), vol. 5 (21) 1997, s. 144–170.

84 Funkci delegáta vykonával Romuald Gadomski, bývalý člen Komunistické strany Polska (Komunistyczna Partia Polski). Vedoucím konzulátu v Tel Avivu se stal Ludwik Epstein, aktivista Komunistického svazu polské mládeže (Komunistyczny Związek Młodzieży Polskiej), který od roku 1937 pobýval v Palestině. Bożena SZAYNOK, *Z historii i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007, s. 57.

85 AIPN BU 1419/88, „Notatnik agenta za okres od 30. 8.–13. 9. 1947“, s. 92–95 a další (zpráva agenta tajných služeb spojeného s mocenským aparátem ve Varšavě).

86 IPMS, A VIII 3/3, Dopis gen. Józefa Wiatra gen. Władysławu Andersovi, 15. 1. 1948, s. 1; o podezření, že uprchlíci jsou špioni, viz také BPOSK, Rps 1279, Papiery S. Rosmańskiego, Dopis s. Rosmańskiego A. Pająkovi, předsedovi Ústřední rady polské emigrace v Palestině, 12. 1. 1948.

obránci rozkazy vydávané v polském jazyce.⁸⁷ V arabském prostředí bývali Poláci prezentováni jako osoby sympatizující a spolupracující s Židy. Bylo zaznamenáno několik útoků na polské uprchlíky. V Jaffě arabské skupiny pobily Poláky, v Tel Avivu v polovině ledna 1948 židovské podzemí (patrně Irgun Cvai Leumi) zlikvidovalo bývalého vojáka armády generála Anderse pod záminkou údajné spolupráce s Araby.⁸⁸ O silverstrovské noci 1947 byly poničeny prostory Společnosti pro pomoc Polákům (Towarzystwo Pomocy Polakom) a Sdružení občansky pracujících žen (Koło Pań Pracujących Społecznie) v Tel Avivu (sídlily v jedné budově), když se do těchto prostor dostali židovští uprchlíci z pohraničí Tel Avivu a Jaffy.⁸⁹

Vznik této pro Poláky nepříznivé situace ovlivnily různé faktory: (1) atmosféra přehnané podezřívavosti doprovázející období války a politického napětí, (2) agitace ze strany komunistů, která tvrdila, že polská emigrace je „fašistická“, posluhuje britským imperialistům a pomáhá arabské straně;⁹⁰ (3) rozmístění Poláků jak v židovských střediscích (Tel Aviv, Rechovot), tak i arabských (Jaffa, východní Jeruzalém, Ramla); pohyb mezi nepřátelskými tábory vzbuzoval podezření obou stran;⁹¹ (4) mezi uprchlíky se našli lidé bez morálních zábran, kriminálníci a zjevně antisemité, a třebaže představovali mizivé procento,⁹² jejich počínání bylo velmi destruktivní. Jak příznával zmíněný generál Wiatr, tito lidé se zabývali pašováním „ze židovských center do arabských středisek, čímž vydělávali velmi tučné částky“; podle židovské strany měli také provádět „s arabskými bandami útoky na židovské konvoje, vlaky a sklady.“⁹³

---

87 *Haganah stalls Arab attack*, The Palestine Post, 23. 3. 1948, s. 3.

88 Záležitost představujeme velmi zběžně, protože šíře je popsána v: Artur PATEK, *Polska emigracja niepodległościowa w Tel Awiwie po drugiej wojnie światowej (1945–1948)*, Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne, t. XXIV, Jan Machnik i Irena Stawowy-Kawka (red.), Kraków 2016, s. 112–114.

89 IPMS, A VIII 3/3, Dopis gen. J. Wiatra gen. W. Andersovi, s. 2; BPOSK, Rps 1279, Papiery S. Rosmańskiego, dok. 44: „Sytuacja w Palestynie na dzień 5. stycznia 1948 r.“, s. 3.

90 Tato tvrzení se objevila v dopise Generálního konzula Polské republiky v Jeruzalémě (podřízeného varšavské vládě). Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, fond 21/49/697, „Wytyczne do oceny sytuacji politycznej w Palestynie“, 16. 1. 1948.

91 BPOSK, 1608, *Sytuacja Polaków w Palestynie*, Sprawy Bliskiego i Środkowego Wschodu, no 4, 16. 1. 1948, s. 2.

92 Zmínili jsme se o tom na začátku této podkapitoly. IPMS, KGA 11/398, Dopis gen. T. Bora-Komorowského gen. W. Andersovi, s. 70.

93 IPMS, A VIII 3/3, Dopis gen. J. Wiatra gen. W. Andersovi, s. 1–2.

Závěr

Tel Aviv byl důležitým městem nejen pro židovské emigranty z Polska, ale také pro polské uprchlíky za druhé světové války. V exotickém prostředí se Polákům podařilo vytvořit náhražku vlasti. Uprchlíci v celé své rozmanitosti tvořili jistou mikrokomunitu, která se odlišovala od místní společnosti. Tato skupina žila vlastním životem, měla vlastní problémy, radosti i strasti. Měla také výraznou zvláštnost – velké procento nemocných a osamělých lidí, kteří vyžadovali péči, vysoký podíl žen, netypickou sociální a profesní strukturu (výrazný podíl inteligence a osob se svobodným povoláním) a pestré složení z hlediska národnosti a vyznání.

Snaha načrtnout komplexní obraz není jednoduchá. Překvapuje neobvykle bohatá sociální a kulturní aktivita uprchlíků, zvláště uvažíme-li početně střídmé proporce tohoto prostředí. Převážná většina se přikláněla k národním hodnotám, stavěla se na stranu nezávislosti Polska. Tyto a mnoho dalších úspěchů doprovázely negativní jevy – hluboké politické rozdíly, vnitřní roztržky, intriky a až patologické chování. Těm posledním chyběla pracovní aktivita, protože většina uprchlíků se spokojovala s podporou a nehledala práci. Prodlužující se pobyt utečenců a mizivá perspektiva na rychlý návrat do vlasti způsobovaly frustraci. U některých osob válečné prožitky oslabily etické a morální standardy, někteří se dostávali do střetu se zákonem.

„Polský“ Tel Aviv lze zkoumat v několika rovinách. Na jedné straně osudy Poláků, válečných uprchlíků, které soukolí dějin zaneslo do města na březích Jarkonu. To oni vytvářeli instituce národního života v emigraci. Existuje také širší rozměr související s bádáním politické emigrace, nejen polské. V osudech telavivských Poláků se promítají problémy válečné emigrace: (1) zájem o politiku vyplňoval smysl života; (2) čím dál větší starosti způsobovaly existenční problémy – podpora stačila na zachování života, ale neumožňovala žít důstojně; (3) strukturální a sociální nepřizpůsobivost inteligence k životu v nových podmínkách; (4) vědomí absence jakéhokoliv vlivu na změnu politické situace v zemi, ve výsledku pocit bezmoci a mizivé perspektivy a následně apatie, spory a konflikty.

Bylo by zajímavé představit, jak se vyvíjely životní cesty uprchlíků po opuštění Tel Avivu. Jak těch, kteří se vrátili do vlasti, tak i oněch, kteří zůstali v emigraci. Tento jev si zaslouhuje zvláštní pozornost a bezpochyby by znamenal zajímavé doplnění celkového obrazu analyzované společnosti.

(Přeložila Markéta Tardy Páralová)

Polish war refugees in Tel Aviv (1939–1948). A portrait of the community

ARTUR PATEK

In 1939–1948, an important centre of Polish pro-independence emigration emerged in Tel Aviv. In January 1945 2,291 Polish civilian war refugees resided there (6,718 in all of the Holy Land). Palestine was at the time a Mandatory Territory of the League of Nations, governed by Great Britain. The refugees attempted to create a semblance of home abroad. They led an active national (social, cultural and political) life. Numerous Polish organisations and associations, schools, healthcare and pastoral service were organised in Tel Aviv, and books and newspapers were published.

Despite their diversity, the refugees created a community which differed from the local one, and had its own life and problems. It also had clear distinguishing features – it included a large percentage of ill and lonely persons who required care; it had a high rate of feminisation, an atypical social and occupational structure (a high percentage of intelligentsia and freelance professions), and a varied ethnic and religious composition. The refugees included many members of pre-war elites, scientists, people of culture and politicians.

The majority of the Poles declared their attachment to national values and supported independent Poland. However, this was also accompanied by negative phenomena – political divisions, internal feuds and scheming. Most refugees settled for a welfare benefit and did not look for work. The unlikelihood of returning home in the near future led to frustration. In some people, war experiences weakened ethical and moral standards; some came into conflict with the law.

The lot of the Poles from Tel Aviv showed in a nutshell the problems of pro-independence emigration: (1) an interest in politics pervaded their lives; (2) material concerns caused increasing worry – benefits were sufficient to prevent starvation, but not enough to live a decent life; (3) the intelligentsia's lack of structural and social adjustment to life in new conditions; (4) awareness of having no say in changing the political situation in the homeland.

STUDIE

Česká generační paměť
druhé světové války¹

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ: The Czech Generational Memory of the Second World War

The article adds to Second World War memory research by presenting the outcomes of a recent empirical survey conducted with two generations in the present-day Czech Republic. One generation lived the majority of their lives under Communism while the second generation was born after the fall of Communism. The analysis revealed an important generational gap in the way the Second World War is remembered and perceived. While the older generation preferred to construct the Second World War rather as a set of home events focused on the traditional „Communist“ narrative of persecution and resistance, the younger generation tended to perceive the Second World War in more abstract, globalized and „western“ terms with the Holocaust as a key element. The article emphasizes a fact important for the present-day Czech collective identities; this means the tendency of the young generation to perceive the war in abstract terms, but incorporating a home narrative of suffering.

---

1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2018_006 Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk IV.

Key words: Memory – Generation – Second World War – historical consciousness – Czech identity

V roce 2019 uplyne třicet let od doby, kdy pádem komunismu došlo v naší zemi k hluboké restrukturalizaci individuálního a kolektivního vztahu k minulosti. Otázka, jak vykládat, interpretovat a reprezentovat minulost byla úzce spojena s potřebou vybudovat novou post-socialistickou kolektivní identitu založenou na demokratických hodnotách a liberální ekonomice. Hledání nové „české paměti“ bylo podpořeno nejen celou řadou publikací revidujících ideologicky pokřivený výklad minulosti v intencích nové politické kultury, ale také vzestupem nejrůznějších orálněhistorických projektů mířících na širokou veřejnost.² Je nasnadě, že nejvíce prací bylo věnováno období komunismu, také z toho důvodu, že většina české společnosti si tuto dobu ještě velmi dobře pamatuje.

Rapidně ubývajícím menšinou je ta část obyvatelstva, jež může na základě osobních zážitků vzpomínat na druhou světovou válku. To však není jediným důvodem, proč se tato studie zaměřuje na období, které komunismu předcházelo. Spolu s pamětí komunismu, kolonialismu a holokaustu je paměť druhé světové války považována za jednu ze zakládajících pamětí společné evropské identity.³ V posledních letech se o tomto dědictví minulosti intenzivně diskutuje nejen na akademické, ale i na politické úrovni. Rozšíření Evropské unie totiž s sebou mj. neslo také vznesení nároků východoevropských států na uznání minulosti s rozdílnými zkušenostmi, praxí a odpovědnostmi, které do té doby byly ignorovány na Západě.⁴

2 Za všechny jmenujme projekt Paměť národa, který vznikl v roce 2008 ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů a Českým rozhlasem. Jeho cílem je „poznat podstatu totalitních režimů 20. století, nacismu a komunismu“ a „zkoumat motivy a rozhodnutí jednotlivců, kteří se ocitli v mezní situaci“. Viz www.pametnaroda.cz. Srov. také <https://www.postbellum.cz/> (20. 2. 2018).

3 K těmto nejčastěji uváděným evropským kolektivním pamětím, z nichž jako první v řadě bývá jmenována paměť holokaustu, někteří autoři řadí i další, např. paměť násilných transferů populace nebo transnacionální migrace. Claus LEGGEWIE, *Seven Circles of European Memory*, in: P. Meusburger – M. Heffernan – E. Wunder (eds.), *Cultural Memories. The Geographical Point of View*, Dordrecht – London 2010, s. 123–144. Z další četné literatury na téma evropské kolektivní paměti jmenujme např. T. G. ASHPLANT – Graham DAWSON – Michael ROPER (eds.), *The Politics of War Memory and Commemoration*, London 2000; Malgorzata PAKIER – Bo STRATH (eds.), *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*, New York – Oxford 2010; Malgorzata PAKIER – Joanna WARWZYNIAK, *Memory and Change in Europe. Eastern Perspectives*, New York – Oxford 2016.

4 V roce 2008 několik východoevropských členů Evropského parlamentu zpracovalo memorandum *United Europe – United History: A Mission to Consolidate a Common Europe*. Zjednodušeně bychom mohli o západoevropském teritoriu hovořit jako o „paměti holokaustu“, kdežto o východoevropském jako o „paměti gulagu“. Stefan TROEBST, *Halecki Revisited: Europe's Conflicting*

Záměrem studie je reagovat na nejnovější trendy v paměťových studiích, v nichž dostávají přednost výzkumy upřednostňující proměnlivost a pohyblivost paměťového rámce. Dřívější tendence chápat mnemonické objekty nebo události jako jevy se stabilními vlastnostmi, které je možno analyzovat v předem daném rámci (tím může být národ nebo například národní kultura), je nahrazována důrazem na transkulturalitu paměti.⁵ Termín Astrid Erillové „travelling memory“ (putující paměť) však uplatníme v této studii v poněkud jiném významu.⁶ Budeme zkoumat, jakým způsobem dvě odlišné generace vzpomínají na druhou světovou válku a co to znamená pro českou paměť druhé světové války. Spolu s Janem Assmannem chápeme vzpomínanou minulost nejen jako pouhou sumu poznatků o minulosti, formu historického vědomí, ale jako dynamickou paměť, neustále proměnlivou, vztahující se ke konceptu identity.⁷ Jako generační paměť pak označujeme takové paměťové procesy, které jsou specifické pro danou generaci a pro její hodnoty.

S generační pamětí úzce souvisí termín postmemory. Marianne Hirschová, která tento termín zavedla, chtěla vysvětlit, jak mohou být traumatické zkušenosti rodičů a prarodičů předávány skrze fotografie a vyprávění dětem a vnukům.⁸ Emocionalita a živost vzpomínek způsobují, že se tyto sdílené zkušenosti konstituují v dalších generacích jako paměti samy o sobě. Prožitá trauma – v tomto případě holocaustu – si pak další generace nesou dále s sebou.

S postmemory je spojeno studium kulturního traumatu, jak ho představil Jeffrey C. Alexander se svými spolupracovníky.⁹ Dle Alexandra se kolektivní trauma nachází uvnitř kulturních struktur, na úrovni narativů. Jsou to tedy

---

Cultures of Remembrance, in: M. Pakier – B. Strath (eds.), *A European Memory?*, s. 56–63; Harald WYDRA, *Dynamics of Generational Memory. Understanding the East West Divide*, in: E. Langenbacher – B. Niven – R. Wittlinger (eds.), *Dynamics of Memory and Identity in Contemporary Europe*, New York – Oxford, s. 14–38; Lidia ZESSIN-JUREK, *The Rise of an East European Community of Memory? On Lobbying for the Gulag Memory via Brussels*, in: M. Pakier – J. Warwzyniak, *Memory and Change in Europe*, s. 131–149.

5 Patrick FINNEY, *Introduction*, in: P. Finney (ed.), *Remembering the Second World War*, London – New York, 2018, s. 3–8.

6 Astrid ERRL, *Travelling memory*, *Parallax. Special Issue Transcultural Memory* 17, č. 4, 2011, s. 154–170.

7 Jan ASSMANN, *Communicative and Cultural Memory*, in: A. Erll – A. Nünning (eds.), *A Companion to Cultural Memory Studies*, Berlin – New York, 2010, s. 109–118.

8 Marianne HIRSCH, *Family frames: Photography, narrative, and postmemory*, Cambridge 1997.

9 Jeffrey C. ALEXANDER – Elizabeth BUTLER BREESE, *Introduction: On Social Suffering and Its Cultural Construction*, in: Ron Eyerman – Jeffrey C. Alexander – Elizabeth Butler Breese, *Narrating Trauma: on the Impact of Collective Suffering*, Boulder 2011, s. 11–35.

narativy, ne zkušenosti opravdových událostí, jež mají schopnost způsobit kolektivní utrpení. Utrpení pak může představovat fundamentální ohrožení kolektivní identity.

Harald Welzer se svým týmem zkoumal generační vzpomínání jiným způsobem, a to v rámci komunikativního tradování v třígeneračních rodinách.¹⁰ Pozoroval, že společné vzpomínání vedlo u generace vnuků k tendenci přepsat příběhy prarodičů do modelů spojených s anti-nacismem a rezistencí. Odhalil tak nečekanou disproporci mezi oficiální a privátní kulturou vzpomínání v Německu. Generační, především rodinné paměti byly týmem H. Welzera zkoumány i v některých dalších evropských zemích – Norsku, Dánsku, Nizozemí, Švýcarsku, Srbsku a Chorvatsku.¹¹ Výsledkem tohoto široce koncipovaného výzkumu byl mj. poukaz na kontrastní kulturu vzpomínání v sledovaných západních a postkomunistických zemích.

Z anglo-americké sociologické produkce připomeňme dvě dřívější studie, které kladly důraz na rozdílné generační zdroje paměti druhé světové války. Z výzkumů vyplynulo, že ti, co válku zažili, ji interpretovali na základě vlastních zkušeností. Generace narozených po roce 1945 však válku chápala v obecnějších termínech a vysvětlovala ji na základě interpretací, s nimiž se setkala v době svého školního vzdělávání.¹²

Důraz na rozhodující vliv školní výuky pro následnou interpretaci druhé světové války nacházíme i v díle Jamese V. Wertsche, jenž srovnával vzpomínky skupiny „sovětsky vychovávaných“ participantů a „post-sovětských“ participantů, tj. těch, kteří absolvovali školní výuku po rozpadu SSSR.¹³

V českém prostředí sice nenacházíme studie zaměřené explicitně na generační paměti druhé světové války, existuje však řada prací analyzujících, jak je druhá světová válka či její jednotlivé aspekty vnímána, vykládána či

---

10 Harald WELZER – Sabine MOLLEROVÁ – Karoline TSCHUGGNALOVÁ, „*Můj děda nebyl nácek.*“ *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*, Praha 2010. Analýza generačního vzpomínání má v německých společenských vědách delší tradici, srov. např. Gabriele ROSENTHAL, *Der Holocaust im Leben von drei Generationen. Familien von Überlebenden des Shoah und von Nazi-Tätern*, Giessen 1997.

11 Harald WELZER (ed.), *Der Krieg der Erinnerung: Holocaust, Kollaboration und Widerstand in europäischen Gedächtnis*, Frankfurt am Main 2007.

12 Howard SCHUMAN – Jacqueline SCOTT, *Generations and Collective Memories*, *American Sociological Review*, 53, č. 3, 1989, s. 359–381; Jacqueline SCOTT – Lilian ZAC, *Collective Memories in Britain and the United States*, *Public Opinion Quarterly* 75, č. 3, 1993, s. 315–331.

13 James V. WERTSCH, *Voices of collective remembering*, Cambridge 2002.

instrumentalizována.¹⁴ Je třeba rovněž zmínit studie, všímající si obrazu druhé světové války v učebnicích dějepisu a jeho proměn v souvislosti s pádem komunismu,¹⁵ k paměti války patří i práce zaměřené na obraz „druhého“, ať už v publikacích didaktických či jinak zaměřených.¹⁶ Paměť druhé světové války byla nedávno tematizována v literatuře, objevila se též v některých kolektivních publikacích zaměřených na problematiku české národní paměti.¹⁷

Uskutečnilo se též několik kvantitativních průzkumů názorů české veřejnosti na druhou světovou válku a protifašistický odboj, v roce 1995, 2000, 2004 a naposledy v roce 2015 u příležitosti 70. výročí konce druhé světové války.¹⁸ Druhá světová válka rezonovala i v práci Jiřího Šubrt, Jiřího Vinopala a dalších, jež se zabývala historickým vědomím Čechů a Češek různého věkového a sociálního

---

14 Na české půdě byly prostřednictvím CEFRESu (Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách) a Historického ústavu Armády ČR – Památníku odboje představeny francouzské studie o vztahu dějin a paměti již na počátku 90. let minulého století (Karel BARTOŠEK /red./, *Dějiny a paměť. Výběr francouzských studií o vztahu dějin a paměti válek, odboje a kolaborace*, Praha 1993). V roce 1993 bylo rovněž CEFRESEM zorganizováno kolokvium francouzských, českých a slovenských historiků na téma odboje a kolaborace za druhé světové války s podtitulem *Historie a paměť*. Některé diskusní příspěvky byly zahrnuty do sborníku *Histoire et mémoire. Résistance et collaboration pendant la Seconde Guerre mondiale*, Cahiers du CEFRES no. 6f, Praha 1997. Z dalších prací: Christoph CORNELIÛEN – Roman HOLEC – Jiří PEŠEK (eds.), *Diktatura – válka – vybnání: kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*, Ústí nad Labem 2007; Jiří PEŠEK, *Die 30er und 40er Jahre in der tschechischen Erinnerung seit den 70er Jahren*, in: B. Faulenbach, B. – J. Jelich (eds.), *Transformationen der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989* (Geschichte und Erwachsenenbildung, Bd. 21), Essen 2006, s. 125–137; Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, Praha 2011; Jan TESAŘ, *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*, Praha 2014; Pavel MÜCKE, *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*, Praha 2013. Ponecháváme stranou četné vzpomínkové práce týkající se „odsunu“.

15 Zdeněk BENEŠ, *Obraz druhé světové války v československých a českých učebnicích dějepisu*, *Historický obzor* 8, 1997, č. 1–2, s. 41–45. Nejnověji David PAPAJÍK, *Pohled na obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu z let 1945–2015*, *Historica Olomucensia* 50, 2016, s. 243–267.

16 Blažena GRACOVÁ – Richard PSÍK (eds.), *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů*, Ostrava 1999; Blažena GRACOVÁ, *Vědomosti a postoje české a polské studující mládeže*, Ostrava 2004. Ohledně obrazu Čechů nejnověji Eva HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Čechích v dějinách 20. století*, Praha 2015.

17 Alexander KRATOCHVIL – Jiří SOUKUP a kol. (eds.), *Paměť válek a konfliktů*, Praha 2016; Radka ŠUSTROVÁ – Luba HĚDLOVÁ (eds.), *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*, Praha 2014.

18 *Druhá světová válka a protifašistický odboj očima veřejnosti – duben 2015* (zpracoval Jan Červenka), <http://cvvm.soc.cas.cz/ostatni-ruzne/druha-svetova-valka-a-protifasisticky-odboj-ocima-verejnosti-duben-2015>.

zařazení.¹⁹ Z těchto průzkumů vyplynulo na jedné straně přesvědčení veřejnosti o nutnosti připomínání si událostí druhé světové války (v reprezentativním průzkumu veřejného mínění z roku 2015 tři čtvrtiny dotázaných uvedlo, že je potřebné druhou světovou válku a události z jejího průběhu připomínat, přičemž tento postoj veřejnosti se během dvaceti let prakticky nezměnil). Na druhé straně ovšem tyto průzkumy naznačily rovněž jistý odstup od významu událostí v minulosti pro dnešního člověka obecně (přestože druhá světová válka se umístila v popularitě minulých dějinných období v průzkumu kolektivu pod vedením J. Šubrta na třetím, resp. druhém místě, vyslovilo se pro její preferenci pouhých 13 % dotazovaných).

V mnoha ohledech se zdá, že paměť komunismu převálcovala paměť druhé světové války.²⁰ Tento fakt je pochopitelný, vzhledem k tomu, že živoucí paměti druhé světové války začínají pomalu mizet. Výzkum paměti druhé světové války nám však může říct mnohé o současnosti. Paměťové identifikační procesy totiž fungují i opačným směrem: nejen, že nás současnost informuje o tom, jak může být druhá světová válka vzpomínána, ale představy o minulosti zároveň formují současnost a představují závazek do budoucna.

Potřebná data pro výzkum české generační paměti druhé světové války byla získána díky kvantitativně-kvalitativnímu dotazníkovému šetření, které se uskutečnilo v roce 2015 na několika místech České republiky.²¹ Nejdříve si přiblížíme metodologii, která byla při získávání a zpracovávání dat použita, poté se zaměříme na zjištění, jež z analýzy vyplynula. Zajímá nás, nakolik se ideologicky zatížený, komunistický narativ druhé světové války transformoval v současné české

---

19 Jiří ŠUBRT – Jiří VINOPAL a kol., *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*, Praha 2013.

20 „Paměť“ komunismu byla tematizována např. v: Françoise MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009. Z řady prací vycházejících z orální historie jmenujme Miroslav VANĚK – Pavel URBÁŠEK a kol., *Vítězové? Poražení? Životopisná interview I, II*, Praha 2005. Číslo 3–4 časopisu *Soudobé dějiny* bylo v roce 2015 věnováno České paměti komunismu. Vzpomínání na minulost jako na kolektivní zkušenost související s politikou paměti představili ve své publikaci Michael BERNHARD – Jan KUBIK (eds.), *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford 2014.

21 Dotazníkové šetření bylo součástí rozsáhlého výzkumu paměti druhé světové války, sestávajícího mj. rovněž z reprezentativního průzkumu veřejného mínění a individuálních rozhovorů uskutečněných metodou orální historie, jež byl realizován v rámci projektu TAČR TB03MZV007 s názvem *Zahraničně politická praxe a historická paměť (Percepce přelomových kapitol československých dějin u české veřejnosti a její dopady na zahraniční politiku ČR se zaměřením na druhou světovou válku a období bezprostředně předcházející a následující)* a jež se soustředil zejména na vztahy našeho státu k velmocím.

společnosti v narativ západní, globální. Budeme si rovněž všimnout, jakou roli v současném narativu druhé světové války hrají domácí události. Určující bude generační srovnání. Výsledky analýzy představíme dle pořadí otázek, tak jak byly stanoveny v dotazníkovém šetření. V závěrečné části nazvané Úvahy a přesahy budeme přemýšlet o důsledcích uvedených zjištění.

Dotazníkové šetření o druhé světové válce a jeho metodologie

Cílem dvougeneračního dotazníkového šetření bylo zjistit, co si o druhé světové válce pamatují a jak o ní smýšlejí dvě generace – generace, která druhou světovou válku ještě mohla zažít v dětském věku nebo se narodila krátce po válce, a současná mladá generace. Metodologicky čerpá tento výzkum generační paměti inspiraci z bádání sociokulturního antropologa J. V. Wertsche, který na sklonku druhého tisíciletí zkoumal rozdíly ve vzpomínání na válku dvou generací – sovětské, tj. té, které absolvovala školní docházku v době existence SSSR (do 1991) a post-sovětské, která již navštěvovala školy po pádu komunismu.²² Těmto dvou generačním skupinám dal napsat esej, v níž měli popsat průběh druhé světové války od začátku do konce a mimo jiné vyjmenovat též pět nejdůležitějších událostí druhé světové války. Právě rozdílný vzdělávací systém byl dle J. V. Wertsche důvodem odlišného obrazu války u těchto dvou generačních skupin. Přestože obě tyto generace byly vystaveny po pádu SSSR stejným informacím a vlivům, druhá světová válka dostávala v jejich líčení rozdílné obrysy. Zatímco sovětská generace tvořila obraz druhé světové války z vět, které jakoby vypadly ze socialistických učebnic, s přesně danou a nezpochybnitelnou strukturou, uvažování post-sovětské generace se často pohybovalo jen v nezřetelných rámcích, bylo značně redukováné a zahrnovalo navíc názory a dohady. Nové generační vzpomínání na druhou světovou válku bylo dle J. V. Wertsche způsobeno rozpadem státní kontroly nad kolektivním vzpomínáním a novým přístupem k textovým zdrojům.

V našem výzkumu nás rovněž zajímalo, jak bude o válce vyprávět mladá generace, již je kolem dvaceti let a která se narodila po listopadových událostech

---

22 Jednalo se o širší výzkum, který vedl ve spolupráci s Tatanou Y. Kosajevovou z Ruské akademie věd v Novosibirsku na konci roku 1999 a potom v roce 2000. Výzkumu se zúčastnili jak studenti středních škol v počtu cca 139 osob ve věku 17–25 let, tak zhruba 74 dospělých, jejichž průměrný věk činil 38 let. James V. WERTSCH, *Voices of collective remembering*.

1989, na rozdíl od generace starší, která vyrůstala a prožila většinu svého života v době komunismu.²³ Generací rozumíme věkovou kohortu, tedy skupinu osob, které se narodily přibližně ve stejné době. Starší věková kohorta absolvovala školní docházku, kde se seznamovala s tendenčním ideologicky zabarveným výkladem druhé světové války. Mladá věková kohorta už má volný přístup k informacím a vzdělávána byla podle učebnic, které jsou nyní psány s ohledem na objektivní, vyvážené a neútočné pojetí proběhlých událostí.²⁴

Šetření se zúčastnilo 223 participantů, 115 ve starší generaci, 108 z nich patřilo k mladé generaci. Starší generaci participantů tvořili účastníci univerzit třetího věku, s výjimkou participantů z Prachatic, kde se jednalo o členy senior rady. Participantí mladé generace se rekrutovali z řad vysokoškolských studentů z různých krajů ČR, zastoupena byla též jedna střední škola. Průměrný věk participantů byl v mladé generaci 21 let, přičemž věkové rozpětí se pohybovalo od 18 do 29 let. Ve starší generaci byl průměrný věk 66 let, nejmladšímu účastníkovi bylo 51 let, nejstaršímu 85 let, přičemž věk participantů starší generace se většinou pohyboval mezi 60–70 lety.

Složení participantů, jakož i místa a data sběru dotazníků ukazují tabulky č. 1 a č. 2.

---

23 Terminologie vyskytující se v souvislosti s generacemi je v historických a sociologických studiích značně vágní a nejednoznačná. Někteří autoři používají označení dle věku, tj. starší generace, mladší generace, jiní volí označení na základě rodinné příslušnosti, např. vnuk, otec, dědeček. Používá se též chronologické označení, např. první, druhá, třetí generace. Podrobněji o neukotvenosti terminologie v článku Sabina MIHELJ, *The Persistence of the Past: Memory, Generational Cohorts and ,the Iron Curtain'*, *Contemporary European History* 23, č. 3, s. 447–468. Pro účely této studie volíme termín starší generace pro generaci, která prožila většinu svého života v době komunismu, a termín mladá generace pro generaci postkomunistickou, tj. tu, která už komunismus nemůže na základě vlastních zkušeností pamatovat.

24 Jak konstatoval v závěru své analýzy D. PAPAJÍK, *Pohled na obraz druhé světové války*.

Tab. č. 1 Složení participantů starší generace²⁵

Místo a datum šetření	Celkový počet	Ženy	Muži	Průměrný věk v letech
Jihlava VŠP, 24. 4. 2015	12	6	6	57
Liberec TU, 12. 5. 2015	48	45	3	67
Olomouc UP, 21. 10. 2015	24	17	7	67
Prachovice, 27. 10. 2015	12	9	3	71
Ústí nad Labem UJEP, 31. 3. 2015	19	13	6	68
Celkem	115	90	25	66

Tab. č. 2 Složení participantů mladé generace²⁶

Místo a datum šetření	Celkový počet	Ženy	Muži	Průměrný věk v letech
Hodonín SŠPU, 30. 3. 2015	19	5	14	18
Jihlava VŠP, 21. 5. 2015	30	22	8	22
Liberec TU, 11. 5. 2015	20	16	4	20
Ostrava OU, 16. 3. 2015	14	8	6	23
Praha VŠE, 23. 11. 2015	14	12	2	20
Ústí nad Labem UJEP, 1. 4. 2015	11	7	4	24
Celkem	108	70	38	21

Je zřejmé, že většinové zastoupení měly ženy, což bylo dáno jak studijními obory participantů, tak všeobecně vyšším počtem žen studujících na univerzitách třetího věku. Prakticky všichni participanti měli ukončené středoškolské nebo

25 Legenda: VŠP = Vysoká škola polytechnická; TU = Technická univerzita; UP = Univerzita Palackého, UJEP = Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.

26 Legenda: SŠPU = Střední škola průmyslová a umělecká; OU = Ostravská univerzita; VŠE = Vysoká škola ekonomická.

vysokoškolské vzdělání či k tomuto ukončení směřovali (SŠ v Hodoníně). V následující analýze však pohlaví, vzdělání či místní příslušnost, tj. faktory, které mohou významně ovlivňovat, co a jak je vzpomínáno, nebudou reflektovány, zaměříme se především na generační rozdíly.

Všichni zúčastnění vyplňovali anonymní dotazník, který se sestával ze tří otázek. Na odpověď měli účastníci výzkumu zhruba dvacet minut, přítomen byl vždy jeden ze členů výzkumného týmu, který objasňoval cíl výzkumu a odpovídal na případné dotazy.²⁷ Účast na výzkumu byla dobrovolná, účastníci měli právo od výzkumu kdykoliv odstoupit, což se v několika případech u participantů z U3V i stalo. Drtivá většina participantů však k vyplnění dotazníku přistoupila velmi ochotně, což dokazuje jak zaujatost výzkumnými otázkami, tak pravděpodobně vliv školního prostředí, které nezodpovězení otázek znesnadňovalo.

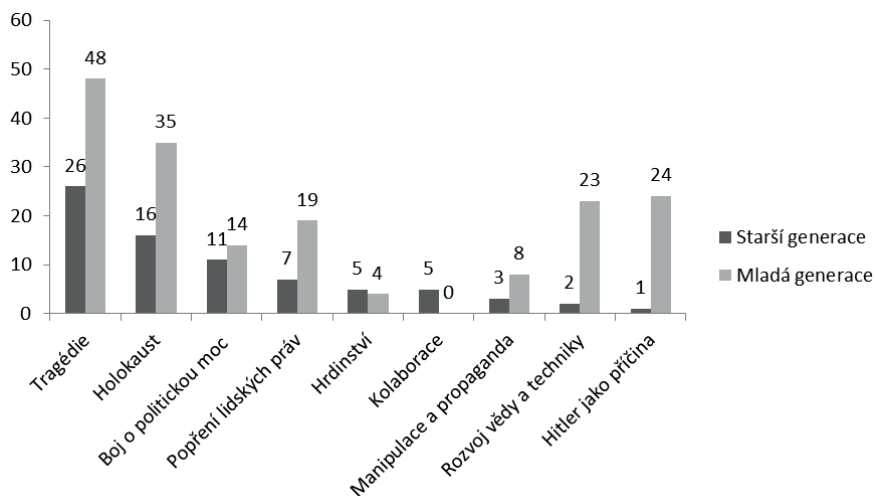
Dotazník byl uvozen otázkou „Co pro vás osobně znamená druhá světová válka?“, která pátrala po osobním vztahu dotazovaných k dané problematice. Další dvě otázky byly inspirovány výše zmíněným šetřením J. V. Wertsche, tudíž zněly obdobně: v první z nich měli participant vyjmenovat pět dle nich nejvýznamnějších událostí druhé světové války, ve druhé bylo jejich úkolem popsat průběh druhé světové války v naší zemi od začátku do konce. Cílem poslední otázky bylo získat krátké ucelené narativy, které by umožnily analyzovat, jaký význam daný participant či participantka událostem, které se děly na našem území během druhé světové války, přikládá. Nutno dodat, že většina participantů se omezila na vyjmenování nejdůležitější faktografie domácích událostí, což umožnilo analyzovat tuto otázku rovněž dle kvantitativních tematických okruhů.

Odpovědi v dotaznících byly zpracovány jak kvantitativně, tak, především v obsáhlejších textových odpovědích, kvalitativně, na základě obsahové analýzy.²⁸ Ta byla záměrně prováděna klasickým způsobem bez použití softwaru, aby byly zachovány podstatné významové nuance výpovědí. Odpovědi byly opakovaně pročitány a jednotlivým úsekům byly přiřazovány kódy podle obsaženého významu. Postupně tak byla nacházena jednotlivá témata, která byla seskupována do významových tematických jednotek. Poté byly hledány jejich vzájemné souvislosti.

---

27 V Hodoníně, Ostravě, Praze byl tazatelem Mgr. Radim Červenka, v Liberci a Ústí Mgr. Jitka Rašková, v Olomouci a Prachaticích Mgr. Jakub Huška a v Jihlavě autorka tohoto článku. Výzkumný tým doplňovala Mgr. Zdeňka Žáčková.

28 Matthew B. MILES – Michael A. HUBERMAN – Johnny SALDANA, *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*, Thousand Oaks 2014.

Graf 1

Co pro mě znamená druhá světová válka?

Abstraktizace války jako neuchopitelného zla

Analýza odpovědí na první otázku „Co pro vás osobně znamená druhá světová válka?“ nás vede k úvahám o podstatných generačních proměnách narativu druhé světové války směrem k abstraktním kategoriím jako tragédie, hrůza, utrpení či zlo. Podrobně si tematické okruhy odpovědí představíme na následujících řádcích. Srovnání četnosti témat u obou generací (počet participantů, kteří tematizovali válku v daném tematickém okruhu) ukazuje Graf č.1.

Pro obě dvě generace válka znamenala v první řadě „tragédii“, dobu, která ukázala ty nejhorší stránky lidstva, dobu, která by se už neměla opakovat. „Utrpení milionů lidí, rozvrácení států, změna hodnot, zpřetrhání vazeb,“ napsal jeden z participantů (UM66–16).²⁹ „Válku jsem nezažila, narodila jsem se 1944. Ale podle filmů a fotografií to muselo být strašné... Mně osobně při filmech naskakuje

²⁹ Písmeno značí místo, kde se výzkum odehrával, v tomto případě U jako Ústí nad Labem, M označuje, že se jednalo o muže, první číslo značí věk dané osoby, druhé číslo následující po pomlčce odkazuje na číslo participanta v rámci dané skupiny dotazovaných. Další zkratky použité pro lokalizaci výpovědí: H = Hodonín; Ji = Jihlava; Li = Liberec; Ol = Olomouc; Os = Ostrava; Prach = Prachatice; P = Praha.

husí kůže,“ vyjádřila se jiná účastnice (Prach71Ž-7). „Nejtragičtější událost v novodobých dějinách Evropy a poučení pro budoucnost,“ apelovala další z participantek (OlŽ63-5). Téma „tragédie“ úzce souviselo s tématem holokaustu, deportacemi židů a koncentračními tábory, tudíž jevy, které participanté jednoznačně odsuzovali. „Je to jedna z největších tragédií lidstva – zejména židovský holokaust“ (UM69-13).

Jakkoliv obě dvě generace vnímaly válku jako nepředstavitelné zlo (utrpení, smutek, zvrstvo, bolest, násilí) a spojovaly si ji především s holokaustem, u mladé generace byla tato tendence daleko výraznější. V těchto kategoriích tematizovala válku častěji: téměř polovina mladých participantů vnímala válku jako tragédii, jedna třetina ji spojovala s tematikou holokaustu a židů. Starší generace mnohem častěji vypisovala konkrétní rodinné příběhy, zobecňující termíny se u ní tolik neobjevovaly.³⁰ Analýza ukázala, že výpovědi mladé generace byly uváděny mnohem emocionálnějším způsobem; několikrát se objevila zmínka o otřesném zážitku z návštěvy některého z koncentračních táborů (podobnou návštěvu či dojem z ní nezmínil nikdo ze starší generace): „Z památek (Terezín, Treblinka, Osvětim) člověk odchází s husí kůží, pocitem úzkosti a lítosti a modlí se, aby se toto již nikdy neopakovalo...“ (LiŽ-23-11).

Mladé generace se události související s druhou světovou válkou dotýkají více na emocionální úrovni, což bylo patrné především ve vyjádřeních žen: „Před lety mě zasáhl školní výlet do Lidic“ (LiŽ20) nebo „Druhá světová válka pro mě znamená velký citový zásah“ (JiŽ20-4). Zvláště návštěva koncentračního tábora pomohla některým participantkám uvědomit si hrůzy a zvrstva války: „Na střední škole jsem měla možnost navštívit koncentrační tábor Osvětim. Byla to má nejvíce emotivní zkušenost života! Místo a hlavně jeho atmosféra ve mně vyvolala tíživý pocit i slzy. Stále nemohu pochopit, jak člověk člověku mohl záměrně způsobit takové utrpení a bolest“ (JiŽ20-2).

---

30 I když může graf č. 1 budit zdání, že mladá generace se v odpovědi na první otázku podstatně více rozepisovala a uváděla více termínů, neznámá to, že by podílové vyjádření (tj. v procentech ze všech identifikovaných odpovědí jednotlivých generací) znamenalo podstatně jiné výsledky. Starší generace totiž mnohem více vycházela z konkrétních osobních vzpomínek (např. otec byl totálně nasazen, matka musela odejít ze Slovenska, nedostatkem potravin jsme netrpěli, pamatuji si Hitlerjugend atd.), obecné termíny se u ní tudíž tak často nevyskytovaly. Všechny grafy jsou uvedeny v absolutních číslech.

V souvislosti s pojmáním holokaustu jako ústředního bodu společné evropské identity,³¹ vyplývá i z našeho šetření holokaust jako nejsilnější lekce druhé světové války pro mladou generaci. Zdá se, že symbolem války už není válečná vřava a bojující vojáci, ale právě koncentrační tábory a genocida židů.³² „Více si druhou světovou válku spojuji právě s těmito skutečnostmi, než jako boj národů / zemí o moc, jak na mě působila první světová válka (nelidský způsob zacházení s nevinými, koncentrační tábory, plynové komory, horor v očích dětí“, OsŽ24-1).

Ačkoliv i v líčeních starší generace se poměrně často objevovaly v souvislosti s válkou koncentrační tábory, pro mladou generaci není válka jen morálním imperativem. Úroveň, na níž zpracování informací o válce probíhá, je především emoční. Jak upozornila Helle Bjerg, i emoce mohou znamenat rámec, v němž se má vzpomínání na válku odehrávat. Silné emoce, doprovázené například pláčem, se stávají měřítkem toho, že jsme tuto událost „správně“ pochopili. Pláč se zdá po návratu z Osvětimi povinným (když nic necítíš, je to špatně), utrpení musí být respektováno a nedá se o něm příliš povídat.³³

Pozoruhodným je však rovněž další trend, opět častěji pozorovaný u mladé generace. „Vlna temnoty obkroužila Zemi,“ vysvětlil své pojetí války jeden z participantů (OsM21–25). Válka je „jiná“ doba, „temno“, „zlo“, které se vymyká jakémukoliv pochopení a ocitá se tak mimo dosah lidské působnosti. Je to „stinná stránka“ lidstva, ukázka toho, kam až jsou „lidé ochotni zajít“. Namísto pojmenovávání konkrétních činitelů dostává vyprávění o důvodech války abstraktní rozměr a tím až mytickou podobu. Takováto podoba války se však vymyká jakékoliv odpovědnosti.

Co je příčinou tohoto trendu k abstraktizaci? Možná fakt, že ze současných učebnic vymizeli jako viníci „fašističtí agresori“ a „koloniální mocnosti“³⁴. Určitou roli může hrát postoj, který zaujímají Češi v současnosti k Německu.

---

31 Holokaust se stal evropským paradigmatickým místem paměti a univerzální ikonou zla. Z nepřehledného množství literatury tematizující holokaust a jeho roli v evropské paměti jmenujme klíčovou práci Daniel LEVY – Natan SZNAIDER, *Memory Unbound. The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory*, *European Journal of Social Theory* 5, č. 1, 2002, s. 87–106.

32 Dánská historička Helle Bjerg vystihla situaci velmi trefně: zatímco pro generaci prarodičů bylo heslem dánského národního narativu „Never another April ninth“ (počátek německé okupace Dánska), pro mladou generaci je nyní mottem „Never another holocaust“. Helle BJERG, *The Culture of Memory in the „Grandchildren Generation“ in Denmark*, in: H. Bjerg – C. Lenz – E. Thorstensen (eds.), *Historicizing the Uses of the Past*, s. 241–256, zde s. 247.

33 Tamtéž, s. 248–249.

34 Viz normalizační učebnice dějepisu Miloň DOHNAL – Růžena DOBIÁŠOVÁ – Štefan ZELENÁK, *Dějepis 8 (1917–1939)*, 1. díl, Praha 1985, s. 19–24, dostupné na <http://www.jergym.cz/wp-content/uploads/2015/03/Kvarta-dějepisná-učebnice.pdf> (18. 7. 2019).

Z průzkumů veřejného mínění totiž vyplývá, že dlouhodobě Německo není vnímáno českou veřejností jako nepřátelský stát.³⁵ Každopádně třetím nejčastěji se vyskytujícím tématem u mladé generace u odpovědi na první otázku byla osobnost Hitlera. Starší generace Hitlera zmínila pouze ve třech případech, mladá generace jeho osobu v souvislosti s odpovědí na první otázku zmínila 24×, tj. ve 22 % případů. „Druhá světová válka pro mě znamená jednu nezodpovězenou otázku, jak jeden člověk dokázal ovlivnit tolik lidí k takovým činům? Odstrašující případ,“ uvažovala jedna z participantek (JiŽ20-21). I mnozí další vztahovali příčiny války k osobě Hitlera, „psychicky narušeného člověka“, jenž „zfanatizoval celý národ“ (HM18-14) a „uměl manipulovat s lidmi“ (JiŽ20-19). Údiv nad tím, jak se bezejmenné davy dokázaly nechat takto zmanipulovat (čímž je z nich de facto smývána veškerá vina), však může hraničit až s obdivem, jak to naznačila jedna z participantek (jednalo se o výjimečné vyjádření): „Jak silná osobnost to musí být... za jiných podmínek by takový člověk byl hodný obdivu!“ (JiŽ21-7).

Uvádění Hitlerovy osobnosti jako příčiny války u mladé generace je trend, pozorovaný v některých dalších výzkumech, zdá se tedy, že jde opět o jeden z obecnějších jevů, které vypovídají o rozdílné paměťové kultuře současné mladé evropské generace.³⁶

Téma „Hitler“ úzce souviselo s dalším tématem – manipulací a propagandou. Tento tematický okruh zazněl v souvislosti s válkou u mladé generace opět častěji než u generace starší (8× versus 3×), např. ve výpovědi této participantky: „Udivuje mě, jak jednoduché je ovlivňovat lidi a stanou se z nich ovce“ (LiŽ22-12). Podobné úvahy mladé generace jsou pozoruhodné v tom, že tematika války v nich velmi zřetelně začíná ztrácet své konkrétní obrysy a dostává se na úroveň obecného uvažování o manipulaci a propagandě. Ty mohou být platné pro kteroukoliv dobu a území, specifický válečný kontext se vytrácí.

Na rozdíl od starší generace však mladá generace tematizovala druhou světovou válku také s rozvojem vědy a techniky, ať už měly pozitivní nebo, častěji,

35 Jak vyplývá ze sociologických průzkumů věnujících se postojům české veřejnosti k jednotlivým státům, od roku 1991 patří Německo k zemím, k nimž „jednoznačně převažují sympatie“ (63 % sympatií oproti 10 % nesympatií). Naděžda ČADOVÁ, *Sympatie české veřejnosti k některým zemím – prosinec 2015*, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2004/f9/pm160203.pdf (18. 7. 2019). V tomto kontextu je zajímavé, že odpovědi typu „kvůli druhé světové válce nemám ráda Němce“, byt' občas s dovětkem, že ví, že je to stereotypní (např. PŽ20-4), se objevily v našem dotazníkovém šetření šestkrát, a to pouze v mladé generaci.

36 Srov. soustředění na „Hitlera“ v líčení post-sovětské generace oproti zdůrazňování „německých sil“ v generaci sovětské, J. V. WERTSCH, *Voices*, s. 157–158 a výtýkáni jeho osoby v rozhovorech mladé generace v Dánsku, H. BJERG, *The Culture of Memory*, s. 247.

negativní dopad. Několikrát byly vzpomenuty nové vynálezy a zavádění inovací, jako ponorky či jaderné zbraně, a růst ekonomiky, jež byly zmiňovány 23×, tj. přibližně u 23 % mladých participantů, zatímco u starší generace byly takovéto zmínky naprosto ojedinělé.

Otázka lidských práv byla tematizována v 19 případech, jako například u této participantky: „Válka ukazuje, že bychom měli brát lidi jako sobě rovné a nezáleží na tom, jestli je žid, černoš, žena, homosexuál“ (PŽ22-14). Jiný mladý participant charakterizoval válku takto: „Boj demokracie proti nacismu, svobody proti utlačování“ (UM26-11). Opět jde o generalizaci, kdy válka jako konkrétní událost z odpovědi mizí a uvažuje se v nadčasových souvislostech. Téma lidských práv bylo méně časté u starší generace – objevilo se celkem v sedmi případech, kdy participantů odsuzovali bezpráví, rasovou nadřazenost a jednání, které vyjadřovalo neúctu k lidskému životu.

Na ústupu u mladé generace je tendence vysvětlovat válku jako „politický boj o moc“. Takto, tedy jako „konflikt mocností“ či „snahu o rozdělení světa“ válku charakterizovalo jen 14 participantů mladé generace, tedy jen 13 % dotazovaných, oproti starší generaci, u které tato tematizace byla třetí nejčastější. Válka byla u starší generace daleko častěji vykládána jako boj o podmanění celého světa či jako nejstrašnější světový konflikt. Toto konstatování se objevilo v 11 případech, tj. přibližně v desetině odpovědí.

Velmi zajímavým se ukázalo téma kolaborace a nečestného jednání lidí za okupace ve srovnání s tématem hrdinství a odvahy a soudržnosti na druhé straně. Obě témata se v ličení druhé světové války ukázala jako marginální. Zatímco téma hrdinství – ať už odbojářů, parašutistů nebo těch, co pomáhali židům, se objevilo celkem pětkrát u starší generace a čtyřikrát u mladé generace, kolaborace či tázání se po adekvátnosti jednání ostatních vůči židovskému obyvatelstvu, rezonovaly výhradně u starší generace, a to v pěti případech. Mladá generace se otázkou zrady, kolaborace či chování Čechů vůči židům za války vůbec nezabývala. Vysvětlení se nabízí dvojí. Je zřejmé, že se zde může projevat pojetí války jako všemocného zla, které zasahuje všechny bez rozdílu. Nabízí se však také otázka, do jaké míry je tematizace zrady či kolaborace Čechů frekventovaná ve školním vzdělávání, potažmo v odborných publikacích o druhé světové válce.

Máme-li shrnout výsledky analýzy odpovědí na první otázku, je třeba konstatovat, že byla pozorována tendence k abstraktnějšímu popisování války v kategoriích nadčasového a nelokalizovatelného zla u obou generací, u mladé generace však tato tendence vystoupila do popředí daleko výrazněji. Podobným

trendem je pojímat válku jako lekcí „utrpení z holokaustu“, přičemž tento trend převažuje rovněž u mladé generace. Téměř výhradně je pak generační záležitostí asociování Hitlera, jimiž se bezejmenní ostatní nechali zmanipulovat, s příčinami války. Mladá generace, na rozdíl od starší, také asociuje válku s rozvojem vědy a techniky (jistý vliv na tuto skutečnost mohla mít menší účast mužů starší generace, protože i v mladé generaci tuto záležitost uváděli většinou muži). Na rozdíl od starší generace je mladou generací častěji zmiňována otázka lidských práv a na okraji pozornosti se u mladé generace ocitá válka jako mocenský konflikt, kterážto vnímání u starší generace stále hraje podstatnou roli.

Globální narativ druhé světové války

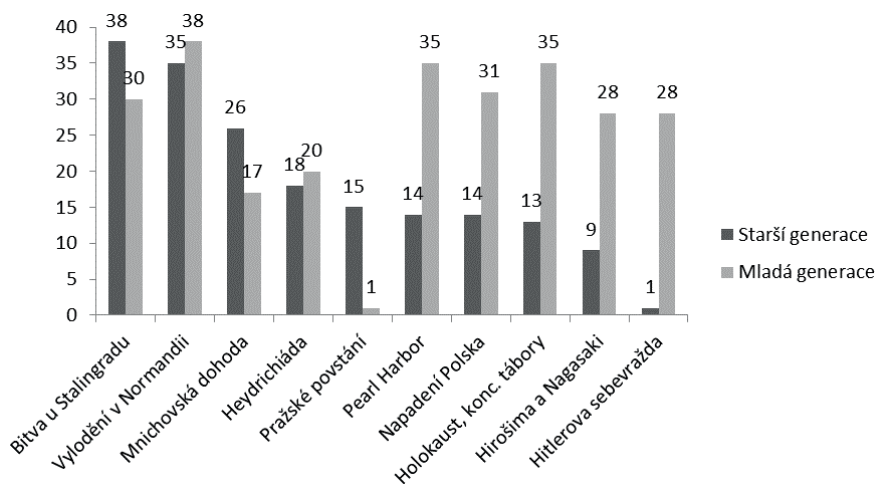
Úkolem participantů ve druhé otázce bylo vypsát pět nejvýznamnějších událostí druhé světové války. J. V. Wertsch považoval za typické odpovědi Američanů události jako Pearl Harbor, D-Day, Battle of the Bulge (bitva v Ardenách), osvobození koncentračních táborů americkými vojsky, Guadalcanal (ofenzíva proti Japonsku v Tichomoří), Hirošimu a Nagasaki. Za prototypickou sovětskou verzi pěti nejvýznamnějších událostí „Velké vlastenecké války“ označil invazi Německa, bitvu u Moskvy, bitvu u Stalingradu jako rozhodující obrat války, bitvu u Kurska a bitvu o Berlín.³⁷

Analýza odpovědí na tuto otázku opět ukázala významné rozdíly mezi starší a mladou generací. Starší generace tíhla více k narativu, který poznala v době svého školního vzdělávání, mladá generace směřovala k narativu západnímu, globálnímu. Srovnání pěti nejvýznamnějších událostí války u obou generací (počet osob, které uvedly danou událost) ukazuje Graf č. 2.

Pro starší generaci se pět nejvýznamnějších událostí seřadilo takto: nejčastěji byla zmíněna bitva u Stalingradu (38×, tj. ve 33 % případech), následovalo vylodění v Normandii (35×, 30 %), třetí nejčastěji zaznamenanou událostí byl Mnichov (26 ×, 23 %), čtvrtou Heydrichiáda (18×, 16 %) a na pátém místě se ocitlo Pražské povstání (15×, 13 %). Velmi pozoruhodná je převaha „domácích“ událostí a jmenování po jedné události východní fronty (náležící k typické sovětské verzi Velké vlastenecké války) a jedné události západní fronty (typické pro „americké“

---

37 J. V. WERTSCH, *Voices*, s. 152. Z jeho dotazovaných nezmínil boje v Tichomoří, D-Day (i když druhá fronta se sporadicky objevila) nebo americké osvobození koncentračních táborů nikdo a jen málo z nich zahrnuje Pearl Harbor nebo Hirošimu a Nagasaki.

Graf 2

Pět nejvýznamnějších událostí druhé světové války

pojetí války). Informace o Mnichovu byla téměř v polovině případů (celkem jedenácti) doprovázena tendenčním komentářem o „zradě“, o mnichovském diktátu, participanti jej evokovali rovněž okřídleným souslovím „o nás bez nás“, případně vyjadřovali „zklamání z české politické reprezentace, které ovlivnilo charakter dalších generací českých lidí“ (JiŽ55-9).³⁸

Linie Mnichov – Heydrich – Pražské povstání evokovala tři základní rysy komunistického výkladu druhé světové války: zradu západních mocností, útlak českého lidu a odpor proti utlačovateli. V menší míře participanti jmenovali události jako napadení Polska, útok na Pearl Harbor, napadení SSSR (někdy též jako napadení Ruska), bitva o Dukelský průsmyk, Hirošimu a Nagasaki, založení koncentračních táborů spolu s holokaustem (slovo holokaust se vyskytlo jen třikrát).

³⁸ V současných učebnicích dějepisu je Mnichov líčen ne jako zrada, ale jako bezpříkladné porušení mezinárodního práva a pošlapání všech pravidel civilizovaného chování mezi státy. Viz D. PAPA-JÍK, *Pohled na obraz*. Poznamenejme, že na rozdíl od častých průzkumů veřejného mínění zaměřených na „odsun“ a Benešovy dekrety, naposledy z listopadu 2016 (<https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/mezinarodni-vztahy/2131-obcane-o-odsunu-a-benesovych-dekretech-listopad-2016>), „Mnichov“ se v hledáčku výzkumných agentur nyní nevyskytuje. Na dlouhé přetrvávání Mnichova v kontextu ideologicky zabarvených výkladů a nástrojů propagandy upozornily mj. výše zmiňované knihy J. Kuklíka (a kol.) a J. Tesaře.

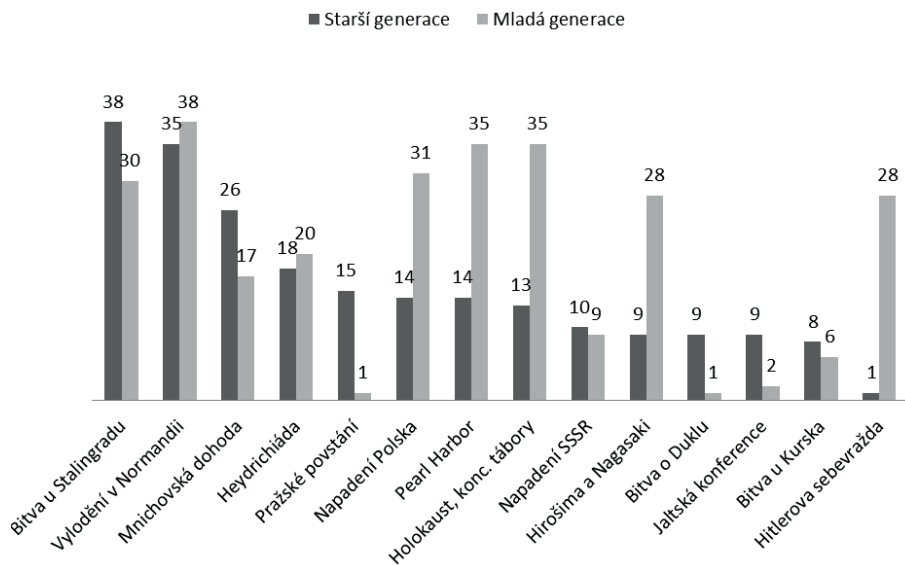
Na rozdíl od starší generace měl na odpovědi této otázky u mladé generace zásadní vliv nový, západní diskurz – i vyjmenovávání událostí se více přiblížilo západním zkušenostem druhé světové války. Nejčastěji uváděnou událostí bylo vylodění v Normandii, zmíněné celkem 38×, tj. více než jednou třetinou mladých participantů. Někteří z nich uvedli i typické anglo-americké označení Den D (případně D-Day). Těsně poté následoval útok na Pearl Harbor, někdy pojmenován jako vstup USA do války (35×, tj. 32 %) a stejně často byl zmiňován holokaust, vyvraždění židů nebo založení koncentračních táborů/transporty do koncentračních táborů (až na nepatrné výjimky byly koncentrační tábory asociovány s židy). Poté následovalo napadení Polska (31×, cca 28 %), těsně sledováno bitvou u Stalingradu (30×) a prakticky stejně často byly zmiňovány další dvě události – svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki a Hitlerova sebevražda (případně nástup Hitlera k moci), ve 28 případech, tj. 26 % participantů.

Definitivní odklon od „sovětského“ diskurzu, pozorovaný velmi výrazně u mladé generace participantů, byl doprovázen výrazně nadnárodním charakterem v líčení nejvýznamnějších válečných událostí. Heydrich či Heydrichiáda, nejčastěji zmiňovaná domácí událost, byly jmenovány 20×, tj. jen v 18 % případů. Mnichov, zaujímaví čelné postavení u starší generace, se v generaci mladých participantů ocitl 17× (16 % případů), Pražské povstání je prakticky zapomenuto (jmenováno jednou). Ve srovnání se starší generací bylo méně často uváděno napadení SSSR (někdy jako napadení Ruska) – celkem 9×, naopak události jako bitva o Británii, anšlus Rakouska, bitva v Ardenách nebo bitva u El Alameinu byly sporadicky též jmenovány.

Pozoruhodné je u mladé generace začlenění Křišťálové noci (8×) a Noci dlouhých nožů (4×) – tyto dvě události nebyly ani jednou vzpomenuy starší generací. Naopak marginalizovány byly u mladé generace „mírové“ konference Teherán, Jalta a Postupim, v komunistickém diskurzu často zdůrazňované (jmenovány jednou až dvakrát, u starší generace až devětkrát). Podobně byla zapomenuta Karpatsko-dukelská operace (u mladé generace zmiňována jednou, u starší devětkrát).

Nejčastěji jmenované události druhé světové války v generačním srovnání ukazuje Graf č. 3.

J. V. Wertsch si při porovnání výsledků sovětské a post-sovětské generace všiml toho, jakou úroveň zaujímají jmenované události v narativní organizaci textu. Události jako bitva u Stalingradu označil jako události středního stupně, na pomezí mezi konkrétními a abstraktními událostmi. Z událostí těchto úrovní se dle

Graf 3

Nejvýznamnější události druhé světové války

nej převážně skládaly odpovědi sovětské generace. Naopak post-sovětská generace jmenovala spíše události abstraktní úrovně – např. holokaust, a konkrétní úrovně, např. vyvěšení sovětské vlajky na Reichstagu v Berlíně.³⁹ Naše výzkumná zjištění potvrdila též častější používání událostí abstraktní a konkrétní úrovně u mladé generace – jedna z participantek v odpovědi na druhou otázku například uvedla pouhé „holokaust“ (LiŽ21-24) a výmluvná je i velmi často uváděná „sebevražda Hitlera“ (ani jednou nezmíněna u starší generace). Podobně jiná participantka uvedla mezi pěti událostmi Stunde Null (8. 5. 1945, půlnoc) a vylíčila i začátek tohoto německé dramatického filmu z roku 1977 (OsŽ24-2).

Naopak starší generace zůstávala většinou u vyjmenovávání událostí „střední úrovně“: participantka, jejíž otec, jak uvedla, zahynul v koncentračním táboře Matthausen, tudíž měla velmi pádné důvody, proč do nejvýznamnějších událostí zahrnout například „koncentrační tábory“ (jak to uváděla mladší generace), vepsala „obsazení republiky fašisty, atentát na Heydricha, bitva u Stalingradu, vylodění v Normandii, osvobození“ (OIŽ75-4).

39 J. V. WERTSCH, *Voices*, s. 155.

Narativ domácích událostí druhé světové války mezi komunistickou tradicí a globální inspirací

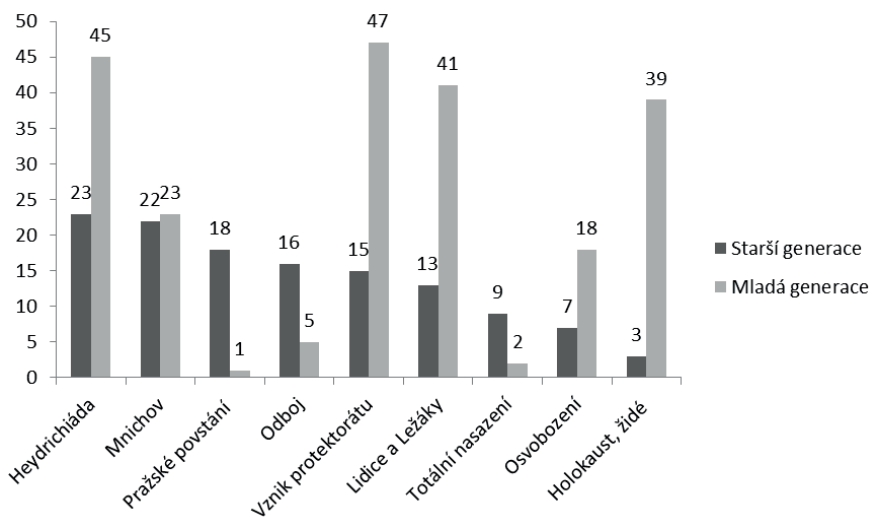
Analýza třetí otázky dotazníkového šetření, v níž měli participanti vylíčit průběh války na našem území, potvrdila rozdílné generační kultury vzpomínání. Symbolicky pro představení generačních odlišností vybíráme dvě reakce z opačných konců širšího výpovědního spektra obou generací.

U starší generace byla pozorována tematizace pohybující se v intencích národního diskurzu se dvěma základními body, líčením útluaku a následného odporu: „Vstup německé armády, a to bez boje do vlasti. Následné perzekuce obyvatel. Postupná likvidace inteligence a všech, kteří nebyli loajální. Odpor části obyvatel, tvoření partyzánských skupin.“ (UM60-17)

Typické vyprávění mladé generace se podstatně lišilo, útlak českého lidu ustoupil abstraktní kategorii utrpení a velmi často se popis dění na našem území týkal židovské problematiky, ovšem opět ve velmi neurčitých a obecných rámcích: „Vznikla jakási nenávist a agrese vůči židům, homosexuálům, nemocným a cikánům. A vznikla snaha se takovýchto lidí zbavovat. Šířily se myšlenky o čisté německé rase a podobně. Proti židům byly sepsány Norimberské zákony (omezování židů). Vznikala ghetta (aby později bylo nařízeno všechny židy přesunout). Okupace Československa – Protektorát – Odsuny židů. Nakonec v roce 1945 osvobození“ (JiŽ21-13).

Analýza odpovědí mladé generace v této otázce potvrdila směřování k abstraktizaci a generalizaci rovněž v případě popisu válečných událostí na našem území. Území Protektorátu v podobných líčeních takřka až myticky splývalo s jedním velkým koncentračním táborem. Postiženi byli všichni, nehledě na to, jednalo-li se o židy, Čechy nebo Romy. Vypovídající je následující úryvek: „Naše země byla obsazena roku 1939 německou armádou. Lidé přišli o majetek a domov. Byli odváděni do koncentračních a vyhlazovacích táborů, kde byli nuceni ke strašným věcem a postupně vyvražďováni. Než nás osvobodila Rudá armáda“ (JiŽ20-9).

Mezigenerační kontrast v konstrukci narativu o druhé světové válce vynikne i v bodě, jenž se dotýká již zmiňovaných příčin války. Starší generace několikrát při odpovědi na tuto otázku použila slova jako „fašistické Německo“ či „Němci“, mladá generace velmi často hovořila o Hitlerovi jako původci veškerého dění. Jeden z generace starších participantů napsal: „Tento prostor byl ovládán Němci. Tito lidé se zde chovali velmi nehezky a utlačovali svobodu českého obyvatelstva, věznili a utlačovali Čechy, popravovali židy, kteří v naší zemi rovněž žili“ (OIM66-22). Pro

Graf 4

Nejčastější témata domácích událostí války

participanty z mladé generace bylo typické líčení, v němž se události odvíjejí z Hitlerovy vůle: „Hitler měl představu vybudování velké říše. Poté zabral také Čechy a vytvořil Protektorát Čechy a Morava. Do čela postavil Heydricha...“ (PŽ22-6), případně „Hitler nařídil, aby se mluvilo německy... zavedl árijskou rasu... tmavovlasé a hlavně židy odvážel do koncentračních táborů...“ (JiŽ20-4).

Generační srovnání četnosti výskytu témat domácích událostí ukazuje Graf č. 4.

Starší generace nejčastěji jmenovala útok na Heydricha anebo heydrichiádu (23×, pětina participantů) a Mnichov (22×), po nichž následovalo Pražské povstání (18×, 16 %), tedy jmenovala tytéž události, které pro ni byly i nejdůležitějšími událostmi války vůbec. Dále byl často vzpomínán odboj a partyzáni (16×, 14 % dotazovaných), vznik Protektorátu (15 odpovědí) spolu s vypálením Lidic a Ležáků (13×, 11 %). Často bylo též uváděno totální nasazení (9×). Dodejme, že „odboj“ nebyl zdaleka líčen jen v heroických konturách, naopak se ojediněle objevily poznámky, zpochybňující jeho podstatu či dosah, typu „řádoby partyzáni“ nebo „zbytečná povstání“.

Mladá generace vzpomínala nejčastěji vznik Protektorátu (47×, 44 %), dále Heydricha, atentát na Heydricha či heydrichiádu (45×, 42 %), následovaný Lidicemi a Ležáky (41×, 38 %). Velmi často byl zmiňován, v souladu s odpověďmi

mladé generace na první a druhou otázku, opět holokaust, židé a koncentrační tábory (39×, 36 %) – tento tematický okruh byl jen v ojedinělých případech jmenován v této otázce u starší generace. Mnichovská dohoda byla uváděna 23× (21 %), z toho více než v polovině případů jako „zrada“, „o nás bez nás“ atd. Často bylo zapsáno osvobození – participanti většinou podotýkali, že se tak stalo Rudou armádou a americkou armádou (18×). Pětkrát bylo zmíněno partyzánské hnutí, spojováno bylo však výhradně se západním zahraničním nebo domácím odbojem, ne s ilegální činností komunistů. Takřka úplně zmizelo povědomí o totálním nasazení (dvakrát uvedeno jako práce pro Říši). Podobně se ztratilo Pražské povstání, spolu s povstáním zmizely i barikády (jedna zmínka).

Z analýzy rovněž vyplynul fakt, že mladá generace participantů se při vyplňování dotazníkového šetření jen velmi zřídka opírala o rodinnou paměť, tj. vyprávění rodičů, prarodičů či dalších příbuzných. Rodinné vzpomínky na válku či konstatování, že o válce z tohoto zdroje ví, uvádělo 60 participantů starší generace (tj. polovina), v mladé generaci to bylo pouhých 14 participantů (o něco více než pouhá desetina). V tomto směru je třeba poznamenat, že starší generace, ač už válku v mnoha případech nezažila, má evidentně co o válce vyprávět. Jestli se v rodinách skutečně o válce vypráví, je však jinou otázkou.

Dalším pozorovaným zjištěním je fakt, že regionální události války zmiňovala mnohem více opět starší generace. Mladá generace konkrétnější lokality a dění v nich do svého líčení až na ojedinělé výjimky vůbec nezahrnovala (k těmto zmínkám např. patřila poznámka o památníčku padlým sovětským vojákům v obci, další participant věděl o mostu shozeném německými vojáky na konci války – HM18-5 a HM18-6). Můžeme se opět tázat, zda jde o vliv západního, globálního narativu či o tendenci preferovat, např. v učebnicích a médiích, národní narativ války před regionálním či lokálním.

Mnohem častěji participanti spontánně poznamenávali, že druhá světová válka a okupace našeho území byla předpokojem pro další okupační etapu, komunistickou. U starší generace byl fakt, že „koncem druhé světové války začala naše okupace Ruskem“ (LiŽ56-48) zmíněn v šesti případech, mladá generace tuto skutečnost spontánně konstatovala dokonce jedenáctkrát: „Osvobození formou okupace Rusy a pokračování studené války mezi USA a SSSR“ (OsM21-24). Nepřekvapí, že v kontextu splývání obou autoritativních režimů, které se klenuly obdobím českých dějin celé půl století, byla do nejvýznamnějších událostí druhé světové války zahrnuta jednou participantkou i Varšavská smlouva (1955) nebo dokonce pád Berlínské zdi (1989).

Pozoruhodným momentem analýzy odpovědi na tuto otázku, pátrající po domácích událostech války, bylo již pozorované opomíjení tematiky zrady a kolaborace obyvatelstva Protektorátu u mladé generace. Kritika jednání obyvatel Protektorátu zazněla z řad mladých participantů jen ve dvou zmíenkách spíše nepřímou, avšak logicky s poukazem na morální imperativ holokaustu: „Většina nečinně přihlížela masovému vyvražďování židů“ (JiM21-14) a „Vyvražďování židů byl promyšlený proces, do kterého se muselo zapojit obrovské množství lidí (návrhy plynových komor, strojvedoucí vlaků, kteří vozili židy do koncentračního tábora), každý z nich byl součástí tohoto velkého plánu“ (JiŽ20-19).

Maurice Halbwachs se domníval, že individuální vzpomínání je možné jedině v „sociálních rámcích“, které do velké míry určují, co a jak bude vzpomínáno.⁴⁰ Jednotlivci tak mají omezenou možnost kontroly nad svými vlastními vzpomínkami tím, že sociální rámce zároveň udávají, které vzpomínky jsou pro danou skupinu (či generaci) významné a rozhodující. Vzpomínky hodné zapamatování pak podporují identitu oné skupiny (či generace). Tento proměnlivý dynamický proces konstrukce kolektivní paměti je však obousměrný, tzn., že aktuální otázky přítomnosti naopak ovlivňují vzpomínání na minulost a vymezují možnosti tematizace minulých dějů.

V této souvislosti stojí za uvedení, že již zmiňované četné rodinné příběhy participantů starší generace se nesly v duchu téže linie, kterou jsme mohli sledovat v odpovědích na druhou a třetí otázku: útlak českého obyvatelstva a boj proti tomuto útlaku. Nejčastějším tématem rodinných příběhů bylo totální nasazení předků (deset), pět pojednávalo o jejich utrpení v koncentračních táborech a smrti a rovněž pět příběhů se týkalo zapojení do odbojové činnosti (včetně povstání a barikád). Ač starší generace tematizovala v odpovědi na první otázku druhou světovou válku rovněž v kategorii holokaustu a ojediněle upozorňovala na nejednotnost českého obyvatelstva v jejich „útlaku“, v rodinných vzpomínkách se ani jednou neobjevili židé, holokaust, kolaborace či pochyby o chování obyvatel Protektorátu. Starší generace ani jednou nevzpomněla, že by se holokaust mohl týkat i jiných menšin než židů.

Analýza komunikativního rodinného tradování o holokaustu a nacismu, kterou provedl H. Welzer spolu se svým týmem v Srbsku a Chorvatsku, ukázala, že v těchto zemích se základní narativ druhé světové války (rozumějme jakýsi „sociální rámec“ vzpomínání) zcela rozpadl. Nebylo tomu tak v západních zemích, kde „základní narativ“ sice prošel proměnami, v zásadě však stále mohl působit jako referenční rámec pro další generace. V postkomunistických zemích jako Srbsko

---

⁴⁰ Maurice HALBWACHS, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1925, s. 63.

a Chorvatsko se dle H. Welzera komunikovat mezigeneračně o zkušenostech druhé světové války stalo mnohem obtížnější. Důvod spočívá v rozdílných zkušenostech předků, kteří se nepotkávají s potřebami a orientací mladé generace, formované válečnými událostmi devadesátých let.⁴¹

Shrnutí výsledků analýzy

Na základě provedené analýzy dotazníkového šetření se dá konstatovat, že komunistická rétorika z výpovědí o druhé světové válce prakticky zcela zmizela, a to v obou sledovaných generacích.⁴² Obě generace se však lišily tím, jaký význam přikládaly domácím nebo naopak mezinárodním událostem války a jakým způsobem konstruovaly příběh o dění v době Protektorátu na našem území. Starší generace sice reagovala na odklon od dříve dominantního „sovětského“ líčení významných událostí války, domácí události se však pro ni jevily jako rozhodující. Narativ o dění na našem území navíc konstruovala v tradičních kategoriích „komunistického“ příběhu druhé světové války, rozumějme spojitých nádob perzekuce a odboje.⁴³

Současná mladá generace naproti tomu nejvýznamnější události války jednoznačně situovala po bok „západního“ diskurzu s výrazně mezinárodním akcentem. Tento obrat se ale netýkal narativu domácích událostí války, jenž

---

41 „Místo socialistického hrdiny se objevila jiná postava: někdo, kdo ví, jak zůstat naživu, chytrý politický oportunist. Partyzáni jsou popisováni jako brutální zločinci a schopnost je oklamat se setkává s obdivem. Kolaborace bývá interpretována jako důmyslná strategie jak přežít, jež nevyvolává zpochybnující otázky. Naopak, němečtí vojáci druhé světové války byli zbaveni aureoly nepřítele a jejich zločiny ztratily na závažnosti.“ Takto byla popsána dramatická proměna obrazu druhé světové války v Srbsku a Chorvatsku in: Harald WELZER, *Family Memories of World War II and the Holocaust in Europe, or Is There a European Memory?*, in: P. Meusburger – M. Heffernan – E. Wunder (eds.), *Cultural Memories*, s. 171–188, zde s. 185. Podrobněji in: Natalija BAŠIĆ, *Wen interessiert heute noch der Zweite Weltkrieg? Tradierung von Geschichtsbewusstsein in Familiengeschichten aus Serbien und Kroatien*, in: H. Welzer (ed.), *Der Krieg der Erinnerung*, s. 151–185.

42 Podobný postřeh učinil ve svém kvantitativním výzkumu kolektivní paměti druhé světové války v současné polské společnosti Piotr T. Kwiatkowski. Piotr T. Kwiatkowski, *The Second World War in the Memory of Contemporary Polish Society*, in: M. Pakier – J. Wawrzyniak (eds.), *Memory and Change in Europe*, s. 231–263.

43 Jak si povšimnul Michal FRANKL, *Česká hymna v Osvětimi*, Lidové noviny 2004, <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2004041085> (18. 7. 2019). Srov. též Tomáš SNIEGOŇ, *Evropeizace holokaustu a česká národní identita*, in: R. Šustrová – L. Hédlová (eds.), *Česká národní paměť*, s. 81–109.

v hrubých rysech kopíroval vzpomínání starší generace – bylo zde patrné formulování českého národního příběhu ve vztahu k tradiční vyprávěcí linii útlaku a odporu proti němu. Pozoruhodné je, že ze dvou stran mince „útlak“ a „odpor“, je to strana „útlaku“, jež v líčeních mladé generace převažuje (trojice Heydrich, Lidice-Ležáky, mnichovská „zrada“). Své místo si v narativu mladé generace našla i abstraktizovaná kategorie utrpení spojeného s holokaustem, která však ještě více posunula válečný narativ do polohy útlaku a utrpení.

Úvahy a přesahy

Generační paměť obsahuje mentální, orientační modely, které sdílíme s ostatními členy naší generace. Tato paměť a zároveň modely jednání jsou předávány dalším generacím, jež je podrobují revizi, modifikují je, rekonstruují a znovu předávají dále. V případě zkoumané české paměti druhé světové války můžeme konstatovat, že na další generaci se tou starší přenáší především vzpomínání na válku jako na dobu nespravedlivého útlaku a utrpení. Narativ o válce zobrazuje Čechy jako oběti, které se jen v některých momentech dovedly zvednout k odporu. Tyto momenty však nebyly příliš časté, navíc jejich výklad je poněkud kontroverzní (atentát na Heydricha, květnové povstání). Na rozdíl například od polské paměti druhé světové války není český narativ druhé světové války příběhem „heroismu“, či dokonce příběhem o společnosti, jež by byla hrdá na své zásluhy či chování.⁴⁴

J. V. Wertsch ve své analýze narativu generačních pamětí v současném Rusku odhalil přetrvávání určitého tzv. schematického narativního vzorce, jež organizuje kolektivní paměť o minulých zkušenostech v ruské tradici – tento vzorec nazval „triumf nad nepřátelskými silami“.⁴⁵ I když se zdá, že spolu s abstraktizací vzpomínek mladé post-sovětské generace se paměťový diskurz o válce zcela proměnil, tento triumfující vzorec dle něj v současné nejmladší generaci stále přetrvává.

Mohli bychom konstatovat, že i v české paměti války přežívá tradiční vzorec útlaku a utrpení, který přes zdánlivé změny neprošel hlubší proměnou. J. V. Wertsch považuje přetrvávání těchto narativních vzorců za nebezpečné: podle něj jsou hluboce zakořeněny v partikulárních narativních tradicích a mohou přežívat i přes

44 P. T. KWIATKOWSKI, *The Second World War*.

45 James V. WERTSCH, *The Narrative Organization of Collective Memory*, *Ethos* 36, 2008, s. 120–135. Stov. též Rauf R. GARAGOZOV, *Collective Memory and the Russian „Schematic Narrative Template“*, *Journal of Russian & East European Psychology* 40, 2014, č. 5, s. 55–89.

snahy států vnutit populaci jiné narativy, organizované kolem událostí střední úrovně. Schematické vzorce jsou podle něj taktéž méně přístupné našemu vědomí, a proto jsou efektivnější a stabilnější a zároveň odolnější racionální argumentaci.⁴⁶

Analýza generačního vzpomínání na druhou světovou válku ukázala zřetelný trend pojímat válku jako univerzální kategorii, vysvětlitelnou jen v abstraktních rámcích. K abstraktizaci se přidává antropologizace, kdy je možno válku pojmovat jako konstatování o přirozeně špatných vlastnostech lidí – ve smyslu „to se stává, lidé mají i své stinné stránky“. Tato tendence vedoucí k antropologizaci, abstraktizaci a moralizaci je nebezpečná. Dle H. Bjerg spočívá nebezpečí v tom, že se z historie může vytratit specifický obsah. Jediným obsahem, který zůstane, bude univerzální morální zpráva.⁴⁷

Výsledky analýzy české generační paměti druhé světové války ukázaly, že k tomuto trendu výrazně přispívá neznalost konkrétních rodinných příběhů, které by mohly dát abstraktnímu rámci ukotvující rozměr. Jestliže mladá generace nezná či nepoužívá při interpretaci války rodinné příběhy, odkud informace o válce čerpá? Tato otázka by si žádala důkladnější analýzy; z uvedeného šetření vyplynulo jen nepřímě, že primárním zdrojem poznatků o válce u mladé generace nemusí být učebnice a školní vzdělávání, ale spíše média a filmy. V tomto duchu se vyjádřily následující participantky: „Válka? Něco, o čem se doslechneme hlavně z televize, někdy i od prarodičů.“ (HM18-5). „Mohu posoudit jen z různých dokumentárních filmů“ (JiŽ20-29). Význam médií bude patrně nadále růst, ty však svým nadnárodním dosahem mohou vést ještě k větší univerzalizaci a abstraktizaci kultur vzpomínání dalších generací.⁴⁸

Kontinuita narativního, či chceme-li interpretativního, vzorce druhé světové války v postkomunistických zemích je spojována s dědictvím tamějších komunistických režimů. Narativ obětí jednoho autoritativního režimu byl umocněn narativem obětí následného autoritativního režimu. I v našem případě je přetrvávající narativ obětí patrný u mladé generace, a to nehledě na zdánlivou odlišnost od narativů konstruovaných starší generací. Jak vyplývá z provedené analýzy, k domácímu národnímu a etnickému narativu se do značné míry připojil narativ „utrpení

46 J. WERTSCH, tamtéž. Podobně též James V. WERTSCH, *Specific Narratives and Schematic Narrative Templates*, in: P. Seixas (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*, Toronto – London 2004, s. 49–62.

47 H. BJERG, *The Culture of Memory*.

48 Jak konstatoval H. Welzer ohledně analýzy evropských pamětí holokaustu a nacismu, prakticky všichni jeho participanté viděli filmy Schindlerův seznam a Deník A. Frankové. H. WELZER, *Family Memories of World War II*.

z holokaustu“, který v důsledku může obsáhnout všechny obyvatele českých zemí bez rozdílu. K již zmiňovaným nebezpečím tohoto přetrvávajícího vzorce lze proto přičíst ještě další, a to nemožnost pro kolektivní identity projít procesem odpovědnosti za to, co se stalo ve válce, zejména ve vztahu ke kolaboraci či židovskému obyvatelstvu.

Česká paměť druhé světové války je velmi složitým a proměnlivým fenoménem, který si žádá dalšího objasňování a vysvětlování. Tendence mladé generace chápat válku v abstraktizovaných a globálních konturách a přitom inklinovat k domácímu narativu utrpení, je však výsledkem, který by neměl zapadnout. Současnost má jistě schopnost přepisovat minulost, ale tato schopnost se zdá být do jisté míry omezena.

The Czech Generational Memory of the Second World War

RADMILA ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

The article explores the ways in which the Second World War is remembered and perceived in the present-day Czech Republic. In the introduction, the importance of the research on Second World War memory, representing one of the four founding memories of common European identities, is recalled. While there is a great amount of research on memory of the Second World War in Europe and the USA, including research on generational memory, Czech research has only focused on the ways in which the Second World War is thematised and instrumentalized in a few studies.

The presentation of the topic begins with a description of a survey which was conducted in 2015. Its aim was to explore changes in the previous Communist narrative of the Second World War and to examine generational differences. Two generations were selected for the analysis: the older one, who lived the majority of their lives under Communism, and the young one, who was born after the fall of Communism. Methodologically, the research was inspired by the studies of James V. Wertsch on post-soviet collective memory of the Second World War. 233 participants took part in the survey, 115 in the older, 108 in the younger generation. The average age in the older generation was 66 years of age, in the young generation 21 years of age.

All the participants had to fill in an anonymous survey containing three questions. The first question was „What does the Second World War mean for you personally?“ and showed an important generational gap. While both generations perceived the Second World War as an „evil“, the young generation tended to have a more abstract and globalized narrative and emphasized the Holocaust and the emotional suffering from the Holocaust as key elements. The five most important events of the war, the second task of the participants, were represented predominantly by home events in the older generation, while the young generation tended to recount events typical for the western European narrative.

The third question involved a description of the course of home events during the Second World War. A generational gap was perceived once again. The older generation thematised the war as a traditional national discourse with repression and resistance as the main factors. The young generation provided an abstracted and generalized narrative and only exceptionally evoked their family memories or regional events. The traditional elements of „home suffering“ were

adopted, however, by the young generation and incorporated into their globalized narratives. The article emphasizes the importance of this finding for Czech collective identities. A double narrative of suffering may exclude the need of responsibilities for what happened during the war on the territory of the present-day Czech Republic.

MATERIÁLY

Současný stav společenskovední bibliografie
v českých zemích

VÁCLAVA HORČÁKOVÁ – JAROMÍR KUBÍČEK

VÁCLAVA HORČÁKOVÁ – JAROMÍR KUBÍČEK: The Current State of the Social Science Bibliography in the Czech Lands

The analysis of the bibliographic production issued by specialized workplaces and libraries in last decade evaluates the field, personal and regional inventories published in book, journal or electronic form. It acquaints the reader with conferences devoted to the contemporary problems of bibliography. It describes the content and method of processing bibliographic inventories of history, literature and other fields of the social sciences, which have been published since 2009 in the Czech lands.

Key words: field bibliography – personal bibliography – regional bibliography – social sciences

I. Úvod

U příležitosti konání 20. kolokvia českých, moravských a slovenských bibliografů, které proběhlo v říjnu 2017 v Brně, vyšel sborník *Mezníky bibliografie*.¹ Přinesl řadu programových i hodnotících příspěvků. Ke smyslu bibliografie se vyjádřil historik

1 Tomáš KUBÍČEK – Eva SVOBODOVÁ (eds.), *Mezníky bibliografie*, Brno 2017.

Jaroslav Pánek, který sám byl na počátku své vědecké kariéry také bibliografem. Připomeňme si z jeho úvahy závěrečnou myšlenku: „Údělem bibliografů – a dnes převážně bibliografek – je budování pevných základů poznání, základů tak hlubokých, že z povahy věci ani nebývají vidět. O to jsou důležitější, neboť jejich poslání přesahuje osoby, instituce, národy a státy. Jejich úkolem je totiž propojovat poznání a co možná zabraňovat jeho nebezpečné atomizaci; uchovávat paměť a vzdorovat stálému zapomínání; zachycovat vývoj a stav naší vědy a kultury, abychom si ji plně uvědomovali a abychom zanechávali stopu i pro příští generace. V tom spočívá stěžejní úloha a civilizační poslání bibliografie.“²

Závěr této kolektivní monografie tvoří esej knihovníka s IT zaměřením Jana Kaňky, z něhož rovněž vyjímáme: „Bibliografie je službou (a přinejmenším v odborném světě) zatím plně strojem nenahraditelnou. Role bibliografie jakožto disciplíny pomocné a asistující je nevědčnā. Její plody sklízí zejména vědci, badatelé, studenti, ale i (často nevědomky, protože skrytě a zprostředkovaně) široká veřejnost. Ti první jmenovaní dokážou kvalitní bibliografickou práci ocenit, protože jsou na ní většinou bytostně závislí. Ti posledně jmenovaní většinou nevědí, o čem je řeč. Ať tak či onak, bibliografické úsilí je pohledem zvenku takřka neviditelné a opravdového uznání se bibliografovi nejspíše dostane jen od kolegy bibliografa. Ten jediný tuší, co práce a času stojí dobrā bibliografie.“³

Ve sborníku *Mezníky bibliografie* najdeme dva příspěvky o nejčastěji vyhledávaných oborových bibliografiích. Zpracovali je bibliografové z příslušných ústavů Akademie věd ČR (Historického ústavu a Ústavu pro českou literaturu), Václava Horčáková o bibliografii dějin českých zemí, a Vojtěch Malínek o české literární bibliografii. Jmenovaná pracoviště byla též zastoupena na semināři pořádaném v říjnu 2016 v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, na němž bibliografové prezentovali situaci ve zpracovávání literatury ze svého oboru.⁴ Z humanitních věd referovali ještě o české lingvistice Olga Kubešová Pensdorfovā s Janou Papcunovou, o archeologické bibliografii Lada Šlesingerová, o divadelní bibliografii Vladimír Hajšman, o filmografii Pavla Janásková, o muzikologické bibliografii Jana Vozková, o bibliografii historie umění Polana Bregantová, o bibliografii památkové péče Zuzana Stádníková, o pedagogické databāzi Marcela Petrovičová a o knihovnědné bibliografii Andrea Jelínková.

2 Jaroslav PÁNEK, *Bibliografie jako civilizační poslání*, in: T. Kubiček – E. Svobodová (eds.), *Mezníky bibliografie*, Brno 2017, s. 12.

3 Jan KAŇKA, *Jak je důležité mít bibliografii*, tamtéž, s. 213.

4 Markéta Ř. HOLANOVÁ (ed.), *České oborové bibliografie: sborník z interdisciplinárního semināře*, Praha 2017.

V obou těchto sbornících najdeme příspěvky o tradiční národní bibliografii článků v českých časopisech, novinách a sbornících pro *databázi analytické bibliografie (ANL)*, která v tomto období bojovala o svou existenci. Průběh změn v postupu při jejím zpracování podala Eva Svobodová.⁵ Vzpomněla na seminář z listopadu 1994 nazvaný Bibliografie na rozcestí, který odstartoval organizační změny, jimiž se Národní knihovna postupně odstříhávala od bibliografických služeb, s výjimkou zpracování národní bibliografie. Součástí systému české národní bibliografie byla také analytická bibliografie, která byla publikovaná jako součást Bibliografického katalogu od roku 1953. Od roku 1989 byla zpracovávána ve spolupráci s vědeckými knihovnami a od roku 1992 v elektronické formě databáze analytické bibliografie. V roce 2010 však Národní knihovna stanovila jiné priority a zpracování analytické bibliografie zastavila.

Veřejné knihovny v čele se sekci bibliografie Sdružení knihoven ČR (SDRUK) hledaly řešení a nadále koordinovaly tuto činnost za pomoci dotačního programu Ministerstva kultury VISK (Veřejných informačních služeb knihoven). Podařilo se tak překlenout hrozbu zániku databáze s téměř dvěma miliony záznamů a s ročním přírůstkem asi 70 tisíc, která patří k základním informačním zdrojům pro veřejné knihovny a její čtenáře. Databáze ANL je součástí Souborného katalogu a systém české centrální analytické bibliografie se znovu prosadil mezi priority vládní Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2017–2020.

Nejčastějšími místy zpracování bibliografie jsou knihovny. Pohled na informační systém, jehož kostru tvoří bibliografie, podal Jiří Mika o Střeďočeské vědecké knihovně v Kladně.⁶ Jde o několik databází k dějinám a vlastivědě regionu, které pro uživatele představují jedinečný zdroj informací. Sekce bibliografie SDRUK iniciovala seminář o databázích ve veřejných knihovnách a paměťových institucích, které inspirují svou kreativností.⁷ Nejen v knihovnách je práce s databázemi na dobré úrovni. Když badatel dostane v okresním archivu výpis z databáze s relevantní literaturou ke studovanému tématu, bývá mile překvapen. Náš příspěvek je ovšem zaměřen pouze na posouzení tištěných bibliografií.

---

5 Eva SVOBODOVÁ, *Co s ní? Česká analytická bibliografie v letech 1992–2016*, in: Tomáš Kubiček – Eva Svobodová (eds.), *Mezínky bibliografie*, s. 187–202. Zde je také uvedena související literatura.

6 Jiří MIKA, *Bibliografie spojuje tradiční a moderní služby poskytované knihovnou*, *Duha* 29, 2015, č. 1, s. 2–3.

7 Eva SVOBODOVÁ, *České databáze v knihovnách a dalších paměťových institucích*, *Čtenář* 64, 2012, č. 10, s. 343–345.

Metodikou bibliografie se zabýval Jaroslav Novotný ve studii o teorii bibliografického záznamu.⁸ V jeho pojetí je bibliografický záznam odkaz na uživatelem hledanou informaci, která má primárně sekundární povahu nebo nadstandardní povahu úplné informace s dodatečně přidaným plným textem (digitalizovaným dokumentem). Bibliografické záznamy jsou uspořádané do souborů buď v tradiční papírové formě, nebo v digitalizované formě počítačových souborů a v bibliografických bázích dat. Je skutečností, že informační technologie se staly trvalou součástí bibliografické praxe. Zavedení IT umožnilo výměnu bibliografických záznamů, což předpokládalo standardizaci struktury záznamů. Je to však jen první krok ve vývoji bibliografické informace.

II. Oborové bibliografie

V současném věku globalizace je stále větší nutností badatelů i studentů jednotlivých oborů umět informace nejen vyhledávat, ale také se v nich orientovat. Potřebujeme-li shromáždit informace, obracíme se dnes nejčastěji na síť elektronických dat, na internet. Ten nám však nemůže poskytnout přidanou hodnotu, kterou měly klasické tištěné bibliografie – rychlou a přehlednou orientaci v problematice, kterou chceme sledovat.

Oborové bibliografie však nemají sloužit jen jako pracovní pomůcka, i když je to jejich primární úlohou. Jsou zachycením určitého časového úseku ve vývoji oboru a tak napomáhají uchování kontinuity vědeckého výzkumu a předávání výsledků bádání z generace na generaci. Nezanedbatelná je i potřeba prezentovat výsledky oboru před zahraničním publikem nebo je přiblížit širší laické veřejnosti, jak je tomu např. u regionálních historických a vlastivědných bibliografií.

Dva nejrozsáhlejší soupisy v uplynulých deseti letech vznikly v oboru teologie. Knihy jsou určeny především odborníkům, teologům a studentům, a snaží se překlenout mezeru, která ve výzkumu dějin oboru vznikla v letech 1948–1989. Bibliografie jsou dílem vysokoškolských pedagogů působících na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Eduarda Krumpolce⁹

---

8 Jaroslav NOVOTNÝ, *Mezi bibliografickou informací a její reprezentací: informace v teorii bibliografického záznamu*, Knihovna 21, 2010, č. 1, s. 32–47.

9 Eduard KRUMPOLC, *Po stopách české fundamentální teologie v období 1800–2010: komentovaná bibliografie*, Olomouc 2011.

a Ctirada Václava Pospíšila.¹⁰ Historickým rámcem obou knih jsou léta 1800–2010, oborovým rámcem je česká křesťanská teologie a to především katolická teologie. Pozornost je však věnována i autorům píšícím z pozice jiných křesťanských denominací a překladům. Obě bibliografie jsou komentované, což je u teologické literatury velmi prospěšné, neboť ani odborník zde z názvu práce často nepozná, o čem text pojednává. Dalším kritériem vybraných prací byla jejich vědeckost, což se podle názoru odborných recenzentů autorům zdařilo.¹¹ Obě práce předpokládají určitou míru teologického vzdělání čtenáře, zvláště co se týká komentářů. Bibliografie poslouží i odborníkům z příbuzných vědních oborů.

Zajímavým přínosem k dějinám klasické filologie je *Bibliografie článků klasických filologů ve výročních zprávách středních škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku za léta 1850–1938* Karly Vymětalové ze Slezské univerzity v Opavě. Výroční zprávy středních škol jsou spíše opomíjeným historickým pramenem, zvláště pak zprávy škol s německým vyučovacím jazykem. Autorka tak zaplnila výraznou mezeru v bibliografiích, i když bohužel jen pro obor klasická filologie.¹² Autorka většinu prací ověřila a zachytila téměř 1700 záznamů průběžně očíslovaných a rozčleněných do devatenácti kapitol.¹³ Práci doplňuje metodický úvod, studie o výročních zprávách, jmenný rejstřík a pomocné seznamy českých a německých názvů měst a jmen s odlišným přepisem.

Přínos této bibliografie kontinuitě vědeckého poznání vystihla recenzentka, také klasická filoložka: „Studium starších vědeckých textů ostatně může mít jistou terapeutickou funkci. V humanitních vědách je v poslední době patrná tendence prezentovat vlastní vědecké výsledky jako něco převratně nového. Zjištění, že k týmž nebo podobným myšlenkám jako my dospěl třeba už před sto padesáti lety neznámý středoškolský profesor v provinčním městečku naší vlasti, může vést k lepšímu pochopení našeho vlastního místa ve vývoji oboru a snad i k nové pokoře před malými velikány, kteří tu byli před námi.“¹⁴

---

10 Ctirad Václav POSPÍŠIL, *Různé podoby české trinitární teologie a pneumatologie 1800–2010: tvářnosti české katolické trojiční teologie a pneumatologie 1800–1989: komentovaná bibliografie 1800–2010*, Brno 2011.

11 Ke knize E. Krumpolce srov. recenzi Františka ŠTĚCHA in: *Teologické texty* 23, 2012, č. 3 s. 161–162, ke knize C. V. Pospíšila recenze Jiřího VOGELA in: *Theologická revue* 84, 2013, č. 2, s. 229–231.

12 Karla VYMĚTALOVÁ, *Bibliografie článků klasických filologů ve výročních zprávách středních škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku za léta 1850–1938*, Opava 2014.

13 K nejzajímavějším se řadí soubor medailonů a nekrologů (č. 1–230) nazvaný *Ad memoriam aeternam* a kapitoly nazvané *Řecká a Římská literatura* (č. 551–1382).

14 Kateřina BOČKOVÁ LOUDOVÁ, in: *Graeco-Latina Brunensia* 20, 2015, č. 2, s. 222.

Celoživotním dílem profesorky slovenské filologie Jitky Křesálkové, která od roku 1966 působila v Itálii, je bibliografie italských literárních děl přeložených do češtiny a slovenštiny. Práce je výborně přehledně zpracovaná, obsahuje 9371 záznamů překladů uspořádaných podle autorů, doplněná rejstříkem překladatelů a dalších jmen.¹⁵ Výborně zpracovaná je také bibliografie, která zachytila literaturu o vztazích mezi češtinou a němčinou z posledních dvaceti let.¹⁶ Ostravská univerzita vydala *Bibliografii literatury pro děti a mládež českého Slezska a severovýchodní Moravy*.¹⁷ Jde o přehled knižních titulů s biografickými údaji o autorech, následuje výčet děl s recenzemi. Práci doplňuje přehled nakladatelství a jmenný rejstřík. Se snahou o úplnost je zpracovaná *Bibliografie české knižní sociologické literatury*.¹⁸ Materiál je rozdělen do tří etap (literatura do r. 1948, období 1949–1989, od r. 1990), je uspořádán podle autorů a připojeny jsou recenze a jmenný rejstřík.

Další specializovaná bibliografie je dílem historika umění Lubomíra Konečného a vyšla časopisecky pod názvem *Šedesát let českého bádání o emblematicce (1956–2016)*.¹⁹ Emblematika, studium emblémů a knih emblémů, je poměrně mladá disciplína a soupis literatury k jejímu vývoji je výsledkem samostatného výzkumu. Zhruba 150 záznamů je doplněno anotacemi, které přibližují obsah jednotlivých prací, z toho přes 70 záznamů je personální bibliografie Lubomíra Konečného. Soupis by byl smysluplnější, kdyby byl doplněn studií o vývoji oboru, najdeme zde však jen velmi stručný úvod. Název tedy mnohem více slibuje, než uvedená práce poskytuje.

Z hlediska obsahu i zpracování je zajímavá komentovaná bibliografie Mečislava Boráka *Očima Poláků: historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu*.²⁰ Jedná se o sondu do polského tisku na Těšínsku v letech 1989–1992. Předmětem rozboru se stalo 1130 článků ze šesti polských

---

15 Jitka KŘESÁLKOVÁ, *Italská literatura v Čechách a na Slovensku: bibliografie italských literárních děl přeložených do češtiny a slovenštiny, vydaných od počátku knihtisku do současnosti, a přeložených tištěných divadelních her a operních libret inscenovaných od 18. století*, Praha 2017.

16 Alena ŠIMEČKOVÁ et al., (*Neue*) *Bibliographie zum deutsch-tschechischen Sprachvergleich*, Prag 2017. Bibliografie ve věcném uspořádání obsahuje 753 záznamů s rejstříkem autorů.

17 Svatava URBANOVÁ – Šárka HOLAŇOVÁ – Denisa TKAČÍKOVÁ, *Bibliografie literatury pro děti a mládež českého Slezska a severovýchodní Moravy*, Ostrava 2015.

18 Nela HESOVÁ et al. *Bibliografie české knižní sociologické literatury (do roku 2009)*, Praha 2010.

19 Lubomír KONEČNÝ, *Šedesát let českého bádání o emblematicce (1956–2016): anotovaná bibliografie*, *Opuscula historiae artium* 65, 2016, č. 2, s. 180–194.

20 Mečislav BORÁK, *Očima Poláků: historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992: komentovaná bibliografie*, Opava 2010.

periodik, tři z české strany, tři z polské strany Těšínska. Tematicky byly vybírány články, které se nějakým způsobem dotýkaly česko-polských vztahů. Komentáře i bibliografie jsou předloženy čtenáři odděleně, což autorovi dává možnost sledovat navazující texty i diskuse. Kniha je velmi zajímavá a čtivá, což je u bibliografií poněkud vzácné. Je to dáno hlubokou autorovou znalostí tématu i jeho zkušeností v práci s tiskem jako s historickým pramenem. Práci doplňuje autorský rejstřík, který však obsahuje pouze jména bez dalších doplňků. Více informací o autorech textů v polském tisku by čtenář uvítal, neboť by mu to přiblížilo intelektuální vrstvy polské komunity na Těšínsku. Tuto stránku textu autor opominul zřejmě vědomě, protože i tak se jedná o velmi komplikované téma, jak ostatně dokládají i recenze v odborném tisku.²¹

Poměrně úzký, ale významný úsek československých dějin zpracovává i bibliografie Ústavu pro soudobé dějiny nazvaná *Pražské jaro '68: bibliografie*.²² Časově se vymezuje pouze nejužším pojetím Pražského jara, léty 1968–1970. Diskutabilní je rozdělení bibliografie na dva oddíly, práce vydané před rokem 1989 a po roce 1989. Autoři to zdůvodňují větší přehledností a rozdílným hodnocením Pražského jara zejména v české historiografii. První oddíl (do roku 1989) však obsahuje literaturu převážně vydanou v zahraničí, takže se rozdělení bibliografie na dvě části nejeví příliš logické. Dalším problémem je, že řada záznamů by si zasloužila anotaci, což by problém s nesourodostí záznamů vyřešilo lépe, než rozdělení bibliografie do dvou oddílů. Ze všech ostatních úhlů pohledu soupis obsahuje vše, co má být součástí odborné bibliografie: studii o historiografii Pražského jara z pera Jiřího Hoppeho, metodický úvod, jmenný a názvový rejstřík a soupis excerpovaných periodik. Bibliografie je vnitřně strukturována uvnitř obou oddílů velmi jednoduše – na prameny, monografie a sborníky a články (2120 záznamů). Zvláštní je, že se nepodařilo dohledat žádnou recenzi na tuto nesporně potřebnou a velmi pracnou bibliografickou publikaci.

Bibliografie dějin Českých zemí je tradiční oborovou historickou bibliografií, která má v současnosti podobu databáze.²³ Nastal čas, kdy vývoj bibliografické databáze přestává být i pro obor historie prioritou a vedle databáze se vydávají tiskem též bibliografické soupisy. V uplynulých letech publikovaly bibliografky Historického ústavu především drobnější výstupy, personální bibliografie, rejstříky

21 Diskuse: Libor MARTINEK, *Jak překládat pojem Zaolzie?*, Těšínsko 53, 2010, č. 3, s. 28–30; recenze: Ivo BARAN, *Slezský sborník* 109, 2011, č. 1/2, s. 142–143.

22 Věra BŘEŇOVÁ – Slavěna ROHLÍKOVÁ – Jiří HOPPE, *Pražské jaro '68: bibliografie*, Praha 2013.

23 *Bibliografie dějin Českých zemí* [online]. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz> (14. 5. 2019).

časopisů a přehledy bádání.²⁴ Obnovení tisku bibliografických ročenek se nejví jako realistické. Další vývoj půjde cestou víceletých výběrových přehledů s úvodním textem o české historiografii.

Tiskem stále vychází souběžná bibliografie některých „menších“ oborů, například ročenky *Bibliografie památkové péče*²⁵ a *Bibliografie české onomastiky*.²⁶ Oproti tomu Bibliografie českého archivnictví ukončila vydávání tištěných soupisů v roce 2015²⁷ a pokračuje ve formě databáze v rámci *Souborného katalogu Bibliografie české a slovenské historiografie*.²⁸

Jedním z inspiračních zdrojů tištěných soupisů může být i velmi zdařilá *Bibliografie k moravským královským městům*.²⁹ Recenze jsou jen relativním měřítkem úspěšnosti práce, jestliže však na knihu vyšlo jen podle evidence Bibliografie dějin Českých zemí patnáct pochvalných recenzí, má tu už takové měřítko nesporný význam. Řada recenzentů zdůraznila, že i v době internetu má dobře uspořádaná tištěná bibliografie svou hodnotu. Kniha je promyšlená a dotažená po koncepční stránce i z hlediska uživatelské vstřícnosti. Nezanedbatelné je i grafické provedení, které dokazuje, že i bibliografie může být krásnou knihou. Autorky připomněly v úvodu informační hodnotu bibliografických databází Historického ústavu, ty však podle jejich názoru „nemohou plnit roli systematicky

---

24 Např. Václava HORČÁKOVÁ, *Česká (a československá) historiografie k příčinám, prostředkům a důsledkům přestídlování národů v letech 1918–1989. Literatura z let 1945–2015*, in: Petr Bednařík – Helena Nosková – Zdenko Maršálek (eds.), *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*, Praha 2018, s. 13–43; TÁŽ, *Československé parlamentní volby roku 1946 v české, slovenské a evropské historiografii*, in: Jiří Friedl – Blanka Jedličková – Jana ŠKERLOVÁ (eds.), *Parlamentní volby 1946 a Československo*, Praha 2017, s. 199–205; TÁŽ, *Auswahlbibliographie zur Geschichte der böhmisch-bayerischen bzw. der tschechisch-bayerischen Beziehungen*, in: Milan Hlavačka – Robert Luft – Ulrike Lunow (Hg.), *Tschechien und Bayern: Gegenüberstellungen und Vergleiche vom Mittelalter bis zur Gegenwart: Konferenzband des Collegium Carolinum, des Historicky ustav AV CR und des Hauses der Bayerischen Geschichte zur Bayerisch-Tschechischen Landesausstellung 2016/2017 in Prag und Nürnberg*, München 2016, s. 359–371; Václava HORČÁKOVÁ – Markéta MARKOVÁ, *Bibliografie časopisu Historická geografie za léta 1968–2018*, *Historická geografie* 44, 2018, č. 2 s. 227–356.

25 Zuzana STÁDNÍKOVÁ, *Bibliografie památkové péče za rok 2010. Články a statě*, Praha 2018 (1018 záznamů).

26 Marie NOVÁKOVÁ, *Bibliografie české onomastiky 2013–2014*, Praha 2018 (470 záznamů).

27 Anna VINDUŠKOVÁ – Marie ŠATOCHINOVÁ, *Bibliografie českého archivnictví za rok 2009. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů*, Praha 2015.

28 Dostupné z: <https://hucentral.kpsys.cz> (20. 2. 2019).

29 Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010)*, Brno 2014.

utříděné bibliografie na poli městské historiografie³⁰. Tematická bibliografie, poměrně přesně vymezená a co nejúplnější, se tak jeví jako jeden z nejvíce životaschopných bibliografických žánrů. Celkem 3372 záznamů se vztahuje k šesti moravským královským městům od středověku do roku 1800. K dalším deseti městům, jež spadala do kategorie královská jen po omezenou dobu, byla vypracovaná bibliografie pouze pro období středověku. Kromě metodického úvodu, bibliografií k dějinám jednotlivých měst, jmenného rejstříku a seznamu excerpovaných časopisů byl do knihy zahrnut i přehled všeobecných prací k dějinám měst (č. 1–599) a studie věnovaná přehledu výzkumných aktivit k dějinám měst od roku 1989 do roku 2010 v české i německé verzi.

Skutečnost, že tematické bibliografie ani v dnešní době neztrácejí svůj smysl, pokud je dobře zvoleno téma, dokládají i další dvě drobné knihy: *Průvodce publikacemi Klubu přátel hornického muzea v Ostravě* a *Bibliografie německé krajské literatury o Olomouci a Olomoučanech*. Obě jsou dílem zkušených profesionálních historiků. Bibliografii publikací Klubu přátel hornického muzea sestavil Oldřich Klepek.³¹ Všech 55 titulů vydaných v letech 1988–2012 je roztříděno podle edičních řad a anotováno. Bibliografie je opatřena metodickým úvodem, seznamem zkratk a anglickým souhrnem. Kniha je vhodnou prezentací publikační části činnosti Klubu s velkou informační hodnotou pro současné i budoucí historiky i zájemce o dějiny hornictví.

Bibliografie německé krajské literatury o Olomouci a Olomoučanech je společným dílem historiků Františka Mezihoráka a Aleny Nelešovské.³² František Mezihorák se osudy olomouckých Němců dlouhodobě zabývá. Tento „pohled na druhé“ podobně jako výše jmenovaná bibliografie Mečislava Boráka *Očima Poláků* přináší nové poznatky na základě bibliografické analýzy tisku. Jedinou problematickou stránkou bibliografie je její obtížná dostupnost – kromě Národní knihovny ji už najdeme jen v Moravské zemské knihovně v Brně a ve dvou olomouckých knihovnách. Tištěná bibliografie, pokud není dostupná alespoň ve většině vědeckých knihoven, jako by nebyla.

---

30 Tamtéž, s. 11.

31 Oldřich KLEPEK, *Průvodce publikacemi Klubu přátel hornického muzea v Ostravě: anotovaná bibliografie*, Ostrava 2013.

32 František MEZIHORÁK – Alena NELEŠOVSKÁ, *Bibliografie německé krajské literatury o Olomouci a Olomoučanech*, Olomouc 2010.

III. Personální bibliografie

Jde o specifický žánr, který formou soupisu zachycuje život a dílo významné osobnosti vědy či kultury včetně ohlasů v recenzích. Dobrá personální bibliografie by měla obsahovat i složku hodnotící, kterou obvykle plní stručný medailon. Součástí personálních bibliografií se v posledních letech stává i soupis nejvýznamnějších veřejných vystoupení v médiích, obvykle dostupných online, a soupis publicistiky, který však u odborných bibliografií bývá často omezen na výběr nejdůležitějších prací. Obecně platí, že úplnost personálních bibliografií je často spíše relativní a odvíjí se od míry pečlivosti práce bibliografa, a také od dostupnosti pramenů. Zvládnout publikační činnost autora, pokud vznikla v uplynulých dvaceti letech, je také čím dál tím obtížnější vzhledem k zániku tištěných zdrojů české národní bibliografie a postupnému, ne zcela navazujícímu vývoji zdrojů elektronických. Ve výhodě jsou samozřejmě bibliografové, kteří se evidenci děl sledované osobnosti věnují průběžně, případně kterým popisovaná osobnost poskytne vlastní evidenci svých prací.

III.a. Personální bibliografie v rámci edičních řad s jednotnou koncepcí

Systematické vytváření personálních bibliografií významných osobností vědeckých oborů patří k výrazným trendům v tvorbě bibliografií po roce 1989. Příkladem mohou být bibliografické ediční řady české literární bibliografie, divadelní vědy, ekonomie či národopisu.

V roce 2016 založil Ústav pro českou literaturu AV ČR novou edici určenou pro bibliografie. Jako první svazek zde vyšla od Stanislavy Sýkorové *Bibliografie Františka Knoppa*.³³ F. Knopp (1946–2014) po dokončení studií divadelní vědy působil jako bibliograf v Divadelním ústavu a po deseti letech byl od roku 1980 redaktorem kulturní rubriky Lidové demokracie, od roku 1987 se stal bibliografem v Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Už jeho zaměstnání publicisty určilo, že personální bibliografie jeho prací je uspořádána chronologicky (obsahuje do roku 2013, kdy zemřel, 1658 záznamů) a samostatně vydané knihy jsou uvedeny vždy na začátku v příslušném roce, podle potřeby je bibliografický záznam doplněný

---

33 Stanislava SÝKOROVÁ, *Bibliograf František Knopp*, Praha 2016.

poznámkou. Další oddíl tvoří ohlas na jeho dílo a pomocný aparát sestává ze seznamu šifer, excerpovaných časopisů a sborníků a jmenného rejstříku.

František Knopp byl pečlivým bibliografem. Jím sestavené personální bibliografie z let 2010 až 2014 jsou součástí šesti monografií o básnících a spisovatelích, které v té době vycházely.³⁴ Jeho metoda chronologického uspořádání záznamů s připojenými šiframi, které rozlišují autorské texty, rozhovory či práce o něm, je však pro uživatele poněkud nepřehledná. Bibliografie doplňuje jmenný rejstřík.

Edice textů s bibliografickou přílohou vydává Institut umění-Divadelní ústav v Praze. V roce 2010 vydal dílo literárního kritika Ferdinanda Břetislava Mikovce (1826–1862).³⁵ Na padesáti stranách najdeme Mikovcovu divadelní bibliografii z let 1843–1860. V chronologickém uspořádání je evidována v anotovaných záznamech jeho tvorba, připojen je přehled periodik, šifer a jmenný rejstřík. Obdobně vyšla také rozsáhlá edice textů Josefa Kodíčka (1892–1954), které jsou věnované především divadlu z let 1908–1948.³⁶ Bibliografie třídí jeho tvorbu na původní texty a překlady. Tyto skupiny mají záznamy v chronologickém uspořádání (opakovaná vydání se sdružují).

Početnou skupinu publikací tvoří výběrové bibliografie nositelů Nobelovy ceny za ekonomii, které každoročně vydává Vysoká škola ekonomická v Praze.³⁷ Jde o drobné brožurky, v nichž je vždy biografický medailon laureáta, výběrová

---

34 Petr HRUŠKA, *Někde tady: český básník Karel Šiktanc*, Brno 2010 (bibliografie s. 365–397); Mojmir OTRUBA, *Hledání národní literatury*, Praha 2012 (bibliografie s. 392–429); Erik GILK, *Vítěz i poražený: prozaik Ladislav Fuks*, Brno 2013. (bibliografie s. 259–307); Jiří ZIZLER, *Ivan Diviš – Výstup na horu poezie*, Brno 2013; (bibliografie s. 215–259); Vladimír JUST, *Miloš Hlávka – Světák nebo Kavalír Páně?*, Praha 2013 (bibliografie o Hlávce v českém divadle s. 496–532); Pavel JANOUŠEK, *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou*, Praha 2014 (bibliografie s. 417–540).

35 Jitka LUDVOVÁ – Helena PINKEROVÁ, *Ferdinand Břetislav Mikovec – Pražská Thálie kolem 1850*, Praha 2010.

36 Michal KOSÁK – Jan POSPÍŠIL – Daniel ŘEHÁK (eds.), *Josef KODÍČEK: kritické stati*, Praha 2016.

37 Ramis VÁCLAVÍK (ed.), *2007 – Leonid Hurwicz, Eric s. Maskin, Roger B. Myerson*, Praha 2010; TÝŽ, *2008 – Paul R. Krugman*, Praha 2010; TÝŽ, *2009 – Elinor Ostrom, Oliver E. Williamson*, Praha 2011; TÝŽ, *Peter A. Diamond, Dale T. Mortensen, Christopher A. Pissarides*, Praha 2011; TÝŽ, *2011 – Thomas J. Sargent, Christopher A. Sims*, Praha 2012; TÝŽ, *2012 – Alvin E. Roth, Lloyd s. Shapley*, Praha 2013; TÝŽ, *2013 – Eugene Francis Fama, Lars Peter Hansen, Robert James Schiller*, Praha 2014; TÝŽ, *2014 – Jean M. Tirole*, Praha 2015; Eva HAVLÍKOVÁ (ed.), *2015 – Angus s. Deaton*, Praha 2016; TÝŽ, *2016 – Oliver Hart, Bengt Holström*, Praha 2017.

bibliografie jeho knih a článků, seznam publikací ve fondu knihovny VŠE, odkazy na webové stránky a vybrané zajímavosti o něm z českého tisku.

Edici nazvanou *Bibliografická příloha Národopisné revue* vydává zpravidla po jednom svazku ročně Národní ústav lidové kultury ve Strážnici. Soupisy vycházejí od roku 1990, mají jednotnou strukturu věcného uspořádání. Vždy je připojen strukturovaný životopis, jmenný a případně také místní rejstřík a ediční poznámka. Od roku 2009 vyšly v této edici svazky č. 24–32, v nichž se v úplnosti představují *Vladimír Karbusický, Čeněk Zíbrt, Jaroslav Štika, Bohuslav Beneš, Soňa Švecová, Václav Tille, Zdeněk Mišurec a Richard Jeřábek*.³⁸ Velkým pozitivem je zpřístupnění plných textů všech 32 svazků bibliografií na webu časopisu *Národopisná revue*, které z bibliografií činí snadno dostupnou a užitečnou pomůcku.³⁹ Do budoucna by však bylo z hlediska dlouhodobé udržitelnosti prospěšné svěřit plné texty bibliografií některé z digitálních knihoven.

III.b. Monografické personální bibliografie

Součástí monografie o spisovateli je personální *Bibliografie Jana Čepa*.⁴⁰ Její princip spočívá v tematickém uspořádání. Čepovo dílo třídí podle formy publikování (knižní dílo, práce v časopisech, korespondence, překladatelské práce, ediční činnost, ostatní) a práce o něm podle povahy práce (studie, vzpomínky a rozhovory, medailonky, rozhlasové pořady, konference a výstavy, bibliografie, encyklopedická hesla). Každý oddíl je uspořádán chronologicky. U knih jsou další vydání včetně recenzí vždy soustředěné u prvního vydání knihy, u článků je za názvem vysvětlující poznámka o žánru nebo vztahu k jiné práci. Připojen je přehled ročníků periodik s autorovými příspěvky a jmenný rejstřík. Práce svým pojetím patří ke vzorovým personálním bibliografiím.

38 Vlasta REITNEROVÁ – Marta TONCROVÁ – Lucie UHLÍKOVÁ, *Vladimír Karbusický (1925–2002)*, Strážnice 2012; Miloš MELZER, *Čeněk Zíbrt (1864–1932)*, Strážnice 2010; Jana TICHÁ, *Jaroslav Štika (1931–2010)*, Strážnice 2013; Hana HLŮŠKOVÁ, *Bohuslav Beneš (1927–2014)*, Strážnice 2014; Terézia GABRHELOVÁ – Zuzana Beňušková, *Soňa Švecová*, Strážnice 2015; Miloš MELZER, *Václav Tille (1867–1937)*, Strážnice 2013; Věra THOŘOVÁ, *Zdeněk Mišurec (1925–2009)*, Strážnice 2017; Daniel DRÁPALA, *Richard Jeřábek (1931–2006)*, Strážnice 2018.

39 Bibliografické přílohy *Národopisné revue*, in: *Národopisná revue*. Dostupné z: <http://revue.nul.cz/charakteristika-casopisu/personalni-bibliografie.html> (16. 2. 2019).

40 Tomáš KUBÍČEK, *Dvoji domov Jana Čepa*, Brno 2014 (bibliografie s. 179–281).

V oboru literární vědy vyšla v tomto období knižně samostatně *Bibliografie díla F. X. Šaldy*.⁴¹ Jde o nové zpracování soupisů, které v roce 1948 vydal Jiří Pistorius (1922–2014) a v roce 1988 Emanuel Macek (1924–1997). Dílo literárního kritika je uspořádáno chronologicky, s vyčleněním soukromých tisků a korespondence. Záznamy doplňuje bohatá škála rejstříků a k záznamům jsou připojeny anotace.

Oproti dobře uspořádané příručce o Šaldovi, je *Bibliografie prací Josefa Filipce za léta 1948–2003* ukázkou, že uživatel se musí celým soupisem o tvorbě lingvisty prociť, pokud něco hledá.⁴² Záznamy jsou uspořádány chronologicky, v rámci roku abecedně podle názvu bez jakéhokoliv pomocného aparátu. Ještě komplikovanější se jeví *Bibliografie díla Miloše Martena*.⁴³ Práce má tři oddíly: soupis rukopisných děl, bibliografie knižně vydaných děl a přehled prací o něm. Je otázkou, proč jmenné rejstříky jsou samostatně ke každému oddílu, v popisu často chybí údaje o rozsahu u běžně dostupných časopisů. Naopak údaj o knihovně, ve které autorka popis zpracovala, je u záznamu nadbytečný, jestliže zdroj je běžně dostupný.

Bibliografii esperantisty a polyglota Miloše Lukáše⁴⁴ se nepodařilo sestavit tak, aby uživateli přiblížila tuto osobnost českého esperantského hnutí. Je vskutku bibliografií jen pro zasvěcené. Úvod obsahuje poměrně kusé biografické informace a téměř žádné metodické poznámky. Záznamy nejsou očíslované a pod pojmem Rejstříky se skrývají pouhé seznamy časopisů a monografií, ze kterých bibliograf čerpal. Dvojazyčné texty (čeština a esperanto) orientaci v bibliografii ještě dále znesnadňují.

Soupis literárního díla Ivo Markvarta (1956–2005), který uspořádal Jiří Sedláček ve druhém doplněném vydání při příležitosti nedožitých 60. narozenin tohoto knihovníka a redaktora, je téměř dokonalou, pečlivě připravenou bibliografií.⁴⁵ Nechybí zde editorská poznámka, kalendárium života, rejstříky, literatura o životě a jeho díle, seznam použitých zdrojů. Záznamy jsou anotované se zřejmou znalostí všech textů. Jediné, co by se dalo této velmi pěkně graficky vypravené knize vytknout, je její náklad – pouhých 33 výtisků (!). I když se autor bibliografie postaral o to, aby se

---

41 Jiří PISTORIUS – Emanuel MACEK, *Bibliografie díla F. X. Šaldy*, K vyd. připravili Michael Špirit, Luboš Merhaut, Jan Wiendl, Praha 2017.

42 Jana PAPCUNOVÁ, *Bibliografie prací Josefa Filipce za léta 1948–2003*, Praha 2015.

43 Jana ŠRUBAŘOVÁ, *Bibliografie díla Miloše Martena*, Ostrava 2010.

44 Zdeněk HRŠEL – Miroslav MALOVEC, *Miloš Lukáš 1897–1976: bibliografio pri liaj tradukadoj kaj alireblaj literaturaĵoj = bibliografie jeho překladů a dostupných literárních prací*, [Brno] 2017.

45 Jiří SEDLÁČEK, *Poutí bibliografií Ivo Markvarta: přehled jeho díla a literatury o něm*, Louny 2016.

knihy dostala do fondů odborných knihoven, měl by zvážit uložení soupisu v některé z digitálních knihoven, nebo vydání větším nákladem.

Klasickou vědeckou bibliografií je soupis čerstvě uzavřeného díla literárního historika a kritika Jiřího Urbance, který připravil jeho kolega Libor Martinek.⁴⁶ Bibliografie obsahuje medailon autora, jmenný rejstřík, seznam ohlasů a citací. Neklade si však nároky na úplnost – zachycuje pouze „výběr nejdůležitějších prací“.

Zcela specifickou kategorií tvoří uměnovědné personální bibliografie, kde je kladen i v rámci bibliografie důraz na estetickou stránku a na specifika oboru, méně však už na úplnost. Tě je ovšem často, vzhledem k rozptýlení prací výtvarníků v soukromých sbírkách, velmi obtížné dosáhnout. Příkladem takové zdařilé bibliografie může být soupis díla malíře a grafika Bořivoje Borovského (1933–2012).⁴⁷ Detailní studie o životě a díle českého malíře je doplněna rozsáhlou obrazovou částí a uzavřena bibliografií, která postihuje všechny významné stránky jeho života a díla – katalogy výstav, články v časopisech o něm, alba grafických listů, bibliofilie, videofilm, návrhy přebalu, ocenění a samozřejmě i soupis obrazů (774 položek).

V samostatném svazku vyšla též bibliografie malíře a scénografa Zdenka Seydla (1916–1978), která doplňuje kolektivní monografii o jeho díle⁴⁸ a bibliografie neautorských tiskovin s ilustracemi Josefa Váchala (1884–1969).⁴⁹

Velmi originálním způsobem byl pojat soupis knižního díla historika umění Františka Dvořáka (1920–2015).⁵⁰ Chronologicky uspořádaný soupis více než 150 publikací je provázen reprodukcemi obálek všech v soupisu uvedených knih. Půvabná kniha je doplněna biografickými texty a metodickým úvodem. Chybí však rejstříky.

Svá specifika má i církevní bibliografie, která po stránce formální patří u nás v současnosti patrně k tomu nejlepšímu, co v bibliografii vzniká. K takovým bibliografiím patří i soupis prací kardinála Tomáše Špidlíka (1919–2010), který vznikl jako nezbytná podmínka vydávání sebraných spisů tohoto významného katolického teologa.⁵¹ Bibliografie zachycuje téměř 2000 chronologicky uspořádaných titulů s řadou

46 Libor MARTINEK, *Jiří Urbanec: vědecký profil a výběrová bibliografie*, Opava 2015.

47 Miroslava HLAVÁČKOVÁ, *Bořivoj Borovský 1933–2012: bez konce a názvu*, Lomnice nad Popelkou 2017.

48 Jiří HŮLA – Irena LEHKOŽIVOVÁ – Barbora ŠPIČÁKOVÁ (eds.), *Zdenek Seydl a knihy. Svazek II, Soupis knižní tvorby*, Praha 2015.

49 Jan HÝSEK, *Stopy ducha. Bibliografie neautorských tiskovin s ilustracemi Josefa Váchala vydaných česky za jeho života. Se zvláštním přihlídnutím k edicím Josefa Portmana*, Praha 2014.

50 Jan DVOŘÁK, *František Dvořák a kniha*, Praha 2015.

51 Pavel AMBROS, *Kardinál Tomáš Špidlík SJ – starec a teolog nerozdělené církve. Kompletní bibliografie 1938–2011*, Olomouc 2012.

detailně zpracovaných rejstříků. Najdeme zde úvodní metodickou a biografickou studii, soupisy ohlasů, seznam Špidlíkových doktorandů. Zajímavé je zcela moderní využití digitalizovaného archivu Vatikánského rozhlasu, díky kterému se podařilo bibliograficky zpracovat vystoupení kardinála Špidlíka v tomto médiu.

V oboru klasické filologie a antických dějin stojí za to připomenout bibliografickou činnost Igora Lisového, který se kromě vlastní vědecké a pedagogické práce věnuje též sestavování tematických a personálních bibliografií domácích i zahraničních vědců. Ve formě drobných brožurek zpracoval např. dílo Antonína Koláře (1884–1963),⁵² Jana Buriana (1929–2011), Gerharda Dobesche, Benedikta Konrada Vollmanna (1933–2012), Franca Sartoriho (1922–2004), Jana Bouzka, Pavla Olivy, Josefa Česky (1923–2015), Karla Christa (1923–2008), Věry Olivové (1926–2015) a řady dalších. Chronologicky uspořádané svazky personálních bibliografií jsou doplněny medailony autorů a v souhrnu vydají za jednu velmi obsáhlou bibliografii k bádání o dějinách starověku ve střední Evropě.

Příkladem personální bibliografie historika sestavené na základě kontinuální evidence jeho díla je *Bibliografie vědeckých prací Jaroslava Pánka*.⁵³ Vyšla k sedmdesátinám tohoto historika. Více než 2200 záznamů je roztríděno na samostatné publikace, účast v kolektivních dílech, edice, studie a články (ty ještě tematicky), zprávy z vědeckého života, recenze. Tyto oddíly jsou registrující, zatímco dodatky (v oddílech rozhovory, popularizace v médiích, beletristické překlady, práce o něm) jsou označeny za výběrové bibliografie. Záznamy v oddílech jsou uspořádány chronologicky. Recenze Pánkových prací jsou připojeny k recenzovaným dílům. Popis je úsporný (zkratky některých periodik, u recenzí zkracování křestních jmen na iniciálu). Rejstřík jmen vychází z národních autorit.

---

52 Igor LISOVÝ, *Univ. profesor Dr. Antonín Kolář. Bibliografie*, České Budějovice 1999; TÝŽ, *Jan Burian univ. profesor, PhDr., CSc. Bibliografie*, České Budějovice – Bratislava 1999 (2., opr. a rozš. vyd. 2011); TÝŽ, *Gerhard Dobesch, Almae matris Vindobonensis doctor atque professor rite constitutus – bibliographia*, České Budějovice [1999], (2., opr. a rozš. vyd. Wien 2004), spoluautor Kurt TOMASCHITZ; TÝŽ, *Professoris Conradi Benedicti Vollmann vita et bibliographia*, České Budějovice 2000; TÝŽ, *Professoris Dr. Franco Sartori vita et bibliographia*, České Budějovice 2002; TÝŽ, *Bibliografie profesora PhDr. Jana Bouzka, DrSc.*, Praha 2002; TÝŽ, *Profesor PhDr. Pavel Oliva, DrSc. Život, bibliografie (1997–2002) a korespondence*, České Budějovice 2003 (nové vyd. Praha 2008); TÝŽ, *Professor PhDr. Josef Česka, DrSc. Vita a bibliographia*, České Budějovice 2005; TÝŽ, *Professor Dr. Dr.h.c. Karl Christ. Vita et bibliographia*, České Budějovice 2005; TÝŽ, *Rerum historiae Graecae et Romanae investigatorum Bohemicorum Jan Burian, Josef Česka, Radislav Hošek, Antonín Kolář et Pavel Oliva bibliographia*, České Budějovice 2006; TÝŽ, *Věra Olivová. Bibliografie*, Praha 2006, spoluautorka Karolína LINHARTOVÁ.

53 V. HORČÁKOVÁ, *Bibliografie vědeckých prací Jaroslava Pánka*, Praha 2016.

V bibliografii se uživatel snadno orientuje a umožňuje vytvořit si přehled o podílu osobnosti na vědecké činnosti.⁵⁴

Bibliografie Viléma Prečana je prací jiné profesionální bibliografky.⁵⁵ Má rovněž tematické uspořádání a kromě Prečanových prací uvádí i články o něm. Neobvyklé je v soupisu spojování samostatných knih s časopiseckými pracemi, které jsou tříděny navíc na odborné časopisy a jiný tisk, recenze jsou odloučeny od recenzovaných prací. Samostatná skupina elektronických dokumentů je problematická, kříží obsah s formou. Je na škodu, že záznamy jsou v popise často neúplné. Bibliografie nemá žádný pomocný aparát.

Mezi literaturu i historii bychom mohli zařadit samostatně vydanou výběrovou bibliografii *O Josefu Florianovi*, zpracovanou olomouckým historikem Pavlem Markem.⁵⁶ Soupis zachycuje v chronologické řadě biografické práce (tištěné i elektronické) a díla související s ediční činností tohoto svérázného katolíka, doplněné společným rejstříkem autorů, editorů a překladatelů.

III.c. Personální bibliografie připravené autory

Mezi personálními bibliografiemi je mnoho takových, které si sestavuje samotný autor. Rodáku z Jaroměře a spisovateli literatury faktu vyšla k osmdesátinám *Bibliografie Jiřího Uhlíře*.⁵⁷ Po předmluvách starosty města i rodné obce jsou anotované záznamy publikovaných prací (2642 záznamů) uspořádané chronologicky, doplněné o seznam periodik s jeho příspěvky a rejstříky (abecedním, geografickým, předmětovým).

Příkladem bibliografie vysokoškolského pedagoga může být soupis prací Pavla Krafla, historika Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity.⁵⁸ Publikované práce člení podle typu dokumentů, doplněk tvoří přehled pedagogické činnosti, veřejné přednášky, redakční a lektorská činnost. Podobně k osmdesátinám profesora

54 Bibliografie je dostupná též online v digitálním repozitáři AV ČR. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11104/0267169> (16. 2. 2018).

55 Věra BŘEŇOVÁ, *Bibliografie Viléma Prečana*. Autor medailonu M. DRÁPELA, Praha 2013. Pokračování bibliografie Viléma Prečana, *Bibliografie V. P. za roky 2012–2018*, ukládá Věra Břeňová na stránky Československého dokumentačního střediska. Naposledy aktualizováno 6. 1. 2018. Dostupné z: <http://www.csd.scs.cz/g6/4444-DS.html> (16. 2. 2018).

56 Pavel MAREK, *O Josefu Florianovi: výběrová bibliografie*, Olomouc 2014.

57 *Bibliografie Jiřího Uhlíře: 1954 – 30. 6. 2017*, Jaroměř 2017.

58 Hana KRAFLOVÁ, *Pavel Otmar Krafl: bibliografie za léta 1995–2017*, Brno 2018.

Pedagogické fakulty vydala Masarykova univerzita personální bibliografii Vladimíra Spousty.⁵⁹

Bibliografie, kterou vytváří sám autor, obvykle při příležitosti osobního jubilea, je určitým zastavením a rekapitulací vlastní práce. Takovým bilancováním je i kniha literárního vědce a vysokoškolského pedagoga Jiřího Poláčka, která shrnuje autorovu publikační činnost za léta 1976–2011.⁶⁰ Zároveň se však nelze spoléhat na to, že se jedná o kompletní soupis, když autor sám řadu dobových zpráv vypustil. Zde se otvírá prostor pro další bibliografické bádání a personální bibliografie už není jen pouhým soupisem, ale významným historickým pramenem.

Bibliografie olomouckého rusisty a vysokoškolského pedagoga Miroslava Zahrádky,⁶¹ vydaná k jeho sedmdesátinám, je přechodnou formou mezi personální bibliografií a jubilejním sborníkem. Úvodní vzpomínkový text jeho kolegy Pavla Urbánka rekapituluje běh života oslavence, následuje soupis prací jubilanta roztríděný podle typu publikace (kniha, studie atd.). Bibliografie byla vytvořena patrně převážně z podkladů, které dodal autor. Jednotlivé kapitoly jsou uspořádány chronologicky a záznamy jsou očíslovány zvláště uvnitř každé kapitoly. Rejstříky chybí, takže číslování záznamů se jeví jako nadbytečné. K jednotlivým záznamům jsou připojeny ohlasy a vzhledem k menšímu rozsahu je bibliografie poměrně přehledná.

K těmto publikacím můžeme uvést i soupis díla bibliografky a propagátorky umělecké knižní vazby Anežky Fialové (1947–2019), vydaný k jejím sedmdesátinám.⁶² Soupis 129 prací je rozdělen do těch dvou oddílů, kterým se soustavně věnovala, a samostatný je oddíl článků o ní.

III.d. Personální bibliografie jako součást jubilejních publikací

Řada drobných, ovšem cenných personálních bibliografií je rozptýlená v různých časopisech v rámci textů k životním jubileím nebo nekrologů. Z hlediska metody zpracování se jedná převážně o jednoduché, často z úsporných důvodů pouze výběrové soupisy. Výjimku, u které je třeba se zastavit, představují ve vědeckém světě jubilejní sborníky. Jejich množství se v posledním desetiletí výrazně zmenšilo, neboť práce do nich vložené lze jen obtížně uplatnit v databázi vědeckých výstupů

59 Vladimír SPOUSTA, *Personální bibliografie a ohlasy za léta 1958–2010*, Brno 2010.

60 Jiří POLÁČEK, *Bibliografie (1976–2011)*, Brno 2013.

61 *Bibliografie: Miroslav Zahrádka*, Olomouc 2010.

62 Václav VALINA, *Okamžiky života Anežky Fialové: biografický a bibliografický příspěvek*, Kroměříž 2017.

Rejstříku informací o výsledcích Rady vlády pro vědu, výzkum a inovace.⁶³ Na druhé straně ty, které vznikly, jsou věnovány osobnostem české vědy, které byly natolik významné, že nešlo pro ně sborník nepřipravit. Součástí takového „festšriftu“, je téměř vždy personální bibliografie, kterou obvykle vytváří kolega – odborník nebo profesionální bibliograf. Namátkově můžeme uvést příklady z posledních let ze světa historiků, sborníky věnované Jiřímu Pernesovi,⁶⁴ Martinu Kučerovi,⁶⁵ Mileně Lenderové,⁶⁶ Jiřímu Rakovi,⁶⁷ Ladislavu Vojáčkovi,⁶⁸ Zdeňkovi Uhlířovi⁶⁹ a Jiřímu Kuthanovi.⁷⁰ Žánr jubilejních sborníků v posledních letech často nahrazují soubory nejvýznamnějších studií jubilujících vědců, které bývají též doplňovány personální bibliografií. Opět je možné v rozsahu této práce jmenovat pouze příklady: soubory studií Eduarda Maura,⁷¹ Jaroslava Marka (1926–2011)⁷² a Josefa Žemličky.⁷³ Výhodou těchto bibliografií připojených k jubilejním publikacím je jejich větší rozšíření a dostupnost širší čtenářské obci. Samostatně vydané personální bibliografie mají často charakter příležitostných tisků, které se rozptýlí mezi zájemce a do fondů knihoven se dostávají jen v omezeném množství.

---

63 *Rejstřík informací o výsledcích*. Dostupné z: <https://www.rvvi.cz/riv> (18. 2. 2018).

64 Vladimír BŘEZINA – Kateřina HLOUŠKOVÁ – Radek SLABOTÍNSKÝ (eds.), *Historik skutečně mohutný: k životnímu jubileu Jiřího Pernese*, [Praha] 2018.

65 Josef TOMEŠ (ed.), *Historie jako vášně i poslání: k životnímu jubileu historika Martina Kučery*, Praha 2018 (bibliografie s. 237–280).

66 Tomáš JIRÁNEK, – Karel RÝDL – Petr VOREL (eds.) *Gender history – to přece není nic pro feministky: kniha, kterou napsali přátelé a studenti Mileny Lenderové u příležitosti jejího těžko uvěřitelného životního jubilea*, Pardubice 2017 (bibliografie s. 391–408).

67 Martin ČÍŽEK, et al. (eds.) *Poslední staročech: k 70. narozeninám Jiřího Raka*, Praha 2017 (bibliografie s. 18–47).

68 Tomáš GÁBRIŠ – Ondřej HORÁK – Jaromír TAUCHEN (eds.), *Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narozeninám*, Brno 2017 (bibliografie s. 12–27).

69 Renáta MODRÁKOVÁ – Tomáš KLIMEK (eds.) *Cesta k rozmanitosti, aneb, Kavárenský povaleč digitálním historikem středověku. Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdeňka Uhlíře*, Praha 2016 (bibliografie s. 9–28).

70 Magdaléna NESPĚŠNÁ HAMSÍKOVÁ, – Jana PEROUTKOVÁ – Stefan SCHOLZ (eds.), *Ecclesia docta: společenství ducha a umění. K životnímu jubileu profesora Jiřího Kuthana*, Praha 2016 (bibliografie s. 565–573).

71 Pavla JIRKOVÁ et al. (eds.) – Eduard MAUR, *Země – paměť – lidé*, Praha 2017 (bibliografie z let 2003–2016, s. 477–491).

72 Tomáš BOROVSÝ – Jan DVOŘÁK – Milan ŘEPA. *Mistra dělá zkratka. Studie a eseje Jaroslava Marka*, Brno 2016 (bibliografie s. 551–579).

73 Jan KLÁPŠTĚ – Ludmila LUŇÁKOVÁ – Martin WIHODA (eds.) – Josef ŽEMLIČKA, *Návraty do krajiny českého středověku: výbor z díla*, Praha 2016 (bibliografie s. 302–316).

IV. Bibliografie vydané veřejnými knihovnami

IV.a. Národní knihovna a Slovanská knihovna

Národní knihovna ČR organizovala od roku 1993 každoroční konference CASLIN (Czech and Slovak Library Information Network). Do roku 2011 byl vždy výstupem tištěný sborník příspěvků. Ty byly podnětem ke zpracování bibliografického přehledu.⁷⁴ Zachycuje v abecedním uspořádání články z časopisů o těchto konferencích, přehled vydaných sborníků, samostatně také rozpis příspěvků a na závěr chronologický přehled s místem konání, pořadatelem, stanoveným tématem a citací sborníku. Jde o užitečnou a praktickou pomůcku.

Životopisy astronoma Josefa Steplinga (1716–1778) z pera Stanislava Vydry (1741–1804) a Františka Martina Pelcla (1734–1801) doplněný bibliografií Steplingových prací vydali pracovníci Národní knihovny v roce 2018.⁷⁵

V dlouholeté bibliografické tradici pokračovala Slovanská knihovna při Národní knihovně ČR. Rozsáhlý soupis prací básníka a spisovatele Ivana Alexejeviče Bunina (1870–1953), který v roce 1920 z Ruska emigroval do Francie a stal se prvním ruským nositelem Nobelovy ceny za literaturu, vyšel v roce 2011.⁷⁶ Uspořádání je chronologické, v rámci roku abecedně podle názvu. Bohatá je skladba rejstříků: názvy básní, názvy prózy, seznam zkratk a seznam periodik a sborníků, v nichž Bunin publikoval. Práce je zajímavá snahou o stručnost v popisu a je přesvědčivá primární znalostí básníkovy díla. Další publikace Slovanské knihovny, bibliografie básnířky a překladatelky Zdenky Bergrové z roku 2012 jen doplňuje dřívější bibliografii této autorky z roku 2005 a vychází z jejích podkladů.⁷⁷

Detailně zpracovaný je *Katalog starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou* vydaný v letech 2004–2014, který autorka Františka Sokolová dovedla až do let Francouzské revoluce a těsně po ní.⁷⁸

74 Renáta SALÁTOVÁ – Anna MACHOVÁ, *Bibliografie konference CASLIN*, Knihovna plus [online] 13, 2017, č. 1. Dostupné z: <https://knihovnaplus.nkp.cz/archiv/2017-01/historie-a-soucasnost/bibliografie-konference-caslin> (20. 3. 2019).

75 Josef SMOLKA ve spolupráci s Janou VACKÁŘOVOU, *Josef STEPLING (1716–1778) v jeho biografických a bibliografických*, Praha 2018.

76 Jitka KŘESÁLKOVÁ, *Ivan Aleksejevič Bunin: bibliografija prvých izdanij v gazetach, žurnalach, literaturno-chudožestvennych almanachach i sbornikach (1887–1987)*, Praha 2011.

77 Hana OPLEŠTILOVÁ, *Bibliografie Zdenky Bergrové 2005–2011*, Praha 2012.

78 Františka SOKOLOVÁ, *Katalog starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou*. Díl 1, 1710–1775, Praha 2004; Díl 2, 1776–1787, Praha 2008; Díl 3, 1788–1795, Praha 2014.

Dalším významným edičním počinem Slovanské knihovny je *Soupis pramenů k dějinám národů Ruska, Ukrajiny a Běloruska do roku 1945 z archivů České republiky* vydaný v osmi svazcích v letech 2002–2014.⁷⁹

IV.b. Knihovna Akademie věd

V roce 2008 byl doveden do konce ediční počín knihovny AV *Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16. – 18. století*.⁸⁰ Bibliografie zaznamenává 395 lokalit v přibližně 1900 vyobrazeních, která představují tvorbu 250 výtvarníků, podílejících se na ilustrační úpravě textů u 306 tiskařů a nakladatelů. Doprovodný CD-ROM obsahuje ilustrace z cizojazyčných bohemikálních tisků.

IV.c. Jihočeský kraj

Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích vydala v roce 2010 *Monografie jihočeských měst a obcí 1995–2010*.⁸¹ Řazení je abecední podle měst, další obce tvoří zvláštní oddíl. Práce nemá rejstříky. Zajímavou a graficky zdařilou knihou je monografie vydaná k osmdesátinám Věroslava Mertla (1929–2013), pro kterou medailon spisovatele napsal Jaroslav Med a hlavní bibliografickou část zpracovala na základě podkladů jubilanta Tamara Pršíňová.⁸² Bohatý materiál je členěn chronologicky, rejstříky opět chybí. V podobné úpravě vydala knihovna také studii o básníku Josefu Bartuškově (1898–1963), tu však doplňuje jen seznam literatury vztahující se k tématu s neúplným popisem.⁸³

Do Jihočeského kraje patří také část moravského území, které bylo zpracováno do dosud poslední retrospektivní regionální bibliografie *Bibliografie Dačicka a Slavonicka*. Knihu vydala Moravská zemská knihovna ve spolupráci

79 Kolektiv autorů, *Soupis pramenů k dějinám národů Ruska, Ukrajiny a Běloruska do roku 1945 z archivů České republiky*. Díl I–VIII, Praha 2002–2014.

80 Lenka BÄRTOVÄ – Anežka BAĐUROVÄ, *Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16. – 18. století (se vztahem k území České republiky)*. I. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. II/1. *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800. Textová část a soupis*. II/2. *Rejstříky + CD-ROM*. Praha 2002–2008.

81 Libuše STRAKOVÄ, *Monografie jihočeských měst a obcí 1995–2010*, České Budějovice 2010.

82 Tamara PRŠÍNOVÄ, *Věroslav Mertl: (*1929): soupis díla*, České Budějovice 2011.

83 Veronika KOŠNAROVÄ, *Kouzelník s hračkami, hledač nových krás. Básnické dílo Josefa Bartušky*, České Budějovice 2015.

s Městskou knihovnou v Dačicích.⁸⁴ Regionální třídění uvnitř jednotlivých obcí doplňuje jmenný rejstřík a seznam periodik.

IV.d. Plzeňský kraj

Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje je v bibliografické činnosti velmi aktivní. Obsáhlý je soupis článků o knihovně z let 1950–1990 uspořádaný chronologicky, doplněný předmětovým rejstříkem.⁸⁵ V roce 2011 vydala výběr článků z let 2005–2011 o každoročním festivalu nazvaném *Smetanovské dny*, který je pokračováním obdobného dřívějšího soupisu.⁸⁶ V jednotlivých letech je řazení podle názvů, bez rejstříku.

Události zachycené v krajském deníku z přelomových revolučních let jsou zpracovány v regionální bibliografii *Západní Čechy 1989–1990*; soupis má věcné třídění, záznamy řadí abecedně podle názvů, připojen je jmenný a místní rejstřík.⁸⁷

Další poměrně rozsáhlou prací je *Bibliografie Plzně 1995–2014*, která navazuje na podobné dílo vydané městskou knihovnou a dovedené do roku 1995.⁸⁸ Za období dvaceti let autorky vybraly 1856 záznamů, výběr je omezený na knihy a studie v odborných časopisech. Vlastní poměrně podrobné třídění vychází z historické vlastivědy a v jednotlivých oddílech jsou záznamy řazeny chronologicky vzestupně a v rámci roku podle autorů. Popis je v souladu s platnou normou, doplněný signaturou vydávající knihovny. Připojen je rejstřík osobností, rejstřík organizací a stavebních objektů a rejstřík místní. Postrádat můžeme jmenný rejstřík autorů i širší úplnost z tiskové produkce. O spisovateli Josefu Vojtěchu Sedláčkovi (1785–1836) vydala tato knihovna již dříve relativně úplnou personální bibliografii,⁸⁹ ale v regionální dvacetiletce se studie o Sedláčkovi již neobjevily. Sedláčkova personální bibliografie třídí záznamy na jeho práce a literaturu o něm. Neobvyklé je řazení podle názvu práce, chybí však rejstřík, připojen je údaj o dostupnosti.

84 Jaromír KUBÍČEK, *Bibliografie Dačicka a Slavonicka*, Brno 2013.

85 Pavlína DOLEŽALOVÁ – Anna SEDLÁČKOVÁ – Stanislava STEHLÍKOVÁ, *Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje v tisku z let 1950–1990*, Plzeň 2010.

86 Anna SEDLÁČKOVÁ, *Smetanovské dny. Výběr článků z let 2005–2011*, Plzeň 2011.

87 Linda HAJŽMANOVÁ – Stanislava STEHLÍKOVÁ, *Západní Čechy 1989–1990*, Plzeň 2012.

88 Linda HAJŽMANOVÁ – Anna SEDLÁČKOVÁ – Stanislava STEHLÍKOVÁ, *Bibliografie Plzně 1995–2014*, Plzeň 2015.

89 Anna SEDLÁČKOVÁ, *Josef Vojtěch Sedláček: personální bibliografie*, Plzeň 2012.

K 120. výročí narození českého pediatra byla vydána personální bibliografie *Profesor MUDr. Josef Švejcár, DrSc.*⁹⁰ Záznamy třídí chronologicky sestupně ve dvou oddílech: práce autora a literatura o něm, uvnitř let abecedně.

Čtenářsky vděčné a užitečné bibliografie vydává Knihovna města Plzně.⁹¹ V brožůře o architektu Adolfu Loosovi (1870–1933) jsou záznamy tříděny na knižní české a cizojazyčné knihy, články, audiovizuální dokumenty, elektronické zdroje a archivní dokumenty. Připojen je autorský rejstřík. Kromě vlastního obsahu přispívá atraktivitě pěkná grafika i kapesní formát publikace. Shodným způsobem jsou zpracovány personální bibliografie básníků Karly Erbové⁹² a Josefa Hrubého (1932–2017).⁹³

IV.e. Královéhradecký kraj

Soupisem *Karel Čapek a Ladislav Vacina*⁹⁴ Studijní a vědecká knihovna připomenula nejen výročí literární osobnosti, ale také nedožitě 75. narozeniny velkého bibliografa. Dalším drobným pamětním tiskem je soupis literatury k životu a dílu teatrologa Františka Černého (1926–2010).⁹⁵ Královéhradecká vědecká knihovna se zaměřuje především na soustavnou organizační práci spojenou s činností Sekce bibliografie Sdružení knihoven a zvláště pak s organizováním kolokvií a vydáváním publikací z těchto jednání.

Knihovna města Hradce Králové se čtenářům pravidelně připomínala bibliografickou ediční činností. Tvorbu spisovatele Rudolfa Medka se vztahem k jeho rodnému městu třídí na básně, prózu a literaturu o něm; soupis je cenný rozpisem regionálního tisku.⁹⁶ Další práce o Josefu Kainarovi nebo Jiřím Trnkovi

90 Pavlína DOLEŽALOVÁ, *Profesor MUDr. Josef Švejcár, DrSc.: výběrová personální bibliografie*, Plzeň 2017.

91 Veronika ČADOVÁ – Květoslava FRANKOVÁ – Jana KASKOVÁ, *Adolf Loos a Plzeň: výběrová bibliografie*, Plzeň 2011; *Adolf Loos a Plzeň: výběrová bibliografie*, zpracovala Knihovna města Plzně, 2. dopl. vyd., Plzeň 2014.

92 Květoslava FRANKOVÁ – Jana KASKOVÁ – Markéta SKÁLOVÁ, *Karla Erbová: výběrová bibliografie z let 1947–2013*, Plzeň 2014.

93 Veronika ČADOVÁ – Květoslava FRANKOVÁ – Jana KASKOVÁ, *Josef Hrubý, básnické dílo*, Plzeň 2014.

94 Michaela HAŠKOVÁ, *Karel Čapek a Ladislav Vacina*, Hradec Králové 2018.

95 *František Černý (1926–2010). Výběrový soupis literatury*, Hradec Králové 2016.

96 Jarmila BENÝŠKOVÁ, *Rudolf Medek a Hradec Králové*, Hradec Králové 2010.

jsou přehledy knih ze sbírek knihovny a volně přístupných elektronických zdrojů. Soupisy mají vždy podrobné tematické třídění a doplňuje je autorský rejstřík.⁹⁷

IV.f. Pardubický kraj

V Krajské knihovně v Pardubicích zpracovala několik bibliografií Martina Zlatohlávková.⁹⁸ *Výběrová bibliografie Pardubic* je kulturně topografickou rešerší. Krátký výklad o jednotlivých památkách má připojen soupis literatury (knihy a články vždy samostatně, záznamy uspořádány chronologicky). Jde tak do jisté míry o průvodce po městě, doplněný kresbami a místním rejstříkem. Podobnou formou zpracování je sestavena regionální bibliografie obcí v okrese Pardubice, když navíc každá obec je uvedena stručnou charakteristikou. Příležitostnými tisky k oslavám jubileí osobností regionu jsou bibliografie pardubického mecenáše Artura Krause (1854–1930) a projektanta a železničního stavitele Jana Pernera (1815–1845). Záznamy o nich jsou řazeny abecedně ve dvou skupinách, knihy a články, mnohé jsou doplněné pro čtenáře zajímavou anotací, připojena je obrazová příloha.

Krajská knihovna v Pardubicích společně se Studijní a vědeckou knihovnou v Hradci Králové a Městskou knihovnou ve Svitavách se podílely na vydání *Bibliografie okresu Svitavy* v edici moravských vlastivědných bibliografií, kterou organizovala Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.⁹⁹

IV.g. Kraj Vysočina

Knihovna M. J. Sychry ve Žďáře nad Sázavou vydala knihu Zdenka Vyhlídala *Literária*, jejíž součástí je bibliografie jeho prací a literatury o něm.¹⁰⁰ Práce třídí na

97 Iva KOŠTÁLOVÁ, *Josef Kainar: výběrová personální bibliografie k 95. výročí narození*, Hradec Králové 2012; TÁŽ, *Jiří Trnka: výběrová personální bibliografie ke 100. výročí narození*, Hradec Králové 2010.

98 Martina ZLATOHLÁVKOVÁ, *Výběrová bibliografie Pardubic*, Pardubice 2012; TÁŽ, *Města a obce okresu Pardubice: výběr z nejzajímavějších knih a článků*, Pardubice 2016; TÁŽ et al., *Baron Artur Kraus 1854–1930: bibliografie*, Pardubice 2014; TÁŽ, *Jan Perner 1815–1845: bibliografie*, Pardubice 2015.

99 Jaromír KUBÍČEK, *Bibliografie okresu Svitavy*, Brno 2011.

100 Zdeněk VYHLÍDAL, *Literária. Z literárněvědných statí a výběrová bibliografie*, Žďár nad Sázavou 2010. Bibliografii sestavila Taťjana BEJBLOVÁ, s. 115–140.

beletristická díla, dramatická díla, recenze knih (není však vždy zřejmé, ke které knize se vztahují). Další členění však jen komplikuje vyhledávání. Oddíl samostatně publikovaných povídek je duplicitní s prvním oddílem beletrie, v oddíle autorových recenzí není vždy zřejmé co je předmětem recenze, oddíl rozhovory uvádí i autorovy články, z oddílu literatury o autorovi jsou vyčleněny články k výročním přesto, že ve všech je chronologické uspořádání. Popis knih i článků je neúplný.

IV.b. Jihomoravský kraj

V roce 2010 vydala Moravská zemská knihovna v Brně poslední z jedenáctisvazkového souboru *České retrospektivní bibliografie*,¹⁰¹ na které se podílely všechny krajské knihovny v rámci Sekce pro bibliografii Sdružení knihoven ČR. Kladný ohlas měla rekonstrukce vydavatelské činnosti *Papežské knihtiskárny benediktinů rajhradských v Brně 1881–1918*¹⁰² a soupis *Prameny k dějinám veřejných knihoven na Moravě a ve Slezsku do roku 1950*.¹⁰³ Další bibliografické práce již vyšly jako součást historických nebo personálních studií. Takovou je přehled *Lichtenštejnové a Valtice v literatuře*¹⁰⁴ nebo *Bohemica v tvorbě Urse Heftricha*,¹⁰⁵ která byla součástí nové řady publikací nositelů ceny Premia Bohemica. Jiné zaměření má rozsáhlá práce *Zvláštní vydání*,¹⁰⁶ kniha o žurnalistice z okupačních dnů v srpnu 1968. Bibliografický rozpis regionálních novin zdokumentoval politický, vojenský a literární ohlas vstupu vojsk armád Varšavské smlouvy v moravských krajích.

Ředitel Městské knihovny ve Vyškově Vladislav Raška, sám skaut, zredigoval a připravil pro tisk bibliografii knižní tvorby Miloše Zapletala, autora knih o hrách a skautské literatury. Stala se z ní natolik výpravná a vypovídající publikace, že vyšla

---

101 Jaromír KUBÍČEK et al., *Časopisy České republiky od počátku do roku 1918. Část 2. Přehledy, rejstříky*, Brno 2010.

102 Jaromír KUBÍČEK – Miloš PAPÍRNÍK, *Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských v Brně 1881–1918*, Brno 2012.

103 Jaromír KUBÍČEK, *Prameny k dějinám veřejných knihoven na Moravě a ve Slezsku do roku 1950*, Brno 2014.

104 TÝŽ, *Lichtenštejnové a Valtice v literatuře*, in: *Valtice a Lichtenštejnové*, Brno 2018, s. 69–120.

105 TÝŽ, *Bohemica v tvorbě Urse Heftricha*, in: Michael ŠPIRIT et al., *Urs Heftrich: Premia Bohemica*, Brno 2018, s. 32–61.

106 Radka CHLUPOVÁ – Jaromír KUBÍČEK, *Zvláštní vydání: žurnalistika v srpnu 1968 v moravských krajích*, Brno 2018.

ve dvou vydáních.¹⁰⁷ Při této práci se často setkával s knihami Ernesta Thompsona Setona (1860–1946), zakladatele hnutí Woodcraft, z nichž některé Zapletal překládal. Raška s využitím starší bibliografie Františka Kožíška zpracoval komentovanou bibliografii Setonovy knižní tvorby, doplnil ji přehledem názvů v anglickém originále a přehledy edic, ve kterých Setonovy práce u nás vycházely, a připojil řadu textů o něm.¹⁰⁸ Těmto personálním bibliografiím předchází soupis tvorby spisovatele Karla Dvořáčka, jehož jméno si knihovna dala do názvu.¹⁰⁹ Má logické uspořádání do dvou částí, na práce spisovatele a práce o něm. Autorova literární díla jsou uspořádána chronologicky v pododdílech knihy, práce ve sbornících a překlady, studie, editorské práce. Práce o spisovateli se člení na knihy o něm, příspěvky ve sbornících, časopisecké práce, slovníková hesla. Záznamy jsou ověřené (pokud ne, uvádí se *nenalezeno*), podle potřeby doplněné poznámkou. Jde o vzorovou personální bibliografii svou úplností i zpracováním. Setonova bibliografie je také součástí rozsáhlého výboru Setonových prací, který vyškovská knihovna rovněž vydala.¹¹⁰

IV.i. Olomoucký kraj

Vědecká knihovna vydala v roce 2010 společně s Literárním klubem v Olomouci brožurku *Bohumír Kolář, bibliografie, editorské a ediční projekty a počiny*.¹¹¹ Jde o katalog několika desítek knih a drobných tisků k výstavě výtvarníka a pedagoga. Úplnost záznamů (zpravidla je uveden jen autor, název, vydavatel a vročení) ustupuje grafickému zpodobnění obálky nebo tisku, i když u mnohých vztah výtvarného díla k autorovi není zřejmý. Větší část publikace tvoří přepis textů o tomto výtvarníkovi a připojen je jmenný rejstřík.

---

107 Vladislav RAŠKA, *Miloš Zapletal – bibliografie*, Vyškov 2010; TÝŽ, *Miloš Zapletal: personální bibliografie neperiodických publikací*, 2. oprav. a dopl. vyd., Vyškov 2012.

108 TÝŽ, *Ernest Thompson Seton: bibliografie, životopisy, překlady*. 3. dopl. a oprav. vyd. Vyškov 2014.

109 Pavlína DOBYŠKOVÁ – Vladislav RAŠKA, *Karel Dvořáček 1911–2011: bibliografie*, Vyškov 2011.

110 Vladislav RAŠKA, *Černý vlk a jeho stopa v českých zemích*, Vyškov 2013.

111 Bohumír KOLÁŘ – Anna VITÁSKOVÁ, *Bohumír Kolář, bibliografie, editorské a ediční projekty a počiny*, Olomouc 2010.

Pro edici Bibliografie a prameny k vývoji Moravy zpracovala a vydala Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě *Bibliografii okresu Ostrava-město*.¹¹² Záznamy jsou uspořádány podle lokalit a v podkapitolách na základě mezinárodního desetinného třídění. Práci doplňují rejstříky autorský, personální, institucí a soupis novin a časopisů.

Personální soupis *Josef Strnadel, výběrová bibliografie* vyšel k 100. výročí této osobnosti.¹¹³ Uspořádán je do dvou částí, na knihy a články. Oddíly nerozlišují, zda je jubilant autorem, editorem nebo se v knize či článku o něm píše. Přitom jde o všestrannou osobnost spisovatele, kritika, překladatele i bývalého ředitele Slovanské knihovny, a dílo samotné se vztahuje k těmto činnostem. Zpracování záznamů je příliš formální a doplnění signaturami ze souborného katalogu je rovněž ojedinělé.

V. Bibliografická činnost v dalších paměťových institucích

Městské muzeum a galerie Polička soustavně publikuje přehledy nové regionální literatury, v roce 2014 pak vyšla *Bibliografie města Poličky a Poličska ve fondech knihovny* této instituce.¹¹⁴ Soupis zachycuje 1547 záznamů v abecedním uspořádání, se samostatným oddílem krásné literatury. Doplnkem je rejstřík autorů, rejstřík předmětový a místní. Při sestavení spíše převážil princip katalogu, věcné hledisko uspořádání záznamů by bylo jistě vděčnější.

Ojedinělým vydavatelským počinem je *Přehled publikací k dějinám a kultuře Líšně*.¹¹⁵ Jde o městskou část Brna, kde historik Pavel Krafl vydává edici knih o její minulosti. První část knihy je věnovaná historiografii regionu, druhou částí je věcně utříděná výběrová bibliografie knih, článků i diplomových prací s minimálními údaji v popisu, které doplňuje seznam zkratk, seznam pramenů a literatury a jmenný rejstřík.

Rubriku nové historické a vlastivědné literatury najdeme často v regionálních vlastivědných časopisech. Může být pro ně inspirací i zdrojem rubrika *Výtahy z českých časopisů a sborníků*, který průběžně čtyřikrát ročně publikuje Český časopis

112 *Bibliografie okresu Ostrava-město*, zpracoval kolektiv oddělení bibliografie Moravskoslezské vědecké knihovny, Ostrava 2011. 2 sv.

113 Alena HRAZDÍLOVÁ, *Josef Strnadel, výběrová bibliografie*, Ostrava 2012.

114 Blažena JUNKOVÁ – David JUNEK – Hana VONDROVÁ, *Bibliografie města Poličky a Poličska ve fondech knihovny Městského muzea a galerie Polička 2014*, Polička 2014.

115 Pavel KRAFL, *Přehled publikací k dějinám a kultuře Líšně*, Brno 2013.

historický. Na některých ročních přehledech vlastivědné literatury se podílejí též knihovníci. Jde o *Výběrový soupis literatury k dějinám Libereckého kraje*, který uveřejňuje každým rokem Václav Kříček z Krajské vědecké knihovny v Liberci v ročence *Fontes Nissae/Prameny Nisy*. Uvádí úplné záznamy knižní i článkové produkce včetně německé, seřazené podle okresů a doplněné podle potřeby vysvětlující poznámkou. Ve východních Čechách se spojily bibliografky Božena Klabalová a Jarmila Benýšková z krajské a městské knihovny v Hradci Králové a zpracovávaly *Výběrový přehled regionální literatury historického zaměření* pro sborník Královéhradecko, ten však vyšel v roce 2011 naposledy. Pro Moravu přináší *Vlastivědný věstník moravský* každým rokem z pera Jaromíra Kubička přehled *Moravika*; třídí záznamy abecedně v oddílech knihy, rozpis obsahu moravských vlastivědných časopisů a odborné staře z celostátních periodik, doplňkem je místní rejstřík.

Nejvíce vlastivědných sborníků s bibliografickou rubrikou vychází ze Středočeském kraji. Věcně utříděné záznamy regionální literatury publikuje vlastivědný sborník Mělnicka *Confluens*, podobně uspořádanou najdeme Historicko-vlastivědnou bibliografii Mladoboleslavka v ročence *Boleslavica*, doplněnou navíc autorským rejstříkem. *Středočeský sborník historický* vydává každým rokem výběrovou regionální bibliografii knih i článků v abecedním řazení. Věcně uspořádanou výběrovou bibliografii k dějinám okresů Jičín a Semily přináší pravidelně sborník *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. Rubriku historické a vlastivědné literatury připravoval též archiv vydaný sborník *Stopami dějin Náchodska*. Regionální věcně utříděnou bibliografii vede také *Vlastivědný sborník Muzea Šumavy* v Sušici. Bibliografie literatury k dějinám okresu Tachov 2001–2016 vyšla ve *Sborníku Muzea Českého lesa* v Tachově v roce 2017 jako nová rubrika.

Rubriky vlastivědné literatury v regionálních vlastivědných periodikách vycházejí pravidelně a zdá se, že případné souběžně budované databáze je neohrožují, spíše naopak. Je také skutečností, že sbírky regionální literatury v archivních nebo muzejních knihovnách bývají často úplnější ve srovnání s fondy krajských knihoven a proto bibliografické soupisy z fondů paměťových institucí doplňují často sbírky veřejných knihoven.

VI. Závěr

Studie o bibliografické produkci v posledních deseti letech je založena na rozboru prací publikovaných knižně, časopisecky i v elektronické podobě. Rozsah více než

150 hodnocených soupisů literatury dokládá stálý význam této činnosti, jak se odráží v soustavné práci zejména akademických ústavů a veřejných knihoven.

Oborové bibliografie zůstávají nadále jednou z forem vědeckých publikací, které mají co sdělit a mohou oboru přinášet nové poznatky. Zanikají jednoduché soupisy, které dříve ve formě ročenek informovaly o nové literatuře. To proto, že je obtížné takový soupis připravit dostatečně rychle, aby v konkurenci jiných médií byl aktuální, jednak tuto roli u většiny oborů začínají plnit databáze dostupné na internetu. Úspěšné jsou dílčí, tematicky zaměřené bibliografické publikace, které přinášejí nový pohled na problematiku a jsou doplněny kromě obvyklého pomocného materiálu též vědeckými studiemi, které na základě daného bibliografického soupisu i dalších zdrojů analyzují dané téma.

Tvorba personálních bibliografií neztratila význam ani v době nových médií, často ovšem upadá kultura zpracování těchto soupisů, když se redukuje na pouhé neúplné seznamy děl s jednoduchým abecedním uspořádáním záznamů. Součástí personální bibliografie by měl být vždy pomocný aparát, který tvoří rejstříky, případně seznamy zkratk a autorských šifer. Důležité jsou i metodický úvod nebo ediční poznámka, které představí čtenáři způsob, jakým bibliograf přistoupil ke zpracování soupisu. Ruční zpracování rejstříků se v dnešní digitalizované a uspěchané době může jevit jako anachronismus, ale jen velmi málo knihovnických a bibliografických pracovišť je vybaveno softwarem, který by uměl data vybraná z databází tematicky a abecedně seřadit, pak očíslovat a vytvořit k nim rejstříky.

Stranou tohoto rozboru zůstaly soupisy omezené na sbírkové fondy vydávající instituce (katalogy knihovny) a skryté bibliografie mající charakter seznamu bibliografických odkazů. Početnou skupinu bibliografických soupisů představují rejstříky časopisů, kterých ve sledovaném období vyšlo několik desítek, svou specifičností si však zaslouží samostatné zpracování.

Automatizace knihovnických procesů nabízí ve vyhledávání informací nové možnosti, jak je představují národní, regionální a oborové databáze bibliografických záznamů. Naproti tomu bibliografie sestavené tradičním způsobem nabízejí uživateli přehledné uspořádání, vzájemné vazby díla s jeho recepcí a zpravidla i průvodní studie o zpracovávaném tématu. Bez ohledu na technické zpracování zůstává základem dobré bibliografie trpělivé shromažďování, jednotný popis a třídění záznamů, kde zkušenost bibliografa není nahraditelná žádným softwarem a to i přes nadějný vývoj umělé inteligence. Modernizace bibliografického řemesla je však nezbytná.

The Current State of the Social Science Bibliography in the Czech Lands

VÁCLAVA HORČÁKOVÁ – JAROMÍR KUBÍČEK

The work presented is dedicated to an analysis of the social science bibliography issued by specialized institutions and libraries in 2009–2018 and to the methodological development of bibliographic activity in the last decade. The number of bibliographies issued in print is not decreasing. The majority of the institutions have already resolved the transition to the digital age, are creating their own databases and thus can focus more on the production of printed outputs.

The vast majority of scientific disciplines maintain their own bibliographies, albeit mostly in the form of databases, and publish smaller, thematic bibliographies in print. Field bibliographies function mainly thanks to the institutes of the Academy of Sciences and some (predominantly Moravian) universities. The most numerous group of bibliographies published in the past decade is comprised of personal bibliographies. The development of regional and local history work was also reflected in the rich bibliographic publication activity of libraries in the individual regions of the Czech Republic. The leading role here belongs to the state scientific (regional) libraries, but even some smaller libraries and museums devote themselves to bibliographic activity. However, publications have an uneven level of processing, and their availability is also a common problem.

The societal need for reliable, categorized information is also reflected in the fact that the Czech central analytical bibliography system has once again found itself among the priorities of the Government's Concept for the Development of Libraries in the Czech Republic for 2017–2020. This provides bibliography with good perspectives for the coming years.

Translation by Sean Miller

DISKUSE

Utváření politické a kulturní identity ve slovanských zemích. Kosmas, Gallus a Nestor

VRATISLAV VANÍČEK

VRATISLAV VANÍČEK: The Formation of political and cultural identity in Slavic lands: Cosmas, Gallus and Nestor

The Chronicle by Dean Cosmas, *Gesta* by Gallus Anonymus and *Povest vremennych let* (*Tale of Bygone Years*) by the monk Nestor present an identification retrospective of the already Christianized Bohemian, Polish and Old-Rus' societies from the beginning of the 12th century. Although in terms of genre they are (in their introductory passages) categorized in the literary works of the „*origo gentis*“ type (Alheydis Plassmann, 2006), they are not merely a „rhetorical exercise“ for the narrow ecclesiastical elite but build on the long-term trend of targeted acculturational transformations since the 9th century (*vitae, memoriae*, rituals). However, despite a similar mythology, linguistic proximity and the specific role of Old Church Slavonic, the Slavic ethnicity and states consolidate in European regional frameworks (not as a „Slavic world“).

Key words: Christianization of Bohemia, Poland and Kievan Rus' – *origo gentis* in the Early Middle Ages – Nestor, Cosmas and Gallus – the „magical“ role of women in early society – the dynastic legends of the Přemyslids, Rurikids and Piasts.

Úvod: evropská jednota, či různost?¹

Kronika Čechů děkana pražské biskupské kapituly Kosmy,² *gesta polských knížat* Galla Anonyma³ a *letopisy rurikovské Rusi* mnicha kyjevské Pečerské lavry Nestora⁴ představují žánrově poměrně blízká narativní díla „první kategorie“, a to přibližně ze stejné doby (první decenia 12. století).⁵ Kosmas je českým autorem,⁶ který píše

- 1 Referát přednesený 24. října 2017 v Praze v rámci mezinárodního sympozia „*Nestor, Kosmas a Gall Anonym v transkulturní perspektivě*“; ponechávám zde částečně volnější dikci přednášky. Cílem článku je přiblížit alespoň v nástinu *kulturně historické kontexty* těchto kronik. Za připomínky jsem zavázán doc. Davidu Kalhousovi a lektorům časopisu.
- 2 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. Bertold BRETHOLZ, MGH SRG NS II., Berolini 1923. Z překladů *Kosmova Kronika česká*, přeložili Karel Hrdina – Marie Bláhová, úvod a poznámky Zdeněk Fiala – Marie Bláhová, Praha 1972; KOSMAS, *Kronika Čechů*, předmluva Martin Wihoda, Praha 2011.
- 3 *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, ed. Karol MALECZYŃSKI, Monumenta Poloniae Historica (dále MPH), nova series (dále NS) II., Cracoviae 1952; Gallus Anonymus, *Kroniky a činy polských knížat a vládců*. Překlad Josef Förster, předmluva M. Wihoda, Praha 2009.
- 4 *Pověst vremenných let po Lavrentevskoj letopisi 1377 g.*, ed. Dmitrij S. LICHAČEV, Sankt-Peterburg ²1996 (zkráceně dále: PVL); *Nestorův letopis ruský*. Překlad a úvod Karel Jaromír Eben, Praha 1897; 2. vyd. doslov Antonín Florija, 1940, 3. vyd. red. Julius Dolanský, 1954; *Výpravěvní o minulých letech aneb Nestorův letopis ruský*. Překlad a komentář Michal Těra, Červený Kostelec 2014.
- 5 Kosmas začal shromažďovat podklady a zapisovat chronologické poznámky ještě před rokem 1100 (navazoval na analý vedené u pražské kapituly), k literární syntéze přikročil v roce 1119 a po sepsání dvou knih přešel k líčení aktuálních událostí, které sledoval až do okamžiku své smrti v roce 1125; Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmas*, Praha 1966, s. 89. Gallus Anonymus napsal svá *gesta* (jeho práce neuvádí žádné letopočty, ale dodržuje chronologické řazení) kolem roku 1113, v době konfliktních vztahů mezi Čechami a Polskem. Ačkoli oba autoři psali rovněž o stejných událostech, neznali zřejmě texty toho druhého; Marzena MATLA-KOZŁOWSKA, *Qui a quo – wzajemne wpływy polskiego i czeskiego rocznikarstwa we wczesnym średniowieczu (X-XI w.)*, in: Acta Universitatis Wratislaviensis No. 2783, Historia 171, 2008, s. 67–89. *Pověst vremenných let* zahrnuje pro nejstarší dějiny řadu zápisů různého charakteru, podle názoru části historiků byla zredigována Nestorem v roce 1113 (Zoe Hauptmanová ji přirovnává k „jakési antologii nejstarší ruské literatury, i některých byzantských a severských pramenů, mnoho z ústní tradice... vedle suchých analistických zpráv“; Zoe HAUPTMANOVÁ – Emilie BLÁHOVÁ – Václav KONZAL, *Písemnictví ruského středověku* (výbor textů), Praha 1989, s. 25–26).
- 6 Antonín KOLÁŘ, *Kosmovy vztahy k antice*, Bratislava 1925; D. TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení*, Praha 1968; Oldřich KRÁLÍK, *Kosmova kronika a předchozí tradice*, Praha 1976; Josef SADÍLEK, *Kosmovy staré pověsti české ve světle dobových pramenů (antické a biblické motivy)*, Praha 1997; M. NODL, *Zaniklý svět rukavic. Kosmas, Gall Anonym a knížecí gesta*, in: Ivana Boháčová – Petr Sommer (eds.), *Středověká Evropa v pohybu*, Praha 2014, s. 397–405; Lisa WOLVERTON, *Cosmas of Prague: narrative, classicism, politics*, Washington 2015.

latinsky a vyšší vzdělání získal v Lutychu („u mistra Franka“). Gall byl naproti tomu Román, snad z Benátska,⁷ který přirozeně náležel do evropské kosmopolitní vrstvy inteligence, kterou neomezovaly žádné státní hranice. Oba psali v případě Čech a Polska pro tamní úzkou vrstvu kněžské elity, která ovládala náročnou literární latinu (biskupové a probošti kapitul, často cizinci), ale byli rovněž v přímých kontaktech se světskou elitou při dvorech vládců.

Kyjevský kronikář Nestor nám personifikuje více autorů či pořadatelů letopisu *Povešť vremennych let* (PVL), který má několik linií a redakcí; názory historiků na genezi těchto textů a na podíl samotného Nestora jsou velmi rozdílné. Staroslovenština (církvní slovanština) byla sice podobně jako latina knižním jazykem, ale umožňovala živější kontakt slovanských knížat s psanou dějinnou pamětí, která se mohla dotýkat legitimacy vlády jejich rodin. Kníže Jaroslav Moudrý nechal překládat řecké knihy do slovanského jazyka⁸ a jeho vnuk kníže Vladimír II. Monomach⁹ dal napsat vlastní *Poučení*,¹⁰ které bylo připojeno k jedné redakci *Povesti vremennych let*.

Alheydis Plassmannová vyhodnotila v roce 2006 díla Galla i Kosmy v evropské komparaci tradičním způsobem jako součást žánrového stylu *origo gentis*, který měl za cíl „identifikovat“ daný *gens* (navenek i zevnitř) a poskytovat

-
- 7 Literatura hledá původ Galla Anonyma ve Francii, Itálii nebo v Německu; víme pouze, že dříve složil mnišský slib (*mee professionis*) a odešel pak do Polska jako emigrant (*exul*), kde zastával asi nestabilní pozici v blízkosti biskupů a knížecích *capellanis* (*Galli Anonymi* lib. III. Incipit, s. 120); Marian PLEZIA, *Kronika Galla na tle historiografii XII wieku*, Kraków 1947; Tomasz JASIŃSKI, *O pochodzeniu Galla Anonima*, Kraków 2008; Johannes FRIED, *Kam der Gallus Anonymus aus Bamberg?* DA 65, 2, 2009, s. 497–545; Edward SKIBIŃSKI, *Przemiany władzy. Narracyjna koncepcja Anonima tzw. Galla i jej podstawy*, Poznań 2009; Jarosław WENTA, *Kronika tzw. Galla Anonima*, Toruń 2011; *Nobis operique favete: Studia nad Gallem Anonimem*, red. Andrzej Dąbrówka – Edward Skibiński – Witold Wojtowicz, Warszawa 2017; Witold WOJTOWICZ, *Uwagi o modelu epiki i transmisji epiki w Kronice Anonima tzw. Galla*, in: *Przeszość w kulturze średniowiecznej Polski 1*, red. naukowa Jacek Banaszkiewicz – Andrzej Dąbrówka – Piotr Węcowski, Warszawa 2018, s. 59–87; Jacek BANASZKIEWICZ, *Gall Anonim – tradycja historyczna Piastów jako wykładu o początkach rodu – dynastii i Polski, w planie podobnych realizacji dziejopisarskich XII stolecia*, in: *Przeszość w kulturze średniowiecznej Polski 1*, Warszawa 2018, s. 241–267.
- 8 Petro P. TOLOČKO, *Jaroslav Mudryj*, Kyjiv 2002; Michail V. BIBIKOV, „I prekladaša ot grek na slovenskij jazyk“, in: Jaroslav Mudryj i jeho epocha, Moskva 2008, s. 181–186.
- 9 Po smrti Vladimíra Monomacha (1053–1125) končí nejstarší rozkvet společné východoslovanšské Staré (Kyjevské) Rusi, která byla celoevropsky orientována. 1125 byl také rokem úmrtí českého kronikáře Kosmy.
- 10 Vladimir MONOMACH, *Russkaja pravda. Ustav. Poučeniej*, Moskva 2014; Aleksej Ju. KARPOV, *Velikij knjaz' Vladimir Monomach*, Moskva 2015.

jeho představitelům legitimitu.¹¹ Je přitom často obtížné rozlišit, zda do „národní historie“ vstupuje *origo* z původní kmenové (ev. „germánské“) orální tradice, a to dokonce jako její zakládající identifikační element (jak se domnívali zejména Reinhard Wenskus a Herwig Wolfram),¹² nebo zda se spíše jedná o pozdější literární kreaci a literární klišé (Susan Reynolds, Walter Goffart);¹³ také ty mají ovšem svůj význam.

Prostor pro tematiku „origines“ připravila již antická řecká a římská literatura. *Origines* Gótů nebo Langobardů jsou psány v tomto kontextu, jako jistý příspěvek k doplnění obrazu o národech tehdy známého světa. Znamé příklady z antické a biblické literatury (vznik státu u Frýgů, příchod Izraelců do zaslíbené země, počátky Říma atd.) rovněž přecházely do analogických výkladů o počátcích středověkých národů (*gentes, nationes*).

Je ale třeba položit si otázku: bylo dílo Galla a Kosmy spíše jen zdařilou parafrází obdobných literárních *origines gentium* (spíše jako „řečnické cvičení“ pro okruh literárních znalců), nebo lze hodnotit jejich svědectví jako projev paralelní kulturní iniciativy při výstavbě „slovanského křídla“ křesťanské Evropy?

Plassmannová zařadila vybrané západní „latinské“ kronikáře do určitých vývojových fází. Sleduje je podle geografických okruhů za dominujících vnějších konstelací. První tématem jsou *origines* v Británii (Gildas, Beda, *Historia Brittonum*, anglosaské kroniky), druhé zahrnuje Franky (Řehoř z Tours, Fredegar, *Liber historiae Francorum*), třetí se zabývá migračními osudy Langobardů (Paulus Diaconus a další zdroje), čtvrtý „legitimizací ve franském kontextu“ (Dudo pro Normandii, Widukind pro Sasko) a pátý údajnou legitimizací „v kontextu římsko-německé říše“ (Gallus Anonymus, Kosmas).

Připomenu nejdříve pro bližší tematickou orientaci stručnou rekapitulaci těchto analýz. *Identita* je zpočátku spojována se samotným „kmenovým národem“, např. s Franky, Langobardy či Anglosasy, který bývá zároveň personifikován zástupnými figurami, hlavně králi. Nezbytnou součástí společenské geneze je podle Plassmannové motiv nastolení nového řádu, tedy jistá kvalitativní revoluce (*die*

---

11 Alheydis PLASSMANN, *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006.

12 Reinhard WENSKUS, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Köln – Graz 1989 (1. vyd. 1961); Herwig WOLFRAM, *Origo et religio. Ethnic Traditions and Literature in Early Medieval Texts*, in: *Early medieval Europe* 3, 1994, s. 19–38.

13 Susan REYNOLDS, *Our Forefathers? Tribes, Peoples, and Nations in the Historiography of the Age of Migrations*, in: Alexander C. Murray (ed.), *After Rome's Fall. Narrators and Sources of Early Medieval History*, Toronto – Buffalo – London 1998, s. 17–36; Walter GOFFART, *The Narrators of Barbarian History (AD 550–800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede and Paul the Deacon*, Princeton 1988.

primordiale Tat), která reaguje na nějaký velký zločin nebo na ohrožení. Příkladem takové skutečné „reorganizace“ může být přejmenování a vzestup pohanských Langobardů během jejich poutě střední Evropou z údajné mýtické skandinávské pravlasti.

Těžiště identity se však teprve v pozdější době přesunuje na dynastii a vládce, jako v případě normanských vévodů. Panovník se stává krystalizujícím bodem identifikace rovněž díky své *idoneitatis*, tedy uznávané a vzorové schopnosti.

Závěrečnou politickou fází identity je nárůst významu země, lze říci spíše státu, který autorka spatřuje výrazně u Galla a Kosmy. Tyto státy jsou pevně spojeny s vládci a dynastií. Je třeba ale upřesnit, že teprve o něco později, od přelomu 12. a 13. století, se prosazuje v evropském feudalismu pojetí země jako právního celku stojícího komplementárně vedle ústřední panovnické moci.

Paralelně s identitou se rozvíjejí motivy legitimacy, které stojí často mimo přítomný svět. Významnou okolností bývá pověření vládce sakrálními silami, pohanskými či křesťanskými. Identita a legitimita jsou posilovány rituálními obřady a historickou pověstí. Důležitou podmínkou pro legitimitu vládce je oboustranný *consensus* s velmoži a se šlechtou.

Vysoké mocenské ambice dokládá odvozování původu kmene či dynastií od slavných antických národů, od Trojanů¹⁴ a Římanů, podle klasických inspirací u Vergilia a Livia. Plassmannová sleduje tuto verzi v případě výkladu o trójském původu Franků u tzv. Fredegara, ale můžeme si připomenout i podobné pozdější projekce z počátku 13. století, v případě islandského zákonodárce Snorriho nebo polského kronikáře biskupa Wincentyho. U saského kronikáře Widukinda (10. století) se zase legitimizují prostřednictvím Franků Sasové, jako jejich nástupci a vládci karlovského *Regna-Imperia*. Kronikář Gallus Anonymus podle názorů Plassmannové legitimizuje nezávislé *regnum Poloniae* odvozením od římského lidu, personifikovaného Otou III. jako římským císařem, tedy nikoli v závislosti na „Němcích“.

Určitým problémem těchto hodnocení bývá schematicnost literárních pramenů, které se neobešly bez vzorových předloh, často i ve formě příruček citací antických a církevních autorů. Plassmannová sice pojala do svého konceptu vývoje žánru *origo gentis* také podněty Galla a Kosmy, ale je třeba v dalším výzkumu rozklíčovat použití literárních frází a všimnout si i historických okolností k docenění

---

14 Z další literatury František GRAUS, *Troja und trojanische Herkunftssage im Mittelalter*, in: *Kontinuität und Transformation der Antike im Mittelalter*, Sigmaringen 1989, s. 25–43.

významu identifikačních a reflexivních textů. K těmto souvislostem zaměříme alespoň v komparativním nástinu další pozornost.

Na potřebu diferencovaných konceptů středověké minulosti poukázali autoři sborníku *Mittelalter im Labor*, s podtitulem *Die Mediävistik testet Wege zu einer transkulturellen Europawissenschaft*.¹⁵ „Testování“ se účastnilo přes 25 mladých badatelů z 16 německých univerzit, v rámci odborných projektů, pod autoritou prestižních osobností (Michael Borgolte, Bernd Schneidmüller a další). Autoři úvodní koncepční studie poukazují na tradiční jednostranné koncepty evropské identity a historické lineárnosti. Evropské dějiny jsou s oblibou vykreslovány jako homogenní proces z náboženského, kulturního a mocenského hlediska, kritizují tito autoři obvyklé „evropocentristické“ výklady, a snaží se akcentovat momenty různosti, rozpornosti či diskontinuity. Studie z oblasti slovanské střední a východní Evropy však chybí, až na okrajový článek o představách o Pečenězích jako přátelích či nepřátelích ve staroruských pramenech.¹⁶

Motivace dějinné paměti

Pojetí tématu *origo gentis* v *Povesti vremennych let*, u Galla Anonyma a u Kosmy je třeba vidět v určité dějinné situaci, kdy byly překonány počáteční problémy christianizace a dotváří se nově organizovaná společnost. Tito kronikáři se zaměřují na vyrovnávání s minulostí při řešení nových problémů, které pokládalo tehdejší prostředí za klíčové pro identifikační pamět, pro přítomnou prestiž a pro vlastní budoucnost v kontextu dějin spásy.

Jednalo se tedy o to, jak naložit se závažným a komplikovaným dědictvím předků. K této tradici patřil např. pohanský inaugurační rituál „nastolení“ vládce na kamenný stolec na pražském Hradě, který spojoval „všechny Čechy“ s panovníkem a který byl právně nezbytný až do počátku 13. století (podobné trůnní kameny známe ze středověkého Švédska, Skotska nebo Korutan).¹⁷

---

15 Michael BORGOLTE – Juliane SCHIEL – Bernd SCHNEIDMÜLLER – Annette SEITZ (Hrsg.), *Mittelalter im Labor. Die Mediävistik testet Wege zu einer transkulturellen Europawissenschaft*, Berlin 2008.

16 *Die Pečenegen in den Freund- und Feindvorstellungen der altrussischen Überlieferung*, in: M. BORGOLTE – J. SCHIEL – B. SCHNEIDMÜLLER – A. SEITZ (Hrsg.), *Mittelalter im Labor*, s. 274–281.

17 D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*, Praha 2003; Piotr BORONŃ, *Pogańskie motywy w ceremoniach społecznych dawnych Słowian*, in: Bogo-

Historické povědomí mělo ovšem i další zdroje – příběhy či památky, různé projevy *memorie* vázané na mocné jedince nebo lokality (mohyly, posvátné háje),¹⁸ nebo na tradiční zemědělské a rodinné rituály. Ale zatímco ryze verbální kultura, např. písňová, neměla cíleně „kritický“ ráz, kronikáři se naopak ve starých antických zvyklostech snažili o jistou akribii, o komparaci svých informací z hlediska jejich historické a literární pravděpodobnosti. Zároveň kronikáři podávali výklad událostí v určitém kontextu „křesťanského času“ a uplatňovali vedle odborných také své charakterové postoje.

Nejbližším literárním odvětvím pro „národní“ (často dynastické, zemské, církevní) kronikářství (pokud pomineme ideově stručnější analistiku) byla v raném středověku hagiografie,¹⁹ která se rovněž často zabývala christianizační proměnou pohanské společnosti. Legendy o domácích svatých se zaměřují nejen na šíření víry, na křest pohanů a zakládání prvních kostelů, ale obvykle také na problémy spojené s nastolením křesťanského řádu, na otázky osobní viny a spravedlnosti, hříchu a spásy, které přecházejí jako morální memento do posuzování aktuálních událostí a do politické kultury světských elit.

Gallus, Kosmas či Nestor tak nejsou zakladateli literárně fixované národní středověké identity, jak to bývá mnohdy vnímáno (také u Plassmannové), nýbrž stojí na vrcholu určité závazné paměťové a hodnotové pyramidy. Identifikační otázky týkající se slovanských národů a jejich víry přinášejí již tzv. moravsko-panonské legendy o sv. Cyrilovi a sv. Metoději z 9. století,²⁰ na které navazuje *Povest' vremennych let*, ale také již v 10. století latinská Kristiánova *Legenda o svatém Václavu a svaté Ludmile*,²¹ která měla ambice oficiálního díla (jak o to usiloval

---

wie i ich ludy. II. Kongres mediewistów polskich (Lublin 2005), red. Leszek P. Ślupecki, Wrocław 2008, s. 47–72.

18 Otto Gerhard OEXLE, *Memoria und Memorialüberlieferung im früheren Mittelalter*, in: Frühmittelalterliche Studien 10, 1976, s. 70–95.

19 Dieter von der NAHMER, *Die lateinische Heiligenvita: eine Einführung in die lateinische Hagiographie*, Darmstadt 1994; Vadim M. LUR'E, *Vvedenie v kritičeskiju agiografiju*, Sankt-Peterburg 2009.

20 *Žitije Konstantina. Život Konstantinův*, Magnae Moraviae fontes historici (dále: MMFH) 2, Praha 2010, 2. rev. a rozš. vyd., s. 38–95; *Žitije Mefodija. Život Metodějův*, MMFH 2, Praha 2010, s. 114–140.

21 *Legenda Christiani: Vita et passio sancti Wenceslai et sanctae Ludmilae ave eis. Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, ed. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978 (dále: *Legenda Christiani*). Starší překlady a komentáře: *Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily podle sepsání Kristiánova*, překlad Antonín STRÍŽ, kritická studie a poznámky Josef PEKAŘ, poznámky pod čarou Zdeněk KRISTEN, Praha 1941; *Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily (Kristiánova legenda)*, překlad Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ,

Kristián v prologu oslovením biskupa Vojtěcha),²² jehož znalost u čtenáře de facto předpokládá kronikář Kosmas.

Počátky slovanských kmenů – mýtus, či tradice?

Nejvzdálenějším tématem historické identity u slovanských národů střední a východní Evropy jsou jejich společné „počátky“. Stěhování slovanských kmenů²³ do tehdy řídkce osídlených, ale velmi úrodných nížin střední Evropy probíhalo v 6.–7. století.²⁴ Tzv. *Bavorský geograf* (soupis asi z prvních desetiletí 9. století) přináší výčet velkého množství slovanských kmenů a počtu jejich *civitates*; zmiňuje přitom národ „Zeriuani, jejichž krajina je tak veliká, že z ní všechny slovanské kmeny vzešly“, jak to podle zápisu Geografa „tvrdí sami Slované“.²⁵

---

in: Na úsvitu křesťanství, upořádal Václav CHALOUPECKÝ, spolupráce Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ – Bohumil RYBA – Ferdinand STIEBITZ – Josef VAŠICA, Praha 1942, s. 102–133. Celkový zápis legendy je zachován ze 14. století, ale její jednotlivé části jsou doloženy již v kodexech z 12. století (o zabiti Ludmily *Subtrahente se*, o její translaci *Recordatus*). Zásadní dílo Josef PEKAŘ, *Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*, Prag 1906; vztah ke slovanské legendě Miloš WIENGART, *První česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu*, in: Svatováclavský sborník 1, Praha 1934, s. 863–1088; evropský kontext Walter BERSCHIN, *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter. IV. Ottonische Biographie I/1*, 1999. Rozsáhlá polemika o dataci legendy, shrnutí D. TŘEŠTÍK, *Deset tezí o Kristiánově legendě*, *Folia Historica Bohemica* 2, 1980, s. 7–38; Jiří HOŠNA, *Kníže Václav v obrazu legend*, Praha 1986; Agnieszka KUŹMIUK-CIEKANOWSKA, *Święty i historia. Dynastia Przemyslidów i jej bohaterowie w dziele mnicha Krystiana*, Kraków 2007; Jan KALIVODA, *Nejstarší svatováclavská hagiografie v evropském literárním kontextu přelomu tisíciletí*, in: Petr Kubín (ed.), *Svatý Václav*, Praha 2010, s. 51–64; Joanna NASTALSKA-WIŚNICKA, *Rex martyr. Studia źródłoznawcze nad legendą hagiograficzną św. Wacława (X-XIV w.)*, Lublin 2010; David KALHOUS, *Legenda Christiani and Modern Historiography*, Leiden – New York 2015.

- 22 *Auctoritatem etiam vestra hec eadem firmare... per parochiam vestram; Legenda Christiani*, s. 10. Josef PEKAŘ tuto legendu označoval za „pragmatickou historii moravsko-českou“; J. PEKAŘ, *Nejstarší kronika Česká ku kritice legend o sv. Ludmile, sv. Václavu a sv. Prokopu*, Praha 1903, s. 13.
- 23 Za „kmeny“ lze *via facti* pokládat politicky integrované agrární komunity s vlastní „právní řečí“; ve změněných podmínkách včetně jazykových proměn často přežívá jejich regionální tradice. Různé formy identit či etnicit připomíná Walter POHL, *Archeology of identity: introduction*, in: Walter Pohl – Mathias Mehofer (eds.), *Archeology of Identity – Archäologie der Identität*, Wien 2010, s. 9–23.
- 24 Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu 1–2*, Praha 2002–2006; Martin KUNA – Naďa PROFANTOVÁ et alii, *Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách*, Praha 2005.
- 25 Bohuslav HORÁK – Dušan TRÁVNÍČEK, *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii (tzv. Bavorský geograf)*, *Rozpravy ČSAV, řada společenských věd*, 66, sešit 2, Praha 1956.

O tom, že existovala konkrétní představa o identitě slovanských zemí v 10. století, svědčí rovněž cestopisné zprávy arabsky píšících autorů. Al-Mas'údí upozorňuje, že „Slovanů je množství kmenů“, ale jejich původním „základem byl kmen W.I.njána, kde vládl malik Mádž.k.“.²⁶ Córdobský diplomat Ibráhím ibn-Jakúb ve své *Zprávě o Slovanech*²⁷ vyložil původ Slovanů od biblického Jafeta. Také Ibráhím zmiňuje údajný původní hlavní kmen, tentokrát Wlitab (Veleti), jemuž prý vládli králové, ale později došlo k rozpadu a porušení řádu.

Společným původem Slovanů se zabývaly kroniky v Čechách, Polsku a na Staré Rusi po celý středověk, vždy však měly zájem o svůj vlastní kmen. Cílem byla především legitimizace převzetí nové domoviny. *Pověst vremennych let* zařazuje z prestižních důvodů Slovaný – Noriky mezi nositele 72 původních jazyků od věže Babel, na rozdíl od svých byzantských předloh (které byly překládány do staroslověnštiny již v Bulharsku).²⁸ Východisko stěhování slovanských národů klade PVL do oblasti kolem dolního toku Dunaje („kde je nyní uherská a bulharská země“).²⁹

Gallus Anonymus v úvodních partiích kroniky uvádí pro vzdělané čtenáře, že Polsko je součástí slovanského území (*terra Sclavonica*).³⁰ Nezmiňuje mýtický původ obyvatel, ale zdůrazňuje jeho „zemědělské bohatství“ (podobně jako ve svém cestopisu Ibráhím, s biblickými obraty) a dodává, že polská země nebyla nikdy svými sousedy úplně podmaněna. Když se pokusil „starodávnou svobodu Polska“ zlomit císař (Jindřich V.), tehdy spravedlivý Soudce zmařil jeho záměry (v roce 1109).³¹

Podobnou kombinaci přináší Kosmas. Ten předpokládá příchod praotce Čecha (*Boemus*) do země, která byla „vyprázdněna od časů potopy“. Čechy popisuje jako „zemi zaslíbenou“ a legitimně náležející domácímu národu.³² Také české svobody či povinnosti ve vztahu k Říši (které podle Kosmy ustanovil jménem „krále“ Karla Velikého jeho syn Pipin, týkaly se jen tributu)³³ byly znovu obhájeny

26 Abu al-Hasan 'Alí ibn al-Husajn al-Mas'údí, *Rýžoviště zlata a doly drahokamů*, MMFH 3, Praha 2011, s. 361–365.

27 *Relacja Ibráhima ibn Já'kuba z podroży do krajów slowiańskich w przekazie Al-Bekriego*, ed. Tadeusz KOWALSKI, MPH NS I, Kraków 1946.

28 Arno BORST, *Der Turmbau von Babel*, Bd. 1. Fundamente und Aufbau, München 1995 (pův. 1957), s. 315–321. *Starý zákon* přímý počet neuvádí, tradici 72 jazyků rozvíjí apokryfní literatura.

29 PVL, s. 8.

30 *Galli Anonymi*, I. s. 7–8.

31 *Galli Anonymi*, III. 15, s. 141–142: „*libertatem antiquam Polonie*“.

32 *Cosmae Pragensis* I. 1–2, s. 4–7.

33 *Cosmae Pragensis* II. 8, s. 93–94.

proti králi Lotharovi III., za pomoci sv. Václava (r. 1126), jak uvádějí přímo navazující první pokračovatelé Kosmovi.³⁴

Konstantin Porfyrogenetos zachytil v 10. století pověst o původu Chorvatů, kteří měli přijít na Balkán ze severních zemí. Jak upozornil Dušan Třeštík, dosti podobný příběh o příchodu „lecha“ Čecha, tentokrát zase z národa Chorvatů (z jihu), nabízí pozdější staročeská Dalimilova kronika (počátek 14. století).³⁵ Kdyby obě poutě bratrských skupin vyšly zároveň, setkaly by se na území Panonie. Již v nejstarších knihách se píše *sit Pannonia mater et origo omnium Slavonicarum nationum*, sděluje *Kronika Velkopolská* (13./14. stol.). V její oblíbené mytické genealogii se od říše vládců „Pána“ (podle něho prý název jeho země Panonie) oddělili jeho tři synové – Lech, Rus a Čech.³⁶ Jiný polský kronikář však předpokládá, *quod Poloni ex stirpe sunt Iaphet*, že Poláci pocházejí přímo od požehnaného Jafeta³⁷ (obvykle pak v kronikách následují výčty dalších, již odvozených slovanských kmenů).

Starší historiografie pokládala představy o stěhování slovanských kmenů od Dunaje za literární fikce, ale sofistikovaný archeologický výzkum v oblasti Karpatské kotliny a Panonie naznačuje, že přibližně ve třicátých letech 7. století, v době vzniku Sámovy říše (*Fredegarova kronika*: roku 623/624) se přesunuly z jihu na sever, na území Moravy a Slovenska, slovanské populace, které byly později zase zatlačeny avarským osídlením Panonie.³⁸ Znamé jsou výroky o utlačování Doudlebů Avary v PVL (a povšechně u Fredegara). Paměť na tyto proměny patrně byla po určitou dobu zachycena v identifikační tradici kmenových elit.

---

34 *Kronika Mnicha Sázavského*, *Fontes rerum Bohemicarum* (dále FRB) II., Praha 1874, s. 238–269; *Kronika Kanovníka vyšehradského*, FRB II., s. 203–237. Lukáš REITINGER, *Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě?*, ČČH 113, 2015, s. 635–666.

35 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997, s. 51.

36 *Kronika Boguchwała i Godysława Paska*, MPH II., Lwów 1872, s. 468; *Kronika Wielkopolska*, B. KÜRBIŠ, K. ABGANOWICZ, Kraków 2010, s. 39–40; Brygida KÜRBIŠÓWNA, *Studia nad Kroniką Wielkopolską*, Poznań 1952, s. 126.

37 *Mierzwy kronika*, MPH II. (1872), s. 163.

38 Naďa PROFANTOVÁ, *Problém avarsko-slovanského soužití u L. Niederleho a dnes*, *Slavia* 64, 1995, s. 263–266; Walter POHL, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa (567–822)*, München 2002; D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 50–51; *Přemyslovci. Budování českého státu*, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (eds.), Praha 2009, s. 63–73 (autor D. TŘEŠTÍK); Peter STADLER, *Ethnische Gruppen im Awarenreich*, in: *Archeology of Identity* (2010), s. 111–143.

Dívčí válka a nastolení společenského „pořádku“

Slovanské kmeny, od jižního Peloponésu až po severní Vagrii (v Holštýnsku) byly označovány v sousedních zemích nikoli náhodně jako až notoricky pohanské. To jistě souviselo s jejich zemědělskou kultovní orientací a sociální strukturou.³⁹ Pro křesťanské kronikáře však bylo podstatné nastínit pozitivní potenciál vlastních kmenových předků směřující k christianizaci.⁴⁰

Podle *Povesti vremennych let* měli právě obyvatelé Kyjeva, původní Poljané, ušlechtilý obyčej a udržovali svůj stud, na rozdíl od příslušníků jiných východoslovanských kmenů, kteří „žili spíše jako zvěř v lesích... sprostě mluvili před otci i snachami... a neznali manželství“. Pouze v Kyjevě se tedy na východě Evropy uplatňoval správný řád ještě před příchodem nové víry.⁴¹

Podobné svědectví přináší hagiograf Kristián, pravděpodobně člen dynastie Přemyslovců⁴² z druhé poloviny 10. století. Zatímco Moravu pokládal za starší křesťanskou zemi (nezná její „pohanské dějiny“, ani mýtus dynastie Mojmirovců), poněkud detailněji popisuje vývoj v pohanských Čechách. Opírá se přitom o vlastní rodovou tradici Přemyslovců, která je však pro nejstarší období podávána v určitém literárním schématu⁴³ (ačkoli podle J. Ludvíkovského není v jazyce legendy patrný vliv četby římských klasiků).⁴⁴

Původní *Sclavi Boemi* byli oddáni kultu model a žili jako „kůň neovládaný uzdou“, bez zákona a bez vládce, uvádí Kristián. Poté však nastupuje motiv nového řádu, který byl vyvolán různými „morovými ranami“. Na radu anonymní věštkyně povolali v nouzi tito Slované k vládě Přemysla, který „vymyslel“ pro zemi zákony

---

39 Shrnutí starších i novějších (pod vlivem G. Dumézila) konceptů o slovanských kultech Aleksander GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, úvod Karol MODZELEWSKI, poznámky Leszek P. SŁUPECKI, Warszawa 32006; Stanisław ROSIK, *Religionem lingua facit? W sprawie paradigmatu etnicznego w studiach nad religią Słowian i Baltów*, in: Chrystianizacja Europy, red. Józef Dobosz – Jerzy Strzelczyk, s. 111–127; Dariusz A. SIKORSKI, *Religie dawnych Słowian*, Poznań 2018; Ivo ŠTEFAN, *Pohanství a počátky křesťanství v Čechách: dialog historie a archeologie*, in: Ivo Štefan – Martin Wihoda (eds.), *Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Dialog nad počátky křesťanství v Čechách*, Praha 2018, s. 146–171; J. BANASZKIEWICZ, *W stronę rytuałów u Galla Anonima*, Kraków 2018.

40 Marek CETWIŃSKI, *Początki chrześcijaństwa w pamięci historycznej „Młodszej Europy“*, in: Józef Dobosz – Jerzy Strzelczyk – Marzena Matla (eds.), *Chrystianizacja „Młodszej Europy“*, Poznań 2016, s. 305–325.

41 PVL, s. 10–11.

42 D. TŘEŠTÍK, *Přemyslovec Kristián*, *Archeologické rozhledy* 51, 1991, s. 131–154.

43 J. SADÍLEK, *Kosmovy Staré pověsti*, s. 13–15.

44 *Ze slov legendy se čte přes 80 % ve Vulgátě; Legenda Christiani*, s. 124.

a oženil se s onou věštkyní. Je to tedy obecně mytologické téma „svatého sňatku“.⁴⁵ V Kristiánově pojetí se tak Přemyslovci stali úspěšným magickým rodem, a nijak mu nevadilo, že „bujně slavili oběti podle pohanských obyčejů“.⁴⁶

Kronikář Kosmas (1045–1125) obohatil obraz pohanských Čech oblíbeným příběhem o dívčí válce. Také tento výklad připomíná různé zvyklosti některých Slovanů, jak je uvádí s odsudkem PVL. I když Kosmas přirovnal tehdejší české dívky k Amazonkám, měl tím na mysli pouze to, že původně, za vlády Libuše (*Lubossa*), nepodléhaly „jhu mužů“. Popisuje pak dva tábory, dívek a jinochů, které mezi sebou vedly jisté „sportovní hry“, které byly spojeny se společným jídlem a pitím. Nakonec se každý z jinochů zmocnil jedné dívky, ráno byl mír uzavřen a od té doby jsou naše ženy pod vládou mužů, doplňuje Kosmas⁴⁷ Kristiánovo téma zavedení zákonů.

To ovšem neznamená, jak i dále uvidíme, že by kreativní role žen při formování kulturních identit byla vytlačena. Přejít do nových systémů symbolizovaly „neobyčejné“ dámy (matky i magické vládkyně – Libuše, Olga, Ludmila, Dobrava). I v navenek patriarchálním prostředí narůstá význam žen, které měly zájem na ochraně rodin a míru.⁴⁸

Sídlení centra a magické „bohyně“

Určitým přirozeným ohniskem a zároveň symbolem politických a kulturních tradic v oblasti slovanské středovýchodní Evropy byla centrální role osídlených „hor“, opevněných hradišť, které byly středisky rozsáhlého a úrodného obilnářského území.⁴⁹ Zde docházelo ke koncentraci lidí a myšlenek, formování zkušeností a obyčejů. Samotní kronikáři děkan Kosmas, mnich Nestor nebo např. krakovský biskup mistr Wincenty řečený Kadhubek (z přelomu 12. a 13. století) na takových „horách“ žili v rámci předních církevních institucí a z jejich výšin formulovali své práce (Kyjev, Krakov, Hnězdno, Olomouc, Praha; ovšem známe i krajinná centra

45 Jak to vnímal Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ; *Legenda Christiani*, s. 140.

46 *Legenda Christiani*, s. 16–19.

47 *Cosmae Pragensis*, I.9, s. 18–21.

48 Martin HOMZA, *Mulieres suadentes – presvědčující ženy*, Bratislava 2002; Patrick GEARLY, *Women at the Beginning*, Princeton 2006; Grzegorz PAC, *Kobiety w dynastii Piastów*, Toruń 2013.

49 Zásadní práce o hradištích Rudolf PROCHÁZKA, *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*, Brno 2009; k osídlení Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012.

„ostrovni“ – Mikulčice, Poznaň, Vratislav). „Právní“ města vznikala ve 13.–14. století až v jejich podhradí (či na druhém břehu). Jednotící role podobných sídel je ovšem známá z celého světa;⁵⁰ hlavní centrum někdy symbolizovalo již svým názvem celý stát.

Kritický výzkum přitom ukazuje, že soustava opevněných sídel se vytvářela teprve dlouhodobě, na místě tržních uzlů nebo kultovních míst.⁵¹ Pro kronikáře Kosmu bylo sice samozřejmé, že každá osobnost jeho mýtických dějin měla „svůj hrad“, často pod vlastním jménem (Libušín, Tetín), ale starší Kristián ještě uvádí založení hradu (*civitatem... Pragam*)⁵² jako přelomový identifikační čin Čechů. Místo konání sněmu, soudů či rituálů Obodritů – Vagrů (*sanctimonium universe terrae*) však leželo před hradem Starigard/Oldenburg,⁵³ a podobně tomu bylo asi v Praze či Kyjevě.

Některé hory, hradiště či místa lze zřejmě pokládat za *sui generis* posvátná místa, kde se konaly obřady spojující duchovně danou komunitu.⁵⁴ Specifickým případem je hora Říp, osamělá a mimořádná (střežená dravým ptactvem, magnetická anomálie...),⁵⁵ která pro změnu nikdy nebyla osídlena, a podobnou roli sehrávala asi také dominantní hora Ślęza, zmiňovaná saským kronikářem Dětmarem („kterou uctívali okolní slovanští obyvatelé“)⁵⁶. Význam Řípu dokládá Kosmas svým výkladem, že právě z této dominantní hory si Čechové prohlíželi svou zaslíbenou zemi. Tato jeho interpretace je ovšem také ovlivněná biblickými vzory (posvátná hora Sión).⁵⁷ Na Řípu obnovil chrám kníže Soběslav I. poté, co obhájil (jako *pater*

50 Oliver NAKOINZ, *Zentralortforschung und zentralörtliche Theorie*, Archäologisches Korrespondenzblatt 39, 2009, č. 3, s. 361–380; D. KALHOUS, *Mittelpunkte der Herrschaft und Cosmas von Prag. Zum Charakter der Macht des frühmittelalterlichen Fürsten*, in: Jiří Macháček – Šimon Ungermann (eds.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn 2011, s. 669–689.

51 Marek DULINICZ, *Die sogenannten frühslawischen Burgen als Zentralorte*, in: J. Macháček – Š. Ungermann (eds.), *Frühgeschichtliche Zentralorte*, s. 197–201.

52 *Legenda Christiani*, s. 18.

53 Eike GRINGMUTH-DALLMER, *Zentren unterschiedlichen Ranges im nordwestslawischen Gebiet*, in: J. Macháček – Š. Ungermann (eds.), *Frühgeschichtliche Zentralorte*, s. 432.

54 D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 72–77.

55 Václav CHALOUPECKÝ, *O Řípu*, Praha 1919, s. 40–41, 105–106; další argumenty připojil D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 72–74 (kostel na Řípu byl lidem nepřístupný); I. ŠTEFAN, *Pohanství a počátky křesťanství*, s. 150–151.

56 Přehled výzkumů celého areálu podává Grzegorz DOMAŃSKI, *Ślężański zespól osadniczy i kultowy we wczesnym średniowieczu*, in: Człowiek, sacrum, środowisko. Spotkania Bytomskie IV, Wrocław 2000, s. 99–109.

57 V knize Genesis, 13,14: Rozhlédni se z místa, na němž jsi... neboť celou tu zemi, kterou vidíš, dám tobě i tvému potomstvu navěky; *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*, podle ekumenického vydání z r. 1985, Praha 1990, s. 31; J. SADÍLEK, *Kosmovy staré pověsti*, s. 23–24.

patriae) v bitvě s Lotharem III. svou vládu, a také svobodu „domácích“ proti Sasům (jak to vnímala veřejnost).⁵⁸

Nejnovější geologické výzkumy Pražského hradu potvrzují, že ani budoucí hlavní sídlo státu nebylo souvisle osídleno. Jednalo se o rozeklaný skalnatý hřeben, kde se nacházelo místo zvané Žiži, zřejmě obětiště, a stálo zde více mohyl.⁵⁹ Drobné pohanské „svatyně“ v Čechách bych úplně nevylučoval,⁶⁰ při výčtu zásluh svatého Václava uvádí Kristián, že také pohanské svatyně se zemí srovnal,⁶¹ spíše se však jednalo o posvátné háje (ještě za Kosmy).⁶²

České, polské a východoslovanské prameny zachycují pověsti o významu magických žen při založení „posvátných hor“ Prahy, Krakova (Wawelu) a Kyjeva, které měly zásadní identifikační význam pro obyvatelstvo. Původní magické vlastnosti má (již výše zmíněná) panenská věštkyně (*phitonissa virgine*)⁶³ u Kristiána v 10. století. Pozdější kronikář Kosmas ji pod jménem Libuše zařadil, nejspíš na základě tradovaných pověstí, do širší mýtické rodiny, jako dceru soudce Kroka, jenž symbolizoval cyklický čas, „rok“.⁶⁴ Krok měl ještě dvě starší dcery Kazi a Tetku⁶⁵. Kosmas tyto tři sestry přirovnal podle antických inspirací k Siblylle, Medei a Kirké, ale vysvětlil, že tyto kouzelnice dokázaly vykonat mnoho divů, přičemž Siblylla, vzor pro Libuši, „dokonce snad věštila příchod Kristův“.⁶⁶ Přiblížil je tak budoucí křesťanské vizi.

Kosmas akcentoval „horu“ Prahu v proslulém proroctví kněžny Libuše; ta již jako žena Přemysla Oráče, „uchváčena věšteckým duchem“, prorokovala před vládcem: „Spatřuji hrad, který pověstí nebes se dotkne...“; pražská hora byla prý zarostlá lesem, ale nějaký muž tam již tesal práh domu, tedy základové místo. V Praze měly v budoucnu vzejít dvě zlaté olivy, podle vzoru z Janovy Apokalypsy,

58 Vratislav VANÍČEK, *Soběslav I.*, Praha – Litomyšl 2007, s. 196–197.

59 Iva HERICHOVÁ – Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, *Archeologický atlas Pražského hradu I., Katedrála sv. Víta a Vikářská ulice*, in: *Castrum Pragense* 10, 2009.

60 Andrej PLETERSKI, *Wie auf der Erde, so im Himmel – himmlischer Hof bei Slawen*, in: *Frühgeschichtliche Zentralorte* (2011), s. 125–132.

61 *Legenda Christiani*, s. 58–59.

62 *Cosmae Pragensis*, III. 1, s. 161. *Posvátné duby zasvěcené bohu té země Probovi byly obklopeny nádvořím, kde se scházeli lidé s knížetem a knězem kvůli soudům každý druhý den v týdně*, vzpomíná Helmold z Bosau; *Kronika Slovanů*, Praha 2012, II. 84, s. 151.

63 *Legenda Christiani*, s. 18–19.

64 Závěš KALANDRA, *České pohanství*, Praha 1947, kapitola „Krok, Tři sestry“, s. 260–320.

65 *Cosmae Pragensis*, I. 4, s. 10–11.

66 *Cosmae Pragensis*, I. 4, s. 13; Barbara KRZEMIENSKA, *Kněžna Libuše*, in: *Peruc v mýtech a dějinách*, Peruc 2004, s. 24–33.

kdy obětí „dravé šelmy“ se měli stát svatí Václav⁶⁷ a Vojtěch, kteří byli v Kosmově době již oba pohřbeni v chrámu sv. Víta, jehož byl kronikář služebníkem.⁶⁸ Jak vysvětluje Josef Sadílek, zlatá symbolika světců měla symbolizovat ochranu míru od obou světců.⁶⁹

Podobnou magickou postavou je v latinské kronice mistra Wincentyho – Kadlubka, vzniklé na přelomu 12. a 13. století, Wanda – dcera Grakcha, nepochybně též původně „Kroka“, jak to alespoň vyložil Závíš Kalandra.⁷⁰ Ta byla sestrou dvou bratrů, kteří však po zabití draka, který v podstatě představoval zimu či hladomor, již vypadli ze hry. Wanda se ocitá v roli trojité vládkyně (*Vanda mari, Vanda terre, aeri Vanda imperet*)⁷¹ a měla by být ženou vládce, nějakého krakovského „Přemysla Oráč“.⁷² Ale postavení manžela přinášejícího mír a blahobyt nebylo již v kronice pochopeno a přicházející ženich je pokládán za nepřátelského krále Lemanů (tedy Němců).⁷²

Další takovou postavou je zřejmě kyjevská *Lybed'*, rovněž však již v *Povesti vremennych let* nepochopená, opomenutá, ve skutečnosti však jistě „kněžka“ či bohyně lásky a plodivých sil. Také kyjevská *Hora* byla prý původně porostlá divokým hvozdem, ale její křesťanskou budoucnost prorokoval apoštol Ondřej, který údajně procházel kolem na cestě do Říma a vztyčil zde dřevěný kříž.⁷³

Kultovní, nebo vojenský profil pohanského panovníka?

V návaznosti na kmeny a posvátné hory nastupuje do popředí třetí integrující síla – dynastie a panovník. A. Plassmannová v této souvislosti uvádí, že „nur in wenigen Werken findet sich ein Hinweis auf eine göttliche (heidnische) Herkunft“.⁷⁴

67 *Cosmae Pragensis*, I. 9, s. 18–19. *Bible*, Zjevení sv. Jana 11,1–12.

68 V prologu k 1. knize se Kosmas označuje jako *Deo et sancto Wenczelao famulantium famulus; Cosmae Pragensis*, s. 2.

69 Jan LEHÁR, *Krátkovy dvě zlaté olivy*, in: Badatelská metoda Oldřicha Králíka v kontextu soudobé literární vědy, Olomouc 1998, s. 36–40; J. SADÍLEK, *Kosmovy staré pověsti*, s. 91–97.

70 Z. KALANDRA, *České pohanství*, s. 260–292, 307–312; Czesław DEPTUŁA, *Archanioł i smok: z zagadnień legendy miejsca i mitu początku w Polsce średniowiecznej*, Lublin 2003; I. PANIC, *Krak w polskiej i czeskiej tradycji wczesnośredniowiecznej*, in: Antoni Barciak (ed.), *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, Katowice 2006, s. 48–62.

71 *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum*, MPH NS XI., Cracoviae 1994, I. 7, s. 12.

72 J. BANASZKIEWICZ, *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadlubka*, Wrocław 2002, s. 63–149, zdůrazňuje roli Wandy jako božstva ideálního typu Vanů, které vítězí nad bojovníckým *furorem*.

73 PVL, s. 9.

74 A. PLASSMANN, *Origo gentis*, s. 367.

Merovejci měli pocházet od mořské obludy a Piastovci i Přemyslovci prý byli nízkého sociálního původu. Jacek Banaszkiwicz, jehož práce Plassmannová cituje, ale vysvětluje mylnou představu o nízkém sociálním původu Piastovců mj. právě s odkazem na zbytky pohanské rodové pověsti Merovejců (které okrajově zachytil Řehoř z Tours).⁷⁵

Na identifikační „pohanské“ tradice u germánských národů znovu upozornil Herwig Wolfram; nové dynastie se mohly prosazovat i v pohanských časech s inovacemi kultu a kmenové pověsti.⁷⁶ Hlavním motivem starých dynastických pověstí byla sakrální legitimita, která měla zajistit mír a plodnost, řečeno analogickým příkladem u skandinávských ság *ár ok fríð*.⁷⁷ Kompetence vládců se mohly odvíjet od zemědělské magie, jak to personifikoval podle Kristiána i Kosmy Přemysl Oráč,⁷⁸ kterého povolala k vládě „bohyně lásky“ Libuše.⁷⁹

Zakladatelé slovanských dynastií tedy nevystupují nutně jako velcí dobyvatelé, i když by si to pozdější kronikáři jistě sami přáli. Zakladatelé kmene Poljanů, *Kyj*, *Šček* a *Choriv*, byli „lidé moudří a rozvážní“, tedy žádní piráti ani nájezdníci.⁸⁰ Gallus Anonymus sice uvádí u prvních údajných knížat z Piastova rodu, jimiž byli *Semouith*, *Lestik* a *Semimizl*,⁸¹ že byli slavnými bojovníky, to je však zcela formální oslavný dodatek, který odporuje významu těchto jmen.⁸²

---

75 J. BANASZKIEWICZ, *Podanie o Piascie i Popielu*, Warszawa 1986; k tématu dále Iaan N. WOOD, *Deconstructing the Merovingian family*, in: Richard Corradini – Maximilian Diesenberger – Helmut Reimitz (eds.), *The construction of communities in the early Middle Ages*, Leiden – Boston 2003, s. 149–171; Zbigniew DALEWSKI, *W poszukiwaniu poprzodników – pierwszy Piastowie i ich wizja własnej przeszłości*, in: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski 1*, Warszawa 2018, s. 23–58.

76 H. WOLFRAM, *Origo*, s. 19–38. K tématu počátků dynastií a států na Západě např. sborník *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms on the Transformation of the Roman World*, Hand-Werner Goetz – Walter Pohl (eds.), Leiden – Boston 2003.

77 Anders HULTGÅRD, *Ár* – „gutes Jahr und Ernteglück“ ein Motivkomplex in der altnordischen Literatur und sein religionschichtlicher Hindergrund, in: Wilhelm Heizmann – Astrid van Nahl (eds.), *Runica – Germanica – Mediaevalia*, Bd. 37, Berlin – New York 2003, s. 282–308.

78 Václav TILLE, *Přemyslové střevice a železný stůl*, ČČH 10, 1904, s. 203–206; Rudolf URBÁNEK, *K české pověsti královské*, Časopis Společnosti přátel starožitností 24, 1916, s. 8–14, 49–53; Václav TILLE, *Kristiánův a Kosmův Přemysl*, ČČH 24, 1918, s. 255–263; Z. KALANDRA, *České pohanství*, s. 321–364; D. TŘEŠTÍK, *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raně přemyslovskeho státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím“*, Folia Historica Bohemica 12, 1988, s. 23–45.

79 Z. KALANDRA, *České pohanství*, s. 312–318.

80 PVL, s. 9.

81 *Galli Anonymi*, I. 2, s. 12–14.

82 Jméno Siemowit označuje „silného předka rodiny“, Lestek znamená lstivost a Siemomysł je „ten, kdo myslí na rodinu“. Banaszkiwicz představuje tyto předky Piastů v intenci Galla podle dumé-

Zajímavý výklad o postavení bojovníků nám nabízí pověst o lucké válce, kterou zařadil Kosmas na závěr svých výkladů o bájných dobách, k nimž on sám podle svého tvrzení neměl k dispozici žádné písemné zdroje, pouze „paměť starců“. Podstatné je, že ačkoli popisuje vítězství ještě pohanských Čechů nad blízkým kmenem Lučanů, není to oslava českého knížete, který se naopak před bitvou zbaběle ukryl (jméno Neklan). V knížecí zbroji nastoupil *Tyro* (latinsky mladík, vojenský nováček), který si oblékl knížecí zbroj a ve vítězné bitvě položil svůj život. Militantní kníže Lučanů Vlastislav je vylíčen nikoli jako skvělý muž, nýbrž jako krutý vládce, který však padl v boji i s celým vojskem. Ale v navazující další části této pověsti vystupuje osobnost českého kníže již anonymně, jako moudrý administrátor podrobeného území Lučanů. Základní tendence zde je však zřejmě starší a zdůrazňuje podřízenou roli bojovníka vůči „mírovému“ vládci.⁸³

Válečnickému profilu se stěžii mohli v podání *Povesti vremennych let* vyhnout Rurikovci, a to již jako bojovníci či varjagové, kteří opustili svou švédskou vlast, aby si zajistili nová sídla. Přesto není jejich zásah vnímán v literární tradici jako pouhý dobovatelský nájezd, jak to známe třeba z popisů vpádů Pečeněhů či Polovců. Archaická legitimita dynastie Rurikovců se v některých rysech blíží modelu u Přemyslovců.

Zakladatel dynastie Rurik byl podle narace (v PVL) povolán až po své předchozí porážce, spíše jako správce zavedení řádu a vnitřního míru,⁸⁴ v podstatě podobně jako Přemysl (nebo snad Siemomysl/Ziemomysl v Polsku). Rurikův nástupce Oleg je označován jako *věščij*, kouzelník, podle Jaana Puhvela „vojenský manipulátor, jehož smlouvy jsou sakrálně potvrzené závazky“.⁸⁵ Držitele Kyjeva, varjagy Askolda a Dira, nechal Oleg zabít s odůvodněním, že nejsou knížecího

---

zilovské triády: Siemowita jako moudrého a zároveň vojensky úspěšného vládce, Lestek byl spíše profesionální bojovník a Siemomysl měl přinést rodu prestiž a důstojnost, event. bohatství; J. BANASZKIEWICZ, *Podanie*, s. 101–110. Za typicky „selská“ označil jména prvních Piastovců („*Paszt filiūs Chossisconis et uxor eis Repka*“, *Galli Anonymi*, I. 2, s. 10) Józef WIDAJEWICZ, *Początki Polski*, Wrocław – Warszawa 1948, s. 110. K tradici Piastovců dále např. Roman MI-CHAŁOWSKI, *Restauratio Poloniae w ideologii dynastycznej Galla Anonima*, *Przegląd Historyczny* 76, 1985, s. 457–480; Czesław DEPTULA, *Galla Anonima mit genezy Polski: studium z historiozofii i hermeneutyki, symboli dziejopisarstwa średniowiecznego*, Lublin, 1990; Przemysław WISZEWSKI, *Domus Bolezlai. W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku)*, Wrocław 2008.

83 V. VANÍČEK, *Sacrum dynastie Přemyslovců na počátku středověku (od Přemysla Oráče k sv. Václavu)*, in: *Historia Slavorum Occidentalis* 2, 2016, s. 42–50.

84 Jelena A. MEL'NIKOVA, *Drevnjaja Rus' i Skandinavija*, Moskva 2011; Jevgenij PČELOV, *Rjurik*, Moskva 2014; Andrej AMAL'RIK, *Normanny i Kijevskaja Rus'*, Moskva 2018.

85 Jaan PUHVEL, *Srovnávací mytologie*, Praha 1997, s. 273.

původu.⁸⁶ To vše ukazuje na vytváření posvátné svrchovanosti dynastie. Když chtěl kníže Vladimír manifestovat svou vládu nad Starou Rusí po porážce a zavraždění svého bratra Jaropolka (který byl manželem řecké křesťanky, údajně bývalé mnišky), nechal v kosmopolitním Kyjevě postavit dřevěné sochy šesti božstev, asi z celého regionu, v čele s Perunem.⁸⁷

Křesťanské paradigma slovanských vládců a národů

Christianizace u „zatvrzelých pohanů a barbarů“, at již ve středovýchodní, jihovýchodní nebo severní Evropě, ale i na Britských ostrovech, byla vícegeneračním procesem kulturní transformace; obřady křtu místních knížat či kmenů se odehrávaly mnohdy opakovaně a byly často provázeny negativními reakcemi obyvatel.

Křest vládce nebyl privátní záležitostí, měl smysl právě v tom, že se „obrátil“ a změnil celý *populus*. Panovník musel mít pro křest výraznou podporu, franský král (Chlodvík) i ruský kníže (Svjatoslav) se např. obávali, zda takový záměr potvrdí jejich *milites*. V případě Čech však máme doloženo, že ještě dlouho před nastolením přemyslovské monarchie se elita knížat či velmožů (*XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis*) pokusila z vlastní iniciativy (r. 845) o křest v Řezně, kde navštívila krále Ludvíka II. Němce. Křest byl sice proveden, ale nová víra se bez kněží a silného vládce ještě neprosadila.⁸⁸ Zájem o křesťanství můžeme vysvětlit překonáním tradičních zvyklostí novým životním stylem elit.⁸⁹

---

86 PVL, s. 14.

87 PVL, s. 37. Michal TĚRA, *Perun – bůh břmovládců: sonda do slovanského archaického náboženství*, Červený Kostelec 2009.

88 *Annales Fuldenses*, MGH SRG, Hannoverae 1891, s. 85; D. TŘEŠTÍK, *Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů*, ČČH 92, 1994, s. 423–457; Jiří KOŠTA – Michal LUTOVSKÝ, *Raně středověký knížecí hrob z Kolína*, *Fontes Archeologici Pragenses* 41, Praha 2014.

89 K otázce elit v českých zemích v období od přelomu 8. a 9. století Josef ŽEMLIČKA, „*Duces Boemanorum*“ a vznik přemyslovské monarchie, *Československý časopis historický* (ČsČH) 17, 1989, s. 697–721; Petr SOMMER, *Duchovní svět raně středověké české laické společnosti*, in: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa, Praha 1998, s. 133–166; Martin WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda, *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, Praha 2007, s. 11–29; Petr s. STEFANOVIČ, *Bojare, otroci, družiny*, Moskva 2012; Nada PROFANTOVÁ, *Ke změnám ve vývoji hmotné kultury v Čechách*, *Archeologia Historica* 38, 2013, 1, s. 27–44.

Průlomová „kulturní revoluce“ začala v 9. století na Velké Moravě, která byla otevřena misijním vlivům ze západu a z jihu.⁹⁰ Rodina Mojžírovců byla již zřejmě pokřtěna ve třicátých letech.⁹¹ Kníže Rostislav se obrátil z politických důvodů, s cílem vytvoření vlastního kléru, zprvu roku 861 na papeže a pak roku 863 k císaři do Konstantinopole s žádostí o vyslání učitelů. Pro Konstantina (Cyrila) to byla „intelektuální výzva“ převést vzdálené moravské a snad i další Slované mezi křesťanské národy s vlastním písmem (jak to bylo obvyklé u národů ve východním Středomoří a v Zakavkazsku; Slované na území impéria však byli právně a nábožensky helenizováni). Spolu s Metodějem vytvořil na základě překladů Písma či *Eklogy* „spisovný jazyk“. V tomto diskurzu se nejednalo o jakékoli „mluvení“, ale, jak uvedl Konstantin s odkazem na První list sv. Pavla Korintským,⁹² o „řeč prorockou“, lze říci odborně teologicky vyladěnou.⁹³ Literární staroslověnština tak provedla pro slovanské národy rekonstrukci či doplnění duchovních pojmů, také s využitím termínů západních misí (např. *křižb, mša, popo, oltarv*) působících již dříve na Moravě.⁹⁴

Vznikající pásmo slovanských zemí, v nichž „prorocká“ staroslověnština působila přímo či nepřímo (např. prostřednictvím češtiny u západních Slovanů), nelze ovšem chápat jako oddělený „slovanský svět“, jako „jinou Evropu“, nýbrž spíše naopak – posilovala se nezbytnost zapojování dosud izolovaných pohanských oblastí do sousedských i vzdálenějších evropských vazeb. Typický je hodnotící pohled z Říma, který oceňoval praktičnost takového „spisovného“ křesťanského jazyka pro přijetí nebo prohloubení víry u slovanských knížat a národů (jak to vyjádřila tzv. legenda italská:⁹⁵ po čtyřech a půl letech bylo dosaženo pokřtění země⁹⁶).

Důraz na sepětí slovanského kléru se státní mocí byl poprvé deklarován již v *Životě Metodějově*. Uvádí se zde, že po obsazení kostelů na hradištích Metodějovými kněžími se rozšiřovala moc moravského panovníka (např. podrobení a pokřtění

---

90 D. TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy*, Praha 2010; Vladimír VAVŘÍNEK, *Cyrl a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem*, Praha 2013; Maddalena BETTI, *The Making of Christian Moravia (858–882). Papal Power and political Reality*, Leiden – Boston 2014; Ján STEINHÜBEL, *Nit-ranské kniežatstvo*, Bratislava 2016.

91 D. TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy*, s. 117–121.

92 *Bible*, První list Korintským 14,3–39, s. 166–167.

93 *Žitije Konstantina*, s. 87.

94 Např. V. VAVŘÍNEK, *Cyrl a Metoděj*, s. 110.

95 *Vita Constantini – Cyrilli cum translatione s. Clementis. Italská legenda*. MMFH 2, Praha 2010, s. 102; Paul DEVOS – Paul MEYVAERT, *Trois énigmes Cyrillo-Méthodiennes de la Légende Italique résolues grâce à un document inédit*, *Analecta Bollandiana* 73, 1955, s. 375–461.

96 *Vita Constantini – Cyrilli cum translatione s. Clementis. Italská legenda*, s. 109.

neznámého knížete vislanského).⁹⁷ Pravděpodobně byl slovanský klérus skutečně úspěšnější, podobně jako to známe ze stížností díla *Conversio* pro případ Kocelova blatenského knížectví (které musel bavorský klérus opustit, obyvatelé měli zájem jen o slovanské kněze).⁹⁸

V návaznosti na ŽM vznikla *Chvalořeč o svatém Cyrilu a Metoději* (asi mezi červnem 885 a koncem zimy 886)⁹⁹ uvádějící, že papež Metoděje vysvětil „na arcibiskupa na stolec svatého Andronika, apoštola Panonie, jednoho ze sedmdesáti, a odeslali jej do slovanských krajin učit v jejich jazyce“.¹⁰⁰ Na toto místo navazuje známá pasáž PVL, tzv. *Skazanija o načale slavjanskoj piš'mennosti* (zařazené k roku 898),¹⁰¹ která představuje identifikační moment „kyjevského“ národa jako slovansko – křesťanského. „Andronikos byl jedním ze 70 žáků svatého Pavla, a Metoděj byl tak z boží milosti jeho nástupcem. K Moravanům přišel i apoštol Pavel a učil tu: tam se totiž nachází Ilýrie... a první zde žili Slované. Proto je apoštol Pavel učitelem slovanského národa: od tohoto národa pocházíme i my Rusové, proto je apoštol Pavel učitelem i nás Rusů.“ Redaktor tohoto znění připomíná, že označení „Rus“ je *podle varjagů*, ale původně se jednalo pouze o Slovary, kteří se po příchodu do Kyjeva pojmenovali jako Poljané.¹⁰²

Slované jsou tedy opět potenciálně křesťany již od apoštolských dob; ani český Kristián si přitom není jist, kdy přijala Morava křesťanství, „snad za času učitele Augustina“.¹⁰³ Zůstává však sporné, zda zprávy o stěhování slovanských kmenů z Panonie mají společný základ v nějaké „západoslovanské kronice“, jak to zdůraznil Nikolaj K. Nikol'skij;¹⁰⁴ podle jeho názoru měli Moravané přímý kulturní

97 *Žitije Mefodija*, s. 133–134.

98 Herwig WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantänien und Pannonien*, Wien – Köln – Graz 1979.

99 Boris N. FLORJA, *Skazanija o načale slavjanskoj piš'mennosti*, Sankt-Peterburg 2000, s. 94–96; jeho argumenty koriguje V. VAVŘÍNEK, *Cyryl a Metoděj*, s. 301–303.

100 *Chvalořeč o svatém Cyrilu a Metoději (Pochvalné slovo)*, Josef VAŠICA, *Literární památky epochy velkomoravské*, ed. Zoe Hauptová, Praha 1996, s. 314. K arcibiskupství Lubomír HAVLÍK, *Das Pannonische Erzbistum im 9. Jahrhundert im Lichte der wechselseitigen Beziehungen zwischen Papsttum und den ost- und weströmischen Imperien*, in: Methodiana. Beiträge zur Zeit und Persönlichkeit sowie zum Schicksal und Werk des hl. Method (Annales Institutii Slavici 9), Wien – Köln – Graz 1976, s. 45–60; Libor JAN, *Stará Morava mezi Východem a Západem*, in: Petr Sommer (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006, s. 251–264.

101 Shrnutí literatury B. N. FLORJA, *Skazanija o načale slavjanskoj piš'mennosti*.

102 PVL, s. 15–16.

103 *Legenda Christiani*, s. 12–13.

104 Nikolaj K. NIKOL'SKIJ, *Povest' vremennykh let kak istočnik dlja načal'nogo perioda russkoj piš'mennosti i kul'tury*, Leningrad 1930.

vliv na Kyjevskou Rus. Těto „slovanofilní“ tradici však prý nebyli příliš nakloněni mniši Kyjevsko-pečerské lavry, orientovaní na Byzanc.

Údaje o příchodu křesťanství nejsou v PVL ovšem nijak sourodé, je zde více motivů (kostel sv. Eliáše a věřící varjagové v Kyjevě, pokřtění Olgy a její žádost o vyslání biskupa tehdy ještě králi Otovi I., pestrý průběh christianizace za Vladimíra)¹⁰⁵ a nejspíš se všechny podílely na dlouhodobé proměně. Detailnímu rozboru Nikolského názoru se věnoval Vasilij Istrin, který odmítl představu, že by text údajné západoslovanské kroniky byl přímo zapojen do kodifikace PVL. Podle jeho názoru ale není třeba rozporovat, že toto vyprávění vychází z cyklu moravsko – panonských tradic.¹⁰⁶ Dříve než soudil Istrin se však dostal do Kyjeva text staroslověnské václavské legendy (a tedy i další prameny).¹⁰⁷

Také Roman Jakobson předpokládal, že předloha pro *Skazanie* („pravení“) se dostala na Kyjevskou Rus českou, nikoli balkánskou cestou.¹⁰⁸ Odlišovala se od Metodějova *Života* „důraznějším moravským stanoviskem“, ale byla v rámci PVL ideově korigována tak, aby byly utlumeny „doklady činné účasti papežovy“ (biskupem panonským měl např. jmenovat Metoděje podle PVL kníže Kocel, nikoli papež).¹⁰⁹ Původní možný text hájící zájmy moravské církve (snad z doby kolem r. 900) mohli znát Kristián i Kosmas.

Hagiograf Kristián, synovec svatého Václava, se snažil dosavadní díla o svatém Václavovi a svaté Ludmile poněkud opravit nebo doplnit (jak sděluje ve

---

105 Ludolf MÜLLER, *Die Taufe Rußlands. Die Frühgeschichte des russischen Christentums bis zum Jahre 988*, München 1987.

106 Vasilij M. ISTRIN, *Moravskaja istorija Slavjan i istrorija Poljano – Rusi, kak predpolagaemye istočniki načalnoj russkoj letopisi*, Byzantinoslavica 3, 1931, s. 308–332; Byzantinoslavica 4, 1932, s. 36–55; podobně již Aleksej A. ŠACHMATOV, *Skazanie o preloženii knig na slovenskij jazyk, Zbornik u slavu Vátroslava Jagića*, Berlin 1908, s. 172–188. Z novější literatury Bohumila ZÁSTĚROVÁ, *Avaři a Dulebové v svědectví Povesti vremennych let*, Vznik a počátky Slovanů 3, 1960, s. 15–37; Alexander AVENARIUS, *Začiatky Slovanov na srednom Dunaji*, Historický časopis 40, 1992, s. 1–16 (předpokládá ovlivnění *Skazanie* také balkánskou tradicí). Ke kontaktům s Kyjevskou Rusí např. Lubomír HAVLÍK, *Vznik a utváření Kyjevské Rusi a počátky její christianizace*, in: Studie k dějinám a kultuře východních Slovanů 20, Praha 1991, s. 11–30.

107 Boris N. FLORJA, *Václavská legenda a borisovsko-glebovský kult (shody a rozdily)*, ČsČH 26, 1978, s. 82–96; k šíření kultů světců František ČAJKA, *Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii*, Praha 2011; G. PAC, *Kult světiya a problem granicy między chrześcijaństwem zachodnim i wschodnim w Europie środkowo-wschodniej X – XI wieku*, in: Granica wschodnia cywilizacji zachodniej w średniewieczu, red. Zbigniew Dalewski, Warszawa 2014, s. 375–434.

108 Olaf JANSEN (Roman JAKOBSON, autor vydal článek pod fiktivním jménem, aby nepoutal pozornost německých úřadů), *Český podíl na církevněslovanské kultuře*, in: Co daly naše země Evropě a lidstvu, Praha 1940, s. 9–19.

109 PVL, s. 16.

své předmluvě biskupovi Vojtěchovi).¹¹⁰ Soustřeďuje se však nejdříve na dvě „legitimizační“ témata, která v nich najít nemohl – nastolení pohanského řádu údajným Přemyslem Oráčem a pokřtění knížete Bořivoje od moravského arcibiskupa Metoděje. Přitom vykládá, že „nějaký Řek jménem Cyril s přispěním boží milosti také nové značky neb písmena vynalezl a Starý i Nový zákon a ještě jiné knihy přeložil z řečtiny a latiny do jazyka slovanského“. Kristián ocenil, že se v některých slovanských zemích, např. v Bulharsku, slouží v lidovém jazyce mše, „a mnoho duší se tím získává“.¹¹¹ Kristián také stručně cituje, podobně jako (širěji) *Povest' vremennych let*, spor o liturgické užití slovanského jazyka před papežem v Římě. Arcibiskupa Metoděje vnímá jako „blahoslaveného a všelikou svatostí ozdobeného“.

Kronikář Kosmas zaujímá jiný postoj, věnuje nesrovnatelně větší pozornost pohanským kořenům. Metoděj je zmíněn pouze jednou, na konci popisu pohanské genealogie Přemyslovců: *Gostivit autem genuit Borivoy, qui primus dux baptizatus est a venerabili Metudio episcopo in Moravia sub temporibus Arnolphi imperatoris et Zuatopluk eiusdem Moravie regis*.¹¹² Po obsáhlé pasáži o lucké válce Kosmas jen stručně přechází k historické části kroniky a uvádí datum křtu Bořivoje, ale již bez *ctihodného* Metoděje. Zdůrazňuje přitom, že Bořivoj *baptizatus est primus dux sancte fidei catholicus*.¹¹³ Slovanskou liturgii cituje jako nežádoucí v parafrázovaném listě papeže Jana XIII. (k roku 967): biskupský stolec u sv. Víta a sv. Václava nemá být veden podle *ritus aut sectam Bulgarie gentis vel Ruzie, aut Sclavonice lingue, nýbrž obsazen clericum Latinis ad prime literus eruditum*.¹¹⁴ V tomto duchu byl také stylizován list papeže Řehoře VII. knížeti Vratislavovi II. z roku 1080, který zamítl jeho žádost o povolení slovanské liturgie jako „lichou nerozvážnost“.¹¹⁵

---

110 *Legenda Christiani*, s. 8–9.

111 Tamtéž, s. 12–13.

112 *Cosmae Pragensis*, I. 10, s. 22.

113 Tamtéž, I. 14, s. 32.

114 Tamtéž, I. 22, s. 44; Kristián i Kosmas se nezabývají oblastí privátní sféry či „paraliturigických“ textů, kde staroslověnština mohla volněji pokračovat; Vasyľ V. NIMČUK, *Kyjiv'ski hlaholyčni lystky*, Kyjiv 1983; D. KALHOUS, *Slovanské písemnictví a liturgie 10. a 11. věku*, ČČH 108, 2010, s. 1–33; V. VAVŘÍNEK, *Cyryl a Metoděj*, s. 323–329; Miroslav VEPŘEK, *Modlitba sv. Řehoře a Modlitby vyznání hříchů v církevněslovanské a latinské tradici*, Olomouc 2013.

115 *vane temeritati; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I., Pragae 1904–1907, č. 81, s. 87–89.

Vratislavova politika se nesetkávala s Kosmovým souhlasem, ale spíše pro její modernizační tendence, než pro slovanský křesťanský historismus.¹¹⁶

Kosmas si tedy udržuje od staroslověnské kultury zjevný odstup; mohl snad zachytit aféru kolem sázavského opata Božetěcha a věnovat dílčí pohled (zatím nekanonizovanému) Prokopovi, ve srovnání s větším či menším zájmem o postavy Pěti bratří, svaté Ludmily, Mlady, Podivena nebo Radima. Obracení pohanů ale již nebylo na pořadu dne, pohanská kmenová minulost se naopak začíná na Západě dostávat do módy. To ovšem neznamená, že by v kultuře českých zemí stále nepůsobily starší církevní tradice.¹¹⁷

Ani christianizační transformace dynastií se neobešla bez magického kouzla žen. Příklady jsou dobře známé i na Západě. U krále Chlodvíka (*Clovis*) to byla Chrodechilda (*Clotilde*) pocházející z katolického královského burgundského rodu. Její význam zdůraznil i kronikář Řehoř z Tours, ačkoli by mohl přenést těžiště „obrácení“ pouze na biskupa Remigia, který křest vládce vykonal.¹¹⁸ Přitom v bojovníckých kruzích ještě rezonoval třetí výklad, že o svém odvrácení od pohanských bohů se rozhodl Chlodvík během zprvu neúspěšné bitvy s Alemany. Vládce měl prý obavu, jak zareagují jeho bojovníci, ale ti již byli křesťanstvím ovlivněni.¹¹⁹

Podobně se vyvíjela situace v kyjevském státě,¹²⁰ i když pochopitelně s jiným kulturním zázemím, než tomu bylo v Galii. Ke křesťanství měli blíže nájemní

---

116 Jürgen ZIESE, *Wibert von Ravenna. Der Gegenpapst Clemens III. (1084–1100)*, Stuttgart 1982; Marie BLÁHOVÁ, *Sázavské dějepisectví*, in: P. Sommer (ed.), *Svatý Prokop*, s. 171–188; D. TŘEŠTÍK, *Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost*, in: *Svatý Prokop* (2006), s. 189–218; Emilie BLÁHOVÁ, *Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi*, in: *Svatý Prokop* (2006), s. 219–234; M. WIHODA, *Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. století*, in: *Svatý Prokop* (2006), s. 237–250; V. VANÍČEK, *Polský královský titul Vratislava II. (tradice, kontinuita a inovace v 11. století)*, in: *Královský Vyšehrad* 4, 2012, s. 83–115; Boris N. FLORJA, *Církevní rozkol a slovanský svět*, přeložil Michal Těra, Červený Kostelec 2014, (*U istokov religioznogo raskola slavjanskogo mira*, Sankt-Peterburg 2004); L. REITINGER, *Vratislav. První český král*, Praha 2017.

117 Roman JAKOBSON, *Nejstarší české písně duchovní*, Praha 1929; Herman KÖLLN, *Vznik svatováclavského chorálu*, Praha 2007.

118 K tématice „přesvědčujících žen“ ve fázi christianizace Robert FOLZ, *Les saintes reines du Moyen Âge en occident (VIe-XIIIe siècles)*, Bruxelles 1992; Michel ROUCHE, *Clovis*, Paris 1996; Martin HOMZA, *Mulieres suadentes*; G. PAC, *Kobiety*.

119 Matthias BECHER, *Chlodwig I. Der Aufstieg der Merowinger und das Ende der antiken Welt*, München 2011, s. 174–199.

120 Novější syntézy Petro P. TOLOČKO, *Kyjivs'ka Rus'*, Kyjiv 1996; Ruslan G. SKRYNNIKOV, *Istorija rossijskaja IX-XVII vv.*, Moskva 1997; Igor J. FROJANOV, *Kijevskaja Rus': Glavnyje čerty social'-ekonomičeskogo stroja*, Sankt-Peterburg 1999; Simon FRANKLIN, *Writing, Society and*

varjagové, elitní bojovníci ze Švédska, kteří zpravidla také odcházeli do služeb byzantských císařů. Ti nebyli vázání na rituály zemědělského zázemí. První křesťankou se stala kněžna Olga, pocházející z neznámého rodu ze Pskova. Její literární role má však zjevně magické rysy, a připodobnil bych ji částečně ke kněžně Libuši. Charakteristickými rysy je u nich moudrost a láska, ale také převaha nad muži kmene a státotvorná role.

Manželem Olgy byl Igor a sňatek zařídil jeho strýc (Oleg). Igor je vykreslován jako krutý a úskočný bojovník, řekl bych *vládce bez perspektivy*. Igorovi družiníci si stěžovali, že jsou „nazí“ ve srovnání s oděním a zbraněmi družiny velmože Svenelda. Prostředky se rozhodli vynutit na Drevljanech, kterým již dříve dvakrát navýšili tribut. Když daň násilím vybrali a vraceli se, napadlo Igora dojít si ještě pro další kořist, ale tentokrát se Drevljané poradili se svým knížetem Malem, označili Igora za vlka a po varování ho zabili.

Můžeme zvažovat, zda kníže Mal typově nepředstavoval „agrárního“ vládce okrajových slovanských oblastí, kontrastně s válečnickým stylem kyjevských Rurikovců. Poselstvo Drevljanů podle archaických zvyklostí prý nabídlo Olze za manžela Mala s tím, že je dobrý muž. Samotný Mal ale v této pověsti aktivně vůbec nevystupuje. Možná by mohl sehrát dokonce mýtickou roli Přemysla Oráče, ale pro elitu v Kyjevě byla „čest“ rodu Rurikovců již nesrovnatelně vyšší.¹²¹ Olga se sama zasadila o upevnění státu, když se pomstila krutě Drevljanům.¹²²

Křest samotné Olgy je spojován s její skutečně doloženou cestou do Konstantinopole.¹²³ Kněžna Olga údajně císaře okouzila svou krásou a moudrostí, obdržela císařské jméno Helena, ale podle pověsti vyzrála i nad ním. Jak shrnuje

---

Culture in Early Rus, ca. 950–1300, Cambridge 2002; Aleksej TOLOČKO, *Očerki načal'noj Rusi*, Kiev – Sankt-Peterburg 2015.

121 Michail B. SVERDLOV, *Domomgol'skaja Rus'. Knjaz' i knjažeckaja vlast' na Rusi VI – pervoj treti XIII vv.*, Sankt-Peterburg 2003, klade do výrazného kontrastu *vlast'* spojenou s funkcí knížete, a všechny ostatní vrstvy a komunity obyvatel v Kyjevské Rusi (i neslovanská etnika), které sice měly různé samosprávné složky, ale nepředstavovaly alternativu k vládě a státu (s. 420–421). Jiní autoři však zase kladou hlavní důraz na roli měst; Andrej Ju. DVORNIČENKO, *Goroda – gosudarstva Drevnej Rusi*, Leningrad 1988.

122 PVL, s. 27–29.

123 Přijala křest asi v roce 957; k tématice Pavla GKANTZIOS DRÁPELOVÁ, *Křest kněžny Olgy z hlediska byzantských misí*, in: Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: Portréty, Červený Kostelec 2009, s. 13–59. Kontakt se Západem např. Dmytro GORDYJENKO, *The Mission of kyjevan Princess Olga to the King Otto I. in the Context of Rus' and German Foreign Policies*, in: *Byzantinoslavica* 66, 2008, s. 107–118.

Aleksandr Šajkin, v rámci tohoto příběhu nahradil císař postavu Mala, když se ucházel rovněž neúspěšně o její ruku.¹²⁴

Přijetí víry Kyjevskou Rusí ale umožnila opačná svatební rošáda. Byzanc totiž neprojevovala patřičný zájem o misijní působení na Staré Rusi, a tak si jej vnuk Olgy Vladimír vynutil vojenskými prostředky na řeckém Krymu (v roce 988). Jednalo se zde však zároveň o sňatek se sestrou byzantských císařů, Annou Porfyrogennetou, který měl také povznést osobní prestiž Vladimíra (syna údajné „otrokyně“, klíčnice z ljubečského dvorce Maluše).

Další variantu představovala christianizace Polska.¹²⁵ Kronikář Gallus Anonymus uvádí naraci, že mladý Měšek byl až do svých sedmi let slepý, ale pak prozřel; to mělo být dle kronikáře znamením, že Polsko bude prostřednictvím Měška osvětleno a dokonce povýšeno nad sousední národy.¹²⁶ Také kníže Vladimír na Krymu oslepl, ale princezna Anna mu vzkázala, ať se dá ihned pokřtít. Když ho pokřtil chersoneský biskup a kněží z doprovodu byzantské nevěsty, tak rovněž prozřel.¹²⁷

Cesta knížete Měška I. ke křesťanství byla výsledkem souhry vnějších i vnitřních okolností. Novější archeologické výzkumy potvrdily strukturální rozvoj v oblastech Velkopolska,¹²⁸ jak to naznačily i zprávy Ibráhíma ibn-Jakúba. Soudobý saský kronikář Widukind z Corvey uvádí, že Měšek utrpěl v roce 963 dvě porážky za lupičského vpádu pohanských Veletů a Wichmana Mladšího, nezávislého saského odbojníka. V téže době prosadil svou nadvládu v Lužici i za cenu značných ztrát markrabí Gero. Jak dovolují interpretovat zprávy v kronikách Widukinda a pozdějšího Dětmara z Merseburku, kníže „Měško“ (Widukind: *Misaco*, Gall: *Mesco*) řešil své postavení složením slibu věrnosti a odváděním tributu (do Saska).¹²⁹

Měšek však zároveň hledal vojenské spojence a uzavřel jisté „pobratimství“ s českým knížetem Boleslavem I., které dovršil roku 965 sňatkem s jeho dcerou Dobravou; již v roce 966 přijal křesťanství. Pravděpodobně došlo k jeho křtu od

124 Aleksandr ŠAJKIN, *Povest' vremennyh let. Istorija i poetika*, Moskva 2011, s. 99.

125 Edward SKIBIŃSKI, *Chrzest księcia Mieszka w źródłach historycznych*, in: *Museion Poloniae Maioris*, tom 2, 2015, s. 10–24.

126 *Galli Anonymi*, I. 4, s. 14.

127 PVL, s. 49–54.

128 Andrzej BUKO, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2005; Michał KARA, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009.

129 *Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, Hannoverae 1935, kniha III. 65–66, s. 141–144; *Thietmari Mersenburgensis episcopi Chronikon, Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre korveier Überarbeitung*, ed. Robert HOLTZMANN, Berlin 1935, kniha II. 29, s. 74–77.

kněží z doprovodu Dobravy, který byl jistě kulturně smíšený (tak jako tomu bylo s klérem v Praze). Svou roli pro jeho osobní prestiž hrála také *nobilitas* Dobravy. Měškova domácí charismatická autorita byla otřesena vojenskou porážkou (nepřízeň „božstev“), ale mohla být obnovena novým rituálem. Měšek přijal Dobravu za ženu podle kmenového „rodinného ritu“, ale v rámci programu smluvně projednaného katechumenátu.

V rámci této „manželské transformace“ (která zaujala církevní kronikáře, šířili o ní různé zprávy)¹³⁰ bylo nejdříve vyhnáno sedm Měškových žen, které představovaly dosavadní magickou identitu jeho vlády jako garanta plodnosti a bohatství. Když se v následujícím roce narodil Měškovi a Dobravě syn Boleslav (I. Chrabrý), nepochybně to již signalizovalo obyvatelům země správnost změny (plodnost byla i nadále zaručena). Přízeň nebes také potvrdila další bitva s Wichmanem (967), v níž zvítězil Měšek díky pomocnému sboru české jízdy.¹³¹

Nemalá část polských historiků spojuje Měškův křest s krátkodobým návratem novopeceného císaře Oty I. do Německa právě v této době,¹³² ale žádný z dobových pramenů pobyt nebo křest slovanských knížat na Otově dvoře nezachycuje

---

130 J. BANASZKIEWICZ, *Dąbrówka „christianissima“ i Mieszko poganin (Thietmar, IV, 55–56; Gall, I, 5–6)*, in: Nihil superfluum esse, Poznań 2000, s. 85–93; Gerard LABUDA, *Księżna Dobrawa i księżę Mieszko jako rodzice chrześni Polski piastowskiej*, in: *Scriptura custos memoriae*, Poznań 2001, s. 3–17; G. PAC, *Kobiety: Dobrawa s. 39–82, Dobrawa i Maria Panna na grodzie poznańskim*, s. 188–202.

131 *Widukindi monachi*, III. 69, s. 143–145; V. VANÍČEK, *Chryśtianizacja Polski w kontekście śródkowoeuropejskim (czynniki transformacji)*, in: Józef Dobosz – Marzena Matla – Jerzy Strzelczyk (eds.), *Chrzest Mieszka I i chryśtianizacja państwa Piastów*, Poznań 2017, s. 125–151. K výročí 1050 let chryśtianizace Polska též sborník Wojciech Drelicharz – Dominika Jasiak – Jacek Poleski (eds.), *Spór o początki państwa polskiego – historiografia, tradycja, mit, propaganda*, Kraków 2017.

132 Henryk ŁOWMIANSKI, *Imię chrześne Mieszka I*, *Slavia Occidentalis* 19, 1948, s. 203–308; T. JUREK, *O czasie i okolicznościach chrztu Mieszka*, *Roczniki Historyczne* 81, 2015, s. 35–56; TÝŽ, „*Usque in Vurta fluvium*“. *Nad trybutem Mieszkowym*, *Kwartalnik Historyczny* 123, 2016, s. 425–445. Jiní polští autoři nepokládali křest Měška v Říši za doložitelný a akcentovali vliv českého dvora, nebo bavorského Řezna, v jehož diecézi se tehdy Čechy nacházely (žádné kontakty bavorského kléru v Polsku však nelze doložit): Zygmunt WOJCIECHOWSKI, *Polska nad Wisłą i Odrą*, Katowice 1939; G. LABUDA, *Studia nad początkami państwa polskiego*, 1946; Jerzy DOWIAT, *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza*, Warszawa 1961; G. LABUDA, *Jakimi drogami przyszło do Polski chrześcijaństwo?* *Nasza Przeszłość* 30, 1969, s. 39–82; Marzena MATLA, *Czeskie wpływy w życiu religijnym i pośmiennictwie państwa piastowskiego w X-XI wieku*, Poznań 2017. Celkovou skepsi k dosavadní literatuře vyjádřil Dariusz A. SIKORSKI, *Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Rozważania nad granicami poznania historycznego*, Poznań 2011; TÝŽ, *Architektura sakralna z X i początku XI wieku jako źródła historyczne dla dziejów Kościoła w Polsce*, Poznań 2012; TÝŽ, *Początki Kościoła w Polsce. Wybrane problemy*, Poznań 2012.

(Ota měl v té době jiné priority, zajištění vztahů s Burgundskem a Francií). Také saská církevní tradice spojuje křest Měška s „přemlouváním“ jeho manželky Dobravy; pokřtění Polska z Prahy v zásadě předpokládají němečtí autoři.¹³³ Úspěch tohoto přenosu lze přičítat blízkosti mytologických a jazykových transformací, které doprovázely formování společnosti a státu Přemyslovců a Piastovců (jak to např. reflektovalo pro Čechy dílo mnicha Kristiána, bratra Dobravy).

Závěr

Velké české, staroruské a polské kroniky z počátku 12. století nelze vnímat pouze jako příklady určitého latinského nebo byzantského literárního žánru (*origo gentis*), ale skládají zároveň vlastní „vícevrstevnatý“ program transformačního kulturního obratu u tří „státotvorných“ slovanských národů. Fixují jej v „trvalé“ písemné podobě pro intelektuální a společenské potřeby místních elit, často v autorském a tematickém propojení s hagiografií. Vytvářejí tak pro budoucnost základ identifikační dějinné paměti a legitimizující politické kultury nových „státních národů“.

Všichni tito autoři podávají řadu cenných informací, příbuzných příběhů a mýtů, ale formulují rovněž „referenční body“ tohoto transkulturního procesu jako dramatu přiřazování nových národů do „světových“ dějin. Pro kronikářskou tvorbu bylo příznačné pozitivní vyrovnávání s pohanskou etnickou tradicí (kmene, dynastie, velmožů, lokalit) a rozvíjení křesťanských transformačních vzorů (staroslověnská literatura, urozené *mulieres suadentes*, první martyři).

Literární obrazy, které nám tato díla podávají, nemůžeme ovšem pokládat za jediný objektivní výklad raných dějin těchto regionů. To se týká i tematické struktury kronikářských narácí o dějinách. Historiografie nám nabízí řadu dalších poznatků a konceptů z různých oborů odborné práce, které se však téměř vždy musí vyrovnávat se „subjektivními“ kronikami a legendami. Jejich výzkum je ovšem potřebné dále koncepčně rozvíjet (v oblasti naratologie, komparace sociálních procesů a mentalit v období 11.–12. století apod.).

Nelze si však samozřejmě ani představovat (jen na základě jazykových a mytologických specifik) zvláštní „slovanský svět“ oddělený od jiných regionů a civilizačních proudů středověké Evropy. Tato samotná literární díla díky sepětí s církevními kruhy právě představují úsilí o překonání periferní (původně „pohanské“)

---

133 Herbert LUDAT, *Die Anfänge des polnischen Staates*, Krakau 1942; Bernhard STASIEWSKI, *Die Anfänge der Christianisierung Polens*, Bonn 1958 (Münster 2014).

rozdobenosti. Blízkou variantu tohoto trendu spatřujeme např. v severní Evropě, kde se podobným způsobem „navazují k Evropě“ (po fázi jejího plundrování a násilného osídlování) dánské, norské či švédské elity.

Kroniky a další prameny nám však naznačují trendy formování raně středověkých států a národů. V případě teritoria Čech se spíše jednalo o spojování v rámci vojenských a ekonomických činností, kdy se rozvíjí jisté aristokratické prostředí,¹³⁴ tak jako asi probíhalo spojování „díličích kmenů“ (*Teilstämmen*) Alemanů, Franků¹³⁵ či Bavorů. Pochopitelně reálné zájmy a šíření nadvlády byly provázeny tvrdými osobními a klanovými konfrontacemi, ale rovněž „smírcími“ postupy (princip *deditio* – poddání) při formování „nadkmenových“, raně státních celků.¹³⁶ Špičkové postavení ve společnosti i v evropské kooperaci rozvíjely dynastie (Mojmírovci, Přemyslovci, Piastovci, Rurikovci, rovněž uherští Arpádovci),¹³⁷ které byly schopné s křesťanstvím proměňovat své charisma a recipovat nové právní funkce panovnické moci.¹³⁸

134P. SOMMER, *Duchovní svět raně středověké české laické společnosti*, in: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa (1998), s. 133–166; Zdeněk KLANICA, *Eliten auf Gräberfelder altmäbrischen Zenter*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*, Brno 2005, s. 35–47; Naďa PROFANTOVÁ, *Ke změnám ve vývoji hmotné kultury v Čechách*, *Archeologia Historica* 38, 2013, č. 1, s. 27–44; V. VANÍČEK, *Otázka role družiny při formování raněho státu ve střední Evropě*, in: Hanna Kóčka-Krenz – Marzena Matla – Marcin Danielewski (eds.), *Tradycje i nowoczesność. Początki państwa polskiego na tle środkowoeuropejskim*, Poznań 2016, s. 141–1164; I. ŠTEFAN, *Velká Morava, počátky přemyslovských Čech a problém kulturní změny*, in: Jiří Macháček – Martin Wihoda (eds.), *Pád Velké Moravy aneb kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi*, Praha 2016, s. 190–231; k tématu *Nobilifizierung* raně středověké společnosti v německé literatuře J. MACHÁČEK, *Velkomoravská rotunda na Pohansku a její zakladatel*, in: J. Macháček – M. Wihoda (eds.), *Pád Velké Moravy*, s. 10–53; D. KALHOUS, *Bohemi. Prozesse der Identitätsbildung in frühpřemyslidischen Ländern (bis 1200)*, *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* 24, Wien 2018.

135 Příklad uvádí Stanislav DOLEŽAL, *Interakce Gótů a římského impéria ve 3.–5. století n. l.*, Praha 2008, s. 71–72; heslo *Alamannen, Alemannen*, *Lexikon des Mittelalters* I., 1980, s. 263–264.

136 Gerd ALTHOFF, *Das Privileg der „Deditio“. Formen gütlicher Konfliktbeendigung in der mittelalterlichen Adelsgesellschaft*, in: Gerhard Oxle – Werner Paravicini (eds.), *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Otto Göttingen 1997, s. 27–52; Sverre H. BAGGE, *Kings, politics, and the right order of the world in German historiography c. 950–1150*, Leiden etc. 2002.

137 K osobité roli dynastií ve středovýchodní Evropě Zbigniew DALEWSKI, *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wcześniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014.

138 Ursula SWINARSKI, *Herrscher mit den Heiligen. Kirchenbesuche, Pilgerfahrten und Heiligenverehrung früh- und hochmittelalterlicher Herrscher (ca 500–1200)*, Bern etc. 1991; Walter POHL, *Regnum und gens*, in: *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*, Wien 2009, s. 435–450.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Od proletářů k Maovi: levicové výzvy v odcházejícím světě

From Proles to Mao:
Leftist Challenges in a Disappearing World

SVATAVA RAKOVÁ

Tony JUDT

Falešné ideje, cizí krev. Francouzská inteligence 1944–1956

(Přeložil Martin Pokorný.)

Praha, Prostor 2018, 383 s., ISBN 978-80-7260-379-4.

Poslední velká práce Tony Judta (1948–2010)¹ náleží do rodu intelektuálních dějin a její formát je výmluvnou obhajobou existence této kdysi kvetoucí, nyní poněkud pozapomenuté disciplíny historické vědy. Má vše, co veřejnost právem od dějepisců očekává: současnosti silně rezonující téma, čitelný morální (ideový, politický) postoj, břitkou analýzu, nepřetržitý proud jasnozřivých postřehů a přiznaně stranické vývody, jež se však opírají o strukturovanou (místy až empatickou) argumentaci; o vzorné (byť přirozeně selektivní) faktografické výbavě a citační disciplíně netřeba hovořit. Již z tohoto profilu je zřejmé, že si Judtova obžaloba jednoho historického selhání zaslouží širší odbornou pozornost; případná polemika nemá nic společného se „zastaráním“ jeho opusu, nýbrž s jevy a kontexty, jimž recenzent přikládá větší váhu ve vývojovém komplexu než proslulý autor.

Sukus práce a její poselství by se daly shrnout v jedné větě: poválečné levičáctví a revoluční euforie naprosté většiny francouzských (v té době evropských, případně světových) intelektuálních autorit a jejich přitakání stalinským zločinům, jmenovitě stranickým procesům ve východní Evropě způsobily neodčinitelné politické i faktické zlo,

1 V orig. Tony JUDT, *Past Imperfect. French Intellectuals, 1944–1956*, New York – London 2011.

kteří je nejen diskreditovali v jejich přisvojené roli avantgardy, ale nadlouho deformovali tvářnost poválečného vývoje.² Vedle samotného morálního vzkazu (a varování) je ovšem neméně poučná i anatomie cesty, kterou autor zvolil k přiblížení a prokázání své teze. Činí tak v úvodu a čtyřech tematicko-chronologicky organizovaných oddílech, jejichž jednotlivé kapitoly mohou sloužit jako samostatné studie k pochopení geneze a evoluce tohoto fenoménu s důsledky sahajícími daleko za národní hranice či vcelku exkluzivní okruh aktérů. Dlužno dodat, že své palčivé j'accuse nepronáší mentorsky ex cathedra, ale důsledně je dokládá citáty či parafrázemi relevantních textů.

V úvodu provádí Judt vivisekci reflexí, jimiž francouzská intelektuální elita odpovídala na pozdější (zhruba od osmdesátých let 20. století) kritiku jejího revolučního fanatismu,³ eventuálně se snažila omluvit a vyvinut z toho, jak „bezstarostně se vyjadřovala tváří v tvář násilí, lidskému utrpení a bolestným morálním dilematům“ (s. 15). Z valné většiny se jednalo o osobnosti mimo okruh KSF, která v tomto diskursu pomazaných (snad s výjimkou Aragona) hrála jen okrajovou roli; navzdory četným paralelám a analogiím se tím francouzská situace podstatně lišila od země východní Evropy, k nimž se autor často vztahuje.

Judt se ovšem zřekl prvoplánového zavržení Sartra a spol. Chce nejen přijít na kloub tomu, proč kulturní guruové zastávali „tak pitomé názory“, ale především zjistit, proč i nadále zůstávali „uctívanými prominenty“. S vášní pro metodické třídění dokládá různé obranné strategie, z nichž ovšem mnohé vycházely z historické či psychosociální reality: rozčarování z „prohnilé“ či „dekadentní“ třetí republiky, vítězství Stalinova SSSR, dominantní doleva směřující „duch doby“, čisté úmysly, přirozený radikalismus mládí. Tento motivační komplex, dobře známý i z českého disentního rejstříku, činí původní iluzi odpustitelnou – nikoli však v očích autora, který pod pleťívem „utopií, mýtů, bludů a lží“ odhaluje neochotu filozofů a literátů přijmout odpovědnost především za „zklamané naděje intelektuálů východní Evropy“. Třetí klíčové *proč* se týká vřelé francouzské vstřícnosti vůči totalitě – dle autora výjimečné alespoň ve srovnání s anglosaskou kulturní a akademickou scénou, jejíž nesporné marxisticko-revoluční výhonky ovšem cudně opomíjí. Úvod knihy uzavírá konstatování, že tehdejší revoluční výzvy a soudy neodrážely reálný svět, nýbrž způsob, jakým jejich autoři usilovali vnutit tomuto světu vlastní deformované ego se všemi freudovskými traumaty, frustracemi a ambicemi.

Ačkoli Judt nejednou vznáší výhrady vůči alibismu v podobě odvolání se na národní tradice, historickou setrvačnost apod. (čtenář ocení zmínku o politické objednávkě u nás kdysi populární dlouhé vlny Emmanuela Le Roy Ladurie), přiznává, že nemůže na tato *proč* odpovědět bez návratu k Francii třicátých let 20. století i za cenu odklonu od kultu textů, jimž jinak připisuje primární význam důkazního materiálu. Činí tak v prvním oddílu (jeho název *Síla okolností* končí Judt otazníkem s příznačným zpochybněním polehčujícího významu vnějších faktorů) s připuštěním, že kromě osobnostní konfigurace působily na poválečné (nové) intelektuální autority i „okolnosti“.

2 Levicí ve francouzské filozofii a politickém myšlení i akci se Judt zabýval dlouhodobě, viz Tony JUDT, *Marxismus and the French Left: Studies in Labour and Politics in France, 1830–1981*, New York 1986.

3 Patrně nejostřejší Michel-Antoine BURNIER, *Le Testament de Sartre*, Paris 1982.

Byla to především deziluze a odmítnutí „měšťáckého bahna“ parlamentní republiky, jejíž hédonismus a důraz na individuum proti kolektivu vedl nakonec ke kolapsu systému. Autor snáší hojnost příkladů existenciálního odcizení publicistů, kteří výrazně ovlivňovali ráz veřejné diskuse, od všech struktur institucionální i sociální vlády a na druhé straně i od každodenních starostí běžných lidí. Po celá třicátá léta se ve vlivných kruzích humanitní inteligence s rostoucí silou projevuje tato „nenávisť k Francii“, kritická propast provázená požadavkem radikální změny, a šíří svůj negativismus do veřejného života.

Jako spouštěč zdánlivě neodvratného procesu, ústícího do poválečného revolučního profétismu, vidí Judt přijetí liberalismu za dominantní ideologii pozdní třetí republiky. Lidskoprávní vize, nadřazující jedince celku, pomíjely zásady kolektivní odpovědnosti a morálky a vedly k úpadku politiky i společnosti: k tomuto závěru došli nezávisle konservativci, katolíci i příslušníci nekomunistické levice. Neschopnost radikální obrody ještě podpořil diktát pacifismu; mír za každou cenu, ipso facto rezignace na tíhu konfliktu, se stal takřka příkazem dne. Judt vypočítává další etapy na osudné cestě: přivítání porážky 1940 a Vichy jako katarze a příležitosti obnovit sociální zdraví a mravní integritu národa pod autoritativním praporem Pétainovy „národní revoluce“, k níž se upínala zejména katolická levice, nové zklamání, vystřízlivění a příklon k myšlence odboje. Tomuto kroku příkládá autor rozhodující váhu, a to nikoli z hlediska politické či osobní etiky, nýbrž proto, že po desetiletí důsledné opozice, kritiky a s nimi spjatých dilemat mohli intelektuálové konečně přijmout pozitivní program: z *proti* přešli na *pro*. Jejich svět se zjednodušil a ze spleti protichůdných emocí se vynořil čitelný příkaz akce, vyžadující více než slova a texty.

Škála rebelujících, tzv. nonkonformních intelektuálů, na něž se Judtova studie soustřeďuje, sahá od konservativců (Jean Paulhan, raný Claude Roy) přes katolickou levici (Emanuel Mounier a časopis *Esprit*), existencialisty kolem Merleau-Pontyho, Sartra a *Les temps modernes* a různé stranické afilianty (socialisté, gaullisté) až po nezávislé (Albert Camus). Toto názorové spektrum spojoval postoj, vycházející (s příznačnou výjimkou komunistů) z více či méně vědomého traumatu jejich válečné osobní i profesní existence, v řadě případů vcelku tolerované kolaborujícím i nacistickým režimem a s dosti dubiozním podílem na odboji:⁴ manichejské vidění světa se pojilo s touhou přidat se demonstrativně k vítězům a s voláním po radikální změně, jež se vzhledem k selhání politiky Lidové fronty i Pétainova experimentu nedala dosáhnout jinak než revolucí. Kategorický imperativ revoluce pak zplodil přitakání východoevropským komunistickým převratům a omlouvání či schvalování procesů, které přicházely z různých politických a názorových orientací. Hlavní tíha viny za revoluční agitaci, zcela nezodpovědnou při obecné znalosti stalinského teroru, nicméně dle Judta jednoznačně padá na bedra J. P. Sartra, primi inter pares a diktátora módních filozofických ekvilibristik.⁵

4 Francouzský termín *résistance* znamená také odpor, čímž se škála účastníků rozšiřuje daleko za aktivní bojovníky; o povaze odporu (např. asociální jednání bez politického akcentu) se vedou debaty po každé změně režimu.

5 Judt patrně právem nezmiňuje Sartrovu krátkou zkušenost válečného zajatce. Jeho odbojové sympatie stejně jako Merleau-Pontyho a řady dalších považuje za „romantické angažmá“, odehrávající se převážně v „teoretické rovině“ (s. 48).

Tyto postoje do značné míry převzaly ideové a zejména rétorické dědictví odboje (odporu) včetně souvztažné symboliky, již Judt demaskuje jako „náhradní revoluci“. Fenoménu resistance věnuje samostatnou kapitolu, neboť právě v něm vidí nejhlubší kořen traumat a latentních pocitů selhání intelektuálů, jichž většina nanejvýš „hrála hry“ v pozici „otevřené ilegality“ (s. 62), a v důmyslné analýze odbojového syndromu specifikuje jeho literární tropy. První místo mezi nimi zaujímal teror, násilí a neomilitarismus, jehož vůdčí téma boje všech proti všem petrifikovala Sartrova verze existencialismu. Další v pořadí byla sexuální metaforika s genderovou dělbou jinak všemožně relativizované morálky, v níž se ženy, ztělesňující zlo (hřích) kolaborace, staly obětmi mužského vytěšňování viny (ženy byly hlavní cílovou skupinou tzv. očistných tribunálů). Judt v tomto tradičním vidění podléhajícího ženství spatřuje – možná právem – freudovskou projekci filozofujících ideologů, jejichž podvědomí chtělo obsazením uvolněné maskulinní role (okupant) kompenzovat válečné ponížení.⁶

Podobně Judt problematizuje i tropus zrady, neboť v poválečné politické a sociální turbulenci se vymezení tohoto klíčového pojmu hnutí odporu (střety kolem popravy Roberta Brasillacha) stalo kořistí vítězů. A konečně předvídavě zaznamenal výhonky počínající vlny protiamerických nálad, v nichž byly sympatie vůči USA jako „nástupní autoritě“ ve freudovské perspektivě opět delegovány na submisivní ženství. Vedle jasně deklarovaných postojů Mouniera, Sartra, de Beauvoir a dalších, jež odrážely zklamání z promarněného odkazu resistance i příkazu radikální proměny včetně veřejné očisty, prosvítá z hlubších textových vrstev klíčový význam nikoli politického názoru, nýbrž samotné moci – tématu, na němž založil svou proslulost Michel Foucault.

Tropus kolaborace a zrady se stal překlenovacím můstkem k argumentu revoluce, která si dle mínění nonkonformistů zasloužila paramarxistické filozofické zasítování. Ve stínu faktu, že velikáni jako Éluar, Mounier, Trioletová či Aragon publikovali v podmínkách okupační cenzury, že se během války hrála Sartrova dramata a jeho kariéra „postupovala milovými kroky“ (s. 72), bylo nutno nasvítit choulostivou mravní situaci z jiné strany: intelektuál byl povinen „zradit vlastní třídu“ a přiklonit se na stranu „pracujících mas“.

Jakým způsobem se tento definiční úklon prováděl, dokládá Judt v obsáhlé pasáži věnované výrobě dehonestujících seznamů z dílny očistných komisí, v nichž zasedala plejáda prominentních jmen, vedle Sartra například Raymond Queneau a Vercors: zatímco mezi spisovateli šlo nezřídka o vyřizování osobních účtů, pro komisaře nezbytní nakladatelé vyvázli vesměs lacino. Politické klima v zemi se ostatně rychle měnilo. Albert Camus, jeden z nemnoha aktivních účastníků odboje, se přiklonil k linii smíru a tlusté čáry, kterou zvolil jako řešení národní krize Charles de Gaulle – podobně jako jeho souputník Konrád Adenauer.

V další kapitole se pak Judt věnuje filozofii nekomunistické levice v období nadcházející studené války a rozděleného světa, v níž hlavní úlohu obsadil existencialismus. Jeho architekti Sartre a Merleau-Ponty i epigoni – de Beauvoir, ale zčásti i Bataille, Lacan, Raymond Aron a Alexandre Koyré – si každý po svém osvojili lekce z německé filozofie, zejména z Hegela, o němž v předválečné Paříži přednášel Alexandre Kojève. Pozitivismem

---

6 Nietzschevský kult mužné síly se odráží i v tropu „zženštilého kolaboranta“ (Sartre), jenž tak prokazuje blízký ideový základ vítězů a poražených.

zklamaní Francouzi byli tak „vydání na pospas“ nejen Nietzschevi a Heideggerovi, ale především dobově atraktivní hegelovské dialektice a její ambivalenci pána a otroka se všemi důsledky politické akce. Symbióza existencialismu a marxismu je obecně známá; v myšlence konfliktu a násilí jako stavu imanentního lidskému bytí a v podmíněnosti morálky byla otevřená třídní strategie obkroužena existenciálními abstrakty o věčném zápase „o sebeuznání... o to, jak nás vnímají druzí“ a morálka se stala kořistí anonymních „vítězů“.

Ve srovnávacím pohledu se vlastně jednalo o přetavení tropů rezistenčního syndromu do filozofických postulátů, které podobně sloužilo k legitimizaci revolučního teroru. Vzpoura, revolta, obsazení panských pozic otroky, to vše výborně souznělo s mnohem prostší rétorikou třídního boje a proletářské revoluce. Judt neváhá sáhnout k přímému obvinění „autentického existencialismu“ z totalitního myšlení: popíráním univerzálních hodnot Sartre stejně jako komunista Aragon pomáhal vytvářet „etické vakuum“. Postoj, jenž nepochybně pramenil z okupačních traumat, však „od fašistického pokrytectví oddělovala jen nebezpečně tenká membrána“ (s. 104).

Ve druhém oddíle knihy, nazvaném *Cizí krev*, se Judt dostává k vlastnímu tématu selhání francouzské kulturní levice tvář v tvář vývoji v satelitní východní Evropě a dokládá způsob, jakým její mluvčí vyplnili existenciální bílko šek na revoluční teror. Po rekapitulaci domácímu čtenáři známých převratů a procesů od Kostova a Rajka po Rudolfa Slánského autor předestírá konfrontaci s výroky a citáty z různých stran a v různých argumentačních odstínech od metafory lesa a třísek po zúctování se „zrádci“ a v tomto výčtu znovu padají jména prominentů Sartra a Mouniera. Vedle připomínky skutečnosti, že intelektuální diskuse se týkaly takřka výlučně procesů s komunisty a pomíjely represe vůči občanské společnosti, stojí za zaznamenání postřeh, podle něhož se alespoň některé oběti stalinských čistek skutečně provinily názory odlišnými od Moskvy, avšak v zájmu disciplíny bylo nutno „složitě konstruovat náhradní obvinění“ (s. 131).⁷

V závěru této partie Judt ještě podrobněji rozvádí roli existencialismu jako nástroje využitého k obhajobě stalinismu nebo – ponecháno na úsudku čtenáře – přímo k tomuto účelu stvořeného. Na reflexích profilových osobností, které se plně ztotožnily s ideou proletářské revoluce v sovětském provedení a byly konfrontovány se zločinnou praxí, Judt prezentuje všechny typy reakcí od prostého popírání přes pragmaticky i ideologicky motivovanou obhajobu po takřka entuziastický souhlas – postoj, který si Sartre uchoval i po budapeštském masakru.⁸

Vedle „pseudohegelovské“ legitimizace teroru, zastírající ovšem ryze politické cíle, poukazovali uvážlivější a mravně citlivější autoři (Merleau-Ponty, Mounier) na zločiny kapitalismu, jež měly komunistický pendant vyvážit. K tradičnímu vykořisťování práce se ve světle hlavního dramatu poválečného vývoje, totiž emancipace tzv. třetího světa, dostává do popředí brutalita koloniální praxe a její nejkřiklavější případy – moment, který pro

7 Z hlediska poselství knihy poněkud vybočuje označení agenta Kominterny A. Simona (O. Katze) jako pokrokového novináře (s. 135).

8 Stejná existenciální legitimizace násilí by se dala samozřejmě aplikovat i na nacistické zločiny; Judt v tomto směru nezmiňuje žádný Sartrův výrok, zato přináší hojně důkazy o jeho radikálních postojích v otázce očistných procesů včetně přehmatů a křivd.

futuro vykázal mnohem brizantnější revoluční potenciál než bída bělošského proletariátu. Diskuse kolem satelitních procesů tak v Judtově historické souvztažnosti vytvořila filozofickou půdu pro budování mostu mezi Marxem a Frantzem Fanonem.

Nové velké téma zjevně poskytlo francouzské intelektuální levici více než vítané východisko z dilematu Marxova ideálu a stalinské praxe a otevřelo mediální prostor, v němž bylo znovu možné (a nutné) jasně zaujmout stranu a obnovit manichejské vidění světa, postupně rozhlodané lágry, procesy a rokem 1956. Revoluční zápas o budoucnost převzala od neúspěšných proletářů národně osvobozenecá hnutí. Tuto linii, jež ponechávala východní Evropu včetně pozdního československého jara svému osudu jako slepou uličku, však Judt již nijak nerozvívá. V úvodu třetího oddílu, věnovaného „zradě intelektuálů“, hledá odpověď na souvislost mezi Sartrovými postoji, manifestujícími až bigotní „revoluční“ amorálnost a popírání základů evropské humanity („absence svobody slova, jak ji chápeme my, je dokladem... kulturního osvobození“, s. 185), a jeho neotřesitelným postavením prvního mezi (ne)rovnými, jež zaujímal až do své smrti.

Zdrojů popularity komunismu zpočátku nebylo málo: odbojové dědictví KSE, poválečné prosovětské sympatie, víra v možnost „francouzské“ verze komunismu a především neochota intelektuálů odloučit se od dějinné eschatologie, jež slibovala „opětovné zakouzlení světa“ (s. 195).⁹ S odlivem ochoty k revoluci, hospodářským rozvojem a růstem životní úrovně střední třídy, ale i dělnictva však burčující rétorika ztrácela smysl. Běžní lidé nemohli slyšet na „koncentrák“ Billancourtu či na průměr jejich každodennosti k Osvětím (Mounier) – toto srovnání se Žida Judta muselo zvláště dotknout.

Na druhé straně se rodila nová propaganda, jež kalkulovala s obecnou snahou chránit dosažený materiální status a podporovat mocenskou rehabilitaci nacisty ponížené země. Antiamerikanismus, jenž měl ve Francii vždy živnou půdu, byl teď vztahován k agresivitě imperialistické supervelmoci. „Nonkonformní“ publicisté sázeli na strach z opakování dějin v podobě války či fašismu a démonizovali politiky jako válečné štváče. Inherentní této strategii bylo ovšem všemožné očerňování západní reality a omluvy či nadšení pro tábor socialismu.¹⁰ Judt v řadě pasáží saturuje bytostnou potřebu vyrovnat si definitivně účet s pokrytectvím, dvojím metrem, mravní bezpáteřností a účelovou slepotou, jež francouzská nekomunistická levice a především Sartre (plus de Beauvoir, jejíž přizvukování však Judtovi nestojí za mnoho pozornosti) vykazovali vůči veškerým křivdám východních režimů. V této souvislosti je třeba zaznamenat odvahu, s níž se bývalý sionista Judt postavil k ožehavé otázce antisemitismu. Ten byl v některých procesech nesporně přítomen, nicméně mezi komunistickými vedoucími kádry bylo mnoho Židů, kteří se buď na represích přímo podíleli (proces s Rajkem) nebo bylo obtížné je při ryze mocenských čistkách obejít. Velkému zastoupení Židů ve vedení i členstvu východoevropských

9 Judt tu poznamenává, že i VŘSR byla „revolucí intelektuálů“, což považuji za výrok s platností omezenou na část revoluční elity.

10 Jako extrém Judt uvádí výroky de Beauvoir klasifikující westerny z přelomu 40. a 50. let jako psychologickou přípravu na válku, nicméně morální a ideové poselství tento žánr v americkém provedení nesporně přinášel.

komunistických stran Judt připisuje svůj díl i na poválečném lidovém antisemitismu, jenž měl ovšem v řadě zemí hluboké dějinné podloží (s. 213n.).¹¹

Mnohem více pozornosti věnuje autor tématu od západní recepce východních procesů poměrně odtazitéjšímu, totiž Spojeným státům. Po shrnutí hlavních rysů ambivalentního náhledu Evropanů na Ameriku, jak se vyvíjel od koloniálních dob, se pokouší zakomponovat tento fenomén do ideového vření poválečné Francie – USA nikoli jako politická síla, ale jako symbol hrozeb anglosaského kapitalismu uprostřed příslibů revoluční očisty. Nového globálního hráče kompromitovala v očích levice řada okolností: francouzské ponížení poraženého prosebníka, Marshallova podpora německé obnovy, amerikanizace společnosti na konzumní model, technologická a kulturní invaze. Nicméně v tomto ohledu zela mezi filozofy a veřejností nejhlubší propast. Konfrontace s obrazem Ameriky tak Judtovi slouží k uvádění dalších důkazů o „odtrženosti intelektuální komunity od zbytku (sic!) země“;¹² k bizarní projekci táborů smrti do všední existence průměrného Francouze vytvořili její mluvčí mezinárodní protějšek, totiž „hypostatizovaný a koherentní“ protiamericky naladěný pracující lid, jenž má raději „volit Východ“ (s. 235).

Dalším střípkem do mozaiky psychického, ideologického a mravního komplexu francouzské nekomunistické levice jsou dilemata intelektuála a jeho předpokládaná potřeba ztotožnit se s jednoznačně definovanou a myšlenkově ucelenou dějinnou silou. Judt prozíravě zachycuje dvojlomnost vztahu „pokrokové“ inteligence vůči proletariátu – kolísání mezi službou jeho zájmům a cílům a nadřazeným, arogantním ochranitelstvím, povolaným vysvětlovat infantilním „pracujícím“ podstatu jejich boje a určovat mantinely jejich cesty. Prostředníkem a komunikátorem měli být komunisté, s nimiž je nutné těsně spolupracovat (Sartre), jejichž vůdci však měli – jak Judt upozorňuje – pro myslitele plné pochyb a krizí jen pohrdání a posměch a nijak neoceňovali jejich „vstřícný, ale odtazitý postoj“ sympatizujících nestraníků.

Mezi dalšími, poněkud esejisticky rozběhlými tématy výrazněji vystupuje mírové hnutí ve spojení s rostoucí lidskoprávní agendou, jehož mohutná celosvětová agitace a organizace byla stejně jako v meziválečném období z velké míry v rukou komunistů, využívajících „pokrokové intelektuály“ k šíření podpory Sovětského svazu a myšlenky socialismu. Judtův kritický postoj bytostného demokrata konservativního ražení (ač se sám hlásil k sociální demokracii) nicméně nemůže obejít obrovský vliv, kterým tyto ideové proudy a aktivity se stoupající účastí protikoloniálních a národně osvobozeneckých sil působily na dynamický vývoj tzv. třetího světa.

Artillerie poslední, čtvrté části s názvem Říše středu, jímž Judt metaforicky obdařil liberalismus, opět míří do terče myšlenkové a morální chatrnosti cílové skupiny, tentokrát ovšem z vnitrofrancouzské perspektivy. Texty, jež je možno s výhradou charakterizovat jako historicko-politologické úvahy (vyhýbám se nezávaznému výrazu eseje), se opět

---

11 Problém komunismu a židovství Judt nijak nerozvádí, jeho terčem je opět Sartre a jeho mlčení či vyhýbavost v této věci. Za zmínku by možná stála „polonizace“ PZPR a vypuzení „moskevských“ Židů z jejího vedení po polovině 50. let s následnou změnou v pátrání po válečných zločinech.

12 Tvrzení, že „američtí intelektuálové mají ve vlastní kultuře okrajové postavení“ (s. 235), považuji za polemické.

z nejrůznějších poloh vracejí ke kategoriím pro autorský výklad klíčovým, totiž k pojmům *liberalismus* a *intelektuál*. Judtův výklad geneze a „národních“ podob patrně nejoshišnějšího stavebního kamene politologického slovníku, svou pružností a přizpůsobivostí daleko předstihujícího jiné kultovní pojmy (kapitalismus, socialismus, demokracie, autoritářství), nelze v recenzi podrobněji rozebírat. Za pozornost stojí zejména jeho francouzská *Sonderweg* poznamenaná deformacemi a posléze úbytky, jež Judt – patrně právem – připisuje dědictví revolučního republikánství; posvátnému odkazu roku '89 Francie vděčí za mnohem větší toleranci vůči představě totalitního teroru, pokud slibuje kýženu permanentní očistu. Politická filozofie republikánství, které kolektivní cíle včetně sociálních nadřazovalo zájmům jednotlivce, vyžadovala státní dirigismus a podřízení (přirozených) práv zákonem (tj. mocí) stanoveným občanským povinností; (anglosasky chápaný) liberalismus byl vytlačen na okraj politického spektra, kde zákonitě podlehl degeneraci.¹³ Není snadné sledovat tok prolínajících se a krouživých Judtových argumentů, ale na tomto místě se recenzent nemůže ubránit pocitu jisté nedůslednosti: kolektivismus s jeho sociální odpovědností, jenž měl v realitě 30. let sehrát ozdravnou roli proti „měšťácké rozbředlosti“ a sobectví, v abstraktním nadhledu působí jako negativní ideologie, otevírající jakési totalitní předpolí.

Role republikánského (i v císařském hávu) státu a důraz na angažovaného občana pak v Judtově výkladové logice vedou k analýze geneze a vlastností svébytného fenoménu francouzského intelektuála jako morálního vůdce sui generis („státní intelektuál“ či „disentující státní zaměstnanec“, s. 287), jenž si přisvojil výsadu jménem společnosti (národa, lidu, případně celého lidstva) formulovat a pronášet trvale platné soudy. Ani tento nepochybně zasvěcený text však neodpovídá na záhadu vytrvale výjimečného statusu osobností, které se ve svých filozofických vyznáních, adoracích násilí s jeho „erotickým nábojem“ (s. 338) i v politických sympatiích (stalinismus) tak evidentně a hluboce mylily.

Navzdory kulturní povýšenosti a provinčnímu šovinismu elity domácí humanitní inteligence (s. 302) a tváří v tvář mnohem více konzistentnímu vývoji italské levice, který Judt líčí obsírně a pochvalně, se Francouzům podařilo nejen podržet předválečnou mezinárodní prestiž, ale dokonce posílit své výsadní postavení; výplody Malrauxe, Camuse, Sartra, Mouniera a jejich kolegů, „mnohdy nedostatečně informované, líně formulované a ignorantské... měly váhu prostě jen proto, že je napsali oni“ (s. 337). Autor konstatuje, že po Sartrově podpoře všemožných blížkovýchodních (revoluce ajatolláhů) a asijských diktatur, angažmá francouzských maoistů (včetně Sartra) v tzv. revolučních tribunálech a sympatiích historiků vůči teroru („od Louise Blanca až po Michela Vovella“) ustoupila adorace násilí, potvrzená legendou května '68, z hlavního proudu relevantního diskursu až s odhaleními hrůz Pol Potova režimu.¹⁴

---

13 Judt se důsledně vyhýbá užití termínů přirozeného a historického práva, běžných v anglosaské tradici, a nezaznamenala jsem ani explicitní diskusi mezi pojetím práv (rights) a svobod (liberties), i když v kontextu se této otázky dotýká ve výčtu kolektivních „práv“ (vzdělání, zdravotnictví, sociální welfare).

14 Jistý podíl na zmírnění propagace násilí francouzských maoistů a „nonkonformistů“ měl i masakr židovských sportovců na OH v Mnichově 1972.

Od poloviny knihy se z textu de facto vytratila východoevropská „cizí krev“ (název, připomínající předrevoluční novinové titulky, je ostatně nakladatelskou inovací, v níž původní „intelektuály“ kdovíproč nahradila „intelligence“), ledaže padá na hlavu francouzských revolucionářů od stolu; je to však záležitost především jejich mravního selhání, neboť vývoj satelitů jednoznačně diktovala Moskva. Judt nalézá stále nová slova pro jejich dehonestaci, nicméně solipsismus, „neschopnost pochopit“, „malý svět levého břehu... symptom Zvonokos“ (s. 333) nejsou schopny vysvětlit „nevidaný intelektuální monopol“, jemuž se údajně těšili v letech 1945–1975. Autor přitom zcela a vědomě opomíjí fenomenální nástup kultovních autorů francouzské postmoderny do čela tentokrát již globální „tyranie inteligentů“. Jeho odtazitý, až opovrhlivý postoj k této nové diskursivní smetánce je pochopitelný s ohledem na její adaptovanou (jinakost) verzi „levičáctví“. Foucaultův otevřený útok na Sartrovo postavení mandarína by však dodal jeho ostřelování další municí.¹⁵

Širší vývojový kontext tak v knize reflektuje až závěrečné shrnutí, v němž po povstáních 1956 byli „Poláci a Maďari ponecháni vlastnímu osudu“ a ideologové levice se začali „ohlížet po svěžích pastvinách“ (s. 328). Přesměrování západní levice od vlastních proletářů k „barevnému“ třetímu světu, o jehož postkoloniální orientaci se vedl poválečný velmocenský zápas, se však ve skutečnosti datuje mnohem dříve a ve Francii spíše než s destalinizací souviselo s masakry v Alžíru, na Madagaskaru a v rovníkové Africe. Alžír, Suez, Palestina a další mediálně prominentní témata odsouvala již od poloviny padesátých let dinosauří režimy východního bloku definitivně stranou zájmu vzrůstající se protestní vlny a mnoho na tom nezměnilo ani de facto protisměrné pražské jaro. Pohotové obsazení „svěžích pastvin“ maoismu a revoluce tricontinentalu, jichž se chopila řada francouzských proroků revolučního násilí, jim umožnilo prolongovat tradiční postavení intelektuální avantgardy o další dekádu. Oslnivá osobnost Michela Foucaulta je nicméně ve světové filozoficko-politické konkurenci postupně vytěsnila.

V této partii zvláště se objevuje celá řada sporných tvrzení (Foucault, Lacan, Derrida, Levinas, Barthes aj. jako okrajoví, ve Francii prakticky neznámí teoretikové – „postmoderní kočka Šklíba“, s. 340) či tematických opomenutí (fenomén Vietnamu), pro jejichž diskusi nezbyvá místo. Jdte se však většinou až úzkostlivě vyhýbá černobílému vidění a násilnému vměstnávání látky do předem připravených matric; výjimku je snad jen osobnost J. P. Sartra, pro něhož nenalézá žádnou polehčující okolnost. Ať však čtenář s Judtovými nesmlouvavými postoji a rezolutními odsudky souhlasí či nikoli, polemika s důmyslnými argumenty jej povede k tříbení vlastního názoru. Sled vynikajících postřehů a nezvyklé nasvícení souvislostí pak činí z tohoto autorova odkazu takřka povinnou četbu odborníků a jeho výzva přistupovat k dějinám, této „nostalgii po prožitcích cizích lidí“, s největší odpovědností a poctivostí sahá daleko za hranice historické profese.

---

15 Rivalita obou osobností byla zjevná od počátků Foucaultova vstupu do intelektuální arény. Ten svou první průlomovou knihu *Folie et déraison* (1961, česky *Dějiny šílenství*, překlad zkrácené verze z roku 1964) pojal jako výzvu Sartrově *Bytí a nicotě* (podle James MILLER, *Michel Foucault*, New York 1993, s. 98), zatímco Sartre označil bestseller *Slova a věci* (1966) v recenzi v *L'Arc* za „eklektickou syntézu... poslední barikádu, kterou buržoazie ještě může postavit proti Marxovi“ (tamtéž, s. 159).

RECENZE

Anna AURAST

Fremde, Freunde, Feinde. Wahrnehmung und Bewertung von Fremden in den Chroniken des Gallus Anonymus und des Cosmas von Prag

Bochum, Verlag Dr. Dieter Winkler 2019, 337 s., ISBN 978-3-89911-274-0.

Byl-li vložen do záhlaví úvah citát z příběhů galského válečníka Asterixe („Nemám nic proti cizincům, někteří z nich jsou moji nejlepší přátelé. Ale tito cizinci nejsou naši.“),¹ mohl by čtenář nabyt dojmu, že jej čekají odlehčená zamyšlení nad otázkou, jak na cizince pohlíželi dva angažovaní pozorovatelé z počátku 12. století, Gallus Anonymus v piastovských državách a z české strany svatovítský děkan Kosmas. Pečlivě strukturovaný výklad, jenž vznikl v historické semináři hamburské univerzity a roku 2015 (s. 318–319) byl předložen k obhajobě jako disertační práce, však dokládá pravý opak.

Zastavme se nejprve u metodologických východisek (s. 15–34), která se hlásí k podnětům vzešlým z teorie kulturních dějin, zejména pak z historické antropologie (s. 16). Podstatně složitější bylo pátrání po vhodné předloze, neboť Anna Aurast shledala nedostatečně fundovanými, či nepoužitelnými, jak teoretické koncepty Jerzyho Strzelczyka,² či Christiana Lübkeho³, tak Hanse-Wernera Goetze,⁴ byt' svému školiteli neupřela alespoň inspirativní zásluhu. Za vnitřně nesourodou prohlásila rovněž sociologickou matici Zygmunta Baumana⁵ a raději dala přednost Berndu Waldenfelsovi, jenž cizost chápal jako druh společenského vztahu a stanovil jeho čtyři formy: Jmenovitě je cizím ten, kdo nepatří k „my“-společnosti, dále je cizím ten (nebo to), kdo (nebo co) patří jinému cizinci, cizí je i neznámé a rovnítko lze podle Wadenfelse položit také mezi cizí a nesrozumitelné.⁶

1 René GOSCINNY – Alexandre UDERZO, *Le cadeau de César*, Dargaud Paris 1974, s. 16.

2 Jerzy STRZELCZYK, *Die Wahrnehmung der Fremden im mittelalterlichen Polen*, in: Odilo Engels – Peter Schreiner (ed.), *Die Begegnung des Westens mit dem Osten. Kongressakten des 4. Symposions des Mediävistenverbandes in Köln 1991 aus Anlass des 1000. Todestages der Kaiserin Theophanu*, Sigmaringen 1993, s. 203–220, zde s. 204.

3 Christian LÜBKE, *Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert)*, Köln – Weimar – Wien 2001 (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 23), s. 110.

4 Hans-Werner GOETZ, „Fremdheit“ im früheren Mittelalter, in: Peter Aufgebauer – Christiane Van Den Heuvel (edd.), *Herrschaftspraxis und soziale Ordnungen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Ernst Schubert zum Gedenken*, Hannover 2006 (Veröffentlichungen der historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen 232), s. 245–265, zde s. 247–248.

5 Zygmunt BAUMAN, *Postmodern Ethics*, Oxford – Cambridge MA 1993, zde s. 153.

6 Bernhard WALDENFELS, *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremdens*, Frankfurt am Main 2006, s. 111–112.

Anna Aurast nezůstala u prosté recepcce Waldenfelsovy klasifikace a tematizovala předmět svého výzkumu šesti dalšími podkategoriemi, časově-prostorovou, etnicko-politickou, náboženskou, kulturní, jazykovou a sociální (s. 27–31). Zároveň přesvědčivě zdůvodnila volbu rozebíraných textů, když připomněla, že se oba kronikáři chopili pera ve stejné době a že se oba pokoušeli definovat místo piastovské, či přemyslovské monarchie v hodnotových souřadnicích okcidentální civilizace.

Anna Aurast se vracela do již navštívených vod, neboť k shodnému a rozdílnému u Galla Anonyma a Kosmy byla v minulosti snesena řada nápaditých postřehů. Stav poznání se sice, stejně jako rejstříky, do knihy nevešel, ovšem seznam literatury (s. 317–337), průběžné komentáře i 1672 poznámek pod čarou svědčí, že odkaz generací byl doceněn důstojným způsobem. A nejen doceněn. Autorka, ve snaze posunout komparaci na vyšší úroveň, položila zpravodajům shodné otázky. Proto také uspořádala obě hlavní kapitoly, první věnovanou Gallovi (s. 35–151) a druhou Kosmovi (s. 153–281), podle stejného klíče. Nejprve představila autory a jejich díla a poté se přesunula k pojmům *alienus*, *adventus*, *extraneus* nebo *exul*, které ve vztahu k Polanům, případně k Čechům použili Gallus Anonymus a Kosmas. Průběžně do textu vkládala dílčí závěry, na jejichž základě si ověřila jednak relevanci výzkumné otázky (s. 60, s. 174–175), jednak si připravila půdu pro předběžná shrnutí v závěru Gallovské a Kosmovské kapitoly. Takto vybavena mohla přistoupit k výsledné komparaci (s. 283–300).

Autorce záleželo na dialogu se čtenářem bez nadsázky mimořádným způsobem, neboť v textové příloze znovu precizovala svá metodologická východiska a vyslovila se k předpokládaným výtkám (s. 301–313). Přesto se s otočením poslední stránky dostaví cosi jako pocit zklamaného očekávání. Při zpětném ohlédnutí lze pojmenovat i příčiny. Anna Aurast sledovala Gallovo a Kosmovo pojetí cizince ve čtyřech základních polohách, ale zatímco komentáře k první z nich („my“ a „oni“) zaplnily v případě Galla Anonyma téměř sedm desítek stran, zbylé tři hlavní kategorie („my“ a cizí věci, „my“ a neznámí a „my“ a nesrozumitelní) si vystačily s necelou desetinou. Nejinak dopadl rozbor Kosmova díla. Odtud také pochybnost, zda metodické postupy nebyly zvoleny formálně, bez ohledu na povahu probíraných děl.

Že problémové okruhy nejsou nejšťastnější, napovídá také obsah podkapitol. V Gallovské části se nadvakrát objevili Prusové a Pomořané, jako cizinci v etnickém smyslu a jako pohané. Kupodivu jen v religiózní rovině se autorka vypořádala s Gallovým pohledem na Polovce, Pečeněhy a Židy, pod shrnující a v dobových poměrech ne zcela výstižné Němce zařadila Bavorsy, Alemany, Franky a Sasý. Obdobně ostrouhali Kosmovi Bavoři, Frankové, Sasové, Alemani, Duryňkové a Rakušané.

Autorkou tematizované skupiny cizinců v etnicko-politickém smyslu lze v zásadě označit za sousedy Polanů a Čechů. V zásadě proto, že v Kosmovské kapitole přidala k Polanům, Uhrům a Němcům také Lučany. Nejde přitom o zavádějící porovnávání skutečného s mýtickým, neboť Lučané vstoupili do příběhu Čechů v jeho legendární části (I/10–13), nýbrž o etnicitu. Lučané sice byli přemyslovskými soupeři, ale současně náleželi k politicky jednajícím obci Čechů.⁷

7 Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003 (Česká historie, sv. 11), s. 57–98.

Budiž zde dodáno, že se Anna Aurast stala obětí Kosmovské literatury, a protože neměla po ruce spolehlivého průvodce (u Galla Anonyma se mohla opřít o Eduarda Mühle),⁸ nedokázala rozpoznat motivy, jež Kosmu přivedly k písarskému pultíku. Ve výsledku váhala, zda svatovítský děkan chtěl pojednat dějiny národa, státu, přemyslovských knížat nebo pražského biskupství (s. 159–177). Zmatek umocnila ne právě šťastná recepce podnětů Lisy Wolverton, která na sebe upozornila poněkud mimoběžným výkladem střeoevropských souvislostí.⁹

Možná i proto autorka minula diskusi nad strukturou Kosmova díla. Kronika Čechů je dnes rozdělena do tří knih, o kterých dějiny středověké latinské literatury soudí, že jsou sevřeným celkem.¹⁰ Pokud by tomu tak bylo, proč Kosmas vsunul před třetí knihu omluvu, v níž se vyznal, že z Boží milosti splnil vše, co slíbil a že by o současnosti pomlčel, ale že se musel podvolit veřejnému mínění? Třetí knize nadto nechybí jen předmluva, nýbrž i závěr. Ten by se měl překrývat se smrtí knížete Vladislava I. (III/58), nicméně kniha zahrnuje i první půlrok Soběslavy vlády. Co nám tedy Kosmas zanechal? Jednu kroniku o třech knihách, nebo kroniky dvě, druhou ovšem nedokončenou?

Jednotu Kosmova díla zdánlivě potvrzují roztroušené křížové odkazy. Svatovítský děkan poukázal na svou přítomnost v první knize, kde čtenáře ujistil, že se o ničemnostech dvorského povýšence Vacka doslechnou na patřičném místě (I/35), rozumějme v třetí knize. Zde také hodlal probrat osudy čtyř synů krále Vratislava, jejichž narození zařadil do druhé části (II/20), a v jedné z posledních kapitol třetí knihy zavzpomínal, kterak v úvodu první knihy vročil začátky svého snažení do času knížete Vladislava I. a pražského biskupa Heřmana (III/49).

Dikce vysvětlujících vsuvek připouští, že je do textu vložil Kosmas a nikoliv až jeden z opisovačů. Proč ale v předmluvě k třetí knize hořekoval, že k historii, již pokládal za uzavřenou, musel po naléhání přidat další stránky? A proč na poslední řádky druhé knihy umístil verše, v nichž žádal Múzu, aby zastavila svůj krok a on mohl dát čtenáři sbohem (II/51)? Že by příběh, který měl Kosmas na mysli, dospěl k vrcholu v létě 1091, kdy zásah světců uchránil Čechy před nejhorším zločinem od založení Prahy, přičemž o založení Prahy se roze-psal v první knize? Shodně stylizované předmluvy k první a druhé knize, návodná douška v závěru první knihy, jež ohlašovala výpovědi hodnověrných očitých svědků v druhé knize, a veršíky, v nichž se Kosmas na konci druhé knihy rozžehnal se svým publikem, přinejmenším připouštějí, že si kronikář v původním autorském plánu vystačil se prvními dvěma knihami.¹¹

Přidržíme-li se myšlenkově sevřeného půdorysu prvních knih, je patrné, že si Kosmas neuměl představit smysl českých dějin bez charismatické smlouvy, kterou na mýtickém

8 Eduard MÜHLE, *Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Neue Forschungen zum so genannten Gallus Anonymus*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 65, 2009, s. 459–496.

9 Lisa WOLVERTON, *Cosmas of Prague. Narrative, Classicism, Politics*, Washington D.C. 2015.

10 Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 67–73.

11 Václav HRUBÝ, *Na okraj nového vydání Kosmovy kroniky*, Časopis Matice moravské 49, 1924, s. 371–384.

počátku práva uzavřeli Čechové s Přemyslem Oráčem. Kronika proto mohla vzniknout jako varování před dynastickými sváry, jejichž příčinu Kosmas spatřoval v neúctě k tradicím. Ústy starozákonního soudce Samuela také varoval před vzpourou proti přirozenému řádu věcí a ve druhé knize dal vyniknout zvrácené povaze knížete Vratislava II., jenž koruně obětoval starobylé zvyklosti, nastolené posvátnou dohodou na stadickém oraništi.

Nikoliv tedy dějiny českého státu či pražského biskupství, o kterých spekovala Anna Aurast, nýbrž Kosmou hájená legitimita mocenských pořádků, a pokud autorka nepochopila ideové ladění Kroniky Čechů, nedokázala stanovit, kdo byl pro Kosmu cizím.

Můžeme jistě knihu odložit jako zbytečnou položku v české medievistické knihovně. Přesto by nemělo zapadnout, že Anna Aurast poctivou reflexí Kosmovské literatury poukázala na závažnou mezeru v našem poznání. A bude-li její pokus o interpretaci Kroniky Čechů přijat jako výzva k novému kritickému promýšlení světa svatovítského děkana, lze se rozloučit s upřímným poděkováním.

Martin Wihoda

Wojciech IWAŃCZAK

Jan Lucemburský. Dějiny bouřlivého života a hrdinné smrti českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech

Praha, Argo 2018, 294 s., ISBN 978-80-257-2561-0.

Je to zvláštní pocit recenzovat knihu, která vyšla v polském originálu před sedmi lety, byla primárně určena polským čtenářům a v českém prostředí vyvolala jen nevelký ohlas.¹ Nikoliv náhodou o ní jediný (nevelký) referát otiskla Lenka Bobková,² jejíž rozsáhlá biografie Jana Lucemburského se na knihkupeckých pultech objevila pouze několik týdnů po českém překladu Iwańczakovy práce.³ Z komerčního hlediska to nebyla zrovna ideální situace, historika však zjevný nakladatelský karambol přímo vybízí ke komparaci obou životopisů sepsaných shodou okolností generačními vrstevníky. Přesto se touto cestou nevydám, poněvadž by nebyla férová. Iwańczak své dílo zveřejnil podstatně dříve než Bobková, a proto si jeho publikace zaslouhuje samostatné a zevrubné posouzení, kterého se jí u nás dosud nedostalo. Důvodem byl možná i žánr, který autor zvolil. Ačkoliv z jeho textu dýchá vědecká akribie, kniha postrádá poznámkový aparát a rovněž seznam pramenů a literatury vykazuje určité mezery. Snobští scientometri tak mohou, byť čistě formálně, tvrdit, že monografie nesplňuje přísné vědecké parametry. Sotva by ale dokázali zpochybnit její nespornou původnost a závažnost.

Wojciech Iwańczak je znám jako výborný znalec českých pozdně středověkých dějin, které vyplňují podstatnou část jeho badatelských aktivit. V současné polské historiografii by se sotva našel člověk, jenž by dovedl podat na srovnatelné úrovni obdobně

1 Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski. Dzieje burzliwego żywota i bohaterskiej śmierci króla Czech i hrabiego Luksemburga w 21 odstonach*, Warszawa 2012.

2 Studia mediaevalia Bohemica 6, 2014, s. 139–140.

3 Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018.

fundovaný portrét krále Jana. Na české půdě se ale poměřuje chtě nechtě s obsáhlými a dnes již klasickými díly Josefa Šusty a Jiřího Spěváčka, kteří popsali o Janovi Lucemburském tisíce stran, se syntetizujícím pojetím Lenky Bobkové⁴ i s vědeckou produkcí reagující na 700. výročí špýrské svatby, jež otevřela lucemburskému jinochovi cestu ke královskému trůnu.⁵ Přesto není autor na české literatuře bezprostředně závislý. Jeho kniha prokazuje osobitost v kompozici i v koncepčním uchopení problému a navíc vnáší do stávajícího diskursu nové a nepochybně užitečné tóny.

Při zpracování biografie neklidného Lucemburka zúročil polský historik neobyčejně šťastně své dlouhodobé zájmy o dvorsko-rytířskou kulturu, z jejíž důvěrné znalosti Janův portrét vyrůstá. Stačí letmo pohlédnout do soupisu Iwańczakovy publikační činnosti, abychom zjistili, kolik času věnoval studiu každodennosti na panovnických dvorech, turnajům, životu na královských a šlechtických hradech i rozborům literárních textů (především eposů, kronik, lyrické poezie i dobrodružných rytířských „románů“), jejichž prostřednictvím se snaží proniknout do způsobu myšlení středověkých lidí. Neskrývá přitom svou blízkost francouzské historiografii, zejména škole Annales, příkladně se však orientuje též ve starší i v soudobé německojazyčné produkci. Nečinilo mu tudíž žádné potíže využít bohatou vědeckou žeň, kterou přineslo 700. jubileum Janova narození, vzpomínané roku 1996, respektive výročí spjatá s Janovým strýcem Balduinem (1285–1354), trevírským arcibiskupem a hlavním stratégem mocenského vzestupu lucemburské dynastie.

Iwańczakovo dílo není, byť jde o biografii, koncipováno striktně chronologicky, jak bývá u tohoto žánru pravidlem, nýbrž v zásadě tematicky. Úsilí respektovat základní časovou linii Janova života a netříštit zbytečně text je nicméně očividné, i když ne vždy úspěšné. Jednadvacet tematických kapitol, v nichž autor analyzuje dílčí aspekty, vytvářející v souhrnu plastický obraz osobnosti, činů a dějinného významu pozoruhodného monarchy, na řadě míst nutně vede k opakování už jednou dotčených problémů. Bystrému čtenáři neunikne, kolikrát Iwańczak zmiňuje kupříkladu zápas mezi Ludvíkem IV. Bavořem a Habsburkem Fridrichem Sličným o římsko-německý trůn. To je ovšem povinná daň zvolené kompozici, programově narušující fádňi životopisné schéma.

Nuže, jaký tedy je Iwańczakův Jan Lucemburský? Pouze částečně vyhlíží jako Šustův „král cizinec“, jemuž byla půda „rodné vlasti nejsladší“, a ani Jiřímu Spěváčkovi, který svého času razil pojetí „krále diplomata“, nedává autor v plné míře za pravdu. Na stránkách recenzované knihy vystupuje Jan především jako král rytíř, kulturně sice ukotvený ve francouzském prostředí (více než studium na Sorbonně mu dala „škola života“), leč v podstatě kosmopolitně orientovaný, takže jej Iwańczak v jisté nadsázce poněkud anachronicky prohlašuje za „Evropana“.

---

4 Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, IVa. 1310–1402, Praha – Litomyšl 2003, s. 11–212.

5 Za všechny tituly například Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, Praha 2010. V podstatě encyklopedicky pojatou kolektivní publikaci, která vyšla téměř souběžně s jeho Janem, neměl Iwańczak ještě k dispozici. Viz František ŠMAHEL – Lenka BOBKOVÁ (edd.), *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012.

Za významnější než tuto zjevnou aktualizační úlitbu nicméně pokládám charakteristiku Jana Lucemburského jako výrazné individuality a „muže idejí“, jež následoval se stejným nadšením a se stejnou úporností jako jeho předčasně zemřelý otec. Zatímco Jindřich VII. dosáhl císařského důstojenství a snil o obnově římského impéria, naplňoval jeho syn rytířské ideály ať již jako křižák při vojenských výpravách na Litvu, jako věrný spojenec francouzského panovníka či v roli střídavě úspěšného účastníka četných turnajů. Zaujetí, s jakým polský historik líčí králův vnitřní svět i hodnotový kodex, zároveň vypovídá o Iwańczakově názorovém ztotožnění s Le Goffovým a Gurevičovým míněním, že osobnost, respektive individualitu nestvořila až italská renesance, nýbrž lze o ní oprávněně mluvit již ve starověku a středověku. Schopnost postihnout Janovu psychiku spojuje Iwańczaka s Josefem Šustou, i když volí tlumenější výrazové prostředky než obdivuhodný český stylista.

Hlavní rozdíl mezi Iwańczakem a českými historiky však spočívá v optice. Šustovi, Spěváčkovi i Bobkové sice neunikl široký evropský rozměr Janova působení, akcent však položili na jeho vztah k českým zemím. Ostatně Šusta a Bobková své práce publikovali v rámci edičních řad věnovaných českým dějinám. Polský badatel, nezátížený prioritami českých badatelů, vnímá život Jana Lucemburského proporčněji a dle mého soudu i v reálnějších souřadnicích. Téměř dvě třetiny jeho textu zabírá mapování Janovy činnosti v rodném Lucembursku, v domovské Francii, v severní Itálii, v německých oblastech Svaté říše římské, v alpských zemích, ale také v Polsku a na Litvě. Má to svou logiku, odvíjející se z králova itineráře i z jeho zakladatelských a mecenášských aktivit. Janovy hradní a palácové rezidence se nacházely ve Francii (známý Hotel de Bohême v Paříži, Mehur – sur – Yèvre nedaleko Bourges), v Rýnské Falci (Freudenburg), v nynější Belgii (Durbuy) a samozřejmě i v Lucembursku (Freudenstein, Freudenkopp), zatímco v Českém království tak oblíbená sídla neměl.

Za povšimnutí stojí, že Jan ve své skutečné vlasti dával hradům názvy, zjevně související s jeho rytířským založením. Syn Karel naproti tomu preferoval pojmenování podle sebe samotného. Rovněž počet církevních fundací nezapře, že se panovník cítil bytostně spjat s francouzsko-lucemburskou oblastí (přál si být pohřben v opatství Clairfontaine), i když v tomto směru nezanedbával ani Čechy a Moravu. Přísloušnou Janovu péči o Lucembursko, při jehož správě aplikoval francouzský způsob řízení státu, dodnes připomínají jím založené trhy (Schobermesse), a také živé historické vědomí. „Slepý král“ Jan se v anketě o největšího Lucemburčana všech dob umístil jako druhý v pořadí, ve srovnatelné české „soutěži“ příznačně obsadil až 74. příčku mezi hokejistou Dominikem Haškem a fotbalistou Milanem Barošem.

V případě polského historika nepřekvapí, že se nejrozsáhlejší kapitola týká Janova vztahu k Polsku. Nediktoval to pouze zřetel k polskému publiku, nýbrž hlavně potřeba přehodnotit kritický postoj starší i novější polské historiografie, která v českém králi a lucemburském hraběti tradičně a nesprávně spatřovala (zejména kvůli jeho podpoře řádu německých rytířů) germanizátora. Polští dějepisci 19. a 20. století vnímali Jana negativně i z další příčiny. Shodně jako pozdně středověcí kronikáři typu Jana Długosze mu nedokázali prominout, že zahájil převod slezských území pod svrchovanost České koruny. Iwańczak si

v porovnání se svými předchůdci udržuje chvályhodný nadhled, ba při posuzování právních aspektů sporu o polskou korunu mezi Janem Lucemburským a Vladislavem Lokýtkem ospravedlňuje českého panovníka, který ale podle jeho názoru na trvalé ovládnutí Polska nikdy vážně nepomýšlel. Polskou kartou hrál tak dlouho, jak se mu to hodilo, konkrétně do roku 1335, kdy se náhradou za slezská teritoria titulu polského krále zřekl.

Stejně kritický jako k polským badatelům dokáže být autor i k českým vědcům, třebaže svůj nesouhlas vyjadřuje noblesně a nikoho nejmenuje. I tak jsou jeho odlišné názory zajímavé a opětovně dokládají známý fakt, že pohled z venku mnohé záležitosti objektivizuje, popřípadě přispívá k jejich přesnější interpretaci. Na rozdíl od Jiřího Spěváčka neprodlévá Iwańczak sáhodlouze u Janových inauguračních diplomů z přelomu let 1310–1311 a zvláštní význam nepřikládá ani domažlickému míru, uzavřenému pod patronací Ludvíka IV. Bavora o velikonočních svátcích 1318. Zato zdůrazňuje přelomový ráz roku 1319, který znamenal zmar mocenských ambic královny Elišky Přemyslovny, již polský historik (navzdory mínění Petra Žitavského, jehož hodnotící soudy nejednou přebírá) nechová zrovna v oblibě. Zřetelnou polemiku pak vede se Spěváčkovým výkladem vztahu mezi Janem a jeho dědicem i nástupcem Karlem (IV.). Jejich vzájemný poměr nevidí jako nepřátelský (tenze mezi otci a prvorozenými syny byla a je v určitém stadiu naprosto přirozená), nýbrž, vzdor oboustranným výhradám, jako víceméně pozitivní. O tom, že Janovi na Karlovi vždy záleželo, není možné pochybovat. Zde Iwańczak souzní nejen s Josefem Šustou, ale i s Františkem Kavkou a s Lenkou Bobkovou.

V kladném ocenění Iwańczakovy knihy bych mohl nadále pokračovat. Slušelo by se vyzdvihnout realistické vylíčení Janova vztahu k Ludvíku IV. Bavorovi, rozbor Lucemburkovy sňatkové politiky, atraktivní, leč senzácím se vyhýbající popis králova zdravotního stavu (zvláště očních chorob), smrti u Kresčaku i dramatických osudů panovníkových tělesných ostatků. Pro českého čtenáře však asi budou nejzajímavější pasáže zasazující Jana Lucemburského do kontextu západoevropské dvorsko-rytířské kultury a zachycující počátek jeho mýtu, který se začal rodit už v průběhu králova života. Na této půdě se autor pohybuje suverénně, se záviděníhodnou jistotou, jež mu pomáhá překonat místy příliš suchý a střízlivý styl předchozích kapitol.

I v pěkných knihách se vyskytují nejasnosti, faktografické chyby a sporné formulace. Iwańczakova monografie není výjimkou. Občas v ní zarazí ne zcela přesná terminologie, což je ovšem problém obecnější povahy. Domnívám se, že netoliko v případě Jana Lucemburského, ale také při nástupu Zikmunda Lucemburského v letech 1419–1420 (respektive 1436) a jeho zetě Albrechta II. Habsburského roku 1438 je adekvátnější hovořit o korunovační, nikoliv o volební kapitulaci. Rychlá česká korunovace Jana a Elišky pak byla (i s ohledem na vypuzeného českého panovníka Jindřicha Korutanského) hlavně v zájmu mladých královských manželů, nejen české šlechty. Mírné rozpaky budí užívání některých pojmů, například sousloví *středověká kolonizace*, jejíž sémantické pole je tak široké, že vlastně nic neříká. O *zemských sněmech* i *panském stavu* lze v Čechách, striktně vzato, hovořit až v pozdější době, vyložené anachronicky působí pojem *státní mincovna*.

Upozorňuji také, že toho, kdo zabil nepřítele v bitvě, nepovažovalo tehdejší veřejné mínění za vraha, a že římsko-německý král nebyl „jmenován“, ale volen. V důsledku neopraveného přehlédnutí povolává v textu Jan syna Karla do Lucemburska o Vánocích 1333, ač ve skutečnosti se tak stalo o několik let dříve. Při Janových chronických potížích s očima se jeví jako nonsens hovořit, být v obrazné rovině, o králově „bystrém zraku“. Zjevným omylem je tvrzení o Kladsku. To tvořilo na počátku 14. století součást českého státu a pouze na krátký čas se ocitlo v zástavním držení některých slezských knížat. Polsku toto území dříve ani později nepatřilo.⁶ Zmatečně vyhlíží nedostatečné rozlišení vlastního textu kroniky tzv. Dalimila od pozdějších dodatků sepsaných až po roce 1314.

Ani součinnost překladatele Jana Barona s autorem nebyla vždy ideální. Například slovo *kušník* (tj. střelec z kuše) není doloženo v staročeském ani v novočeském lexiku. Dílčí nesrovnalosti se vyskytují v toponymech, zejména hornolužických (kolísání mezi polskými, německými a českými názvy). Asi málokterý Čech ví, že hrad Preitenstein jsou nynější Nečtiny, správné jméno moravského hradu pak zní Drahotuš, nikoliv Drahuš. Na vrub nepozorné redakce spadá hrubá pravopisná chyba na s. 179 a také z polského vydání mechanicky přejatý seznam literatury. Václava Chaloupeckého a Kateřinu Charvátovou tu absurdně nalezneme pod písmenem „C“. Malou vstřícnost prokázalo nakladatelství vůči obrazové příloze. Ta sice čítá 51 fotografií, leč výlučně černobílých a z úsporných důvodů miniaturizovaných.

Tyto drobné výtky však nemohou změnit nic na celkově kladném ocenění Iwańczakovy knihy a jejího českého překladu, užitečného pro uvědomění si odlišných, avšak přínosných pohledů nejen na výraznou osobnost, setrvávající donedávna ve stínu svého slavného syna, nýbrž i na evropské dějiny pozdního středověku.

Petr Čornej

Dvě polské publikace o Janu Husovi

Jan Hus. Życie i dzieło, w 600 rocznicę śmierci

(Pod redakcją Anny Paner – Marcina Hintza.)

Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2016, 200 s., ISBN 978-83-7865-405-6.

Jan Hus. Życie, myśl, dziedzictwo

(Redakcja naukowa Paweł Kras – Martin Nodl.)

Warszawa, Instytut historii PAN 2017, 337 s., ISBN 978-83-65880-09-3.

Šestisté výročí smrti Jana Husa připomnělo větší množství vydaných publikací, časopiseckých studií, konferencí a slavnostních akcí v České republice i v zahraničí. Z německé oblasti

---

6 Blíže Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové – Praha 2005, s. 52–53.

připomeňme překladový soubor *Johannes Hus deutsch*,¹ méně známé jsou u nás prozatím knihy zpracované a vydané v Polsku, ač se tamní historikové i teologové zabývají Husem a husitstvím mnohem více, než se u nás většinou ví. Zde připomenu kromě dvou zde recenzovaných publikací pouze mimořádně důležitý, již dříve vydaný text: překlad Husova traktátu *De ecclesia*, jež polsky tlumočil a důkladně i bezvadně komentoval Krzysztof Moskal.²

V roce 2016 vyšel v souvislosti s Husovým výročím soubor *Jan Hus. Życie i dzieło, w 600 rocznicę śmierci*, redigovaný profesorkou historie na univerzitě v Gdańsku Annou Paner, soustředěnou k politickým, kulturním a církevním dějinám českých zemí ve středověku,³ a Marcinem Hintzem, luterským biskupem a profesorem na Křesťanské teologické akademii ve Varšavě. Anna Panerová je v recenzovaném sborníku autorkou vstupní studie, která čtenáře uvádí do politické, sociální a kulturní situace českých zemí v době vlády Václava IV. Následující text se zabývá valdenstvím, učením Jana Viklefa a působením i literární činností Milíče z Kroměříže a Matěje z Janova jakožto předpoklady rozvoje české reformace. Autorem je Wojciech Gajewski, k jehož osobnosti budiž řečeno, že tento mimořádný profesor Gdaňské univerzity je pastorem jedné z protestantských pentekostálních církví. Gajewski zdůrazňuje pronikání valdenských skupin do Čech (odvolává se též na Pawła Krase a na Alexandra Patschovskyho), v souvislosti s valdenskými naukami zmiňuje Mikuláše z Drážďan, zásadní vliv tzv. předchůdců Husových má zřejmě za nezpochybnitelný.

Dvěma následujícími statěmi přiblížili výsledky svých pramenných výzkumů přední čeští historikové, Martin Nodl („Jan Hus a pražská univerzita“, mj. problematika Kutnohorského dekretu) a Petr Čornej, „Homo politicus“: čtenář si může např. na s. 92 všimnout dosud neuzavřených otázek nad „listy na Husovu obranu z let 1410–1412“, nebo na s. 103 sympatické a nesamozřejmé výzvy k zamyšlení nad motivací kostnického sněmu v Husově při a v jejím tragickém ukončení. V širokém rámci se střetu českého reformátora s kostnickým koncilem věnuje prof. Wojciech Iwańczak, jenž ve své úvaze nad Husovými postoji při závěrečných jednáních koncilu o jeho kauze naznačuje, podobně jako Jiří Kejř nebo Petr Čornej, že by historiografie měla *audire et alteram partem*, v tomto případě koncilní otce a Zikmunda Lucemburského.

Jerzy Sperka prezentuje vztah k husitským Čechům ze strany krále Vladislava Jagella, jehož osobnost je ostatně předmětem bádání řady polských historiků 15. století. Další studie se týkají Husova tzv. druhého života v 15. a 16. století a v různých prostředích i souvislostech. Autory jsou Janusz Smołucha, Jerzy Grygiel, Paweł F. Nowakowski; speciálně vztahem mezi Husem a Lutherem, srovnáním jejich osobností, životních okolností, příběhů i doktrinárních postojů se v této části sborníku zabývají redaktor svazku Marcin Hintz a profesor systematické teologie Jerzy Sojka.

1 *Johannes Hus deutsch*, Leipzig 2017, srovnej recenzi in: ČČH 115, 2017, s. 802–805.

2 Krzysztof MOSKAL (ed.), *O kościele*, Lublin 2007. Editor zúročil svůj výzkum Husovy eklesiology v monografii *Aby lud był jeden. Eklezjologia Jana Husa w traktacie „De ecclesia“*, Lublin 2006.

3 K Anně Panerové dodejme, že jejím dílem je např. monografie *Jan Žižka z Trocnova, Gdańsk 2002*, publikace *Luksemburgowie w Czechach. Historia polityczna ziem czeskich w latach 1310–1437*, Gdańsk 2004, případně drobná, populárně zaměřená publikace *Jan Hus*, Kraków 2002.

Sborník prací zaměřených k Janu Husovi, české reformaci a ke vztahům českých a polských zemí v pozdním středověku je také svědectvím o spolupráci a společném zájmu teologických a historických akademických disciplín i o spolupráci a společném zájmu českých a polských historiků. Je to zřejmé z uvedeného autorského složení recenzované publikace: vedle polských teologů a historiků, jejichž pracovišti jsou přední polské univerzity a ústavy akademie věd, jsme se mezi autory studií setkali také s českými historiky.

I soubor studií *Jan Hus. Życie, myśl, dziedzictwo* vzešel ze spolupráce polských a českých badatelů o Husovi a husitství. Přináší texty, které byly předneseny na konferenci v husovském roce 2015 v Historickém ústavu Polské akademie věd. Autoři a redaktoři knihu věnovali památce předního polského medievisty a bohemisty profesora Stanisława Byliny († 4. září 2017), dlouholetého ředitele Historického ústavu Polské akademie věd. Na prvních více než padesáti stranách textu se Paweł Kras a Martin Nodl úspěšně pokusili o bilanci husovské tradice a husovských bádání. Je evidentní, že autoři studie jsou náležitě zaujati zejména děním od 2. poloviny 20. století, předznamenané počátkem křesťanského ekumenického dialogu a v širším rámci atmosférou tzv. *aggiornamento*, a – v polském kontextu významně – iniciativou krakovského filozofa Stefana Swieżawského. Autoři zmiňují první významné mezinárodní vědecké setkání nad Husem a husitstvím roku 1993 v Bayreuthu (zde by si byl zasloužil zmínku jeho iniciátor a organizátor Ferdinand Seibt), informují o Komisi pro bádání o životě a díle Jana Husa, zamýšlejí se krátce nad jejím významem, nad dosaženými výsledky, i nad tím, k čemu nedošlo: Rezervovaně píše o „pokusu zpracování ekumenického kompromisu v hodnocení Jana Husa“, majíce zjevně na mysli nereálnou, nicméně nesměle očekávanou, rehabilitaci českého reformátora. Pro českého čtenáře je užitečný závěr kapitoly, který seznamuje s polskou produkcí odbornou i popularizační (s. 51–52).

Po této vydatné retrospektivě leží před čtenářem jedenáct střídavě českých a polských studií, autory jsou již osvědčení badatelé v oboru české reformace. Na prvním místě je zde text Františka Šmahela „Jan Hus przed sądem soboru i w ocenie historików“, který postuluje solidní a hluboké zkoumání Husových textů nezávisle na národnostní nebo konfesní zaujatosti badatele. Paweł Kras se věnuje konceptům „*reformatio ecclesiae*“, z jakých vycházeli a k jakým dospívali Viklef a Hus: ukazuje na rozdíly mezi oběma osobnostmi, jejichž nauka nemohla být navzdory obdobnému filozofickému východisku totožná. Nové postřehy přináší Martin Nodl zejména tam, kde sleduje chápání autority, ale i samu eklesiologii, u pozdějších utrakvistických a bratrských teologů (jako inspirativní vidím podtitul jeho příspěvku „*eklesiologie versus praktické náboženství*“). K otázce autority přispívá také Dušan Coufal důkladnou analýzou kvestie Jakoubka ze Stříbra „*Utrum omnem sentenciam*“. Vidíme zde mj., jak je nezbytné studium zatím méně využívaného rukopisného materiálu a jak může vést k novým interpretačním cestám; autorovi neunikla také možnost, která interpretaci obohacuje ohledem na intertextualitu: Coufal podrobně sleduje funkci františkánské kroniky Flores temporum v Jakoubkových výkladech.

Krzysztof Bracha formuluje ve studii o Husově kazatelské činnosti tezi o mimořádném zhodnocení kazatelství v české reformaci („*nobilitacja kaznodziestwa jedynie w czeskim ruchu reformatorskim przybrała tak wyrazistą, motywowaną ideowo postać*“,

s. 167) a charakterizuje Husa pomocí jeho výroků o kázáních, kazatelích a posluchačích. Kazatelstvím se zabývá také Pavel Soukup, autor známý bádáním o Husově, Jakoubkově a vůbec českém reformním kázání, ve stati o kazatelském provozu v Betlémské kapli v době Husově. Obě studie věnují pozornost kazatelské činnosti Jana Štětky v Betlémské kapli, otázce, která dosud není uspokojivě vyřešena.

Anna Paner je autorkou příspěvku o názorech českého reformátora na manželství a rodinu; vychází nejen z Husových českých katechetických spisů,⁴ ale užívá také výnosů pražských synod a návazných prací Zdeňky Hledíkové. Pavlína Cermanová dokázala najít v rámci svého zájmu o apokalyptiku v české reformaci nevšední a přitom velmi vydatné téma, nebiblická proroctví v husitství; jde především, i když nikoli výhradně, o (Pseudo) Hildegardu. A jaký význam měl Hus a husitství v tradici a v pozdějším vývoji protestantských církví a denominací, ozřejmuje Henryk Gmiterek (na příkladu u nás méně známé církve Českých bratří v Polsku).

Uvedla jsem, že kniha je věnována památce nedávno zesnulého polského medievisty a bohemisty Stanisława Byliny. A velké badatelské a tím i učitelské osobnosti současné polské i české a medievistiky připomínají také dva další texty – Jan Hus Jiřího Kejře a stať „Husitská epocha v bádání Romana Hecka“ (Wojciech Iwańczak). V tomto duchu vděčnosti a úcty knihu uzavírá záznam nedokončeného rozhovoru s profesorem Stanisławem Bylinou: „O studiach bohemistycznych, husytyzmie i czeskich przyjaźniach. Fragmenty niedokończonego wywiadu z profesorem Stanisławem Byliną“. Z rozhovorů, které se Stanisławem Bylinou vedli Paweł Kras a Krzysztof Bracha, vzešel živý text, který oplývá informacemi, vzpomínkami i úvahami: hovoří o podstatě a o důvodech polské a české blízkosti i rozdílnosti a o oboustranné reflexi dějin. Je to text poutavý nejen informacemi, ale stejně tak a snad především neodolatelným osobním tónem, takže podat jeho regest není možné. Ráda bych se přimluvila za to, aby byl uveřejněn také česky.

Jana Nechutová

József LASZLOVSZKY a kol.

The Economy of Medieval Hungary

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 49)

Leiden, Brill 2018, 668 s., ISBN 978-90-04-31015-5 (hardback),

ISBN 978-90-04-36390-8 (e-book).

Predložená práca skúma ekonomiku a hospodárstvo stredovekého Uhorska. Tejto problematike sa už v minulosti venoval András Kubinyi (1929–2007), znalec vrcholného a neskorého stredoveku v Uhorsku a taktiež uhorských miest. Práca obsahuje celkovo 24 príspevkov, ktorých autormi sú najmä medievisti z Maďarska. Práve András Kubinyi

---

4 Zde si dovoluji upozornit autorku i redakci svazku na běžné bibliografické nedopatření, zaviněné dávným normalizačním úskokem: editorem českých spisů v Místě Jana Husi Opera omnia není Amedeo Molnár, nýbrž Jiří Daňhelka.

významne formoval mnohých autorov a sám bol aj editorom práce zameranej na uhorskú stredovekú ekonomiku. Vydavateľstvo Brill vo svojej edičnej rade „East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450“ poskytuje čitateľom o poznanie rozšírenú monografiu v anglickom preklade, prispôbenú, aby poskytla dostatočné informácie i historikom, ktorí sa primárne stredovekým Uhorskom nezaobierajú. Práca je rozdelená na päť častí, z ktorých každá sleduje vybraný aspekt uhorskej ekonomiky (štruktúra, interakcia človeka a prírody, peniaze a manažment, sféry produkcie, obchodné vzťahy). Čitateľ tu taktiež nájde mapovú a obrazovú prílohu.

Editori už v úvode konštatujú, že táto problematika si žiada moderný prístup a využite všetkých dostupných prameňov. V Uhorsku však často narážame na nedostatok relevantných prameňov, najmä pre staršie obdobie. Niekoľko informácií poskytujú kroniky cudzej proveniencie, ktoré mapujú putovanie križiackych výprav cez Uhorsko (Oto z Freisingu). Z domácich prameňov sú to najmä listiny uhorských panovníkov, často upravujúce ekonomické pomery (výsady miest, donácie kláštorom a pod.). V latinských listinách sa objavujú aj maďarské termíny označujúce druh pôdy (*szántó* – orná pôda, *szőlős* – vinica a pod.) Ako sa možno domnievať, primárnou zložkou uhorského hospodárstva, predovšetkým v staršom období, tvorila rastlinná produkcia (z kľúčových možno spomenúť obilie a vinič). Pozornosť v tejto práci je venovaná i mimoriadne dôležitým drahým kovom a taktiež soli. Editori tiež vyzdvihujú význam archeologických nálezov, ktoré v mnohých prípadoch nahrádzajú absentujúce písomné pramene.

Prvá kapitola nazvaná *Štruktúra*, načrtáva i prírodné podmienky Karpatskej kotliny. Práve tento priestor poskytoval (i stále poskytuje) podmienky na pestovanie širokej škály plodín a taktiež chov zvierat. Ako konštatujú József Laszlovszky a András Kubinyi v úvodnej prehľadovej štúdiu, ekonomický potenciál krajiny zvýšila predovšetkým kultivácia pôdy a usádzanie cudzincov tzv. *hosti*. Hostia a cudzie etniká sa celkovo výrazne podieľali na ekonomike Uhorska. Autori hovoria i o „Sasoch“, pričom pod touto denomináciou sa ukrývalo nemecky hovoriace obyvateľstvo prípadne hostia žijúci pod tzv. saským právom.¹ Kľúčoví boli i románski hostia, ktorí mali v mestách svoje štvrte a je dokonca pravdepodobné, že v mestotvornom procese predbehli nemecké obyvateľstvo. Mapa na strane 61 ilustruje rozloženie rozličných etník (prevažne výsadných komunit) v Uhorsku. Žiadalo by sa však doplniť niektoré etniká v oblasti dnešného Slovenska či Chorvátska. Nasledujúci príspevok (Magdolna Szilágyi) skúma cestovanie, cesty a mosty v Uhorsku. Autorka sa venuje rôznym typom ciest, všima si aj brody a mosty. Priestor je venovaný aj vyberaniu mýtu, ako však autorka spomína od 14. storočia existovali i cesty, na ktorých sa mýto neplatilo (v prameňoch ako *via libera*).

Nasledujúca časť práce sa venuje interakcii človeka a prírody. József Laszlovszky načrtáva uhorské stredoveké poľnohospodárstvo. Ako sám konštatuje, monografia na túto tému ešte stále chýba. Autor spomína i vinič, ktorý sa pestoval na viacerých miestach. Najkvalitnejšie víno pochádzalo zo Sriemu (dnes Srbsko), ktoré bolo považované za

---

1 Spomeňme listinu mladšieho uhorského kráľa Bela z roku 1231, adresovanú „fideles et dilectos milites nostros Saxones Ultrasilvanos“ Konrádovi a Danielovi, synom Jána zvaného „Latinus“. Gusztáv WENZEL (ed.), *Codex diplomaticus arpadianus continuatus XI. Tomus*, Budapest 1873, č. 164, s. 236.

kvalitnejšie ako víno z Tokajskej oblasti. Ovocné stromy mali i praktické využitie, často vyznačovali hranice medzi pozemkami. Poľnohospodárstvo bolo pre Uhorsko strategickým odvetvím a dokonca aj v oblasti exportu.

Zložitú štruktúru poddanského obyvateľstva ilustrujú schémy na s. 96 a 97. Autor mohol však spomenúť genézu resp. premenu termínu *jobagión* (*iobagio*), nakoľko v staršom období sa jednalo o označenie príslušníkov šľachty. Tento termín v priebehu stredoveku degradoval až napokon označoval sedliaka teda poddaného. Nasledovná štúdia sa zase venuje využívaniu zvierat. Autorský tím tejto štúdie analyzuje aj niektoré kostrové pozostatky. Z rýb je nutné spomenúť jeseterovitú rybu Vyzu veľkú (*buso buso*), ktorá sa v stredoveku vyskytovala v Dunaji ešte vo veľkom množstve. Prehľad nájdených kostrových pozostatkov zvierat uvádzajú tabuľky na s. 150–165, spomenúť možno tetrovov (*Tetrao tetrix*) nájdených na Visegráde. Možno by sa však žiadalo uviesť, ktoré druhy sú primárne stredoveké prípadne či mali nejaký hospodársky význam.

Nasledujúca stať (Zoltán Batizi) sa venuje uhorskému baníctvu. Autor predostiera i skoršiu históriu baníctva (išlo napríklad o Rimanov, ktorí ťažili zlato v dnešnom Rumunsku), a taktiež sa venuje názvosloviu. Napríklad termíny ruda či baňa prevzali Maďari od Slovanov. Pre obdobie 10. až 12. storočia je možné sledovať dejiny baníctva a získavania kovov len z archeologických nálezov. Okrem železa sa veľmi skoro začalo získavať i striebro. Dôkazom toho sú mince Štefana I. zo striebra pravdepodobne pochádzajúceho z Banskej Štiavnice. Na počiatku 13. storočia už muselo byť banskoštiavnické baníctvo na istej rozvinutej úrovni, pretože panovník daroval svoj príjem z bane vo výške 300 hrivien kráľovskému pohárnikovi. Autor však mohol presnejšie uviesť, že sa jednalo iba o časť vyťaženého striebra, ktorá patrila výlučne panovníkovi (približne jedna desatina).² Uhorské baníctvo však v prvej tretine 14. storočia prešlo výraznými zmenami, spomeňme rôzne nariadenia panovníka, ale najmä to bolo zavedenie zlatej mince – florénu v roku 1325. 14. storočie sa tak stalo doslova zlatým vekom Uhorska, od 20. rokov tohto storočia bolo každý rok vyťažených približne 2,5 tony zlata. Ťažba drahých kovov postupne úplne prešla do kráľovských rúk a to až v takej miere, že kráľ mohol skonfiškovať pozemok, kde sa drahé kovy vyskytovali. Získavanie kovov v stredovekom Uhorsku, nielen drahých, výborne ilustruje mapa na strane 181.

Ďalší príspevok sa týka rovnako dôležitej stredovekej suroviny – soli. Beatrix Romhányi skúma získavanie soli a obchod s ňou v Uhorsku pred tatárskym vpádom (1241–1242). Hlavné ložiská uhorskej soli sa nachádzali v Transylvánii. Už Rimania tu získavali soľ a v priebehu 9. storočia to boli Bulhari, ktorí ovládli tento priestor. V priebehu tohto storočia sa táto soľ dovážala aj na Veľkú Moravu a to až do roku 892, kedy sa východofranský kráľ Arnulf snažil zamedziť tomuto obchodu. Soľou ako mimoriadne kľúčovým stredovekým artiklom sa zaoberali medievisti už v 19. storočí. Z najnovších prác by sme však mohli spomenúť záslužnú publikáciu slovenského historika Pavla Hudáčka.³

2 Martin ŠTEFÁNIK, *Benátky ako možný odberateľ banskoštiavnického striebra v 13. storočí*, in: Adriana Matejková – Miroslav Kamenický (eds.), *Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku*, Banská Štiavnica 2010, s. 15.

3 Pavel HUDÁČEK, *Castrum Salis. Severné pobrežie Uhorska okolo roku 1000*, Bratislava 2016, 477 s.

Treba však konštatovať, že uhorské pramene sú pomerne skúpe a až od 12. storočia sa objavujú prvé zmienky o solných skladoch. Soľ bola pravdepodobne už od počiatku kráľovským regálom. Dôležitým prameňom sa stala listina z roku 1233, známa ako Dohoda/prísaha z Beregu. Predmetná dohoda primárne riešila problematické vzťahy medzi Ondrejom II. a uhorskou cirkvou, ktoré napokon musel vyriešiť až pápežský legát Jakub Pecorari. Panovník venoval vybraným cirkevným inštitúciám rôzne množstvo soli s ktorým potom mohli slobodne narábať, prípadne i predávať. Už pred rokom 1233 sa však objavujú viaceré donácie cirkevným inštitúciám týkajúce sa soli. Zaujímavým môže byť prípad kláštora Sîniobb (dnes v Rumunku), ktorému kráľ Ladislav daroval mýto zo solného skladu Sálacea. Túto donáciu však neskôr kráľ Koloman zrušil a Ladislavovu listinu spálil. Otázne je či táto informácia hodnoverná (dochovala sa až v neskoršom odpise) a taktiež či Koloman spálil Ladislavovu listinu kvôli tejto donácii alebo kvôli iným pohnútkam, snáď to mohla byť istá animozita voči novozavedenému kultu svätého Štefana.

V prípade dohody z Beregu sú však uvedené miery soli, ktoré dnes presne nevieme určiť. Autorka však na základe precíznej analýzy určila niektoré z nich, ako i celkové množstvo distribuovanej soli, ktoré činilo približne 3364 ton. Výnos dokonca zodpovedá sume 16 000 hrivnám, ktoré obsahuje známy záznam príjmov koruny z čias Bela III. alebo jeho syna Imricha. Predmetná štúdia obsahuje i tabuľku príjmov soli pre jednotlivé cirkevné inštitúcie na základe listiny z roku 1233 a takisto i mapu s hlavnými trasami na rozvoz soli.

István Draskóczy v nasledovnej štúdií rozoberá obchod so soľou vo vrcholnom a neskorom stredoveku. Exploatacia tejto suroviny ešte stúpala a s ňou aj príjmy koruny. V čase Mateja Korvína to bolo 80 000 až 100 000 florénov. Taktiež obchod so soľou prešiel viac do rúk miest. Nasledujúce štúdie analyzujú lesy a ich rôzne zaznamenané v prameňoch (Péter Szabó) a vodstvo a jeho hospodárske využívanie (László Ferenczi).

Tretia časť práce sa venuje sa peniazom. Prvá štúdia (Boglárka Weisz) je zameraná na kráľovské príjmy počas arpádovskej doby. Známym (bohužiaľ jediným) súhrnným dokumentom je už zmienený prameň zrejme z čias Bela III. (1172–1196). Autorka tu predostiera rôzne platby, ktoré tvorili súčasť kráľovského príjmu. Primárne sa však jednalo o položky z monopolu zo soli, drahých kovov, obehu mincí a mýt. Dôležitú položku tvorili i poplatky hostí, napríklad transylvánski hostia platili 15 000 hrivien. Na tomto mieste však mohla autorka uviesť kompletný súpis položiek z predmetného prameňa z konca 12. storočia.

Arpád Nogrády sa v ďalšej štúdií venuje daňovému systému. Csaba Tóth skúma mince a ich razbu v arpádovskom a anjouvskom období. Uhorské mince sú už dlhodobo predmetom skúmania. Autor hovorí aj o minciach Štefana I. (1000–1038), na ktoré boli v minulosti veľmi rozdielne názory. Dodajme však, že na tomto mieste autor nehovorí o Štefanových minciach, ktoré udávajú aj miesto (PRESLAVA CIV) identifikované ako Bratislava.⁴ Zaujímavý prípad predstavujú aj medené mince Bela III. „Byzantský“ typ mince zobrazuje dvoch kráľov s legendou REX BELA – REX SANCTUS, mohlo by sa jednať o svätého Štefana alebo svätého Ladislava.

---

4 Ján HUNKA, *Mince Arpádovcov z rokov 1000–1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Uhorska*, Nitra 2013, s. 17–18.

Ďalšia časť sa venuje oblastiam produkcie. Beatrix Romhányi predostiera cirkevné hospodárstvo. Autorka rozoberá aj príjmy jednotlivých biskupstiev, hoci tie sa výrazne líšili, ako si to môže čitateľ všimnúť na s. 312. Názory na predmetný súpis z čias Bela III. sú rôzne. Napríklad v prípade Nitrianskeho biskupstva sa niekedy uvádzal príjem 1100 hrivien, hoci prameň veľmi pravdepodobne hovorí len o 300 hrivnách.⁵ Katalin Szende si všima hospodárstvo uhorských miest. Tie tvorili viaceré skupiny a základným východiskom pre ekonomický štart miest sa stali výsadné listiny. Dôležitým prameňom sú mestské resp. účtovné knihy. Uhorské mestá tvorili oporu panovníka a ich ekonomika bola teda závislá na korune. István Petrovics zase skúma ekonomiku mestečiek, ktoré tvorili stupeň medzi dedinou a plnoprávnym mestom. Ako také sa objavili až v neskorom stredoveku. László Szende analyzuje remeslá a cechy. Uvádza i niektoré termíny, ktoré prevzali Maďari od Slovanov.

Posledná časť práce sa venuje obchodným vzťahom. Dôležitým prvkom obchodu bol trh resp. jarmok, konaný v istých intervaloch či o konkrétnych sviatkoch. V staršom období sa konal trh i v nedeľu (dodnes nedeľa po maďarsky – *vasárnap*, znamená trhový deň). Trhové práva získavali najmä hostia, hoci tí mohli pochádzať aj z domáceho obyvateľstva.⁶ Takisto niektoré mestá nesú alebo niesli deň konania trhu vo svojom názve (Szombathely/Szombat – názov severomaďarského mesta a takisto aj používaný pre Trnavu). Boglárka Weisz rozoberá hlavne artikle uhorského hospodárstva. Balázs Nagy si všima obchod so zahraničím, v 10. storočí to boli kone najmä ako exportný prvok, vyvážali sa aj drahé kovy až neskôr prišla ich regulácia. Krisztina Arany analyzuje zahraničné záujmy v Uhorsku. Nutné je spomenúť Benátky, ktoré mali s Uhorskom veľmi zložité a miestami dramatické vzťahy a presnejšie od začiatku 12. storočia, kedy sa kráľ Koloman rozhodol pripojiť Dalmáciu k Uhorsku. I napriek tomu, že Benátky dobyli Zadar v Dalmácii (1202), Uhorsko v 13. storočí udržiavalo s republikou veľmi čulé obchodné styky. Zmeny, vrátane redukovaného vplyvu Benátok, prišli s nástupom Anjouovcov.

Možno konštatovať, že napísať prácu o ekonomike stredovekého Uhorska je pomerne odvážna ambícia. V prvom rade sa jedná i o veľmi širokú problematiku. Predložená práca poskytuje primárne všeobecný prehľad ako fungovalo uhorské hospodárstvo. Zrejme by sa žiadalo poskytnúť ešte viac konkrétnych príkladov. Táto práca však načrtáva základné problémy a môže byť cestou k ďalšiemu výskumu už detailnejších problémov.

Peter Bučko

---

5 Gyula FORSTER, *III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest 1900, s. 139 (aj fotografia prameňa), naopak v prípade Nitry 1100 hrivien uvádza: Charles D'ESZLARY, *Un état des revenus hongrois au XIIe siècle*, Annales. Histoire, Sciences Sociales 17, 1962, č. 6, s. 1117.

6 Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 47–48.

Tyler LANGE

Excommunication for Debt in Late Medieval France. The Business of Salvation

Cambridge, Cambridge University Press 2016,

xviii + 303 s. (včetně tabulek), ISBN 978-1-107-14579-5.

Tématem této monografie je fascinující a málo známý fenomén pozdně středověké hospodářské, sociální a právní historie: exkomunikace dlužníků, kteří opomenuli dostát svým platebním povinnostem a byli za to penalizováni církevními tresty. Tyler Lange (University of Washington) předkládá studii bohatou na detaily: Na základě pramenů tří severofrancouzských církevních soudů nabízí přehled o světě malých pozdně středověkých půjček. Dodává tak oblasti badání,¹ jež v důsledku hospodářských krizí novější doby získává na populárnosti, novou a důležitou perspektivu, neboť se věnuje dosud málo zohledňované roli církevních soudů při zajišťování bezproblémového finančního hospodářství.

Kanonické právo totiž dovoľovalo povolat neplaticí dlužníky před církevní soud. Jestliže nevyhověli předvolání resp. povinnosti splácet, byli automaticky exkomunikováni za vzdor a pro neposlušnost církvi. To představovalo nenákladnou a účinnou cestu k vymáhání nesplacených pohledávek a zároveň k nápravě narušených vztahů v křesťanské obci. Cílem exkomunikace kvůli dluhům nebylo ani tolik trestat špatnou platební morálku, ale spíše napravit porušení slibu chápané jako hřích. Šlo o to, nátlakem donutit hříšníka ke smíru s jeho bližním. Díky tomu, že tyto exkomunikace byly zaznamenávány, jsou v písemných pramenech zdokumentovány nesčetné malé půjčky, které byly z převážné části založeny na ústní dohodě. Langem vyhodnocené – jistě ne vždy snadno přístupné – registry exkomunikačních rozsudků, rozhodnutí a soudních resp. pečetních poplatků, dokumentují více než 11 000 případů, a umožňují tak nahlédnout do nepřehledné masy každodenních transakcí, jež byly zdánlivě ve stínu v pramenech mnohem lépe zdokumentovaných velkých úvěrů. Největší zásluhou práce je, že zviditelnila právě tyto drobné případy.

Kniha je rozdělena do čtyř hlavních kapitol, zarámovaných předběžnými poznámkami editora, úvodem a závěrem. V úvodu (s. 1–29) autor zasazuje svůj materiál do historie úvěru (půjček) pozdního středověku, zdůrazňuje nedoceňovanou úlohu církevních soudů v občanskoprávní praxi a lokalizuje svou práci do oblasti překrývání kvantitativních hospodářských a kvalitativních právních dějin. Prvá kapitola rozpracovává institucionální a právní pozadí předmětu zkoumání (světskou jurisdikci církevních soudů, smluvní právo, kanonické procesní právo, kulturní význam exkomunikace). V druhé kapitole (s. 76–103) se autor snaží určit význam, jaký měly příjmy z procesů s nedbalými dlužníky pro soudní instance. Tento rozbor je významný už proto, že jeho cílem je ujasnit, kdo byl hnací silou praxe exkomunikace za dluhy, tedy zda v politice vrchnosti spíše dominovala „nabídka“, kdy byla hnací silou církev, usilující o kontrolu resp. o příjmy, anebo zda šlo o jev, v němž hlavní

---

1 Pro pozdně středověkou Svatou říši římskou viz např. Gabriela SIGNORI (ed.), *Prekäre Ökonomien. Schulden in Spätmittelalter und Früher Neuzeit* (= Spätmittelalterstudien, sv. 4), Konstanz – München 2014; Kurt ANDERMANN – Gerhard FOUQUET (vyd.), *Zins und Gült. Strukturen des ländlichen Kreditwesens in Spätmittelalter und Frühneuzeit* (= Kraichtaler Kolloquien, sv. 10), Epfendorf 2016.

roli hrála „poptávka“ poškozených. Na základě zjištění struktury příjmů různých církevních panství (viz zejména autorem zjištěné údaje o příjmech rouenského arcibiskupa z exkomunikací dlužníků mezi roky 1378 a 1549, s. 85–97 a 100–102) Lange dokazuje, že za hospodářské krize poloviny 15. století tvořily soudní poplatky podstatnou část církevních příjmů. Coby vysvětlení početního nárůstu procesů s dlužníky před církevními soudy zhruba mezi roky 1300 a 1450 přitom nelze zavrhnout faktory na straně nabídky. Úplné vymizení této praxe nastalo v polovině 16. století, (viz s. 82–85, 97–100). Za hnací sílu tohoto vývoje Lange pokládá poptávku po exkomunikaci za dluhy.

Jádro práce, kapitola 3 (s. 103–219) si klade za úkol doložit tuto autorovu tezi. Je věnována kvantitativnímu vyhodnocení exkomunikačních registrů tří severofrancouzských oficialátů: soudu viceděkana kapituly při katedrále v Chartres (1380–1436), pařížského arcijáhna (1426–1439) a abatye z Montivilliers (1433–1461, 1499–1530), již byla podřízena značná část Harfleuru, významného přístavu na březích Atlantiku. Kapitulu doplňuje pohled na situaci ve Flandrech, v Říši, v Anglii, Španělsku a zbytku Francie, opírající se o příslušnou odbornou literaturu. Autor předkládá obsáhlé tabulky, které jsou interpretovány na kulturně historickém pozadí a doplněny o příklady jednotlivých, podrobněji popisovaných případů.

Výsledky této kapitoly jsou natolik bohaté, že zde můžeme zmínit jen pár bodů. Statistické vyhodnocení nám například ukazuje, že „konzumenti“ církevní jurisdikce využívali exkomunikace pro dluhy cíleně a takticky. Rytmus exkomunikací totiž ve všech registrech sledoval průběh církevního roku; jejich počet přitom kulminoval v posledních týdnech před Velikonocemi. Ve společnosti, v níž bylo přijímání Těla Páně vyhrazeno jen velkým církevním svátkům, bylo obzvláště účinné vystavit liknavého dlužníka tlaku (potenciálním) vyloučením z velikonočního přijímání a motivovat ho touto cestou k rychlému vyrovnání závazků, aby byl ještě před svátky přijat zpět do křesťanské obce. Data obecně ukazují, že daleko největší části exkomunikovaných se dříve či později dostalo rozhrěšení. Například v letech 1499 až 1530 se jednalo o téměř 99 % poddaných abatye z Montivilliers, exkomunikovaných pro dluhy (s. 178). Protože tato rozhrěšení předpokládala, že se věřící smíří se svými věřiteli, dává autor dlužníkům z Hanfleuru a okolí – používá moderní, ale vhodný příměr – na prokazatelně existujícím trhu sekundárního prodeje jen ústně fixovaných dluhů rating minimálně AA+ (s. 206).

Pozoruhodné je rovněž vysoké zastoupení kleriků mezi exkomunikovanými dlužníky (36,9 % všech vyhodnocených rozsudků). Vzhledem k tomu, že tito byli díky svým imunitním privilegiím před jinými soudy těžko napadnutelní, stávala se tak exkomunikace pro dluhy očividně oblíbenou zbraní laiků proti příslušníkům církve, neschopným nebo neochotným splácet (s. 182). Zřetelně tak vystupuje i další, ne právě sympatický rys pozdně středověkého hospodářského a právního života. Zatímco velmi vysoké, obvykle hypotékami zajištěné úvěry bývaly obvykle žalovány před světskými soudy a mívaly za následek sankce proti majetku i tělesné tresty pro dlužníky, byli to právě chudší dlužníci, kterým církevní soudy hrozily ztrátou spásy duše, což byl pro středověkého člověka nejdrastičtější trest. Podíváme-li se pak na věc ještě z jiného úhlu, je též navýsost patrné, že exkomunikace sociálně níže stojících dluhů nabízela levnější, a tedy častěji poptávaný přístup k donucovacím prostředkům vůči liknavým dlužníkům. Z toho také plyne zarážející a touto studií skutečně nevývratně dokázané široké rozšíření exkomunikací kvůli dluhům.

Srovnání počtu exkomunikovaných a pravděpodobných obyvatel zkoumaných soudních obvodů ukazuje, že například v hustě osídlených, řemeslnických a středostavovských farnostech na pravém břehu Seiny v Paříži byl mezi rokem 1426 a 1439 průměrně v každé čtvrté domácnosti jeden člen postižený exkomunikací (s. 129). To na jedné straně ilustruje hospodářské těžkosti, které dopadaly na zkoumané regiony v důsledku stoleté války, a na druhé straně dokládá skutečnost, že drobné půjčky byly ve středověku běžným jevem. Na věrohodnosti tak získává výpověď faráře z východofrancouzského Dauphiné, který roku 1446 žaloval svému biskupovi, že největší část mše trávívá předčítáním exkomunikačních rozsudků (s. 65).

V návaznosti na tuto hlavní kapitolu se kapitola 4 (s. 220–270) pokouší vysvětlit konec exkomunikací pro dluhy náboženskými a kulturními změnami 16. století. Podle autora zmizela tato praxe především z toho důvodu, že se poptávka přesunula ke světským soudům, které v 16. století zaznamenaly masivní nárůst civilních procesů. Rozhodující v tomto směru byl dvojitý paralelní vývoj: na jedné straně zde hrála roli snaha církevních reformátorů o duchovní obnovu, v důsledku čehož začínala být účast církve na trestání liknavých dlužníků vnímána jako neudržitelná, na straně druhé raně novověký stát přebíral při zabezpečování oběhu úvěrů stále více roli církevních soudů, protože byl mnohem lépe schopen zajistit, že dlužníci budou voláni k odpovědnosti. Státu se tak podle autora nakonec podařilo sekularizovat pozdně středověké chápání dluhů jako morálního závazku, aniž je zbavil jejich morálně etické dimenze.

Závěr knihy (s. 271–282) ještě jednou sumárně formuluje hlavní Langeho argument: Na nárůstu a vymizení exkomunikace kvůli dluhům lze sledovat přechod od pozdně středověké „society bound by oath“ k raně novověké „society bound by contract“, která razila cestu moderní, tržní „consumer society“. Knihu uzavírá seznam pramenů a literatury a stručný, ale dobře uspořádaný rejstřík.

Vedle těchto jednotlivých výsledků je třeba ještě jednou ocenit autorovu snahu o spojení kvantitativního přístupu s otázkami dějin práva, kultury a sociálního vývoje. Čtenáři se tak nabízí přehled vzestupu církevní jurisdikce na latinském Západě a jejího zatlačování v 16. století (s. 30–41, 227–245), pohled do komplikovaných měnových poměrů v Horní Normandii (s. 165–167), nebo pojednání o historickém vývoji rozlišování mezi spravedlivým *commercium* a jeho zneužíváním ve formě simonie a korupce, což lze číst také jako úvahu o charakteru vzájemných závazků jako tmelu předmoderní společnosti (s. 245–270).

Pro mě byly obzvláště zajímavé poznatky o sociální praxi exkomunikace a jejich následcích pro postižené i autorem obezřetně a vyváženě pojedené otázky týkající se jednání a motivů zúčastněných. Pozdně středověký úvěr a půjčky lze tak chápat jako společenskou praxi, těsně spjatou s otázkami osobní cti a postavení jednotlivce v jeho bezprostředním sociálním prostředí. Jako už jiní autoři před ním zdůrazňuje i Lange sociální aspekty pozdně středověkých soudních řízení.² Udržení důvěryhodnosti a cti, resp. zničení protivníkovy pověsti byly racionálními motivy pro to, aby se člověk téměř za každou cenu zbavil stigma exkomunikace, resp. aby i s daleko vyššími finančními náklady soudně

---

2 Viz třeba Daniel Lord SMAIL, *The Consumption of Justice. Emotions, Publicity, and Legal Culture in Marseille, 1264–1423*, Ithaca, NY 2003.

vymáhal i malé částky (viz např. s. 67). Kriticky je nutno poznamenat, že zejména ve třetí kapitole je plynulost textu narušena spoustou jmen, čísel, procent a křížových odkazů, což jí podstatně ubírá na čtivosti. Autorova snaha, aby jeho data a metodický postup byl vždy sledovatelný a kontrolovatelný, si však v každém případě zaslouží uznání. Zvláště proto, že kromě suchých dat a čísel nabízí vždy i přesvědčivé interpretace. Totéž platí pro jisté redundance v argumentaci. Osobně bych si přála více hlouběji provedených případových analýz, abychom se ještě více přiblížili každodenní praxi exkomunikace dlužníků. To však nebylo cílem monografie. Celkově je tedy nutno poděkovat Tyleru Langemu za obsažnou knihu založenou na důkladném studiu pramenů, které se na první pohled zdají být suché a nezáživné.

Alexandra Kaar

Anette BAUMANN

Visitationen am Reichskammergericht. Speyer als politische und juristischer Aktionsraum des Reiches (1529–1588)

(= Bibliothek Altes Reich, Bd. 24)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2018, 264 s., ISBN 978-3-11-057116-5.

Dějiny a činnost Říšského komorního soudu (1495–1806), vedle vídeňské Dvorské rady jedné ze dvou nejvýznamnějších justičních institucí raně novověké Říšskoněmecké říše, patří v posledních desetiletích k významným objektům zájmu německé historiografie raného novověku, a to nejen v oblasti právních, nýbrž i politických dějin. K výraznému zintenzivnění studia dějin uvedeného soudu zásadně přispělo založení Společnosti pro bádání o říšském komorním soudu (*Gesellschaft für Reichskammergerichtsforschung e.V.*) ve Wetzlaru, jež bylo výsledkem především aktivit tehdejšího profesora německých právních dějin na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem Bernharda Diestelkampa (nar. 1929). Při této společnosti vzniklo posléze specializované výzkumné centrum, které se v roce 2009 stalo součástí frankfurtské univerzity. Annette Baumann (nar. 1963) působí od roku 1996 jako vedoucí wetzlarského střediska. Dějinami Říšského komorního soudu a ústavními dějinami raně novověké říše se zabývala v desítkách prací, včetně několika monografií.

Recenzovaná publikace je věnována vizitacím Říšského komorního soudu, které představovaly významný fenomén prvního století jeho existence. Protokoly z vizitací jsou v současné době uloženy v Rakouském státním archivu (oddělení *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*), a to ve fondech císařské říšské dvorské kanceláře (*Reichshofkanzlei*) a mohučského arcikancelářství (*Mainzer Erzkanzler Archiv*). Autorka v práci vycházela z důkladného studia těchto dvou archivních fondů, výběrově však využila i další prameny, zejména vyprávěcí a normativní.

Vizitace byly poprvé zakotveny v řádu pro Říšský komorní soud z roku 1521, v němž byla pojmem *Visitation* označena příslušná kontrolní (vizitační) komise. Vedle řádných vizitací, probíhajících podle říšského zákona, mohly na základě usnesení říšského

sněmu proběhnout rovněž mimořádné vizitace. Autorka se v práci zabývá vizitacemi od roku 1527, kdy Říšský komorní soud přesídlil do Špýru, do roku 1588, kdy provádění řádných vizitací skončilo.

V úvodní kapitole se Baumannová věnuje aktérům vizitací, za které považuje všechny osoby, které se na vizitaci nějakým způsobem podílely. Tyto aktéry dělí na tři skupiny: 1) vizitátoři; 2) vizitovaní; 3) pozorovatelé. Pro skupinu vizitátorů připomíná autorka důležitou roli říšských knížat, která se měla vizitace účastnit podle stanoveného klíče. Stavovské spektrum vizitačních komisařů sahalo od říšských knížat a příslušníků vyššího duchovenstva až po (učené) právníky z řad měšťanstva. V této souvislosti si Baumannová blíže všímá některých osob, které byly císařem opakovaně jmenovány vizitačními komisaři (špýrští biskupové Filip z Flersheimu a Marquard z Hattsteinu, Vilém Werner hrabě z Zimmern či právníci Johann Ulrich Zasius a Jakob Jonas). Poté autorka charakterizuje aktéry vizitací z řad vyslanců mohučského arcibiskupa coby říšského kancléře a vyslanců dalších kurfiřtů. Podle jejího zjištění kurfiřti vysílali k vizitacím špičkové osobnosti, což svědčí o tom, že vizitace představovaly v očích kurfiřtů stejně významné události jako říšské sněmy. Totéž ostatně platilo i pro vyslané zástupce dalších říšských knížat, říšské šlechty a měst.

Vizitace představovala nákladnou záležitost, která navíc vyžadovala delší přípravu. Jejím stěžejním východiskem byly instrukce císaře pro vizitující komisaře. V této souvislosti si autorka položila otázku, do jaké míry skutečný průběh vizitace odpovídal těmto instrukcím a příslušným právním předpisům. Na tuto otázku však pro nedostatek relevantních pramenů neposkytla úplnou odpověď. Nicméně, zejména na základě dochovaných katalogů otázek určených pro veškerý personál Říšského komorního soudu (od soudců až po posly), dospěla k závěru, že vizitace byly zpravidla velice důkladné. Katalog otázek zahrnoval především chování a kvalifikaci (po roce 1555 i konfesní příslušnost) u soudu působících osob od soudců přes prokurátory a advokáty až po kancelářský personál. Při vizitacích byla věnována pozornost také oděvu přísedících a jejich prezenci na zasedání soudu. Zvláštní soubor otázek se zaměřoval na kancelář a uložení soudních spisů. Zkoumání kvalifikace přísedících se zpravidla omezovalo na právnícké a jazykové znalosti, nicméně se někdy objevovaly i výhrady týkající se jejich možného neurozeného původu.

Vizitace představovaly podle autorky součást dlouhodobého zápasu o autoritu Říšského komorního soudu, o uznání jeho jurisdikce a o praktické vymezení jeho kompetencí. Jeho složitost a vleklost byla způsobena právní rozdrobeností říše, kdy postavení každé její součásti bylo určováno jiným souborem privilegií. Komplikaci v uvedeném ohledu představovala až do druhé poloviny 16. století zvláště privilegia *de non appellando*, což autorka dokládá řadou konkrétních případů. K zápasu o udržení Říšského komorního soudu patřilo také neustálé hledání stabilnějších zdrojů jeho financování.

Baumannová detailně zachytila průběh jednání u Říšského komorního soudu, způsob jeho úřadování a náplň práce soudců (přísedících). Na základě výsledků vizitací dospěla k závěru, že hlavním znakem hodnocení kvality jednotlivých soudců byl jejich výkon, tj. počet vypracovaných konečných rozsudků a tzv. *interlokutů* (tj. procesních rozhodnutí, či dílčích rozsudků). Ve druhé polovině padesátých let 16. století připadaly na

jednoho soudce v průměru dva konečné rozsudky a osm *interlokutů* ročně. V 80. letech stoupl průměrný počet *interlokutů* na více než dvacet. Naproti tomu jen při některých vizitacích byla věnována pozornost kvalifikaci přísedících. Říšskému komornímu soudu se již v 16. století nevyhnuly korupční aféry, třebaže častější byly až v 18. století. Nejznámější aférou ve zkoumané době byl případ rytíře Götze von Berlichingen, který je znám především díky svému angažmá v německé selské válce. Götzovu případu věnovala autorka poměrně značnou pozornost, neboť dokumenty k němu byly nalezeny teprve nedávno, a případ tak dosud nebyl zpracován v literatuře.

Velmi detailně probírá Baumannová otázku, jak Říšský komorní soud definoval skutkové podstaty zločinů porušení (zemského) míru a (po roce 1555) porušení náboženského míru, které představovaly hlavní předmět působnosti soudu v první instanci. Podle autorky byl soud vnímán jako hlavní říšský garant zemského a posléze i náboženského míru. Při prosazování uvedené klíčové kompetence a při výkonu příslušných rozhodnutí však soud opakovaně narážel na potíže, a tak byl nucen neustále balancovat mezi zájmy císaře na straně jedné a říšských knížat a stavů na straně druhé.

Autorka též podrobně přiblížila vzájemné, zčásti konfliktní vztahy Říšského komorního soudu s městem Špýrem. Soud představoval pro město značnou zátěž, zejména v časech vizitací. To se týkalo především zásobování města potravinami a palivovým dřívím a také zajišťování ubytování. Baumannová vyslovuje opodstatněný názor, že Špýr představoval v době, kdy v něm sídlil Říšský komorní soud a konaly se pravidelné vizitace, jednu z centrálních lokalit Římskoněmecké říše. Město od 30. do 60. let 16. století velmi často navštěvoval císař se svým dvorem a bylo dějištěm řady významných panovnických festivit.

Vizitace Říšského komorního soudu byly zpravidla zakončovány veřejnými audiencemi, tzv. *memoriály*. Ty Baumannová důkladně popisuje a srovnává je se závěrečnými zasedáními říšských sněmů. Audience byla podle ní v neposlední řadě jevištěm, na němž bylo prezentováno říšské soudnictví.

Vizitace Říšského komorního soudu se svým významem v mnoha ohledech blížily říšským sněmům. Z hlediska uplatňovaných rituálů a ceremonií byly však mnohem střízlivější a v první řadě směřovaly k řešení konkrétních věcných a právních problémů. Autorka uzavírá konstatováním, že vizitace v 16. století patřily vedle říšských sněmů a sjezdů, resp. sjezdů stavovských zástupců (*Reichsdeputationstag*) mezi ústřední celoříšská zasedání (s. 195).

Přílohu publikace tvoří glosář a podrobné srovnávací přehledy činnosti soudu a jednotlivých přísedících v letech 1557 a 1568–1587. Poté následuje přehled pramenů a rozsáhlý seznam literatury, který čítá na čtyři stovky titulů, vydaných většinou po roce 2000. Publikaci uzavírá rejstřík místních a osobních jmen.

Předností publikace je nepochybně její faktografická spolehlivost. Jedinou výjimkou z tohoto pravidla, kterou se mi podařilo zaznamenat, je opakované označení arcivévody Ferdinanda Tyrolského za bratra císaře Rudolfa II., třebaže se jednalo o Rudolfova strýce (s. 24 a 61).

Autorčinu sevěrenému a poměrně hutnému zpracování tématu je možné jen máloco vytknout. Snad jen v kapitole věnované Špýru jakožto sídlu soudu (s. 165–186) je její výklad, založený především na vyprávěcích pramenech a sekundární literatuře, místy příliš popisný, a autorka tak uvádí i některé méně podstatné souvislosti či detaily. Závěrem je

možné konstatovat, že A. Baumannová vytvořila kompaktní a pečlivě zpracovanou monografii, vycházející z důkladného pramenného výzkumu a z dokonalé znalosti relevantní literatury. Jako celek představuje recenzované dílo závažný a cenný příspěvek k poznání právních a politických dějin Říšskoněmecké říše i širší oblasti střední Evropy v epoše raného novověku.

Petr Kreuz

Tünde LENGYELOVÁ

Život na šľachtickom dvore. Odev – Strava – Domácnosť – Hygiena – Volný čas

Bratislava, Slovart 2016, 247 s., ISBN 978-80-556-1287-4.

V poslední době došlo na Slovensku k podstatnému oživení zájmu o šlechtické dějiny raného novověku. Místo tradičních, vesměs přehledově pojatých publikací, začaly vycházet knihy, které se snaží – nutno říci, že s jistým zpožděním – reflektovat vývoj evropské historiografie, pro niž téma raně novověké šlechty po dlouhá desetiletí představuje významné badatelské pole.¹ Také ve slovenské historiografii se díky autorkám jako Tünde Lengyelová, Diana Duchoňová² či Anna Fundárková³ v posledních letech soustředila pozornost na uherské aristokratické rody či na osobnosti z řad šlechty, které spoluvytvářely dějiny raně novověkých Uher a byly svými majetky i životními osudy vázány k jejich severní části; nazývané tradičně Horní Uhry.

Místo opakování klíše o maďarské šlechtě, jež měla majetky na Slovensku, se nový přístup soustřeďuje na šlechtu uherskou, která sice ve své většině nemluvila slovanským jazykem, ale s níž je nutné počítat při pojednání o slovenských dějinách. Podobný krok musela ostatně učinit v devadesátých letech 20. století i česká historiografie, která se oprostila (alespoň ve své většině) od přenašlení nacionalisticko-marxistických kategorií do raného novověku a smířila se s tím, že česká aristokracie od druhé poloviny 17. století většinou česky nemluvila.

Překročení do značné míry umělých hranic, narýsovaných nacionalismem 19. století, otevřelo historikům nové obzory a přineslo témata, dosud ponechávaná se značným despektem maďarské (v českém případě rakouské) historiografii. Nejde přitom pouze o šlechtu, ale také o dějiny panovnického rodu v kontextu jeho uherského, resp. českého působení. I v tomto ohledu došlo ve slovenské historiografii v posledních letech ke zřetelné změně, symbolizované například zájmem o prešpurské korunovační slavnosti.⁴

1 Pro české prostředí podal nejnověji vyčerpávající přehled bádání Rostislav SMÍŠEK, *Barokní šlechta v české historiografii posledního desetiletí*, Opera historica 19, 2018, s. 217–243.

2 Srov. Diana DUCHOŇOVÁ, *Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor: spoločnosť, normy, rituály každodennosti*, Bratislava 2013.

3 Anna FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, Bratislava 2018; Anna FUNDÁRKOVÁ – Géza PÁLFFY, *Pálffyovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu*, Bratislava – Budapest 2003.

4 Srov. společné slovensko-maďarské projekty a publikace, např. dvojjazyčný katalog výstavy Géza PÁLFFY – Ferenc Gábor SOLTÉSZ – Csaba TÖTH, *Coronatus Posonii...*, Bratislava – Budapest 2014 nebo Tünde LENGYELOVÁ – Géza PÁLFFY, *Korunovácie a pobreby. Mocenské*

V případě Habsburků se tak z rakouského tématu stala problematika, jíž se zabírají historici napříč střední Evropou a která spojuje badatele do četných mezinárodních projektů. Podobný, dosud jen minimálně využitý potenciál má i tematika šlechtických rodů, rozkročených v raném novověku zpravidla mezi několika zeměmi (např. Esterházyové mezi rakouskými zeměmi a Uhrami, Harrachové či Lichtenštejnové mezi rakouskými zeměmi a Čechy, resp. Moravou, Kounicové mezi českými zeměmi a Uhrami).

Recenzovaná publikace dobře zapadá do výše popsaného trendu slovenské historiografie posledních let, jehož nemalým přínosem je původní pramenný výzkum jak ve slovenských, tak i v maďarských a rakouských archivech. Pro českého historika, který bývá jen zřídka vybaven znalostí maďarštiny, je identifikace, prostudování a následné využití maďarsky psaných pramenů ve slovenské odborné literatuře neocenitelným usnadněním jeho práce. Tünde Lengyelová používá pramenných citací skutečně hojně, což dodává textu recenzované publikace na čtenářské přitažlivosti. Jejím zásadním přínosem je právě široká pramenná základna, vycházející ze šlechtické korespondence, inventářů, ale i z unikátního deníku Ladislava Rákocziho z let 1653 až 1658, vydaného dosud pouze v maďarštině.⁵ Zvláště kladně lze hodnotit užití zpráv cestovatelů, putujících ve sledované době Uhrami, či dobových slovníků, včetně Komenského děl. Je jen škoda, že pouze z kontextu lze vysledovat, zda byl originál přeloženého úryvku napsán v latině, němčině nebo v maďarštině (řídké užití slovenštiny v raném novověku naopak autorka hrdě hlásí).⁶

Základem recenzované knihy je popis každodenního života uherské šlechty, soustředěný do pěti hlavních kapitol, jejichž názvy se objevují už v podtitulu publikace (odívání, stravování, péče o domácnost, hygiena, trávení volného času). Sám název knihy pak vybízí ke srovnání s českou produkcí, především se starší knihou Marie Koldinské *Každodennost renesančního aristokrata*.⁷ Zatímco Koldinská vycházela v pohledu na šlechtický život 16. a počátku 17. století z antropologických konstant (strach, cestování, religiozita, smrt, sex), základem práce Lengyelové je hmotná kultura (přičemž zarazí, že ani v seznamu literatury nenacházíme žádné z děl Josefa Petráňe).⁸

Na rozdíl od textu Koldinské se však kapitoly recenzované publikace často rozpadají do pouhých výtětů a popisů artefaktů (oblečení, jídel, hygienických pomůcek, nábytku). K obecnějším pojednáním o fenoménech aristokratické kultury se autorka dostává až skrze tyto artefakty: k problematice dětství na základě odlišností či podobností v oblékání

---

rituály a ceremónie v ranom novoveku, Budapest 2016. Ve slovenské historiografii na hodnotné práce Štefana Holčíka (např. Štefan HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti – Bratislava 1563–1830*, Bratislava 2005) navázal například Michal BADA, *Korunovácia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko-politických a socio-kultúrnych vzťahov*, in: Mária Kohútová a kol., *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*, Trnava 2012, s. 33–50.

5 Ildikó HORN (ed.), *Rákoczi László naplója*, Budapest 1990.

6 Tünde LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, Bratislava 2016, s. 179. V tomto prípade se jednalo o inventář sepsaný po smrti Alžběty Czoborové.

7 Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl 2001.

8 Zejména by bylo možné očekávat Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/1–2*, Praha 1995–1997.

dospělých a jejich potomků, ke kulturnímu transferu nebo k uspořádání a zásobování šlechtického dvora v kapitole o stravování, k pojednání o jeho dámské části v oddílu o rezidencích. Přestože je v knize patrná snaha po co největší úplnosti, na některé podstatné oblasti autorka zapomněla (např. na rodové galerie jako důležité vybavení šlechtických sídel, na náboženské úkony, zabírající podstatnou část volného času šlechty atd.). Jinde se informace dublují: hned v několika kapitolách se čtenář setká s téměř identickými informacemi o šlechtickém zahradničení, o stoupající oblibě kávy a čokolády nebo o léčivých účincích přisuzovaných tokajskému vínu.

Ačkoli obrázek na přebalu knihy, představující Alžbětu Illesházyovou (1693), zřetelně odkazuje k ranému novověku, v titulu se bližší časové vytyčení popisovaného období nenachází. Chronologická neurčitost umožnila autorce přistupovat k časové ose dosti volně. Jakkoli se v rámci jednotlivých fenoménů dějin každodennosti setkáváme s „dlouhým trváním“ (Lengyelová několikrát cituje Fernanda Braudela), přesto nepovažují za šťastné stavět vedle sebe události raně novověké, vrcholně středověké a například starověké. I když by se jednalo o dějiny stravování (pečení chleba, konzumace piva a vína apod.), lze podobné příklady ze vzdálených časových období užívat pouze kontextuálně a s nejvyšší opatrností.

Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že autorka nepokrývá zcela časový úsek, který jsme zvyklí chápat jako raný novověk. Zatímco zahrnutí staršího období vlády Matyáše Korvína je vzhledem k renesančním aspektům na jeho dvoře pochopitelné, čtenáře zarazí malá frekvence příkladů z 18. století. Těžiště práce leží jednoznačně v prvních desetiletích 17. století, které autorka zná skutečně do hloubky i vzhledem ke svým dlouholetým badatelským zájmům, které se soustředily na rodinu palatinů Jiřího a Stanislava Thurzů.⁹

Práce je psaná na mnoha místech hovorovým jazykem, takže není zcela zřejmé, jestli se jedná o vědeckou monografii, nebo o kvalitní populárně-naučnou publikaci s vědeckým aparátem. V některých pasážích (např. vymezení povinností kuchyňského personálu)¹⁰ chybí nutná citace zdroje; není totiž vždy dostatečně rozlišeno, jestli v daném textu autorka parafrázuje nějaký pramen, např. kuchyňskou instrukci, nebo zda hovoří na základě svého kvalifikovaného odhadu či komparace. Spíše pro populárně-naučný žánr by svědčil i fakt, že až na jednu výjimku (problematika chápání dětí jako malých dospělých)¹¹ Lengyelová nereflkuje předchozí historiografické diskuze, které byly vedeny v domácí i zahraniční literatuře k tématům, jichž se ve své práci dotýká.

Orientace na širší čtenářskou obec dokládají mimo jiné i „zajímavosti“, umístěné na závěr kapitoly o hygieně (zaručené recepty na krásu) či o stravování (recepty bizarních jídel).

9 T. LENGYELOVÁ a kol., *Thurzovci a ich historický význam*, Bratislava 2012; TÁŽ, *Stanislav Thurzo, palatín Uhorského kráľovstva (1622–1625)*, in: Diana Duchoňová – Vladimír Rábik (edd.), *Prudentissimae dominae nobis honorandae*. K životnému jubileu profesorky Márie Kohútovej, Trnava – Bratislava 2015, s. 191–204; TÁŽ, *Panónske Slnko, druhý Achilles, bojový voz Izraela – thurzovské pohreby v prvej tretine 17. storočia*, in: T. Lengyelová – G. Pálffy (edd.), *Koronovácie a pohreby*, s. 103–130.

10 T. LENGYELOVÁ, *Život*, s. 120–122.

11 Tamtéž, s. 111–112 s citací díla P. Arièse.

Na druhou stranu by v některých bodech neškodila větší konkretizace: pokud autorka mluví o hudbě, šlechticích a šlechtických písařích poezii či o pořádaných ohňostrojích, měl by na příslušném místě¹² zaznít jako doklad jejich tvrzení alespoň jeden konkrétní název hudební skladby nebo literárního díla. Prohřeškem proti pravidlům vědecké monografie je v neposlední řadě i chybějící závěrečné shrnutí, jež by mělo na základě zpracované látky nastínit celkové autorčiny výsledky a možné výhledy dalšího bádání.

Recenzovaná kniha plní důležitou úlohu popularizační publikace, která přiláká k dané problematice řadu zájemců z řad široké veřejnosti. Tento aspekt podtrhuje i vhodně zvolená obrazová příloha, stručné medailonky hlavních šlechtických protagonistů i jazyk, nezátížený zbytečnými vědeckými floskulami. Vzhledem k tomu, že se v rámci slovenské historiografie jedná o první pokus, který hodlal zmapovat život na dvorech uherské šlechty v komplexním záběru, nelze než vydanou knihu ocenit. Velmi je třeba zdůraznit i množství pramenů, z nichž práce vychází. I s vědomím těchto skutečností se však nemohu ubránit dojmu, že zmiňované prameny bylo možné zpracovat lépe.

Jiří Hrbek

Petr MAREŠ (ed.)

Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596

(= Prameny k českým dějinám 16.–18. století / Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Řada B, sv. VI)

České Budějovice, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2015, 765 s.,
ISBN 978-80-7394-524-4.

Mezi nejvýznamnější archivní soubory, z nichž lze čerpat řadu poznatků o dějinách české šlechty v období raného novověku, patří nepochybně rodinný archiv roudnických Lobkoviců, uložený na zámku v Nelahozevsi.¹ Bohužel, bohatství zde soustředěných materiálů se stalo badatelsky relativně obtížně dostupným poté, co byly archiválie v rámci restitučního řízení vydány původním majitelům a po zrušení žitenické pobočky Státního oblastního archivu v Litoměřicích přestěhovány do Nelahozevsi, kde jejich správu zajišťuje obecně prospěšná společnost Lobkowicz Collections. Vzhledem k tomu, že budoucnost archivních souborů je nejistá a objevily se i úvahy o jejich přestěhování do Bostonu, není vyloučeno, že dostupnost těchto pramenů české historické obci se do budoucna (přinejmenším na nějaký čas) ještě dále zkomplikuje. Z tohoto důvodu lze velmi vítat, že některé soubory písemností byly v nedávné době s podporou Grantové agentury ČR zpřístupněny obsáhlými kritickými edicemi.²

---

12 Tamtéž, s. 203–207.

1 Formálně bylo restituováno dvanáct archivních fondů, jejichž seznam lze nalézt např. na <http://www.soalitomeric.cz/archivni-fondy-roudnickych-lobkovicu-restituovane-p-martinem-lobkowiczem-www-lobkowicz-cz/> (25. 3. 2019).

2 Jejich vydání proběhlo s podporou projektu č. 13-17978 S „Svět mužskosti. Nižší šlechta v českých zemích ve válkách počátkem novověku“, řešeného v letech 2013–2015.

Prvořadým objektem zpřístupnění se staly písemnosti rodu Pětipeských z Chyš a Egrberka, uložené v archivním souboru Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv pod signaturami P 10/1–14 a P 11/15–18. Jedná se o zhruba 1 600 listů a listin, spojených se dvěma generacemi tohoto rytířského rodu, totiž Albrechtem Pětipeským († 1596) a jeho synem Felixem Václavem Pětipeským († 1638). Vzhledem k mimořádnému objemu souboru lze kvitovat, že jeho zpracování si rozdělili dva badatelé – zatímco Petr Mareš se zaměřil na korespondenci Albrechtovu, úkolu zpracovat písemnosti spojené s osobou Albrechtova syna se ujal Martin Žitný. Velmi cenná je skutečnost, že bez ohledu na toto rozdělení probíhaly jejich práce koordinovaně, o čemž svědčí společný článek, jímž oba editoři ozřejmili podstatu svého úsilí na stránkách časopisu *Opera historica*.³

V citovaném článku autoři konstatovali, že jimi zpracovávaný korpus archiválií je „pravděpodobně nejvýznamnějším z dochovaných souborů písemností raně novověké nižší šlechty nacházejících se na území České republiky“.⁴ Tato charakteristika se snad může zdát poněkud nadsazená, ve skutečnosti ale zásadně přemrštěná není. V našich archivech se sice nacházejí i jiné fondy, poskytující nepřehledné množství údajů k dějinám šlechty,⁵ výjimečnost nelahozeveského souboru spočívá ale v jeho vazbě na jeden konkrétní rod, resp. dva jeho příslušníky. Každodenní život drtivě většiny příslušníků rytířského stavu v době předbělohorské (ale ostatně i pobělohorské) lze poznávat pouze na základě ojedinělých písemností soukromé povahy, jejichž počet nepřesahuje řády jednotek či maximálně desítek. Pětipeští se z tohoto niveau zcela vymykají. Tak jen editovaná korespondence Albrechtova čítá ve finále bezmála pět stovek položek (konkrétně je editováno 495 písemností), u jeho syna pak počet kusů přesahuje hranici tisíce (1203).

Marešova edice vychází z jeho diplomové na FF UK z roku 2006. Jak ale sám autor zdůrazňuje, došlo v rámci grantového projektu k významnému přepracování a rozšíření původního textu. Pozitivní roli v tom sehrála i skutečnost, že Mareš dnes spravuje v Národním archivu fondy s prvořadým významem pro starší dějiny šlechty na čele s rozsáhlým souborem Desk zemských. Díky tomu mohl při práci na edici doplnit celou řadu jednotlivin na základě fondů svého pracoviště. Tak se do edice dostaly písemnosti z fondů Desky zemské, Stará manipulace, Staré militare, České gubernium – listiny, Komorní soud, Královská registra či Akta různé provenience. Nad rámec archivních pokladů, jež ukrývá Národní archiv, byly do edice zařazeny též písemnosti ze Státního oblastního archivu Praha (fond Velkostatek Křivoklát), Státních okresních archivů v Mělníku (fond Archiv města Mělník) a v Mladé Boleslavi (fond Městské knihy) a také dva listy uložené dnes v Tiroler Landesarchiv Innsbruck.

Díky všem těmto doplňkům se informace o životních osudech i každodennosti Albrechta Pětipeského staly ještě bohatšími a pestřejšími. Na stranu druhou je ale poněkud s podivem, že se editor poněkud zevrubněji nepodělil se čtenářem o volbu cesty, vedoucí

3 Petr MAREŠ – Miroslav ŽITNÝ, *Ediční zpřístupnění písemností Pětipeských z Chyš a Egrberku (1570–1620)*, *Opera historica*. Časopis pro dějiny raného novověku 1/XVI, 2015, s. 54–69.

4 Tamtéž, s. 58. Tato charakteristika je převzata i do úvodní studie recenzované edice (viz s. 77).

5 Za všechny lze připomenout soubory uložené ve Státním oblastním archivu v Třeboni, zejména Cizí rody, Cizí statky a *Historica*.

k rozšiřování původního korpusu písemností, soustředěného v lobkovickém archivu v Nelahozevsi. Tím spíše, že se výsledný ediční celek v důsledku rozšiřování v některých případech poněkud míjí se samotným názvem edice, jehož primárním charakterizujícím substantivem je „Korespondence“. Vedle poselacích listů (převážně přijemeckého charakteru), které tvoří dominantní část editovaných písemností (celkem 399 ze 495 položek), lze pod tento termín bez nesnázi subsumovat otevřené listy, řezané cedule, obeslání a půhony, supliky, vojenské rozkazy případně i některé další druhy písemností, jejichž podstatou je sdělování informací mezi dvěma osobami či institucemi, ať již soukromého, polooficiálního či zcela formálně úředního charakteru.

Je celkem pochopitelné, že Mareš zařadil do svého díla i další písemnosti, uložené v Nelahozevsi, jakkoli se pojmu korespondence zjevně i při jeho nejvelkorysejším možném uchopení vymykají. Platí to např. pro inventář zemské sbírky (písemnost č. 106), opis soudního nálezu (č. 282), výhostní list (č. 328), kupní smlouvy (č. 333 a 396) či smlouvu mezi poddanými (č. 292). V těchto případech se jasným a akceptovatelným kritériem pro zařazení do edice stalo uložení příslušných aktů v uceleném souboru písemností rodu Pětipeských. Ovšem i další doplňování edice šlo poměrně daleko nad rámec Albrechtovy korespondence – sám Mareš to dosti zřetelně avizoval v úvodní studii, když konstatoval, že byly „vytipovány a následně prostudovány další archivní celky“, přičemž rozsáhlá a nepochybně nesmírně pracná rešerše se soustředila na „předpokládaný výskyt písemností souvisejících s majetkovou držbou, s výkonem veřejných úřadů a na korespondenci se členy stavovské obce“ (s. 78). Zde je již záběr hledaných pramenů rozšířen zcela programově a korespondence v něm hraje roli důležitého, zdaleka ale nikoliv jediného komponentu.

A tak je soubor editovaných písemností obohacen např. o nejrůznější vklady právních jednání (jedno- i dvoustranných) do zemských desk (č. 2, 7, 10–12, 24, 60, 93, 104, 112, 113, 143, 225, 253). Figuruje mezi nimi i přepis Albrechtova kšaftu, k jehož intabulaci došlo po Albrechtově hrdinské smrti v bitvě poblíž obce Mezökerestes v Uhrách (č. 481). S ohledem na Albrechtovu někdejší držbu manského statku Hnidousy bylo zpřístupněno také několik zápisů z křivoklátských manských knih (č. 1, 3, 13). Z dalších písemností „nekorrespondenční povahy“ je dále možno jmenovat dlužní úpis císaře Rudolfa II. (č. 131), Albrechtovu směnnou smlouvu s týmž panovníkem (č. 308) či narovnání, týkající se užívání obecního pozemku mezi dvěma vesnicemi, kdy Albrecht vystupoval v roli jedné z vrchností, která se pro své poddané hlásila k právu užívat tyto pozemky (č. 464).

Jiné písemné akty, jejichž zařazení do „korespondence Albrechta Pětipeského“ je přinejmenším diskutabilní, představují tři koncepty mandátů Rudolfa II., v nichž je avizováno jmenování nových krajských hejtmanů a připojení panovníkův příkaz, aby všichni obyvatelé byli těchto stavovských úředníků poslušni ve smyslu platného zemského zřízení (č. 68, 138, 235). Text těchto úředních písemností je výrazně standardizovaný a jméno Albrechta Pětipeského se v nich vůbec nevyskytuje, neboť jde o obecné koncepty, podle nichž měly být rozepsány originály mandátů do jednotlivých 14 krajů. Že byl Albrecht v daných letech krajským hejtmanem Boleslavska za rytířský

stav, přitom vyplývá ze seznamů, které v minulosti zpracoval a zpřístupnil právě Mareš,⁶ resp. z jiných relevantních zdrojů.⁷

Bylo by samozřejmě nemístné kritizovat editora za to, že se historické obci snažil nabídnout co nejširší spektrum písemností, vrhajících světlo na pestrou životní pouť rytíře Pětipeského. Jeho práce toliko vybízí k obecnějšímu zamyšlení nad tím, jak postupovat při ediční práci – a zejména primární selekci písemností – napříč archivními fondy. V daném případě by striktní vyřazení všech písemností (ať již z nelahozeveských, či jiných fondů), přesahujících obvyklé vymezení korespondence, těžko mohlo být vnímáno jako ideální (byť třeba systémově důsledné) řešení. Zbytečně by se také snížila informační hodnota edice. Jako smysluplné by ovšem mohlo naproti tomu být rozdělení editovaných jednotlivin, kdy by archiválie „nekorrespondenčního“ charakteru tvořily samostatný, jasně oddělený, případně i samostatně číslovaný appendix k souboru listů, představujícímu gros edice.

Přinejmenším by ale bylo velmi žádoucí, aby autor v úvodu k edici explicitně vymezil své chápání pojmu „korespondence“, případně vysvětlil a argumentačně obhájil, že se obsah edice vymyká z kontur jejího názvu v řadě konkrétních případů. Anebo naopak, pokud editor hodlal vytěžit prameny, týkající se Albrechta Pětipeského ve všech možných směrech, jak tomu napovídá lakonické konstatování na s. 77, že „předkládaná edice zpřístupňuje písemnosti Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596“, pak asi nebylo nejšťastnější akcentovat termín korespondence (byť tvoří typově dominantní podíl těchto písemností) v názvu celé práce. Nadto by i v takovém případě bylo vhodné vymezit, kam až sahají „písemnosti jednotlivce“ (nakolik sem zapadá smlouva, v níž Albrecht nefiguruje jako strana a jež se ho pouze zprostředkovaně dotýká jakožto vrchnosti?), a vyjádřit se k choulostivé otázce, nakolik mohla být ambice snést veškeré písemnosti týkající se jednotlivce reálně naplněna.⁸

---

6 Srovnej Petr MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmana v předbělohorském období a soupis krajských hejtmanů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617*, Praha 2009. O této práci byla následně na stránkách Českého časopisu historického vedena metodická diskuze – viz recenze Tomáš STERNECK: *Petr MAREŠ, Obsazování úřadu krajského hejtmana v předbělohorském období a soupis krajských hejtmanů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617*, Praha, Národní archiv 2009, 281 s., ISBN 978-80-86712-75-8, ČČH 108, 2010, s. 730–732; Petr MAREŠ, *Několik poznámek ke zprávě Tomáše Sternecka*, ČČH 109, 2011, s. 113–115; T. STERNECK, *Odpověď na „Několik poznámek“ Petra Mareše (Ke knize o obsazování předbělohorských krajských hejtmanství)*, ČČH 109, 2011, s. 551–556.

7 Tak pro období let 1587–1588 se seznam nedochoval, Albrechtovo hejtmanství ale zcela nepochybně vyplývá z písemnosti č. 240, 242, 244 ad.

8 Zde je možno připomenout, že editor již ve svém prvotním díle P. MAREŠ, *Karel Častovec Myska ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Ústí nad Labem 2000, podobně neváhal zařadit mezi rodinnou korespondenci i jednu smlouvu (s. 84–86, č. 49–50) a dvě mladší archivní pomůcky (s. 68, č. 31 a 32). Zde ale tyto obsahově heterogenní jednotliviny tak rušivě nepůsobí, neboť jsou zpracovány v rámci úplného vytěžení archivního souboru (čtyři listy vybrané z jiného archivního souboru byly zařazeny samostatně na konec a o korespondenci se v jejich případě zcela nepochybně jedná), navíc „korespondence“ tu není meritorním středobodem názvu práce.

U českých textů, které v rámci editovaného materiálu tvoří drtivou většinu, se autor rozhodl – v souladu s všeobecně převažujícím trendem – pro transkripci. Ač nechybí takřka již „povinný“ odkaz na metodickou pomůcku Štovičkovu,⁹ ediční i transkripční pravidla jsou velmi podrobně vymezena a vysvětlena na s. 81–84. Odpovídají současnému úzu a jsou nastavena velmi podobně jako v jiných moderních edicích raně novověkých českých textů, jež byly v posledních letech vyprodukovány českými historiky a archiváři. Z hlediska zachování vypovídací hodnoty textu se tak lze pozastavit snad jen u převádění římských číslic na arabské, resp. numerických tvarů na slovní („11ti“ → „jedenácti“, „léta 950“ → „léta [tisícího pětistého] devadesátého pátého“), které se může jevit jako v podstatě zbytečné zkrácení originálně použitého způsobu zápisu. A pokud bylo redukováno samoučelné použití zdvojených souhlásek („dattum“ → „datum“, „radda“ → „rada“), pak je otázkou, zda by nebylo důslednější editorsky zasáhnout i v případech, kdy právě naopak došlo k nerespektování obvyklého zdvojení („podaný“ místo „pod[d]aný“, „nejasnější“ místo „nej[l]asnější“). Zde ovšem nelze než celou věc uzavřít tím, že každý editor má právo na svůj osobní pohled, jak má být text čtenáři nejlépe „předpřipraven“ a že pravidla edice jsou jasně definovaná, hluboce promyšlená a důsledně dodržovaná.

Je škoda, že autor nemohl provést finální korektury textů, neboť v době uzavírání práce nebyly příslušné archiválie z Rodinného archivu Lobkoviců zpřístupňovány (viz s. 81, pozn. 23). Jeho omluva za „drobné odchylky od předlohy“ je ale vcelku zbytečná, neboť s ohledem na úctyhodný rozsah ediční práce by mohlo být vnímáno až jako nepřirozené, pokud by se do přepisu tu a tam nějaká drobná chybička nevloudila. Na užitečnost a použitelnost edice nebudou mít tato drobná selhání lidského faktoru žádný vliv. Tím spíše, že vzhledem k Marešovým schopnostem a zkušenostem se dá očekávat, že jejich množství i intenzita budou skutečně zanedbatelné.

Pokud jde o latinu a němčinu, avizuje autor v edičních zásadách, že texty, psané těmito jazyky, byly transliterovány. Zatímco latina se v souboru edičně zpřístupněných písemností objevuje jen zcela marginálně, v rozsahu maximálně několika souvislých slov (např. v datačních formulích), užití němčiny je přeci jen poněkud širší – z celkového počtu 495 editovaných písemností je zcela, nebo z podstatné části německých 21 (editor je vypočítává na s. 84 v pozn. 27), přičemž solitérní německá slova a termíny se objevují i v dalších, dominantně českých textech. Zde je ovšem třeba poukázat na to, že vzhledem k určitým programovým zásahům do textů (modernizace interpunkce a psaní velkých písmen v němčině), se nejedná o transliteraci v pravém slova smyslu, nýbrž o transkripci, byť zkrácení původního textu nedosahuje zdaleka takové intenzity jako u textů českých.¹⁰ Mareš nadto uvádí ještě několik dalších typových zásahů, které označuje za „výjimky z transliterace“. Mimo tuto terminologickou

9 Ivan ŠTOVIČEK, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

10 K vymezení pojmů „transliterace“ a „transkripce“ srovnej naposledy Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL, *Edice německy psaných pramenů a jejich využití: transkripce nebo transliterace?*, Sborník archivních prací 2/LXVIII, 2018, s. 358–371 (viz zejm. s. 365: „Jakékoliv jiné úpravy, byť je to doplnění velkých písmen, interpunkce či jiné zásahy už nedovolují mluvit o transliteraci, nýbrž textu náleží označení text transkribovaný“).

poznámku je ale opět nutno konstatovat, že edičně jsou i německé texty zpracovány velmi pečlivě a zdařile a v souladu se současným trendem minimalizace transkripčních zásahů.

Každé písemnosti, zařazené do edice, je přiděleno pořadové číslo (posloupnost je přirozeně dána hlediskem chronologickým) a je pro ni zpracován stručný regest, obsahující zejména odesílatele a adresáta (popř. jména jiných relevantních osob, nejedná-li se o korespondenci) a obsahovou podstatu písemnosti. Součástí záhlaví je též datum a místo vydání a citace zdroje. Následuje transkripce textu, zpracovaná podle naznačených zásad a opatřená pečlivě zpracovaným poznámkovým aparátem. V něm se mísí dominantní poznámky obsahové (v první řadě identifikace osob a lokalit) a textové (např. vysvětlení málo obvyklých termínů). Již samo sestavení tohoto aparátu reprezentuje obrovské penzum editorovy mravenčí práce, která edici povyšuje na vyšší úroveň, neboť uživateli velmi usnadňuje možnost pochopit kontext písemnosti. Ne úplně logické je ovšem z pohledu recenzenta typografické řešení, kdy některé poznámky pod čarou jsou umístěny na patě stránky, jiné bezprostředně za textem písemnosti.

Pro větší přehled je na s. 87–120 sestaven chronologický přehled editovaných písemností (jde vlastně o seznam regestů), jemuž předcházejí dvě ilustrativní tabulky: chronologické rozložení písemností podle let a jejich roztřídění s uvedením toho, jakým počtem jsou jednotlivé typy zastoupeny. Jen na okraj se sluší podotknout, že i tato typologie by si zřejmě zasloužila stručné vysvětlení, neboť se v ní poněkud překrývají kritéria obsahová a formální, a navíc není úplně jasná hranice mezi některými typy.

V souladu s dobrými zvyky oboru předchází edici obsáhlá úvodní studie, v níž se naplno uplatnila Marešova vynikající akribice a široký rozhled. Je rozdělena do tří tematicky sevřených a logicky na sebe navazujících kapitol. První z nich je věnována rodu Pětipeských s důrazem na 16. století. Ambicí autora přitom bylo soustředit údaje o Albrechtově nejbližší rodině – sourozencích, manželce Barboře Hrušovské z Hrušova a dětech (jejich biogramy už jsou ale pojaty o poznání méně zevrubně, což patrně souvisí se souběžnou přípravou edičního zpřístupnění korespondence jednoho z těchto potomků, syna Felixe Václava).

Druhá kapitola zkoumá minuciózně vývoj Albrechtovy majetkové základny. Svým způsobem ji lze vnímat jako krásné exemplum toho, jaké perspektivy se mohly otvírat před příslušníkem rytířského rodu, kterému kromě starobylého jména a erbu zbyla po otci jen značně limitovaná majetková základna. Při bratrském dělení v polovině šedesátých let 16. století připadla Albrechtovi pouze bližší neurčená peněžitá částka, další peníze zdědil o pár let později po sestřenici Anně Luníkové z Vraního. Vzápětí zakoupil ves Hnidousy (dnes součást Kladna) za 1950 kop grošů českých (dále jen kgč). Šlo o vpravdě drobný statek, navíc zatížený manským závazkem k hradu Křivoklát. Díky uvážlivému sňatku s Barborou Hrušovskou mohl Albrecht po několika letech Hnidousy opět prodat a koupit od manželčinych příbuzných jako svobodné vlastnictví Horní Cetno v Boleslavském kraji. Také odtud se ale zanedlouho vydal za lepším – Cetno prodal a zakoupil v roce 1577 městečko Byšice s díly několika okolních vesnic. Za tento statek již zaplatil 9000 kgč. V roce 1583 pak ještě přikoupil nedaleké panství Horní Přívory, oceněné na 3 525 kgč. Konečně v roce 1587 se stal vlastníkem statku Bosyně, přičemž cena byla v kupní smlouvě stanovena na 9000 kgč.

Mareš mohl v této části zúročit především svou vynikající orientaci v korpusu zemských desk, vklady v nich pak vhodně doplnil i údaji z dalších pramenů. Uživatel edice

má díky tomu k dispozici podrobný a velmi plastický portrét kariéry šlechtice-hospodáře, kromě samotných majetkoprávních aspektů se přitom editor v rámci možností snažil přičinit též o poznámky týkající se jeho správy. Zajímavým počinem je připojení samostatné podkapitoly, věnované Albrechtovi jako poručníkovi. Je totiž třeba si uvědomit, že poručenství nemělo jen významný rozměr sociální a právní, ale také ekonomický, a správa cizích statků – byť dočasná – mohla hospodářskou rozvahu jednotlivce ovlivnit znatelným způsobem. A to i tehdy, kdy měl v pozici „věrného“ poručníka povinnost při odevzdání tohoto majetku poručenčům řádně vyúčtovat. Shromážděné údaje jsou natolik podrobné, že přímo volají po tom, aby byly v budoucnu využity k další, podrobnější historicko-ekonomické analýze.

Podklady k této analýze mohou vyplynout i z další kapitoly, v níž Mareš představuje Albrechtovo veřejné působení. Právě z Pětipeského aktivity na tomto poli pravděpodobně pocházela podstatná část jeho příjmů, které byly tezaurovány nákupem nemovitých statků. Četné podněty nabízí zejména třetí podkapitola, mapující Albrechtovo působení ve funkci výběřčího posudného v Boleslavském kraji. Jí předchází výklad o Pětipeského službě u dvora arcivévody Ferdinanda (Tyrolského), k níž se ale podrobnější údaje dohledat nepodařilo, a o jeho účasti na vrcholných stavovských shromážděních, tedy zemských a generálních sněmech, včetně jeho působení ve sněmovních komisích. Zatímco předbělohorské sněmovnictví již bylo v minulosti slušně zmapováno, a Mareš se proto spokojuje se základním kontextem, pasáže věnované vybírání posudného představují zasvěcený a cenný exkurz do této méně známé oblasti daňové správy.

Následují podkapitoly, věnované Albrechtovu působení v úřadu krajského hejtmána (byl mu svěřen třikrát, v letech 1578, 1583 a 1587) a konečně jeho kariéře vojenské, jíž se naplno věnoval v devadesátých letech 16. století: Nejprve jako rytmistr v jízdním pluku hraběte Šebestiána Šlika a posléze v roce 1596 jako velitel vlastního pluku, v kterézto hodnosti ho v bitvě u Mezökerestese zastihla smrt. Výklad, věnovaný otázkám organizace habsburské armády, jejího uspořádání, zásobování či vyzbrojení (včetně např. otázky mustruňků, tedy přehlídek kontrolujících odpovídající početní stav a adekvátní výzbroj naverbovaných jednotek) bude historiky, zabývajícími se raně novověkými českými dějinami, jistě využíván a citován častěji, než bývá v případě úvodních studií k edicím zvykem. V každém případě je celá třetí kapitola zdařilým a nesmírně zajímavým životopisem raně novověkého rytíře z pohledu jeho veřejného života a dozajista ji lze přijmout i jako metodický vzor pro podobně laděné práce v budoucnu.

Marešův výklad je strukturovaný a dobře srozumitelný, jen výjimečně se objevuje nepřesnost. V tomto ohledu lze asi nejspíše upozornit na ne zcela šťastně formulovaný odstavec, týkající se částek, které Albrecht jako krajský výběřčí posudného neodvedl do české komory. Zde Mareš uvádí, že se dlužnou částku „několikrát pokusil využít k vyrovnání dluhů, které měl u panovníka“ (s. 55). Ovšem vůči dluhu nelze samozřejmě započítávat jiné dluhy, nýbrž pohledávky. Dále se na uvedeném místě uvádí, že se panovník ohrazoval proti možnosti vzájemného započtení pohledávek a odkázáno je na písemnost, zařazenou do edice pod č. 401. To je však zpráva Albrechtova „pražského právního zástupce“, Pavla Kapele, v níž se praví: „K ourokům od Jeho [Mil]o[s]ti Císařský posavad přijíti nemohu,

než naději se, že mi k Vaší [Mil]o[s]ti na posudný ukázáno bude“ (s. 356). Jinými slovy – Albrechtův prokurátor konstatoval, že se mu nedaří vymámit z komory úroky z císařova dluhu vůči Albrechtovi, nicméně vyjadřoval naději, že bude Albrechtovi umožněno si jejich část započíst na posudném, které by měl do komory odvést. O odmítnutí tohoto potenciálního postupu ze strany panovníka se uvedená písemnost nezmiňuje. Ostatně již na první pohled se zdá zvláštní, že by komora v době Albrechtova života započtení několikrát odmítla a po jeho smrti jím naopak „vyhrožovala“ jeho synovi Felixi Václavovi, když mu psala, že 238 kop a 40 grošů, které jeho otec zůstal dlužen na posudném, „bude umořen na jeho dluhu [rozuměj: pohledávce – MS] vůči císaři“. Zde tedy bude zřejmě třeba hledat trochu jiné interpretace.

Edice je doprovázena podrobným rodokmenem Pětipeských v 16.–17. století (s. 674–678) a třemi velmi podrobnými rejstříky – jmenným (s. 682–731), zeměpisným (s. 732–758) a věcným (s. 759–763). Ty jsou sestavené velmi pečlivě, první dva pak neobsahují jen pouhá jména a názvy, ale kratičká hesla (biografická, resp. topografická), která nabízejí základní informace a orientaci uživatele nepochybně usnadňují. Vzhledem k jejich množství je obdivuhodné, že drobné omyly (jako např. predikát rodu „Hodějovští z Hodějovic“, správně „z Hodějova“) jsou naprosto ojedinělé.

Navzdory několika polemickým poznámkám, jež byly míněny spíše jako podnět k diskusi než kritika v pravém slova smyslu, by mělo být vyznění této recenze jednoznačně kladné. Marešova edice je obdivuhodným výsledkem intenzivní mravenčí práce editora, který dal badatelské veřejnosti – způsobem řemeslně velmi zručným – k dispozici obtížně přístupné dokumenty, velmi pěkně ilustrující zejména každodenní život příslušníka rytířského stavu a jeho sociální interakce v rovině soukromé i veřejné. Řada jednotlivin ale rozvíjí také naše vědomosti o reálném fungování mechanismů správních a stejně tak i vztahů vrchnostensko-poddanských. Nezbyvá tedy než editorovi k jeho dílu pogratulovat a těšit se na další obdobné počiny, jimž může edice korespondence (a dalších písemností) Albrechta Pětipeského sloužit jako inspirace i metodické východisko – ať už ji budou po stránce koncepční bez výhrad následovat, nebo se od ní rozhodnou v některých ohledech na základě racionální argumentace odchýlit.

Marek Starý

Marie RYANTOVÁ

Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království

Praha, Vyšehrad 2016, 523 s., ISBN 978-80-7429-527-0.

V řadě ohledů pozoruhodná osobnost Polyxeny z Pernštejna (1566–1642) přitahovala pozornost již svých literárně činných současníků, stejně jako i historiků 18. až 20. století. Moderní obsáhlé vědecké biografie se dočkala však teprve vydáním recenzované monografie. Její autorka v ní mohla navázat nejen na práce svých předchůdců, kteří se zabývali přímo Polyxenou či dobou, v níž žila, ale také se musela vypořádat s mnohými klišé, která se k Polyxeně z Pernštejna vázala ve starší odborné i krásné literatuře. K sepsání rozsáhlého

životopisu mohla Ryantová přikročit jak na základě vlastního pramenného výzkumu, tak díky modernímu zpřístupnění manželské korespondence Polyxeny z Pernštejna a jejího druhého chotě Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic (1568–1628) péčí Pavla Marka. Oporou se Marii Ryantové stala také řada prací k politickým, náboženským i kulturním dějinám 16. a 17. století, jež vyšla v posledních decenních a která jí umožnila zasadit vylíčení života Polyxeny z Pernštejna do kontextu obecného vývoje.

Úvod pětisetstránkové biografie, jež svým objemem spíše vybočuje z řady „Velké postavy českých dějin“ nakladatelství Vyšehrad, je věnován důkladné analýze obrazu Polyxeny z Pernštejna ve starší literatuře. Kritické reflexe se dočkaly nejen čistě odborné historické práce, ale rovněž populárně naučná či beletristická díla především 20. století. Kromě nepříliš pozitivního hodnocení o původní prameny jen částečně opřenému náhledu Josefa Janáčka na Polyxenu z Pernštejna v proslulém díle *Ženy české renesance* se autorka nevyhnula ani otevřené, místy snad až příliš vyhrocené kritice pohledu na perňštejskou paní v pracích některých současných zahraničních i českých historiků, jejichž soudy o rozmařilé, temperamentní a pánovité, pyšné a uzavřené Polyxeně považuje za přinejmenším zčásti rozporuplné, nepodložené či příliš zjednodušené. U jiných nynějších badatelů naopak ocenila vyvážený, o důkladnou znalost pramenů opřený obraz Polyxeny (s. 13–17).

Ryantová zejména ve vztahu k pracím, které vznikly ještě v 19. století, anebo později do roku 1989, zdařile vystihla hlavní důvody, které vedly k tomu, že se perňštejské paní dostalo namnoze negativního hodnocení. Plynulo z ideového zázemí jednotlivých autorů i z dobového klimatu, v němž vznikaly jejich práce. Tím prvním problémovým aspektem byla její katolická, údajně až militantní víra, tím druhým přínáležitost Polyxeny z Pernštejna k habsburské straně, a tedy její podíl na proměně českého státu po Bílé hoře a na procesech, které ji doprovázely (konfiskace, rekatolizace atd.).

Kromě úvodu a závěru je práce pojata jako klasická biografie, líčící životní osudy jednotlivce na pozadí doby, v níž žil, kterou utvářel a jež naopak formovala jeho. Kniha je rozčleněna na osm nesterjně rozsáhlých kapitol. První z nich (s. 19–50) se soustředí na rodinné zázemí, do něhož se Polyxena z Pernštejna v roce 1566 narodila. Jemu se autorka věnuje mnohem více než samotnému dětství své hrdinky, což je s ohledem na malé množství dochovaných pramenů k němu logické. Výraznou pozornost věnuje na mnoha stranách především jejímu otci, nejvyššímu kancléři Království českého Vratislavovi z Pernštejna (1530–1582), jeho výchově, vzdělávání i politické kariéře. Zároveň charakterizuje i jeho sepětí se Španělskem, jež autorka snad poněkud nadneseně označuje za „exotickou zemi“ pro českou šlechtu. Vazba Pernštejnů na Pyrenejský poloostrov byla posílena především sňatkem Vratislava se španělskou aristokratkou Marií Manrique de Lara (cca 1538–1604), matkou Polyxeny. Podstatné jsou pak rovněž pasáže informující o Polyxeniných početných sourozencích. Ve vztahu ke každodenní péči o perňštejské děti, jejich výchově a vzdělávání zůstává autorka ovšem spíše na obecné úrovni a částečně vychází z analogií.

Následující oddíl, nazvaný „V bezstarostném blahobytu“ (s. 51–87) se zabývá opět především Polyxeniným otcem. Tentokrát stojí v popředí pozornosti jeho majetkové postavení. Autorce se zde na základě vlastního studia pramenů i předchozího bádání podařilo velmi zdařile postihnout rezidenční síť Vratislava z Pernštejna i vybavení

jednotlivých jeho sídel, v nichž Polyxena z Pernštejna vyrůstala ve fraucimoru své matky. Detailní pozornost je věnována hospodářské stránce správy perňštejnských panství, stejně jako i rekatolizační praxi na nich. Kapitola uzavírá detailní vylíčení úmrtí a pohřbu nejvyššího kancléře.

K samotné Polyxeně se M. Ryantová vrací v další části (s. 88–118), která se kromě charakteristiky hospodářských potíží perňštejnského rodu, jež jsou pojednány v souvislosti s jeho sňatkovými strategiemi, soustředila na výběr ženicha pro mladou aristokratku. Dobové praxi odpovídá skutečnost, že volbu sama nemohla ovlivnit. Polyxenini poručníci se nakonec rozhodli pro jednoho ze svých řad, totiž rožmberského vladaře Viléma z Rožmberka (1535–1592). Ten byl vhodným kandidátem nejen s ohledem na sociální a majetkové postavení, ale také na katolickou konfesní orientaci. Jako jeho jedinou nevýhodu považuje autorka recenzované knihy jeho věk (byl starší o 31 let). V raném novověku byly však podobné sňatky běžné.

Právě manželství předposledního Rožmberka s Polyxenou z Pernštejna sleduje další kapitola (s. 119–175). Soustředila se nejen na líčení svatebního veselí a následného přínosu nevěsty, ale také na hodnocení vztahu manželů i dlouho marného čekání na potomka. Detailně pak autorka rovněž sleduje interiér i exteriér rožmberských sídel (Český Krumlov, Kratochvíle, Roudnice ad.), stejně jako společenské prostředí, v němž manželka nejvyššího purkrabí žila po svatbě. Výrazná pozornost je věnována politické a diplomatické aktivitě Viléma z Rožmberka, kterou komplikovaly jeho dlouhodobé zdravotní potíže.

Ryantová se poté soustředila na smrt a pohřeb rožmberského vladaře a na období prvního, na svou dobu nezvykle dlouhého vdovství jeho manželky (jedenáct let). Autorka kromě jiného sleduje, jak zesnulý choť Polyxenu hmotně zajistil: zejména odkazem roudnického panství, na jehož řádnou hospodářskou správu se Polyxena z Pernštejna následně soustředila. Detailní pozornost je věnována také vdovině bratrovi Janovi a jeho dětem. Velmi zdařilé jsou pasáže, snažící se na základě nové literatury i dochovaných pramenů postihnout intelektuální obzor sledované osobnosti, kromě jiného analýzou knih Roudnické lobkovické knihovny. Autorka se zabývá rovněž intenzivním společenským životem, který Polyxena z Pernštejna v té době vedla na Roudnici, v pražském perňštejnském salonu či na zámku v Litomyšli. Kapitola je zakončena snad poněkud idealizovanou mravní charakteristikou Polyxeny a zevrubnými informacemi o jejím budoucím druhém choťi, nejvyšším kancléři Království českého, Zdeňkovi Vojtěchovi Popelovi z Lobkovic, jeho studiích i politické kariéře.

Samostatná kapitola (s. 234–306) je věnována sňatku, který se uskutečnil na Hradčanech v listopadu 1603, a na svou dobu mimořádně harmonickému a láskyplnému soužití lobkovického páru, detailně dokumentovanému v zachované korespondenci. Autorka se následně podrobně zabývala úspěšným hospodařením manželského páru, zejména samotné Polyxeny (zde mohla Ryantová využít hluboké znalosti dochovaných pramenů i dobové správní praxe). Obdobně vylíčila úřední činnosti Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, jež jej často na dlouhou dobu vzdalovala od manželky. Autorka se rovněž vrací ke knihám, jež Polyxena z Pernštejna spolu s dalšími předměty zdědila po své matce.

Autorka snad až příliš detailně charakterizuje postavu významného španělského ambasadora u císařského dvora Guilléna de San Clementeho (cca 1539–1608), jeho aktivity v Praze i situaci v době vydání Rudolfova Majestátu na náboženskou svobodu, s nímž se, jak známo, lobkovičtí manželé nikdy nesmířili. Závěrečná část kapitoly je věnována líčení narození dlouho očekávaného potomka, Václava Eusebia Popela z Lobkovic (1609–1677). Navazuje oddíl, sledující rekatolizační politiku obou manželů i jejich cílenou podporu katolické církve.

Předposlední a nejrozsáhlejší oddíl knihy, nazvaný *Náročná léta* (s. 307–385), je věnován období vlády Matyáše I. a stavovskému povstání z let 1618–1620. Autorka se zde velmi detailně zabývá především politickými událostmi, do nichž k nelibosti nekatolických stavů výrazně vstupoval nejen Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, ale částečně také jeho manželka. Ta také poskytla přístřeší a péči při defenestraci zraněnému Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka na jaře 1618. Od podzimu tohoto roku pak Polyxena spolu se synem i manželem pobývala ve Vídni, odkud sledovala průběh povstání i jeho konec.

Ryantová následně věnuje pozornost politické roli Polyxeny z Pernštejna a jejího manžela bezprostředně po roce 1620 (zprostředkování zmírnění trestu pro některé perzekvované osobnosti z řad šlechty i měšťanů). Jejich postoje k potrestání nekatolických stavů i k zamýšleným proměnám českého státu přitom shledává jako velmi umírněné, například ve srovnání s Jaroslavem Bořitou z Martinic. Zároveň líčí povýšení Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic do řad říšských knížat i jeho postavení u císařského dvora. Detailně je analyzován podíl lobkovických manželů na konfiskacích, respektive jejich nemalé zisky z nich, díky nimž se zařadili mezi nejbohatší pozemkové vlastníky v Čechách a v jejichž důsledku se dočkali nemalé kritiky nejen některých historiků. Pozornosti autorky, jež se snaží pochopit jejich motivaci k uvedeným akvizicím, neuniká následně ani rekatolizační praxe na lobkovických statcích. Tematizována je i další výchova a vzdělávání dospívajícího syna.

Poslední část práce (s. 386–440) se soustřeďuje na stáří Polyxeny z Pernštejna a jejího chotě, stejně jako na politickou situaci za třicetileté války. Charakterizovala rovněž výhrady, které měl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic k některým pobělohorským změnám, zejména pak k vydání a dikci *Obnoveného zřízení zemského* (pro Čechy 1627, pro Moravu 1628), které dle něho poškozovalo zájmy Českého království. Ryantová pak detailně analyzuje Lobkovicův testament z roku 1619, věnuje pozornost pohřbu nejvyššího kancléře a uložení jeho ostatků v kapucínském chrámu v Roudnici.

Dalším tématem je podpora, kterou Polyxena s manželem věnovali karmelitánskému řádu. Ryantová se zevrubně zabývá zejména rolí světově proslulého pražského Jezulátka. Následně sleduje poslední léta lobkovické paní, ustupující postupně do pozadí a přenechávající správu statků synovi Václavovi Eusebiovi. Autorka plasticky líčí i poslední okamžiky života Polyxeny z Pernštejna, včetně jejího pohřbu v Praze a převezení ostatků do Roudnice.

Monografii uzavírá sumarizační závěr, podávající přehled o hlavních souvislostech života Polyxeny z Pernštejna stejně jako její osobnostní charakteristiku. Autorka částečně nastiňuje i možnosti dalšího výzkumu, který umožňují dochované prameny lobkovického rodinného archivu v Roudnici, jsou-li přístupny. Publikaci uzavírá bohužel nerozsáhlá

barevná obrazová příloha (černobílá vyobrazení jsou součástí textu) a důkladně zpracovaný seznam archivních, rukopisných i vydaných pramenů, starých tisků, stejně jako početné literatury. Zde nejsou – snad s výjimkou některých zahraničních titulů z anglosaského světa – pominuty žádné zásadní práce týkající se zkoumané osobnosti ani doby, kterou spoluutvářela. Ocenit je zapotřebí i dobře zpracované rejstříky.

Předkládanou knihou se česká historiografie konečně dočkala první rozsáhlé moderní biografie významné české aristokratky konce 16. a první poloviny 17. století. Kniha je psána stylisticky obratně i velmi čtivě. Na vysoké úrovni je rovněž interpretační rovina práce, stejně jako schopnost autorky zasadit život Polyxeny z Pernštejna do širších souvislostí kulturních, náboženských, ale také politických i hospodářských dějin českého raně novověkého státu. Není jednoduché najít v monografii skutečné věcné chyby, přehnané či pramenně nepodložené soudy. Otázkou snad jen zůstává, zda autorka ve snaze obhájit některé kroky své hrdinky přeci jen poněkud příliš nepodlehla jejímu, v řadě ohledů nespornému kouzlu.

Martin Holý

Olga SIXTOVÁ

Knih představených kolínské synagogy 1730–1783. Překlad a regesta s úvodní analýzou pramene

(= *Judaica*, sv. 22)

Praha, Academia Praha 2018, 252 s., ISBN 978-80-200-2876-1.

Neodmyslitelnou součástí dějin Kolína tvoří historie tamní židovské komunity, po Praze druhé největší a nejvýznamnější v Čechách, s počátky sahajícími (podle nejstarších doložených pramenů) nejpozději do třicátých let 14. století.

Recenzovaná publikace je věnována jednomu ze zásadních pramenů k dějinám zdejší komunity, a to knize představených místní synagogy z let, jež spadají do období vyznačujícího se zesílenou restriktivní politikou panovnického dvora vůči židovskému obyvatelstvu. Ne nadarmo se pro tuto dobu vžil označení období „úředního antisemitismu“.¹ Na jeho počátku stálo vydání familiantského zákona a translokačního reskriptu v roce 1726, následované vydáním řady dalších dílčích opatření. Byla to současně doba, pro niž máme k dispozici konskripce židovských familiantů pro venkovské obyvatelstvo z let 1723 a 1724 (jejich součástí jsou informace sahající až k roku 1618)² a z roku 1783.³

V rámci uvedených soupisů, poskytujících základní obraz o struktuře židovského osídlení, ale i o demografické, profesní a sociální struktuře židovského obyvatelstva, nechybí ani Kolín. K roku 1724 tak bylo v Kolíně evidováno 217 židovských rodin (většina

---

1 Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679–1729*, Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice I., 1929, s. 41–224.

2 Národní archiv (dále NA), HBS, kart. 3.

3 NA, HBS, kart. 13.

s inkolátem, pouze jedenácti rodinám – přinejmenším k datu vyhotovení soupisu – nebyl inkolát udělen). V roce 1783 se počet rodin zvýšil na 222, podle další konskripce z roku 1793⁴ žilo ve městě 226 rodin, přičemž na území celého Kouřimského kraje bylo k danému roku evidováno 787 židovských rodin. Po pražských městech tak představoval Kouřimský kraj, resp. samotné město Kolín, místo s nejpočetnějším židovským osídlením. Z uvedených pramenů je zřejmé, že počet rodin se od roku 1724 až do konce 18. století již nikterak výrazně nezvyšoval.

Zatímco zmíněné soupisy představují písemné prameny centrálního původu, jejichž vznik, iniciovaný ústředními úřady a motivovaný především snahou o regulaci (snížení) počtu židovského obyvatelstva (což je zřejmé z výše uvedených údajů, kdy se počet rodin vzhledem k restriktivním opatřením prakticky příliš neměnil), rukopis, který je předmětem naší pozornosti, vznikl z potřeby samotné židovské obce. Umožňuje tak nahlédnout do jejího vnitřního náboženského života, jeho organizace jak po stránce duchovního, tak materiálního zajištění. Kniha představených kolínské obce je pramenem o to cennějším, že byla založena záhy po ničivém požáru ghetta, který vypukl v noci z 29. na 30. června 1729, a jemuž padla (kromě jiného) za obětí i židovská radnice se všemi v ní uloženými písemnostmi, vztahujícími se k životu obce i jejích jednotlivých členů.

Obdobně, jako známe i z jiných příkladů (z nichž nejznámějším je nepochybně požár Malé Strany a Hradčan v roce 1541, při němž podlehy zkáze i desky zemské), musely být (a byly) co nejdříve založeny nové řady evidenčních knih, zvláště těch, které se týkaly majetkových převodů. Do nich byly zpětně zaznamenány starší transakce. K těmto nově založeným knihám náležela i kniha představených obce, vedená až do roku 1783, uložená dnes (spolu s většinou pramenů k dějinám kolínské náboženské židovské obce) ve Státním okresním archivu v Kolíně a zpřístupněná hebraistkou Olgou Sixtovou, působící v současnosti na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. O. Sixtová je autorkou úvodní formální a především obsahové analýzy pramene, jeho překladatelkou, editorkou (byť se v pravém smyslu slova o edici nejedná), zpracovatelkou registů a samozřejmě i příslušného kritického vědecko-informačního aparátu.

K spolupráci na přípravě publikace byla přizvána i autorská dvojice: Miroslava Jouzová (Městská knihovna Kolín) a Ladislav Jouza (Regionální muzeum v Kolíně). Ti zpracovali úvodní text, nazvaný „Židé v Kolíně ve středověku a na počátku novověku“ (s. 9–19). Již více než omezený stránkový rozsah dává tušit, že čtenáři se dostane pouze velmi skromné penzum informací, vztahujících se nejen ke kolínským židům, ale obecně k židovskému obyvatelstvu v Čechách. Další doplňující údaje představují pak spíše nahodile vybrané střípky, vážící se ke kolínské židovské komunitě. V této souvislosti se tak logicky nabízí otázka, proč se autoři, nepochybně velmi znalí místních reálií, rozhodli pro mnohoslabný název vstupního textu, jenž je ale v ostrém kontrastu s jeho obsahem. Tento rozpor zvláště vynikne při čtení úvodního, systematicky, věcně a přehledně zpracovaného textu, rozboru pramene, zpřístupněného, jak již bylo uvedeno, dílem ve formě překladu a dílem formou registovou.

---

4 NA, HBS, kart. 19.

V rámci doprovodné studie podává O. Sixtová přehlednou vnější a vnitřní analýzu vydávaného pramene. Úvodem je čtenáři ve stručnosti představena úloha správců synagogy, do jejichž kompetence spadalo i vedení vydávané knihy představených, založené 29. prosince 1730. V jejím obsahu, jak upozorňuje autorka, se odrážejí jednotlivé funkce, zastávané správci synagogy, které korespondují s obsahem zpřístupňovaného rukopisu. V rámci jeho charakteristiky, popisu formální struktury, je kniha zasazena do širšího kontextu dalších úředních knih vedených kolínskou židovskou obcí, zvláště pak těch, na něž se v rukopise odkazuje, a to jak na starší, dnes nedochované, tak na ty, které byly založeny až po zmíněném požáru.

Rukopis, čítající bezmála 400 folií, byt popsanych jen asi z jedné třetiny, má dvojí foliaci (hebrejskou a arabskou), na obě je odkazováno i v edici. Přestože je struktura foliování úvodem rozepsána, s ohledem na poněkud větší komplikovanost by bývalo vhodné připojení rozpisu ve formě tabulkového přehledu. Součástí formální analýzy textu, psaného sice hebrejským písmem, nikoli však hebrejsky, je jeho výstižný, srozumitelně podaný jazykový rozbor.

Obsahová analýza textu je věnována správě synagogy a jejímu provozu, péči o potřebné, spolkovému životu, poslední a současně nejobsáhlejší část (doplněná přehlednými tabulkami) se pak týká vkladů k synagogálním sedadlům (celkem 418 záznamů), přičemž uvedené rozdělení i posloupnost odpovídá řazení zápisů v rukopise a tedy i v předkládaném překladu a regestech či parafrázích textu. Zatímco z úvodní poznámky k českému zpřístupnění textu je zřejmé, které texty jsou publikovány v překladu, u textů zpřístupněných ve formě regestové a textů parafrázovaných toto rozlišení chybí. Ačkoli byly zvoleny tři varianty zpřístupnění knihy, výpovědní hodnota pramene byla plně zachována. Přesto však by bývalo užitečné více vysvětlit motivaci autorky, vedoucí k danému způsobu zpřístupnění, a to včetně exaktního rozlišení mezi registry a parafrázovaným textem.

Překlad a registář doprovází pečlivě zpracovaný poznámkový aparát, v němž nechybí ani odkazy na synagogální předměty, jež jsou uváděny v rukopise, a které se podařilo identifikovat a dnes jsou uloženy ve sbírkách Židovského muzea. Nejen v této souvislosti, ale především co se týká ukázek záznamů v knize, je škoda, že text není doplněn jakoukoli základní obrazovou dokumentací, jak bývá u publikací tohoto typu běžné.

Nedílnou součástí vědecko-informačního aparátu edice je heslář a rejstříky (jmenný podle rodných jmen, toponymických příjmení a místních jmen, nakonec je zařazen všeobecný – věcný rejstřík). Vzhledem k tomu, že v rejstřících je variantně odkazováno na hebrejskou foliaci (u nečíslovaných záznamů v první části knihy), u číslovaných zápisů týkajících se vkladů k synagogálním sedadlům na arabská pořadová čísla záznamů, nabízí se v této souvislosti otázka, zda by nebyvalo užitečné (přinejmenším z hlediska přehlednosti a pro větší uživatelský komfort) průběžné číslování záznamů či dvě graficky oddělené číselné řady. V každém případě se autorce podařilo zpřístupnit neobvykle zajímavý pramen, jenž představuje zásadní zdroj informací k dějinám kolínské židovské obce, navíc zpracovaný a publikovaný ve formě, která je přístupná širší čtenářské obci, a zároveň je inspirativní pro vydávání obdobných tipů pramenů.

Ivana Ebelová

Josef GRULICH

***Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice na panství
České Budějovice ve druhé polovině 18. století***

(= Monographia historica. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, sv. 17)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2018,
286 s., 16 s. obrazových příloh, ISBN 978-80-7394-703-3.

Josef Grulich je renomovaným badatelem v oblasti historické demografie, o čemž svědčí nejen řada jeho odborných studií, ale i dvě hodnotné monografie¹ vydané ve stejné ediční řadě jako recenzovaná kniha. Na obě předešlá díla autor také nyní de facto navazuje a předkládá čtenáři zajímavý obraz života „obyčejných“ lidí na jihu Čech v období „dlouhého trvání“ – *longue durée*. Je třeba hned úvodem zdůraznit, že současná kniha, stejně tak jako všechny starší Grulichovy studie a monografie, je založena na hluboké znalosti archivních pramenů² a současně i moderní odborné literatury, která ho inspiruje i po metodologické stránce.

Úvahami o zkušenostech stávající literatury se otevírá i recenzovaná kniha. Grulich předkládá erudovaný výklad o výzkumu dějin obyvatelstva, které při svém kvantifikačním přístupu nakonec zanedbalo člověka jako individualitu. Zvrat v tomto pojetí přinesla až mikrohistorie a historická antropologie. Autor pak velmi záslužně mapuje i využití počítačových metod v historické demografii. Z jeho výkladu jasně vyplývá, že vytváření systematických databází v tomto oboru český prostor poněkud minulo. Grulich ovšem informuje o počinech skutečně v celosvětovém rozsahu a je velmi přínosné, že i v dalších aspektech se neopírá jen o podněty z odborné literatury německy mluvících zemí, jak u nás bývá často zvykem, ale zvládá širokou škálu přínosů autorů publikujících anglicky a francouzsky. Ostatně historická demografie jako široce koncipovaná věda o člověku, jeho dějinách, nyní oscilující mezi historickou antropologií a konkrétními vhledy do lidského života, je skutečně oborem nadnárodním, nechci-li říci globálním.

Hlavními prameny Grulichova výzkumu se staly tzv. propouštěcí listy poddaných, v dobových pramenech nazývané zhostnými listy. Týkaly se vrchnostenského svolení s tím, aby poddaný ze závažných důvodů opustil panství. Historii těchto zhostných (nebo výhostných) listů osvětluje autor od 15. století, přičemž akcent klade na pobělohorskou dobu. Kromě toho pečlivě zkoumal i církevní matriky (narozených, resp. pokřtěných, úmrtních i oddacích). Výzkum, předkládaný v této knize se soustředil na období 1750–1787. Autor prozkoumal skutečně impozantní vzorek pramenů (vytvořil si vlastní databázi pro jejich evidenci i třídění) a na jejich podkladě, inspirovan metodologickými podněty široké škály literatury, předložil obraz migrací obyvatel

---

1 *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008; *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.

2 Přehled nevydaných pramenů z archivů v Třeboni a Českých Budějovicích, viz s. 238–246 recenzované práce.

v českobudějovickém okolí. Jedním z hlavních migračních motivů byly sňatky, ale nejednalo se výlučně o tyto záležitosti. Poddaní se stěhovali, migrovali mezi jednotlivými vesnicemi, jen zřídka na větší vzdálenosti. Kromě sňatků se migrace týkala např. sirotků a hledání nového pracovního uplatnění.

Grulich v knize uváženě aplikuje kvantitativní metody, ale přináší i vyprávění o zajímavých osudech jednotlivců. Tak např. vykládá o osudech rodin, resp. jednáčích o vdovských záležitostech, či problémech neúplných rodin a nemanželských dětí. Shledává i společný postup několika členů rodiny (rodinné migrační strategie) a líčí nelehké osudy některých jednotlivců. Nejucelenější je výklad o osudech Alžběty Griebhuberové, autor ho případně nazývá „neobyčejný případ prosté ženy“. Osobně je mi sympatické, že pojímá život této své protagonistky, k němuž se dochovalo velké množství pramenů, jako „velké vyprávění“ a neuchyluje se k módnímu neologismu „případová studie“. Griebhuberová, žena neurozená a nadto ani nežijící na okraji společnosti, protože nebyla ani zlodějkou ani prostitutkou či osobou jiné podobné profese, která láká badatele, zabývající se lidmi „na okraji společnosti“, vyvstává před námi díky četnosti dochovaných pramenů jako člověk z masa a kostí. Můžeme ji sledovat téměř od narození až po pohnuté dění v pokročilém věku, kdy žila na vídeňském předměstí, ale byla soudně popotahována a posléze i vězněna, protože řádně nepožádala o propuštění z poddanství královského města České Budějovice (srovnej s. 159–193).

Grulich dokládá, že migrace poddaných se odehrávala vesměs v okruhu několika kilometrů a byla vedle sňatků motivována např. péčí o staré rodiče a příbuzné; větší regionální horizont překonávali především muži naverbovaní do armády a naopak ti, kdo se po ukončení válečných tažení, v daném chronologickém rozmezí např. po sedmileté válce, vraceli do svých domovů. Velice kladně je třeba hodnotit, že autor písemné prameny, které používá, nejen dobře zná, ale dokáže kvalifikovaně odhadnout i jejich meze, nesnáze s jejich výpovědní hodnotou. To znamená, že si je vědom křehkosti lidské povahy a přemýšlí o tom, co jedinci v pramenech tvrdí a co mohlo být jejich skutečným úmyslem. Tak třeba uvažuje, nakolik byla prezentovaná péče o nemohoucí rodiče skutečným motivem touhy po přestěhování, nebo se pravdivý důvod mohl skrývat někde jinde, což lze někdy i doložit svědectvím písemných pramenů. Grulichova pěkná monografie je doplněna i ilustrativními tabulkami a mapami, které doplňují kvalifikovaný verbální výklad.

Grulich se ve svých pracích zabývá jihočeským regionem, který je mu blízký i z osobních důvodů, ale závěry jeho prací mají obecnější platnost. Tím spíše, že v současné době rozhodně není podobných studií nadbytek.³ Svou cestu ke čtenářům si jistě najde, což platí jistě o dalších knihách vydávaných v ediční řadě *Monographia historica*.

---

3 Kromě starších prací např. Pavly Horské nebo zejména Eduarda Maura (k jehož pracím a metodám se Grulich vždy velice hlásí) mohu z období 18.–19. století připomenout především mj. studie: Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost a ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

Mám ale přece jen jednu kritickou připomínku. Ta se týká slohu tohoto díla – Grulich volí neosobní vyjadřování, resp. stylizuje svůj text ve třetí osobě jednotného čísla. Tento přístup chápu jako verbální snahu po vyjádření objektivitu, ale na druhé straně tento způsob vyjadřování vede autora k místy až topornému stylu a nadužívání pasívních slovesných tvarů, které češtině rozhodně nesvědčí. Je to škoda, protože velmi zajímavá zjištění, která autor přináší, by se ve svižnějším, osobním vyjádření, lépe četla. Touto kritickou připomínkou ale nehodlám snižovat význam Grulichovy pěkné knihy.

Ivana Čornejová

Franco CARDINI

Il Sultano e lo Zar. Due Imperi a confronto

Roma, Salerno Editrice 2018, 276 s., ISBN 978-88-6973-272-0.

Publikaci *Sultán a car. Dvě impéria ve střetu* napsal Franco Cardini, badatel, jehož hlavním zájmem byly křížové výpravy a vztahy mezi křesťany a muslimy na Blízkém Východě ve středověku.¹ Publikace slibuje objasnit vztahy mezi dvěma říšemi ve východní polovině Evropy – osmanskou a ruskou. Je členěna na úvod, čtyři hlavní textové oddíly a závěr. V úvodu autor konstatuje, že události uplynulých dvou desetiletí dokazují, že blízkovýchodní region si neustále podržuje svou důležitost. Jak ale rozumíme událostem, jež se v regionu odehrávají – arabské jaro, krize v Sýrii a následná syrská válka, tzv. Islámský stát, status Jeruzaléma, tendence Turecka hrát významnou roli nejen v regionálním měřítku, obdobné tendence v Íránu, aspirace Ruska v celém regionu atd.? Na základě čeho toto vše vnímáme? Cardini chce objasnit historické souvislosti jako základ pro porozumění dnešním událostem.

Všechny oddíly publikace se dělí dále na kapitoly. Prvním oddílem je „L'Impero dei sultani“ (Říše sultánů). V něm jsou v mezinárodních souvislostech nastíněny starší dějiny Osmanské říše, od počátků po první léta 18. století. Autor vysvětluje hlavní děje v Osmanské říši, její mezinárodní postavení, vztahy k evropským mocnostem – k Rakousku, Benátkám, Francii apod., ale také k Persii. Častěji se objeví i témata z kulturních dějin: např. hned v první kapitole se autor zabývá symbolem říšského jablka v Habsburské říši, přes červené jablko darované byzantskému císaři Justiniánovi Sofii (Moudrosti) a osmanské převzetí této legendy jako Kizil Elma (neustále červené jablko), až po Otce jablko u altajských národů, případně Big Apple v dnešním New Yorku. V kapitole dále vysvětluje vznik a vývoj symbolu par excellence pro Osmanskou říši i celý islámský svět – půlměsíce. Oddíl dále pojednává

---

1 Z jeho publikací např.: *Le crociate tra il mito e la storia* (Křížové výpravy mezi mýtem a historií) 1971, *Il movimento crociato* (Hnutí křížových výprav) 1972, *Alle radici della cavalleria medievale* (Ke kořenům středověkého rytířství) 1981, *Il Barbarossa. Vita, trionfi e illusioni di Federico I imperatore* (Barbarossa. Život, triumfy a iluze císaře Friedricha I.) 1985, *Francesco d'Assisi* 1989, *Firenze. La città delle torri, dalle origine al 1333* (Firencie, město věží, od počátků až do roku 1333) 1995 ad., celkem cca 50 titulů odborných i několik populárně-naučných (např. *Breve storia di Firenze* /Stručné dějiny Firencie/ 1990), převážně věnovaných dějinám středověku v Itálii a Středomoří.

o významných událostech a postavách této doby – např. o Suleymanovi Al-Qanunimu, o Lepantu, o neúspěšném obléhání Vídně roku 1683, čtenář se může dozvědět o institutech jako devširme, o rozdělení obyvatelstva do milletů apod.

Druhý oddíl „L'Impero degli zar“ (Říše carů) čtenářům přibližuje Rusko v podstatě od počátků existence ruských dějin, od Varjağů a christianizaci Kyjevské Rusi, přes mongolský vpád, vznik Moskevské Rusi a sbírání ruských zemí, pozornost je věnována též Zlaté hordě. Výklad pokračuje přes známější období vlády Ivana IV., takže se nezabývá zmatky mezi vymřením Rurikovců a nástupem Romanovců ani prvními Romanovci a plynule přechází až k Petrovi I. Velikému. Tak, jako v byla v předchozím oddíle pozornost věnována půlměsíci, je zde analyzován symbol dvojhlavé orlice z hlediska heraldiky a jejího užívání napříč Evropou. Pro 18. století se výklad neomezuje na Rusko, ale sleduje i Osmanskou říši a dění v Evropě, případně v celém světě (např. v souvislosti se sedmiletou válkou). Po popisu válečných operací na Balkáně mezi Osmanskou říší, Rakouskem, Ruskem a Benátkami je oddíl doveden k vládě Kateřiny II. a k posledním letům 18. století. Toto období (od třicátých do devadesátých let 18. století) autor nazývá „věkem císařoven“ nejen s ohledem na Kateřinu II. a její předchůdkyně, ale také na Marii Terezii, o níž píše při výkladu válek s Osmanskou říší.

Třetí oddíl „Il secolo degli imperatori“ (Století císařů) je, řečeno s Ericem Hobsbawmem, dlouhým stoletím (1789–1914), v autorově podání však jen do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století. Je to období orientalismu, odborného i populárního zájmu o Orient, od postavy Turka v Molièrově hře *Měšťák šlechticem*, přes počínající kulturu pití kávy až po Mozartův *Únos ze serailu* v období předcházejícímu dlouhému století a počátky orientálních studií (Napoleonovo výprava do Egypta) na začátku nové periody. Autor se soustřeďuje především na Osmanskou říši a šířeji na tzv. Orient (tedy i na Persii nebo na budování indického impéria Británií). Velkou pozornost věnuje, poté, co vysvětlil vznik nového pojetí národa v Evropě a národních hnutí, celkem nepřekvapivě řeckému národnímu hnutí, i v souvislosti se soudobým evropským romantismem. Méně se věnuje dalším emancipačním hnutím balkánských národů pod vládou Osmanské říše (ve sledovaném období srbského, rumunského a bulharského), poněvadž jejich „mechanismus“ byl podobný, lišily se jen v místních podmínkách. Zato věnuje pozornost častěji opomíjenému vztahu Istanbulu a muslimských oblastí alespoň formálně pod jeho mocí, Egypta a severní Afriky, ale i postavení Jeruzaléma a starobylých křesťanských církví východních ritů v syro-palestinské oblasti. Stejně tak si všímá proměn v centru Osmanské říše, její postupnou liberalizaci a modernizaci (šlo zejména o události z let 1839 a 1856, jež vymezily období tzv. tanzimatu neboli rekonstrukce, mimo to o dlouhodobou reformu osmanského právního řádu, ale také ozbrojených sil ve spolupráci s evropskými mocnostmi). Zde je potřeba vyzdvihnout, že Franco Cardini náleží k autorům, kteří se nedívají na Osmanskou říši „tradičně“, ale poukazují na její proměny a na fakt, že až do Velké války 1914–1918 nebylo dáno, přes tvrzení o „nemocném muži na Bosporu“, že tato mnohonárodnostní říše je odsouzena k zániku. Rusko se objevuje teprve v souvislosti s Krymskou válkou a i ta je zkoumána hlavně z osmanské perspektivy. Závěr oddílu je věnován výstavbě Suezského průplavu v kontextu mezinárodní situace.

Čtvrtý a poslední oddíl „Il Grande Gioco“ (Velká Hra) sleduje události až do počátku dvacátých let 20. století a v obecné rovině až do současnosti. Hlavním předmětem je zájem velmocí, především Británie a Ruska, o Asii a to jak o Blízký Východ, tak o Střední Asii. Od pronikání badatelů, cestovatelů a misionářů až po soupeření velmocí o sféry vlivu. Na rozdíl od předchozího oddílu, podaného zejména z osmanského pohledu, zde je centrem zájmu Rusko. Ani ne tak proměna ruské společnosti, v 19. století velice významná, jako spíše ruská kolonizace Kavkazu a Střední Asie a vztahy mezi Ruskem, Osmanskou říší a Persií. Autor popisuje i s mnohými podrobnostmi dobývání Střední Asie a přeměnu místních chanátů na oblasti ruského impéria. Všimá si typologických rozdílů mezi britskou kolonizací a ruským „Drang nach Osten“ a to i v kulturní oblasti jako rozdílů mezi Kiplingovým Kimem a Gogolovým Taras Bulbou nebo mezi pagodou v Brightonu a Kitaj Gorodem v Moskvě. Významnou roli přisuzuje železnici, nejen slavné Transsibiřské magistrále, uvedené do provozu teprve roku 1903 (a definitivně dokončené až roku 1916), ale také drahám Orenburg – Taškent a Turkeistán – Sibiř, dokončeným již v osmdesátých letech 19. století. Nejen vzhledem k významu železnice, ale i přírodnímu bohatství a nevelké hustotě obyvatelstvu pak přirovnává oblast, známou v té době pod zastřešujícím názvem Turkeistán, k ruské době amerického Divokého Západu. Oddíl dále pokračuje německým vlivem na Osmanskou říši, kde je nejspektakulárnější událostí návštěva německého císaře Viléma II. v Istanbulu a Jeruzalémě roku 1898. Autor připomíná, že již před ní bylo více podobných cest členů evropských panujících domů (František Josef I., jeho bratr Maxmilián a jeho syn Rudolf z domu Habsburků, budoucí Eduard VII. z domu hannoverského aj.), tato návštěva však byla demonstrací německo – osmanské spolupráce. Konečně se s autorem dostáváme ke klíčovému období let 1908–1918, jež rozhodlo o existenci Osmanské říše. Revoluce roku 1908, zrození moderní nacionalistické ideologie – panturkismu, resp. také turanismu (nejsou identické – panturkismus hlásá sjednocení turkických národů pod jednou vládou a je obdobou k tehdejšímu pangermanismu nebo panslavismu či pozdějšímu panarabismu, turanismus vyzdvihuje mýtického předka turkických národů Turana, je spíše kulturním fenoménem a poskytuje základ pro panturkismus), dále hnutí Mladoturků, nešťastnou válku s Itálií let 1911–1912 a definitivní ztrátu severoafrických území, balkánské války let 1912–1913 a omezení osmanské přítomnosti na Balkáně na dnešní úroveň a nakonec rozhodující zatažení Osmanské říše do Velké války. Následující události jsou již jen epilogem existence říše, jež trvala pět století, ať již šlo o zažehnutí jiskry arabského nacionalismu a jeho využití slavným Lawrenceem z Arábie, zhroucení osmanské armády a sévreská mírová jednání s mírem, jenž se nakonec nerealizoval. Osmanská říše existovala již jen na mapě, ve skutečnosti rozdělená do spojeneckých sektorů a situaci vyřešil příchod Atatürka s nacionálně tureckou, již nikoli panturkistickou ideologií. Co následovalo, je všeobecně známé – likvidace sultanátu (1922) i chalífátu (1924) a vyhlášení laické, sekulární Turecké republiky (1923). V samotném závěru je pozornost věnována dvěma osobám s bizarním osudem, jež reprezentují poražené ideologie, říše a jejich sny – Envera Pašu, bývalého vůdce Mladoturků, který padl ve Střední Asii při pokusu o realizaci panturkického snu, a pověstného barona von Ungern-Sternberga, narozeného v Rakousku-Uhersku, který od mládí žil, díky rodinnému původu baltského Němce, v Rusku, byl buddhistou a snil

o vytvoření Altajské říše na Sibiři a ve Vnějších i Vnitřním Mongolsku, zapojil se do bojů proti vznikající sovětské moci a byl popraven bolševiky. Jsou to sice dva velice zajímavé osudy, ale autor jim věnuje snad až příliš místa, aniž by se příliš zmiňoval o situaci v Rusku.

Závěr s podtitulem „Il mondo senza piú imperatori“ (Svět bez císařů) krátce shrnuje dění po rozpadu Osmanské říše a po zániku Ruského impéria. Nově vzniklé Turecko se stalo regionální mocností a později věrným spojencem Západu, Sovětský svaz se po počáteční izolaci stal jednou ze dvou supervelmocí. Byl učiněn pokus o přenesení chalífátu na arabské vládce Hidžázu, který však neuspěl. Egypt se stal nadlouho vůdčím státem arabského světa a šampiónem panarabské ideologie. Jednání o Kypr mezi Británií a Řeckem hrozila přerůst v konflikt, Kypr se nestal součástí Řecka a nakonec kvůli němu stejně vznikl konflikt, již mezi Řeckem a Tureckem. Kypr byl de facto rozdělen a stav trvá dodnes. S rozpadem bipolárního uspořádání vzrostla nově role Turecka, jež obnovilo svůj vliv na Balkáně, Kavkaze i ve Střední Asii, ale také vzrostla i role dalších hráčů, ať už je to Írán, Saúdská Arábie nebo Pákistán. Rusko se také nesmířilo s porážkou ve studené válce, svůj vliv v postsovětském prostoru na Kavkaze i ve Střední Asii si dokázalo udržet a nyní buduje opět své velmocenské postavení. Ale to vše lépe pochopíme a zhodnotíme, budeme-li znát historii, kterou nám Franco Cardini ve své knize předestřel.

Jak bych celkově zhodnotil poslední publikaci Franca Cardiniho? Jde o publikaci napsanou čtivým a zajímavým způsobem, kterou čtenář nebude chtít odložit. Konfrontace Osmanské říše a Ruska není podávána izolovaně, naopak, autor ukazuje mezinárodní souvislosti tehdejších dějů, velmocenskou politiku, vliv, jaký na obě říše měly ostatní významní činitelé Británie, Francie, Španělsko, Svatý Stolec, Benátky nebo Persie. Neopomíjí ani kulturní souvislosti, např. dobový orientalismus, filhellénství, pohled na nemocné muže, ať už na Bosporu nebo na Něvě. Samozřejmou součástí je poznámkový aparát s mnohými navazujícími vysvětleními a odkazy na historiografickou literaturu, vesměs českým čtenářům méně známou a je tedy i povzbuzením k dalším studiím. Na druhou stranu, autor sice čtenáře na úvod „navnadil“ slibem paralelního historického rozboru říše sultánů i carů, ale takový rozsáhlý historický rozbor se autorovi nepodařilo bohužel dodržet. I z výše uvedeného je patrné, že autor v knize věnoval více prostoru Osmanské říši než Rusku. Osmanskou říši pojednává od samotných počátků Osmanů (tedy před vznikem Osmanské říše jako takové) až do jejích posledních dnů a i dále sleduje dějiny Turecka ve 20. století. Naproti tomu Rusko pojednává sice také od počátků, tedy od Kyjevské Rusi, s vysvětlením podstatných rozdílů mezi Rusí kyjevskou a moskevskou, ale pro novější dějiny opomíjí důležité společenské přeměny, institucionální a právní, i ekonomický vývoj. Příliš již nezmiňuje ruské revoluce (roku 1905, únorovou a říjnovou 1917) a situaci, jež následovala, kromě toho, že bolševici úspěšně bojovali s Enverem pašou a baronem von Ungern-Sternbergem. Lze tedy shrnout, že čtenář se dozvídá více o Osmanské říši, oblastech pod její vládou, jejím zániku i dalším vývoji v regionu, než obdobně o dění v Rusku a teritoriích pod ruskou mocí, což je škoda. Autor má však rozhodně pravdu v tom, že i do budoucna bude důležité sledovat dění v regionu a že je potřeba ho sledovat poučeně, tj. se znalostí jeho historie.

Martin Monckal Smutný

Ralf HOFFROGGE

Sozialismus und Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich.

Von den Anfängen bis 1914

Stuttgart, Schmetterling Verlag 2017, druhé rozšířené vydání,

240 s., ISBN 978-3896576910.

Publikace o socialismu a raném dělnickém hnutí německého historika nejmladší generace Ralfa Hoffroggeho je po mnoha letech novým syntetickým pokusem uchopit dějiny německého, méně pak rakouského, dělnického hnutí. Kniha vyšla deset let po práci Helgy Grebing (1930–2017), ve které klasička oboru shrnula své celoživotní dílo na tomto poli.¹ Recenzovaný svazek není zásadní novou faktografií či originálním úhlem pohledu, jedná se o standardní politické a sociální dějiny dělnického hnutí. Kniha je ale zajímavá jako dobový „svědek“ současné německé historiografie a německého historického vědomí obecně.

V ediční řadě theorie.org nakladatelství Schmetterling vycházejí v přehledné a úsporné podobě knihy věnující se tématům jako jsou feminismus, internacionalismus, kritická sociologie práce, ale také například svazky věnované hnutí antifa či polyamorii. Hoffroggeho kniha zde vyšla poprvé v roce 2011. Autorovo zdůvodnění, proč knihu vydává znova po šesti letech, nám řekne mnoho o celkovém naladění knihy: obecně mívá na politicky aktivní jedince (ať už ve stranách, odborech nebo aktivistických kolektivech). Hoffrogge chce podle svých slov oživováním politické paměti zdola „mobilizovat současný odpor“. K publikování druhého vydání se rozhodl z důvodu „narůstající hospodářské krize, která probouzí nové pochybnosti o kapitalismu“ a také nahrává současným úspěchům „nového populismu“ (s. 7).

Autor tedy hned v úvodu knihy čtenářům otevřeně říká, že se jedná o historiografii vyprodukovanou levicově smýšlejícím historikem. Ihned v úvodu také předesílá, že se bude věnovat pouze socialistické větvi dělnického hnutí a jiné, například křesťanskosociální nebo liberální proudy, nechá mimo sledované pole. Apriorní politické stanovisko autora může pro českého čtenáře, pro kterého je angažovaná historiografie spojená především s rigidní doktrínou prosovětského marx-leninismu, působit přinejmenším rušivě, na druhé straně musíme říct, že k tradici západoněmecké a obecně západoevropské sociální historiografie patří zaujímání politického stanoviska, a to i v samotném bádání. Například klasikové bielefeldských sociálních dějin Jürgen Kocka a Hans-Ulrich Wehler byli vždy otevření podporovatelé SPD.

Hoffroggeho kniha přesto nechce být (a ani není) pouze angažovaným přehledem dějin německého a rakouského dělnického hnutí do roku 1914. Autor vidí svůj příspěvek k poznání oboru ve spojování různých příběhů emancipace. Ač, jak Hoffrogge argumentuje, byly pro socialistické dělnické hnutí vždy centrální otázky sociální a třídního boje, nebyly to jediné problémy, se kterými se hnutí vypořádávalo: Sociální demokracie (i přes zpočátku antisemitské výpady jednotlivých členů) již v 19. století bojovala proti antisemitismu, nacionálnímu šovinismu a v Německé říši byla první politickou stranou, která se zasazovala

---

1 Helga GREBING, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Von der Revolution 1848 bis ins 21. Jahrhundert*, Berlin 2007.

o dekriminalizaci homosexuality či emancipaci žen. Hoffroggeův cíl je tak vyprávět společný narativ „různých sociálních bojů o emancipaci“ (s. 12).

Hoffrogge je především historik 20. století, jeho kniha tak působí poněkud nevyváženým dojmem. V prvních kapitolách do období revoluce 1848 řeší především tradiční problematiky: rozpad feudálně-cechovního systému, vznik námezdně pracovního vztahu a myšlenkové proudy inspirující socialismus industriálního věku. Tento příběh je doplněn biogramy pionýrů raného dělnického hnutí v Německu jako byli Wilhelm Weitling, Stephan Born, Ferdinand Lassalle a samozřejmě Karel Marx s Friedrichem Engelsem. Výklad ale zůstává na povrchu, čtenář se kromě výčtu raných dělnických organizací moc nedozví. Autorovy nesnáze při hledání narativu, se vyjevují při líčení událostí roku 1848, kde se Hoffrogge zabývá více vedoucími osobnostmi revoluce než samotnými dělnickými akcemi a analýzou jejich požadavků.

Od šedesátých let 19. století se výklad začíná více vybrušovat. Hoffrogge si všímá sociální základny dělnického hnutí, která se v tomto období přenesla z proletarizovaných řemeslníků na odborné dělníky (*Facharbeiter*) a uvádí na pravou míru některé často opakované omyly. Jako nejzásadnější v této části se mi jeví v různých přehledech dějin dělnického hnutí málo vídané Hoffroggeho precizní vysvětlení rozdílu mezi Lassallovým ADAV (*Allgemeiner deutscher Arbeiterverein*, založen 1863) a Bebelovou a Liebknechtovou SDAP (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei*), která byla ustanovena v durynském Eisenachu roku 1869. Obě předchůdkyně SPD (založena 1890) sice byly sloučeny na sjezdu v Gotě roku 1875, předchozí období však bylo charakteristické vzájemnými spory.

Bývá poukazováno na to, že třetí plochy byly způsobovány postojem k marxismu, resp. v této době spíše Marxovým tezí, a různou mírou „revolučnosti“ obou organizací: lassallovci měli být „reformisté“ a eisenášští „revolucionáři“. Počátky tohoto narativu jsou vysledovatelné již u německých leninistů přelomu 19. a 20. století. Petrifikovány pak byly ve východoněmecké historiografii. Západoněmecká tradice bádání, na kterou navazuje Hoffrogge, naopak upozorňuje, že mnohem více šlo o různé postoje k formování jednotného německého státu. Jihoněmecké státy byly obecně svobodnější a ostře se vyhraňovaly proti maloněmecké verzi spojení Německa pod patronátem Pruska a Hohenzollerů. Eisenášská strana měla více přívrženců mezi dělnickými spolky, které byly zpravidla strukturovány demokratičtěji na federalistickém základě a ne hierarchicky jako například ADAV. Hoffrogge správně poukazuje na to, že se na konci šedesátých let ještě nedá argumentovat konflikty způsobenými ideologickým štěpením, v této době se o něčem takovém v případě dělnictva ještě nedá hovořit (s. 67–71).

Od devadesátých let 19. století si je autor ve výkladu jistý: čtenáři už nepředkládá pouze základní mezníky německého dělnického hnutí, ale analyzuje různé problémy, které řešilo dělnické hnutí od znovunabytí legálního statusu po dvanácti letech zákazu činnosti. Kapitola věnovaná období 1890–1914 je také nejdélsí. Kromě základních problematik, jako je dualita strany a odborového hnutí, přijetí marxismu sociální demokracií, internacionalismus, odmítnutí antisemitismu či sporu o revizionismus, autor velmi zdařile analyzuje diskurz o ženě v socialistickém hnutí a postoje k homosexualitě. August Bebel, předseda SPD v 90. letech a živoucí legenda socialistického hnutí byl například mezi

prvními čtyřmi signatáři petice směřované k říšskému sněmu roku 1897, jež požadovala dekriminalizaci homosexuality (s. 115).

Zásadním oddílem, kde Hoffrogge předkládá vlastní koncepci dějin dělnického hnutí a socialismu, je kapitola „Anspruch und Wirklichkeit einer Bewegung“. Podle Hoffroggeho byly socialismus a dělnické hnutí původně oddělené fenomény, které nabyly životnosti a trvanlivosti teprve svým spojením. Dělnické hnutí by bez socialismu zůstalo omezeno na lokální konflikty či stavovské identity a socialismus by bez patřičné sociální základny zůstal pouhou intelektuální hrou. Tento velký příběh Hoffrogge opět aktualizuje jako inspiraci pro dnešní boj „proti disciplinaci prací“.

Dávalo by smysl, kdyby zde kniha končila, tento pomyslný závěr nepostrádal pointu i jistou míru uměleckého a politického patosu. Autor (či snad nakladatel?) se však v novém vydání (1. vydání 2011) rovněž rozhodl připojit kapitolu o rakouském, resp. předlitavském dělnickém hnutí do roku 1914. To bylo dle mého názoru chybou. Kapitola působí jako pouhý přílepek. Hoffrogge se o komparaci obou jazykově německých dělnických hnutí ani příliš nesnaží. Vystačí si s občasnými telegrafickými poznámkami jako např., že se Německo po roce 1871 stalo národním státem, zatímco Habsburská monarchie zůstala až do svého konce impériem nebo že pro rakouské dělnictvo pozdní doby industrializace zůstalo německé dělnictvo předobrazem a vzorem (s. 200). Skutečnost, že tato kapitola v knize nemá co dělat, dokládá i autorova základní neznalost daného prostoru: za současné nástupce historických zemí Čech a Moravy označil Slovenskou a Českou republiku (s. 200).²

Kniha působí nevyváženým dojmem, ale občas v ní lze najít velmi silné momenty a badatelské perspektivy, které vzrůstající se české historiografické bádání o dějinách sociálních hnutí zatím postrádá.

Jakub Raška

Marek ŠMÍD

Vatikán a italský fašismus 1922–1945

Praha, Triton 2018, 208 s., ISBN 978-80-7553-523-8.

Kniha Marka Šmída o vztahu Svatého stolce a italského fašismu je první částí plánované trilogie na téma komplikovaného poměru Vatikánu a tří totalitních režimů. Autor se církevními dějinám, speciálně dějinám Vatikánu a papežství, věnuje dlouhodobě, odbornou obec i veřejnost zaujala jeho kniha o papežských nunciích v Československu,¹ dobrý ohlas měla i jeho práce o zahraničně-politických strategiích Sv. stolce v době první světové války.²

2 „Die folgende Darstellung beschäftigt sich daher mit der nordwestlichen Reichshälfte diesseits des Flusses Leitha – dem ‚cisleithanischen‘ Österreich einschließlich Böhmen und Mähren, heute Tschechien und Slowakei.“

1 Marek ŠMÍD, *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*, Brno 2015.

2 TÝŽ, *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno 2015.

Zná nejen obsáhlou literaturu, ale i prostředí vatikánských archivů a samotného Vatikánu, což je pro tento typ výzkumu nesporně výhodou. Jak už název práce napovídá, nesoustředil se jen na formální mezistátní vazby, kniha není jen o vztahu Sv. stolce a fašistické Itálie, ale snaží se postihnout i ideové pozadí a dlouhodobé strategie obou aktérů, které jsou právě pro interpretaci vzájemných vztahů klíčové.

Marek Šmíd přistupuje k svému tématu na základě kombinace stávající literatury, se kterou se kriticky vypořádává, a vlastního archivního výzkumu. Autor v úvodu deklaruje, že mu jde o polemiku s kritikou pasivní politiky Vatikánu vůči italskému fašismu, ale že v rámci hledání optimálního středu hodlá polemizovat i s apologeticky laděným okruhem autorů, obhajujících podstatné prvky vatikánské politiky. Díky otevření vatikánských archivů a řadě nových pramených edic jsou materiály pro dané období už z velké části k dispozici.

Práce je logicky členěna na tři části. V první Šmíd provádí bilanci současného stavu poznání, vysvětluje strukturu a postup práce. Dvě kapitoly věnuje vysvětlení situace papežství na prahu 20. století a formování italského fašismu. Poté autor postupuje chronologicky, takže v druhé části pokrývá pontifikát papeže Pia XI., který se kryje s dobou fašistické vlády v Itálii do začátku druhé světové války. Třetí část knihy sleduje válečné období, které je spojeno s novým papežem Piem XII. Ten ale byl před tím už 9 let kardinálem státním sekretářem, takže nešlo o výraznou personální diskontinuitu. V dějinách katolické církve a především církevní politiky hrají vzhledem k formální i neformální pozici papežů výměny na této pozici zásadní roli. Konečně čtvrtá část knihy shrnuje výsledky zkoumání do hutných syntetických výpořádí.

K první části zdařilého popisu stavu papežství a církve na prahu 20. století lze učinit některé připomínky: např. církev neměla paradoxně zásadní problém s využitím techniky, takže se těžko mohla jevit jako „překážka nástupu moderní techniky“. Možnosti inovací jako rozhlas či vlak církevní představitelé objevili a využívali rychle. Stejně tak byli duchovní často první, kdo ve městě nebo ve vesnici měli na faře telefon, auto či motorku, o vysavači či holicím strojků nemluvě. Problém měla církev s duchem a myšlenkovým světem moderny, nikoliv s jejími technickými výtvarky.

Z charakteristiky italského fašismu je zjevné, v čem mohla být tato ideologie atraktivní pro vatikánské elity: především jí imponovala radikální kritika liberalismu a snaha o vytvoření režimu, který by odstranil antiklerikálně laděný politický systém sjednocené Itálie. Snaha najít východisko z chaosu doby po první světové válce se odráží už v tom, že po fašistickém převzetí moci papež Pius XI. vybídl italské biskupy ke zklidnění situace. Práce dobře ukazuje různé frakce v rámci Vatikánu: papež zůstal vůči novému režimu spíše ve střehu, zatímco vlivným kuriálním kardinálům se Mussolini jevil jako vhodná osobnost k překonání politické krize. Jako reakce na smířlivá gesta ze strany fašistů pak Vatikán odvolal proslulé *Non expedit*, kterým hned po sjednocení Itálie Pius IX. zapověděl katolíkům podílet se na budování nového státu. Šmíd zdařile zrekonstruoval obratnou Mussoliniho hru: střídání nátlaku a útoků, inscenaci, že jen on osobně musí chránit církev před hněvem lidu a fašistů, resp. okázalých gest přízně (křest Mussoliniho manželky a dětí) a podpory, při stálém zdůrazňování společného nepřítele v podobě socialismu a komunismu.

Portrét Mussoliniho možná mohl autor v knize umístit už dříve. Napsal ho živě a výstižně. Postrádám jen zmínku o jeho literárním zpracování Husova příběhu, o kterém navíc existuje česká monografie.³ Dobře zpracované jsou pasáže o uzavření lateránských dohod, které po skoro šedesáti letech vyřešily tzv. římskou otázku: Vatikán za velké finanční kompenzace a další ústupky akceptoval zánik církevního státu a Itálie souhlasila se vznikem městského státu Vatikán, ovšem rozlohou ve velmi minimalistickém provedení. Dojem z knihy kazí drobné redakční lupy, např. dvojí prakticky identické vyjádření statusu katolického náboženství v nové konstelaci v rozmezí 5 řádek na s. 62. Najdeme i některé formulační neobratnosti, např. na s. 66, kde mluví o tom, že nový státní sekretář Pacelli byl nejen vzezřením ale i „charakterem a intelektem“ „opakem“ svého předchůdce, aniž by autor vysvětlil, co tím míní. Rovněž se jeví zbytečné překládání názvů encyklik do češtiny, kde zvláště u latinsky psaných, ale nejen u nich, je zavedený úzus citovat latinský název.

Už dva roky po uzavření lateránských dohod vydal Sv. stolec encykliku *Non abbiamo bisogno* s kritikou řady prvků fašistického režimu, na první místě „pohanského klanění zbožštěnému státu“. Rozkol ovšem nebyl zásadní, ani definitivní, hned o rok později se papež s Mussolinim osobně setkal a vyznamenal ho. Zvláště po nástupu nacismu v Německu byla ve hře snaha neprovokovat Mussoliniho a nechat fašistický režim pro případnou koalici, která by Německo donutila respektovat poválečné uspořádání. Klíčové postavy vatikánské kurie proto zabránily ostřejší papežově reakci například na napadení křesťanské Etiopie italskou armádou v roce 1935. Kvalitně a vyváženě je zpracována i kapitola o sporu ohledně antijudaismu, antisemitismu a rasové otázky, kde nakonec nedošlo k vydání Piem XI. plánované a vlastně už finálně připravené encykliky, která měla veřejně a jednoznačně vymezit postoj katolické církve a otevřeně odsoudit všechny projevy rasismu a antisemitismu.

Třetí část knihy pokrývá vztahy mezi Vatikánem a fašistickou Itálií během druhé světové války. Dlouho dominovala snaha církve udržet Itálii mimo přímé zapojení do války na straně Německa. I proto nový papež Pius XII. jen velmi opatrně komentoval italská válečná dobrodružství při obsazení Albánie a spíše obecně vybízel k uchování míru. Po vstupu Itálie do války se vztahy Vatikánu s fašisty výrazně zhoršily. Vatikán byl těsně sledován, v mnoha aspektech života byl provoz vatikánskému státu (dodávky vody, elektřiny a plynu) závislý na blahovůli italského státu. V dané situaci se politika Vatikánu soustředila na zmírňování válečných útrap, pomoc uprchlíkům, obětem spojeneckého bombardování a humanitární péči nejen o italské vojáky v zajateckých táborech. Ti mohli využívat různé sítě k informování příbuzných o osudech rodinných příslušníků. Odpovídajícím způsobem, kriticky a poučeně jsou v samostatné kapitole zpracovány rovněž různé formy pomoci židovské populaci Itálie po obsazení německou armádou.

V závěru autor konstatuje, že zatímco diplomatické aktivity Sv. stolce byly neúspěšné, jeho humanitární nasazení dosáhlo velkých úspěchů. Oficiální postoje představitelů Vatikánu nesly prvky tradičního antijudaismu, ale po mém soudu nikoliv moderního

---

3 Pavel HELÁN, *Duce a kacíř. Literární mládí Benita Mussoliniho a jeho kniha Jan Hus, muž pravdy*, Praha 2006.

rasového antisemitismu, jak uvádí autor. To je ale jistě věc debaty. Jen tuším, co autor myslí tím, že dvě teologické encykliky (*Mystici Corporis* a *Divino Afflante Spiritu*) vydané v roce 1943 „míří na těžká provinění nacismu a komunismu vůči křesťanství“. Nejspíše dluží čtenáři jasnější vysvětlení. Přes několik výhrad lze ocenit, že Šmídova kniha je první ucelená práce na dané téma v češtině navíc z pera českého historika, který zohledňuje kontext české historiografie. Často podceňovaným, ale důležitým prvkem práce jsou dobře promyšlené a kvalitní obrazové přílohy. Jako přílohu obsahuje kniha české znění Lateránských dohod. Odborná i širší čtenářská obec se právem může těšit na další dvě pokračování.

Tomáš Petráček

Jan MAŘICA

Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení

Brno, Masarykova univerzita 2018, 267 s., ISBN 978-80-210-9092-7.

Politicko-stranický systém meziválečné Československé republiky se vyznačoval velkou roztržičností na nejrůznější ideově-sociální proudy: od radikální (komunistické) levice, přes širokou škálu levicových, liberálních a pravicových demokratických stran až po radikální (fašistickou) pravici. V tomto politickém spektru zaujímala místo také Československá národní demokracie. Vznikla na sklonku první světové války jako koncentrovaná národní opozice proti Rakousko-Uhersku s cílem dosáhnout samostatného československého státu. Tento záměr se jí za široké společenské podpory a ve spolupráci se socialistickými (sociální demokraté a národní socialisté) a občanskými stranami (agrárníci a částečně lidovci) podařilo dosáhnout. Vstupovala proto do mladé republiky se silnými pozicemi ve vládě a revolučním parlamentu.

Autor se na základě archivních pramenů, edic dokumentů, dobového tisku a základní literatury snaží o objektivní zobrazení dějin strany, jejich vnitřních organizačních mechanismů a působení v politickém systému Československa. Stranický archiv se jako primární pramen nedochoval, autor proto tento „nedostatek“ vyvažuje podrobným studiem v osobních archívech a pozůstalostech významných představitelů strany. Je třeba říci, že tohoto úkolu se zhostil úspěšně: získané poznatky umožňují podrobněji nahlédnout právě do „vnitřního života“ a organizačních mechanismů strany i do osobních vztahů, v politice tak důležitých.

Autor celkem logicky správně rozděluje samotný vývoj strany do několika etap. Především se jednalo o zakotvení strany do politického a společenského prostředí státu v letech 1918–1925. Strana se zpočátku profilovala jako strana elit, bezprostředně spojených nebo přímo reprezentujících průmyslové, podnikatelské a finanční struktury mladého státu. Česká veřejnost však ve vzniku republiky spatřovala splnění „hlavního úkolu“ strany a začala se poohlížet po jiných reprezentantech, kteří více reflektují jejich problémy. Předseda vlády, Karel Kramář, odjel ve snaze vstoupit do „světové politiky“ na mírovou konferenci do Paříže. Tam se však ostře střetl s tvrdou realitou, že nebyl brán jako rovnocenný partner pro vyjednávání, čehož naopak dosáhl pracovitý a pragmatický Edvard Beneš, podporovaný prezidentem T. G. Masarykem.

Po opadnutí krátkodobého nadšení ze získání státní samostatnosti, začaly v poválečné situaci převažovat sociální problémy každodenního života. Jejich řešení politicky obratněji navrhovali socialisté – znárodnění, a agráři – pozemková reforma. Potřebné a nakonec z dlouhodobého hlediska úspěšné reformy ministra financí Aloise Rašína svou tvrdostí poštvaly velkou část obyvatelstva, zejména středních a nižších sociálních vrstev, proti národní demokracii jako reprezentantovi „velkého kapitálu“. Všenárodní proklamace strany vyznívaly do prázdna. Projevilo se to tvrdou porážkou v obecních volbách 1919 a parlamentních volbách 1920. Vládu převzali socialisté a agráři ve spolupráci s pragmatickými lidovci. Národní demokracie skočila v opozici. Jako zásadní problém se projevila skutečnost, že voličkou základnu měla strana především v Čechách, zatímco v dalších oblastech státu nebyly volební výsledky nijak oslnivé. V zahraniční politice národní demokracie sice v duchu svého předáka a symbolu Karla Kramáře odmítala případné uznání nebo dohodu se sovětským Ruskem, později Sovětským svazem, i když na druhé straně se celkem oprávněně obávala případné dohody „bolševiků“ s ponížným Německem.

V letech 1926–1929 se národní demokracie vyhranila v klasickou pravicovou národní stranu. Jejím ústřední ideou byl nacionalismus na demokratickém základě. Stala se hlavním demokratickým protivníkem liberálně demokratického a sociálně reformního uskupení „Hrad“ v čele s prezidentem Tomášem G. Masarykem, které národní demokraté považovali za levicové. Současně se ostře vyhraňovala proti komunistickému hnutí i nacionalistickým, v podstatě protičeskoslovenským, hnutím Němců a Maďarů. Novým fenoménem na politické scéně se stal fašismus, zejména po převratu v Itálii roku 1922. Národní demokracie zpočátku částečně tolerovala fašistické skupiny ve svých řadách, protože vykonávaly „špinavou práci“ v „pouliční politice“. Do ní patřilo rozbíjení schůzí politických protivníků a nejrůznější výtržnosti s politickým vyzněním, zejména v předvolebním období, které měly přitáhnout radikálně pravicové voliče. Oficiální vedení strany se však vždy od nich mohlo distancovat.

Nakonec fašistické skupiny, zejména po Gajdově aféře v roce 1926, stranu opustily a zakládaly vlastní organizace. Do určité míry se tím strana očistila od žvlů, které mohly výrazně narušit její demokratický charakter. Mocenské ambice strany však stále přesahovaly voličskou a společenskou podporu strany, jak průběžně dokazovaly neuspokojivé volební výsledky. V otázkách zahraniční politiky státu, reprezentované E. Benešem, se strana vyhranila jako zásadní oponent Hradu.

Dosavadní politický kurz strany s odmítáním radikalismu a krajně pravicových hledisek, se projevil jako koaličně neefektivní. Národní demokracie se proto začala v letech 1930–1935 přiklánět více napravo politického spektra. Tento proces je spojen s rázným nástupem významného národohospodáře Františka Xavera Hodáče do vedení strany, jako místopředsedy a poslance, který nemilosrdně odstraňoval své protivníky. Jeho pozici upevňovaly také osobní kontakty s významnými podnikateli a bankéři první republiky. K. Kramář plnil spíše úlohu tradičního symbolu strany pro veřejnost. Stranou začaly proto zmítat vnitřní spory, motivované nejen politicky, ale také osobními nevraživostmi. O svůj vliv se přitom hlásila také nastupující „mladá generace“ straníků.

Složitost celé situace prohloubil nástup hospodářské krize a spory o její řešení. Tradiční vládnoucí strany v čele významným národohospodářem a finančníkem Karlem Englišem prosazovaly devalvací měny, proti tomu se stavěla Živnostenská banka, propojená s vedením národní demokracie. Současně vyhrocené sociální problémy umožnily rozmach komunistického a fašistického hnutí a zejména německého nacionalismu v čele se sudetoněmeckou stranou. Vedení národní demokracie se pokusilo čelit vnitřním i vnějším problémům snahou o koncentraci české pravice pro nadcházející volby ustavením Národního sjednocení jako pragmatického volebního společenství pravicově demokratické Národní demokracie, fašizující Národní fronty a populisticko-demagogické Stříbrného Národní ligy.

Parlamentní volby v květnu 1935 přinesly ovšem velké zklamání, když zmíněné seskupení dostalo pouze několik desetin přes 5 %. Příčiny byly jasné: volební základna Národní demokracie, jako nesilnějšího člena Národního sjednocení, byla stále převážně v Čechách, zatímco slovenské nacionalistické voliče získali Hlinkovci, výsledky na Moravě byly slabé, situace byla jen o něco lepší na Podkarpatské Rusi. Celostátně však Národní sjednocení zcela propadlo. Kramář se stáhl do ústraní a Hodáč sám musel z volební porážky vyvodit osobní odpovědnost, když se odmítl stát poslancem. Potvrdila se prorocká slova, že takovým postupem, tedy spoluprací s fašisty a populisty, si strana odradí vzdělané a střední vrstvy, zatímco zradikalizované dělníky nezíská, protože se přiklání ke komunistům nebo fašistům.

Národní sjednocení se po volebním debaklu nacházelo ve složité situaci. Jeho postavení výmluvně ilustruje skutečnost, že po vytvoření „koncentrační“ vlády zůstalo v letech 1935–1937 v opozici vedle komunistické a sudetoněmecké strany. Ztratilo také finanční podporu Živnostenské banky a jako stále „národní“ strana se muselo vyrovnávat s výrazným nástupem sudetoněmeckého, revizionistického a iredentistického hnutí. Protivníkem nadále zůstávali komunisté. Národnímu sjednocení se nepodařilo výrazněji zviditelnit ani při prezidentských volbách v prosinci 1935, které po složitém a takticky vedeném vyjednávání přesvědčivě vyhrál E. Beneš jako kandidát Hradu.

V národní demokracii se potom rozhořel ostrý vnitropolitický zápas o další směřování. Vyhranila se dvě hlavní křídla: první „tradicionalistické“ (František Xaver Hodáč a František Ježek) usilovalo o návrat k demokratickým kořenům, druhé „ligistické“ chtělo pokračovat v pojetí Národního sjednocení s výraznějším prosazením se Jiřího Stříbrného do jeho čela. Obě křídla přitom usilovala o podporu stárnoucího K. Kramáře. Současně vystoupila do popředí také generace mladších politiků, kteří se chtěli výrazněji podílet na vedení strany, v jejich čele byl Ladislav Rašín. Nakonec v červnu 1937 zvítězilo „tradicionalistické“ křídlo. Nový program se hlásil k národním, vlasteneckým a demokratickým hodnotám s cílem bránit hranice a samostatnost ohroženého Československa. V březnu 1938 se Národní sjednocení stalo v osobě ministra F. Ježka členem vládní koalice, která se musela zabývat bezprostředním ohrožením národní nezávislosti a státní samostatnosti.

Při celkovém hodnocení publikace je možné konstatovat, že autor se dobře vyrovnal se složitou problematikou dějin Národní demokracie a Národního sjednocení. Především využitím pramenů z jiných zdrojů dokázal vyvážit již zmíněnou absenci stranického archivu. Podal vyvážený výklad mezi vnitřním vývojem strany a širšími politickými a společenskými poměry meziválečného Československa. Kniha je samozřejmě vybavena

poznámkovým aparátem, seznamem pramenů a literatury, fotografickými přílohami a jmenným rejstříkem. Představuje další přínos k poznání vývoje politického stranictví i celkových dějin první Československé republiky.

Petr Prokš

Jana VOBECKÁ

Demographic Avant-Garde. Jews in Bohemia between the Enlightenment and the Shoah

(Anglický překlad Robin Cassling.)

Budapest – New York, Central European University (CEU) Press 2013, 225 s.,

ISBN 978-615-5225-33-8.

Publikace Jany Vobecké o populačním vývoji a demografických procesech, jež proběhly v rámci židovské minority v Čechách v době od osvícenství až do nástupu nacismu v sousedním Německu, které vyústilo nakonec v šoa, je výsledkem několikaletého systematického výzkumu autorky, s jehož prvními výsledky měli čtenáři možnost se seznámit poprvé již v roce 2007.¹

Chronologický rámec publikace je tak vymezen nástupem Josefa II. na habsburský trůn v roce 1780 až počátkem třicátých let 20. století. Zahrnuje období sto padesáti let, charakterizovaných zásadními změnami, jež bezprostředně ovlivnily život židovského obyvatelstva v Českých zemích. Na jeho počátku stálo pozvolné pragmatické uvolňování restriktivních opatření, namířených vůči židovské populaci, Josefem II. Šlo nejen o zvýšení stávajícího počtu familiantských míst, ale i o postupné rozšíření spektra možností v podnikatelských aktivitách židů v oblasti provozování řemesel a živností, včetně provozování širokého spektra obchodních aktivit. Zásadním krokem panovníka bylo otevření přístupu ke vzdělání, včetně univerzitního. Na konci sledovaného období pak stojí vzrůstající antisemitismus, nástup nacismu, tedy ideologie, jejíž podstatnou součástí byla patologická nenávisť vůči židům.

Nebyly to však pouze změny v oblasti společensko-politické, ekonomické či kulturní, které charakterizují sledované období. Výrazně se proměnila i pramenná základna: přibýly především písemné výstupy, na jejichž základě lze sledovat strukturu obyvatelstva a její proměny, ať jde o sčítací operáty, zpracované na základě státem organizovaného sčítání obyvatelstva (včetně předchůdců těchto sčítání – soupisů obyvatelstva) či povinné vedení matrik židovského obyvatelstva od roku 1784. Díky těmto pramenům lze sledovat demografické procesy na mnohem exaktnější úrovni. A jsou to primárně výstupy z jednotlivých sčítání obyvatelstva, s nimiž i autorka pracovala a na jejichž základě sledovala

---

1 Jana VOBECKÁ, *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a v první třetině 20. století: společenské a hospodářské souvislosti*, Praha, 2007. Výzkum probíhal za podpory Hlávkovy nadace, práce pak byla vydána v rámci ediční řady Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.

židovskou populaci, analyzovala její strukturu, proměny počtu a další demografické ukazatele na pozadí výše zmíněných změn.

Leitmotivem knihy jsou otázky, proč to byli právě židé v Čechách, kdo představoval demografickou avantgardu, jaké byly příčiny nového charakteru populačního vývoje právě židovského obyvatelstva, který se začal, jak uvádí autorka, projevovat v rámci většinové populace běžněji až s třicetiletým zpožděním.

Úvodem publikace seznamuje J. Vobecká čtenáře v základním přehledu obecně s jednotlivými fázemi demografického vývoje, s hlavními teoriemi a výklady týkajícími se zásadních populačních změn, provázejících vývoj společnosti: charakteristický byl pokles porodnosti a úmrtnosti, snížení novorozenecké a kojenecké úmrtnosti a zvýšení naděje na dožití. Následující kapitoly jsou pak již věnovány analýze a interpretaci pramenů, vztahujících se k vlastní židovské populaci. Jim předchází nezbytné zasazení do širšího historického kontextu, stručný přehled hlavních mezníků v dějinách českých židů a základní vymezení právního rámce jejich postavení.

Pokud jde o hlavní zdroje dat pro sledování populačního vývoje, vycházela autorka jednak z již zmíněného sčítání obyvatelstva, charakterizujícího tuto skupinu populace z hlediska jeho počtu, struktury a rozmístění, jednak z pramenů týkajících se přirozené měny obyvatelstva (porodnost, sňatečnost, rozvodovost, úmrtnost a migrace). Autorka tedy pracovala především s primárními agregovanými daty, nikoli bezprostředně s písemnými archivními prameny (soutisky obyvatelstva, matriky apod.). V důsledku toho narážíme, zvláště pokud jde o údaje, získané z publikovaných soupisů židovského obyvatelstva (z let 1723/1724–1811), ale i ze soupisů veškerého obyvatelstva (viz níže) na mantinely, nespočívající v jejich nízké či omezené důvěryhodnosti, ale v nekomplexnosti uváděných údajů. To poněkud relativizuje autorčiny závěry pro období zhruba do poloviny 19. století.

V soupisech židovských familiantů či jednotlivých židovských rodin je totiž uváděno pouze přítomné obyvatelstvo, pokud jde o děti, nejsou přirozeně evidována dítká zemřelá či nepřítomná (zcela stranou pozornosti – a to i u dalších pramenů – zůstaly děti mrtvě narozené), důsledně nejsou ale uváděny ani děti přítomné. V nejstarších soupisech z dvacátých let 17. století, ani v soupise z roku 1783 totiž mnohdy není uvedeno více než obecná informace, že familiant má děti, ale bez specifikování jejich počtu. Případně jsou exaktněji rozepsány pouze informace týkající se synů, nikoli však o dcerách, kde zpravidla absentuje informace o jejich počtu. Nejmladší soutisky let 1799 a 1811 obsahují pouze jména familiantů, nikoli již dalších členů rodin. Jediným komplexně zpracovaným soupisem (stranou zůstávají konskripce pražských židů), obsahujícím záznamy, týkající se celých rodin a nadto dochovaným pro všechny kraje, je tak soupis venkovských židovských rodin z roku 1793 (i ten však má své mantinely, neboť uvádí pouze informace týkající se přítomného obyvatelstva).

Kromě uvedených konskripcí speciálně židovského obyvatelstva pracovala autorka s údaji, získanými ze soupisů veškerého obyvatelstva (od roku 1754), jejichž vyhotovením byly pověřeny vrchnostenské úřady. Tyto soutisky obsahovaly v samostatné tabulce i informace týkající se obyvatelstva židovského. Zároveň byly uvedené soutisky publikovány tiskem ve statistických přehledech habsburské monarchie (1770 až 1776, 1828, 1831,

1834... 1851). Pro tyto konskripce platí totéž, co bylo zmíněno výše, a sice výhrada týkající se jejich nekomplexnosti. Nejpodstatnější je v této souvislosti absence informací, týkajících se nejmenších dětí – sčítány byly totiž děti až od dožitého jednoho roku věku.

Změna z hlediska výpovědní hodnoty pramenů nastala v roce 1857, kdy proběhlo první moderní sčítání obyvatelstva k jednomu dni, jak známe ze současnosti. Autorka si všímá, jakým způsobem bylo v těchto sčítacích operátech evidováno židovské obyvatelstvo, resp. jaká data, k němu se vztahující, jsou tu uváděna. Z hlediska definice osob židovského původu autorka vychází z v operátu uvedené náboženské příslušnosti, zaznamenané ve zdrojových podkladech.

J. Vobecká na základě získaných vstupních dat zpracovala neobyčejně detailní analýzu, týkající se židovského obyvatelstva v Čechách ve vymezeném období. Doprovodila ji ilustrativními grafy a tabulkami, a to nejen v komparaci s celkovou populací, ale pro dobu po vzniku Československa i ve srovnání s jednotlivými územními částmi republiky.

Vobecká sice, jak sama uvádí, pracovala zvláště pro starší období (ca do poloviny 19. století) s neúplnými daty, nicméně rekonstruovala časové řady a počítala demografické ukazatele bez ohledu na tento limitující faktor. Z hlediska metodologického se i přesto jedná o příkladný způsob zpracování dat pro demografickou analýzu. Vzhledem k již uvedeným omezením ale přirozeně vyvstane otázka, zda židovské obyvatelstvo v Čechách představovalo v titulu práce uvedenou avantgardu skutečně již na počátku sledovaného období či zda se jí stalo až v souvislosti s emancipačním procesem, tj. otevřením bran ghatt v polovině 19. století.

Detailní studium archivních pramenů, matričních záznamů a především rekonstrukce rodin by nepochybně mohla přinést nejedno zajímavé zjištění a potvrzení či určitou revizi publikovaných závěrů. Odlišná situace nastala po roce 1848, kdy došlo ke zrušení restriktivních opatření, vystoupení z ghatt vedlo k nebývalému rozšíření možností seberealizace i realizace židovského obyvatelstva ve společenském, hospodářském i kulturním životě. To vše pak nepochybně mělo vliv na další populační vývoj a následné demografické změny židovského obyvatelstva, jež v Čechách tendovalo k asimilaci, sekularizaci, pokud jde střední či vyšší střední třídu. A to bylo i hlavním důvodem, který stál za demografickými změnami v židovské populaci od poloviny 19. století (na základě sledovaných datových zdrojů) v Čechách, ale patrně i na Moravě či v moravské části Slezska, což by mohl potvrdit či vyvrátit demografický výzkum, realizovaný na obdobných základech jako je v předkládané práci, pokud jde o použité demografické postupy a metody.

Ivana Ebelová

Eduard NIŽŇANSKÝ

Politika antisemitismu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945

Banská Bystrica, Múzeum SNP 2016, 496 s., ISBN 978-80-89514-40-3.

O osudu Židů na Slovensku za válečného slovenského státu toho bylo napsáno již poměrně mnoho. Stačí připomenout dnes již klasickou práci Ivana Kamence *Po stopách tragédií*¹ či

---

1 Ivan KAMENEC, *Po stopách tragédie*, Bratislava 1991.

práci Ladislava Lipschera *Židia v Slovenskom štáte*, vydanou nejprve v roce 1980 německy, a později v roce 1992 i slovensky.² Práce Eduarda Nižňanského nicméně rozšiřuje naše znalosti, protože podává první přehledný a poměrně vyčerpávající obraz o antisemitismu na Slovensku a faktorech, které nakonec vedly k vyvezení většiny slovenských Židů do vyhlazovacích táborů. Navíc se ve vztahu k deportacím Židů ze Slovenska podrobně zabývá postojem obou největších slovenských církví (katolické a evangelické) a rozebírá také postoj většinové slovenské společnosti.

Nižňanského práce je rozdělena na vlastní text a edici 81 dokumentů. Dále obsahuje obrazovou přílohu, kde jsou mimo jiné reprodukovány dobové antižidovské plakáty a karikatury. Textová část je rozčleněna do několika kapitol. Autor nejprve zkoumá problém holokaustu v slovenské historiografii, kde velkou pozornost věnuje fenoménu, který označuje jako „slovenský revizionismus“. Na rozdíl od „klasického revizionismu“, který popírá existenci holokaustu, se slovenský revizionismus zaměřuje na pokusy exkulповat slovenskou vládu a především prezidenta Jozefa Tisa. Svádí veškerou zodpovědnost za vyvraždění slovenských židů pouze na nacistické Německo a částečně ještě na malou skupinu tzv. slovenských nacionálních socialistů kolem Vojtecha Tuky. Klasickými autory slovenského revizionismu byli v minulosti především exiloví historici Milan Stanislav Ďurica a František Vnuk, kteří po roce 1989 působili přímo na Slovensku a našli zde i několik epigonů. Nižňanský se kriticky vyrovnává s pracemi revizionistů jednak v úvodní kapitole, a pak ještě polemizuje s jejich názory i přímo na dalších místech textu, především v podkapitole o deportacích židů v roce 1942.

Práce dále podává stručný přehled o Židech na Slovensku před rokem 1938 a ukazuje, jak se tradiční antijudaismus postupně měnil v „moderní“ antisemitismus. Autor dále vysvětluje, jak se antisemitismus stal už v období autonomie Slovenska (6. října 1938 – 14. března 1939) integrální součástí politiky vládnoucí Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSLS). Příprava protižidovských opatření začala už v období autonomie. Po 14. březnu vláda přešla k jejich postupné realizaci, přičemž tempo se od podzimu 1940 stále zrychlovalo. Nižňanský proto rozdělil protižidovská opatření do několika etap.

První etapa byla přípravná a týká se období autonomie. Druhá trvala od vzniku státu do září 1940. Jejím cílem bylo „pouze“ vytlačit Židy z veřejných služeb a omezit jejich vliv a počet v hospodářském životě. Tato protižidovská opatření byla ještě relativně mírná, spočívala ve vyloučení ze státních a veřejných služeb, omezení počtu ve svobodných povoláních, nuceném výkupu půdy a tzv. dobrovolné arizaci (nuceném odprodeji podniků nebo jejich většinové účasti „arijským“ uchazečům). Židé byli na základě vládního nařízení č. 63/1939 Sl. z. v této fázi ještě částečně definováni na náboženském základě. Za Židy nebyly považovány osoby pokřtěné před 30. říjnem 1918. Ve třetí etapě (září 1940 – říjen 1942) se „řešení židovské otázky“ dostalo do rukou radikálů. Etapa začíná přijetím ústavního zákona z 3. září 1940 (č. 210/1940 Sl. z.), kterým vláda získala na rok plné moci k „úplnému vyřazení židů z hospodářského života“ a končí deportacemi ze Slovenska.

---

2 Ladislav LIPSCHER, *Die Juden im Slowakischen Staat 1939 – 1945*, München 1980; TÝŽ, *Židia v slovenskom štáte*, Bratislava 1992.

Během jednoho roku byli Židé zbaveni veškerého majetku i lidských práv a navíc od 9. září 1941, kdy byl schválen tzv. židovský kodex (vládní nařízení č. 198/1941 Sl. z.), začal být vůči nim uplatňován tzv. rasový princip podle německých norimberských zákonů. Nakonec na jaře 1942 po dohodě s Německem začalo jejich vyvážení do vyhlazovacích táborů v okupovaném Polsku.

Mezi 25. březnem, kdy odjel z Popradu první transport, a 20. říjnem, kdy byly transporty zastaveny, bylo takto ze Slovenska vyvezeno více než 58 000 Židů. Potom následovala čtvrtá etapa, kdy se deportace nekonaly; na Slovensku tak zůstávalo v relativním klidu asi 20 000 Židů. Poslední etapa nastala po potlačení Slovenského národního povstání, kdy bylo Slovensko obsazeno německou armádou. Během tohoto období bylo německými bezpečnostními složkami ze Slovenska deportováno dalších asi 11 500 Židů a nadto asi 1500 jich bylo povražděno přímo na Slovensku.

Autor přesvědčivě ukazuje, že holokaust na Slovensku byl především výsledkem politiky vládnoucí ľudácké garnitury, zatímco vliv nacionálně-socialistického Německa byl pouze nepřímý a přinejmenším až druhořadý. Slovenská vláda chtěla „jen“ zbavit Židy majetku, aby jím mohla sociálně upláct slovenské uchazeče a rozšiřovat tak sociální základnu, o níž by se mohla opírat. Jenže jakmile byli Židé zbaveni majetku, stali se sociálním problémem, s nímž si vláda nevěděla rady. Proto ráda a bez nátlaku přijala na podzim 1941 německou nabídku na převzetí slovenských Židů a jejich osídlení „ve východních územích“, za což si říšská vláda účtovala „osídlovací poplatek“ 500 marek za osobu. Proto slovenská vláda nese za osud Židů plnou politickou odpovědnost.

Nižňanský se také podrobně zabývá okolnostmi přijetí ústavního zákona o vystěhování Židů z 15. května 1942 (č. 68/1942 Sl. z.), kterým byly na jedné straně legalizovány deportace, ale současně byl stanoven relativně široký okruh osob, které byly z deportací vyňaty (osoby pokřtěné před 14. březnem 1939, osoby žijící v platném manželství s „nežidem“, příslušníci určitých profesí, kterých byl na Slovensku nedostatek, osoby, kterým rezortní ministr jako nepostradatelným udělil výjimku, osoby, kterým udělil výjimku prezident republiky a jejich rodinní příslušníci).

V této souvislosti se autor zaměřil i na roli prezidenta Jozefa Tisa při deportacích Židů ze Slovenska v roce 1942. Tisovi apologeti totiž vytvořili mýtus o tom, že Tiso zachránil velký počet židů udělováním tzv. prezidentských výjimek, kterých údajně např. podle Milana S. Ďurici mělo být více než 9000, ba dokonce snad až 15 000 (!).³ Jde o zcela nepravdivé tvrzení, které bylo již dříve opakovaně vyvráceno domácími i zahraničními autory. Tiso deportace v projevu v Holíči 15. srpna 1942 vysloveně schválil a řekl, že protizidovské akce jsou plně v souladu s křesťanskou morálkou.

Pokud pak jde o tzv. prezidentské výjimky: židovský kodex skutečně umožňoval, aby prezident republiky udělil zcela nebo částečně výjimku z ustanovení kodexu a na takovou osobu se pak nepohlíželo jako na Žida. Nižňanský ale ukazuje, že výjimek nebylo uděleno více než tisíc, a to většinou Židům už delší dobu pokřtěným, nebo Židům žijícím

---

3 Viz Milan Stanislav ĎURICA, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*, Slovakia VII, 1957, č. 3–4, s. 21, pozn. č. 77.

s nežidovským manželem či manželkou. Ani na jednu z těchto kategorií se deportace tak jako tak nevztahovaly. Je jasné, že především v případech už delší čas pokřtěných židů byl Tiso jako katolický kněz pod silným tlakem katolických biskupů a Vatikánu. Za vydání výjimky, která chránila celou rodinu, navíc stát vybíral vysoké poplatky. Bylo by ale vhodné dodat, že výjimky z protizidovských opatření nebyly slovenským specifickým, nacházíme je prakticky ve všech protizidovských kodexech té doby a dokonce i v samotném Německu (§ 7 prvního prováděcího nařízení k zákonu o říšském občanství ze 14. listopadu 1935, *Reichsgesetzblatt I*, s. 1146).

Nižňanského práce je velmi seriózní a po věcné stránce k ní není co dodat. Za přínosnou pak považuji edici dokumentů, kde jsou publikovány i četné, u nás doposud neznámé, materiály ze zahraničních archivů německých a rakouských a z archivu Yad Vashem v Jeruzalémě. (V této souvislosti je vhodné dodat, že Nižňanský se již dříve podílel na velké ediční řadě o holocaustu na Slovensku).

Snad jedinou připomínku by si zasloužila kapitola o tzv. slovenské revizionistické historiografii. Na s. 18–19 Nižňanský cituje v podstatě pouze práce Milana S. Ďurici a Františka Vnuka vydané po roce 1989 na Slovensku (výjimkou je Ďuricova práce *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*).⁴ Tyto práce jsou však jen opakováním a rozváděním tezí, které oba historici formulovali už mnohem dříve v exilu. Ty by měly být rozhodně zmíněny v širším měřítku a také by bylo vhodné podat genezi mýtu o vysokém počtu výjimek udělených Tisem. Základem je totiž už výše vzpomínaný kratší Ďuricův článek o Tisovi a židovské otázce z roku 1957,⁵ v němž se autor odvolal na údajné poválečné tvrzení posledního šéfredaktora deníku Slováč, který emigroval do USA, resp. na údajnou výpověď posledního slovenského ministra obrany Štefana Haššíka před Národním soudem. Ďuricův článek vyšel souběžně v roce 1957 také slovensky na pokračování v krajanských novinách *Jednota* a poté byl autorem různě obměňován a doplňován a překládán do dalších jazyků.⁶ Další revizionističtí publicisté údaje od Ďurici nekriticky přejali, čímž postupně vznikla poměrně rozsáhlá literatura.

Nižňanského práce je cenným příspěvkem k historiografii holocaustu.

Jan Rychlík

4 TÝŽ, *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*, Köln 1987.

5 TÝŽ, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*, Slovakia VII, 1957, č. 3–4, s. 1–22 (2. vyd. Padua 1964).

6 TÝŽ, *Dr. Jozef Tiso a problém Židov na Slovensku*, Jednota 1957, Middletown, Pa., LXVI, 1957, No. 3430–3432; LXVII, 1958, No. 3433, 3436 (Poznámka: Odkaz na tyto své práce uvádí sám Ďurica, a to hned na dvou místech: v pozn. 1 článku *Der slowakische Anteil and der Tragödie der europäischen Juden*, který byl publikován v roce 1984 v Mnichově /jde o separát z ročenky Slowakei, roč. 22, kterou vydával ústav Matúše Čarnáka v Mnichově/ a v Ďuricově studii *Slovakia During World War II. The Slovak Republic* ve sborníku Slovakia in the 19th and 20th Centuries, Toronto 1973, s. 182, pozn. 111); TÝŽ, *Het Slovakije van Mgr. Tiso en de nazistische Jodenvervolging (I, II)*, Helmondse Courant, Helmond, 25. – 26. 1. 1962; TÝŽ, *La Republica Eslovaca y la tragedia de la judios europeos*, Buenos Aires 1957; TÝŽ, *Der slowakische Anteil an der Tragödie der europäischen Juden*, München 1984; TÝŽ, *The Slovak Involvement in the Tragedy of European Jews*, Abano Terme 1989; rozšířená verze viz TÝŽ, *Jozef Tiso a Židia*, 2. doplnené vydanie, Bratislava 2008.

Jan HORSKÝ – Miroslav HROCH (eds.)

Sto let. Hodnota svobody nebo cena za nezávislost?

Praha, SLON 2018, 454 s., ISBN 978-80-7419-273-9.

K oslavám loňského výročí sta let od vzniku Československa nabídla akademická obec veřejnosti stovky článků a publikací. Vedle faktografických prací, zaměřených především na popis geneze Československa či jeho dílčích aspektů a hlavních politických protagonistů se objevovaly i texty, snažící se zachytit vnitřní a vnější příčiny a důsledky vzniku tohoto státu. Jednou z kolektivních prací, jež se pokouší o celistvější pohled na onen fenomén s jeho přesahy do dnešní doby, je i recenzovaný sborník.

Autoři stáli před otázkou, jak již tolikrát reflektované téma nově uchopit. Rozhodli se vymezit vůči dvěma tendencím, jež se hojně objevují v textech, zabývajících se novodobou českou potažmo československou identitou. Odmítli „národní flagelantství“, dnes oblíbenou kratochvíli laické veřejnosti, která se však většine historiků přičítá, zároveň však nechťeli ani jednostranně glorifikovat období první republiky.

V hledání odpovědi na stanovené téma, totiž fenomén národní svobody, její hodnoty (smyslu) a reality, považovali autoři za nosné objevovat nové paralely vnitřních a vnějších souvislostí spojených s těmito úkazy a procesy. Děje se tak v šířeji stanoveném časoprostoru, jež přispěvatelé neomezují na české země, ale spíše na střední Evropu či Evropu jako celek. Podobně formálně vymezují sledované období na sto let před a po hraničním roku 1918. Vhodným nástrojem pro práci byla autorům především analýza a synchronní i diachronní porovnávání geneze událostí s jejich konsekvencemi, a to s vědomým odstupem od nabízejících se představ analogických příčin obdobných procesů v různých společnostech.

Práce je velmi přehledně strukturována: po úvodní kapitole následuje deset příspěvků, jimž vždy předchází stručný medailonek o každém z přispěvatelů. Na závěr knihy je zařazeno shrnutí v anglickém jazyce, obsahující kompletně přeloženou úvodní kapitolu editorů Horského a Hrocha, ale také krátké představení podstatných myšlenek každého z příspěvků. Pozitivní je i přítomnost jmeného rejstříku na konci sborníku. Z důvodu omezeného rozsahu textu se zde nelze šíře věnovat všem příspěvkům. Více se zaměřím jen na ty autory, jejichž otázky, postřehy a vývody mě nejvíce zaujaly.

První stať napsal editor sborníku Jan Horský. Dovolím si ji označit za nejvíce konfrontační (což nepovažuji za negativum) ze všech zveřejněných. Autor se obírá pohledem na vůdčí osobnost prvního čs. odboje a následně prvního prezidenta republiky, T. G. Masaryka a jím protežovaný *ideál humanitní*, na možnosti (způsoby) a smysl jeho prosazování v určitém sociokulturním prostředí po naplnění státoprávních snah, ale klade si i otázkou jeho přesahu do dnešních dní.

Horský nejprve seznamuje čtenáře s prostředím, analyzuje Masarykovy intence ke vstupu do řad čs. odboje, které zjevně nevycházely z národních (nacionalistických) popudů, nýbrž z mravních východisek, jak to Masaryk uvádí ve Světové revoluci. Autor dále píše o Masarykově pojetí českých dějin, slavné české otázky, stručně a věcně shrnuje její podstatu, rozebírá termíny „dějinný proces, národ, společnost“, obtížnost jejich definovatelnosti

a různé možnosti jejich pojmání. Na příkladu německého vzdělaného měšťanstva (Bildungsbürgertum) z přelomu 18. a 19. století se zabývá významem sociálního původu národní inteligence a možných paralel v Československu po roce 1918.

Obsahově nejdelší podkapitola textu je věnována poznámkám k Masarykovu „kulturně-politickému protestantismu“, jenž je jakousi latentní náboženskou formou, ukrývající se pod jeho ideály humanity. Autor již dříve formuloval otázku, zda u Masaryka nejsou etická východiska jen spoluutvářejícím faktorem v pokračující boji mezi reformací a katolickou církví, ztělesněnou habsburskou dynastií. To by stálo za rozpracování ve zvláštní studii.

V podkapitole Horský srovnává specifika Masarykova kulturně-politického protestantismu vůči německému kulturnímu protestantismu a zabývá se podstatou jeho „teologie“. Tu ilustruje v genezi vztahů s Českobratrskou církví evangelickou (ČCE), zejména s jejím výrazným představitelem Josefem Luklem Hromádkou. Ten měl prohlásit ideál humanitní za nikoliv křesťanský ideál, ale „etický realismus“. Je jen škoda, že se autor v přínosném pojednání omezil na vztahy s představiteli ČCE, neboť Masarykův sekularizační etický racionalismus podtrhuje i řada dalších pramenů.

Autor dále zkoumá přístup T. G. Masaryka k ideálu humanitnímu, který se stal dogmatickým, přímým „kritériem správnosti interpretace“ (s. 56). Masaryka zajímalo jen vědomé, morálnímu soudu podléhající jednání lidí. Tím podceňoval roli dějinně podmíněných kulturních vzorců v jejich usuzování a rozhodování. Jen proto mohl mylně předpokládat, že ideál humanitní byl lidem přijat, přitom jím zůstal spíše akceptován. Dle Horského mohla tato záměna vést až ve vyprázdnění či znetvoření daného ideálu, jenž poté byl nahrazen myšlením jiným, dost možná i zcela opačným.

S pojetím Masaryka, prosazujícího humanitní ideál vhod či nevhod však kontrastuje pozice za války, kdy etické teze očividně ustoupily do pozadí. Autor to v dřívější části textu sám akcentoval v odkazu na prohraného historika Jaroslava Werstadta. Příklad jinak bezesporu důsledného Werstadta, interpretujícího *ex post* Masarykův odklon od humanitních ideálů jako dočasnou proměnu realisty v romantického nacionalistu, však nepovažují za příliš nosný.

Vhodnějším se mi jeví autorem „záměrně vyhocený“ pracovní závěr, že pro Masaryka byl samostatný stát nikoliv cílem, ale prostředkem k ideálu humanity (stát jako vehikulum myšlenek). Takový ideál může být ve státě prosazován snad i malou částí inteligence, většinou občanů přitom nemusí být nutně pochopen a vnitřně přijat, stačí, když je akceptován.

Horský v průběhu studie sleduje přesah nahlížených jevů a explicitně zdůrazňuje obavy před tím, že zatímco dříve sdílela veřejnost Masarykův postoj k nutnosti rozpadu monarchie, bránící naplnění humanitního ideálu, chce dnes část společnosti, již autor považuje za extremistickou (uvádí až 20% voličů), vystoupit z Evropské unie, aby tyto ideály nemusely být naplňovány. Táže se, zda stát, který přestal šířit mravní hodnoty a vzdal se liberálně-demokratického zřízení, „nevykročil na stezku zla?“ Horský závěrem radí, abychom si neabsolutizovali stát jako jediné dobro, ale po vzoru Masaryka k němu přistupovali spíše jako ke zprostředkovateli určitých hodnot, zásad, mravních dober.

Autorův pohled na danou problematiku se však zdá být nedomyšleným. Odvrhne-li národní stát mravní dobra a zůstane pouze hodnotou sám o sobě, může se zvrhnout v totalitu, odkud však pramení jistota, že nadnárodní společenství tento kalich mine? Jak můžeme vyloučit, že Evropskou unii, funguje-li skutečně na liberálně-demokratických principech (o čemž mnozí pochybují), nemůže takový osud postihnout? Bylo by také velkou chybou omezovat se pouze na příklady „populistů“ srovnávajících EU s nacistickou Třetí říší, neboť řada kritiků, mezi něž se řadí i většina britských voličů, akcentuje (ať právem či neprávem) právě její nedemokratičnost.

Druhý z editorů sborníku, Miroslav Hroch, se na podkladě celoevropských souvislostí pokouší podhalit, jaký význam (místo a úlohu) měla myšlenka národní nezávislosti během procesu utváření moderních národů a kdy se vůbec tento rys objevuje u jednotlivých národně-konsolidačních hnutí. Definuje přitom základní pojmy a vývojové fáze národního hnutí, z něhož se za vhodných podmínek může etablovat národní stát. Nastiňuje také problematičnost užití zdánlivě synonymních pojmů jako je nezávislost, samostatnost, svébytnost, sebeurčení či státnost v dobovém kontextu a jejich výskyt v historii evropských dějinných celků. Zdůrazňuje, že při hledání příčin státoprávních požadavků národních hnutí je třeba mít na zřeteli nikoliv pouze národ jako sociální skupinu lidí sledujících uskutečnění subjektivních cílů, ale také národ jako abstraktní hodnotu, kulturně-hodnotovou pospolitost sdílející určité společné rysy.

Hroch se dále věnuje otázce legitimacy národních států z hlediska jejich práva na sebeurčení a analyzuje společenské vrstvy především v českých zemích před válkou, aby se pokusil nalézt alespoň potencionální zájmy těchto skupin na vzniku samostatného státu. Dále také rozebírá a kategorizuje postupy, jež vedly k utváření novodobých národních států v Evropě. Odmítá, že by vznik státu byl pouhým důsledkem mocenských zájmů, neboť toto tvrzení vychází z omezení národa na pouhou sociální skupinu lidí sledujících osobní zájmy, nicméně k otázce nevyhnutelnosti státoprávního požadavku v poslední fázi národního hnutí podotýká, že k úspěšnému etablování je nakonec vždy zapotřebí souhlasu zainteresovaných mocností.

Autor stati spatřuje v genezi národních států cílevědomý proces, v jehož pozadí se uplatnily vzdělané elity. Přímý požadavek byl většinou formulován až v poslední fázi procesu, kdy již národní hnutí nabylo masového rozsahu, svou roli však hrálo i historické vědomí. Zatímco se postupně prosadila myšlenka autonomie, požadavek národního státu se často objevil až mnohem později či vůbec ne. Obecně platí, že účastníci národních hnutí kladli legitimitu boje za národní stát nad právní legalitu, neboť snaha malých národů o vlastní státoprávnost šla vždy proti zájmům velkých mnohonárodnostních monarchií.

Hrochův komparační pohled na genezi národních hnutí v Evropě je bezesporu zajímavým příspěvkem, do budoucna by však jistě bylo přínosné, kdyby on sám či jiný autor věnoval pozornost obdobným procesům u neevropských dějinných celků a podtrhl či vyvrátil nosnost daných konceptů také na jejich příkladu.

Daniela Tinková rozebírá vztah mezi českým osvětenstvím a obrozením v kontextu s německým národním hnutím v epoše osvětenství a romantismu, kde si všímá prvku lidové osvěty (Volksaufklärung) a s ním spojeného procesu vernakularizace a jeho dopadů na

české národní hnutí. Rolí expertů a jejich významu při vzniku a budování čs. státu se ve sborníku zabývá Milan Hlavačka. Ekonomický pohled na vznik Československa nabídla Antonie Doležalová. Její práce je přínosná i díky přiblížení myšlenek českých předválečných národohospodářských myslitelů.

Slovenský podíl na genezi společného státu reflektuje text Romana Holce. Krom očekávaného rozboru slovenské stopy se zdá být velmi podnětnou podkapitola věnující se paralelám mezi irským revolučním bojem a čs. odbojem za války. V dalším textu se Stanislav Holubec zaměřuje na styčné body mezi marxismem a nacionalismem, analyzuje rozdílné pojetí národa u hlavních marxistických ideologů i následný praktický vývoj v přístupu k udělování autonomií národům.

Církevní historik Jaroslav Šebek čtivě seznamuje čtenáře se specifickými postoji českého katolicismu vůči národnímu hnutí před válkou i pozdější reakcí na sekularizační a protikatolické vystupování čs. vládnoucí garnitury. Na fenomén antisemitismu a jeho proměn v důsledku rozpadu starých monarchií se zaměřila Blanka Soukupová. Hodnotí dané projevy v Československu jako nejmírnější ze všech nástupnických států, stereotypizace Židů však zůstala hluboce zakořeněna i v nové republice.

Poslední příspěvek pochází z pera Pavla Koláře, který se zamýšlí nad významem státní moci a násilí v dějinách. Neakcentuje však genezi Československa, pohybuje se spíše v současném evropském časoprostoru a reflektuje vývoj v badatelských přístupech po roce 1989, především trend globálních a transnacionálních dějin či fenomén „renacionalizace dějin“. Autor považuje za pozitivum, že tradiční mocenské nástroje národních států mohou globalizační procesy také podporovat, jako se stalo při záchraně krachujících bank národními státy během finanční krize roku 2008. Navíc si (podobně jako Antonie Doležalová) všimá, že národní státy, jež měly vlivem globalizace postupně oslabovat, nemizí. Utvářejí se dokonce nové menší státy, jdoucí tak proti logice hospodářské integrace.

Sborník jako celek není kompaktním dílem, ale právě rozdílnost v zaměření přispěvatelů, kteří většinou nejsou „čistými“ historiky, dopomohla k uvedení geneze Československa do širších socio-kulturně-ekonomických souvislostí jak doma, tak ve vztahu k celoevropským společenským změnám. Právě originální a leckdy i rozporné interpretace otevírají prostor k širší diskusi a dávají pozitivní podnět k utváření nových přístupů k pojmání Československa a jeho hodnot. V tom také spatřuji hlavní přínos práce, být je třeba dodat, že nabízená suma pohledů není ani zdaleka konečnou.

Adam Vaňhara

Polly LOHMANN (Hg.)

Historische Graffiti als Quellen. Methoden und Perspektiven eines jungen Forschungsbereichs

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2018, 330 s., ISBN 978-3-515-12204-7.

Zamýšlíme-li se nad nesmírně zajímavou publikací *Historische Graffiti als Quellen. Methoden und Perspektiven eines jungen Forschungsbereichs*, je třeba podívat se na její téma v poněkud širších souvislostech. Graffiti, považujeme-li za ně neoficiální výtvarný projev ve veřejném

prostoru, ztvárněný rytím, psaním, malbou či dalšími technikami, provázejí společnost již od pravěku. Jsou součástí historických i současných krajin (graffiti jako street art i street art v širším slova smyslu), především v prostoru lidských sídel, později výrazně v městském osídlení a zprostředkovávají často kritické myšlenky a názory, ale také pocity a dojmy svých tvůrců; jsou výrazem jejich sebe prezentace. Je možné je zkoumat z hlediska jejich obsahu, který odráží subjektivní i obecné myšlení tehdejších obyvatel a jejich mentalitu, ale také jako krajino tvorný prvek, vytvořený člověkem na určitém konkrétním místě a v určitých situacích.

Stále častěji se graffiti stává předmětem zájmu různých vědeckých disciplín; je srovnáváno s „tradičním“ uměním a konfrontováno s povědomím o graffiti jako formě street artu, jako způsobu výzdoby veřejného prostoru či naopak jeho poškozování. Soudobé graffiti, pohybuující se z hlediska jeho posuzovatelů, obdivovatelů i kritiků mezi dvěma extrémny, moderním uměním a vandalismem, má své osobnosti, rozpoznatelné nejen podpisy a osobními symboly, ale také specifickým rukopisem tvůrců. Je však v mnoha případech rovněž zcela anonymní. Sociální síť přispívá k šíření oblíbenosti tohoto výtvarného projevu, směřujícího mnohdy od amatérismu k sofistikované tvorbě. Tematikou graffiti se zabývají odborné publikace a studie, tištěné i internetové.¹

Historické graffiti je rovněž z velké části autorsky neidentifikovatelné, nese však v sobě myšlenkový náboj a poselství minulosti. Stává se stále více předmětem vědeckého bádání jako specifická forma kulturního dědictví. Anglický historik Andrew Hann z Centra urbánní historie na univerzitě v Leicesteru (Centre for Urban History, University of Leicester) k tomuto tématu konstatoval: „Virtually all our sites have some form of graffiti, you go round any historic site, particularly a ruined one, and you' ll discover graffiti everywhere.“²

Publikace *Historische Graffiti als Quellen* skýtá pohled na jedinečný soubor převážně evropských historických graffiti. Je výsledkem stejnojmenné konference, která se konala 20.–22. dubna 2017 v Institutu klasické archeologie univerzity v Mnichově (Institut für Klassische Archäologie der Ludwig-Maximilians-Universität München).³ Obsahuje třináct příspěvků, věnovaných převážně graffiti období antiky a středověku, méně obdobím mladším. Práci připravila k vydání Polly Lohmann z Institutu klasické archeologie na univerzitě v Heidelbergu (Institut für Klassische Archäologie, Universität Heidelberg), autorsky rovněž zpracovala úvodní vstup k tématu a kapitolu o graffiti v Pompejích.

K období starověku se váží práce již jmenované Polly Lohmann, dále Julie Dorothei Preisigke, Korduly Gostenčnik a Angelose Chaniotise. Středověká graffiti s přechodem do raného novověku jsou předmětem bádání Ulrike Heckner, Thomase Wozniaka, Romedia Schmitz-Essera, Simona Dietricha a Detleva Kraacka (časově rozsáhlejší období výskytu

---

1 Z tištěných prací např. RFAEL SCHACTER, *The World Atlas of Street Art and Graffiti*, London 2013, 2017; Anna WACLAWEK, *Graffiti and Street Art*, London 2011.

2 *The Long Forgotten History of Graffiti in England*, on-line, <https://artsandculture.google.com/theme/cwIydT4VMGfIQ>, (25. 4. 2019).

3 Conference report: *Historical graffiti as sources. Methods and perspectives of a young research area*, 20.–22. 4. 2017 Munich, on-line, dostupné z: H-Soz-Kult, 11. 05. 2017, www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7170 (25. 4. 2019). Srov též *Historische Graffiti*, on line, <https://historischegraffiti.wordpress.com> (25. 4. 2019).

graffiti). Ulrike Götz a Daniel Schulz se posunuli do období od 18. století, do druhé světové války spadá příspěvek Wernera Junga.

V úvodní kapitole (*Warum sich eigentlich mit historischen Graffiti beschäftigen - und was sind Graffiti überhaupt?*) Polly Lohmann charakterizovala problematiku graffiti jako písemných uměleckých artefaktů. Konstatovala, že konference a následná publikace je výsledkem zvyšujícího se zájmu o graffiti a jejich analýzu. Poukázala na nedávné konferenční aktivity evropské i mimoevropské, zabývající se touto tematikou a na existenci graffiti napříč staletími jako přetrvávající fenomén ve veřejném i intimním prostoru. Formulovala zásadní otázky, kladené v diskusích k fenoménu graffiti: Kde je nalézáme? Na zdech budov od významných turistických památek přes romantická místa ke školním lavicím až po veřejné toalety... Co jsou (historické) graffiti? Texty, slova, písmena, číslice, symboly, obrázky, ornamenty, vytvořené s určitým posláním – sebezprezentací, varováním, vzpomínkou, humorem, jako vzkaz nebo upozornění, jako výraz zoufalství apod. Tato poměrně jednoduchá definice se pak v dalších příspěvcích otevírá, rozšiřuje a konkretizuje při popisu a analýze graffiti s využitím řady interdisciplinárních přístupů a metod, v prvé řadě paleografie, dějin umění aj. Součástí analýzy kromě samotného obsahu a formy jeho vyjádření je také problematika datace, geologická a biologická struktura graffiti a technologický a technický rozbor materiálu (ploch, kde jsou graffiti umístěna i graffiti samotných, tzn. druhy barev, typy štětců, rydel aj.). Jedná se i o jejich uchování jako uměleckého díla s pečlivou a podrobnou dokumentací. K zásadním otázkám patří dle Polly Lohmann rovněž důvod, proč se graffiti zabývat. Tímto důvodem je především výpovědní hodnota graffiti, pokud se jejím prostřednictvím podaří vysvětlit svědectví o mentalitě, postojích, prožitcích a sociálním postavení autorů. Následně pak hodnota výtvarná a dle mého názoru i krajinyotvorná. Zapojení graffiti do kulturních dějin společnosti s přihlédnutím k individualismu a osobnostním rysům jejich tvůrců je nesporné.

Julia Dorothea Preisigke (*Graffiti an ägyptischen Tempeln: Belege für den Zugang der Bevölkerung zu den Tempeln und das Problem ihrer Datierung*) se zaměřila na graffiti v egyptských chrámech z období od 7. století př. n. l. do 4. století naší éry jako pramen k odkrytí sociální struktury návštěvníků chrámů a poukázala na obtíže při datování graffiti. Zabývala se rovněž otázkou, komu byly „vzkazy“ prostřednictvím graffiti určené. Na připojené mapce starověkého Egypta vyznačila chrámy, ve kterých byla graffiti zkoumána. Polly Lohmann (*„Wer da liest, ist doof.“ Materialität und agency pompejanischer Graffiti*) analyzovala graffiti ve zničených Pompejích, kterých se dochovalo kolem šesti tisíc na zdech veřejných i soukromých budov. Mezi graffiti se vyskytovaly i texty, komentující často vtipně a se smyslem pro satiru každodennost života v Pompejích před jejich zkázou. Kordula Gostenčnik (*Die Händlergraffiti aus der frührömischen Stadt „Alt-Virunum“ aus den Magdalensberg in Kärnten*) představila graffiti v antickém městě na Magdalensbergu (*Štalenska gora*) z keltského a raně římského období v dnešních Korutanech. Obsah graffiti interpretovala jako pramen k dějinám obchodu, zejména železnými výrobky, ve východních Alpách. Angelos Chaniotis (*Alttagsskizzen aus Aphrodisias*) považuje za jedno z nejvýznamnějších míst, kde se historická graffiti nalézají, kromě Efesu a Smyrny také Afrodisias v turecké Malé Asii. V kapitole se zabývá mimo jiné širokou obsahovou škálou

témat, k nimž patřily soukromé dopisy, náboženské symboly, modlitby, ale i obscénní texty nebo sebe prezentace gladiátorů.

Časový posun do období středověku zahájil příspěvek Ulrike Heckner (*Spätgotische Handwerkergraffiti in der ehemaligen Klosterkirche St. Katharina in Wenau /Kreis Düren/*), sledující pět století stará graffiti tamějších řemeslníků v kostele sv. Kateřiny v německém Langerwehe-Wenau poblíž Cách. Thomas Wozniak (*Ritter, Reiter und Bewaffnete im Kontext mittelalterlichen Graffiti*) sledoval graffiti, zobrazující prvky rytířské kultury v různých evropských zemích, dochované především v církevních stavbách, na hradech a zámcích. Romedio Schmitz-Esser (*Tiroler Graffiti als Quellen zur Sozialgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*) podrobil studiu graffiti v Tyrolsku jako pramen sociálních dějin pozdního středověku a počátků raného novověku. Simon Dietrich (*Die spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Graffiti in der Marburger Elisabethkirche – Befund, methodische Herausforderungen und Quellenwert*) sledoval více než tisícovku graffiti v kostele sv. Alžběty v Marburgu v přibližně stejném období jako Schmitz-Esser. K velké skupině autorů graffiti patřili studenti univerzity v Marburgu, založené roku 1527. Detlev Kraack (*Adlige und Patrizier auf Reisen: Graffiti des 14.–16. Jahrhunderts*) se věnoval širšímu časovému období, posuzoval graffiti, zobrazující znaky šlechty a bohatého patriciátu ze 14. až 16. století, především při poutních cestách do Svaté země, Santiaga de Compostella apod.

Ulrike Götz („*Nomina stultorum...*“: *Graffiti des 18. Jahrhunderts im Karzer der ehemaligen bischöflichen Hochschule in Freising*) analyzovala graffiti studentů biskupské akademie ve Freisingu z let 1740–1770. Od 18. století téměř do současnosti studoval historická graffiti Daniel Schulz (*Sprechende Wände. Graffiti aus dem Schloss Ludwigsburg*). Graffiti z let 1716–2006 se týkala převážně každodennosti zámeckého života a jejich obsah, umělecká a výpovědní hodnota je velmi rozdílná. Autor se tématu věnoval rovněž ve své disertační práci.

Werner Jung (*Zeugniss der Opfer. Häftlingsgraffiti im Kölner Gestapogefängnis*) otevřel ve své kapitole problematiku bolestných výpovědí osob, vězněných gestapem v Kolíně nad Rýnem (v současné době je v tzv. EL–DE budově památník, dokumentující jejich tragické osudy). „Meine allerliebste Mutter, ich Wünsche, ich könnte bei dir sein“, zní úryvek z textů, jejichž ukázky kapitola na straně 288 recenzované publikace obsahuje. V tomto případě jsou graffiti cenným pramenem pro poznání utrpení obětí nacismu i konkrétních poměrů v kolínském vězení.

Jednotlivé studie (kapitoly) provází značný počet ilustrací, které výklad o graffiti dokumentují; dané téma by se samozřejmě bez názorných vyobrazení neobešlo. Patří mezi ně fotografie dochovaných graffiti, plánky a půdorysy prostor, kde byla graffiti nalezena, překreslená graffiti včetně podpisů autorů, přepsané texty, tabulky a grafy. Bibliografie v závěru knihy podává obsáhlý přehled souvisejících titulů, které inspirují badatele k hledání nových témat. Publikace jako celek představuje významný příspěvek do mozaiky výzkumu historických graffiti, faktografický i metodologický. Je třeba ocenit především analytickou povahu sond v jednotlivých kapitolách, zastřešenou úvodní teoreticko-metodologickou studií k problematice historických graffiti jako projevu lidské individuality ve společnosti, jejich prožitků a osudů. Nabízí se otázka, zda soudobá graffiti, jejichž vznik sahá do

šedesátých let 20. století do Spojených států amerických, mohou být považována za obdobná svědectví k mentálním a kulturním dějinám společnosti i k dalším oblastem jejího života podobně jako graffiti historická.

Eva Semotanová

Małgorzata PAKIER – Joanna WAWRZYŃIAK (edd.)

Memory and change in Europe: Eastern Perspectives

New York – Oxford, Berghahn 2016, 388 s., ISBN 978-1-78238-929-3,

ISBN 978-1-78533-816-8.

Studia paměti jsou velice rozvinutou disciplínou, která má své klasiky, kontroverze, a dynamiku vývoje. Zejména v post-socialistické Evropě zažívají paměťová studia po roce 2000 nesmírnou popularitu a stávají se jedním z nejčastěji probíraných témat v historiografii. Otázka paměti hraje také významnou roli v evropské integraci: hovoří se o evropeizaci paměti, rozdílná paměť bývá považována za faktor rozdělující Západ a Východ Evropy, probíhají tzv. paměťové války, které někdy přerůstají i ve války skutečné. Těmito otázkami se zabývá kniha *Paměť a změna v Evropě: Východní perspektivy*. Ze sedmnácti autorů pocházejí čtyři ze Západu (dva anglofonní a dva Němci). Jako obvykle platí pravidlo, že ze Západu přicházející klasikové oboru přispívají esejistickými příspěvky, které tvoří úvodní sekci knihy (v tomto případě Aleida Assmanová a poněkud zbytečná předmluva Jeffreyho Olicka). Třináct autorů pochází především z Polska a dalších zemí regionu (dva Ukrajina, jeden Rumunsko a jeden Bulharsko). Není překvapivé, že mnozí z autorů této publikace mají mezinárodní biografie. Nadpoloviční zastoupení žen možná vypovídá něco o blízkosti *memory studies* kulturalistickým přístupům. Tím se tato disciplína podobá jiným historiografickým podoborům silně reprezentovaným badatelkami, vedle nepřekvapivých *gender studies*, dějin těla a sexuality např. také judaistika.

V knize se objevuje několik ústředních otázek: Je východní Evropa regionem přetížným paměti na rozdíl od Evropy západní? Existuje něco jako východoevropská paměť? Nakolik můžeme hovořit o nacionalizaci a transnacionalizaci, pluralizaci, evropeizaci, globalizaci paměti? Je tu otázka holocaustu a konečně otázka paměti fašismu a komunismu. Úvodní esej klasičky oboru Aleidy Assmann, vhodně doplňuje práce předního polského konzervativního historika Andrzeje Nowaka. Liberálně orientovaná Assmannová je ohledně vývoje evropské paměti v zásadě optimistická. Argumentuje, že se tradiční národní narativy mění v inkluzivní perspektivu, otevřenou menšinovým skupinám a že nastává přechod od monologizace k dialogizaci paměti. Tak vzniká společná evropská paměť.

Naopak Nowak vidí opačný trend. Podle něj přichází ze shora a z hlavních zemí evropského Západu organizovaná evropská paměť, která vytlačuje paměti alternativní a také paměti východních národů EU. Teoreticky zaměřený je také příspěvek Kaji Kazmierske, který se zabývá vztahem mezi individuální a kolektivní paměti ve východní Evropě a ukazuje jejich vzájemné ovlivňování. Do dějin konceptů lze zařadit příspěvek Macieje Górnyho a Kornelie Kończal, kteří sledují rozšíření francouzského pojmu *lieu de*

mémoire do východní Evropy. Podle nich byl tento koncept v našem regionu de facto používán již od šedesátých let 20. století, aniž by se takto nazýval. Rozšíření pojmu do střední Evropy po roce 2000 přispělo především k jeho transnacionalizaci (např. projekty polsko-německých a česko-německých míst paměti).

Rada příspěvků se zabývá holocaustem. Slavomir Kapralski porovnává vzpomínání na židovský a romský holocaust ve východní a západní Evropě, a argumentuje, že neexistují jeho různé paměti na Východě a na Západě. V obou částech Evropy bylo jejich zamlčování vystřídáno připomínáním, pouze východní Evropa je v tomto trendu opožděná. Připomínání romského holocaustu je pochopitelně častější na východě, ale spíše rozděluje romskou komunitu: jedna část romských aktivistů se pokouší vytvořit ze sebe sama oběti na stejné úrovni jako židé, zatímco druhá usiluje o jiná témata v politice romství a holocaust je pro ni relativně podružný.

Joanna Beata Michlic ukazuje dvě fáze východoevropského připomínání holocaustu po roce 1989: odděluje epochu komunistického zamlčování a zobrazování holocaustu jako zločinu nacistů a fázi zobrazování holocaustu jako zločinu, spoluorganizovaného domácími obyvateli (debata o Jedwabnem). Příspěvek Jaceka Chromaczynskiho a Piotra Trojańskiho spojuje paměť holocaustu resp. Osvětlemi s Katyní. Jejich srovnávání se těší v polské paměti stále oblibě a představuje jeden z argumentů pro obhajobu teorie totalitarismu ve veřejných debatách. Paměti druhé národnostní skupiny, která po válce zmizela ze středovýchodní Evropy, Němců, se zabývá i Mathias Weber. Vytváření společné „evropské“ paměti Němců a Poláků o tomto problému je pro něj jedním z příkladů úspěšného polsko-německého smířování.

Další příspěvky se zabývají rusko-ukrajinskými vztahy, zejména časy stalinismu a druhou světovou válkou. Příspěvek Tatiany Zhurzhenko zabývá komemorací druhé světové války v Charkově a Belgorodu, tedy měst, ležících na obou stranách dnešní ukrajinsko-ruské hranice. Na ruské straně existuje v zásadě kontinuita se sovětským vzpomínáním, a hlavní změnou posledních dvaceti let je, že velká vlastenecká válka je porušována a že v jejím připomínání hraje větší roli pravoslavná církev. Naopak na ukrajinské straně hranice je válka předmětem politických konfliktů, kde se střetává ruská a ukrajinská interpretace. Zhurzhenko ukazuje, jak byl po roce 1991 příběh Ukrajinců, podílejících se s ostatními národy SSSR na vítězství nad fašismem, doplněn příběhem Ukrajinců, terorizovaných za druhé světové války dvěma krvavými mocnostmi: Německem a Sovětským svazem. Příspěvek od Giorgi Kasianova se zabývá pamětí Hladomoru a ukazuje obraty v Ukrajinské politice paměti po oranžové revoluci a Majdanu. Rusko-ukrajinskými konflikty o paměti se zabývá i esej Judy Brownové o turistickém průmyslu v krymském Sevastopolu, ale vedle nich také o procesech evropeizace a globalizace paměti.

Posledním tématem knihy je paměť komunismu mimo území Ukrajiny. Do oblasti transnacionálních přístupů patří i příspěvek Lydie Zessin-Jurek, který se věnuje pokusu východoevropských politických elit zavést do společné evropské paměti gulag. Jak víme, tento pokus vyvolal v Bruselu značné kontroverze a ačkoli Evropský parlament schválil den obětí stalinismu a nacismu a deklaraci odsuzující totalitarismus, západoevropská veřejnost není ochotna přijmout rovnítko mezi nacismem a komunismem.

Yana Yancheva nás seznamuje s pamětí kolektivizace v Bulharsku. Předmětem jejího výzkumu jsou dvě obce, přičemž v jedné je kolektivizace vzpomínána negativně a ve druhé pozitivně. Příspěvek Claudie Florentiny Dobré ukazuje rozdíly ve vzpomínání na komunistickou minulost v Bulharsku a v Rumunsku v devadesátých letech. Zatímco Rumunsko se dalo cestou jasněho antikomunismu, v Bulharsku je paměť rozdělená a významným obhájcem minulosti jsou bývalí komunisté, Bulharská socialistická strana. Zatímco Rumunsko ochotně přijímalo středoevropské a bruselské iniciativy odsoudit komunismus, Bulharsko k nim mlčelo.

Stanislav Tyska zkoumá návrat majetku v Polsku a Česku po roce 1989, jelikož tyto dvě země představují zcela opačnou politiku v této otázce. Česká republika se rozhodla pro restituce nejdříve a v největším rozsahu, zatímco Polsko nic nevracelo. Tyska ukazuje, že v Polsku byla myšlenka restitucí odmítnuta na základě představy polského národa jako univerzální oběti, zatímco česká společnost od počátku vycházela z toho, že v ní žijí větší a menší oběti a viníci.

V recenzovaném sborníku lze ocenit především příspěvky, pokoušející se kombinovat více etnických perspektiv, případně srovnávat dva státy (Ukrajina – Rusko, Polsko – Česko, Bulharsko – Rumunsko). Vhodné jsou také příspěvky zabývající se komparací dvou fenoménů (Gulag – Katyň, dvě obce s různým vzpomínáním na kolektivizaci), ačkoli ne vždy se komparace skutečně podařila. Příspěvky, které si za svůj geografický rámec stanovují celou východní Evropu (např. Michličové o holocaustu nebo Webera o německých vyhnancích) se ve skutečnosti zabývají hlavně Polskem a nevím, proč to nepřiznat i v názvu? Příspěvky, zabývající se jedním místem či jednou událostí, jsou poněkud ploché.

Celkově se dá říci, že sborník odráží trend evropeizace, transnacionalizace a globalizace paměti a orientace mezinárodního zájmu na paměťovou politiku na Ukrajinu v souvislosti se zdejší válkou. Z knihy je patrná převládající polská perspektiva, chybí příspěvky o zemích ležících mimo oblast historické Rzeczpospolitej: Maďarsko, Slovensko nebo Pobaltí. Kniha se také nepokouší tematizovat paměť restaurace kapitalismu po roce 1989, ačkoli trend k historizaci postkomunismu je v současné době zřejmý. Konečně kniha je příkladem zaměření výzkumu paměti na tragédie a utrpení, což je pochopitelné v Polsku a Německu, ale máme hodně příkladů společensky relevantní paměti nostalgické (paměť meziválečného období, komunistická nostalgie, vzpomínání na dávnou slávu).

Stanislav Holubec

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Stefan TROEBST

West-östliche Europastudien, Rechtskultur, Kulturgeschichte, Geschichtspolitik. West-Eastern European Studies, legal Culture, Cultural history, Politics of History

(= Transnationalisierung und Regionalisierung vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart, Bd. 7)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag – Akademische Verlagsanstalt 2015, 318 s., ISBN 978-3-86583-840-7.

Stefan Troebst, zástupce ředitele Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropa (GWZO) v Lipsku, není české historické obci jménem neznámým. Vydal řadu monografií, v nichž zúročil dlouhodobý a systematický výzkum svých životních témat.¹ Pozoruhodný je

jeho výzkumný časový záběr, zahrnující novověk až po soudobé dějiny. Troebst se soustřeďuje na klíčové okruhy kulturních dějin, mj. vzpomínkovou kulturu, kolektivní identity ve středovýchodní Evropě v období transformace, etnopolitické konflikty, nacionalismus a na slovanství. Trvale věnuje pozornost vývoji historiografie v souvislostech daného regionu, v němž působil též v diplomatických funkcích na Balkáně.

Posuzované dílo není monografií, kompendiem, ani učebnicí. Publikace představuje výběr autorových profilových diskursivně pojatých studií, které byly napsány v letech 2010–2014. Čím je tedy autorův výběr zajímavý, resp. přínosný? Jednotlivé studie byly zpracovány k různým účelům, z různých aspektů, vykazují však jednotící ideu, a sice inspirativní, někdy i provokující zamýšlení nad problémy nové Evropy v dnešním globálním světě.² Jednotlivé studie jsou faktograficky bohaté. Ještě podstatnější je, že nás

1 Nejnověji souhrnné vydání jeho dřívějších prací: Stefan TROEBST, *Zwischen Arktis, Adria und Armenien. Das östlich Europa und seine Ränder. Aufsätze, Essays und Vorträge 1983–2016*, Köln – Wien – Weimar 2017. Z dřívějších prací zejména: TÝŽ, *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967–1982*, München 1983; TÝŽ, *Mussolini, Makedonien und die Mächte 1922–1930. Die „Innere Makedonische Revolutionäre Organisation“ in der Südosteuropapolitik des faschistischen Italien*, Köln – Wien 1987; TÝŽ, *Erinnerungskultur – Kulturgeschichte – Geschichtsregion.*

Ostmitteleuropa in Europa, Stuttgart 2013, TÝŽ, *Das makedonische Jahrhundert. Von den Anfängen nationalrevolutionärer Bewegung zum Abkommen von Ohrid 1893–2001. Ausgewählte Aufsätze*, München 2007; TÝŽ, *Handelskontrolle – „Derivation“ – Eindämmung. Schwedische Moskaupolitik 1617 – 1661*, Wiesbaden 1997; TÝŽ, *Postdiktatorische Geschichtskulturen im Süden und Osten Europas. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven*, Göttingen 2010.

2 Podobný přístup, ale v koncentrovanější podobě, zvolila francouzská historička Catherine HOREL v mezinárodně vysoce oceňované monografii: *Cette Europe qu'on dit*

sečtělý autor přivádí do světa velkých historiografických diskursů současnosti, srozumitelně je přibližuje a svým způsobem interpretuje.

V úvodním bloku se Troebst věnuje různým pojetím chápání Evropy v současné historiografii, aby posléze přešel k meziregionálnímu konceptu „historického regionu“ v oboru kulturologie. Oprávněně připomíná, že řada termínů, včetně dílčí historické disciplíny, dějiny pojmů, obecně nejen vychází z německého prostředí, nýbrž má i potenciál k interpretaci v dalších oblastech společenských, kulturních a sociálních věd, jako např. „zvláštní cesta“ apod. Je ovšem pochopitelné, že nejsou všechny zcela přijaty ani v německé historické obci, nýbrž, podle autora, jsou též zpochybňovány, mj. dnes největším žijícím německým filosofem Jürgenem Habermasem, v souvislosti se známým „Historikerstreit“ v 80. letech 20. století (s. 26).

V celé paletě logicky navazujících studií Troebst prochází od současnosti, místa Evropské unie“ jako „Paměti a svědomí Evropy“, k východní politice EU od jejího rozšíření směrem na východ, snad poněkud až lehoučce. Problematizuje celou řadu interpretací, nově přistupuje ke konceptům z doby bipolárního světa včetně sovětské doktríny lidských práv, socialistického mezinárodního práva, aby se v jedné ze studií důkladněji věnoval „sociálnímu inženýrství“, resp. etnonacionální politice homogenizace, kterou sleduje v poli mezi vyhnáními a nucenou asimilací. Zde pracuje s příkladem Švédska a Bulharska jako evropských prototypů. Podrobněji se zabývá komunistickými konstrukty národa a národnosti. Odtud se vrací k obsáhlejšímu prostorovému

a časovým polím, aby se pokusil o vlastní náčrt obrazu „pulsující mapy zemí středovýchodní Evropy v letech 1000–2000“.³

S kritickým odkazem na Oskara Haleckého přechází Troebst ke konfliktním evropským kulturám vzpomínání v současnosti. Podává přehled vybraných konfliktů a dělících linií v současných evropských vzpomínkových kulturách, z nichž se zmiňuje především o připomínání si Dne vítězství ve druhé světové válce (V-E-Day), s podstatně větším důrazem pak o srovnávání fenoménu holocaustu a Gulagu.

Pro východní i středovýchodní Evropu hraje nesporně a oprávněně významnou roli slovanská otázka, autorovými slovy vnímaná poněkud básnivě řečeno, jako „evropská ‚Šípková Růženka‘ období post-panslavismu“. Připomíná, že dosud nebyla vydána práce, která by hutně, resp. nově, odpověděla na otázku „Co pro nás znamená slovanství“.⁴ Autor tak v každé kapitole vždy vychází z jedné, resp. několika významných, historických prací s filosofickým podtextem paralelních s jeho koncepčními úvahami. S jejich myšlenkovým potenciálem dále pracuje, pochopitelně ne se stejnou hloubkou záběru.

Obdobně také přistupuje k, opět autorem básnický řečeno, labutí písni všeslovanské

---

centrale. Des Hasbourg à l'intégration européenne 1815–2004, Paris 2009.

3 Vychází z velkých syntéz, mj. Normana Daviese. *Europe. A History*, Oxford – New York 1996, resp. Oskar Halecki, *Grenzraum des Abendlandes. Eine Geschichte Ostmitteleuropas*, Salzburg 1952.

4 Naráží tak na neoprávněně pozapomenutou cennou monografii: Milan HAUNER, *What is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today*, Boston 1990. Troebst vystoupil s referátem na výše uvedené téma na mezinárodním kongresu historických věd v Amsterdamu, 2010.

jednoty a bratrství, neboli Slovanskému kongresu v roce 1946, I. všeslovanskému sjezdu po druhé světové válce, tehdy prezentovanému ve východní Evropě jako „apoteoza slovanského vítězství nad fašismem“. Z této roviny autor přistupuje ke kritické reflexi otázky, co pro nás znamená slovanství dnes, tj. slovanské myšlenky v období po pan-slavismu. Připomíná mj. intenzivní diskusi v americkém časopise „Slavic Review“ v roce 2008 a související diskurs, bohužel poněkud stručně, často až tezovitě.

Autor pracuje s poněkud zanedbávaným termínem „mezo-regionalizace“ Evropy, přičemž vychází z definice německého balkanisty Holm Sundhaussena (termín „Geschichtsregion“).⁵ Troebst zde připomíná, že opomíjení „mezo-regionální úrovně“ evropskými historiky kontrastuje s přístupem v jiných disciplínách, sociálních a ekonomických, dokonce v přírodních vědách. Nejedná se jen o koncepcie islandského sociologa Arnasona (působícího v Praze), či dalších badatelů. Ti často pracují s ad hoc regionalizací, stylu „European Coal Belt“ apod. Nelze opominout ani dělení Evropy na regiony podle typu sociálního státu, s čímž pracuje mj. Gøsta Esping Andersen.⁶ Na tuto kapitolu navazuje pasáž, věnovaná otázce, nakolik zohledňují tuto problematiku jednotlivé žánry historických prací. Autor se detailněji věnuje obsáhlým

vícedílným dějinám Evropy, včetně prací vydaných v současném Rusku.

V závěru práce diskutuje Troebst dílčí disciplínu, dějiny východní Evropy. Zde oprávněně vychází z myšlenkové bilance britského historika Hugh Seton-Watsona, tématu, které si žádá nejednu monografii k posouzení. Troebstova kniha vyžaduje kromě pečlivého prostudování také hodně přemýšlení. Myšlenkové bohatství (nemluvě o terminologickém), paralely s dalšími rozsáhlými diskursy historiků současných i starších představují dílo, které si dovoluji označit za nepostradatelné pro další výzkum dějin střední a východní Evropy.

Není nutné s autorem vždy souhlasit, důležitější je, že interpretuje kulturně historické obrazce, jejich genezi, přichází s novými myšlenkami, doslova nutí k dalšímu přemýšlení o kulturně historickém regionu, který sám je i dnes různě vymezován. Přispívá tím k dalšímu zhodnocování vlastní identity regionu, pochopení sama sebe, nejednoduchým cestám, kterými se jeho jednotlivé subjekty ubírají. Zaslouží si číst, doslova s tužkou v ruce.

Emil Voráček

Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ
Mýty a tradice střeoevropské univerzitní kultury

Brno, Masarykova univerzita 2019, 224 s.,
ISBN 978-80-210-9117-7.

Kam směřuje současné školství v České republice? Jakou roli mohou v budoucích letech sehrávat univerzity? Zůstanou relevantními institucemi, nebo ztraceny v moderním světě zpívají nenápadnou labutí píseň své staleté existence? A dokáží v promýšlení

5 Holm SUNDHAUSSEN, *Die Wiederentdeckung des Raums: Über Nutzen und Nachteil von Geschichtsregionen*, in: K. Clewing – O. J. Schmidt (eds.), *Südosteuropa. Von vormoderner Vielfalt und national staatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, München 2005, s. 16–17.

6 Gøsta Esping ANDERSEN, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton 1990.

takových problémů pomoci historické kontexty? To jsou jen některé z mnoha otázek, které vyvstávají čtenáři v mysli při procházení knihy *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury* vydané k příležitosti oslav stoletého výročí od založení Masarykovy univerzity v Brně. Publikace spatřila světlo světa z iniciativy rektora Mikuláše Beka, její autoři se tématem univerzitního prostředí společně zabývali již v minulosti.¹

Knihu ovšem nelze pojímat jako tradiční historickou práci. Publikace totiž užívá historický kontext jako perspektivu k promyšlení současnosti a nejbližší budoucnosti univerzitního prostředí. Klade si za cíl vystupovat především coby úvod do problematiky, podnět k dalším úvahám a inspirace pro diskuzi. Za nástroj interpretace autoři zvolili sedmero mýtů, spojených skrze dějiny se světem univerzit. Sledování kontinuity či naopak diskontinuity ve výkladu a způsobu užívání těchto mýtů, velkých příběhů, vyprávěných uvnitř i vně univerzit, totiž odhaluje dlouhodobý vývoj a proměnlivé priority v jednotlivých epochách včetně současnosti. Koncepce mýtu přitom zůstává uplatněna především v institucionální a personální sféře univerzitního prostředí a nestává se nadřazena pramenům, slouží pouze jako teoretický nástroj pro jejich uchopení.

Fasora a Hanuš se na stránkách knihy postupně zabývají mýtem o univerzitní svobodě, o Humboldtovi, o jednotě universitas, o nezpochybnitelných základech (tedy o hodnotách jevících se ve své době jako nezpochybnitelných, základních a určujících,

přesto svou působností časově ohraničených), o společenské prospěšnosti, o univerzitní samosprávě a mýtem o teritoriu. Čtenáři však nemůže uniknout skutečnost, že se i přes tematickou pestrost s postupem stránek některé myšlenky a podněty v různých kapitolách opakují. To lze označit za možný nedostatek, ale dovoluje to také knize jasně vyzdvihnout do popředí klíčová témata a inspirace.

Myšlenky autorů se soustřeďují na český příběh, obohacený o kontexty ze střední Evropy. Sledování vývoje univerzit ale není nepřekročitelně geograficky omezeno a zabývá se jak příklady ze západní Evropy, tak ze Spojených států amerických a je-li to užitečné, pak také z Asie či Afriky. Publikace zdůrazňuje kulturní specifika jednotlivých prostředí. Dotýká se přitom i více či méně problematických témat, jakými jsou například role (Selhání?) univerzit i univerzitních pracovníků v prostředí totalitních států a vyrovnávání se s tímto odkazem, dále problémy, konflikty a elitářské tendence univerzitního prostředí nejen v dobách politických a ideových otřesů, ale i současný anti-akademismus a anti-intelektualismus značné části laické veřejnosti v České republice.

Autoři však nesledují jen akademické pracovníky či institucionální problematiku univerzit, prostor dostávají také studenti. Mezi vznesenými otázkami lze zvýraznit mýtus o schopnosti univerzit mládež disciplinovat. Připomínány jsou studentské spolky, sehrávající významnou roli při revolučních událostech první poloviny 19. století a v národotvorném procesu, studentské revolty v šedesátých letech 20. století v západní i střední Evropě, stejně jako náchylnost mladých intelektuálů k radikálním ideologiím v čele s rasismem, fašismem, nacionálním socialismem a komunismem.

1 Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ, *Masarykova univerzita v Brně – Příběh vzdělání a vědy ve střední Evropě 1919–2009*, Brno 2009; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ, *Filozofická fakulta Masarykovy univerzity – Pohledy na dějiny a současnost*, Brno 2011.

Autoři vycházeli ze studia pramenů přinejmenším ve stejné míře jako z odborné literatury. Ve výběru se ale neomezili na domácí prostředí, hojně čerpali inspiraci a poznatky také ze zahraničí. Publikace je doplněna skromným obrazovým materiálem a rozsáhlým seznamem pramenů a literatury, v textu hojně citovaných, čímž Fasora s Hanušem myšlenkově hutnou knihu příjemně osvěžují a dodávají svým úvahám patřičnou váhu.

Kniha *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury* odvážně vystupuje jako aplikovaný historický výzkum. Jedná se o pojetí novátorské a v případě českého školství také inspirativní. Úvahy nad dalším směřováním staví do popředí humboldtovské pojetí univerzity, střetávající se s akademickým kapitalismem. Promýšlí klady a zápory liberálního vzdělávání a ve střední Evropě mnohdy zbrklé pokusy aplikovat bez patřičného promyšlení a diskuze vzory ze západoevropských či amerických univerzit. Právě otevření široké debaty a pátrání po roli univerzit v dynamickém 21. století patří k hlavním ambicím a přínosům publikace, o které lze konstatovat, že naději autorů o propojení aktuálních otázek s historickými souvislostmi dozajista naplňuje.

Jakub Marša

Klaus HERBERS – Viktoria TRENKLE
(Hrsg.)

*Papstgeschichte im digitalen Zeitalter.
Neue Zugangsweisen zu einer Kultur-
geschichte Europas*

(= Beihefte zum Archiv für Kultur-
geschichte, Bd. 85)

Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2018,
211 s. s množstvím barevných reprodukcí,
ISBN 978-3-412-50959-0.

O tom, že se pomocné vědy historické, tedy zejména diplomatika a paleografie, snaží (někdy úspěšně, jindy méně) držet krok s digitalizací a jinými aplikacemi počítačové éry, není pochyb. Jedním z dokladů je i tento sborník, který vznikl z referátů, vzešlých ze seminářů pořádaných na univerzitách v Erlangenu a Mnichově. Že se pokouší o aplikace na podkladu papežské diplomatiky, je dáno jednak odborným zaměřením účastníků uvedených zasedání, jednak ovšem charakterem vlastního objektu. Papežská diplomatika je totiž tématem, jehož produkty prostupují celou západní křesťanskou kulturou a historií až do současnosti s tím, že čím hlouběji se postupuje do minulosti, tím víc stoupá jejich dopad na jednotlivé regiony. Že tu ovšem mohlo jít jen o omezené sondy, se rozumí samo sebou, což ovšem znamená, že jde jen o velmi dílčí analýzy a často ne vždy dostatečně prověřené závěry. Ale i tak se nabízejí podněty pro další diskusi.

Není třeba upozorňovat na všech dvanáct ve sborníku přicházejících příspěvků, rozhodně je ale dobře seznámit se podrobněji se statí předního znalce (starší) papežské diplomatiky a iniciátora uvedených setkání, Klause Herberse. Ten konstatuje, že papežská listina není jen právní dokument, ale také výrazný element kulturních dějin

v duchu definice Rogera Chartiera (tedy „nejen otrást etablovanými hranicemi jednotlivých oborů, ale přímo je propojovat“). Třeba ale dodat, že diplomatika, tak jako ostatně i další tzv. pomocné vědy historické, je už ze své podstaty integrální součástí kultury té které společnosti. Je vlastně samozřejmé, že váha jednotlivých kategorií dokumentů je různá, ba lze říci, že i v jejich interním rámci kolísavá. Ve hře jsou přitom obě složky těchto kategorií, tedy nejen jejich vnitřní, ale i vnější znaky, i když ty zejména v opisovém dochování výrazně ustupují do pozadí. A jde ovšem i o jejich vyzářování na příjemce prostředí, kdy lze mluvit o větší či menší recepci jejich jednotlivých segmentů.

Herbers tu ale upozorňuje i na opačný efekt, totiž na vliv příjemců na vnější, ale i vnitřní (supliky) znaky papežských písemností. Činí tak s upozorněním na novou práci Judith Wernerové,¹ která tomu věnuje pozornost. Po paleografických glosách se Herbers obrací k problému, naznačenému v titulu knihy. Klade otázky, jak z něho obor – a tu jde i o paleografii a o vztah písaře a písma – může v digitálním věku profitovat. Herbersovy postuláty se ale zatím nezdají zcela přesvědčivé; jinými slovy řečeno jde spíše o možnost „dotahování“ těch závěrů, k nimž dospíváme tradičními cestami.

Návazná stať Malte Rehbeina se už svým titulem „Geschichtsforschung im digitalen Raum. Über die Notwendigkeit der Digital Humanities als historische Grund- Transferwissenschaft“ (s. 19–43) vymyká problematice sborníku, neboť problematiku obhlíží z obecného pohledu humanitních věd.

---

1 Judith Werner, *Papsturkunden vom 9. bis ins 11. Jahrhundert. Untersuchungen zum Empfängereinfluss auf die äußere Urkundengestalt*, Berlin – Boston 2017.

Ostatní příspěvky jsou pak už ryze diplomatického charakteru. První je věnován technickým nástrojům při studiu diplomatiky vrcholného středověku a věnuje pozornost zejména rotě a jejímu postavení v listinách v úvahu přicházejících papežů, aniž bych z něj však vyčetl obecněji platné závěry (např. pro odhalení falz či pod.). Další příspěvky pak přinášejí konkrétní pozorování k jednotlivým otázkám papežské diplomatiky v podstatě „klasickým způsobem“. Např. jde o vývoj písma papežských listin v prvních sto letech vrcholného středověku podporovaný komputerovým programem. Benedikt Hotz a Benjamin Schönfeld nicméně závěrem konstatují, že i nadále je potřebná klasická analýza (s. 67). Dále navazuje Thorsten Schluwitz studií o automatickém identifikování písma rukou papežských produktů, kde závěrem konstatuje, že dosavadní výsledky zůstávají v platnosti (s. 93).

Z dalších studií jen telegraficky: Irmgard Fees sleduje diplomatiku a paleografii jako kulturní fenomény, Viktoria Trenkle funkci kardinálských podpisů a Werner Maleczek v důležité stati interpretuje kardinálské pečeti 12. a 13. století (s kvalitními reprodukcemi) jako sebezprezentaci jejich držitelů. Brigide Schwarz interpretuje postavení (vice)kancléřů na kurii podle kancelářských poznámek v časově širším středověkém horizontu. Cristina Marie Cunho pak sleduje vliv papežských písemností na portugalskou diplomatiku oné doby.

Ivan Hlaváček

Pavla SLAVÍČKOVÁ (ed.)

*Ženy-podnikatelky v minulosti
a současnosti*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017,
292 s., ISBN 978-80-7422-508-6.

Kolektivní monografie se snaží v širší perspektivě poukázat na velmi zajímavé a v současné době také diskutované téma ženy-podnikatelky. Vnímáme je jako obrovský fenomén současné doby, recenzovaná publikace však přichází s historickými sondami, které dokazují, že i v minulosti bylo toto téma diskutováno a ovlivňovalo nejenom mnohé domácnosti, ale mělo významný celospolečenský vliv, protože bylo (a dodnes je) spjata s problematikou vzdělávání dívek a žen s ohledem na jejich budoucí uplatnění.

Jednotlivé kapitoly přináší na základě analýzy širokého spektra primárních zdrojů různé pohledy na tuto problematiku, a to v záběru, který čtenář ocení především v jeho interdisciplinárnosti. Díky tomu je publikace zajímavá jak pro milovníky historie, tak pro všechny, které zajímá postavení ženy ve společnosti, ať už ve vztahu k pracovnímu prostředí či obecně. Autoři píší již v anotaci, že čtenář získá „komplexní obraz o skutečnostech, které se ve světě podnikatelek odehrály, v současné době jej vytvářejí a do budoucna zřejmě budou ovlivňovat“. Díky tomuto přesahu je kniha atraktivní nejenom pro odbornou, ale i pro širokou laickou veřejnost. Zajímavým zpestřením pak jsou kapitoly věnující se konkrétním osudům Johanny Langer von Schroll, Elisabeth Arden či Janet Yellen. Můžeme jen zalitovat, že se nepovedlo doplnit do knihy více zajímavých ženských osudů z českého prostředí, a to jak těch historických, tak současných.

Autoři knihy v úvodu formulovali otázky, na které by měla kniha odpovědět: například zda je emancipační proces v oblasti rovnosti mužů a žen v podnikání dovršen, resp. zda vůbec kdy existoval? O dějiny ženského podnikání je v současné době velký zájem také proto, že počet žen podnikatelek ve společnosti každoročně vzrůstá a ženy dokazují, že umí být úspěšné. Sociologické průzkumy ukazují jak důvody, které ženy vedly k rozhodnutí podnikat, tak spokojenost s tímto jejich rozhodnutím. Velmi kladně je přijímán především prvek nezávislosti, a to jak na zaměstnavateli, tak možnost hospodařit se svým časem a skloubit práci s rodinným životem. Tento aspekt mnohdy vítězí i nad lepším finančním ohodnocením či jistotou v podobě zaměstnaneckého poměru.

Knihy zaujme jak čtenáře, zaměřené na historii ženského podnikání, tak ty, kteří se zájmem pozorují aktuální trend rostoucího podílu žen v podnikatelském sektoru. S tímto rozdělením pak kniha přímo počítá. Z devíti kapitol se historii věnují čtyři: Logický základ, zabývající se kořeny genderové nerovnosti ve společnosti, na pracovním trhu a v podnikání položil text Jany Burešové. Její kapitola je jasně, až učebnicově vystavěna a uvádí především nezasvěceného čtenáře do kontextu doby a problematiky. Zaměřuje se na období zhruba od poloviny devatenáctého století. Autorku zajímá zapojení žen do výdělečné činnosti, vliv a rozvoj vzdělání i pomalu se rozvíjející pokusy o ženskou emancipaci ve společnosti, které přešly v živé emancipační hnutí. Burešová pokračuje popisem feministických snah v průběhu dvacátého století. Dodává, že emancipaci žen je potřeba vnímat jako historickou realitu a stále probíhající proces se základní snahou

o spolupráci v rodině, profesním i společensko-politickém prostředí.

Především v oblasti vzdělání navázal na Burešovou autorský kolektiv Pavla Slavičková, Eva Dvořáková Kaněčková a Zdeněk Puchinger v kapitole o účetnictví jako součásti výchovy žen-podnikatelek v druhé polovině devatenáctého a první polovině dvacátého století. Čtenář si uvědomí, jak důležitá byla základní znalost účetnictví pro chod každé domácnosti a jak přirozeně byly ženám tyto vědomosti předávány ještě před tím, než se účetnictví dostalo do osnov elementárního vzdělávání nebo než zakotvilo v navazujícím profesním školství. Ve vztahu k dnešku, kdy podle průzkumů má polovina společnosti problém se zadlužením a zásadní mezery ve finanční gramotnosti, se čtenář zamyslí nad tím, že bychom se měli poučit od našich předků a osvojit si alespoň základní principy typu „má dáti, dal“.

Následující dva texty od Marie Mackové a Jany Geršlové dokazují na konkrétních případových studiích, co bylo napsáno v předešlých kapitolách. Macková v textu věnovaném velkopodnikatelce Johanně Langer von Schroll ukazuje, že již v 19. století bylo možné, i když velmi výjimečné, aby žena byla úspěšná coby podnikatelka, aby udržela svěřený podnik, rozvíjela jej a nakonec ho i jako prosperující předala svému synovi. Macková ukázala velmi čtivou formou konkrétní pozadí osudu úspěšné ženy druhé poloviny 19. století. Popsala, jak se společenská kategorie žen-podnikatelek začínala postupně utvářet, až zakotvila i v legislativě. Podotkla ale, že co se týče společenského přijetí, byla realita jiná. Příklad Johanný Langer von Schroll podle ní ukazuje, jak pružná byla i v rámci jedné vrstvy hranice akceptovatelnosti společností.

V textu Jany Geršlové se přenášíme do 20. století a čtenáři se odkrývá tak trochu „jiný svět“ krásy a podnikání v kosmetickém průmyslu. Autorka se nejprve věnuje proměně „ženského světa“, módy a péče o sebe samu, která přišla na počátku 20. století a výrazně vzrostla po první světové válce a stala se součástí života žen napříč sociálními vrstvami. Živě napsaný medailon americké podnikatelky kanadského původu Elizabeth Arden přibližuje úspěšnost amerických podnikatelek a na jejím konkrétním případě pak vznik koncepce úspěšné firmy, ale i nekončící konkurenční boj především s její rivalkou Helenou Rubinstein. Autorka popsala celý vývoj podnikání Elizabeth Arden od samotných počátků, včetně expanze do Evropy. Zdůrazňuje, že na konci života vlastnila gigantické kosmetické impérium a stala se multimilionářkou. Geršlová nezapomněla ani na její obrovský vliv v jiném odvětví, jezdectví. Čtenáři možná trochu chybí větší napojení na evropský, resp. středoevropský prostor, o kterém se autorka zmiňuje spíše okrajově. Bylo by jistě zajímavé najít ženský osud ze „světa krásy“ i pro české prostředí. Třeba se jej dočkáme v budoucnu: autorka říká, že vyprávění příběhu Elizabeth Arden je pouhým karmínkem v mozaice dějin žen-podnikatelek. Obě případové studie jsou v knize velmi příjemným osvěžením.

Druhá část knihy přechází kapitolou Martiny Rašticové a Moniky Bédiové z historie do současnosti. Autorky shrnují situaci žen-podnikatelek v České, resp. Československé republice v současnosti a době nedávno minulé z pohledu ekonomicko-sociálního. Lehce provokativní název „Ovládnou ženy 21. století svět podnikání?“ naznačuje řadu otázek, na které autorky hledají odpovědi. Zajímají je motivy pro rozjezd podnikání

u žen, snahy skloubit tradiční ženskou roli s podnikatelským prostředím, šance žen na úspěch a další. Jejich text tvoří nejenom pevný základ pro celou druhou část knihy, je i přirozeným spojením mezi vývojem podnikání od starších dob až po soudobé dějiny. Nejzajímavější je závěr kapitoly, který se pomocí statistik posledních let snaží odpovědět na v úvodu nastolené otázky. Čtenář také ocení reakce čtyř žen, které na závěr odpovídají na otázku, jaký význam má pro jejich život vlastní podnikání. A možná také zalituje, že se podobných praktických příkladů do kapitoly nevešlo více. Všechny odpovědi spojuje jeden motiv, kterého si nejvíce cení, svoboda.

Následující kapitola z pera Jaroslavy Kubátové se věnuje tzv. Generaci Z, tedy jedné ze sociálních skupin, na jejímž příkladu autorka zkoumá, do jaké míry se tato generace bude lišit oproti předchozí a zda je reálné, aby se stala generací nezávislých podnikatelek. Nahlíží různé způsoby, jak by toho mohly ženy dosáhnout, jako například využitím coworkingu. Závěrem se věnuje analýze stavu podnikání žen v Evropské unii. Ačkoliv autorka na mnoha místech pomocí analýzy dat dokazuje, že ženy budou na poli podnikání v budoucnu ještě úspěšnější, v diskusi a závěru připouští, že všechny předpoklady mohou zklamat a vývoj může nabrat zatím nepředpokládaný směr.

Opravdu zajímavě vyhlíží následný text Lucie Sáry Závodné, která přiblížila problematiku organizací pro podporu podnikání žen v České republice, rozšířenou i o komparaci s evropským prostorem. Praktická sonda do českého podnikatelského prostředí zaujme každého čtenáře a mnohým bude i inspirací či praktickým průvodcem. Autorka stručně charakterizuje více jak deset organizací zabývajících se podporou žen v podnikání

i v jiných oblastech a doplňuje několik zahraničních příkladů. Dodává, že kromě podpory žen se všechny tyto organizace snaží zbourat stereotypy o postavení mužů a žen v pracovním prostoru.

Text Richarda Pospíšila o Janet Yellen, dlouholeté zástupkyni předsedy Rady guvernérů a od února 2014 předsedkyni Rady guvernérů Federálního rezervního systému v USA, je jedinou případovou studií druhé části knihy. Autor se nevěnuje pouze jejímu osudu, ale i jiným ženám ve finančním světě, především ale v zámoří.

Místo závěru kniha přináší kapitolu Kateřiny Rampulové, Marty Rašticové a Ivany Kolářové o začínajících podnikatelkách. Autorky sledují jejich motivy, obavy a sny. Analyzují rozhovory s konkrétními ženami a potvrzují to, co předeslaly už ostatní kapitoly knihy, že ženy se pro podnikání rozhodují z mnoha důvodů, především je to ale možnost efektivně skloubit práci a rodinu. Škoda jen, že podobných příkladů a skutečných osudů ze současného podnikatelského prostředí České republiky autorky nepoužily více. Praktické příklady v závěru knihy jsou velmi osvěžující a inspirující. Tento prvek se ostatně táhne celou knihou, které lze vytknout snad jen nepřilišitě důsledné propojení jednotlivých kapitol a absenci skutečného závěru, který by téma lépe uzavřel.

Blanka Zubáková

Středověk

Andreas BÜTTNER – Birgit KYNAŠT
– Gerald SCHWEDLER – Jörg SONN-
TAG

Nachahmen im Mittelalter. Dimensionen – Mechanismen – Funktionen

(Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte,
Bd. 82)

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2018, 235 s., ISBN 978-3-412-50908-8.

Jestli v něčem středověk myslil jinak než do-
ba současná, je to v kontextu práce s tex-
tem/předlohou. Autor často zůstal skryt
v anonymitě, přebíral formulace, které se
mu líbily, do svého opusu, aniž by to pova-
žoval za prohrěšek, ba naopak. A stejně tak
to chápali i současníci, kteří mu to nezazlí-
vali. Pokud pak byla vzorem jakákoliv auto-
rita, tím pro něj lépe. Ovšem ten pojem za-
hrnoval nejen písemný projev, ale měl i širší
význam ve smyslu následování ve způsobu
života. Předmětem toho prvního publikač-
ního počínu jsou referáty dvou konferencí
z roku 2015 (Eisenach a Mohuč). Ty jsou
dílčím výstupem široce koncipovaného
projektu podporovaného DFG (jde o tak-
řka dvě desítky osob), který nese název
„Imitace [Napodobování]. Mechanismy
kulturního principu ve středověku“. Že tu
jde o téma integrující řadu oborů, není tře-
ba pochybovat; výslovně jsou zmiňovány
literární a umělecké obory, různé oblasti
teologie, historiografie a poprvé se tu setká-
vám i s pojmem „Ritualwissenschaft“.

Redaktoři knihy, která je materializací to-
hoto pojmu („moderner handlungsorientier-
ter Imitationsbegriff“), si kladou za úkol
analyzovat jevové, působnostní a vciťující se
formy chápání imitovaného/napodobova-
ného a to jak pokud šlo o rituály, texty či

architekturu (dle smyslu mělo být spíš pou-
žito obecnějšího termínu jako „umělecké
artefakty“ či pod.). Po úvodním slovu Ge-
ralda Schwedlera a Jörga Sonntaga, které
sleduje téma jako „badatelské paradigma“
a stručně charakterizuje následné stati, se
knihou člení na čtyři oddíly: Text a jazyk, Ce-
remoniál a rituál, Pospolitost a společnost,
a konečně Umění a styl. Vesměs jde o stati,
dávající svým konkrétním zaměřením im-
pulzy k analýze obdobných jevů či dokladů.
Stručná charakteristika vybraných příspěv-
ků to, doufám, dostatečně ozřejmí. Někdy
bude dokonce stačit i pouhé uvedení pre-
gnantně formulovaného titulu.

Nejvíce místa zabírá filologicky orienta-
vá stať bamberské romanistky Diny De
Rentiis „*Imitatio* als Form kulturellen Han-
delns“ (s. 27–71). Autorka se zabývá „teorií
kulturního jednání“ (termín *chresiology*
jsem zatím nenašel ani ve velkém Dudenově
Fremdwörterbuch) a v předkládaném textu
se věnuje rozboru kompozice a zpísemňo-
vání jazykového výraziva. Na ni navazuje
Florian Hartmann, specialista na *artes
dictaminum* a jednotlivých forem v těchto
sbírkách 13. století, a to zejména v seve-
roitalských komunách (s. 73–88). Do první
skupiny ještě patří studie o rozdílu resp.
vztahu pojmů imitace a topos na základě
výpovědi jednoho pramene o pádu Akkonu
(s. 89–99).

V druhém okruhu Andreas Büttner shledá-
vá hranice mezi královskými a císařskými
korunovacemi papežem a bez jeho přítom-
nosti. Bezprostředně na něj navazuje Mel-
anie Brunner aplikací adaptace versus imita-
ce v architektuře na příkladu papežského
Říma a Avignonu.

V třetím oddílu sleduje Irina Redkova vní-
mání a imitaci pojmu *civitas Dei* při exegezi
ve 12. století. S tím úzce souvisí stať

Reginy D. Schiewerové „Heilige als *role models* für geistliche Frauen des 14. und 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur *imitatio sanctorum* im Spätmittelalter“. Onomastické problematice se věnuje Christoph Rolker, Gleiche Namen, gleiches Wesen. Praktiken der Nachbenennungen im spätmittelalterlichen Europa. Knihu uzavírá Lucas Clemens příspěvkem „Altera Roma, soror Rome, Roma secunda. Romvergleich und Romimitation nördlich der Alpen während des Mittelalters“. Je o čem přemýšlet.

Ivan Hlaváček

Gabriel ZEILINGER
***Verhandelte Stadt. Herrschaft
und Gemeinde in der frühen
Urbanisierung des Oberelsass vom
12. bis 14. Jahrhundert***
(= Mittelalter-Forschungen 60)
Ostfildern, Thorbecke Verlag 2018,
270 s. + mapka v příloze,
ISBN 978-3-7995-4380-4.

Poněkud pythické označení hlavního titulu (snad nejlépe je možno jej přeložit jako „projednání o městu“ či „projednané město“) je korigováno resp. upřesněno exaktním podtitulkem, k němuž je třeba dodat, že nejde o celé 14. století, nýbrž jen jeho první polovinu. Kniha představuje důležité regionální téma. Ale protože jde o významný evropský region, který navíc v době našich lucemburských panovníků (ti se tu ovšem ve formě bezprostředních lenních pánů objevují až po ukončení Zeilingerem sledovaného časového horizontu, nicméně na něj bezprostředně navazovali), získává práce obecnější charakter. A ovšem také inovativním postupem, který vychází z toho, jak pronikalo vesnické prostředí do městského či do sídel,

kteří mají protoměstské prvky. Kniha je také sympatická úsporným výrazivem, ač jde o práci habilitační: textově jde o necelých 200 stran z 270 (bibliografie tak rozsahem tvoří, trochu zbytečně, takřka třetinu textu). Úvodní stručná stať charakterizuje Alsasko jako celek, v němž dominuje svobodné město Štrasburk, následováno deseti říšskými městy menší až střední velikosti a důležitosti, za nimiž přicházejí desítky poddanských měst různých zeměpánů a kolísavého rozsahu. Stručná historiografická partie poněkud vybočuje z konceptu knihy. Jádro předkládané práce vidí Zeilinger ve „zkoumání sociální a politicko-historické dimenze rané urbanizace hornoalsaského“ regionu, s. 49) v podstatě do založení alsaské decapolis v r. 1354, jež se ovšem týkala jen oněch deseti menších říšských měst, která, jedno každé samo o sobě, by nebyla bývala obstála. Samotného Štrasburku se vzhledem k jeho dominanci tyto úmluvy netýkaly a autor mu proto samostatně pozornost nevěnuje. Ostatně jmenovaný svaz je už stejně za jím vytýčenou hranicí, i když samozřejmě postavení Štrasburku ovlivňovalo celé Alsasko. Oddíly textu, které se týkají říšských měst, přináší se ve slovníkové formě „městské monografie“, kde se přihlíží k následujícím čtyřem fenoménům: geografickému postavení, komentáři k diplomatickým pramenům (zejména přijatým) pro město a to odděleně do r. 1250 a pak pro dobu návaznou. Posléze je nabídnuta stručná charakteristika z výše podaného pramenného základu, sledována interakce a míra získané urbanity. Z deseti říšských měst jde o Hagenau, Schlettstadt, Colmar, Mühlhausen a Kaisersberg. Zbývajících pět, totiž Türkheim, Weissenburg, Oberehnheim, Rosheim a Münster zůstávají jen v marginálním postavení.

Autor však nezůstává u skupiny říšských měst, nýbrž sleduje i zájmy a vznikající města jiných regionálních zeměpánů. Z duchovní sféry jde pochopitelně zejména o štrasburského biskupa (Rufach, Egisheim), z několika významných rodů světských šlo pak především o Habsburky (zejména Ensisheim, Sensheim, Landser a Thann) a Bergheimery, aby výklad uzavřela problematika Türkheimu, u něhož se výrazně střetávaly zájmy duchovní moci reprezentované opatstvím v Münsteru, krále a zejména také obce samotné a jenž se dostal do pozice říšského města až počátkem 14. století. Právě množstvím a kvalitou přijatého diplomatického materiálu poměřuje autor proměnu či aspoň náběh k ní. A tu Zeilinger podtrhává v obecném měřítku některé sociotopografické jevy jako rozsah lokality (area) a opět se vrací k hustotě osídlení a ovšem k pronikání „moderních“, už městských církevních struktur, které k urbanizaci přispívaly nemalým podílem.

Nečetné zkomoleniny si čtenář opraví sám (s. 213: Seibt místo Seibert aj.). Nadto bych raději v interních odkazech viděl užívání stránek, než odkazy na strukturu kapitol, což při četbě nejen ruší, ale i zdržuje. Zajímavá koncepce může některými aspekty přispět k naší středověké urbanistice.

Ivan Hlaváček

Tomáš VELIČKA

Sepsání – užívání – uchovávání. Panovnícké listiny v životě českých královských měst ve středověku

(= Edice a studie Státního oblastního archivu v Litoměřicích, sv. 4)

Litoměřice – Praha, Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Scriptorium 2018, 224 s., ISBN 978-80-904381-9-4; ISBN 978-80-88013-70-9.

Tematický záběr monografie Tomáše Veličky není překvapivý. Autor se dlouhodobě zabývá studiem diplomatického materiálu pozdně středověkých Čech a Slezska. Kniha se snaží syntetizovat autorovy dosavadní badatelské poznatky, představuje tedy logické vyústění jeho vědecké činnosti. To ovšem neznamená, že by se Velička omezil na pouhou recepci svého již dříve publikovaného výzkumu formou shrnutí solitérních výsledků. Publikace se vyznačuje značně komplexním a systematickým přístupem k vytčenému pramennému materiálu.

První část knihy pojednává o emisi panovníckých listin pro česká královská města v období vrcholného a pozdního středověku (13. – počátek 16. století). Autor se zde opírá téměř výhradně o diplomatický materiál, vydaný v prvních třech dílech klasické edice *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*. Tuto úvodní část lze vnímat jako metodologicky poměrně konzervativní, neboť masa diplomatických pramenů je zde zkoumána z vydavatelské perspektivy. Pomocí kvantitativních a statistických metod hledá autor odpovědi na otázky: v jakých počtech, v jaké jazykové formě a s jakým sdělením putovala privilegia z královské kanceláře do měst. Vypracované statistiky jsou vzhledem k dynasticko-politickému vývoji českých zemí rozděleny do tří dějinných úseků (I: do r. 1310; II: 1310–1419; III: 1420–1526), přičemž druhý a třetí úsek je dále dělen na období vlád jednotlivých panovníků. Takto členěné statistické pole umožňuje autorovi sledovat různé změny emise privilegií v závislosti na době vlády určitého panovníka, politickém postavení určitého města v určité době atd. V rámci těchto kvantitativních komparací popisuje Velička též typy panovníckých listin a míru jejich vydávání v průběhu zkoumaného

období. Výsledky tohoto přístupu jsou přehledně prezentovány pomocí sloupcových diagramů. Autor si je vědom, že v důsledku neúplného (někdy až fragmentárního) dochování zkoumaného typu pramene mají statistické výsledky značně zkreslenou výpovědní hodnotu, i tak ovšem odhalují základní tendence vydavatelské činnosti vzhledem k různým historickým faktorům. V tomto ohledu se jedná o cenná vědecká zjištění.

Prostřední část knihy tvoří hlubší sonda do jednoho typu panovnických písemností, a sice potvrzovacích listin (konfirmací). Význam konfirmací z hlediska jejich výpovědní hodnoty o tzv. druhém životě královských privilegií v městských kancelářích a archivech netřeba příliš zdůrazňovat, a tak není divu, že právě tomuto typu úřední písemnosti (na rozdíl od ostatních) je zde vyhrazen samostatný prostor. Velička se podrobně zamýšlí nad vývojem potvrzovacích listin a dobovou praxí konfirmačního řízení; snaží se tyto dokumenty dále typologizovat a nastoluje mnohá témata spojená s otázkou jejich insertního/poloinsertního charakteru. Pro potřeby vyčíslení emise královských konfirmací jednotlivými panovníky pro jednotlivá města je i v této kapitole aplikována statistická metoda. Zde autor nejvíce těží ze své disertační práce.

Poslední (nejdelší) část monografie si klade za cíl popsat, jakými způsoby bylo v městských kancelářích s panovnickými privilegii nakládáno, jak byly uchovávané, jak a za jakým účelem byly opisovány (případně překládány), při jakých situacích jimi bylo právně argumentováno atd. Za tímto účelem si Velička vybral vzorek několika královských měst v severozápadních Čechách. Jedná se o Louny, Žatec, Kadaň, Litoměřice, Most a Ústí nad Labem. Výběr je dán

především působností autora v tomto regionu a dlouhodobým zájmem o archivy jmenovaných měst. Sonda si sice nemůže (v důsledku své regionální specifčnosti a nutné reduktivnosti) nárokovat reprezentativní zachycení všech aspektů spojených s dobovým standardem fungování městské kanceláře, může však posloužit jako jistý ukazatel. Ve všech šesti případech autor uplatňuje stejná hodnotící kritéria. Pro každé město si všímá nejprve konfirmačních listin, poté městských kopiířů a formulářových sbírek (jsou-li dochovány), indorsátních poznámek na originálech panovnických listin, překladů panovnických listin (existují-li) a použití některých písemností na soudních fórech (je-li pro dané město doloženo). Tento výčet doplňuje vždy jakási rubrika kazuistik pojmenovaná „modelové případy“. Autorova snaha plasticky vykreslit druhý život panovnických listin v městských kancelářích a archivech však vede k přílišnému ulpívání na detailech. Velička jako archivář-diplomatik prokazuje náležitou kompetenci pro materiálovou analýzu, souhrnné výsledky svého výzkumu však nedokáže vzhledem k syntetickým nárokům monografie jasně formulovat. Drobnohled, pod kterým zde zkoumá archivní materiál, zahrnuje čtenáře přívalem mnoha informací a badatelských zjištění dílčího charakteru, čímž se zbavuje možnosti vylíčit zkoumané problémy z adekvátního nadhledu. Tuto mikroperspektivu by mohla kompenzovat obsáhlá bilanční kapitola, která ovšem v knize chybí.

Těžko stravitelná popisná forma celého textu je dána charakterem výzkumu a nijak nenesňuje jeho obsahový přínos, může však od knihy odradit mnoho potenciálních zájemců. Veskrze statistický přístup řadí sledovanou monografií mezi díla analytické

historiografie. Již v názvu proklamovaný dvojitý náhled na pramenitou materii (perspektiva vydavatelská i přijemecká) je nosným metodologickým rámcem, pomocí kterého Velička promlouvá k tuzemskému odbornému plénu a dává inspirativní impulz dalšímu bádání.

Vojtěch Večeře

Lucas WÜSTHOF

Schwabenspiegel und Augsburger Stadtrecht

(= Monumenta Germaniae Historica – Schriften, Bd. 73)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017, LXIII+367 s., ISBN 978-3-447-10840-9.

Schwabenspiegel je pro českého historika středověku, historika měst pak zejména, známý pojem. A to tím spíše, že existují nejen jeho rukopisy v českomoravských archivech resp. knihovnách (autor je ovšem v soupisu rukopisů této sbírky, podávaném závěrem knihy, který obsahuje takřka 400 rukopisů, necituje), ale existují i staročeské překlady, svědčící o jeho užívání v prostředí českých měst. Protože Wüsthofovi ale jde o řešení otázky vzájemných vztahů mezi Schwabenspiegel, Městským (augsburským) právem, Saským zrcadlem (Sachsenspiegel) a Německým zrcadlem (Deutschenspiegel), pro což naše kodexy nepřinášejí žádné informace, není to třeba zdůrazňovat.

Wüsthof tak usiluje o revizi současného stavu našeho vědění o místě vzniku a genezi Schwabenspiegela, který podrobuje kritice a snaží se dobrat konkrétních výsledků. Názorový stav charakterizuje následovně: 1) prvá skupina považuje Švábské zrcadlo zprostředkovaně přes Saské a Německé zrcadlo za pramen pro Augsburské městské

právo; 2) druhá teorie naopak předpokládá, že toto městské právo bylo jedním z četných pramenů pro Švábské zrcadlo; 3) další pak „přisáhá“ na to, že pramenem Švábského zrcadla nebylo Augsburské městské právo, ale jakési starší (v podstatě neuchopitelné) augsburské zvykové právo; a posléze 4) zastánci poslední varianty předpokládají, že Švábské zrcadlo vůbec nevzniklo v Augsburku, ale v Řezně, i když v jeho dataci do zhruba poloviny sedmdesátých let 13. století se badatelé shodují, byť v rámci tohoto decenia dochází k různým malým posunům. Jako nejsilnější se ukazuje první názor, zastávaný od 20. let zejména (bohužel též SS-Sturmbannführerem) Karlem Augustem Eckhardtem, mužem, který se do studia těchto pramenů a především do jejich vydávání ponořil nehlouběji (jen samotná bibliografie jeho prací z této problematiky čítá řadu desítek stran). Uvedl jsem tyto čtyři varianty z toho jednoduchého důvodu, protože jejich kritice se věnuje vlastně celá Wüsthofova kniha. Méně informovanému čtenáři lze dodat, že jde o text středohornoněmecký.

Úvodem podává Wüsthof metodologickou kritiku rozborů jiných právních památek, ukazuje jejich slabiny a varuje zejména před mechanickými obsahovými podobnostmi. Navazuje pak rozsáhlým výkladem obecných předpokladů a situací jako je původ označení této právní knihy a její stáří, kladené obecně do 70. let 13. století nebo rozsah a rozptyl jejího dochování spolu s kritikou dosavadních edic.

Zatím co Saské zrcadlo je nerozlučně spojeno se jménem Eika z Reggowa, autor – či spíše autoři – Švábského zrcadla jsou anonymní a jsou hledáni ve františkánském prostředí. Wüsthof ovšem raději mluví o autorech v plurálu (*Schwabenspiegler*).

Z dalšího pak vyplývá, že autorskému prostředí františkánů v Augsburgu resp. v Řezně není příliš nakloněn. Ostatně z jeho závěrů lze vyčíst, že ani jedno z obou měst nemá zřetelnější doklady pro to, aby se mohlo za místo vzniku považovat, i když to nelze zcela vyloučit.

V této souvislosti je podávána informace o knihovnách, kde se bohužel setkáváme s celou řadou při nejmenším velmi nepřesných údajů, které je třeba uvést na pravou míru. Tak nejprv autor konstatuje, že pozdní středověk (!) znal v podstatě dvě formy knihoven, totiž klášterní a kolejní, vedle nichž připouští ještě knihovny soukromé a malé knihovny radní. S objevením se univerzit ve střední Evropě počínaje Prahou, hovoří Wüsthof zmatečně o jejich univerzitních knihovnách, ačkoliv předtím správně zmiňoval knihovny kolejní. Tak se např. dovídáme, že v Praze po založení univerzity vznikla její univerzitní knihovna (s. 45). Zejména ale autor vynechal důležité knihovny kapitulní, které svou bližší vazbou na světské prostředí měly v podstatě k laickým tématům blíže, i když jindy s tímto pojmem pracuje. Ale také se dozvídáme, že knihovna řezenských františkánů byla na sklonku 13. století významně menší, než v r. 1799 (!?).

Hlavní část knihy je věnována porovnávání jednotlivých právních ustanovení Švábského zrcadla s jinými právními knihami, zejména s těmi blízkými, ale záslužně jde i do širších souvislostí a to až do středověku raného. Podstatné je ovšem porovnávání s Augsburským městským právem, jak to ostatně avizuje i titul této bayreuthské právnícké disertace. Autor však konstatuje, že ani některé identické formulace nemusí znamenat bezprostřední souvislost. Dodal

bych, že jen pokud nejde o nějakou naprosto přesvědčivou partii.

Z řemeslných resp. technických uspořádání knihy považují za nedomyšlený způsob vnitřních odkazů, kdy se autor odvolává na věcné členění a nikoliv na stránky. Protože toto není uváděno v živých záhlavích, musí čtenář stále hledat nejdřív v obsahu a teprve pak se vracet. Nadto členění v knize je zevrubnější než udává obsah a tak čtenář při takovém ověřování ztrácí mnoho času i koncentrace. Tento komplikovaný způsob odkazů ovšem není jen Wüsthofovým nedostatkem (viz můj referát o práci Zeilingrově). Tento nešvar se rozmohl zejména v souvislosti s oddělováním poznámkového aparátu od textu. A konstatuji ještě, že autorovi „uklouzly“ některé plné bibliografické odkazy. Tak doplňuji aspoň ze s. 48: „Ruland, Geschichtliche“ znamená Anton Ruland, *Geschichtliche Nachricht über die ehemalige Domstiftsbibliothek zu Augsburg, 1854.*

Čtenář tak odkládá knihu poněkud nespokojen, protože její zisk není vždy (ostatně ani nemůže být) dostatečně přesvědčivý.

Ivan Hlaváček

Konfession in Text und Politik

Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder, Bd. 58, Nr. 2, 2018, ISSN 0523-8587.

V mediévistice není běžné psát recenze na čísla časopisů. Tematická čísla ovšem příležitostně ospravedlňují narušení této zvyklosti. Takovým případem je druhý sešit nejnovějšího svazku časopisu *Bohemia*, jež vydává mnichovské Collegium Carolinum, věnovaný pod titulem „Konfession in Text und Politik“ konfesním poměrům v husitských

Čechách. Sedm studií odráží spolupráci dvou projektů, jež probíhaly v minulých letech v Centru mediivistických studií Filozofického ústavu AV ČR v Praze, respektive v Institut für Mittelalterforschung ÖAW ve Vídni. Pražský projekt byl zaměřen na proměnu kulturních kódů v husitství, vídeňský na vernakularizaci a komunikační strategie ve stejném časovém vymezení.¹ Předložené studie tak pojí otázka, jakým způsobem a do jaké míry konflikty husitské doby formovaly společenské hodnoty, komunikaci a jednání jednotlivých aktérů a akterek.

Po stručném úvodu Pavlína Cermanové (s. 221–224) následuje studie, v níž Robert Novotný analyzuje změnu mezi katolickým a kališnickým vyznáním, již lze pozorovat u různých českých a moravských šlechticů. Oprostíme-li se, jak to dělá Novotný, od umělého a nevědomými morálními soudy zatíženého rozlišování „konverze z vnitřních pohnutek“ a „konverze z utilitárních motivů“, vyjeví se změny vyznání jako komplexní fenomén, na němž se dá mimo jiné sledovat změna pozice víry v šlechtickém hodnotovém kodexu, k níž došlo během husitského století. Václav Žůrek se věnuje dvěma katolickým autorům, Hilariu Litoměřickému a Pavlu Židkovi, kteří se nezávisle na sobě obraceli na Jiřího z Poděbrad, aby mu – ač je o to nežádal – ukázali „modus vivendi“ a hlavně „modus regendi“ v konfesně rozděleném království (s. 246–266). Není překvapivé, že oba vyzývali Jiřího ke konverzi ke katolicismu, čímž by byl, podle nich, obnoven mír a pořádek v zemi. Jejich argumentace a komunikační strategie nicméně umožňují náhled do způsobu konstruování identit uvnitř katolického tábora

1 Srov. popis obou projektů na ms.flu.cas.cz/cz/badatele/minule-projekty-2.html, resp. [m.overmode.oew.ac.at/\(28.2.2019\)](http://m.overmode.oew.ac.at/(28.2.2019)).

a jeho očekávání ve vztahu k utrakvistickému královskému dvoru.

Příspěvek Pavlína Cermanové zkoumá, jak katoličtí odpůrci husitů používali prorocké spisy o potrestání hříšné církve. Na základě rukopisného dochování autorka rekonstruuje využití, aktualizace a cirkulaci těchto textů v kláštorech a intelektuálních centrech Českého království i sousedních zemí (s. 267–285). Cermanová dochází k překvapivému závěru, že tyto texty nebyly čteny jako subversivní výzva k aktivnímu jednání, nýbrž spíše jako vysvětlení probíhajících událostí, jež bylo v tomto rámci vykládáno jako součást božího plánu spásy, a ztratilo tak svou společensky nebezpečnou složku. Metodologicky velmi podnětný je následující příspěvek Martina Nodla. Autor se v něm pokouší aplikovat paradigma konfesionalizace, platné pro raný novověk, na poměry v Čechách 15. století. Nodl konstatuje, že zatímco ve velké části království panovala náboženská tolerance z nutnosti, pražská města představovala výjimku. Cílenou náboženskou netoleranci utrakvistických pražských elit a jejich opatření ke konfesní disciplinaci měšťanů lze, jak to činí Nodl, označit jednoznačně za proces konfesionalizace – pokud jsme ovšem připraveni vrátit do daného konceptu etatické komponenty, v poslední době často kritizované.

Zdeněk Beran se věnuje porovnání právního institutu landfrýdů v Čechách, na Moravě a v Rakousku (s. 310–323). Pokud byly stavy těchto tří zemí postaveny před srovnatelné problémy, dospívaly ve snaze vyrovnat se s válečnými nepokoji první poloviny 15. století ke srovnatelným řešením. Jako nejdůležitější společný rys vyhodnocuje autor skutečnost, že landfrýdy ve všech třech zemích sloužily vedle zajišťování

míru k vyjádření podílu na zemské moci. Také Jaroslav Svátek sleduje procesy kulturní výměny, konkrétně mezi katolickým prostředím západních Čech a říšským městem Norimberkem (s. 324–342). V roce 1498 vytiskl Mikuláš Bakalář ve své plzeňské tiskárně dva texty z tehdy populárního žánru cestopisů. Jednalo se o český překlad „Traktátu o zemi svaté“ a „Života Mohamedova“. Svátek určil německé předlohy těchto textů, jejichž původ lze v obou případech hledat v Norimberku. Poskytl tím další důkaz úzkých kulturních vztahů mezi těmito dvěma městy v dané epoše. Je pozoruhodné, že Mikuláš Bakalář, nejen tiskař, ale pravděpodobně i překladatel obou textů, „očistil“ své předlohy od veškerých odkazů na přijímání pod obojí způsobou. Učinil tak zřejmě z vlastního náboženského popudu nebo z ohledu na své katolické čtenáře, což představuje výmluvný příklad procesu reinterpretace a adaptace textů, které stály v hledáčku obou projektů. Konečně Dušan Coufal obrací pozornost čtenářů ke třem stanoviskům v otázce laického kalicha, jež sepsal známý katolický učenec Mikuláš Kusánský v první polovině roku 1433 během jednání Basilejského koncilu (s. 343–362). Coufal se na základě rukopisného dochování vyrovnává s otázkami autorství, intelektuálního prostředí a okolností vzniku jednotlivých textů. Vyslovuje se pro v poslední době zpochybňované autorství Kusánského u textu „Intentio de eadem materia“. Coufalova diferencovaná argumentace navíc umožňuje vhledy do komplexního procesu vytváření myšlenkových postojů uvnitř katolické církve, který předcházel basilejské dohodě s husity.

Předložené studie lze považovat za výběrovou bilanci obou uvedených projektů. Na jedné straně zpracovávají podněty, jež

vyvstaly v souvislosti s husovským jubilejním rokem 2015, na druhé straně usilují o to, poukázat na nové perspektivy zvláště s ohledem na zaběhnuté způsoby prostorové a časové kontextualizace husitství. Součástí této snahy je i to, že přispěvatelky a přispěvatelé přiznali ve svém bádání poměrně velký prostor představitelům katolické strany, kteří v dosavadní badatelské praxi zůstávali často opomíjeni. České odborné veřejnosti poskytuje tematické číslo nové poznatky, na něž je možné navazovat dalším výzkumem (zde bych vyzdvihla zejména Novotného a Nodlovu studii). Zahraničnímu vědeckému publiku se zde otevírají dveře zpřístupňující bohaté výsledky obou projektů.

Alexandra Kaar

Raný novověk

Josef FÖRSTER – Ondřej PODAVKA
– Martin SVATOŠ (edd.)

Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století

Praha, Filosofia 2015, 362 s.,
ISBN 978-80-7007-444-2.

Než bylo zahájeno vydávání několikaszvazkového souboru bio-bibliografického lexikonu Johanna Petera Cerroniho (1753–1826) s dvojjazyčným názvem *Spisovatelé Království českého / Scriptores Regni Bohemiae*, předeslal editorský tým jako úvod samostatný svazek, který celý počín zasazuje do literárněhistorického kontextu. Josef Förster, Ondřej Podavka a Martin Svatoš v něm se spoluautory Jiřím Matlem, Stefanem Newerklou, Václavem Petrbohem, Václavem Pumprou, Václavem Smyčkou a Jiřím Žůrkem předestírají odborné veřejnosti dějiny snah zachytit literární učenost v Čechách a na Moravě v minulosti v dílech, která lze zastřešit termínem *historia litteraria*. Koncept dějin vzdělanosti, ještě nerozlišované na pozdější dějiny vědy a dějiny esteticky vnímaného uměleckého psaní, kvetl především v 18. století, ale obdobné snahy lze v českém prostředí najít již dříve (autoři začínají od balbínových *Učených Čech*) a naopak projevy doznívání tohoto přístupu lze shledat i v první polovině 19. století. Konečně, jisté rysy konceptu *historia litteraria* jsou v humanitním bádání přítomné trvale a setkáváme se s nimi všude tam, kde se před interpretací, dynamikou a příběhem toho kterého jevu dává přednost, výčtu, úplnému sebrání fakt a nějakému nečasovému kritériu třídění (například abecednímu).

Svazek otvírá stať Václava Smyčky, která s oporou v německé literární historii

představuje koncept *historia litteraria* jako takový. Počátky konceptu Smyčka nachází u Francise Bacona a Jacoba Friedricha Reimanna — v názvu jeho třísvazkového díla z počátku 18. století se už vyskytl termín *historia litteraria*. Soupisy učenců a jejich děl byly mimo jiné projevem přesunu zájmu od antické historie a literatury k nové, lépe řečeno k novým, stále více navíc provozovaným ve vernakulárních evropských jazycích. K nám tyto evropské tendence pronikly s příchodem Karla Heinricha Seibta na pražskou univerzitu. Informační přínos zaručil soupisům zájem i v době, kdy už byly jako literárněhistorický „koncept“ považovány za zastaralé. Pozdější romantické a nacionalisticky motivované bádání koneckonců ocenilo přehledy materiálu, který chtělo vykládat. I vydávání Cerroniho soupisu dnes přináší jak informaci o přístupu *historia litteraria*, tak – zprostředkovaně – o elementech zpracovávaných literárních dějin (doufejme, že zprostředkovanost bude patrná i uživatelům Cerroniho soupisu, že ho nebudou považovat za dnešní zpracování historického materiálu).

Druhý příspěvek svazku nese název identický s celou publikací. Podepsal ho „kolektiv autorů“ a představuje syntézu dalších kapitol. Jeho centrální postavení v knize vyjadřuje i skutečnost, že je publikován česky i anglicky. Lze ho doporučit jako stručný přehled osob, které se věnovaly staré „literární historii“ a jejich výkonům. Pak následuje třináct kapitol, zaměřených vždy na jednoho autora a uspořádaných chronologicky. Po výše jmenovaném jezuitovi Bohuslavu Balbínovi následuje benediktnin Magnoald Ziegelbauer a další autoři až po Matyáše Kalinu z Jäthensteina. Důstojné místo je samozřejmě věnováno Johannu Peterovi Cerronimu, autorovi, jehož rozsáhlý

bio-bibliografický soupis, jedno z děl, která ve své době nespátřila světlo světa tiskem, se autoři knihy rozhodli vydat.

Upozornit chceme v této recenzi na jeden rys publikace. Ačkoliv to kniha nehlásá jako proklamaci a je ve svém výrazu (i v typografické úpravě Markéty Jelenové) střídá, jde o výrazně alternativní pohled na dějiny oboru literární historie. Za nosné pro vstup do starších epoch a pochopení dobových zájmů považujeme hlavně vysvětlení *historia litteraria* jako vlastně málo interpretační metody zpracování materiálu. „Chladnost“ soupisů a „mechaničnost“ řazení medailonů, svého času považovaná za nedokonalou, svým způsobem chrání od násilných ahistorických projekcí, které se do lesa literárních dějin vydávají ne s prostornou nější soupisu všeho, ale s košíkem předem připravených výkladů, který je třeba naplnit příklady. Anebo je starý Cerroniho koncept možno vnímat jako prevenci před potřebou odvyprávět všechno historické jako dynamický příběh s příčinami, následky, faktory, vlivy, tendencemi, zákonitostmi.

Na druhou stranu: i staří bibliografové uplatňovali různé filtry. Pečlivý rozbor toho, co a jak sepsali, může ukázat jejich hodnotové preference a hlavně vysvětlit mnohé z toho, co se dělo dál. V českém prostředí bylo pro další generace svrchovaně důležité, co bylo sepsáno do konce 18. století a jak to bylo tehdy hodnoceno — v mnoha historických disciplínách tak bylo vykolíkováno hřiště, na kterém se bude hrát v budoucnosti.

Pečlivě redigovaná kniha je opatřena soupisem pramenů i literatury a rejstříkem, lze jí tedy maximálně využít jako úvodu k jinému pohledu na to, jak se v minulosti přistupovalo k dějinám vzdělanosti v českých zemích.

Ondřej Koupil

Veronika TOMÁŠOVÁ

Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období 1781–1861

Český Těšín, Slezská církev evangelická a.v. 2018, 332 s., ISBN 978-80-87340-03-5.

Veronika Tomášová vstupuje do nevelké skupiny badatelů, kteří se rozhodli věnovat protestantismu na Těšínsku.¹ Vydání její práce bylo umožněno finanční podporou konfesního Spolku Martina Luthera, Moravskoslezského kraje a zaštitěno či iniciováno Slezskou církví evangelickou a.v. Dílo tak chce být do jisté míry příspěvkem nejen k církevním a regionálním dějinám, ale i k reflexi náboženské identity.

Těšínsko (v knize myšleno bývalé Těšínské a Bílské knížectví, součást tzv. Rakouského Slezska) představuje nejen v českých církevních dějinách dosti specifický a ojedinělý fenomén (podobné mu je částečně snad jen Ašsko, ovšem probádané ještě méně). Autorka se tedy neměla možnost opřít o rozsáhlejší výsledky moderního výzkumu. O to rozprostřenější jsou ovšem archivní fondy, se kterými by bylo v případě tohoto tématu nutno pracovat (od Těšína přes Brno a Bratislavu do Vídně). Kniha tedy nabízí sice poměrně ucelenou syntézu, ale zároveň, jak uznává autorka sama v úvodní kapitole, je hlavně podnětem k dalšímu nutně podrobnému pramennému studiu.

To, že autorka zřejmě myslela zejména na laické čtenáře, což je samozřejmě v pořádku, naznačuje již první kapitola. Ta poměrně zevrubně popisuje Ranou toleranční dobu (dobové pozadí, vydání Tolerančního patentu, specifikum Rakouského

1 Např. David PINDUR, *Světla a stíny barokní církve ve Slezsku. Frýdečské arcikněžství v letech 1654–1770: struktury, procesy, lidé*, Český Těšín 2015.

Slezska ad.). Žel, zrovna v oddíle, kde se mohla opřít o novější výzkum, zůstala Tomášová příliš pod vlivem badatelů starších (např. Zdeňka J. Medka), jejichž názory jsou již v lecčems překonány. Řada informací je též podána příliš zjednodušujícím způsobem (např. volba přihlašovaných mezi jednou ze dvou tolerovaných protestantských konfesí). Součástí první kapitoly je rovněž encyklopedické představení jednotlivých sborů, které vznikly v době tolerance, dále pak několika šlechticů, hrajících podstatnější roli při jejich zakládání. Zpravidla se čtenář dozví základní data, shrnutí stavební historie a několik statistických údajů o počtu evangelíků. Větší prostor je věnován proměnam komunit, která se scházela v samotném těšínském chrámu milosti, a osobnostem prvních pastorů. Je škoda, že autorka nenechala zaznít více novějšímu bádání o této bolestné kapitole střetu často velmi mladých bohoslovců s nedokončeným vzděláním s naprosto neznámým a jazykově cizím prostředím, které nadto prošlo zcela odlišným vývojem než jejich domácí církevní útvary.

Na závěr první kapitoly o organizačním fungování sborů včetně způsobu jejich řízení a voleb pastorů navazuje kapitola druhá, věnovaná církevní zprávě. V ní jsou představeny kompetence konzistoře, důvody jejího přemístění z Těšina do Vídně, superintendence a nakonec obsahuje i stručné medailony těšínských superintendentů. Do problematiky hlouběji nezavševčený čtenář si zde může udělat základní přehled o vývoji toho, jak Josefův stát poměrně složitě hledal správní mantinely tolerance.

Třetí kapitola se věnuje evangelickému školství. Tomášová nejprve představuje jeho vývoj po roce 1781. Co se statistik žáků týká, sahá autorka do primárních pramenů. Těšínsko je zajímavé tím, že zde byl

nedostatek římskokatolických vzdělávacích ústavů, takže opačně vzhledem k Čechám a Moravě děti přidružující se státem preferovaného náboženství navštěvovaly školy zřizované sotva tolerovanou konfesí. V přehledu se zde dozvíme základní informace o dozoru nad školami, o životě a platové situaci učitelů, o učebnicích, průběhu výuky, postavě Jana Šliwka a o dvou významnějších učelištích – těšínském gymnáziu a přešpurském lyceu, které sice leželo mimo sledovanou oblast, ale pro svůj význam na ni si pozornost bezesbytku zaslouhuje. Různým druhům statistik ovšem schází např. zevrubnější informace o odlišnostech týdenní a nedělní školy.

V kapitole, nazvané Náboženský život evangelíků na Těšínsku, je pozornost zaměřena zejména na bohoslužby a kasuálie. Autorka rekonstruuje průběh bohoslužeb včetně představení kancionálů, odkazuje na fondy, obsahující homiletickou produkci některých pastorů a jedno kázání i poměrně rozsáhle reprodukuje. Žel z kasuálií se zabývá jen konfirmací a pohřby a opomíjí křty i svatby, které zejména v toleranční době nebyly prosty napětí a specifických konfliktů. Otázka spirituality těšínských luteránů je mírně pootevřena několika odstavci o náboženské literatuře a kratičkou podkapitolou o mimořádně podstatném fenoménu, který představují zdejší pietisté.

Poslední dvě části knihy již opět nepojednávají o jednotlivých fenoménech, ale mapují chronologický vývoj. První z nich poměrně rozsáhle reprodukuje události roku 1848, resp. až do roku 1861 trvající snahu o zrovnoprávnění protestantských konfesí s římskokatolickou církví. Druhá si ve stejném období všimá národností otázky, totiž polského národního probuzení na Těšínsku a rolí několika evangelických osobností

v něm (trochu nápadně z ní ovšem vystupuje stať o Boji proti alkoholismu).

Publikace Veroniky Tomášové je velmi bohatě obrazově vybavena. Z velké části se jedná o fotografie evangelických kostelů, ale také o reprodukce obrazů pastorů, jejich rukopisů či pečetí. V závěru práce jsou vedle seznamu literatury, rejstříků a cizojazyčných shrnutí připojeny i přehledy počtů evangelíků na Těšínsku, seznamy superintendentů, seniorů a pastorů. Dílo je poměrně čtivé, dobře srozumitelné. Zřejmě z ohledu na popularizační vyznění snažila se Tomášová často rozsáhlé citáty z pramenů i starší literatury upravit jazykově tak, aby byly co nejčitelnější. Ne vždy je pak ovšem jasné, jaký je původní zdroj.

Autorka se opřela zejména o důkladné studium dosavadní polské, německé a české literatury k tématu, ze kterého složila, jak bylo naznačeno již v úvodu, dobré přehledové dílo o prvních přibližně osmdesáti letech tolerované existence luterské církve na Těšínsku, které je určeno širší čtenářské obci. I když by šlo požadovat více práce s primárními prameny, díky které by mohl zejména obraz konkrétního žitého náboženství vystoupit mnohem plastičtěji, dostávají tu další badatelé víc než dobré vodítko po stávajícím stavu studia, ale i inspiraci, kterým oblastem a tématům se mohou podrobněji věnovat. Nakonec lze konstatovat, že Slezská církev evangelická a.v. možná brzy předběhne ostatní české a moravské denominace tím, že nabídne v přehledové ucelené řadě vhléd do své minulosti a náboženské identity.

Ondřej Macek

Peter RYOM – Federico Maria SARDELLI

Vivaldi Werkverzeichnis.

Antonio Vivaldi. Thematisch-systematisches Verzeichnis seiner Werke / Thematic-Systematic Catalogue of His Works (RV).

Peter Ryom. Druhé revidované vydání Federico Maria Sardelli.

Wiesbaden, Breitkopf & Härtel 2018, 667 s., ISBN 978-3-7651-0372-8.

Dílo hudebního skladatele Antonia Vivaldiho je téměř ikonickou součástí hudebního baroka a není tedy nijak překvapivé, že dlouhodobě představuje předmět zájmu hudebních historiků i hudebníků. Autorem nejznámějšího a v dnešní době rozhodně nejužívanějšího soupisu Vivaldiho skladeb je dánský muzikolog Peter Ryom (* 1937), jedna z dlouholetých vůdčích osobností vivaldiovského výzkumu, od něhož také pochází známá katalogová značka RV neboli „Ryom-Verzeichnis“. Doplněvaná a upravovaná vydání tohoto soupisu jsou dokladem reflexe mnohých zjištění a objevů, které během desítek let přinesl (a stále přináší) výzkum, jenž se v této oblasti vyvíjel skutečně dynamicky a zásadně proměnil současně vědomosti o významném skladateli a jeho díle. Ryom připravil svoji poslední verzi katalogu v roce 2007 a právě tato edice je základem nejnovějšího revidovaného vydání, které zpracoval Ryomův již dříve designovaný pokračovatel, italský muzikolog a flétnista Federico Maria Sardelli.

Způsob edičního zpracování katalogu včetně členění skladeb podle jejich instrumentace zůstává nezměněn. Ke všem katalogovým záznamům jsou kromě standardního popisu (katalogové číslo RV, název skladby, instrumentace, informace o pramenu

a dalších inventářích či katalogích, číslování v jiných starších soupisech – Pincherle, Fanna, Malipiero, či literatury atd.) připojovány notové incipity, pokud je to možné. V katalogu je evidována necelá tisícovka děl, z nichž v Sardelliho revidované edici bylo nově zařazeno 42 – osmnáct v hlavní části se základním číslováním a 24 v dodatcích. Dále byly opětovně zařazeny čtyři starší a dříve vyřazené záznamy, došlo rovněž k připojení dvanácti dodatků u již zařazených skladeb. Neméně přínosná jsou však také mnohá zpřesnění různých typů konkrétních údajů, zejména datace některých děl.

Ačkoliv je soupis věnován přednímu představiteli italského hudebního baroka, obsahuje též informace se vztahem k bohemikálnímu prostředí. To je dáno nejen obecnou popularitou Vivaldiho hudby v Evropě, díky které se jeho díla šířila téměř po celé Evropě, ale rovněž jeho osobními kontakty s českým prostředím, které dokonce osobně navštívil. Vedle císaře Karla VI. a jeho manželky zde tedy narazíme na jména operního pěvce a impresária Antonia Denzia a koncertního mistra a skladatele Antonia Bioniho, italské hudebníky, kteří v Čechách působili s benátskou operní staggionou. Zastoupeni jsou pochopitelně i čeští aristokraté jako podporovatelé umění. U těchto údajů však nacházíme chyby. Hrabě Václav Morzin, majitel slavné kapely a Vivaldiho mecenáš, je uveden ve dvou neztotožněných záznamech jednou jako *Venceslao s. Marzin* (s. 625) a podruhé jako *Marquis de Morzin* (RV 496, s. 222). U hraběte Jana Josefa z Vrtby není uvedena správná podoba predikátu a rejstřík jej zmiňuje v podobě *Johann Joseph Wrtby*.

Vedle urozených osobností nechybí ani čeští hudebníci. Několikrát se vyskytuje jméno Jana Dismase Zelenky, který pro potřeby

drážďanského dvorního kostela pořídil opisy Vivaldiho skladeb. Nepřesné je pak uvedení houslisty Františka Jiráňka, jenž byl ve službách výše zmíněného hraběte Morzina. Ten jej jako svého poddaného vyslal na studijní pobyt k Vivaldimu do Benátek. V katalogu se příjmení *Giraneck* vyskytuje u dvou rukopisů. V případě Concerta B dur, RV 371 (s. 166), je opisovač tohoto příjmení identifikován podle starších výzkumů jako *Anton Giraneck*, u Concerta D dur, RV Anh. 8 (s. 565), je pak uveden správně *František Jiránek* a to též jako možný autor skladby. V rejstříku jsou však oba záznamy přiřazeny pod jménem Anton Giraneck (s. 666). Tuto starší identifikaci příjmení *Giraneck* však vyvrátily novější výzkumy právě ve prospěch morzinského hudebníka Františka Jiráňka.¹

V rozsáhlém katalogu představují uvedené nedostatky marginálie, které však nabádají k určité opatrnosti v okrajové problematice, byť v této recenzi hodnocené bohemikální vazby představují jen malou a specifickou sondu do rozsáhlého celku. Přesto nově revidovaná podoba soupisu představuje dílo velkého významu, které svou informační obsažností zaujímá nezastupitelnou pozici. Navíc se i po mnoha desetiletích jedná o stále živé badatelské dílo nejen z hlediska jeho užívání ve vědecké i hudební sféře, ale především i díky jeho průběžné aktualizaci o nově objevované skutečnosti, které přináší výzkum kolem osobnosti a díla Antonia Vivaldiho.

Lukáš M. Vytlačil

---

1 K Františku Jiráňkovi blíže viz např. Václav KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina. Příspěvek k dějinám šlechtických kapel v Čechách v době baroka*, Praha 2010.

19. a 20. století

Jiří LUŇÁČEK

Rakouské vojenské zdravotnictví za napoleonských válek.

K činnosti hlavních polních nemocnic na Moravě v letech 1813–1814

(= Historie, sv. 13)

Olomouc, Vydavatelství filozofické fakulty UP v Olomouci 2018, 325 s., ISBN 978-80-88278-23-8.

Autoři, kteří popisují velká válečná tažení a slavné bitvy, často zapominají při líčení strategických plánů a taktických manévrů na utrpení obyčejných vojáků, na to, že průvodcem každé války byla zranění, nemoci a smrt. Otázkám zdravotní služby a lékařské péče o vojáky se věnují jen nemnozí. V době napoleonských válek lékařská zdravotní služba pokročila ve srovnání s dřívějšími válkami, což bylo nepochybně ovlivněno osvícenským myšlením 18. století. Vojenští chirurgové, pokud to nebyli obyčejní felčari a ranhojiči, zpravidla ovládali medicínu na úrovni své doby, ale v polních podmínkách, kdy byli zavaleni raněnými a nemocnými, mohli jen těžko uplatnit metody, jaké užívali lékaři v civilním životě. Z časových důvodů nebylo možné věnovat se v polních lazaretech složitějším zákrokům a ke slovu nejčastěji přicházela rychlá resekce nebo amputace poraněných končetin. U vojenské zdravotní služby proto o to víc záleželo na její organizaci a rychlosti, s jakou mohla být poskytnuta první pomoc. Stupeň této organizace byl však v armádách té doby různý. Rakouské vojenské zdravotnictví dosáhlo velkého rozmachu za napoleonských válek. V úvodní části monografie se Luňáček zaměřuje na počátky vojenské zdravotní péče organizované rakouským státem. Ta zrna-

menala výrazný krok kupředu zásluhou císaře Josefa II., který po několika dřívějších pokusech zřídil v roce 1783 ve Vídni c.k. Medicinsko-chirurgickou akademii pro výcvik vojenských lékařů, jež nesla jeho jméno. Josefínium se stalo ústředním ryze vojenským zařízením pro výcvik vojenského zdravotního personálu. Prvním ředitelem byl jmenován na slovo vzatý odborník a císařův osobní chirurg Giovanni Alessandro Brambilla. Jako nejvyšší štábní chirurg měl současně na starosti celou oblast zdravotního zabezpečení rakouské císařské armády. Jeho přičiněním a působením jeho nástupců ve vedení akademie vycházeli z Josefina erudovaní vojenští lékaři, převážně chirurgové, kteří později nacházeli uplatnění v době napoleonských válek.

Ještě na konci vlády Josefa II. byl vypracován Reglement pro c.k. polní chirurgy, který zavedl systemizaci vojenského zdravotního personálu včetně hodnostního zařazení vojenských lékařů. Tento systém byl během let dále zdokonalován, mimo jiné zřízením platových tabulek pro vojenské lékaře a lékařníky. Zvláštní pozornost eráru platila systému lékařského zabezpečení v polních podmínkách, a to zejména na bojišti. Za tím účelem byla v době válek s revoluční a napoleonskou Francií vybudována soustava stabilních vojenských nemocnic a kromě toho dočasných polních nemocnic v blízkosti bojišť. Na základě uspořádání z roku 1808 se polní nemocnice členily do tří typů jako nemocnice přijímací, odložní a hlavní. Byly organizovány za frontou ve třech sledech a před nimi byla v terénu nejbližší bojišti zřizována řada polních obvazišť.

Vedle vojenských nemocnic a obvazišť využíval rakouský erár také služeb nevojenských zdravotních zařízení, kde byla péče o raněné a nemocné svěřována dobro-

volníkům z řad civilistů a duchovních. Za příklad obětavosti ze strany nevojenských osob na Moravě může sloužit případ hraběte Leopolda Berchtolda, majitele panství Buchlov na Uherskohradištsku. Za přímého ohrožení Moravy francouzskou armádou byl jmenován inspektorem vojenských nemocnic v hradištském kraji. Svůj zámek v Buchlovicích a zámček v Žeravicích přeměnil v nemocnice, kde léčil lidi nakažené epidemií tyfu. Ve vojenském špitálu na Velehradě se tento osvícenec a filantrop sám nakazil tyfem a koncem července 1809 této chorobě podlehl.

Těžiště Luňáčkovy práce spočívá ve sledování činnosti a organizování polních nemocnic na Moravě v krátkém období let 1813–1814. Tuto fázi dějin polních nemocnic autor podrobil důkladné analýze na základě široké znalosti odborné literatury a zejména archivních fondů, týkajících se této problematiky. Prošel materiály vídeňského Heeresarchivu, Českého gubernia Národního archivu v Praze, Moravského zemského archivu v Brně, Zemského archivu v Opavě, oblastního archivu v Zámrsku a několika okresních archivů v Čechách a na Moravě. Mohl se tak opřít o detailní výzkum na zvolené téma. Ze starší literatury k tématu dějin vojenského zdravotnictví je třeba připomenout průkopnické práce olomouckého chirurga Eduarda Wondráka, na jehož dílo Luňáček svým způsobem navazuje.

Během válečného tažení roku 1813, hlavně po bitvách u Drážďan a Chlumce zaplavilo množství raněných vojáků Čechy a pak Moravu. Vzápětí se mezi vojáky i civilním obyvatelstvem začala šířit tyfová epidemie. Úřady reagovaly na příliv těchto pacientů opožděně a nestačily jejich velké množství zvládat. Od léta 1813 bylo na

Moravě zřízeno celkem šest hlavních polních nemocnic s řadou filiálek. Protože vojenských lékařů a dalšího personálu byl nedostatek, museli být mobilizováni i civilní lékaři a nevojenský pomocný personál. Hlavní polní nemocnice byly postupně vyňaty z armádní působnosti a podřízeny krajským úřadům. Pod vojenskou správou zůstaly hlavně posádkové a plukovní nemocnice. Důležitá úloha při organizaci zdravotní péče v zemi tak připadla Moravskoslezskému zemskému guberniu. V této podobě zůstal zmíněný systém zachován až do roku 1814. Luňáčkova práce sleduje detailně otázky financování, zásobování, složení zdravotního personálu i každodenní problémy špitálů. Vychází z dostupného statistického materiálu, který zpracovává do přehledných tabulek. Vzniklo tak ucelené faktografické zpracování tématu, opatřené širokým poznámkovým aparátem. Připojena jsou resumé v angličtině, němčině a ruštině. Rakouské vojenské zdravotnictví přes důkladnou přípravnou fázi jeho organizátorů selhávalo v rozhodných chvílích na praktické aplikaci. Zásadní problém spočíval mj. v tom, že zdravotní pomoc raněným nebyla poskytována přímo na bitevním poli, ale až za frontou. Nabízí se tak srovnání s mnohem vyspělejší vojenskou zdravotní organizací francouzské armády. Ta byla organizována centrálně, byla materiálně dobře vybavena a měla poměrně velký počet zkušených chirurgů. Zaslouhy o to měli především Dominique-Jean Larrey, šéfchirurg císařské gardy a baron Pierre-François Percy, hlavní chirurg Velké armády. Zvláště Larrey, zakladatel akutní medicíny, se zasloužil o zavedení inovací ve vojenském zdravotnictví. Šlo mu v první řadě o to, aby byl raněný voják ošetřen co nejdříve a aby se u něj zabránilo velké ztrátě krve. Ve francouzské armádě

zavedl zvláštní povozy zvané „létací ambulance“ (ambulance volant), speciální dopravní prostředky s osádkou, které postupovaly za útočícími jednotkami, sbíraly raněné a poskytovali jim na místě první pomoc dříve, než byli dopraveni na polní obvaziště. Sám Larrey prý dokázal provést amputaci končetiny během jedné minuty a k stejnému výkonu vedl své podřízené. Přesto po amputaci vysoké procento vojáků umíralo.

Rakouská vojenská sanitní služba za francouzskou v mnohém zaostávala. Když baron Percy během tažení roku 1805 uviděl v Ulmu tři tisíce raněných Rakušanů, vyjádřil se ve svých zápiscích s velkým despektem o práci rakouských felčarů.

Dušan Uhlíř

Martin KLEČACKÝ

Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany

Praha, Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2017, 303 s., ISBN 978-80-200-2793-1 (Academia), ISBN 978-80-87782-74-3 (MÚA).

České dějepisectví o politických dějinách 19. století se dlouho zaměřovalo především na národní hnutí, genezi českého stranictví a na prostor, kde se prosazovalo, tedy na parlamentní politiku. Platí to nejen pro starší historiografii, ale do značné míry i pro období po roce 1989, jež – zbaveno ideologického tlaku – zaznamenalo mimořádný rozvoj bádání o 19. století. Sféra exekutivy a státní správy přitom zákonitě zůstávala stranou pozornosti. Přesto se však objevovaly práce, jež rozšiřovaly pole badatelského zájmu politických dějin o další témata, jako zejména o dějiny státní správy

a byrokracie – za všechny autory a autorky, kteří se o to zasloužili, jmenujme Miloslava Martínka, Jana Galandauera, Marii Mackovou nebo Aleše Vyskočila. Knihou *Český ministr ve Vídni*, jež vznikala jako disertace, se k nim přiřadil i Martin Klečacký.

Jeho práce přináší více, než slibuje název. Zdaleka nejde pouze o české zastoupení v předlitavských vládách; autorovým prostřednictvím proniká čtenář do různých úrovní nebo sfér exekutivy a státní správy. Tyto úrovně se zrcadlí i v členění knihy do čtyř částí. Dvě jsou věnovány ministerstvům – konkrétně úřadu ministra krajana (1. část) a ministerstvu obchodu (3. část), zbývající pak pražskému místodržitelství (2. část) a krajské a okresní úrovni, již autor znázorňuje prostřednictvím Českobudějovicka (4. část).

Časový záběr knihy vymezují roky 1898, kdy byla jmenována vláda Františka Thuna-Hohensteina, a 1909, kdy podal demisi poslední český ministr krajan Jan Žáček. Pro pochopení kontinuity a všech souvislostí však autor nutně překračuje stanovené časové rozpětí; bere v úvahu vývoj české politiky od osmdesátých let 19. století až do roku 1914. Je to doba dominance mladočechů na české politické scéně. Ti postupně dospívali k přesvědčení, že k prosazení politických požadavků nepostačují pouze zastupitelská fóra, říšskou radou počínaje a místními samosprávami konče, ale že je nutno proniknout na pozice obdařené administrativní mocí, tedy na nejvyšší místa státního aparátu. To byl jeden z důvodů, proč od poloviny devadesátých let 19. století opouštěli radikální stanoviska a vydali se cestou spolupráce s vládou. Že byli úspěšní, potvrzují i údaje, jež uvádí Klečacký, když píše o „čechizaci“ státní správy na počátku 20. století (s. 265).

Těžiště knihy, jak ostatně vyplývá z jejího názvu, spočívá v první části, věnované

českým ministrům krajanům. Klečacký se zabývá všemi šesti (Alois Pražák, Antonín Rezek, Antonín Randa, Bedřich Pacák, Karel Prášek a Jan Žáček), nejvíce pozornosti však věnuje Rezkovi, který v podstatě úřad utvářel, a Pacákovi, jemuž se podle autora podařilo dosáhnout nejvíce ve prospěch českých zájmů. Autor popisuje, jak ministr krajan budoval svou kancelář, jaká byla jeho personální politika, jak nejasné byly jeho kompetence a zejména jak si počínal ve složitém předivě mocenských vztahů, vlivů a kontaktů. Klíčovou roli přitom připisuje „muži v pozadí“, Václavu Škardovi, který stál v čele výkonného výboru mladočeské strany. Klečacký jej vyzdvihuje jako „pravého zakladatele mladočeské personální politiky“ (s. 90). Přisuzuje mu zásluhu na hledání nadaných lidí pro státní správu, zejména absolventů českých práv, kteří na počátku 20. století nacházeli uplatnění právě ve státní správě za podpory vlivných mladočechů. Druhá část knihy je věnována další klíčové pozici v politickém systému Předlitavska, a sice pražskému místodržitelství, jež autor zároveň považuje za jedno z nejexponovanějších míst státní správy. Klečacký mimo jiné popisuje místodržitelské kompetence i strukturu úřadu za Karla hraběte Coudenhove. Zaujme zvláště příznačně nazvaná kapitola „Boj o místa“ (s. 109–134). Značný prostor věnuje autor v této části také zemské školní radě a finančnímu ředitelství. Ve třetí části se autor znovu vrací k ministerstvu, tentokrát resortnímu: v roce 1906 se mladočech Josef Fořt stal ministrem obchodu. Klečacký ukazuje, jak se Fořt v rozporu se základními pravidly služebního postupu snažil dosadit na ministerstvu české úředníky do těch nejvlivnějších míst. Poštovní ředitelství v Praze a úsilí o zavedení vnitřního úřadování pak představuje

svébytnou kapitolu třetí části knihy. Úporné boje o pozice se odehrávaly i na úrovni krajů a okresů, jak dokládá Klečacký ve čtvrté části knihy. Za její dějiště zvolil jižní Čechy a jejich metropoli; rovněž nižší stupně státních úřadů umožňují doložit postupy obou národních ministrů. Autor zde mj. ukázal, že konfliktní situace vznikaly i při obsazování míst na krajském soudu a dokonce i při jmenování českobudějovického biskupa.

Autor naplnil záměr své práce bezesbytku. Předně doložil řadou analýz a příkladů, jak ožehavé bylo postavení vyšších úředníků státní správy, neboť mnozí z nich byli vystaveni napětí vznikajícímu mezi loajalitou vůči státu a úřadu na jedné straně, a sympatiemi k politické straně, popřípadě k národním či zemským zájmům na straně druhé. Je jedním z cenných poznatků knihy, že tyto loajality nebyly apriorně neslučitelné. Kniha pomáhá objasnit fungování státní správy, pravomoci některých jejích představitelů, obsazování míst, kariérní postupy a v prvé řadě potvrzuje, jak byl chod státní správy poznamenán národním antagonismem. Autor oprávněně zdůrazňuje paradox, že státní správa, jež měla mimo jiné tlumit národnostní konflikty, se sama stala předmětem politického střetávání ve snaze o posilování národních pozic.

Kvalita knihy a přesvědčivost autorových argumentů jsou založeny na neobyčejně rozsáhlém a důkladném základním výzkumu, a to jednak úředních materiálů (převažují mezi nimi ty z fondů Národního archivu a Rakouského státního archivu), jednak osobních pozůstalostí, především z Archivu Národního muzea. Zejména využití poměrně bohaté soukromé i poloúřední korespondence aktérů a jejich vzpomínkových a deníkových záznamů umožnilo autorovi,

jak sám zdůraznil, pochopit „svět nepasných rituálů a zažitých uzancí“ (cit. s. 21). Materiály osobní povahy navíc obohacují práci o velmi důležitý rozměr; za jednotlivými úřady a funkcemi díky nim vystávají konkrétní lidé, jejich osudy a kariéry. Z tohoto důvodu textu prospělo zařazování krátkých životopisných črt do poznámkového aparátu. To vše dodává knize plasticnosti, nemluvě o relativně bohaté fotografické příloze, přinašející většinou portréty akterů.

Milan Řepa

Milan HLAVAČKA – Pavel BEK a kol.

Rodinné podnikání v moderní době

Praha, Historický ústav 2018, 608 s.,

ISBN 978-80-7286-318-1.

Publikace nabízí pohled do podnikatelské sféry, provázený řadou příkladů z období od první poloviny 19. století do konce první poloviny 20. století. Kniha je přehledně rozčleněna do pěti velkých oddílů: úvodní část tematizuje dějiny podnikání a podnik jako hospodářskou jednotku, která je během svého vývoje ovlivňována politickým, kulturním a sociálním prostředím. Autoři definují celkem jedenáct okruhů otázek v oblasti rodinného podnikání na území českých zemí a Slovenska. Tematizována je i nadřazená disciplína hospodářské dějiny a její umístění v badatelské sféře. Autor poukazuje na jejich „štěpení“ ale zároveň na „synergický potenciál“ a s tím související nové badatelské tendence. Úvodní část mapující zařazení a vlivy na tuto disciplínu ve výzkumu zakončuje pohled do budoucnosti na možný vývoj. Navazuje oddíl „Konceptualizace a terminologie“, který se zabývá kontexty a přiblížením významu pojmů „rodinná firma“ a „(rodinný) podnikatel“. Prostor je věnován

proměnam rodinného podnikání v historickém kontextu. Autorka má na zřeteli původ rodinných podniků, generační změny či nástupnictví. Rozebírají jednotky „rodina“ a „podnik“, jejich provázanost i vzájemné ovlivňování se. Uvedeno je několik příkladů známých podniků jako např. Swarovski, Opel, Dr. Oetker a v neposlední řadě oděvní firma C & A. Oddíl zakončuje příspěvek, který řeší otázku existence a vývoje „(Family) business history“ jako mezioborové disciplíny na hranici hospodářských a sociálních dějin, která se profilovala především v USA. Autor popisuje metodologické přístupy analýzy rodinného firemního prostředí a poukazuje na často preferované tzv. biogramy, kdy se člověk stává středem výrobních procesů. Následující kapitoly jistě zaujmou konkrétními příklady rodinných firem. Je v nich prezentováno na dvacet podnikatelských biogramů z různých řemeslnických/průmyslových oblastí. Kapitoly podrobně mapují jak komerční, tak např. charitativní aktivity, strategie a hospodaření rodinných podniků. Za pozitivní považují, že mimo uvedené příklady autoři rozebírají situaci daného řemesla v jednotlivém období a nabízí tak čtenáři obsírnější perspektivu na danou problematiku. Například v oddílu „Počátky rodinného podnikání v českých zemích“ je po Krušovickém a Rakovnickém pivovaru rozebírána „Role rodinného podnikání při přeměně tradičního řemeslného pivovarnictví v moderní průmyslovou velkovýrobu“. O podnikatelských rodinách Ringhofferů a Kleinů, které se staly jedny z neúspěšnějších ve své době, autoři shromáždili rozsáhlé informace o jejich vývoji a aktivitách na cestě k podnikatelským elitám až do jejich zániku. Podniky pod vedením Ringhofferů končí znárodněním na konci druhé světové

války, kdy vzniká „Tatra národní podnik“ se sídlem v Kopřivnici, příběh podniku Kleinů úmrtím jednoho z posledních aktivních členů rodiny.

Předposlední část pojednává o firmách v českých zemích během období, které bylo výzvou ve všech směrech: první polovina 20. století jako období, ovlivněné událostmi z oblasti techniky, vědy a kultury, „zlatých dvacátých let“, hospodářské krize a dvou světových válek. Oddíl „Podnikatelé a veřejné aktivity“ je poslední částí prezentující příklady rodinných firem, mimo jiné i podnikatelské snahy ze zmiňovaného slovenského prostředí.

Na konci publikace čtenář nalezne shrnutí v podobě odpovědí na sedm otázek, jako např. jakým způsobem vznikaly rodinné podniky, jaké byly typy vlastnictví podniků nebo jaké typy řízení se vyskytovaly. Tato část je psána v českém a anglickém jazyce. Následuje abstrakt v anglickém jazyce.

Příběhy podniků by – i když to nebylo přímo cílem studie – (dle mého názoru jako badatelky o firemní komunikaci a reklamě v historickém kontextu) obohatila část věnovaná aktivitám v této rovině. Je to součást podnikatelské strategie spoluutvářející identitu firmy a značky. Prostor je firemní komunikaci věnován v příspěvku k oleji Mogul, kdy je mimo jiné vidět snímek s dámou v masce „benzinová pumpa BZ“ jako chodící reklamy. Stejný motiv je použit na obálce knihy. Takové ztvárnění reklamy bylo vtipné a v té době používáno i v jiných odvětvích. Na konci dvacátých let 20. století tak ukázal např. německý výrobce automobilů značky DKW „živý plakát“ na jedné z automobilových výstav v Berlíně. Středem pozornosti byl muž s batohem na zádech, který roznášel letáky a vypadal jako figurka na jednom z reklamních plakátů.

Kolektivní monografie na trhu osloví především odbornou veřejnost na mezinárodním poli. Může být však zajímavá i pro laiky, kteří se zajímají o firemní principy, řízení, strategie a sociální systémy v historickém kontextu nebo jednoduše o příběhy rodin a jejich podniků jako takových. Publikace svým tématem umožňuje pohled na vývoj a tudíž porovnání podnikatelských aktivit během celého jednoho století. Tento cenný poznatek by mohl být, pokud se tak ještě nestalo, zpracován např. ve formě veřejné výstavy, která svému publiku zprostředkovává jak oborový, tak emoční a vzpomínkový akcent v kulturně-historickém horizontu.

Knihou je čtivým příspěvkem pro interdisciplinární výzkum, který shrnuje příslušnou konceptualizaci a terminologii, dokumentuje a poskytuje obsáhlý seznam literárních a archivních zdrojů. Především ale přispívá tím, že se zabývá na české a slovenské straně doposud málo zpracovanou problematikou (tj. dějinami podnikatelů). Současní a budoucí historikové by to mohli chápat jako stimul pro aplikovaný interdisciplinární výzkum.

Marta Potužníková

Hana KUBÁTOVÁ – Jan LÁNÍČEK
*The Jew in Czech and Slovak
imagination, 1938–89.
Antisemitism, the Holocaust,
and Zionism*

(= Brill's Series in Jewish Studies, vol. 60)
Leiden, Brill 2018, 278 s.,
ISBN 978-90-04-36243-7.

Monografie se věnuje problematice představy Židů v rámci české a slovenské společnosti v letech 1938 až 1989. Kniha s podtitulem *Antisemitismus, holocaust a sionismus*, součást série Brill, zaměřující se na židovská

studia, si klade za cíl zveřejnění nových poznatků a prohlubování chápání židovských komunit a Judaismu prostřednictvím jejich kontaktů se společností, v níž Židé žili. Díky dlouhodobému výzkumnému projektu se tak čtenářům dostává do rukou monografie věnující se z mezinárodní perspektivy specifickému postavení židovské komunity žijící v Čechách a na Slovensku.

V úvodu a širším zakotvení tématu v problematice válečných událostí s akcentem na židovskou zkušenost, ale i v problematice poválečných návratů, historie okupace, role obětí a zločinců si autoři kladou otázku, kdo vlastně byli Židé v představách české a slovenské společnosti. Zajímá je, jak se protizidovské postoje vyvíjely s ohledem na měnící se politickou situaci. Pozornost je tu věnována obecně rozšířeným protizidovským stereotypům, je zkoumána jejich povaha i dopad těchto konstrukcí na postoj většinové společnosti. Autoři nenechávají bez povšimnutí ani přístup současné historiografie, dělící dějiny Čechů, Slováků a Židů na tři různé a zdánlivě téměř nesouvisející tematické okruhy. Kniha je chronologicky rozdělena na dvě hlavní části: první se věnuje období 1938–48, druhá létům 1948–89. Obě části jsou pak spojeny obdobím vyhrčeného antisemitismu v padesátých letech, kterému je věnována neobvyklá pozornost z pohledu současné historiografie.

První dvě kapitoly se věnují rozboru protizidovských postojů během druhé světové války a jejich následným dopadům. Jsou analyzovány protizidovské postoje, objevující se v oficiálním tisku, filmu a rozhlase. Nabídnuo je ale také srovnání s opačným názorovým postojem na vlnách československého vysílání BBC. Analýza se opírá o české i zahraniční publikace. Všimá si, že antisemitismus byl součástí obou společností ještě před

válkou. Věnuje se i konkrétněji vůdčím postavám předválečných antisemitských ataků, stejně jako mediálním platformám, kde antisemité publikovali své názory. Autoři ovšem konstatují, že je obtížné zjistit, jaký dopad skutečně měla antisemitská propaganda na společnost.

Analýza účinnosti válečné propagandy se mimo jiné opírá o výzkumy, založené na rozboru pravidelně vydávaných zpráv pražské kanceláře Sicherheitsdienst SS, pro slovenské prostředí pak na podobném zpravodajství pro Ústředňu štátnej bezpečnosti. Opomenuty nejsou ani výzkumy veřejného mínění, určené československému exilovému vedení, či výzkumy z období krátce po konci války. Autoři nenechali bez povšimnutí rozdíly mezi situací v českých zemích a na Slovensku a jejich odlišné válečné zkušenosti. Ty jsou velmi dobře ilustrovány například na problematice arizace. Vedly pak také k odlišným přístupům k židovské komunitě.

Třetí kapitola se zaměřuje na narativy, spojené s židovskou komunitou, které vyvstaly z válečného a poválečného vývoje. Válka je tu vnímána jako katalyzátor proměny postojů většinové společnosti k židovské komunitě a změnám jejího vnímání. Autoři se zabývají konstrukcí druhé světové války jako boje mírumilovných národů proti okupantům z řad Němců a Maďarů. Zde nezbývalo místo ani pro lokální kolaboraci, ani pro utrpení Židů. Holocaust se tak v českých zemích i na Slovensku stal ryze židovskou tematikou. Pozornost je dále věnována narativu, spojenému s odbojem, a především s povstáním proti okupantům na konci války. To je především na Slovensku glorifikováno a vytvořilo národní „hrdinu“. Role Židů během těchto událostí a podobně i v armádách, přicházejících osvobodit Československo, je oproti tomu

ignorována. Autorské duo také věnuje část kapitoly historikům, kteří tento fakt reflektují a snaží se navracet Židy zpět do historie. Čtvrtá kapitola analyzuje obraz Žida především jako sionisty, tedy tak, jak byl prezentován komunistickým režimem. Vývoj problematiky sionismu je tu zkoumán obsírně, autoři neopomíjí vztahy Československa a Sovětského svazu se státem Izrael. Podrobně se pak věnují nejvýznamnějšímu období kolem procesu se Slánským, ale všímají si i normalizace a přežívání antisionistických stereotypů až do revoluce 1989. Autorské duo si všímá vlivu Moskvy, neopomíjí sledovací akce StB, ale ani pro-židovský akcent Pražského jara. Jejich zájem sahá až po normalizační antisemitské tendence na stránkách časopisu *Tribuna*. Na závěr kapitoly autoři ovšem konstatují, že není jasné, jaký skutečný dopad měla tato nepřetržitá komunistická kampaň na společnost obou národů. Vzepětí celospolečenského antisemitismu lze totiž doložit pouze jednorázově v souvislosti s procesem s Rudolfem Slánským.

Monografie *The Jew in Czech and Slovak imagination* je cenným příspěvkem k mezinárodním židovským studiím. Nabízí komplexní obraz Židů tak, jak byl většinové společnosti prezentován politickou propagandou na stránkách novin, časopisů, v rozhlasu, ve filmu, ale i v historiografii. Skutečné představy o Židech, které tato propaganda zakotvila ve společnosti, nejsou ovšem, jakkoliv tomu název nabádá, hlavním meritem publikace. Kniha sumarizuje řadu různých propagandistických vlivů na společnost, v níž vytvářely obraz Židů. Problematika vnímání Židů a s tím související antisemitismus měl ovšem v každém období komplexní pozadí, jehož rozbor již analyzovala Hana Kubátová a Jana Láníčka nepřináší. Díky pohledu, zkoumajícímu dlouhé

časové období a proměňující se politickou realitu přináší ovšem kniha neobvyklý pohled na celkový vývoj problematiky.

V knize čtenář najde obsáhlý soupis pramenů a bibliografii. Jsou tu seznámeny zkoumané archivní dokumenty nejen z československých archivů, ale i z Izraele a USA. Bibliografie obsahuje rozsáhlý seznam tiskovin, ze kterých je v publikaci hojně citováno, a soupis sekundární literatury, z níž autorský tým čerpal. Autoři nepropadli „tunelovému“ vidění problematiky, zatížené českou historickou zkušeností a s tím souvisejícím bádáním, byli schopni své téma reflektovat objektivně. Kniha týmu Hany Kubátové a Jana Láníčka tak seznamuje s jedním z velmi významných a bolestivých témat moderní historie, které je – ve svých společenských a aktuálních dopadech – dodnes opomíjeno.

Sára Wienerová

Alexandr DANIEL –

Zbigniew GLUZA (edd.)

Slovník disidentů. Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956–1989

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2019, 906 s.,

ISBN 978-80-88292-11-1.

V rámci 30. jubilea zhroutil komunistických režimů ve střední a východní Evropě vydal Ústav pro studium totalitních režimů první část dvoudílné publikace *Slovník disidentů: Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956–1989*. První díl je věnován disidentům evropských států, které se nacházely během studené války ve sféře vlivu Sovětského svazu. Konkrétně se jednalo o Albánii,

Bulharsko, Maďarsko, Německou demokratickou republiku, Polsko, Rumunsko, Československo a bývalou Jugoslávií. Na září 2019 je připraveno publikování druhé části, jež přinese biografické portréty odpůrců politického establishmentu v jednácti zemích bývalého SSSR.

Historie vzniku této knihy se začala psát na podzim 1996, kdy se v Podkowě Leśné u Varšavy sešli představitelé opozičních hnutí, disidenti a badatelé čtrnácti zemí bývalého sovětského bloku. Autorský tým byl rozsáhlý, o čemž svědčí i fakt, že jen na první části se podílelo na devadesát autorů. Koordinátorem projektu se stal Jerzy Kochanowski, redakční práce celého díla ležela na bedrech Zbigniewa Gluzy (oba zmínění vědci jsou z polského Centra KARTA) a Alexandra Daniela z moskevského Centra výzkumu, informací a šíření (NIPC). Do češtiny knihu přeložila Petruška Šustrová, která tvořila programovou radu české redakce s Petrem Pospíchalem.

Knihy je rozdělena na dvě stěžejní části. První je „Úvod“, v němž jsou vysvětleny pohnutí autorů k vydání této knihy a je vylouženo metodologické ukotvení práce. Navazují kapitoly, seřazené dle dnešního uspořádání států střední a východní Evropy. Oddíl, věnovaný Československu, byl rozdělen na českou a slovenskou část. Jugoslávie je rozčleněna na kdysi svazové, dnes suverénní republiky. Jednalo se o Bosnu a Hercegovinu, Chorvatsko, Makedonii, Slovinsko, Srbsko a Černou Horu.

V úvodu každé kapitoly se nachází popis disidentského hnutí se základní bibliografií dějin disentu dané země. Následuje „Kalendárium“, obsahující přehled hlavních událostí, spojených se vznikem a formováním disidentského hnutí každé země. „Glosář“ představuje seznam nejvýznamnějších

událostí, akcí, institucí, periodik, publikací a represí, které se objevují v jednotlivých životopisech. Ty jsou seřazené v abecedním pořadí. Obsahují informace o disidentské činnosti, kterou se autoři pokusili zasadit do kontextu dané doby. Popis disidentských skutků jednotlivých osobností nezahrnuje pouze protirežimní aktivitu, některé medailonky dále sledují i kariéry disidentů po pádu komunistického univerza.

Zaměříme-li se na využití archivní prameny, zjistíme absenci fondů archivů komunistické provenience. Autoři se cíleně zaměřovali na dílo disidentů v rámci opoziční činnosti, na samizdatovou a exilovou literaturu. Citované jsou i odborné publikace, jež se pojí s disentem.

Autoři si dali záležet na výběru hlavních protagonistů disidentského hnutí. Měli detailně rozvrženo, koho mohli do publikace zahrnout: původní koncept projektu počítal s přibližně tisícem disidentských jmen. Nakonec musela být stanovena kritéria vložení osobností do slovníku. Stěžejní kritéria jsou dvě: Zaprvé chronologické – aktivita disidentů započínala až od úmrtí Josifa Vissarionoviče Stalina a měla probíhat do období perestrojky. Zadruhé musela započitatelná disidentská činnost vykazovat otevřený odpor vůči komunistickému zřízení při obraně lidských a občanských práv.

Přílohy knihy obsahují rozsáhlý jmenný rejstřík, do něhož byli zařazeni autoři jednotlivých textů, samotné osoby ze životopisů a překladatelé. V rámci rejstříku jsou uvedeny některé osoby jen prostřednictvím iniciál, jelikož v původní verzi nebyla uvedena kompletní jména. Každý stát je uveden mapou, v níž je zakreslena jeho geografická poloha. Když jsem se zamýšlel, co bych mohl této práci vytknout, jen velmi těžko se mi hledaly příklady, jež mohu demonstrovat. Knize

můžeme vytknout jistou disproporcii mezi jednotlivými státy, poněvadž např. u Albánie je představena pouze stručná historie období vlády Envera Hodži, „Kalendárium“ a spisovatel Fatos Luboňa. Přitom v zemi, v níž jakýkoliv projev občanské nespokojenosti se systémem vedl k dlouholetým trestům vězení či popravě, by se hodilo sepsat životopis alespoň kněze Štefena Kurtiho, jenž byl odsouzen k trestu smrti v roce 1973 za to, že pokřtil dítě. Bosna a Hercegovina je pro změnu opatřena pouze „Úvodem“, přičemž složitá národnostní struktura státu sama vybízela k zmínění zástupců tří významných etnik: Srbů, Muslimů a Chorvatů. Je to důležité s ohledem na kontinuitu s vývojem Bosny a Hercegoviny v devadesátých letech. Je škoda, že zde není zastoupena alespoň postava Aliji Izetbegoviće, který byl v roce 1983 zatčen za sepsání *Islámské deklarace* a v devadesátých letech stnul v čele Bosny a Hercegoviny.

V publikaci se zřetelně projevuje nevýhoda encyklopedického díla, které nedává prostor pro hlubší biografickou analýzu. Tuto tezi lze dokumentovat na příspěvku Jana Kowalskiho o polském historikovi a publicistovi Leszku Moczulském. Autor totiž napsal, že Moczulski zatajil vědomou spolupráci se Státní bezpečností v letech 1969–1977, což potvrdil Nejvyšší soud v roce 2007. Tyto informace však autor dále nevyšvětlil ani neuvedl do kontextu. Toto negativní sdělení zákonitě vyvolává otázku, proč se tak stalo.

Výše zmíněné výtky jsou však převáženy pozitivy této práce. Na jednom místě jsou zde předestřeny životy významných disidentů. Při čtení medailonků lze sledovat paralely v biografích různých protagonistů, které tak otevírají dveře potenciálnímu výzkumu se sociologickým a kulturně antropologickým akcentem. Kvitovat lze i přístup

Ústavu pro studium totalitních režimů, který českou mutaci publikace umístil na své webové stránky, kde je volně přístupná pro všechny zájemce. Publikace je též vzorovou ukázkou kvalitní mezinárodní spolupráce. Zřejmě nejcennější se jeví důkladná dokumentační práce, protože jednotlivé „národní“ redakce dokázaly dohledat a utřídit obsáhlou disidentskou literaturu. Jedná se o mimořádný encyklopedický počin, jehož význam bude zřetelný zejména poté, kdy vyjde druhý, sovětský díl.

Jan Zerbst

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Monumenta Germaniae Historica – 200 let

IVAN HLAVÁČEK

Tři specializované vědecké instituce v historických vědách, které vznikly v 19. století, stimulovaly rozvoj vědeckého bádání zejména v medievistice nejen v minulosti, ale do značné míry jej ovlivňují, ba spoluvytvářejí do dnešního dne. Nejinak tomu bude jistě i v budoucnu, jak ostatně zřetelně naznačuje i předkládaná informace. A lze už úvodem říci, že se tak již děje v míře, která někdy i zasvěceným doslova bere dech. Ony tři historické sloupy medievistiky jsou – seřazeny v chronologickém pořadí podle roku vzniku – původně berlínská, nyní mnichovská *Monumenta Germaniae Historica* (1819), pařížská *École nationale des chartes* (1821) a posléze vídeňský *Institut für Österreichische Geschichtsforschung* (1854). Druhé dvě zmíněné se orientovaly na výuku špičkových specialistů, kterou ovšem nutně doprovázela již od počátku významná činnost badatelská. Jejím výsledkem jsou doslova metry vědeckých publikací a zejména příslušné časopisy: *BECh – Bibliothèque de l'École des chartes* vychází (s přeryvy v počátcích) od roku 1839 a *MIÖG – Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* od roku 1880. Obě instituce i jejich periodika spoluurčovaly, spoluurčují a kvalifikovaně mapují vědecký pokrok v oboru. Pokud jde o *Monumenta Germaniae Historica*, ta

jsou orientována výlučně badatelsky. A o jejich produkci platí bez nadsázky, že před námi dnes leží desítky běžných metřů edic výsostné (s nepatrnými výjimkami) kvality, řada svazků, doprovázených nadto kvalifikovanými předmluvami.

Stručně rekapitulujme: V 19. století vzniklo pět základních řad, které jsou stále klíčovým programem: *Scriptores, Leges, Diplomata, Epistolae a Antiquitates*. Ty se v průběhu času dále členily. Nadto přibýly ještě další ediční řady, z nichž třeba upozornit zejména na *Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters*, v nichž se mj. objevila důležitá bohemikální edice Alexandra Patschovského o inkvizici v českých zemích. Nejnověji k nim přistoupily dvě nové řady, které zabírají nejen středověkou Evropu, ale věnují pozornost i křesťanskému Východu: *Reiseberichte des Mittelalters* a *Hebräische Texte aus dem mittelalterlichen Deutschland*. Velký význam si ovšem vydobily i tři s těmito edičními řadami spjaté časopisy: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* (vycházel v letech 1820–1874 a dosáhl 12 svazků), návazný *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* (1876–1935), který skončil existenci padesátým svazkem a posléze dodnes od roku 1937 vycházející *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters* (od 8. svazku, tedy od roku 1950, kdy opět po těsně poválečné přervě obnovil činnost, vychází s obměněným podtitulkem *für Erforschung des Mittelalters*). Je třeba dodat, že všechny tři časopisy jsou volně k dispozici na internetu (Deutsches Archiv zatím do roku 2003).

Nejen za zmínku stojí také dvě série, určené pro analytické práce. Ta první, *Schriften der Monumenta Germaniae Historica*, byla založena těsně před druhou světovou válkou (1938) a čítá už 74 svazků, tedy přesněji titulů, protože nezřídka jde o díla vícesvazková (celkově se zhruba 50 000 stranami). Zde se také setkáme se dvěma tituly českých autorů, nepočítá-li se masivní česká účast na šestisvazkových *Fälschungen im Mittelalter*). Druhá řada pod skromným názvem *Studien und Texte* vychází od roku 1991 a má na svém kontě zatím 66 svazků. Stránky jsem už nepočítal. A opět se setkáme s českou autorskou účastí, kdy Šmahelova německá verze knihy o basilejských kompaktátech vyšla takřka právě ve dnech červnových jubilejních oslav.

Je pochopitelné, že se na aktivitách MGH stále intenzivněji podílí mezinárodní vědecká komunita, jak se to ostatně odráží i v seznamu korespondujících, tedy zahraničních členů. Celkem jich je v současnosti 57, z toho 12 ze Spojených států, 10 z Francie, 6 z Itálie (z toho ale vlastně dva jsou v Římě naturalizovaní Němci) atd. K dosavadním dvěma českým historikům (F. Šmahel a I. Hlaváček) nově přibyl brněnský Martin Wihoda; ze Slovenska to je Richard Marsina. Co je zejména

třeba ocenit na činnosti MGH, která vede jejich prezident (v současnosti prezidentka, Martina Hartmann) s podporou ústředního ředitelství (Zentralkommission), v němž zasedají přední němečtí medievisté, je skutečnost, že se neomezují na říši, ale svým záběrem i okruhem spolupracovníků její hranice výrazně překračují.

MGH, která oslavují svá dvě století existence, pojala připomínku jubilea skutečně velkoryse. Protože vedle mnichovské centrály působí formalizovaně i dvě detašovaná pracoviště, totiž ve Vídni při Rakouské akademii věd (Diplomata-Abteilung) a v Berlíně při Berlínsko-Braniborské akademii věd (Constitutiones, 14. století), bylo by potřebí věnovat pozornost všem třem. Protože jsem se účastnil pouze mnichovské části oslav, mohu o obou dalších, která se ovšem zabývají jen jedním, byť rozsáhlým edičním počinem, říci jen tolik: ve Vídni oslavy začaly. Na půdě vídeňské akademie jim byl věnován páteční večer 25. ledna 2019. Po formálních zdřavicích (prezidentka MGH Martina Hartmann, ředitel akademického Institutu pro středověká studia Walter Pohl, ředitel Institutu pro rakouský dějezpyt Thomas Winkelbauer a vedoucí edičního a pramenovědného oddělení zmíněného akademického ústavu Andreas Zajic), byly hlavním bodem programu dvě přednášky: Herwiga Wolframa a původně neplánovaného A. Zajice, který zastoupil nemocného Waltera Kocha. Obě přednášky se nesly v duchu jakéhosi osobního vyznání o vztahu obou přednášejících k Monumentům.

Dalším místem připomínky významu MGH byl Berlín resp. tamní akademie, kde ústav sídlil od roku 1842 (původním pracovištěm byl totiž Frankfurt nad Mohanem). Tam byl oslavě věnován večer 15. února 2019. Vedoucí pobočky a zároveň řady *Constitutiones* projektu Michael Menzel stručně charakterizoval uvedený projekt. Ten má velký význam i pro naše dějiny, protože zejména svazky z doby Karla IV. jsou koncipovány velmi široce a zahrnují často i heuristiku z našich zemí. Tyto svazky jsou ostatně průběžně recenzovány i u nás (zejména ve Sborníku archivních prací). Hlavní přednášku přednesla prezidentka MGH na téma nového začátku Monument po druhé světové válce v Berlíně až do „převratu“ v roce 1989.

Klíčový program byl ovšem vyhrazen Mnichovu, kde Monumenta posléze našla definitivní sídlo v budově Bavorské státní knihovny. Je to na jedné z hlavních městských tříd, totiž na Ludwigstrasse 16, rovněž v bezprostředním sousedství Bavorského hlavního státního archivu a doslova naproti hlavní budově mnichovské univerzity. I ta adresa je svým způsobem symbolická naznačením úzké spojitosti Monument s hlavními bavorskými pamětovými institucemi a institucí vzdělávající inteligenci budoucnosti. A ovšem naznačuje i postavení, kterému se tato instituce

ve společnosti těší. To ostatně naznačila i početná účast publika (počet účastníků je odhadován až na 300) na řadě pro ni určených akcí.

Ty za značné pozornosti veřejnosti, i médií, probíhaly po tři dny, totiž od čtvrtka 27. do soboty 29. června na různých místech a s různým odborným akcentem. Ve čtvrtek se konaly úvodem tři návazné prohlídky prostor Monument s doprovodnou průřezovou výstavkou vybraných archiválií k jejich dějinám. S nimi a s příslušným komentářem jsou prezentovány ve sborníku, který byl připraven k jubileu¹ a jenž vedle katalogové části přináší formou čtyř esejů vhléd do dějin tohoto ústavu a jeho současné situace. Je třeba na něj upozornit. Po pozdravné adrese bavorského státního ministra pro vědy a umění Bernda Sibera a prezidentky MGH M. Hartmannové, přichází klíčový esej lipského Enno Bünze, přehlížejíciho suverénně 200 let ústavu (s. 15–39, s fotografickou galerií čelných osobností). Přáli bychom si ovšem zevrubnější historii MGH. Nemusil by to být zrovna „špalek“ jako je kniha o prvním století dějin MGH z pera Harry Breslaua, která vyšla v době hospodářské mizérie Německa po první světové válce v roce 1921 jako samostatný svazek Neues Archivu a čítající téměř osm set stran (reprint pak vyšel jako samostatný titul). A mohu už tu říci, že pokud jde o bohemika, v Breslauově rejstříku dohledáme jen zcela ojedinělé zmínky a to pouze o třech českomoravských učencích: Josef Dobrovský měl pro MGH připravit edici Jordana, František Palacký byl porůznu k užitku G. H. Pertzovi a byl spolu s Bedou Dudíkem zvolen členem MGH. S překvapením tu zjišťuji, že v jeho knihovně nebyl žádný svazek edic z dílny Monument, i když jeho podpora Pertzovi při přípravě edic českých kronikářů byla oceňována. Útlý svazček Pertzem vydaného seznamu autorů v první dekádě základní řady *Scriptores* ani nestojí za zmínku.

Ale je třeba vrátit se k Bünzovu textu, který jako esej – a stejně tak je tomu i u dalších statí – nemá poznámkový aparát. Nicméně jeho text je nabit důležitými fakty, která plynou chronologicky. A co je důležité: autor se nikde nesnaží situaci přikrašlovat. Nejen personální vztahy, které leckdy byly značně napjaté, ale zejména taky charakteristiku osob především tehdy, když docházelo na lámání chleba v době nacistického režimu. Leckteré velké jméno je zbaveno aureoly, nicméně autor zachovává odstup a tím ovšem působí daleko přesvědčivěji, než kdyby se uchýlil na tu či onu stranu. Čtenář je tak často zbaven iluzí, aniž by neocenil to, co bylo vykonáno.

---

1 Mittelalter lesbar machen. Festschrift 200 Jahre Monumenta Germaniae Historica, Wiesbaden 2019, Harrassowitz Verlag, 280 s., ISBN 978-3-447-11240-6.

Druhý esej skicuje zapojení MGH do digitálního času (Clemens Radl – Benedikt Marxreiter – Bernd Posselt [jde jen o náhodnou shodu jmen s předsedou Sudetoněmeckého Landsmanschaftu], s. 39–54). Autorkou třetího textu je bývalá prezidentka MGH, Claudia Märtl, která sleduje jednotlivé fáze zrodu edice. Pod kratičký čtvrtý příspěvek, který podává perspektivy budoucích programů, se podepsala současná prezidentka, Stefan Petersen a opět Enno Bünz.

Pokud by někdo bral přílohy, které tvoří podstatnou část knihy, jako pouhou ilustraci, velmi by se mýlil. Neboť jde doslova o pravý opak. Tvoří nedílnou součást zejména Bünzova výkladu ke klíčovým epizodám. Nejdříve lze konstatovat, že z dvaceti příloh, na jejichž interpretaci se podíleli různí pracovníci Monument (někde jsem jejich jména nedohledal), se první dvě týkají originálního pramenného středověkého materiálu, který se také nalézá, i když minoritně, v archivu MGH. První je nepatrný zlomek salcburského žaltáře z 8. století, který byl teprve nedávno nalezen ve vazbě jednoho starého tisku v ústavní knihovně, druhým je mezi válkami zfotografovaný zlomek register listů Friedricha II., jehož originály zanikly v Neapoli za druhé světové války. Ale historie těchto i dalších dokladů je podána tak, že se čte takřka jako (dobrá) detektivka. Šest z nich se pojí s počátky Monument a v širokém kaleidoskopu prezentují úřední agendu i další materiály. Je-li fotograficky podána první strana toho či onoho dokumentu, v komentáři přichází edice celého, často rozsáhlého textu se zasvěceným komentářem. Nemohu vyjmenovat vše, ilustrativně upozorňuji aspoň na tištěný seznam subskribentů I svazku. V čele stojí hannoverský král a současně král Velké Británie Jiří IV., který objednal 24 ex. *feiner Ausgabe*. Druhým byl pruský král, jenž objednal exemplářů 12 pro jednotlivé univerzity a některá gymnázia svých zemí. Bavorský král 6 ex., oba též v lepší kvalitě. Rakouský císař – 1 ex. *gewöhnlich*. Po různých dalších vévodech a třech svobodných městech (Brémy, Hamburk, Lübeck), která objednala celkem 13 ex. (vedle toho šly ovšem objednávky tamních knihkupců) přichází alfabertický seznam podle měst. Z Prahy tři knihkupci objednali 4 obyčejné ex. Zajímavé čtení.

Pak přichází skok do r. 1875 k ustavujícímu zasedání generálního ředitelství, neboť dotud to byla instituce jednoho muže – G. H. Pertze. Po dalších dvou jednotlivinách v následujícím půlstoletí jsou čtyři čísla věnována době nacismu, v tom zejména jsou otištěny vzpomínky Margarety Kühn, mnohaleté řadové pracovnice v oněch dobách, podávající osobní i osobitý pohled na každodenní dění v MGH. Posledních pět čísel je věnováno poválečné době od nových počátků resuscitace na zámku Weissenstein (Pommersfelden), kam byla Monumenta

evakuována až po komputerizaci a digitalizaci. I když výběr byl promyšlený, čtenář by snadno snesl dvojnásobek takto připravených příloh.

A tu je třeba říci něco i o nakladatelstvích, která nesla, resp. nesou tíhu často složitě sazby edičních svazků. Tradiční nakladatelství Hahn v Hannoveru konalo tuto službu více než 150 let. K němu se v průběhu doby přidávaly nakladatelské domy Weidmann, Hiersemann a Böhlau (jenž zůstal vydavatelem časopisu), aby dnes – vedle jednotlivin, vydávaných „samovydatelským“ způsobem – neslo celou tíhu wiesbadenské nakladatelství Harrassowitz.

Ale je třeba vrátit se do Mnichova. Ve čtvrtek dopoledne proběhla prezentace současných, zejména digitalizačních prací (C. Radl a B. Posselt), následně A. C. Nierhoffovou a H. Zimmerhacklem konkretizovaná na Frutolfově kronice a ukázkou práce na vzniku konkrétních čísel časopisu *Deutsches Archiv* (K. Borchardt a Veronika Lukas). Do velké míry paralelně probíhala prezentace posledních velkých edičních počinů: Theo Kölzer představil svou merovejskou edici listin Ludvíka Zbožného, nemocný Walter Koch byl zastoupen při prezentaci edice *Diplomata Fridricha II.*, Wilfried Hartmann podal zprávu o karolinských Conciliích a posléze Alexander Patschovsky referoval o edici díla Joachima z Fiore *Concordia Novi ac Veteris Testamenti*. Třem z přednášejících byla následujícího dne udělena pamětní Medaile svobodného pána vom Stein (T. Kölzer vzhledem k tomu, že musel předčasně odejet, ji obdržel již ve čtvrtek) a byla pronesena příslušná laudacia.

Tím ale nebyl čtvrteční program ukončen, naopak. V mnichovském Künstlerhausu pokračoval vědecko-společenský program. Zahájil jej generální ředitel Bavorské státní knihovny Klaus Ceynowa, po němž se moderace ujala M. Hartmannová, která uvedla pódiovou diskusi, tedy spíš řadu osobních vyznání předních zahraničních medievalistů. Bylo by s užitkem, kdybychom se s jejich texty mohli setkat i v tištěné formě.

Vědecký program jubilejního setkání pokračoval v pátek nikoliv v sídle Historisches Kolleg (Kaulbach-Villa), ale opět v Künstlerhausu ve třech návazných sekcích. Pochopitelně se vše točilo kolem edic pramenů a budoucích projektů. Není možno je ani vypočítat, tím méně glosovat. Vybírám aspoň následně: Klaus Herbers představil nově se etabloující řadu cestovních zpráv pozdního středověku s konkrétním představením cesty jednoho norimberského lékaře těsně před rokem 1500 do západní Evropy, Peter Sh. Lenhart promluvil o hebrejských pramenech a jejich významu pro německé dějiny, K. Borchardt a B. Marxreiter o pramenech ke křížovým výpravám, Martin Wihoda o Monumentech a české, zejména moderní

historiografii. Zdůrazněna jím byla osobnost brněnského Bertholda Bretholze. Odpolední zasedání uzavřel výkladem o sponheimském opatu J. Trithemiovi a řádu vědění (Wissensordnungen) Arno Mentzel-Reuters.

Vyvrcholením dne byla recepcce bavorské vlády, zastoupené ministrem Florianem Hermannem, v mnichovské Rezidenci. Po výše zmíněném předání pamětní medaile následovala přednáška ředitele mnichovského Ústavu pro soudobé dějiny Andrease Wirschinga o pramenech národa (*Die Quellen der Nation*).

A konečně je třeba zmínit se stručně o sobotním průběhu oslav, což mohu učinit už jen na základě písemných podkladů. Pod názvem Výzva pro budoucno (Herausforderung für die Zukunft) odezněly pod předsednictvím Claudie Zey z Curychu tři přednášky a závěrečná diskuse, která ovšem doprovázela i většinu pracovních přednášek předchozích dvou dnů. Přednáška Thomase J. H. Mac Carthyho, který ve výše zmiňovaných *Schriften* právě vydal knihu o pokračovateli chroniky Frutolfa z Michelsbergu, se obírala digitálními pomůckami při práci s kronikářskými texty a E. Bünz věnoval pozornost sériovým pramenům pozdního středověku. Dopolední zasedání a tím i celý mnichovský maraton uzavírala přednáška Evy Schlotheuber (která se, mimochodem, angažuje i ve studiu českých středověkých dějin) o digitální edici sbírky listů kláštera benediktinek v Lüne (dnes už součást Lüneburgu).

Monumenta prošla i kritickými časy – hospodářskými, ale zejména také ideovými. Tak v roce 1935 byla na popud říšského ministerstva pro vědu přejmenována na Říšský ústav pro starší německý dějepis (*Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde*) a spojena s Pruským historickým ústavem v Římě. Jestli se zdálo, že problematické době v historii tohoto stavu bylo věnováno málo pozornosti, je to jen zdání, protože oslavám, ale zároveň pracovnímu ohlédnutí se i podívání se do budoucnosti bude věnováno poslední z jubilejních symposií, plánované na konec listopadu 2019 v Římě. Bude se konat pod zřetelným názvem *Historiker unterm Hakenkreuz* a v rámci ohlášených šesti klíčových přednášek představitelů různých blízkých institucí je možno číst i dvě česká jména: Karla Hruzy (Hruza) za Rakouskou akademii věd a Jiřího Němce za Masarykovu univerzitu. Na facit tohoto zasedání, který jistě bude zpřístupněn tiskem, si ale bude třeba počkat.

A není možno nezmínit ani jedno z nejdůležitějších východisek práce (vedle velkého množství různých rukopisných či fotografických podkladů), totiž knihovnu MGH, která nejenže patří mezi nejvýznamnější svého druhu, ale platí o ní, že skutečně nejvýznamnější je. Není přístupná pouze pro vyvolené, ale otevřena

všem – ovšem k prezenčnímu studiu. A je schopna podávat i širší informace. Její týdenní seznamy nových přírůstků jsou snad nejlepší nabídkou, jak být informován skutečně na úrovni. A teď jen postesk, zda to totiž pro české historiky není příliš deprimující, ba frustrující konání...

Co říci závěrem? Snad jen tolik, že Monumenta neztrácí v žádném případě na aktivitě a atraktivitě v současném světě a stávají se stále zřetelněji jedním z klíčových pracovišť ve svém oboru, a to jak v německém kontextu, tak – nebojím se toho velkého slova – v rámci světové historiografie. Že v nich nezapadá ani česká stopa, je tak nepochybně svědectvím, které nelze přecenit. Na ohlasu v médiích – tisku i rozhlasu – lze dokumentovat, že toto hodnocení vnímá i německá veřejnost. Snad stačí upozornit jako pars pro toto na celostránkový článek ve Frankfurter Allgemeine Zeitung a na bavorský rozhlas. Ale našly by se i další doklady.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Stanislav Polák

(4. ledna 1936 Orlová – 1. prosince 2017 Příbram)

V příbramském ústraní zemřel stejně tiše, jako tam po většinu svého vyměřeného času žil. Někteří jeho přátelé soudili, že vlastně patřil do jiné doby, neboť éru komunismu pojímal s podobným odstupem jako nástup dravého kapitalismu. Jeho vnitřní život se odehrával v imaginárním věku T. G. Masaryka a v intelektuálním souznění s jeho ideály. Na rozdíl od svého nedostižného ideálu ovšem Stanislav Polák nikdy nevstoupil do veřejného života, dokonce ani nezaložil rodinu a žil jen v plném soustředění na svou intelektuální práci. Málokdo za jeho zpravidla vážným vystupováním rozpoznal člověka neobyčejně citlivého, vnímavého pro starosti bližních a toužícího po upřímném přátelství.¹

Stanislav Polák vyrostl v učitelském prostředí. Otec, gymnaziální profesor dějepisu a zeměpisu, a matka, učitelka na měšťanské škole, byli školskou správou překládáni na

1 Podrobnější informace přináší Jaroslav PÁNEK, *Za ideálem a pravdou (Cesta Stanislava Poláka od regionální historie k životopisu T. G. Masaryka)*, Středočeský sborník historický (SSH) 37, 2011, s. 6-23; doplněná a upravená verze TÝŽ, *Historici mezi domovem a světem*, Pardubice 2013, s. 363-375; Václava HORČÁKOVÁ, *Výběrová bibliografie prací Stanislava Poláka*, SSH 37, 2011, s. 24-34.

uvolněná místa, a tak se Stanislav – jako prostřední ze tří bratrů – shodou okolností narodil v Orlové ve Slezsku. Základní školu ukončil v Hořovicích, sice s vyznamenáním, ale se svým „intelektuálsko-buržoazním původem“ dostal pokyn, aby se vyučil pekařem, pokrývačem nebo zedníkem a aby se zapojil mezi pracující dělnickou třídu. Když se mu přece jen podařilo dostat na příbramskou střední školu, roku 1954 tam složil maturitu se samými jedničkami a formálně získal právo, aby byl přijat na vysokou školu bez přijímacích zkoušek. Ač by byl dával přednost filozofii a psychologii, ve snaze vyhnout se obligátnímu marxismu-leninismu si zvolil filologii a přihlásil se na kombinaci čeština-francouzština. Místo na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy byl však administrativně přesunut na pražskou Vysokou školu ruského jazyka. vzdal se tedy možnosti řádného studia a nastoupil na středoškolské místo v Okresním archivu v Příbrami.

V letech 1955–1961 absolvoval na pražské filozofické fakultě dálkové studium archivnictví, které ho spolu s archivním působištem přivedlo k bádání v oblasti pomocných věd historických a regionálních dějin. V souvislosti s tehdy probíhajícím soupisem a analýzou městských knih se v diplomové a rigorózní práci (doktorát filozofie získal roku 1968) zaměřil na rozbor a zhodnocení trhových knih města Příbramě a poté dalších poddanských měst, přičemž uplatnil smysl pro komparativní nadhled nad úzce lokální tematikou. Ačkoli archivnictví nebylo jeho primární volbou, začal se intenzivně zabývat teoretickými otázkami a zvláště problematikou propojení zpřístupňovacích prací v archivech s historickou vědou. Na tomto základě vytvořil rozsáhlé, metodicky ukázkové dílo – *Okresní archiv v Příbrami. Průvodce po archivních fondech a sbírkách* (Příbram 1984), v němž na rozdíl od sériově publikovaných „průvodců po archivech“ položil důraz na takovou analýzu a deskripci fondů, která se stávala vodítkem k heuristicky a interpretačně náročnému zpracování historie institucí, měst a regionů; to vše bylo propojeno s odkazy na komplementární prameny, s bibliografiemi a mapami, takže vzniklo optimální kompendium k vědeckému využití písemných pramenů daného nebo analogicky kteréhokoli jiného archivu.

Studie z archivní teorie a regionálních dějin (především raně novověkého vývoje měst Příbramě a Sedlčan), které těsně souvisely s profesionálním zaměřením okresního archiváře, neodvedly Stanislava Poláka od jeho výchozího zájmu o filozofii a psychologii. Nástrojem k jejich uplatnění se mu stalo studium písma jakožto individuálního projevu osobnosti a zároveň obecně kulturního fenoménu. Spolehlivá znalost západních jazyků a skutečnost, že mu starší bratr Jiří, který emigroval do Švédska, posílal veškerou západní literaturu k této tematice, umožnily Stanislavu Polákovi jako jedinému z českých badatelů perfektně na mezinárodní úrovni zvládnout problematiku psychologie písma. Polák odmítl tehdy převládající formalistní přístup k novověkému písmu a do centra pozornosti postavil osobnost pisatele a možnost prostřednictvím pisatelova bezděčného grafického vyjádření porozumět jeho psychice. Na základě teoretických znalostí a praktického rozboru novodobých rukopisů neobyčejně prohloubil přístup k písemným památkám z 19. a 20. století, čímž podstatně obohatil jak moderní paleografii, tak také interpretační možnosti historiografie. Vrcholným výsledkem tohoto směru Polákova bádání se stala monografie *Studium novověkého písma. Problémy paleografie* (Příbram 1977), která měla potenciál ovlivnit širší spektrum humanitních věd, avšak v dusném ovzduší „normalizace“

téměř zapadla; ostatně tuto knihu nemá ani Národní knihovna v Praze. V každém případě se Polákova monografie stala mimořádnou rekapitulací poznatků o rukopisném projevu jakožto civilizačním jevu, a to právě v závěrečném období jeho plnohodnotného uplatňování, krátce před nástupem počítačů a následnou marginalizací ručního psaní jakožto výrazu osobitosti vzdělaného jednotlivce.²

Životním úkolem se však Stanislavu Polákovi stal velký životopis T. G. Masaryka. Pracoval na něm v době, kdy byly Masarykovy spisy vyřazeny z oficiálních knihoven a kdy byl krajně obtížný přístup k archivním pramenům s touto tematikou. Přesto se našla skupina přátel, kteří jeho snahu podpořili – věnovali Polákovi příslušnou tematickou část svých knihoven a skrytě mu poskytli přístup k archiváliím. Zvláště významnou úlohu sehrál benešovský archivář Jiří Tywoniak, který Stanislava Poláka uvedl do rodiny JUDr. Františka Veselého a jeho dcery JUDr. Ludmily Kloudové, právních zástupců T. G. Masaryka, a pomohl mu tak získat cenné prameny. Do solidárního kruhu patřili rovněž tehdejší docent pomocných věd historických Ivan Hlaváček, archiváři Milan Čoupek, Vladimír Růžek a další, díky nimž mohla heuristická práce probíhat dávno před rokem 1989.

Na masarykovskou tematiku se mohl Stanislav Polák plně soustředit poté, co se rozešel s příbramským okresním archivem a od března 1992 se stal vědeckým pracovníkem Ústavu T. G. Masaryka, následně pak Masarykova ústavu Akademie věd ČR. Za svého patnáctiletého působení (do důchodu odešel koncem roku 2007) redigoval *Masarykův sborník* (1993–2003), podílel se na vydávání *Spisů a Korespondence TGM*, působil i jako předseda Vědecké rady Masarykova ústavu. Na počátku devadesátých let vydal – kromě řady analytických studií – stručné životopisy T. G. Masaryka (1990) a Charlotty G. Masarykové (1992), poté publikace *Masarykovi rodiče a antisemitský mýtus* (Praha 1995) a *T. G. Masaryk obrazem a slovem* (Praha 2000). Teprve na prahu třetího tisíciletí mohlo nákladem Masarykova ústavu AV ČR postupně vyjít stěžejní životopisné dílo *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou* (Praha 2000–2014), jehož sedm svazků čítá zhruba 3300 stran.

O důkladné přípravě tohoto díla svědčí nejen řada dílčích studií, ale také první nástin problematiky – *Osobnost T. G. Masaryka* – sepsané v polovině sedmdesátých let, který Stanislav Polák ve strojopisném vyhotovení svěřil několika svým přátelům a požádal je o posouzení. V této rozpravě autor vystihl základní povahové rysy a podněty, jež Masaryk čerpal především z odkazu Platóna a Ježíše, soustředil se na Masarykovu osobní víru, kterou Polák nazval „ježíšství“, a na „konkrétismus“ jako typ myšlení. Pojetí Masaryka, vědomě koncipované v protikladu k životopisnému torzu z pera Zdeňka Nejedlého, se vymykalo tehdejšímu myšlení, ale neprosadilo se plně ani po roce 1989, i proto je Polák opakovaně obhajoval. Nešlo při tom jen o autorovo hodnocení konkrétní osobnosti, ale také o metodický přístup k životopisu jakožto žánru historické tvorby; v něm Polák prosazoval programové využití dvou paralelních textových pásem – narativně syntetického a průvodního, do něhož odsouval nejen obvyklý dokladový aparát, ale také veškeré exkursy a doplňky, které by narušily pevnou skladbu syntézy.

---

2 Psychologickou analýzu písma autor mnohokrát využil při charakteristice domácích i zahraničních osobností; mj. Stanislav POLÁK, *Grafologické pokusy o Masaryka, Masarykův sborník 11–12, 1999–2003*, s. 143–169.

Ve vlastním životopisu Stanislav Polák zdůraznil nezbytnost psychologického uchopení osobnosti se zřetelem ke stránce fyziologicko-vitální, morální a intelektuální, a se snahou vystihnout jak vnitřní napětí a rozpory, tak i zdroje a projevy harmonické povahy a vystupování. K uspořádání rozsáhlé látky zvolil netradiční periodizaci s mezníky 1850 – 1882 – 1893 – 1900 – 1914 – 1918 – 1937. Na rozdíl od autorů, kteří kladou těžiště Masarykova života do doby jeho prezidentství, Stanislav Polák položil důraz na předpoklady utváření osobnosti a jejího růstu, kdežto činnost v meziválečném období považoval za pouhé vyznění předchozích snah. Zde převážil psycholog nad historikem, což samozřejmě vytvořilo podklad pro příští diskuse. Cílem se mu stalo vytvořit literární dílo, které plní úlohu jednak vědeckou či poznávací, jednak morální „jako oživení a zpřístupnění příkladné osobnosti, která by měla zůstat duchovně přítomna i v naší generaci a v generacích příštích“.³

Polákova monumentální biografie jeho životního protagonisty nese příznačné rysy autorovy osobnosti a tvorby – je plodem obrovského heuristického a interpretačního výkonu, který se z velké části projevil v ústraní či dokonce v utajení a který se dostával na světlo světa s velkými obtížemi. Jeho autor se natolik ztotožnil s Masarykovými idejemi a s jejich vlastním osobitým výkladem, že jim dokázal obětovat svůj takřka „mnišský“ život. Zatímco průkopnické dílo o psychologii písma mu bylo nástrojem k uchopení dějin, životopis T. G. Masaryka se stal cílem a vyvrcholením jeho úsilí. Venkovský archivář vyrostl v životopisce jednoho z největších Evropanů 19. a 20. století, ale v očích mnoha profesionálních historiků zůstal oním archivářem, který v poslední fázi života shodou okolností zabloudil mezi pražské badatele. Mohutný Polákův opus bude však připomínat, že tu na přelomu tisíciletí žil člověk, který uměl nazírat na Masaryka vlastníma očima a který dokázal zvládnout svůj promyšlený pohled ve velkém stylu.

Jaroslav Pánek

Foto: fototéka Státního okresního archivu v Benešově

---

3 Stanislav POLÁK, *Životopis T. G. Masaryka jako úkol, Masarykův sborník 9, 1993–1995, Praha 1997, s. 31.*

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Vojtěch Lahoda

(30. července 1955 Praha – 18. března 2019 Praha)

Vojtěch Lahoda, který letošního jara v pouhých třiašedesáti letech zemřel po dlouhé a zlé nemoci, byl mezinárodně uznávaný historik umění, odborník na české i evropské umění 20. století, nesmírně pilný a produktivní autor, invenční kurátor početných výstav, oblíbený a vlivný univerzitní učitel (roku 1999 docent, 2007 profesor), pracovník a v letech 2012–2017 ředitel Ústavu dějin umění AV ČR, člen řady odborných grémií. Co ale říká takový výčet o Lahodově osobnosti? Znal jsem ho jako muže s postavou a vizáží dobrotivého grizzlyho, vyzářovala z něj pohoda, inspirující zájem o až nepředstavitelně široký okruh témat jeho žáků a kolegů, ochota nahlížet témata, problémy, umělecké osobnosti, díla i dějinné situace z neobvyklých, o široké evropské zázemí opřených pozic a úhlů pohledu. Uměl jako v oboru málokdo jiný konceptualizovat a historicky kontextualizovat témata, která – velmi často jako první – zkoumal a interpretoval. V celé řadě textů dokázal překročit hranice vlastního oboru a nabízet pohledy na umění 20. století zároveň i z kulturně historické perspektivy.

Žák Petra Wittlicha absolvoval pražskou FF UK v roce 1979 diplomní, resp. rigorosní práci o malíři Karlu Černém,¹ v Ústavu teorie a dějin umění ČSAV pak roku 1985

1 Po zkráceném vydání práce z roku 1994 vyšla s odstupem druhá, plná verze: Vojtěch LAHODA, *Karel Černý 1910–1960. Barva a existence. Soupis malířského díla*, Praha 2003.

obhájil disertaci „Figura v českém malířství 1907–1932: kubistické řešení“.² Již tyto dvě první práce Lahodu definovaly jako odborníka na české umění, především malířství modernismu a avantgardy. Bylo by však příliš úzké, pokoušet se nahlížet Lahodu jen v tomto kontextu. Je ovšem jednoznačné, že právě na poli výzkumu umění od přelomu 19. a 20. století do II. světové války, resp. do nástupu komunistické diktatury vykonal – velmi často ve spolupráci a produktivním dialogu s Lenkou Bydžovskou, resp. Karlem Srpem – mnoho cenného. Jeho pozornost však obdobně významně platila i 50.–60., v některých případech až 80. letům, tedy době rozličně horké studené války, kdy „krotký modernismus“ přerůstal nebo se kombinoval s „ohnisky znovuzrození“ plnokrevného, od ideových a dilem i praktických závislostí na vládnoucí režim se uvolňujícího umění.³

Odklon od tradiční cesty umělecko-historického specialisty k autorovi s tematicky i evropsky širokým záběrem Lahodovi přinesla změna situace v roce 1989. Po stáží v National Gallery ve Washingtonu (1991) se v nově konstituovaném Ústavu dějin umění stal hybným duchem a tedy i hlavním autorem a redaktorem ohromného projektu „Dějiny českého výtvarného umění 19. a 20. století“. Hned na počátku 90. let se ujal redakce dílu, tematizujícího umění let 1890–1938 a napsal pro něj i podstatné kapitoly. Pod jeho energickým vedením pak rozsáhlý dvojsvazek o devíti stech stranách a více než osmi stech vyobrazeních vyšel jako první z celé řady již roku 1998.⁴ Byla to prvá – zejména na vysvětlení centrálního významu uměleckých skupin Osma, SVU a Tvrdošijní, resp. následně na evropský rozměr české meziválečné avantgardy zaměřená – důkladná, komplexní „inventura“ umění tohoto klíčově významného půlstoletí, kterou dostal český čtenář do rukou. Výtvarné umění tu bylo pojato poměrně široce: včetně architektury, scénografie nebo fotografie. Lahodovou zásluhou byli do výkladu v řadě kapitol zahrnuti i čeští Němci.

Zásadní význam mají pak Lahodovy kapitoly i v dalším svazku Dějin umění.⁵ Ve třech částech tu představují koncepční text (zdaleka nejen) o umění v letech 1939–1948.⁶ Lahoda začal výkladem o „zániku avantgardy“ v druhé polovině 30. let, o návratu uměleckého diskursu II. republiky a protektorátu k náladám a hodnotám modernismu přelomu století, poté tematizoval pro budoucnost svými důsledky (většinový úpadek tvorby do konzervativně realistické průměrnosti opatrných děl) významnou srážku, resp.

---

2 Srovnej: Vojtěch LAHODA, *Český kubismus*, Praha 1996.

3 Vojtěch LAHODA, *Krotký modernismus*, in: Marie Judlová a kol., *Ohniska znovuzrození. České umění 1956–1963*, Praha 1994, s. 15–63.

4 Vojtěch LAHODA (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění IV/1–2. 1890 – 1939*, Praha 1998.

5 Rostislav ŠVÁCHA – Marie PLATOVSÁ (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění V. 1939–1958*, Praha 2005. Srovnej moji – nadšení z inspirativních textů nezamlčující – diskusi tohoto díla: Jiří PEŠEK, *České umění 1939–1958: Avantgarda mezi návratem akademismu a totalitní modernisací*, ČČH 105, 2007, s. 406–432.

6 Srovnej: Vojtěch LAHODA, *Melancholie, expresionismus a skupina Sedm v říjnu*, s. 75–103, *Moderní umění a censura v letech protektorátu*, s. 115–129, *SVU Mánes a modernismus v letech 1939–1948*, s. 130–149.

problematické soužití českého umění s protektorátní cenzurou a s nacismem.⁷ Výsledkem byl „...typický protektorátní akademismus, který, pravda, začal bujet již ve třicátých letech...“⁸ Cesta velké části umělců i publika k pozdější „sorele“ tak byla přinejmenším pootevřena...⁹ Lahoda a lidé jeho týmu ovšem důkladně zkoumali a prezentovali také a právě ty osobnosti, které se době a dirigismu vzepřely. Lahodův objevitelský zájem o osobnost a dílo Václava Chada budiž tu zmíněn zástupně za řadu dalších.

Počátek nového století, poté, co se intensivně obíral velkou a pro českou kulturu významnou i symptomatickou, mezinárodně zasazenou osobností Vincence Kramáře,¹⁰ zasvětil Lahoda rozsáhlé (celkem 747 s.) práci o skvělém, vlivném i nepohodlném, zároveň v některých ohledech „problematickém“ českém umělci prvé poloviny 20. století – Emilu Fillovi.¹¹ Jeho, mj. s Kramářovým působením těsně provázaná osobnost se mu stala možností, jak nahlédnout vztah českého umění k francouzské avantgardě a zejména k Pablu Picassovi, pro Filla tvůrci určujícím. Filla i Kramář byly teoretizující a literárně aktivní osobnosti s ohromným rozhledem. Lahoda krok za krokem rekonstruoval jejich myšlenkový vývoj, intelektuální vazby a u Filly samozřejmě proměny vnímání kubismu jako – i po odeznění tohoto směru v mezinárodním měřítku i v jeho vlastní tvorbě – až do konce života názorově určujícího způsobu nahlížení výtvarné reality („kubismus po kubismu“, „kubismus v internaci i na svobodě“, „kubismus po únoru 1948“). V kontextu s pevným, od 20. let trvajícím přátelstvím Filly a Josefa Sudka se tu také opět objevuje Lahodou zejména v posledním desetiletí života pak soustavně rozpracovávaný motiv vztahu malířského díla a fotografie. Velmi cenná je skutečnost, že Lahoda systematicky probádal a předvedl také „poúnorový“ závěr Fillova života a traumatickou srážku jeho pozdní, avantgardě náhle vzdálené tvorby s arogancí stalinismu.

Můžeme-li knihu o Fillovi označit za monografii o na vrcholu tvorby svým způsobem „oficiálním avantgardistovi“ (jeho prominentní pozici uznali i nacisté, kteří Filla za jeho dílo internovali v koncentračním táboře Buchenwald), patřila druhá – příznávám, že z ohromného Lahodova díla mému srdci nejbližší – velká biografie „outsiderovi“, a to jedné z klíčových osobností českého poválečného umění, která však vždy byla a kupodivu dodnes zůstává většinou historiků umění „exkomunikována z panteonu“: Liboru Fárovi.¹² V práci, kde teatroložka Eva Velemanová s detailní znalostí představila Fárovu mnohostrannou a mezinárodně úspěšnou scénografickou a divadelně plakátovou tvorbu zhruba let 1958–1973, resp. nadoborový význam jeho grafických úprav časopisu

7 Z řady Lahodových příspěvků v závažném svazku: Hana ROUSOVÁ a kol., *Konec avantgardy?*, Praha 2011, zmíňme alespoň text, pohybuující se s nadhledem mezi filosofií, literaturou, malířstvím a fotografií okupační doby: Vojtěch LAHODA, *(Ne)přirozený svět?*, s. 201–222.

8 Vojtěch LAHODA, *SVU Mánes a modernismus v letech 1939–1948*, s. 132.

9 K „poúnorovému“ desetiletí srovnej: Vojtěch LAHODA, *Plíživý modernismus a socialistické umění 1948–1958*, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská, *Dějiny českého výtvarného umění V*, s. 371–385.

10 Vojtěch LAHODA, *Vincenc Kramář. Od starých mistrů k Picassovi*, Praha 2000.

11 Vojtěch LAHODA, *Emil Filla*, Praha 2007.

12 Věra VELEMANOVÁ – Vojtěch LAHODA, *Libor Fára. Dílo*, Praha 2006.

Divadlo v „dlouhých 60. letech“, se Lahoda ujal ohromné Fárovou volné tvorby na poli malířství, asambláží a grafiky.

Jestliže u Filly byl spodním tónem celého života a díla kubismus, u Fáry hrál tuto roli surrealismus a jazz. Lahoda proto ukázal umělcovu cestu od válečných „spořilovských surrealistů“ a poté Teigeho skupiny (do roku 1951) k hledání na poli abstrakce a konečně – od 60. let – jeho zdomácnění ve stylově nezařaditelné tvůrčí linii (z posic surrealismu neortodoxního) zachycování specifického světa „za realitou“.¹³ Při této cestě gigantickým Fárovým výtvarným dílem (patří sem též početné a skvělé knižní úpravy jakož i aktivity na poli filmu) ovšem Lahoda zároveň postihl proměny české umělecké a kulturní atmosféry od války do druhé poloviny 80. let. Zejména názorně ukázal deprimující a lidsky devastující dopad tzv. normalizace nejen na jednoho umělce, ale i šíři záměrného zničení uměleckého prostředí a existenční báze české kultury oné doby. Politický vzdor i tvůrčí odpor byl možný, cena za něj ovšem různým způsobem vysoká.

Vícekrát připomenutý Lahodův zájem o širší evropské kontexty umění 20. století lze nejlépe konkretizovat na jeho picassovských studiích. Lahoda se s osobností i dílem této klíčové postavy evropského umění, s reflexí nebo přítomností jeho obrazů v Čechách setkával již při výzkumech české avantgardy prvé třetiny 20. století, při práci na fillovském a kramářovském tématu. V poslední době ale zesílil jeho kritický zájem o poválečné působení Picassa jako „člověka politického“ a o (lokálně velmi různorodě aktualizovanou) recepci Picassova díla východně od „železné opony“.¹⁴ Lahoda s ohromnou znalostí francouzského materiálu vylíčil Picassa (roku 1944 se stal členem francouzské komunistické strany) jako osobnost vědomě a úspěšně lavírující mezi politikou a uměním. V USA mu nakonec coby trvale ústřední ikoně modernity (ženami obletovaný milionář samozřejmě jezdil v amerických limuzínách) neškodil ani obraz Masakr v Koreji (1951). Na východě byl i v letech nejtuzšího stalinismu zdařile oddělován „dávny“ zavrženímhodný avantgardista Picasso od aktuálního, politicky „angažovaného“ umělce (Lahoda připomněl Picassův retroportrét mladého Stalina z roku 1953). Ten se např. přes opakované prosby maďarských přátel odmítl vyjádřit k sovětské agresi v Budapešti roku 1956.¹⁵ Roku 1962 pak byly osmdesátiny trvale kreativního a virilního génia oslaveny jak souhrnnou výstavou jeho díla v newyorském MOMA, tak udělením již druhé Leninovy ceny v Moskvě.

---

13 K Fárovi se Lahoda vrátil ještě roku 2015 uspořádáním výstavy k 90. výročí jeho narození a publikací: Vojtěch LAHODA, *Libor Fára: Rytmus*, Praha 2015.

14 Srovnej: Vojtěch LAHODA – Piotr BERNARTOWICZ, Picasso and Central Europe after 1945, in: Linda Morris – Christoph Grunenberg, *Picasso. Peace and Freedom*, Liverpool 2010, s. 44–51, Vojtěch LAHODA, *A Dashed Hope: Pablo Picasso and the Communist Bloc During the Cold War*, in: Michal Anděl – Detlef Brandes – Jiří Pešek (edd.), *Hoffnung in Wissenschaft, Gesellschaft und Politik in Tschechien und Deutschland*, Essen 2008, s. 85–96.

15 Lahoda přitom ještě nemohl znát významnou práci: Tony JUDT, *Past Imperfect. French Intellectuals, 1944–1956*, New York – London 2011, která analyticky ukazuje, že podobný účelově schizofrenní postoj byl vlastní absolutní většině levicové francouzské intelektuální a umělecké elity oné doby. Srovnej diskusi českého vydání tohoto Judtova díla: Svatava RAKOVÁ, *Od proletářů k Maovi: levicové výzvy v odcházejícím světě*, ČČH 117, 2019, v tomto čísle.

Všechny zmíněné projekty neodvedly Vojtěcha Lahodu od koncepčního uvažování o základních konturách českého umění (resp. umění v českých zemích) 20. století a jeho vztahu k evropskému kontextu. Platí to i o jeho podílu na nejnovější „stručné“ (jednosvazkové) syntéze dějin umění, kam napsal nejen řadu drobných monotematických kapitol (mj. o německých či ruských umělcích v Čechách nebo o vztazích českého meziválečného dění k Německu), ale spolu s Taťánou Petrasovou i obecný úvod do tematiky 19. a (v jeho případě) 20. století.¹⁶ Lahoda tu začlenil umění v široce českém prostoru do koordinát evropského a stále více i přes oceán hledícího uměleckého dění. Tradiční linearitu proměn umělecké tvorby tu nahradil odkazem k hybridizaci jako „konstantnímu znaku českého moderního umění a jeho několika fúzí“. A protože do vývoje umění patří i historismy, zdůraznil pro české umění poslední třetiny 19. i celého 20. století „velký význam ovlivnění barokním prostředím“.¹⁷

Už jsem letmo zmiňoval téma, výrazně vystupující do popředí zejména v „pozdním“ Lahodově díle: ohromný zájem o fotografické umění (zejména v kontextu s dílem Josefa Sudka) a o vztah malby či grafiky a fotografie.¹⁸ Nešlo přitom o „pouhý“ estetismus: Lahoda tematizoval např. vztah uměleckého díla a reklamy (to prakticky prezentoval též u dalšího z jím „objevených“ malířů, Zdenka Rykra).¹⁹ A dovedl ukázat, že např. právě u Sudka se i v jádře ryze dokumentární projekty – např. velká série jeho fotografií leteckou válkou a boji v Pražském povstání poničené Prahy z roku 1945 – proměňovaly v (místy reflektované surrealistické) umělecké dílo se samostatnou hodnotou.²⁰

Vzpomínka na Vojtěcha Lahodu, laskavého a neuvěřitelně produktivního, invenčního historika umění, neměla za cíl provést soustavnou inventuru a zhodnocení jeho „kumsthistorických“ výkonů. Šlo spíše o to, připomenout jeho – speciální obor i český horizont daleko překračující – vnímavost pro kulturní a často nutně i politické podmínky a kontexty umělecké tvorby, jeho porozumění pro otázky recepce i teoretické reflexe děl a tvůrčích osobností. Jeho rozsáhlé dílo by mohlo a mělo být z celé řady, mj. metodologických, důvodů zdrojem inspirace a poučení nejen pro Lahodovy kolegy a žáky, ale právě pro historiky 20. století.

Jiří Pešek

Foto: Jitka Walterová, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i.

16 Srovnej: Taťána PETRASOVÁ – Vojtěch LAHODA, *Období 1800 – 2000*, in: Taťána Petrasová – Rostislav Švácha (ed.), *Dějiny umění v českých zemích 800 – 2000*, Řevnice – Praha 2017, s. 603–633.

17 Tamtéž, s. 627.

18 Lahodou vedený „Sudek-Projekt“, vyhodnocující negativy, uložené v ÚDU AV ČR, vyústil mj. v publikaci: Hana BUDDEUS – Vojtěch LAHODA – Katarína MAŠTEROVÁ (edd.), *Josef Sudek: V ateliéru / In the Studio*, Praha 2017.

19 Vojtěch LAHODA, *Josef Sudek. Reklama*, Praha 2008, TÝŽ, *Zdenek Rykr. Elegie Avantgardy*, Praha 2000, TÝŽ, *Zdenek Rykr a továrna na čokoládu*, Praha 2016.

20 Vojtěch LAHODA, *Sudek v troskách. Ruiny, chaos a fragment*, in: Katarína MAŠTEOVÁ (ed.), *Josef Sudek: Topografie Sutin*, Praha 2018, s. 140–148.

Knihy a časopisy došlé redakci

Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo. Roma, Nella sede dell'Istituto Palazzo Borromini. Roč. 121, 2019. 448 s.

Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I., Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592-1598. Pars I. Mai 1592 – Dezember 1592. Edidit Alena Pazderová. Praage, Archivum Nationale 2016. 474 s.

Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I., Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592-1598. Pars II. Januar 1593 – Dezember 1593. Edidit Alena Pazderová. Praage, Archivum Nationale 2016. S. 475-1144.

Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I., Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592-1598. Pars III. Januar 1594 – Dezember 1594. Edidit Alena Pazderová. Praage, Archivum Nationale 2016. S. 1145-2073.

Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu. Josef Hrdlička, Pavel Král, Rostislav Smíšek (edd.). Praha, NLN 2019. 356 s.

Revue církevního práva. Church Law Review. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 25, 2019, č. 2. 134 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta onomastica. Roč. 60, 2019:

Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ – Jaroslav DAVID, Thematization of place names in opinion journalism: Czech exile politicians' radio speeches between 1938 and 1945, s. 7–23. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Polná – a toponym that has become a symbol, s. 24–35. – Roberto FONTANOT, The Italianization of place names in occupied Yugoslavia during World War II, s. 36–44. – Tereza KLEMENSOVÁ, Böhmisch Gasse, Schillerstrasse, Titova, Školní – one street, many names. Urbanonyms in the Czech borderlands during the 20th century, s. 45–62. – Václav LÁBUS – Daniel VRBÍK – Magdalena KOURKOVÁ, Some remarks on changes of toponyms in former Sudetenland (The case of the toponym Bramberk/Krásný), s. 63–73. – Michal MÍSTECKÝ, Political colonization quantified: urbanonyms landscape seen as a network of street-sign posts, s. 74–84. – Martina PŤÁČNÍKOVÁ, Jan Palach Square – urbanonym as a symbol of public protest, s. 85–93. – Roman RAZUMOV – Sergey GORYAEV, Church names in the urban toponymy (on Russian materials), s. 94–111. – Gabriel ROŽAI, Regional speleonyms from the viewpoint of ethnic and lingual contacts (with examples of speleonyms in the Slovenský Kras National Park), s. 112–120. – Karel STŘELEČEK, Stalingrad Pub or Hitler's? Representation of ideological changes of toponyms in contemporary Czech literature, s. 121–129. – Pavel ŠTĚPÁN, Collectivization and nationalization of agriculture in Czechoslovakia: changes

of rural landscape – and namescape?, s. 130–137. – Justyna B. WALKOWIAK, Names as covert affirmation of identity: on some propagandistic urbanonyms of the post-war western borderlands in Poland, s. 138–149. – Christian ZSCHIESCHANG, Place names among three languages: the Sorbian, German and Polish toponymy of eastern Lusatia, s. 150–159. – Jaroslav DAVID, Professor Rudolf Šrámek turning eighty-five, s. 160–162.

Archeologické rozhledy. Roč. 71, 2019, č. 1:

Klára ŠABATOVÁ – David PARMA, Pohřbívání v závěru starší doby bronzové na Moravě: chronologie, typologie a absolutní data, s. 3–26. – Milan SALAŠ – Šárka MSALLAMOVÁ, Bronzová ochranná zbroj doby popelnicových polí na Moravě a příspěvek k technologii bronzových pancířů, s. 27–44. – Venceslas KRUTA, Considérations sur la signification et l'origine de la fibule-pectoral de Želenice en Bohême, s. 67–81. – Petr ŽÁKOVSKÝ – David VÍCH, Pár zlacených ostruh od hradu Zítkova u Chocně ve východních Čechách, s. 82–104. – Martin OLIVA – Petr KOSTRHUN, Česká archeologie pod jhem nacismu ve světle internetnických vztahů, s. 105–137.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 186, 2017, č. 1–2:

Klára WOITSCHOVÁ, 190 let Časopisu Národního muzea, s. 3–6. – Michaela ŽÁKOVÁ, K úloze a významu filantropie ve šlechtickém prostředí. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii, s. 7–28. – Karel SKLENÁŘ, „Mimoškolní výuka prehistorie a protohistorie“ (1969–1989) jako specifická forma popularizace vědy a komunikace Národního muzea s veřejností, s. 29–54. – Markéta TRÁVNÍČKOVÁ, Unikáty sbírky cedulí a plakátů Divadelního oddělení Národního muzea, s. 55–66. – David MAJTENYI, Z letových zápisníků rotmistra letectva Eduarda Šimka (1903–1957), s. 67–88.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 186, 2017, č. 3–4:

Markéta KABELKOVÁ – Eva PAULOVÁ, Počátky samostatného hudebního oddělení Národního muzea, s. 3–24. – Klára WOITSCHOVÁ, Proměny organizační struktury Národního muzea v období 1918–1938, s. 25–40. – Libor JŮN, Výstavní a tzv. lidovýchovná činnost Náprstkova muzea v letech 1945–1948, s. 41–52. – Hana VRCHOTICKÁ, Dr. Emil Holub's notebooks and diaries, s. 53–64. – Dana MAREŠOVÁ, Památník Friedricha Ferdinanda Franze Egberta von Dalberg (9. prosince 1822, Vídeň – 19. září 1908, Dačice), s. 65–85.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 15, 2018, č. 2:

Pavel BALOUN, Československá civilizační mise: asimilační praktiky vůči „cikánským“ dětem v letech 1918–1942, s. 175–202. – Ondřej SLAČÁLEK, Proti katedrovému zmoudření! Lokty, čelem, kopnutím... S. K. Neumann, anarchismus a česká inteligence na přelomu 19. a 20. století, s. 203–230. – Kimberly E. ZARECOR, Socialistické město v poválečné Evropě jako urbánní typ(ologie), s. 231–245. – Václav SIXTA, Žánr biografie a proměna chápání dějinnosti, s. 246–274. – Pavel HIML, Svoboda od státu i skrze něj.

Nad náčrtem liberálně-konzervativní koncepce moderních dějin českých zemí, s. 277–292. – Jan HORSKÝ, Komparace jako prostředek zvědečtění dějepiscectví?, s. 293–312.

Dějiny a současnost. Roč. 41, 2019, č. 4:

Nejsem žena, nejsem dítě... Rozhovor s Jeremym Goldbergem o středověkém genderu, kuchyni a poli, s. 10–13. – Hana JADRNÁ MATEJKOVÁ, „Když se manželé jeden k druhému tak chovají, budou se vždycky dobře míti...“ Ideály a praxe raně novověkého manželství, s. 14–17. – Denisa NEČASOVÁ, „Z nejmocnějších zbraní matka je zbraň“. Obrazy matky a mateřství v poúnorovém Československu, s. 18–21. – Hana MAŘÍKOVÁ, Skořápková instituce. Proměna rodiny v rodiny, s. 22–24. – Martin NODL, Krev boží, krev boží, krev boží! Odosobněná smrt v husitské revoluci, s. 26–29. – Dalibor JANIŠ, K znamení poprav y i práva obrany. Ceremoniální meč moravského zemského hejtmána Jana z Rottalu, s. 30–33. – Chceme ukázat smrt i radost. Rozhovor s Hannou Węgrzynek nejen o vznikajícím Muzeu varšavského ghetta či sbírce fotografií, ale i o tom, jak si zachovat lidskost, s. 34–35. – Karel ČERNÝ, Zůstat stranou... Drúzové: arabská náboženská menšina, s. 36–40. – Agata WITKOWSKA, Zrození z vejce. Kulturní dějiny vajíčka ve středověké a novověké Evropě, s. 41–44.

Dějiny a současnost. Roč. 41, 2019, č. 5:

Markéta KRÍŽOVÁ, České země v atlantickém prostoru. Limity a výzvy provázaných dějin, s. 10–12. – Jiří JANÁČ – Jaroslav IRA, Komparace, relace, kontextualizace... České světové dějiny a světové dějiny Česka, s. 13–15. – Jan KOURA, První, druhý, třetí svět... Studená válka jako globální fenomén, s. 16–18. – Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Česká historiografie a Balkán. Od zkoumání slovanských kořenů k hledání souvislostí, s. 19–22. – Daniela KOLENOVSKÁ, Mobilizace místo piety a smíření. Nový ruský narativ českých dějin 20. století, s. 24–28. – Tomáš GAUDEK, John Ruskin a bouřlivé mraky nad Anglií. Nejen o britské muzejní scéně, s. 30–33. – Jan KLÍMA, Africký tyran, nebo zachránce? V zemi služebně nejstaršího diktátora, s. 36–39. – Pavla DRÁPELOVÁ, Byzantské Athény I. Od pohanství ke křesťanství, s. 40–42.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Sv. 32, 2018, č. 2:

Dagmar KAŠPAROVÁ, Nález antoninianů v Horní Lhotě na Blanensku. Příspěvek k mincovnictví 3. století, s. 79–89. – Dagmar GROSSMANNOVÁ – David ZIMOLA, Depot mincí z období třicetileté války na katastru Dolní Čepí (okr. Žďár nad Sázavou), s. 91–120. – Marek BUDAJ, Tolarový nález zo 17. storočia z okolia Prašnika (Slovensko), s. 121–144. – Lukáš RICHTERA – Dagmar GROSSMANNOVÁ – Petr DOBROVOLNÝ, Nález mincí ve Ždánickém lese nedaleko obce Bošovice (okr. Vyškov) uložených ve 2. polovině 17. století, s. 145–156. – Miroslav MYŠÁK, Účet kroměřížské mincovny z května roku 1665, s. 157–166. – Ivan KOLÁČNÝ, Faleristické památky na zakladatele Moravského zemského muzea, s. 167–174. – Lukáš RICHTERA, Numismatica centroeuropaea III. 17.–20. 9. 2018 Kladská Bystřice (Polsko), s. 175–177.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 19, 2018, č. 1:

Jan KAŠPAR, Jablonecko na přelomu let 1918/1919. Od konce Velké války přes provincii Deutschböhmen až k ČSR, s. 2–21. – Jitka CÍSAŘOVÁ, Zajišťování movitého majetku osob považovaných za Němce na Liberecku v letech 1945–1951, s. 22–45. – Kateřina PORTMANN – Ondřej SLADKÝ, „Místa paměti“. Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh Anny Rosenbachové a její rodiny, s. 46–61. – Rudolf ANDĚL, Frýdlantsko po Pražském míru 1635, s. 62–69. – Jan KAŠPAR, Další novinky v oblasti komunální symboliky Jablonecka, s. 71–74. – Jaroslav PAŽOUT, Konference Vznik Československa a provincie Deutschböhmen v Liberci, s. 75. – Jaroslav PAŽOUT, Liberecký seminář o česko-slovenských vztazích v roce 2018, s. 76–77. – Šárka LEUBNEROVÁ, Fenomén Charlemont / Eduard – Hugo – Theodor. Oblastní galerie Liberec / 17. 5.–9. 9. 2018, s. 78–83. – Miloslava MELANOVÁ, Doc. PhDr. Rudolf Anděl, CSc., 29. 4. 1924–2. 1. 2018, s. 84. – Bohumil NUSKA, Vzpomínka na Rudolfa Anděla, s. 85. – Jan MOHR, Naďa Řeháková, 7. 4. 1945–9. 1. 2018 Praha, s. 85.

Historia scholastica. Roč. 4, 2018, č. 2:

Tomáš KASPER – Dana KASPEROVÁ – Markéta PÁNKOVÁ, Úvodník, s. 5–7. – Dana KASPEROVÁ, Československá obec učitelská – aktér a „garant“ profesionalizace učitelstva, s. 8–21. – Zita SKOŘEPOVÁ, Hudba a děti první republiky: nové koncepte hudební výchovy v Československu z etnomuzikologické perspektivy, s. 22–38. – Eduard LUKÁČ, Osvetový zväz pre Slovensko a zjazdy osvetových pracovníkov na Slovensku v medzivojnovom období ČSR, s. 39–57. – Katarína MAYER, Význam periodika „Náš ľud – ľudovýchovný vestník pre Slovensko“ pre osvetovú činnosť na Slovensku (s dôrazom na nezamestnanosť), s. 58–72. – Vladimír FRK – Martina LENHARDTOVÁ, Prínos Alojza Zbavitela k rozvoju osvetovej činnosti na Slovensku v medzivojnovom období, s. 73–81. – Jana BARTOŠOVÁ, „Cikánská škola“ v Užhorodu. Československý pokus o vzdělání Romů na Podkarpatské Rusi, s. 82–94. – Milena LENDEROVÁ, Od porodní báby k porodní asistentce, s. 95–109. – Pavla KORITENSKÁ, Chlapecká výchovna v Hradci Králové – příklad sociálněpedagogické činnosti v meziválečném období, s. 110–120. – Vladimír MICHALIČKA, Ondřej Pavlík (1916–1936) – zrod učitele a pedagoga, s. 121–128. – Růžena VÁŇOVÁ, Pokusná diferencovaná škola měšťanská v Horní Čermné, s. 129–138. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, Konference Nová škola v nové Evropě – rok 1918 a otázka reformy vzdělávání a výchovy v meziválečném období, s. 139–142.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne = Historický časopis. Roč. 8, 2018, č. 4 (19):

Mariusz SAMP, Kontakty Mieszka I z opozycją antyottońską Henryka Kłótnika. Zarys problematyki, s. 11–26. – Pavol HUDÁČEK, Štefan I. a Boleslav Chrabrý. Obsadenie časti Uhorska podľa Galla Anonyma a Uhorsko-poľskej kroniky. (Prvá časť), s. 27–75. – Małgorzata DELIMATA-PROCH, Cięża i narodziny dziecka w świetle Prospektu Wesołego Miłosiernych Oczu, Przenajświętszey Maryi (...) z Gory s. Gostynskiej (XVI–XVIII w.), s. 76–93. – Eduard MÜHLE, Inventing Slavic Unity or the Political Use of

a Romantic Concept. The Case of Mikhail P. Pogodin and Joachim Lelewel, s. 94–118. – Marián MANÁK, Insights of the French Military Mission Representatives to Czechoslovakia into the Offensive Plans of the Republic and the Functioning of the Czechoslovak Army in 1919–1925, s. 119–131.

Historica Olomucensia. Sv. 54, 2018:

Terezie PILAROVÁ, Otázka kontinuity mezi římskými collegii a středověkými arti, s. 13–31. – Miroslav ČERNÝ, Consilia jako pramen poznání středověkého římského práva, s. 33–47. – Miroslav BENEŠ, William Cecil a krize raně alžbětinské Anglie (1558–1560), s. 49–68. – Aneta KUBALOVÁ, „Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž nepoznala lože v hříechu.“ Receptce luteránské reformy manželství v textech nekatolické provenience v předbělohorském období, s. 69–97. – Jiří VYČICHLO, Palmerston a vznik nezávislé Belgie, s. 99–121. – Jana KOČÍ – Václav KOČÍ, V upomínku Čechů v Chorvatsku: analýza krajanského památníku z počátku 20. století, s. 123–134. – Magdalena SEDLICKÁ, Marné čekání na klid. Židovské obyvatelstvo a poválečný pogrom ve slovenských Topolčanech, s. 135–148. – Šárka VELHARTICKÁ, Smlouva o vydávání chetitských textů a rozluštění chetitského jazyka. II. část, s. 149–183. – Tomáš PÁNEK, Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918–1948 (se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace), s. 185–221. – Ondřej KOLÁŘ, Hampel-Zattigova aféra z jara 1938, její ohlasy a důsledky, s. 223–233. – Lucie DUŠKOVÁ, Noční každodennost v Československu 1945–1960, s. 235–256. – Michal KURZ, „Do služeb lidu!“ Historické dědictví jako součást ideálu „socialistického města“ v období padesátých let, s. 257–287. – Kamil RODAN, Život po boku válečného hrdiny. (Soužití manželů Soldánových v pouňorovém Československu), s. 289–313. – Aleš ZAPLETAL, Role Českého úřadu pro tisk a informace v kulturně-politickém řízení populární hudby v letech 1970–1980, s. 315–332. – Jan STEJSKAL, Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2016/2017, s. 335–338. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti Sekce archeologie Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za rok 2017, s. 339–342. – Věra SLAVÍKOVÁ, Zpráva o činnosti Sekce archivnictví Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2016/2017, s. 343–346. – David PAPAJÍK, Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie FF UP v Olomouci za období let 2014–2017, s. 347–352. – Jana BUREŠOVÁ, Zpráva o činnosti Centra pro československá exilová studia (CČES) při Katedře historie FF UP v Olomouci za roky 2014–2017, s. 353–356. – Tomáš ARNOLD, Zpráva o činnosti Cechu studentů historie za akademický rok 2016/2017, s. 357–358. – David KROP – David MARHOLD, Činnost ISHA Olomouc, s. 359–361. – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Tak trochu jiný sjezd: 11. sjezd českých historiků – profesní setkání historiček a historiků ČR. Zpráva ze zákulisí, s. 363–371. – Jaroslav PINKAS, Didaktická perspektiva v pohledu na 11. sjezd historiků, s. 373–374. – Aleš ZAPLETAL, Zpráva o výzkumném projektu: Česká společnost a sovětská armáda 1968–1991, s. 375–376. – Jana BUREŠOVÁ, Doc. PhDr. Josef Bieberle, CSc. (Loštice, 19. 1. 1929 – Olomouc, 12. 1. 2018), s. 377–378.

Historica Olomucensia. Sv. 55, 2018:

Petr DOSTALÍK, Problematika zpracování cizí věci na cestě k moderním kodifikacím, s. 13–28. – Adam TALANDA – Iveta TALANDOVÁ, Římské dědické právo jako inspirace současného dědického práva, s. 29–41. – Jitka KOMENDOVÁ, Istoriografičeskij metatekst v „Povesti vremennych let“ i v „Češskoj chronike“ Koz' my Pražskogo, s. 43–54. – Marcel MARTIN, Překladatelské a editorské dílo Maxima Planúda (kol. 1255–1305) v kontextu raného palaiologovského období, s. 55–86. – Jakub NOVÁK, Na pomezí elit – sebe prezentace a sociální sítě nobilitovaných měšťanských rodin na příkladu olomouckých Salczarů, s. 87–111. – David PAPAJÍK, Politické, mocenské a hospodářské strategie šlechty v českých zemích ve 14. – 15. století, s. 113–129. – Petr ČEHOVSKÝ, K architektonické skulptuře objednané Stanislavem Thurzem v Olomouci a Janem Thurzem ve Vratislavi, s. 131–144. – Bohdan KAŇÁK, Úvaha o analýze písma v novověké latinské paleografii, s. 145–168. – Barbora PÁSZTOROVÁ, Metternich a Německý spolek v letech 1840–1848, s. 169–187. – Roman KODET, Incident Namamugi v britsko-japonských vztazích, s. 189–216. – Marek ŠMÍD, Změny na biskupských postech v českých zemích v období první světové války, s. 217–237. – Peter SOKOLOVIČ, The Slovak Republic 1939–1945. The Nature and Major Milestones of the Regime, s. 239–264. – Petr ORSÁG, Z područí Moskvy k Mitterrandovi. Ke vztahům československých reformních komunistů v exilu a francouzské levice v období tzv. normalizace, s. 265–286. – Ivan PUŠ, Demokratická monarchie, nedemokratická republika? Kontinuity a zlomy mezi monarchií a republikou ve střední Evropě, s. 289–291. – Antonín KALOUS – Jan STEJSKAL, Prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., s. 293–296. – Josef ŠRÁMEK, Výběrová bibliografie prací prof. PhDr. Libuše Hrabové, CSc., s. 297–305. – Miloš TRAPL, PhDr. Karel Müller – archivář, vědec a vzácný přítel, s. 307–309.

Historická geografie. Roč. 45, 2019, č. 1:

Jan LHOTÁK, „Staelin“ a „Saelitz“. Glosy k lokalizaci dvou německých toponym z jihozápadních Čech, s. 7–33. – Jaroslav POLÁCH, Páni z Krumlova a jejich vesnice Strasan, respektive Strazen, s. 35–47. – Martin DOHNAL, Vývoj sídelní sítě a krajiny na Dobronickém statku u Bechyně v pozdním středověku a novověku, s. 49–87. – Michal VOKURKA, Rezidence Sasko-Lauenburských princezen. Úpravy sídel a jejich okolí na panstvích Anny Marie Františky a Sibylly Augusty, s. 89–119. – Pavel HRONČEK – Ladislav HVIZDÁK – Miloš JESENSKÝ – Vladimír ČECH, Historical-Geographic Research of Historical Land at the Confluence of Radošský Stream and Kysuca River – Using Computer Modelling, s. 121–137. – Peter CHRASTINA, Jaskyňa Čertova pec vo Vedomostiach nitrianskej stolice Mateja Bela, s. 139–154.

Historie a vojenství. Roč. 68, 2019, č. 1:

Karel STRAKA, Sabotážní a teroristická síť Úřadovny Abwehru IV Drážďany v kontextu příprav na napadení ČSR z let 1938–1939, s. 4–41. – Prokop TOMEK, Tradice legií po únoru 1948, s. 42–59. – Jindřich MAREK, Ústup čs. jednotek bojem z Podkarpatské Rusi v březnu 1939 očima vrchního styčného důstojníka, s. 60–82. – Pavla PLACHÁ, Beskydská

převaděčka Marie Pětrošová, s. 83–95. – Leoš KREJČA, Krátké ohlédnutí za projektem „Posádková muzea pod záštitou Vojenského historického ústavu Praha“, s. 109–117. – Jaroslav LÁNÍK, Bohumír Klípa (1929–2018), s. 139. – Marek FIŠER, Winston Churchill a Karel Kinský v příběhu jedné knihy, s. 140–143.

Husitský Tábor. Časopis Husitského muzea v Táboře. Sv. 22, 2018:

Pavlaína CERMANOVÁ, Biblické výklady a biblická paměť v tábořském apokalyptickém myšlení, s. 9–33. – Alexandra KAAR, Business as usual? Sigismund's trade privileges for the royal towns of Bohemia, s. 34–53. – Lukáš REITINGER, „penes nobilem Vlticum de Rozemberg“. Rožmberští klienti v síti Zikmundovy strany, s. 54–89. – Martin ŠANDERA, Zikmund Lucemburský a Hradec Králové. Proměny jednoho mocenského vztahu, s. 90–105. – Miloš DRDA, Středověké mlýny u Veselí nad Lužnicí, s. 108–194.

Jižní Morava. Vlastivědný časopis. Roč. 54, 2018, sv. 57:

K stému výročí vyhlášení Československé republiky, s. 5–30. – Stanislav VOHRYZEK, Rytíři z Lelekovic a Rájce, s. 33–53. – Karel MLATEČEK, Jan z Moravan. Rytíř, buřič, výtržník. Portrét moravského šlechtice doby předhusitské, s. 54–77. – Václav BARTUŠEK, Výuka mikulovských piaristů v letech 1745–1778 (do školských reforem Marie Terezie), s. 78–107. – Miloš TRAPL, Zapomenutý jihomoravský německý politik a ministr československé vlády Erwin Zajicek (1890–1976), s. 108–118. – Lukáš LEXA, Osvobození Brumovic v dubnu roku 1945 a oběti válečných událostí. Svědectví ruských vojenských archivních pramenů, s. 119–155. – Soňa HOLEČKOVÁ, Sovětské těžké tanky IS–2 v bojích na jižní Moravě, s. 156–201. – Jaromír KUBÍČEK, Srpen 1968 na jižní Moravě v okresních novinách a co mu předcházelo, s. 202–220. – Dagmar JELÍNKOVÁ – Alena HUMPOLOVÁ, Archeologické lokality na katastrech obcí Tasovice a Valtrovice, okr. Znojmo, s. 223–240. – Matěj KRUNTORÁD – Jana MALANÍKOVÁ, Hospodářský dvůr v Alinkově ve světle výsledků stavebně-historického průzkumu, s. 241–265. – Daniel LYČKA, Obecní a liechtensteinské cihelny ve Valticích a v Lednici na Břeclavsku, s. 266–286. – Emil KORDIOVSKÝ, Břeclavsko a Mikulovsko v roce 1938 až do okupace 10. října 1938, s. 287–322. – Jaroslav DVORÁK, Horninový stavební materiál a poznámky k hydrogeologii kostela sv. Markéty v Loděnicích, s. 325–327. – Josef UNGER, Příspěvek archeologie k dějinám kostela sv. Markéty v Loděnicích (okres Brno-venkov), s. 328–338. – Zuzana BALÁŽOVÁ, Popraviská z okresu Brno-venkov, s. 339–346. – Daniel LYČKA, Historie cihelny v Blučině v okrese Brno-venkov po roce 1945, s. 347–352. – Galina RUCKÁ, Tři domy Julia Hoitaše, s. 353–359. – Jana POLÁKOVÁ, Příchod řeckých uprchlíků v roce 1948 do Československa jako součást rodinné paměti, s. 360–367. – Hana KRUTÍLKOVÁ, Rok 2017 v Moravském zemském muzeu a oslavy dvousetletí, s. 371–378. – David NEHYBA, Expozice pivovarnictví ve Znojmě, s. 379–380. – Miroslav SVOBODA, Výstava o Slovácké brigádě v mikulovském archivu, s. 381–382. – Marek VAŘEKA, Konference o císařovně Marii Terezii v Hodoníně, s. 383–384. – Darja KOCÁBOVÁ, Mikulovsko 1918–1938 – výstava Regionálního muzea v Mikulově, s. 384–385. – Výběrová bibliografie regionální literatury, s. 402–403. – Ludislava

ŠULÁKOVÁ, Za Mgr. Dobromilou Brichtovou, s. 407–408. – Bohumír SMUTNÝ, K odchodu archiváře a historika PhDr. Jindřicha Obršlíka, s. 408–409. – Josef UNGER, Vzpomínka na prof. Zdeňka Měřinského, s. 409–410. – Emil KORDIOVSKÝ, Jaromír Kubíček osmdesátiletý, s. 410–411. – Emil KORDIOVSKÝ, PhDr. Hana Dvořáková jubilující, s. 411–414. – Galina RUCKÁ, Životní jubileum Mgr. Jiřího Mráky, s. 414–415. – Ivo DUREC, Sedmdesátník Václav Hortvík, s. 415–416.

Lidé města/Urban People. Roč. 21, 2019, č. 1:

Jiří HANUŠ – Petr HUSÁK, Pojetí historie v českém katolickém exilu, s. 3–40. – Tereza HODÚLOVÁ, Pražské sídliště Solidarita – můj dům, můj domov. Studie přináležení k místu, s. 89–112. – Mirjam MORAVCOVÁ, Cesty k založení časopisu Lidé města / Urban People. Osobní vzpomínky k 20. výročí časopisu, s. 129–141. – Marek JAKOUBEK, Zapomenutá skica Josefa Šercla „Čechoslováci v Bulharsku“ (1950), s. 143–159. – Věra TYDLITÁTOVÁ, Člověkoslovec Milan Balabán na cestě k budoucímu (3. září 1929 – 4. ledna 2019), s. 161–164. – Zdeněk R. NEŠPOR, Zemřel Pavel Machotka (21. srpna 1936 – 18. března 2019), s. 165–167.

Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví. Zánik starého světa. Reflexe roku 1918 v česky a německy psané literatuře. Roč. 50, 2018:

Štěpán FILÍPEK, Karel Horký – voják druhé armády, s. 6–33. – Miloslava SLAVÍČKOVÁ, Vladimír Vaněk a jeho vzpomínky Moje válečná odysea, s. 34–56. – Václav MAIDL, Tvorba Hanse Watzlika v letech 1917–1919, s. 58–83. – Milan HORNÁČEK, „Ve stínu třetího listopadu“. Obraz konce války a rozpadu habsburské monarchie v moravské německé literatuře, s. 84–102. – Michal TOPOR, „Österreich ist nicht mehr“. Walter Tschuppik a (jeho) obrazy zániku (1918–1920), s. 104–115. – Martina HALAMOVÁ, Zrcadlení počátků republiky v publicistice Jaroslava Durycha, s. 116–124. – Václav VANĚK, Vynálezci nového světa. Fantazie a fantastika po světové válce, s. 126–146. – Milena ŠUBRTOVÁ, „Než válka uplyne, chci si získati jakés jméno – a tím i budoucnost, jinou, lepší“. Dopisy Bohumila Markalouse příteli Karlu Hradeckému z let 1914–1918, s. 158–205. – Jan BÍLEK, Edice vzpomínky Miloše Stuchla na říjen 1918 v Praze, s. 206–216. – Hana KLÍNKOVÁ, „Sektáři a pokrokáři žádného velikáše nemají, tak nám ho chtějí pro sebe stáhnout pod nohama“. Edice vzájemné korespondence Františka Kašpara a Jindřicha Šimona Baara z let 1917–1923, s. 222–259. – Tomáš PAVLÍČEK, Minulost, aktuální úkoly a perspektivy digitalizace v LA PNP, s. 262–270. – Věra BROŽOVÁ, Potenciál fondu Josefa Václava Sládka v LA PNP: proč digitalizovat, s. 272–286. – Helena ŠEBESTOVÁ, Zpřístupnění fondu Josefa Václava Sládka: jak digitalizovat, s. 288–299. – Petr KOTYK, Přírůstky LA PNP v roce 2017, s. 306–309. – Jan BÍLEK, Zpráva o archivním souboru Jaroslav Medek v LA PNP, s. 310–313. – Hana TAUDYOVÁ, „Někdo má nadání, někdo soprán a někdo strach...“. Zpráva o osobní pozůstalosti Edvarda Valenty v LA PNP, s. 314–322. – Růžena HAMANOVÁ, Osobní fond Jaroslava Seiferta v LA PNP, s. 324–330. – Martina HAŠKOVÁ, Osobní fond grafika Vladimíra Boudníka v LA PNP, s. 332–341.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 21, 2018, č. 1:

Božena CZWOJDRAK, Die Methodologie und der Stand der Erforschung des Lebens an den Höfen der polnischen Herrscherinnen und Herrscher im Spätmittelalter, s. 7–23. – Marek FERENC, Hofhierarchie in der Zeit der letzten Jagiellonen. Problemaufriss, s. 25–39. – Agnieszka JANUSZEK-SIERADZKA, Stellung und Rolle der Königin im Hofzeremoniell Polens unter den Jagiellonen. Auf der Suche nach einer Forschungsmethodologie, s. 41–59. – Tomasz ZAWADZKI, Der Stand der polnischen Forschung über die Umgebung und die Höfe der Schlesischen Piasten im Mittelalter, s. 61–71. – Jiří HRBEK, Zentrale Forschungsthemen im Bereich Hof der frühen Neuzeit, gesehen mit den Augen der mitteleuropäischen Historiographie, s. 73–98.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 21, 2018, č. 2:

Martin ŠANDERA, Mělnický dvůr královen vdov Barbory Celské a Johany z Rožmitálu, s. 7–27. – František ZÁRUBA, Saský dům na Malé Straně v Praze (č. p. 55/III). Příspěvek ke genezi jeho architektury a k otázce stavebníka, s. 29–58. – Martin ČAPSKÝ, Rezidence, stolice, rezidenční město. Příspěvek k reprezentaci Nového Města pražského v pozdním středověku, s. 59–89. – Petr KOZÁK, Za obzorem národního paradigmatu. Dvory jagellonských monarchů přelomu 15. a 16. století ve vzájemných vztazích (prolegomena výzkumu), s. 91–108. – Josef ŽEMLIČKA, Mendikanti v začátcích urbanizace českých zemí, s. 109–125.

Numismatický sborník. Sv. 31/2, 2017:

Evgeni I. PAUNOV, The Guljancy hoard of Roman Republican denarii (RRCH 377): some notes on its composition, s. 163–175. – Arkadiusz DYMOWSKI – Andrzej ROMANOWSKI, Finds of Roman Republican coins from the Przeworsk culture settlement concentration in the middle Proсна drainage, s. 176–185. – Szymon JELLONEK, The influx of the Roman coins in Wisłoka valley (Poland), s. 186–192. – Jiří LUKAS – Miroslav HUS, Sběrka českých raně středověkých mincí Západočeského muzea v Plzni. Díl II. České a moravské denáry z druhé poloviny 11. a počátku 12. století, s. 193–251. – Herfried E. WAGNER, Numismatische Zeugnisse für dynastische Allianzen von Böhmen, Österreich und Ungarn im Mittelalter bis zur Zeit der Jagiellonen. Erbsprüche der Feudalherren und nationale Interessen der Bevölkerung, s. 252–265. – Roman ZAORAL, Oběh českých florénů v Itálii, s. 266–274. – Marzena GROCHOWSKA-JASNOS, Dukat księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna w skarbie z Głogowa, s. 275–285. – Jan JOHN, Neznámá chyborážba kiprového 75 krejcaru Ferdinanda II., s. 286–287. – Martin KUČA – Jan VIDEMAN, Denáry Konráda I. Brněnského nalezené v Kralicích nad Oslavou (okr. Třebíč), s. 290–293. – Petr SCHNEIDER, Nález svitku brakteátů z Pacova (okr. Pelhřimov), s. 294–297. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Lucie PROSTINÁKOVÁ, Depot pražských grošů Václava II. a Jana Lucemburského z Fojtovic (okr. Teplice), s. 298–304. – Jan CIHLÁŘ – David VÍCH, Drobný hromadný nález pražských grošů z Jevíčka, k. ú. Jevíčko-Předměstí (okr. Svitavy), s. 305–307. – Lukáš RICHTERA – Josef KULHÁNEK, Nález pražského groše Ludvíka Jagellonského u Volyně (okr. Strakonice), s. 308–312. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Nález depotu mincí

ze Šanova nad Jevišovkou (okr. Znojmo), s. 313–319. – Vojtěch BRÁDLE, Drobný mincovní nález z Těchlovic (okr. Hradec Králové), s. 320–323.

Sborník Archivu bezpečnostních složek. 2018, č. 16:

Radek SLABOTÍNSKÝ, Internační tábor ve Svatobořicích u Kyjova v letech 1945–1949, s. 13–37. – Jiří VYMĚTALÍK, Dálková silnice Plzeň – Moravská Ostrava se zvláštním přihlédnutím k úseku Nové Město na Moravě – Prostějov, s. 39–103. – Markéta BÁRTOVÁ, ZMETEK ve službách komunistického bezpečnostního aparátu. Příběh agenta Oldřicha Miholy a jeho obětí, s. 105–172. – Martin PULEC, Svobodník Pohraniční stráže Milan Schwarz – příběh dvou útěků a jednoho návratu, s. 173–208. – Marek SUK, „Uřité utajování bylo nutné“. Studie k disidentským konspiračním strategiím, s. 209–229. – Jiří PETRÁŠ, Východní Čechy se zaměřením na Pardubicko v první polovině roku 1989 – komparace se situací v jižních Čechách, s. 231–264. – Pavel ŽÁČEK, „Teroru se nepodvolíme.“ Únor 1948 ve fondech Archivu bezpečnostních složek, s. 267–317. – Jiří MIKULKA, Případ (nejen) osmi. K perzekuci příslušníků Místního velitelství SNB v Praze v roce 1948, s. 319–354. – Pavel ŽÁČEK, Studijní ústav ministerstva vnitra proti okupaci I. Srpen 1968 ve fondech Archivu bezpečnostních složek, s. 355–403. – Tomáš SLAVÍK, Konference Ochrana státní hranice a rok 1968. Bezpečnostní poměry na hranici v druhé polovině šedesátých let (Brno 14. – 15. listopadu 2017), s. 407–409. – Miroslav LACKO, Mezinárodní vědecká konference 100 let od vzniku ČSR (Banská Bystrica 22. – 23. března 2018), s. 411–413. – Pavel VANĚK, Výstava Sto let bezpečnostních sborů aneb Od četnictva k policii (Praha 17. dubna – 21. prosince 2018), s. 415–418. – Jitka BÍLKOVÁ – Jan GEIER – Iva KVAPILOVÁ, Mezinárodní den archivů v Archivu bezpečnostních složek (Praha-Braník a Kanice 7. června 2018; Praha, Na Struze 14. června 2018), s. 419–428. – Petr KAŇÁK, Zpráva z odborného semináře Delimitace svazkové agendy komunistické rozvědky po deseti letech (Praha 19. června 2018), s. 429–431. – Pavel VANĚK, Slovenské vazby Archivu bezpečnostních složek: Vojenský archiv – centrálna registratúra Ministerstva obrany Slovenskej republiky Trnava, s. 433–439. – Ondřej FIŠR – Petra GABRIELOVÁ – Zuzana HORVÁTHOVÁ – Radim KRUPICA – Jan MAKOVIČKA – Pavel PTÁČNÍK, Archivní A-Ž, s. 473–487.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. Roč. 32, 2018, č. 2:

Bohuslav František KLÍMA, Třetí dekáda archeologických výzkumů velkomoravského hradiště sv. Hypolita ve Znojmě v letech 2006–2015, s. 3–42. – Petr SEDLÁČEK, Diplomático-paleografický popis listin k broumovskému klášteru z archivu města Broumov uložených v SOKa Náchod, s. 43–47. – František HANZLÍK, Nábor dobrovolníků v USA do československých legií ve Francii, úloha Zdeňka Fierlingera a Vojenského odboru Československé národní rady, s. 48–60. – Jaroslav VACULÍK, K repatriaci ruských legionářů v letech 1919–1920, s. 61–66. – Jiří ŠTĚPÁN, PhDr. Emil Walter: nordista, diplomat, exulant, s. 67–75. – Milan VYHLÍDAL, Zpravodajská tipařská akce Franze Dobianera. Příklad práce československé rozvědky před 2. světovou válkou,

s. 76–83. – Aleš BINAR, Hodnocení operačního nasazení Sudetoněmeckého dobrovolnického sboru v písemnostech německé branné moci, s. 84–96. – Michal JARNECKI, W dobie rozkładu republiki i systemu wersalskiego (1938–1939), s. 97–109. – Stanislav POLNAR, Mechanismus přípravy československých politických procesů s vojáky po roce 1948, s. 110–126. – Tomáš ŘEPA, Hybridní válka na Ukrajině na příkladu srovnání propagandy o banderovcích v minulosti a dnes, s. 127–139. – Kamil ŠTĚPÁNEK, (De)kolonizace na poštovních známkách a jejich didaktický potenciál, s. 140–147. – Petr MAREČEK, Nikodém v Janově evangeliu, s. 148–161. – Petr SEDLÁČEK, Konfirmace královny Žofie Bavorské pro lazebníka Světlíka v Kostelci nad Orlicí. Pramenná edice, s. 162–168. – Jaroslav VACULÍK, Češi v Zelově v letech 1945–1947, s. 169–172. – Jiří MIHOLA, 150 let Akademického spolku ve Vídni, s. 173–174. – Jiří MIHOLA, Je výuka dějepisu na českých školách neutrální nebo prosovětská?, s. 175–177. – Jiří MIHOLA, Profesor Dušan Uhlíř osmdesátiletý, s. 178–180.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Roč. 105, 2019, č. 1:

Emil VORÁČEK, Nesplněná očekávání západní levice. Konference tří internacionál v Berlíně 1922, s. 7–34. – René PETRÁŠ, Ohlas sovětského řešení národnostní otázky v meziválečném Československu, s. 35–48. – Agata B. DOMACHOWSKA, The Attitude of Poland and Polish Society toward the 1999 Kosovo Refugees, s. 49–63. – Ondřej ŽÍLA, Mezi bratrstvím a jednotou a nacionalismem: Národní klíč v socialistické a daytonské Bosně a Hercegovině, s. 65–85. – Michail KOVALJOV – Vitalij AFIANI, Archivní dědictví Antonije Florovského: o historii formování a perspektivách studia, s. 87–104. – Ladislav HLADKÝ, Mezinárodní kongres slavistů v Bělehradě, s. 147–148. – Marek PŘÍHODA, Čtrnáctý ročník pražské Konference mladých slavistů, s. 149–155. – Jiří FRIEDL, Mezinárodní vědecká konference Společná historie? Padesát let zkušeností Poláků, Čechů a Slováků v podmínkách nezávislosti, okupace a totalitárních režimů, Bratislava 4. – 5. října 2018, s. 155–157.

Soudobé dějiny. Roč. 25, 2018, č. 3–4:

Ivan ŠEDIVÝ, Původ a osud hrdiny. Sonda do českého pohledu na osobnost TGM, s. 331–337. – Dušan KOVÁČ, Hrdina a nepříteľ. Masaryk a slovenská otázka, s. 338–347. – Jan RYCHLÍK, Jozef Tiso: můj nepřítel – tvůj hrdina?, s. 348–365. – Milan ZEMKO, Jozef Tiso: patriot či zradca? Sedemdesiat rokov slovenskej diskusie, s. 366–376. – Stanislav SIKORA, Alexander Dubček, najznámejší slovenský politik, s. 377–390. – Oldřich TŮMA, Alexander Dubček – československý politik, s. 391–399. – Marie ČERNÁ, „Ten boj si musíte vybojovat sami“. Politická role Sovětské armády a jejich místních spojenců v „normalizaci“ Československa (1968–1969), s. 400–432. – Prokop TOMEK, Sovětská základna uprostřed Čech. Milovice v době sovětské vojenské přítomnosti na území Československa (1968–1991), s. 433–487. – Jan PELIKÁN – Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Jugoslávie a československý dissent v prvním desetiletí normalizace. Tematická edice

dokumentů z bělehradských archivů, s. 582–611. – Oldřich TŮMA, Karel Kaplan – 90 let, s. 612–614. – Eva ŠTĚPÁNOVÁ, Bibliografie Karla Kaplana, s. 615–655.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 25, 2019, č. 47:

Bohdan KANÁK, 550. výročí diplomatického jednání králů Jiřího z Poděbrad a Matyáše Korvína mezi Olomoucí a Šternberkem, s. 4–15. – Josef MALIVA, Jindřich Lenhart, známý i neznámý olomoucký malíř, s. 16–32. – Petr BALCÁREK, Rýmařovské římské ambice aneb Méně známý znak města Rýmařova, s. 33–47. – Marie DOKOUPILOVÁ, Pracovní tábor pro prostějovské Židy v Žárovicích-Hamrech, s. 48–63. – Arkadiusz TAJER, Archeologické nálezy a lokality na katastru obce Veselíčko (okr. Přerov), s. 64–79. – Miloslav ČERMÁK, Půl tisíciletí uplynulo od první písemné zprávy o olomouckém orloji, s. 82–84. – Leoš MLČÁK, Kroměřížský raně barokní malíř Jiří Jan Černoch, s. 84–93. – František VŠETIČKA, Literární tvůrci naší oblasti VI., s. 94–100. – Lubomír NOVOTNÝ, Bohuš Vybíral – Studijní (Univerzitní) knihovna a Palackého univerzita v letech 1945(6)–1951, s. 101–105. – Hana BARTKOVÁ, Pozoruhodné osobnosti starého Prostějova, s. 106–113. – Vítězslav KOLLMANN, Václav Volný – 60 let od úmrtí litovelského stavitele, s. 114–118. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, O jednom nevšedním setkání [Konference, Děčín, 11.–13. 4. 2018], s. 145–146. – Petr GAJDOŠÍK, Inventarizovaný fond Městský národní výbor Uničov, s. 146–147.

Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu. Josef Hrdlička – Pavel Král – Rostislav Smíšek (edd.). Praha, NLN 2019. 356 s.:

František ŠMAHEL, Úvodem, s. 7–8. – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Rostislav SMÍŠEK, Symbolické jednání jako strategie aktéra a přístup historika, s. 9–18. – Ronald G. ASCH, Dynastické říše v pozdním 16. a 17. století: problematika soustátí na příkladu vlády Stuartovců a španělských Habsburků, s. 21–31. – Jiří HRBEK, Panovnícké vjezdy do pražských měst v pobělohorské době (1620–1740), s. 32–47. – Rostislav SMÍŠEK, Jáson a jeho družina. Leopold I. a účastníci slavnostního vjezdu do Vídně 5. prosince 1666 očima barokního básníka, s. 48–64. – Géza PÁLFFY, Korunovace královen v raně novověkých Uhrách, s. 65–78. – Pavel MAREK, Vídeňská slavnost Řádu zlatého rouna z roku 1621 pohledem cestovního deníku Jeana Hervarta, s. 79–91. – Jiří KUBEŠ, Ceremoniál přijetí císařských vyslanců na dvoře anglických králů (1660–1740), s. 92–104. – Martin HOLÝ, Vzdělanostní mecenát raně novověké šlechty v zemích Koruny české jako prostředek komunikace v 16. a 17. století, s. 107–115. – Josef HRDLIČKA, Marná snaha o konsenzus. Konkurz na faráře na předbělohorské Moravě (Medlov 1567–1571), s. 116–129. – Pavel KRÁL, Zazdění jako trest za cizoložství. Symbolické jednání aktérů manželské pře Vavřince Spinky z Lubikova a Kateřiny Podhradské z Vlčí Hory v letech 1577–1578, s. 130–142. – Jaroslav DIBELKA, Utajované těhotenství a infanticidium v komunikaci raně novověké vesnice, s. 143–152. – Josef GRULICH, Poddanská argumentace ve světle zhostní agendy (České Budějovice 1750–1787), s. 153–166. – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „O malých dětech a jejich bytí“. Pohřební kázání nad nekřtěňátky a rytířka Anna z Bünau

jako adresátka útěchy, s. 169–182. – Vítězslav PRCHAL, Z rytíře důstojníkem aneb k proměně militární maskulinity v raném novověku, s. 183–197. – Zdeněk VYBÍRAL, Zápas o dobré jméno urozeného válečníka. Jan Kocian a nešťastné tažení habsburského vojska k Osijeku na podzim 1537, s. 198–211. – Michaela HRUBÁ, V zajetí rodu aneb život Lidmily z Lobkovic (1580–1602), s. 212–225. – Ondřej JAKUBEC, „Památka pohřební“. Historickoantropologické zkoumání sepulkrálního památníku jako kulturního fenoménu a objektu paměti, s. 229–242. – Tomáš KNOZ, Meč zemského hejtmana Jana z Rottalu, s. 243–265. – Vít VLNAS, Renesanční zbroj svatého Václava, Karel Škréta a Bechyně. Črta ikonografická, s. 266–275. – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Don Juan de Austria. Obraz populárního levobočka španělského krále v psaném a tištěném zpravodajství, s. 276–291. – Ivo CERMAN, Patriotické zahrady. Alternativní veřejný prostor, s. 292–308. – Karl VOCELKA, Druhý život císaře Rudolfa II. v německy psané literatuře, s. 309–319. – Bibliografie prof. PhDr. Václava Bůžka, CSc., s. 320–338.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 66, 2018, č. 5: Karel THEIN, Tactility, Detail, and Scale in the Photography of Sculpture, s. 350–367. – Tadeáš KADLEC, Obraz Michaela Kreisera z Eckersfeldu a jeho proměny, s. 368–387. – Hana BUDDEUS, Storing and/or Sharing: the Negative in the Commercial Work of Josef Sudek, s. 388–399. – Alena KAVČÁKOVÁ, Z korespondence F. V. Mokrého s účastníky VI. mezinárodního kongresu pro kreslení a užitá umění v Praze – Galkou E. Scheyerovou, Josefem Albersem a Lucií Moholy-Nagyovou, s. 400–421. – Jan DIENSTBIER, Erwin Panofsky a česká ikonografie, s. 422–430.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 71, 2019, č. 1:

Soňa ŠINCLOVÁ, Otokar Březina a jeho knihovna. K 90. výročí básníkovy úmrtí, s. 3–8. – Stanislav KNOB, Pomník padlým ve Velké válce v Zámrskách na Hranicku, ale i o tehdejších životech v obci a okolí, s. 9–27. – Miroslav MYŠÁK – Zuzana BERNÁTOVÁ – Lubor KYŠUČAN, Prvotiskový misál z kostela v Nákle u Olomouce – proměna liturgické knihy v pamětní. Věnováno osadníkům nákelské farnosti Radku Látalovi z Unčovic, s. 28–45. – Lukáš HLUBEK, Raně novověký archeologický objekt v obci Hnojice (okr. Olomouc), s. 46–54. – Petr ČEHOVSKÝ, Vlivy Slezska u portálu kostela sv. Marka v Litovli a sanktuária v kostele sv. Petra a Pavla v Litenčicích, s. 55–60. – David VÁLEK, Kostel ve Veselí nad Moravou-Zarazicích a nálezy kolem něho, s. 61–66. – Hynek ŘIHÁK, Krejcarový spolek v Brně-Žabovřeskách, s. 66–69. – Božena VÍCHOVÁ, Výstava z díla Jana Steklíka, s. 70–71. – Jan MERVART, Zpráva o jednom pomníku. Díky finanční podpoře zejména Jihomoravského kraje a města Brna mohla muzejní a vlastivědná společnost v roce 2018 uskutečnit projekt Vysídlení 1938, s. 72–80. – Jiří JUROK, Mezinárodní vědecká konference „Bitva u Čáslavi 1618“. Počátek české války. Konaná k 400. výročí vypuknutí českého stavovského povstání 1618–1620, s. 81–82. – Bohumír SMUTNÝ, Zpráva o činnosti Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně za rok 2017 (39 let trvání společnosti, 128. rok Musejního spolku v Brně), s. 83–84. – Jiří JUROK, K šedesátinám Bohdana Kaňáka, s. 85–86.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 71, 2019, č. 2:

Jiří JUROK, Jan Žižka z Trocnova na Olomoucku? K 600. výročí husitské revoluce, s. 97–104. – Zdeněk KUBÍK, Pozoruhodná bitevní či turnajová scéna v gotickém sále někdejšího hradu ve Velkém Meziříčí, s. 105–119. – Josef UNGER, Jihomoravské šibenice – dokumentace, výzkum, památková péče a prezentace veřejnosti, s. 120–126. – Tereza ZAPLETALOVÁ, Malíř Hans Hoffmann a obraz Dva blázni v obrazárně Arcibiskupského zámku v Kroměříži. Příspěvek k určení autorství jednoho obrazu ze 16. století, s. 127–133. – Šárka KONEČNÁ – Petr KADLEC, Německá hospodářská škola v Novém Jičíně. K historii zemědělského vzdělávání na Moravě před první světovou válkou, s. 134–143. – Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, Obyvatelstvo Valašska na cestě k demografické revoluci, s. 144–160. – Martin HÁJEK, Komunální politici německé menšiny v Olomouci 1918–1938, s. 161–170. – Jaroslava SMETANOVÁ, Alespoň pamětní desku. Druhý život spisovatele Charlese Sealsfielda z Popic na Znojemsku. Ke 225. výročí narození „básníka dvou hemisfér“, s. 171–178. – Jiří BLAHA jr., Vykopávky u Čeložnic na Kyjovsku. K 90. výročí významného objevu Jiřího Blahy, s. 179–182. – Jan PEZDA – Tomáš HERMAN, Mezinárodní workshop „Těšínsko a střední Evropa po Velké válce 1918–1920“. Konflikt o Těšínsko před sto lety po sobě nezanechal pouze rozdělené území, ale také dva značně odlišné pohledy na jeho historii, s. 183–184.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 55, 2018, č. 4:

Anna FIŠEROVÁ, Šlechtic včelařem. Rudolf Krakovský z Kolovrat a jeho pozoruhodný včelín v Hrobech na Tábořsku, s. 199–209. – Leoš NIKRMAJER, Uprchlíci v Českých Budějovicích po mnichovských událostech, s. 210–229. – Jaroslav FIŠER, 110 let spotřebního družstva Jednota České Budějovice, s. 230–241. – Jiří FRÖHLICH, Archeologické doklady výroby a zpracování železa v jižních Čechách (doba halštatská až 13. století), s. 242–250. – Jiří CUKR, Ledenický rok 1278–2018, s. 251–254. – Vladimír ŠAVRDA, Sedlický Orel – zapomenutá organizace, s. 255–256. – Daniel KOVÁŘ, Rodina zámečníků Markových v Českých Budějovicích. K 50. výročí úmrtí Ludvíka Marka (1889–1968), s. 257–266.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka. Sv. 31, 2018:

Jiří ZOUL SAJBT, Vývoj osídlení v severovýchodních Čechách na základě rozboru farní sítě doby předhusitské, s. 11–28. – Eva CHODĚJOVSKÁ, Krajina Jičínska a Turnovska 18. století očima vojenských kartografů, s. 29–43. – Tomáš JECH, MUDr. Antonín Špidlen – starosta města Semil, s. 44–70. – Josef KLAZAR, Odkaz církevního umělce Jaroslava Pantaleona Majora, s. 71–132. – Ondřej VAŠATA, Violoncellista, dirigent, pedagog a vojenský kapelník Rudolf Pavlata, s. 133–146. – Jan LUŠTINEC – Jan PROSTŘEDNÍK, Objev gotického kostela sv. Alžběty v Jilemnici, s. 149–205. – Vítězslav KUŽELKA, Antropologický výzkum kosterních pozůstatků nalezených při archeologickém výzkumu v areálu zámeckého parku v Jilemnici u gotického kostela sv. Alžběty, s. 206–225. – Lenka KOVAČIKOVÁ, Nálezy zvířecích kostí z Jilemnice, s. 226–235. – Jan NOVÁK, Analýza rostlinných makrozbytků a uhlíků z archeologického výzkumu kostela

sv. Alžběty v Jilemnici, s. 236–243. – Přemysl ŠPRÁCHAL, Etymologie Robous v kontextu sídelní struktury, s. 247–252. – Karol BÍLEK, Modrá krev Sobotecka, s. 255–258. – Pavel JAKUBEC – Ivo NAVRÁTIL, Státní okresní archiv Semily, s. 259–263. – Karel CHUTNÝ, Státní okresní archiv Jičín, s. 264–266. – Václav HORÁK – Oldřiška TOMÍČKOVÁ, Městské muzeum a galerie Hořice, s. 267–269. – Michal BABÍK, Regionální muzeum a galerie v Jičíně, s. 269–271. – Jan LUŠTINEC, Krkonošské muzeum v Jilemnici, s. 272. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Městské muzeum a galerie Lomnice nad Popelkou, s. 273–277. – Miroslav ŠNAIBERK, Muzeum a Pojízerská galerie Semily, s. 277–279. – Vladimíra JAKOUBĚOVÁ, Muzeum Českého ráje v Turnově, s. 280–284. – Michal JAKL, Vlastivědné muzeum pro Vysoké nad Jizerou a okolí, s. 284–287. – Petra HEJRALOVÁ, Městské muzeum v Železném Brodě, s. 287–290.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**PhDr. Václava HORČÁKOVÁ**

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
CZ-190 00 Praha 9 – Prosek
horcakova@hiu.cas.cz

prof. Markéta KRÍŽOVÁ, Ph.D.

Středisko ibero-amerických studií
Filozofická fakulta Univerzity
Karlovy v Praze
Hybernská 3
CZ-110 00 Praha 1 – Nové město
Marketa.Krizova@ff.cuni.cz

doc. PhDr. Jaromír KUBÍČEK, CSc.

Moravská zemská knihovna
Kounicova 65a
CZ-602 87 Brno
kubicek.jaromir@gmail.com

prof. dr hab. Artur PATEK

Instytut Historii UJ
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Gołębia 13
PL-31-007 Kraków
artur.patek@uj.edu.pl

**doc. Mgr. Radmila ŠVARÍČKOVÁ
SLABÁKOVÁ, Ph.D.**

Katedra historie Filozofické fakulty
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
CZ-779 00 Olomouc
radmila.svarickova@upol.cz

doc. PhDr. Vratislav VANÍČEK, Ph.D.

Katedra společenských věd
Fakulta stavební ČVUT v Praze
Thákurova 7
CZ-166 29 Praha 6-Dejvice
vanicekv@fsv.cvut.cz
vanicek.vratislav@seznam.cz

prof. PhDr. Jan ŽUPANIČ, Ph.D.

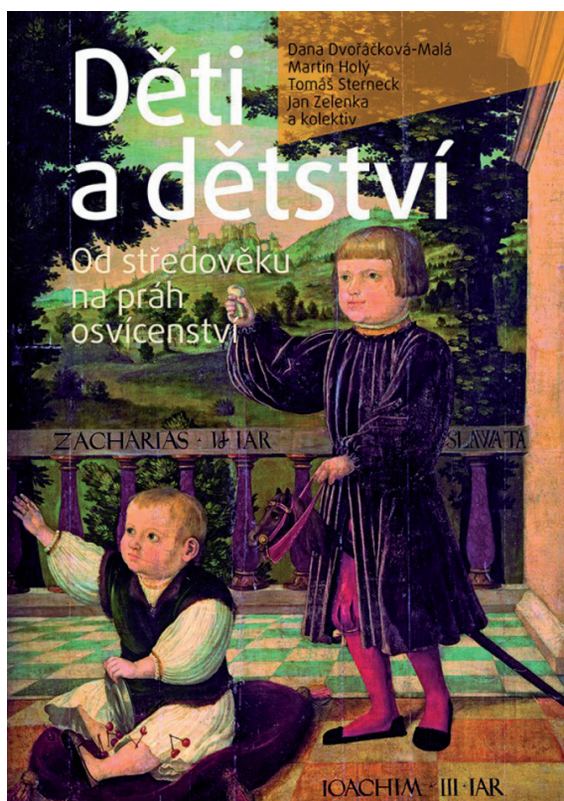
Ústav světových dějin
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
v Praze
nám. Jana Palacha 2
CZ-116 38 Praha 1
jan.zupanic@ff.cuni.cz

***Děti a dětství.
Od středověku
na práh osvícenství***

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ,
Martin HOLÝ, Tomáš STERNECK,
Jan ZELENKA a kol.

Praha, Historický ústav –
Nakladatelství Lidové noviny 2019,
696 s.

ISBN 978-80-7286-333-4
(Historický ústav AV ČR, v. v. i.),
ISBN 978-80-7422-675-5
(NLN, s. r. o.)

Žili v minulosti pouze „malí dospělí“? Existovalo vůbec dětství jako svébytná životní etapa? Stala se rodičovská láska, starost o děti nebo výroba hraček až výtěžkem 20. století? Odpovědi na tyto a další otázky přinášejí přední domácí historici, archeologové a památkáři. Dokládají, že dívky a chlapci v českých zemích prožívali dětství podobně jako děti v dnešní době. Rozdíl však spočíval v životních podmínkách a nárocích, jež na ně kladla rodina či společnost. Dětský svět je i proto představován s ohledem na specifika jednotlivých sociálních vrstev při výchově, ochraně a péči o děti, případně v širokém spektru dobových textů a literatury o dětství. Nechybí ani bohatý obrazový doprovod, který ukazuje například hračky, oděvy i předměty každodenní potřeby od středověku až na práh osvícenství.

<http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Redakce

Vedoucí redaktori | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor: Jan Slaviček

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Varšava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences

Adresa | Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýčká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v září 2019 | This issue was published in September 2019.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1)

SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111